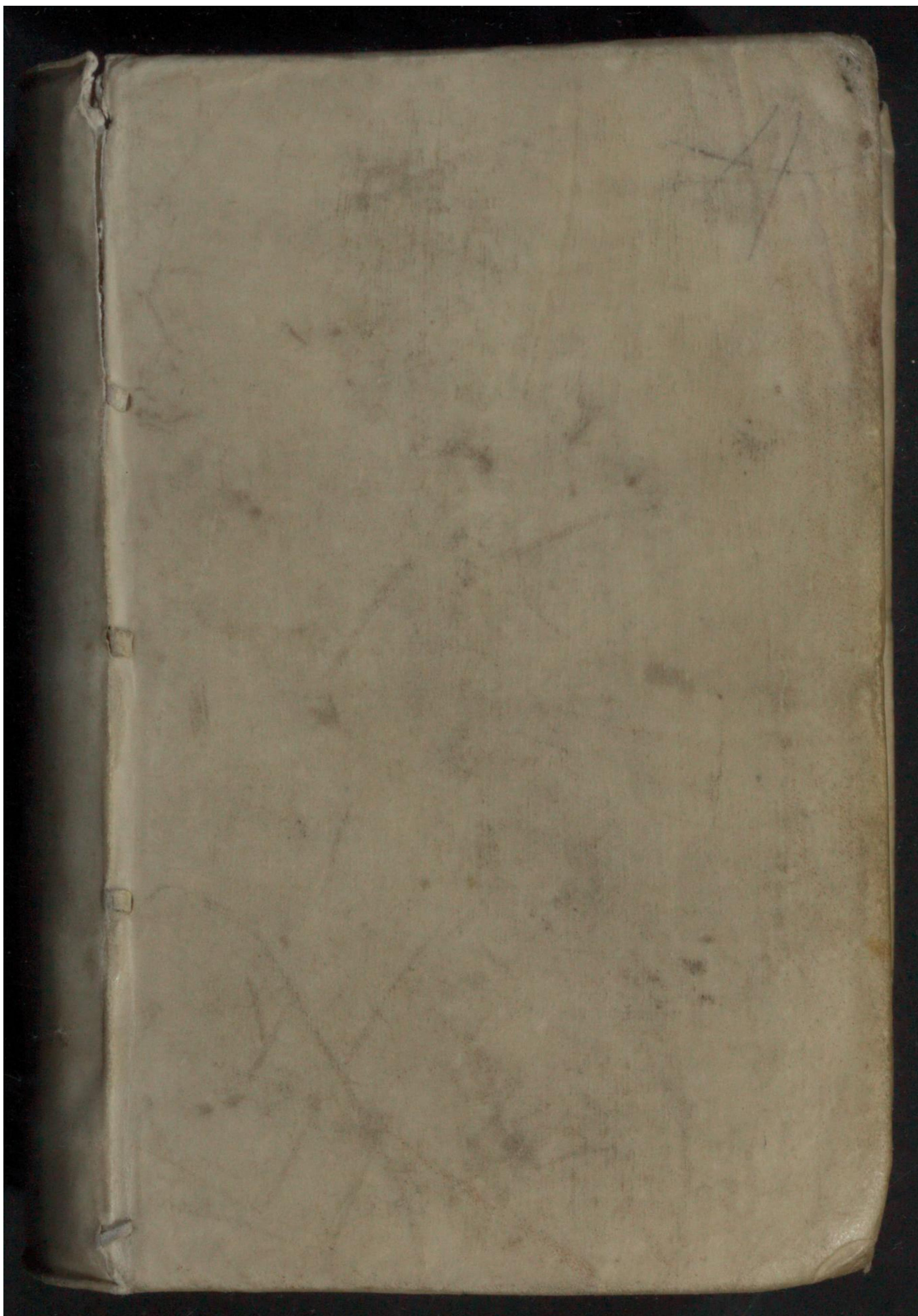
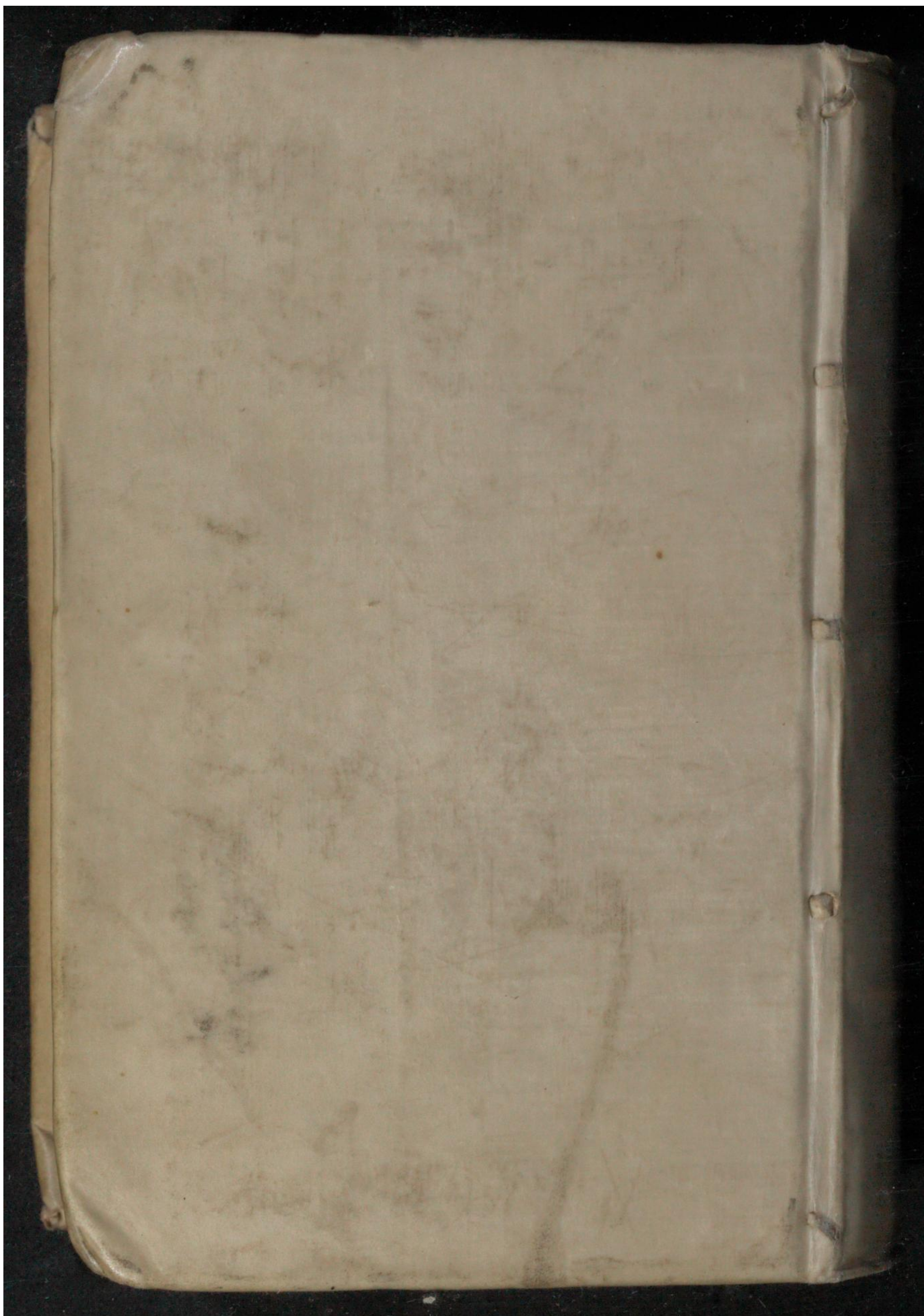
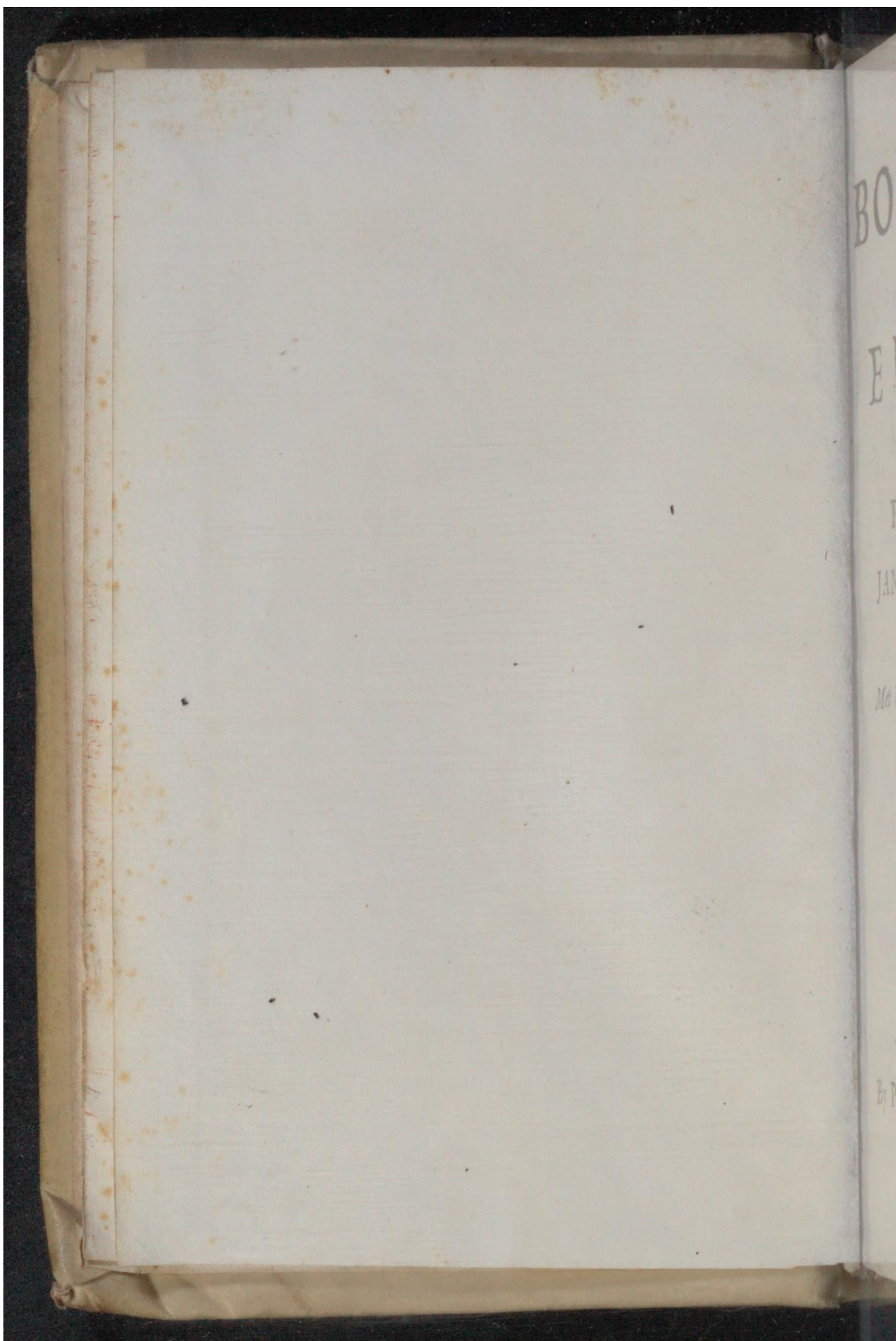

Boek-Zaal
van Europe
door
P. RABUS.
1697.
460
E
6

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

Gesticht door

P. RABUS.

JANUARY en FEBRUARY
1697.

Met Privilegie van de Edele Grootmogende Heeren Staten van Holland en West-Vriesland.

TE ROTTERDAM,
By PIETER VANDER SLAART.
1697.

OPDRAGT
Van het 28ste Boekzaalstukje aan den Ed. Achtb. Heere

SAMUEL VANDER LANEN,

Regerend Schepen der Stad Rotterdam, groot achter van geleerdheid en wetenschappen.

——— Namque Tu solebas
Meas esse aliquid putare nugas.

MYn Heer, dien ik mijn vriend durf noemen,
'k Weet, Gy vergunt my dit beroemen,
En zijt nog die Gy zijt geweest;
Leen onder al uw bezigheden
My thans uw naam eens; 't heeft zyn reden;
Dewijl gy dog de Boekzaal leest:

Deez nieuwe vrugt, in winterdagen
Geboren, wenscht u te behagen,
En kruipt verkleumt ter drukpersse uit,

OPDRAGT.

Om by uw zafte vriendſchaps-ſtralen
Een luttel koeſtering te halen,
Nu 't jaar zijn rondte weêr ontſluit.

Mag ze uw beſchermvoogdy genieten,
Haar zal de moeite niet verdrieten,
U, voor dat vriendelijk onthaal,
En voor den laſt, op u geladen,
Een ſtapel oude en nieuwe bladen
t'Ontvouwen uit verſchot van taal.

Ontruk de Pleitrol dan uw ooren
Een uer drie vier, om aan te hooren
Alleen geen levendige ſtem,
Maar ſpraak der doode: wilt niet yzen,
Gy hoort hier langverſtorve wijzen
Taal voeren vol van kragt en klem.

Is't waar? en maakt uw naam, zoo waardig,
Zoo trouw voor my, de geeſten vaardig?
Ja dog, de levende en de doôn
Gaan hand aan hand, om u t'ontmoeten
(Wie hoorde ooit zulk een vremd begroeten!)
En ſtellen u hun werk ten toon.

Geeſt iemand dan dat geeſt-veroveren
Den regten woordnaam van betooveren,
En vraagt men, wie dat magtig zy?

Heer

OPDRAGT.

Heer vander Lanen, 't zijn uw zeden,
Uw eerlijkheid, uw minzaamheden,
Uw Hollandsch hart, van valsheid vry;

Uw rijp vernuft, uw lust tot weten,
Die U van jongs af heeft bezeten,
Uw hartlijkheid om goed te doen:
Die zijn uw konsten van belezen,
My op de proef bekend voor dezen;
God wil ze in al uw leven voên:

t'Wijl ik my zelven onderschrijve,
En in volslage opregtheid blijve,

Ed. Achtb. Heer,

UEds. hoogachtende
Vriend en Dienaar

In Loumaand
1697.

P. RABUS.

Valt 'er aan den Lezer iets te berigten, dat zal voor den bladwijzer ſtàan.

DE BOEKZAAL VAN EUROPE.

JANUARY EN FEBRUARY

1697.

I. HOOFDDEEL.

Joannis Guilielmi Stuckii Tigurini operum tomus ſecundus, continens ſacrorum & ſacrificiorum gentilium brevem & accuratam deſcriptionem, univerſæ ſuperſtitionis Ethnicæ ritus cerimoniaſque complectentem.

Dat is,

Het tweede ſtuk der werken van Johan Wilhem Stukkius *van Zurich, behelzende een korte en naaukeurige beſchryving van de Heidenſche heiligdommen, en offerhanden; waar in de gewoontens en plegtighe-*

den van het gansche bygeloof der Heidenen zijn begrepen. Te Leiden by Hakkius, *en te Amsterdam by* Boom *in folio.*

Zie daar leide ik mijnen lezer wederom van 't oude in 't nieuwe jaar by Stukkius te gast. Lichtelijk denkt iemand; wat valt 'er nu meer van de gastmalen der ouden te zeggen, daar we dog onlangs dezelve zagen geeindigt, en de gasten t'huis gebragt? 't is waar, dat werk was afgedaan, maar dewijl de Heidensche slagtoffers van gasteryen en brasmalen aan een hingen, luste het den geleerden man, dit boek aan 't voorgaande te hegten. Zijn voornemen was eerst, maar een schets te geven, dog het is op een volslagen werk uitgeloopen.

Omme den grond der verhandelingen te leggen, laat hy voor af hooren, wat *godsdienst* is, deszelfs verscheide namen by Hebreen, Grieken, en Latijnen. Gelijk het Hebreeuwsch woord ברך [*Berech*] zoo wel *zegenen* als *vloeken* beteikent, even eens is *godsdienstig* by de Latijnen zomtijds ook *vervloekt*.

Godsdienst word verydelt of door ongeloof, of door overgeloof, dat in de wereld is gekomen met telkens by 't geloof wat by te doen. Niets is wufter als dat, en de Dichters noemen het gemeenlijk * *ydel.*

Vana superstitio. Dea sola in pectore virtus.

Wech ydel bygeloof! de deugd alleen
In ons gemoed is waardig aangebeên.

* Vana superstitio. Virg.

Dit

Dit bygeloof of overgeloof is niet alleen in 't hart, maar ook in 't uiterlijk, en de Heidenen eerden hunne goden op beide deze wijzen. Wat het uitwendige belangt, daar in munten de offerhanden meest uit, die derhalven niet alleen van de Grieken en Romeinen, maar ook van de Joden met velerley benamingen wierden opgeschikt. Haar oorsprong is van den eersten mensch herkomstig, toen wel eenvoudig, dog namaals by de Heidenen vervaarlijk uitgebreid, en tot allerley slag van menschen, zoo levende als dooden, overgebragt. Zy hadden hunne ueren, gezette tijden, en feestdagen in groote menigte. Deze duerden of een of meer dagen, na dat yder volk dat begreep, en wierden op verscheide manieren plegtelijk gevierd. Elk gedeelte, ja yder uer, van den dag had zijn eigen werk en plegtigheid: zelf in den nagt offerden zy aan de godinne de * Nagt, dog op de dagen, die ze *Dies atri* [onzalige dagen] noemden, stond dit werk stil.

De voorwerpen van der Heidenen menigvuldige offerhanden waren de velerley goden, die ik hier in vier rotten verdeeld vinde, *Goden*, *Schepsels*, *Beelden*, en *Duivels* [Demons] nevens hun afkomst, en naams-beteekenisse. d'Alleroudste godsdienstigheid, waar van ons nog eenige bewolkte overblijfsels voorkomen, is die van Hemel, Starren, Zon, Maan, Vyer, Ligt, Lugt, Verhevelingen, Wind, Regenboog, Geleygeesten, Demons van verscheide soort, en nog een heel zootje van der-

* P. 20.

gelijke, die de Heer Stukkius onder den naam van de Godinne *Bona*, *Juno*, *Opis*, *Proserpÿn*, en oneindige andere, aanhaalt.

Zoo schendig heeft het Heidendom uitgespat, en de eere des eenigen Gods verandert in ydelheid, eerende de gene, die nimmer geweest zijn, als Goden van Bergen, van Vlaktens, en Bossen, Velden, Zeen, en Vloeden. Of dit niet genoeg ware, bragten ze zelf Gods eer over aan Vogelen, viervoetige en kruipende dieren, onder welke de * Slang geen kleinen voorrang had. De verdorvene uitvinders van die gruwelen zorgden ook voor hun zelven, eerst met een bepaling, dat den welverdienden die eere wierd aangedaan; dog dit ging daar na zoo verre, dat de vervloekelijkste dwingelanden, hoeren en boeven, doode menschen, ja † des menschen deelen der goddelijker eerbewijs deelachtig wierden gemaakt.

Yder konst of ambagt kreeg zijn Beschermgod (is 't met der Pausgezinden heilige niet het zelve?) en niets was 'er, of het wierd tot een Godheid gedraait, zelf de Gierigheid, en Koorts, lust u niet te lachen? Ik kan niet al uitschrijven, hoe menigerley Godheden den mensch van zijn ontfangenis tot zijn dood toe verzelden; daar zy enkele ✠ natuerlijke oorzaken, met den naam van Godheid overkleed, waren. Om dit te bewijzen, onderzoekt de Schrijver dezer Godheden eernamen, getal, kunne, afkomst, leeftijd, en wat deswegen meer opmerkelijk is.

Ik

* P. 37. † P. 40. ✠ P. 44.

Ik trede van die gewaande Godheden eens over tot de beelden, en bezie het dwaas vernuft der Heidenen daar omtrent. Wat zijn dog de אלילים [Elilim] anders als לא אלים [lo Elim] *geen-goden* en ydelheden, in den Bibel zoo zeer verboden? De namen, die Grieken en Romeinen aan dezelve gaven, ſtrekken tot niet veel beter getuigeniſſe.

Niet onaardig ſchijnt my het woord *beeld* afgeleid van * Belus, Ninus Vader, terwijl ik ongevoelig met de beelden in de kerk gerake. Maar zijn ze ook geen enkel ydelheid? Op zen beſte zijn ze van hout, ſteen, leem, of andere verderffelijke ſtoffe. En zal men die dienen? vervloekte afgodery! Ey, zie eens, wat al moeiten en koſten het Heidendom beſteedde tot haar † inwijding, kleedy, en verderen toeſtel. Men eerde haar in ommegangen, en bedevaarten, met kerkbeloften, en reukwerken, ſchoon veler gemoed en ſchriften derzelver ydelheid getuigden: want uit den ſtapel bygebragte Heidenſche Schrijvers zelve blijkt ons, dat 'er van den beginne geen beelden geweeſt zijn. Zekerlijk zijn de vaarzen, die Juſtijn Martyr uit den ouden digter Sofokles aanhaalt, al te gedenkwaardig, dan dat ik die mijnen landsluiden niet zou mededeelen.

Εις ταῖς ἀληθείαισιν εἷς ἐςὶ ΘΕΟΣ
Ο ὀυρανόντ᾽ ἔτευχε, καὶ γαῖαν μακρὰν,
Πόντε τε χαροπὸν οἶδμα, κἀνέμων βίας.

Θνη-

* P. 53. † P. 59. ‡ P. 61.

Θνηλοὶ δὲ πολλοὶ καρδίᾳ πλανώμενοι
Ἱδρυσάμεθα πημάλων παρὰ ψυχὴν
Θεῶν ἀγάλματ᾽ ἐκ λίθων τε ϗ ξύλων
Η χρυσοτεύκλων, ἢ ἐλεφανλίνων τύπȣς
Θυσίας δὲ τȣ́τοις ϗ καλὰς πανηγύρεις
Τεύχονλες, ȣ̔́τως εὐσεϐεῖν νομίζομεν.

'*t* Welk hier op uit komt.

Daar is maar eene GOD, *voorwaar,*
Die Hemel, Aarde, en Zee, en Wind,
Of zaft en lief, of guer en zwaar,
Gemaakt heeft. Maar wy zijn zoo blind,
Wy ſtervelingen zijn zoo bot,
Dat onder ons van ſteen, van hout
Tot eer van meer dan eenen God
Afbeeldſels, ja van been, van goud,
Gemaakt zijn; dien wy eere doen,
Met offerhande, en hoogtijds-vreugd:
En dus al denken we arme bloên
Heel vroom te zijn. O *ſlegte deugd!*

Laat ons nu het afgodenoffer te berde brengen, dat alhier in drie hoofdzaken verdeelt ſtaat, *bezielde*, *onbezielde*, en *gemengde*. Het ſchrikbarend * menſchen-offer ſtaat voor aan, gevolgd van Varkens, Oſſen, Paarden, Ezels, Muilen, Kemels, met het kleine vee van Lammen, Geiten, en Rammen: voeg 'er by de † Honden. Wilde en verſcheurende beeſten wierden ook ten offerbank gedoemd, dog byzonder-

* P. 62. † P. 69.

derlijk Vogelen, als Ganzen, Kalkhoenen Fazanten, Duiven, Quakkels *enz*. Dat 'er Visſen ten outer quamen, zal ons zoo zeer niet verbazen, als dat de * *drek* van het vee aan de Goden geofferd wierd, ſamt haar eyeren, melk, en honig. Ik moeſt niet vergeten allerley kruiden, en eetwaren; een offerwijze, zoo oud, dat ze van Abels tijd heugt.

Breedſt hadden 't de Heidenen voor met hun † *Meel* en gezoute deegklompen. Onder de kruiden ſtaan Boonen, Look, Vijgen, Bloemen en Ooft geteld. Zy offerden deſgelijks koeken, pap, en wat meer bedenkelijk is, ſommige met, andere zonder wijn gemengd.

Vermits we hier ook den Wierook vinden, die uit Seba quam, word ons die landſtreek uitvoeriglijk aangewezen, daar na de gewijde wierookvaten: 'k zwijge de naamsoorſpronkelijkheid van het Latijnſch woord *Thus*, dat wy *Wierook* noemen, na het Hoogduitſch *Weyhrauch*, dat is, *gewijde Rook*. De Hebreen noemen 't לבנה [Lebonah] om dat het wit is, en de Grieken λίβανος [Libanos] hoedanig een naam de berg Libanus ook draagt, om dat ze vol Wierook-boomen ſtond.

Naaſt den Wierook komt eerſt de *olie*, van velerley gebruik, en in 't borgerlijke, en in den afgodsdienſt; dan het *Zout*, by Vader Homeer ☩ *Zuiverend* en *Goddelijk* genoemd, en zoo wel by Joden als Heidenen in 't offeren gebruikt.

Het is der moeite waardig, de plaatſen te ken-

* P. 71. † P. 73. *Far.* ☩ Ἁγνίτης καὶ θεῖος pag. 83.

kennen, daar zy het offer ſlachtten. Deze waren verſcheiden, na de verſcheidenheid der Goden; dog meerendeels *Tempelen*, een woord van meer als eene beteekeniſſe, en in zes of meer namen bekend, hier altzamen ontworteld met die van de vertrekken of byzondere plaatſen in dezelve, na de Latijnſche, Griekſe, en Hebreeuwſche taalkunde. Sommige volkeren wilden de Godheid ook zonder tempel dienen.

Dat de Tempelen veeltijds met boſſchaadjes omzet waren, leeren we zelf uit den Bibel. Ze wierden op verſcheide wijzen gebouwt, en wel uit kragt van beloften, aan Godheden gedaan. Zoo kieſch als het Heidendom was omtrent dezelver plaats, ſtoffe, en geſtalte, zoo zinnelijk was ook haar zorge voor de plegtigheden tot die, of nieuw, in te wijden, of vervallen zijnde te herſtellen. Dus ingewijd wierden ze met de uiterſte omzigtigheid vercierd, bewaard, en gade geſlagen; onder welke beſpiegeling het ſluiten van Janus Tempel in vredenstijd ons voorkomt.

Vervolgens levert de Heer Stukkius de *Altaren*, en hare benamingen by de volkeren. Hy haalt haar oorſprong uit Egypten, en is onzeker, op wat plaats hy het offer voor die vaſtſtelling zal zetten. Hoewel derzelver getal zeer groot was, de keurelijkheid over haar ſtoffe en geſtalte was niet minder. Ze wierden ook ingewijd, en hadden, behalven den offerdienſt, veelvuldig gebruik, als van gebeden, eedzweringen, toevlugten en vryplaatſen voor miſdadige: * waar toe het een en 't ander ſpreekwoord zijn opzigt heeft.

* P. 68.

Stel by de altaren de *Tafelen*, daar de Heidenen in hunne afgodery veel werks van maakten. Als we die ter loops bekeken hebben, moeten we de *offerbedienende persoonen* ook eens onder de oogen zien: ik versta de Priesters, met hunne medestanders, van velerley namen, en over al niet op eene wijze verkoren; hoewel in hen byna alle dezelve hoedanigheden der ziele vereist wierden: ook des lichaams, dog niet der kleederen. Hier hebben we dan het hoofddeksel, en de reden, waarom sommige Godheden d'eere hadden van bloods hoofds gedient te werden. Daar waren onder de Heidensche offeraars zoo wel wijven als mannen, dog haar ouderdom en trouwen was bepaald; en 't is wat vremds, dat sommige ook de vremdelingen tot het offer-ampt moesten vorderen.

Dat by Grieken en Romeinen de Koningen zelve daar toe gekoren wierden is zoo wonder niet. Priesters waren doorgaans in groote eerachting, dog evenwel min of meer, na trappen hunner waardigheid, en ze hadden rijke inkomsten: daar tegen stonden zware straffen op hunne misdaden: hun getal was groot, en hun levensmanier beteugeld.

Van de Priesters komen we tot de menigte der offerdienaars, welker sommige op Zangtuigen speelden, andere den Wichchelstok hielden: daar zijn ze. *Redenaars der Goden*, *Slagtofferbereiders*, *Slagters* zelve, *Uitroepers*, en *Hellebardiers*.

Als de geleerde Schrijver deze, en de Godheden, aan welke 't Heidendom offerde, heeft beschreven, staat hem nog af te handelen het

* laat-

* laatste en voornaamste stuk, dat is, hoe dat slagten en offeren in alle zijne omstandigheden toeging. Dit, dunkt my, verdient wel een versch hoofddeel.

II. HOOFDDEEL.

Laatste uittreksel van het tweede stuk der werken van Johan Wilhem Stukkius *wegens de Heiligdommen en offerhanden van't oude Heidendom. Te Leiden by* Hakkius, *en te Amsterdam by* Boom, *in folio.*

IK liet mijn penne zig wat verpoozen, eer ze van de Priesters en Offerslagters tot het Slagtoffer zelf voortging: nu staat haar te schetsen, wat al werk daar aan vast is.

Onder de toebereidselen was het † *verkiezen der Offerhanden* 't eerste: dan wierden ze met veel zwiers ten outer gebragt, en onderzogt; of ze volkomentlijk tot den offerdienst bequaam waren, op een zeer naauwkeurige wijze, van top tot teen, en dat van mannen, daar toe geschikt. Somtijds waren de beesten los, somtijds gebonden, maar altijd netjes opgetooit, en voor de slagting tam gemaakt, om, zoo veel als doenlijk was, het schoppen en spartelen te beletten.

Eer de slagter ging, moest hy zijn handen met rein' water wassen, en hy wierd van andere daar mede over zijn gansche lijf besproeid, zoo wel als al het gereedschap, tot den

* P. 212. † P. 213.

den dienst gebruikelijk ; daar quam ook hars en zwavel ter inwijdinge te pas.

De Priesters waren schuldig, zig alvorens niet alleen van verscheide kost en drank te onthouden, zelf van de huwelijkspligten, 't zy voor altoos, of een langen wijl, desgelijks van sommige dingen aan te raken;* maar zy moesten ook alle vuile en ontuchtige gedagten uit hunne zielen bannen. Voor al wierd in den dienst een allerdiepste stilzwijgendheid vereist, welke den Heer Stukkius in een buitensprong ons doet aanwijzen, hoe de Heidenen gewoon waren, hunne ongehoorzame van de gemeenschap der Heiligdommen te *bannen*, met het kromwoord *excommuniceren* kennelijk geworden ; voornamentlijk de Grieken, die een zware straffe stelden. Ontslagen zijnde wierden ze † *rein* genoemd.

Voor het offeren baden zy, gelijk we doorgaans in Homeer vinden.

Κλῦθί μευ ἀργυρόλοξ᾽ ὃς χρύσην ἀμφιβέβηκας,
Κίλλαν τε ζαθέην, τενέδοιό τε ἶφι ἀνάσσεις
Σμινθεῦ. Ἔποτέ τοι χαρίενλ᾽ ἐπὶ νηὸν ἔρεψα,
Ἢ εἰ δήποτέ τοι κατὰ πίονα μηρί᾽ ἔκηα
Ταύρων, ἠδ᾽ αἰγῶν, τό δε μοι κρήηνον ἐέλδωρ.

* P. 120. † Καθαροί.

Ey Febus, met uw zilv'ren boog,
Die Kille en Tenedos beheert,
Sla op my een genadig oog,
En gun my, dat mijn hart begeert.
Indien ik ooit uw Tempel met
Loofkranssen fraay heb opgeciert:
Indien ik Stiere of Geiten-vet
Ooit bragt op 't Outer. ——————

* Dus bid Paap Chryses by onzen Griekschen blindeman, die daar op terstond laat volgen.

Ὥς ἔφατ' εὐχόμενος, τοῦ δ' ἔκλυε Φοῖ-
βος Ἀπόλλων.

Zoo bad hy, en Apol verhoorde 's mans gebed.

Dit *bidden* heeft tot een aanhangsel, hoe het by Grieken en Hebreen verscheide namen droeg, en een verbeelding van alle de omstandigheden der bidders, zelf tot de gestalte en lijfsgebaarden toe. Hier krijgt het kussen of zoenen wederom een beurt, om dat de oude gewoon waren, de handen der gener, van welke zy iets baden, te kussen.

Ik zie † dat het *knienbuigen*, en het *knienombelzen* in 't bidden van een zeer oud en algemein gebruik is, gelijk de Schrijver aanwijst, nevens de treffelijke woorden uit Heidensche monden, omtrent het bidden, en de *bede-voorschriften:* waar aan de *vervloekingen* volgen, gehecht

* Iliad. a. † P, 131.

hecht om der ſtof-gelijkeniſſe aan de *eeden*.

Het *Sakrament*, als een *krijgs-eed*, vind hier zijn wettige plaats, by de namen, die de Grieken aan d'eeden, en 't eedzweren gaven. De Joden benoemden het met maar een woord, en de Duitſche met niet veel meer. We zien dan den eed in haren t'zamenhang, en verſcheide voorſchriften, hoe 't Heidendom by hare goden zwoer: onder welke een was *per Jovem lapidem* [by Jupiter den ſteen] * in haar beteekeniſſe uitgepluiſt. Behalven dat Grieken en Romeinen by een of meer goden zwoeren, deden zy ook eeden by verſcheide leden van 's menſchen lichaam, by ſommige beeſten, by levenlooze ſchepſels, en by den hellevloed *Styx*. Zwerende raakten ze den altaar aan, en waren beide zeer zorgvuldig in hunne gedane eeden ſtiptelijk te onderhouden.

Na dezen ommetred keert Stukkius weêr tot den offerdienſt, en verrekent met ons het Grieks woord ἐλοχύτεῖν [oulochutein] en 't Latijnſch *Immolare*, *offeren*, of *met meel offeren*: want gerſten-meel, met zout gemengd, was by de twee gezeide volkeren offerkoſt, en zy waanden daar door ik wete niet welke verzoeningen te konnen maken. Daar by goten zy wijn over het offer uit, waar van we reden hooren, zoo wel als van het overig volbrengen der offerhanden, tot dat het *offervyer*, en deſzelfs noodzakelijkheid verhandelt word, Veſta en des vyers oorſprong, ja de dienſt van 't vyer in 't byzonder. Numa Pompilius, de grootſte inſteller der Roomſche bygeloovigheden, heeft

 hier

* P. 140.

hier in de Grieken nageaapt. Zy geloofden, dat het offervyer uit den Hemel quam, en om bequame houtstoffe te hebben wierden by hen niet alleen boomen, maar geheele bosschen den Goden toegewijd. Gelijkerwijs het gebruik van 't vyer in het offeren velerley was, alzoo waren de Heidenen omtrent den rook, die daar van opging, ja omtrent het uitdooven van 't vyer, vol bygeloof.

De *Lichten* die zy in hunne Tempelen gebruikten, komen by 't vyer niet te onpas, dewijl we daar het * Lampenspel van Prometheus hebben, en de Egyptische hoogtijd der Lamp-ontsteking. Dog ik keere weder tot het offeren, of liever offerslagten.

Daar stak een verborgentheid in, dat het offerbeest noodzakelijk staande moest gekeuist werden. Hoe dit nu geschiedde, en met hoedanige plegtigheden, is een wat te wijdloopige stoffe voor mijn uittreksel. Een taalonderzoeker leze hier de aloude spreekwijzen, daar uit geboren, en de namen van het slagtgereedschap; hy zal d'er by zien, met welk een naauwkeurigheid gelet wierd, hoe het beest viel: want daar in lagen goede of quade voorbeduidsels. Zy gaven ook acht op het loeyen der beesten, en maakten daar (och armen!) voorzeggingen uit.

Onder dit slagten wierd 'er op de *Pÿp* gespeelt, een blaastuig, den Hebreen met het woord חליל [chalil] kennelijk, dog van † Alcibiades en andere Heidensche mannen afgekeurd.

* P. 160. † P. 168.

keurd. Joden, Grieken en Romeinen hielden daar veel van, en bezigden, behalven dit en andere ſpeeltuigen, zonderling den *Bazuin*, wiens oud gebruik ten vollen vermeld word.

Op 't einde van 't ſpel hooren we der vrouwen * ὀλολυγὴ [ololugee] de Lofzangen, den Goden toegewijd, en verder het geſchreeuw, en onbezonne misbaar, dat de Heidenen met vremde bewegingen des lichaams onder het offeren maakten; daar dan dikwils ſchenddaden op volgden.

Het offerbeeſt legt geboeit, nu moeten zy 't met hunne handen optillen, en vervolgens *kelen*, dat zijn verſcheide benamingen heeft. Voor het bloed, als iets heiligs, droegen zy naauwe zorge, vergaderden het in daar toe geſchikte vaten, en beſprengden daar mede de altaren.

Zy trokken het beeſt de *huid* af: 't welk ons het menigvuldig gebruik der beeſten-huiden uit de Oudheid toont, en de ſpreekwoorden, daar van herkomſtig: 't gebeurde ook wel, dat de huiden met de beeſten te gelijk in 't vyer geworpen wierden.

De huid afgeſtroopt zijnde, hakten zy 't 't beeſt in ſtukken, welker aanmerkelijkſte was de *Dye*, dien zy in 't vyer ſmeten. De † reden, waarom zy van de *dye*, of heupe zoo veel werks maakten, is my, om der oneerbaarheid, geen aanhalens waardig.

Het beſte na de *dye* was het *hoofd*, de *tong*, en 't *ingewand*. Gy meugt het laatſte vry wat naauwtjes beneuzelen, lezer, want de ingewan-

* *Erbarmelijk geſmeek pag.* 172. † P. 187.

wanden waren oulinx van het grootste gebruik, byzonderlijk in waarzeggeryen, van welke schier alle hunne ondernemingen afhingen, en waar van zy heele boeken lieten schrijven. Bezie my daar eens het *hart*, de *galle*, enz. Gy zult daar zoo vies niet van zijn, als van de * gruwzame gewoonte sommiger volkeren, die ten dien einde zelf in menschelijke ingewanden darden wroeten, en mogelijk bekennen, dat de redenen, die Cicero van dit doen geeft, niet veel om 't lijf hebben. Laatstelijk wierden de ingewanden, den Goden ter eere, met vyer verbrand, dog van de offerhanden, omtrent de zee gedaan, in de baren geworpen. Somtijds bewaarden z'er wat van, voor de offermaaltijd.

Zy goten niet alleen sommige vogten, als wijn en oly, maar zy strooiden ook allerley kruiden en speceryen op de aangestekene slagtoffers: een gebruik by de Oude Hebreen niet onbekend. Het plengen der vogten, die na de verscheidendheid der volkeren velerley waren, zoo in offerhanden, als offer-maal-tijden, wierd met zeer veel wasschen, bidden, en andere plegtigheden volbragt.

Dat het niet zelden dronkemans tijden waren, blijkt uit de volle kroezen, die zy in hunne offer-malen uitveegden. Eer de Paap den wijn over het offer uitstortte, proefde hy 't nat: kort om, het wijnplengen, mitsgaders het kroezen-vegen na de offermaaltijd wierd niet zonder vele inzigten uitgevoert. Ik zal den *beker van den goeden Demon* voor deze reis laten

* P. 193.

laten ſtaan, om dat we die in het laatſte uittrekſel van het eerſte ſtuk als een glaasje na de maaltijd gedronken hebben.

Zy meinden, dat de *rook* en *reuk*, uit de aangeſtokene offers ontſtaan, den Goden ten hoogſten behagelijk waren: by welke gelegentheid de herkomſt van 't Latijnſch woord *Fumus* [rook] en 't *reukwerk* te boek is geſlagen. Denk niet, dat alle reukwerk even welriekend was: ſommige ſtonken arger dan bokken, als verwekt zijnde uit dieren, planten, keutels, en wat meer ten outer geſchikt wierd.

Na dat de offerdienſt was geeindigt, lieten de Papen met zekere gezette woorden het volk gaan, by de Grieken λαοῖς ἄφεσις [laois apheſis] *'t Volk mag gaan*, by de Latijnen *Ilicet*, zoo veel als *Gy meugt wel gaan ſtappen*, enz.

Vervolgens gingen de gaſtmalen aan, die ons van den Heer Stukkius met ruime ſchotelen worden toebereid; om voor 't laatſte te verſtaan, tot welken einde de Heidenen alle deze offers ſlagtten: en dit inzigt was vierderley.

* I. Om de Goden te paaijen.

☞ II. Om hun zelven te zuiveren. Zie hier niet alleenlijk alle Griekſe en Latijnſche woorden daar toe gebruikelijk, maar ook derzelver oorſprong uit den grond opgebaggerd, en hoe de Romeinen boven andere volkeren daar in bezig waren.

III. Tot dankzegging, waaromme die offerhanden † dankoffers genoemd wierden.

IV. Tot Wichchelary, of voorſpelling der Wichelaars.

* P. 222. † χαριστήρια p. 225.

Wanneer dit offerwerk een goeden uitſlag had, dat noemden de Latijnen *Litare*, de Grieken καλλιερεῖν [kallierein.]

Maar wijze mannen onder het Heidendom lachten met al dat apenſpel, wel wetende dat geen Godheid op die wijze te bevredigen was: ſommige nogtans meinden, dat de offerhanden van de Goden, die verborgene redenen hadden, het menſchdom waren voorgeſchreven: andere toonen met hunne merkwaardige ſpreuken, dat men een beter weg, met Gods natuer overeenkomende, behoorde in te ſlaan. De Schrijver der zedelijke koppeldigten bewijſt het dus, als hy de kinderen onderwijſt.

Si Deus eſt animus, nobis ut carmina dicunt.
Hic tibi præcipue ſit pura mente colendus.

Dat is,

Zoo God een geeſt is, als de Digteren ons leeren,
Zoo moet gy Hem voor al met reine harten eeren.

En elders,

Cum ſis ipſe nocens, moritur cur victima pro te?
Stultitia eſt, morte alterius ſperare ſalutem.

Als of die zedige Heiden wilde zeggen.

Waarom zal 't offerbeeſt voor uwe zonden ſterven?
Dwaas is 't, te willen heil uit 's anders dood verwerven.

De Heer Stukkius beſluit zijn doorwrogt werk met een * tegenſtelling te maken van der Chriſtenen

* P. 234.

ſtenen godsdienſt en die van de Heidenen. De laatſte hadden ontelbare goden; de eerſte een: de laatſte hunnen oppergod Jupiter; de eerſte hunnen JEHOVA: de laatſte hadden vele Verloſſers; de eerſte maar eenen: de laatſte vele Middelaars; de eerſte maar eenen: de laatſte * Geleigeeſten; de eerſte Engelen. *enz.*

Eindelijk telt hy meeſt alles op, dat vorens-verhandelt is, om aan te wijzen hoe de Chriſtenen in yder ſtuk van hen verſchillen.

Dus eindige ik mijn laatſte ſchetſe van dit wichtig boek, zoo vol van Bibel-wijsheid, als Griekſche en Latijnſche Oudheids-kunde, waarlijk het cieraad eenes Boekzaals, en een goudmijn, rijk van allerley heilzame leerlingen.

III. HOOFDDEEL.

Hiſtorie van de REFORMATIE *der Kerken van Vrankrijk*, enz. *Gedrukt te Amſterdam by* Jan ten Hoorn, *vier deelen, twee ſtukken in folio.*

HET ZESDE, ZEVENDE, ACHTSTE, EN NEGENDE BOEK VAN HET † VIERDE DEEL.

IN Hooy-en Oogſtmaand 1696 ſchreef ik het vierde uittrrekſel dezer gedenkwaardige hiſtory-

* Genii. † *Dit vierde deel in Hollandſch is het tweede deel van 't derde ſtuk in 't Franſch. Zie Jul. en Aug.* 1696. *pag.* 24.

ſtory-boeken, afbrekende by het * zeſde boek van 't vierde deel: ſedert dien tijd heeft men my met zoo vele andere boeken overkropt, dat ik niet eer als nu hebbe konnen voortgaan.

Met den aanvang van dit *zeſde boek* komen we tot de roemrugtige Vrede, die Vrankrijk, in 't midden van haar voorſpoed, zoo ernſtiglijk ſcheen te begeren, na lang dralen, te Nimwegen geſloten. Het plagen wierd tegen de Predikanten, en andere, in den jare 1678. niet vermindert, maar in 't landſchap van Foix was nu een nieuwe vond geſmeed, om alle *Gereformeerde* van dat geweſt tot den bedelzak te brengen. Op andere plaatſen ging 't niet veel beter, en de verwoeſting van de Kerk te St. Hippolytus volgde wel haaſt, door de vuilheid van zekeren ſchelm, wiens † hiſtorie, hier ingelaſt, tot een ſtaaltje ſtrekt, hoedanige ſchandvuilikken gemeenlijk de vyerigſte vervolgers zijn.

Terwijl de *Gereformeerde*, aan alle kanten beknibbeld, hun geduld oeffenden, wierden door de Jezuïjten aan 't Hof middelen opgegeven om hen veel doodelijker ſlagen toe te brengen: de Koning, van oorlog ontlaſt, wilde nu dat zijn afgevaardigde te Geneve de Mis zoude laten doen, en na zoo menige Raadsvergadering als 'er te hoof gehouden was, volgde byna telkens het ſluiten van d'een of d'ander Kerk. Onder vele vitteryen was 't niet genoeg, dat het preken, op die dagen als de Aarts-
biſ-

* *Dat is, het zeſtiende van 't derde ſtuk na 't Franſch. Alhier pag.* 190. † *Lees die pag.* 167.

bisschoppen en Bisschoppen hun Kerk quamen schouwen, den *Gereformeerde* verboden wierd, maar men zag de * Kamer *de mipartie* door 't gansche rijk vernietigd, hunne ampten en scholen ontnomen, en op vele plaatsen de Predikanten onregtvaardiglijk tot schande en geldboetens gedoemd: waarom sommige hun vaderland verlieten, 't welk allen, die van hun gezindheidheid waren, niet behaagde. Zoo liepen het jaar 1679 ten einde.

Na een vertooning van den Staat van Engeland, en Vrankrijks list daar omtrent gepleegd, meld ons de Heer Benoit een slag, die de *Gereformeerde* voor een van hunne grootste rampen hielden; te weten een koninklijk verbod, dat hen, in 't jaar 1680, op zekere zware boete, van de bediening der Vroedvrouwen uitsloot, en den Roomsgezinden zelf mishaagde. Zy gaven een nieuw smeekschrift aan den Koning, die daar op zweeg, terwijl iemand, zonder naam, het zelve quaadaardiglijk beantwoorde.

Een ander koninklijk bevelschrift bonsde in den zelven jare de vryheid van gewisse glad in duigen, behelzende, dat geen Katholijk, van wat sex of ouderdom, Onroomsch mogt werden, op straffe van ballingschap, en verbeurte van goederen; ook wierd den Gereformeerden by een andere keur ontzegd eenige pachten, 't zy als deelgenoten of als gaarders, voortaan te mogen hueren.

De Geestelijkheid zat ondertussen te Parijs vergaderd en zette de vervolging bitterlijk voort:

* *Zie wat deze was, in Jul. en Aug.* 1696 *pag.* 27.

voort: de zoogenaamde nieuwbekeerde door 't geheele rijk kregen vryheid van in drie jaren geen schulden te betalen, en personen van tweederley gezindheid mogten niet meer met elkanderen trouwen.

Het volgende jaar 1681, zullende nog veel grooter hitte van quellaadjes uitleveren, begon met het sluiten van verscheide kerken: 't Papendom wilde nu der Onroomsche kinderen doopen, en zieken bezoeken; en den niet Paapsche Beamptschrijvers, Pleitbezorgers, Deurwaarders, en anderen, wierd de vergunning van hunne bedieningen ingetrokken.

Onregtvaardige vonnissen van de Charentonsche regters komen ons met den opslag van 't * *zevende boek* te voren.

De *Gereformeerde* kregen over al den bout op 't hoofd, hunne Predikanten en Ouderlingen mogten op lijfstraffe niet langer iemand afraden Paapsch te werden; daar en tegen de Koning verklaarde, met een plakschrift, de nieuw bekeerde voor twee jaren vry van soldaten te huisvesten, en met nog een ander, 't welk waarlijk overwreed en boos was, de kinderen van zeven jaren magtig, om hunnen Godsdienst af te zweren: met byvoegsel, dat Ouders, die hunne kinderen buiten 's lands hadden gezonden, dezelve (op zware straffe in geval van weigering) zonder uitstel zouden doen weder komen. Een verklaring, zegge ik, die door haar ysselijkheid alle teederhartige Vaders en Moeders een doodelijke ontsteltenisse op 't hart zettede; om dat zy niets an-

* *In 't Fransch het zeventiende van 't derde stuk.*

anders te wagten hadden, dan alle dagen hare liefste panden uit hare armen gerukt te zien, onder voorwendsel, dat ze eenige begeerte getoond hadden om Katholijk te werden.

* Levendige voorbeelden van geweldenaryen, uit kraft van die verklaring gepleegd, en niet zonder verfoejing te lezen, noodzaakten de onderdrukte menschen, den Vorst wederom in geschrift te smeeken; dog zonder gevolg: zijn antwoord was by die gelegentheid, *dat hy zijn eenen arm wel wilde geven, om alle zijne onderdanen weder in de Roomsche Kerk te brengen.* Zoo onverzettelijk was Lodewijk de XIV, om zijn gansche Koninkrijk Katholijk te maken.

Een ander bevelschrift (vremder, als men zig konde verbeelden) maakten de Predikanten strafbaar, zoo wanneer zy van den preekstoel zeiden, dat de Koning alle die geweldenaryen niet voor goed keurde. Men denke eens, hoe zeer dit van dag tot dag de vervolgers aanzettede; terwijl de *Gereformeerde* het krijgsvolk, dat straffeloos alle baldadigheid uitvoerde, moesten huisvesten: maar wat spreke ik van baldadigheid? Deze soldaten waren thans de bekeerders, ten dienste van zijn Fransche Majesteit en deszelfs Tempelvoogden; en pleegden, op aanhitsen der heilschendige kerkboeven, al wat zy gewoon waren in 's viands land te doen, om huiswaarden geld af te knevelen, of aanwijzing van hunne dierbaarste goederen te ontwringen. Oneindige wreedheden, schoppen, vuist-stok- en degenslagen wierden

aan

* P. 242.

aan niemand gespaart; dog waren maar voorspelen van afgrijsselijker onmenschelijkheden, zelf tegen zwangere vrouwen, die in dit boek * niet zonder schrik te lezen zijn.

Alle deze mishandelingen, wanneer d'er over geklaagt wierd, wierden voor geen mishandelingen geduid, maar al sleepte men een mensch, eerst gehakt, en gekerft, na de kerk, en al hitste men de † honden van 't dorp aan, die hem de tanden in den buik zetteden, dat hy 'er van storf, daar quam geen troost van 't hof. De Rijksdienaar ✠ Louvois gaf met schaamtelooze taal aan de klagende gevolmagtigde te verstaan, *dat de Koning niet gezind was hen te helpen*, en was een der huichelaren, die de alom gepleegde gruwelen voor zijn Vorst listiglijk met mooye woorden overpleisterde.

Hoe kan 't anders zijn, dan dat na zoo langen duur van dwinglandy velen alles verlieten, en uit het Rijk vloden? Dit stond eenigen, te Rochel aangekomen, zoo dier, dat de wreedheid, aldaar aan hen gedaan, vele Pausgezinden zelf tranen uit d'oogen perste. 't Is waar, de meêdoogenswaardige vlugtelingen wierden vriendelijk van andere Vorsten en Staten genoodigd, en hun getal groeide sterk aan, maar ondertussen hadden het hunne Geloofsgenooten in Vrankrijk des te quader.

In 't ‡ *achtste boek*, dat het jaar 1681 vervolgt, zien we de uitwerkingen der gewelddrijveryen aan een ongelooffelijk getal van luiden, die de zaak van schrik opgaven; want elk

* P. 260 261 *enz.* † P. 264. ✠ Ibid.
‡ *Het achttiende van 't derde stuk in 't Fransch.*

elk een had geen luſt, om buiten zijn Vaderland te gaan zwerven, hoewel de huisgezinnen van bootsgezellen alleen, die uit het Rijk trokken, ten getale van meer als drie duizend begroot werden.

Men noemde de Paapſchgedwonge menſchen *nieuw bekeerde*, en de vervolgers maakten die *bekeering* den Koning aangenamer, met hun getal ettelijke duizenden hooger te ſtellen, als 't waarlijk was. Maar de ſtaat dezer *nieuwe Katholijke* konde niet zonder deernis gezien werden. Vele, na dat zy het * bekeergeld aangenomen hadden, in hun gewiſſe met anxt genepen, ſprongen van de hoogtens zig te berſten, of verdronken hun zelven. Andere, van hartzeer overſtelpt, gingen te bedde leggen, en ſtorven met teekenen van bitter leed. Een menigte van hen wierd door uitgeſtane pijnen, folteringen, gebrek van nagtruſt, ſchrik, en vreeze, in 't verſtand bedwelmd. Die tot zulke en andere uiterlijkheden niet vervoerd waren, maakten geen minder erbarming. Op de wegen vielen ze ter aarde, riepen om medelijden, ſloegen op de borſten, trokken 't hair uit hunne hoofden, en verſmolten in tranen. Als 'er twee *bekeerde* elkanderen ontmoetteden, en d'een den ander voor een beeld zag leggen, verdubbelden zy hun gekrijs. Akkerluiden, in 't midden van hun arbeid door gedagten verrukt, gingen van den ploeg af, vielen op de knyen, baden, met het aanzigt ter aarde gelegen, om vergeving, alles tot getuigen nemende

* *Zie 't uittrekſel van Jul. en Aug.* 1696, *aan 't einde.*

de dat zy door geweld gehoorzaamden. Wat kan men zig beschreyelijker verbeelden, als de verwijtingen der beanxte vrouwen aan hare mans, en der mannen aan hunne wijven; daar d'een den ander van zwakheid beschuldigde? Het gezigt van kinderen was telkens een verbeelde doodstraffe voor d'ouders, die hun zelven aan 't verlies der onnoozele zielen misdadig erkenden, en in duizend bekommeringen leefden over de verantwoording, die God hen namaals zoude afeissen.

Dit deed een grooten hoop wel weêr een ander besluit nemen, en ter vorige preke loopen, maar de hervallene stonden de Koninklijke ongenade ten doele, de Predikanten wierden met een nieuw bevel nog nader geprangt, en de onregtvaardigheden in 't Parlement, zoo van Toulouze als Bourdeaux, gesterkt; ja de Koning drong nu zelf Pausgezinde gelastigden in de Kerkvergaderingen der arme *Gereformeerde*, die op hunne herhaalde smeekbrieven geen gehoor kregen. In 't volgende jaar 1682 verstond des Konings Raad, dat alle bastaardkinderen, zelfs van Onroomsche, in den Katholijken Godsdienst zouden opgevoed werden, dat geen Predikant, in plaatsen, daar de kerken gesloten waren, mogt wonen, en dat geen Zee-of handwerksman meer met zijn huishouden uit het Rijk zoude hebben te trekken, op galey-straffe, en een geldboete ten minsten van 3000 guldens.

Eindelijk wierden de onderdrukte uit alle hunne bedieningen gestooten.

't Was in 't zelve jaar, toen de Geestelijkheid

heid haar **harderlijk berigt* aan de Gereformeerden uitgaf, en nog een geschrift, dat quansuis zestien middelen tot hun bekeering behelsde.

Ik trede tot het † *negende boek* van dit vierde deel over, om dat ik met de vitteryen der Geestelijke daar het voorgaande boek meê gesloten word, niet wil te doen hebben: want, zoo 't my vry staat, mijn meening te zeggen (en waarom niet?) ik geloove dat die Roomschgezinde gasten neringshalven, en uit bezeffing van een veiliger rijksstand voor hun belang, zoo schreven; dog voor de rest met de wereld de gek staken. Die het boek van den Bisschop van Meaux heeft gelezen, weet wel, wat men den menschen van de hervormde gezindheden wegens hunne verschillen, en strijdigheden te last legt. Maar ter zake.

Niet zonder verbazing leest men hier, dat de Koning dat listig geblaf zijner zielbezorgers met twee niet min listige brieven ondersteunde, der mate, dat de verstandigste zelf daar over verlegen stonden.

De vermaarde Klaude, Burnet, Basnage, en andere schreven, en de Charentonsche Kerkenraad kantte zig tegen het vorensgenoemde *berigt*, maar deze zaak had verscheide uitwerkingen: want in de Kerkenraden wierd geen eene voet gehouden, en men was 't er niet eens, of men met de Geestelijkheid in onderhandeling zoude treden.

Was 'er in dit jaar, onder zoo vele onregtvaardigheden, om ik wete niet welk een ver-

* Advertissement Pastoral. † *In 't Fransch het negentiende van 't derde stuk.*

borgene reden eene Kerk der *Gereformeerde* te Montinjak behouden gebleven; in 't volgende jaar 1683 verloren zy d'er wel twee en veertig, behalven niet weinige, die uit last van byzondere Parlementen gesloten wierden. Maar trouwloos boven al, en schelms valsch, was de regtspleging tot het verwoesten der Kerke van Montauban; en in gansch Neder-Guyenne liet het *Parlement* van Bourdeaux de woede tegen de Kerken voortgaan.

De Koning gaf met den ingang * dezes jaars een verklaarschrift uit, waar aan zijn onvermoeide zorg voor de *bekeering* zijner onderdanen bleek, dog die teffens de deur der bekeeringe van ongeloovige tot het Christendom toesloot.

Vraagt iemand, wat ze behelsde; 'k zal 't hem zeggen, en hy zal met my moeten bekennen, nooit vremder gehoort te hebben. *Den Mahometanen, en Afgodendienaars, die Christenen wilden worden*, wierd verboden *eenigen anderen godsdienst als de Roomsche te aanvaarden*: en daar stond een zware straffe op, by aldien *Gereformeerde* Predikanten, of Ouderlingen, zulke luiden in hunne kerken dulden. 'k Moest niet vergeten, dat zijn Christelijkste Majesteit een tweede straffe verkondigde tegen Predikanten, die Katholijken in hunne kerken lieten komen: een bevel, zoo vervaarlijk, als boos-dom, welkers ongerijmdheid een nader verklaringe zelfs aanwees; want de Lelyvorst veranderde het voor zoo verre, *dat 'er voortaan in de* [Gereformerde] *kerken een geteikende*

plaats

* *Van den 28sten Jan. zie pag. 324.*

plaats zoude wezen, waar in de Katholijke, die, uit een yver voor het welwezen, en den aanwas van den Godsdienst gedreven zijnde, in de predikaatsien zouden begeren tegenwoordig te zijn, zig zouden mogen ter neder zetten.

Ziet, vrienden, door zulke misselijke middelen poogde men in Vrankrijk goede Katholijken te maken, en op die wijze leden de verdrukte dagelijks nieuwe wederwaardigheden.

Daar komen nog meer verklaringen, die de onschuldige met den moker van 's Konings dwinglandy verpletteren. Een, door welke den *Gereformeerde*, te Autun wonende, word geboden elders heen te trekken, en allen anderen verboden ooit of ooit daar meer te wonen: nog een, die den Predikanten zes mijlen van d'afgebrokene kerken verband; maar ik spoede my tot afscheid van zoo droevigen stoffe.

De Heer Benoit sluit dit negende boek met een vertooning van Engelands verwarden staat, in dien tijd, terwijl Vrankrijk, tot ontzachelijkheid gestegen, zig tot nog grooter en onbesuisder ondernemingen toerust. Het volgende uittreksel zal 't laatste van dit groote werk zijn.

IV. HOOFDDEEL.

Fasciculus septimus opusculorum, quæ ad historiam ac philologiam sacram spectant, in quo continentur R. M. Mayemonidæ syntagmata XXX. *De sacris temeratis.* XXXI. *De ratione faciendi rem divinam die solenni expiationum.* XXXII. *De sacrorum abusu.* XXXIII. *De jejunio.* XXXIV. *De solennitate expiationum.* XXXV. *De solennitate Paschatis.* Omnia doctorum virorum judiciis recensita & concinnis indicibus aucta.

Dat is,

Het zevende bondelke *der werkjes, die tot de* historie, en gewijde taalkunde *behooren, vervattende des Meesters* Maymonides *verhandelingen.* XXX. *Van de bezoedelde offerhanden.* XXXI. *Van de offerwijze op den plegtelijken verzoendag.* XXXII. *Van 't misbruik der offers.* XXXIII. *Van 't vasten.* XXXIV. *Van de plegtigheid der verzoeningen.* XXXV. *Van de plegtigheid van 't Pascha.* Alles na 't oordeel van geleerde mannen overgezien, en met beknopte bladwijzers ver-

verrijkt. Te Rotterdam by *Pieter vander Slaart* 1696. in 8. 35 bladen.

'k HEbbe in Herfst- en Wijnmaand des voorgaanden jaars de zes eerste geschriften van dit werk afgehandelt, en de grootachting, zoo der Joden als Christenen, voor deszelfs maker, Mozes Maymonszoon, kortelijk te boek geslagen.

In het zevende, dat het eerste in dit zevende bondelke der uitgelezene werkjes voorkomt, gaat die wetgeleerde Jood ons uitvoeriglijk berigten hoe verre het aardsche heiligdom konde toegeven, in yder zaak die daar gedaan wierd, wederom hoe maar eene treê te ver gestapt alles verontreinigde.

Het neemt zijn aanvang met aanwijzing, welke Priesters tot het offerslagren bequaam waren, en op wat plaatsen zy zulks moesten verrigten. Men moet zig verwonderen over de naauwkeurige overleveringen, die we hier lezen over 't ontfangen van 't bloed der geofferde dieren; waar, hoe, en door wien dat mogt geschieden. Dan volgen de besprengingen met dat bloed, daar altaar, slagtvee, gevogelte, offerhande, en wat niet al meer, telkens een verandering eischte, die, niet net waargenomen, alles bezoedelde. Even zoo spitsvindig waren de Hebreen in hun offerplengen, zoo omtrent de plaats, als tijd, en personen. Zie dog met eenen, welke vaten ter heiliging bequaam waren, gy zult 'er een aanmerking vinden, dat, * zoo wanneer iets aan den altaar

* P. 532.

brak, al het geslagte onrein was, maar het levendige niet.

De zifteryen wegens het zondoffer zijn voorwaar ook niet weinig, want daar omtrent waren velerley gevallen: het raakte eens wech, of het kreeg jongen, of deszelfs Heer quam te overlijden, *enz.* Voeg 'er by de uitpluizing van het aardig (*a*) voorval, als iemand offerde voor een twijfelachtige zonde, die namaals waar of niet waar bevonden wierd. Tot deze zondofferen word het getal der dieren, en haar prijs vry stiptelijk bepaald. Zoo 't gebeurde, dat iemand in zijn leven geld ten zondoffer afzonderde, en dan quam te sterven, alsdan mogt niemand dat geld eigenen of gebruiken, maar het wierd in de doode zee geworpen: by welke gelegentheid alle geldzaken, den offerdienst betreffende, worden afgehandelt.

(*b*) Somwijlen geviel het, dat de ten offer gedoemde beesten, of onder den anderen, of onder ongewijde verward wierden, 't welk menigerley geval veroorzaakte, dat hier verrekend word; (*c*) zelf na het slagten: en alzoo dit ook in de vogelen konde voorvallen, word die verwarring ook geheel en al ontward.

Na een beschrijving van de (*d*) offerbeloften der Vrouwen, en hare noodzakelijke offerpligten, ontvouwt ons de Hebreeuwsche Meester verscheide gevallen, die de offeren, en derzelver ontheiliging raken; mitsgaders niet alleen de (*e*) offerkoeken, en andere gewijde brooden, maar ook de drankoffers. De ontreiniging,

(*a*) P. 540. (*b*) P. 550. (*c*) P. 557.
(*d*) P. 574. (*e*) P. 588.

ging, of ontheiliging, konde meer als door eenerley gedagte bykomen: maar * als de gedagten des Priesters regt waren, konde het offer door de gedagten van den brenger geenzins ontheiligd werden.

De offerhanden moesten geen anderen titel voeren, dan dien men verpligt was aan te brengen; anders, zegt de Schrijver, konden ze den offerbrenger niet baten: weinige nogtans uitgezonderd. Dat ze ook op een's anders mans naam niet mogten komen, zien we uit verscheide omstandigheden, en het bloed der besprengingen somtijds door gedagten, als voren, onrein verklaard. Vermits nu een quaaddenkende onder 't offeren hem zelven strafbaar maakte, kon de naauwziende Jood de straffe niet voorbygaan. Hy onderzoekt dan dezelve, en wanneer de straffe כרת [*Keret*] te pas quam. Eindelijk alle bezoedelde offerhanden moest men † verbranden, gansch niet eten; en by dit geval zien we een breed verslag van alles wat, na het Joodsche heiligdom, door 't vyer moest verteerd werden.

Het achtste werkje beschrijft, hoe 't offeren op den grooten verzoendag in zijn werk moest gaan, in alle omstandigheden, van Hooge-Priester, van plaats, van tijd, en menigerley gevallen; alles zoo keurelijk, dat 'er niets van bedagt kan werden, 't welk hier, volgens de wetten der besnedene Wetverklaarders, niet beslegt staat, zoo wegens de offers, den Hoogepriester, en 't gevoelen der Sadduceen, als het lot werpen over die twee berugte ✠ Bok-

* P. 602. † P. 643. ✠ P. 665.

ken * (elders in de Boekzaal te vinden) hunner beiden gestalte, het slagten van den eenen, en 't wechzenden van den anderen: een opmerkelijke dog vremde plegtigheid.

Ik leze in het negende werkje (handelende van 't misbruik, dat in deze heilige dingen konde begaan werden, en van de straffe, die den overtreder telkens te wagten stond) zoo meenigerley Joodsche wetten, of, om beter te zeggen, zoo vele vittingen, en haarkloove-ryen, dat ik mijn hoofd niet wil breken met al dien kraam in een uittreksel te brengen; want byna yder sneê handelt van een andere zaak, en nieuw geval, 't welk een weetgierige ligtelijk altemaal kan bekijken: hy zal d'er aangelast vinden de verscheide lezingen in de Hebreeuwsche drukken van dit werk, door den taalkundigen overzetter den Heere Du Veil aangehaald.

Eer dat we de drie laatste schriften van Maymonides doorbladeren, is het der moeite waardig, des gemelden braven Vertalers voorreden voor dezelve, met opmerking te lezen. We vinden daar der Joden *mondelijke Wet*, die 150 jaren, naar onze Christelijke tijdrekening, eerst door Meester Judas, bygenaamd de heilige, beschreven is. Ze was wel zoo lang door Vaderlijke overleveringe bewaard, maar dewijl de Joden, na de verdelging van Jeruzalem, onder den Roomschen Keizer Titus, alomme verspreid wierden, vonden zy noodig, de gemelde overleveringen der mondelijke Wet op die wijze te bewaren. Dit werk

* *Zie Hooy- en Oogstmaand 1693.*

werk kreeg den naam van *Misnaboth*, en vele Rabbinen sloofden zig uit, met uitleggingen daar over te schrijven; tot dat eindelijk Meester Jochanan, 300 jaren na de verwoesting des Tempels, den *Jeruzalemschen Talmud* in 't ligt gaf: waar op, na verloop van omtrent honderd jaren, de *Babylonsche Talmud*, door Rau Asche uitgegeven, gevolgd is. Beide hadden zy voorgenomen hunne wetten op te helderen, en voor allerley verdraajingen te beveiligen. Maar de volgende Meesters [Rabbinen] sloegen zoo jammerlijk tot oudwijfsche verdigtsels over, dat men hunne schriften niet zonder walging kan lezen. Eindelijk stond Meester Maimonides op, omtrent voor 500 jaren, die, hoewel opgepropt met bygeloof, nogtans, de grove beuzeltale versoeijende, de Joodsche wetten geleerdelijk begon te verhandelen. Zijn hoofdwerk was, benevens * *More Nebochim*, zijn † *Had Chazaka*; waar van de Heer Du Veïl ons een kort begrip geeft, en teffens, om te betoonen, dat hy tot de vertaling, en verklaring van zulke schriften bequaam was, een korte beschrijving van hem zelven, hoe hy, een geboren Jood, tot den godsdienst der Christenen is overgekomen. Laat ons nu tot de drie laatste en aan een gehegte werkjes van den Joodschen Meester zelve voortgaan.

Uit het eerste, over 't *Vasten* geschreven, leeren we, wanneer de Joden, door algemeene plagen gedrukt, tot ☩ vasten verpligt wierden;

* Leeraar der verwarde.
† Sterke hand. *Titels der schriften.*
☩ P. 777.

den: wat dagen zy daar toe verkoren: wie daar toe verbonden was.

Elk een moest ook over zijne byzondere onheilen vasten, sommige een geheelen dag, waar toe de tijd hier zeer nettelijk bepaald word, sommige maar voor eenige ueren. Zy bragten dien Vastentijd met veel godsdienstigheid over, zoo in hunne huizen, als Synagogen: en dewijl Maymonides een vasten over gemeene rampen had beschreven, gaat hy afzonderlijk optellen, (*a*) welke, en wanneer die rampen van dat gewigt moesten gehouden werden. Zeer bang waren de Joden voor een overmatige droogte, en daarom baden zy, in voorval van zulk een nood, met veel ernst om regen uit den Hemel, en deden vele teekenen van zeer (*b*) opmerkelijke vernederingen.

Nog onderhielden zy verscheide vastendagen over gevallen, hunnen vorouderen overgekomen, en uit de gewijde bladen kennelijk; voornamentlijk een over den verwoesten Tempel: en waren zy verpligt hun zelven te vernederen, (*c*) zoo menigmaal als zy het overhoop geworpene Kanaân en de puinhoopen van Jeruzalem quamen te genaken, niet zonder verscheide kueren, en vremde gebaarden. Als de Christus zal gekomen zijn, zegt de besnede Meester, zullen d'er geen Vastendagen meer wezen (en dit bewijst hy met een plaats uit (*d*) Zacharias) maar enkele vreugdedagen, blijdschap over al.

De *groote Verzoendag*, die op den tienden van

(*a*) P. 786. (*b*) P. 800. (*c*) P. 816.
(*d*) *Zach.* 8; *v.* 19.

van Herfstmaand voorviel, en van welke wy hem reeds in het vorenstaande van dit bondelke hoorden spreken, komt hier weder in het tweede schrift te pas, om dat zy dan ook een Vasten hielden, en wel nauwkeuriglijk van alle werk moesten ledig zitten. Tegen de overtreders wierden zware straffen uitgevoerd, al nuttigden zy maar nog zoo luttel, waar van de grootte met veel vieze muggeziftery word uitgepluist. (*a*) Gevaarlijk kranke luiden kregen alleenlijk wat; en alle andere moesten niet alleen vasten, maar zy mogten, hoe bemodderd of bekleuterd zy ook waren, zig ten dien dage niet wassen, nog zalven, ja zelfs geen schoenen aantrekken; nogtans behoudens eenige uitzonderingen, die thans van mijn zinnelijkheid niet zijn om aan te roeren.

Eindelijk ben ik in het (*b*) derde, laatste, en grootste schrift op het Paaschfeest gekomen. Daar is 't over al drok met ongehevelde brooden te maken, en voornamentlijk den zuerdeessem wech te doen. (*c*) Om niet te laat te komen, zijn de Besnedene al by tijds bezig met den zuerdeessem aan een kant te helpen, en zoeken met kaarssen zorgvuldiglijk in alle hoeken van hunne huizen, of 'er nog iets mogt schuilen.

Zoo zy by geval iets vinden, is 't hen noodig te weten, hoe daar meê moet gehandelt werden, en dan word 'er na al dat snuffelen, en zoeken, nog een merkwaardige betuiging vereist. Als ik het onderzoek van 't (*d*) gebod, daar

(*a*) P. 829. (*b*) *Dit is het twaalfde van Mayemonides.* (*c*) P. 843. (*d*) *Exod.* 13. *v.* 7. *Zie* p. 860.

daar omtrent gegeven, hebbe aangehoort, en geleert, wie daar tegen zondigde, wie niet; dan leze ik nog verder, dat ze niet alleen geen ongeheveld brood in hunne huizen mogten dulden, maar zelfs geen graangewaſch of andere vrugten, die door verderf konden opgiſten: * ſpitsvindigheden voorwaar, die niet zonder onbedenkelijke moeite konnen uitgedagt zijn, en welker vele magtig zijn, iemand aan 't lachchen te helpen. Luſt iemand de wet, in welke God het gedeeſſemde te eten had verboden (*Exod.* 12. *v.* 18) te hooren verklaren, om te weten hoe ſtiptelijk ze moeſt onderhouden werden, zoo rekke hy zijn geduld nog een wijltje, en wete met eenen, hoe de Joden aan hunne kinderen en huisgenooten een † verhaal van de aloude geſchiedeniſſen in Egypten moeſten doen: namentlijk zy hadden ook hunne regels, om die vertelling te beginnen en te eindigen. Wat het Paſcha belangt, dat moeſten zy, in dien nagt, op dezelve wijze eten, als hunne voorouders, uit Egypten trekkende, gedaan hadden, en vier bekers, elk met een byzonder gebed, drinken. De ſauſſe, *Charoſſet* geheten, en de bittere kruiden ſtaan hier opgeteld. Het ganſche werk loopt af met een zeer nette beſchrijving van deze ✠ Paaſch-maaltijd, in alle hare omſtandigheden, waar uit men een volkomene bezeffing van die zoo hooggeachte Joodſche plegtigheid kan maken; desgelijks van het Avondmaal, dat zy dan hielden, en der ſpijze, die elk een mogt opbrengen: achter alle welke vertooningen de groote Lofzang, dien

* P. 866. † P. 884. ✠ P. 890.

dien zy met het opnemen van den tweeden beker zongen, van woorde te woorde hier voorgesteld, het laatste is, dat mijn penne voor deze maal heilig avond geeft.

V. HOOFDDEEL.

Bespiegeling der Reden-leer, *waar in 's menschen zelfskennis door een klaar en beknopt vertoog van ziel en lichaam afgemaald*, *en* het kennelijke Gods, *na een uitvoerig betoog van deszelfs aanwezen*, *in een hegt verband opgespeurd word*, *door* Joannes Aalstius, *Leeraar der Gemeente J. C. tot Hoornaar. Te Dordregt by* Dirk Goris 1696. *in* 8. 46 *bladen.*

DIt werk hebbe ik eens streeks van voren tot achteren doorgelezen, niet magtig zijnde my zelven in mijn vaart te stutten, daar d'eene redenschakeling na d'ander mijn vernuft zaftelijk voortsleepte tot dat het steuitte, ter regter plaatse daar het tijd wierd halte te maken; dat is, na dat ik de heerlijkheden van GOD, HET EENIGE OPPERSTE WEZEN, zoo verre als uit deszelfs denkbeeld volgens de gezonde Redenleere betoogelijk was, zag aangewezen.

Neerduitsche lezer, die 't geluk niet hebt van uitheemsche talen te verstaan, en gaarne op lettergeregten van goeden stijl in uw zuivere

re moederſprake te gaſt gaat, treêd toe tot deze redelijke beſpiegelingen, u van den Heere Aalſtius voorgediſt, zoo net, zoo zinnelijk, dat ik 'er Ongodiſten zelve op darre noodigen: uw gaſtheer zal voor deze reis een Godgeleerde zijn, die u niet wil verkroppen met heele karren vol opgezamelde texten (men vind ze hier niet) maar uw ziel verluſtigen met welgekookte bedenkingen, doorzult in alles wat voor een redelijk menſch te bevatten is. Dat de ſpijsvaten en tafelmeſſen Karteziaanſche maakſels zijn, moet u niet ſtoren: zijt gy gewoon andere te gebruiken, bezoek het ook eens met deze.

Nu wiſt gy gaarne, na dit voorpraatje, dat ik u een ſchets der verhandelingen gaf; is 't niet zoo? wel aan, dewijl 't my ſchier ondoenlijk is, het pit van zulk een ruim vertoog uit te pluizen, ten zy ik buiten mijn beſtek wilde gaan, zal 't beſt en gemakkelijkſt zijn, my meerendeels van het kortbondige geraamte te bedienen, dat de zeer geleerde Schrijver zelf voor zijn werk heeft geſtelt, en waar in hy de voorname ſtukken in haar verband heeft afgeteekent. Tuſſen beide mag 'er iets invloeyen, dat u verſche graagte maakt.

Het boek is afgedeelt in drie hoofddeelen, yder om 't wigtigſt.

In 't eerſte word vervat de *geeſtkunde*, en daar in 's menſchen ziele in haar wezen, denkwijzen, vermogens en eigenſchappen voorgeſteld.

In het tweede word het dierlijk beſtel met de menſchelijke werkingen, die uit de ſamen-

voe-

voeging van ziel en lichaam voortkomen, onderzogt, en uitgelegd.

En in het derde toont de Heer Aalſtius, dat 'er een Opperſte volſtrekt zakelijk, oneindig, volmaakt Wezen is, en welke deſzelfs eigenſchappen en volmaaktheden zijn.

Dog laat ons het geraamte van elk wat nader bezigtigen.

Als in het *eerſte hoofdſtuk* 't gewigt van het gebruik der Reden beduid, het kenteeken der waarheid opgezogt, en de ſchikking der begrippen is aangewezen, komt de GEESTKUNDE, haar aanvang nemende met onze zelfskennis, en toont voor eerſt, dat wy zijn, daar na hoedanig wy zijn, namentlijk menſchen, beſtaande uit ziel en lichaam.

In de *Ziel* ontdekken we de denking, die in geen lichaam kan vallen, die ook niet te verbeelden, maar nogtans klaar, ja klaarder als 't lichaam te begrijpen is. Derhalven zien we het lichamelijke van de ziel afgezonderd, en het denkende geſteld; mits dat de zinnen, met de inbeelding, hier blijven afgekeurd. Het *wezen der ziele* is denking, en daar uit volgt een beſluit dat de ziele altijd denkt: dog nademaal doorgaans vele vooroordeelen en misvattingen daar omtrent voorkomen, voegde het wel, dat de Heer Aalſtius derzelver oorzaken navorſte, gelijk hy eens voor al doet, ophalende het zingevoelen in 's moeders lichaam, en in den eerſten levenstijd, ſamt de pijn en kitteling, met de gebreken der gemeene tale: voeg hier by, de ligtgeloovigheid, achteloosheid, en een al te groot vertrouwen op aloudheid,

heid, of gezag van feilbare menschen.

Dit alles met waarschuwing op de Geestkunde toegepast zijnde doet de kennisse van onzen Geest klaarder opdagen ; zulks dat wy, veilig voortgaande, in 't gemeen ontdekken de verscheide denkwijzen, en derzelver gestadige achtervolging, bevindende dat onze ziel, bepaald, en eindig, van een blijvende duurzaamheid (dit moest 'er by) en door een gevolgelijk zijn in wezen [of aanwezig] is.

Willen wy de denkwijzen in 't byzonder bespiegelen, met opmerkende gedagten zullen we haast bezeffen, dat alle onze denkwijzen in twee hoofdsoorten zijn onderscheiden; d'eerste noemen we het *Verstand*, het welk geoeffend word in zuiver verstaan, zinbevatten, en verbeelden ; d'ander de *Wille*, die werkzaam is in te besluiten, en zig te bepalen, waarom door dezelve ook het *Oordeel* word opgemaakt : ten welken opzigte hier ter toetse komt, hoe de Wil in 't oordeelen en bepalen te werk gaat. In beide die gevallen word het begrip des verstands altijd voor af geeist; en dat is klaar en onderscheiden : of anders word het wilsbesluit op den schijn van 't ware en goede ondernomen en vast gesteld. Hier in handelt de Wil op eigen keur, en welbehagen, zonder dwang ; en bestaat deze vryheid nogtans in geen onverschilligheid, schoon de Wil somtijds in zekeren zin onverschillig is.

Verder, na de oorzaak van het dadelijk voortkomen en verwisselen der gezeide denkwijzen zoekende, bevinden we, dat wy zelve die niet verwekken, zoo als ten opzigt van het

het verſtand de wil, zinbevattingen, en verbeeldingen blijkt, maar dat die van een ander worden voortgebragt: en dit leid ons ter onderzoekinge van de reden en oorzaak van het aanwezen der ziele; dat is, of wy dan zelve ook wel van ons zelven zijn, dan of wy ons aanwezen van een ander hebben? om 't welk uit te vinden twee vraagſtukken, nopende het aanwezen eener zake, worden onderſcheiden, en ontvouwt, in wat zin men kan zeggen dat een zaak ſtelliglijk is van zig zelven; en wanneer van een ander.

Dewijl we nu de reden en oorzaak van ons aanwezen niet in ons zelven vinden, zoo volgt, dat wy herkomſtig zijn van een ander; een ſtichter die niet alleen aanwezig en van ons onderſcheiden moet zijn, maar ook, na 't uitwijzen zijn's werks, van zig zelven, verſtandig, willende, en almagtig.

Uit de ontdekking van dit alles leeren we, dat onze Geeſt een redelijk wezen is, en daar door worden we tot roem en dank van onzen Maker opgebeurd, ziende deze wetenſchap boven de verwarde en duiſtere kenniſſe der Heidenſche Wijsgeren opgehelderd.

Wel is waar, dat we dat nog bet zullen hooren, wanneer de Heer Aalſtius, volgens deze zijne gronden, hier na eens zal gaan beweren de onſterffelijkheid der ziele; een ſtuk by vele betwiſt, by andere rond uit geloochend, by ſommige flauwelijk geloofd: maar dat ſpaart hy, als behoorende tot de Zedenleer, welke hy, zoo God wil, na deze Redenleer byzonderlijk hoopt te verhandelen, nademaal het

betoog van die zaak ruimer beslag, en meer voorraad van opmerkingen vereist, als hy tot hier toe by de hand heeft.

We treden dan tot de LICHAAM-KUNDE, in het *tweede hoofdstuk*, daar de klare en onderscheidene begrippen gezift, en ten opzigt van het *aanwezen der lichamen*, deszelfs mogelijkheid, waarschijnelijkheid, ja volle zekerheid beweerd worden. Teffens krijgen we een waarschuwing van dit besluit tot de gevoelbare hoedanigheden der lichamen niet uit te rekken, en zien 't gebruik en misbruik der zinnen aangetoond.

By 't opvatten van de gemeene gronden der lichaam-kunde zal voor het *wezen des lichaams* d'uitstrekking te boek komen; waar uit we door wettige gevolgen leeren. I. Dat alle ruimte een lichaam stelt; hoewel de ruimte en 't lichaam in zekeren zin konnen onderscheiden werden. II. Dat 'er geen ledige vakken zijn. III. Dat dezelve lichamen dezelve grootte houden; en word hier verklaart, hoe 't met de vergrooting en verkleining der lichamen toegaat. IV. Dat de lichamen niet konnen verdubbeld werden, nogte in en door malkanderen dringen. V. Dat in dezelve plaats wel te met meer ruste en vastheid van deelen, maar nogtans altijd even veel lichaams is.

Tot de uitgestrektheid wederkeerende ontdekken we driederley afmeting; van lengte, van breedte, en van dikte; voorts de deelbaarheid, grootheden, en gestalten, die ook op een vasten voet te begrijpen zijn: voornamentlijk de *beweging*, die de wijsgerige en wis-
kun-

kundige Schrijver met een fijne pen afmaalt, zoo wel in deszelfs aart en ſtreekzetting tot een regte lijn, als in de gedwonge afwijking tot een kring, mitsgaders in de verdere poging om van dien kring weder door een raaklijn voort te ſtreven: eindelijk in de hoeveelheid, kragten, en in den omloop, die tot alle beweging vereiſcht word. Terwijl nu alle veranderingen en verſchijnſelen, in de ſtoffe ontſtaande, van de beweging voortkomen, moeten we hier letten; eerſtelijk, dat yder zaak in haar ſtaat blijft, 't zy van ruſt of beweging, zoo lang een ſterker oorzaak haar daar in niet komt te ontruſten; ten tweede, dat de aanſtootende lichamen volgens zekere wetten moeten te rug ſteuiten, of elkanderen voor zig henen ſtooten.

Luſte het nu iemand, volgens deze vaſte gronden, de ſamenzetting van de wereld in zijn deelen en verſchijnſelen na te ſpeuren, dien zoude de Heer Aalſtius de grondbeginſelen of lichaamkunde van Deskartes (zonder evenwel de leerwijze, ſtellingen en betoogen van dien Filozoof voor Godsſpraken op te geven) ter proeve en toetſe aanwijzen. Tot verſtand van deze Karteziaanſche Lichaamkunde ontvouwt hy alhier, naar de manier der Wiskundige, eenige van Deskartes ſpreekwijzen, zonder welker regte kenniſſe niet te ontdekken is de zin en kragt der redenen, waar door de gemelde Filozoof zijne beſluiten uitwerkt.

Maar wanneer hy dus verre de gronden der Lichaam-kunde beſpiegelt heeft, breekt hy

met de gedane aanwijzing van Deskartes beginſſelen het verder onderzoek der wijduitſtrekkende wetenſchap af, en gaat van daar veiligſt over tot de *beſchouwing van ons eigen lichchaam*; het eigentlijke ſpoor, dat hy in dit hoofddeel wilde inſlaan. Verwonderen zult gy u, met my, Lezer, als de Man, dien gy tot nog toe als Wijsgeer hebt gehoort, nu ook zoo ervaren in de Ontleedkunde des menſchelijken lichaams verſchijnt, dat hy het geſtel der deelen zeer nettelijk weet aan te wijzen.

Hy begint met de ontleding der * Herſſenen; hy toont ons de Keel, het Strottenhoofd, de Gorgelpijp, Slokdarm, en Lugtpijp; hy verbeeld ons het Hart, en beduid ons de Longen, 't Middelrif, de Maag, de Milt, de Lever, en het Klierbedde; dog in haar plaats en ſchikking: met afteekening van de Vaten en Buizen der Melkaderen, tot aan den grooten Slagader, voorts deszelfs opklimmende en neêrgaande tak, en hare ſpranken.

In de naaſte plaats volgen de dierlijke bewegingen, waar omtrent men te letten heeft op de ontdoening van 't voedſel, of de melkmaking in de Maag, en op de uitdrijving, afſcheiding, en voortloop dezes vogts tot in den Gijlbak, en van daar in de regter holte van 't Hart: welke vogt, hier weder uitgeſpeuit, in de Longen komt, daar ze nog meer verdund, opgeklaard, ſneller bewogen, en middelerwijlen roodverwig, dat is, tot bloed word.

Hier word dan de omloop des bloeds bewezen, en daar uit volgt het kloppen der Pols-ade-

* P. 204.

aderen, de verdunning der Sappen, en bloedmaking. Op deze gronden worden verklaart de aangroeijing en voeding des lichaams, samt de afscheiding der sappen: en dat geschied uitvoeriger van het Zenuwsap, maar de verdere sappen, volgens een lijst van den Arts Bontekoe alleen kortelijk opgegeven, zijn in twee soorten verdeeld. d'Eerste zijn fijne uitwaassemingen, Zweet, Pis, Afgang, Teelzaad, en Melk in der Vrouwen borsten. De tweede Zenuwsap, Helderwater, Speeksel, Maagsap, Klierbeddesap, Darmsap, Gal, Olie, en Lijmsap.

Na een verklaring van de wijze en 't gebruik des Voedsels, der Ademhalinge, en des Slaaps (behoeften van dit dierlijk leven, die ten deele uit het verlies van Sappen ontstaan, ten deele tot afscheiding en herstelling vereist worden) zien we de wonderbaarlijkheid van dat verbazende konststuk tot lof van eenen Alwijzen en Almagtigen Werkmeester aangemerkt.

Ik volge den Heer Aalstius, daar hy de *menschelijke werkingen* gaat opvatten; voor af wetende, dat al het dierlijke zonder toedoen van de Ziel kan voortgang hebben.

Hoe vremd dit luid by sommige die 't anders verstaan, men bespeurt het dagelijks in de beesten, die enkelijk door 't gestel van haar lichaam en den omloop der vogten op zoo velerley wijzen bewogen worden, zonder dat ze daar van eenig gevoelen of kennisse hebben: en op dat de Schrijver den twijfelaren, dien hy dit graag wil diets maken (zoo hy zegt) mag voldoen, lust hem in deze verhandelingen in te lassen een

betoog van het gezeide voorstel *dat de beesten geen gevoelen hebben*; een betoog, zoo kragtig als kort, na zijn gevoelen, door den schranderen Langenhert op een Wiskonstige wijze uitgewerkt, dat het niemand zal ontzenuwen, waaromme ik my niet ontzie het zelve ook in mijn Boekzaal aan te plakken. Zie daar is 't.

* BEPALINGEN.

„ I. *Gevoelen* noeme ik, niet die *beweging*, „ welke in 't lichaam geschied (en die, ei„ gentlijk te spreken, het gevoelen ook niet „ is) maar derzelver *bevatting*, en *innerlijke be„ wustheid.*

„ II. De bevatting en bewustheid zijn *wij„ zen van denken.*

EISCH.

„ *Daar word begeert dat toegestaan werde, dat „ geene van de stoffelijke zelfstandigheden, indien „ men de menschelijke uitzondert, een denkend „ wezen bezitten, of deelachtig zijn.*

ZETREGELS.

„ I. Een zaak, aan welke *wijzen van denken* „ eigen zijn, moet ook de *denking zelf* heb„ ben.

„ II. De denking behoort geenzins tot de „ stoffe, maar alleen tot de Ziel, als derzelver
„ We-

* P. 259.

„ Wezen, dat is, die zelfs uitmakende.
„ III. Dat door iets klaarders kan uitgelegt
„ werden, moet nooit door iets, dat duister-
„ der en onverstaanbaar is, verklaart werden.

VOORSTEL.

De beesten hebben geen gevoelen.

BEWIJS.

„ Indien gy dit ontkent, zoo hebben ze een
„ bevatting, en zijn zig innerlijk bewust: *(a)*
„ Dit gesteld zijnde, dan volgt, dat ze den-
„ ken. *(b)* Maar dewijl de denking alleen aan
„ de Ziele en niet aan de stoffe eigen is *(c)* zoo
„ zullen ze ook met een Ziel begaafd zijn; 't
„ welk ongerijmd is. *(d)* Nademaal nu ook
„ de * zelfstandige gedaantens uitgebannen
„ zijn, *(e)* zoo besluiten we DAT DE BEE-
„ STEN GEEN GEVOELEN HEBBEN;
„ *'t welk* te betoogen was.

We komen dan weder tot het voorgaande voorstel, dat alle de dierlijke bewegingen, in 's menschen lichaam aangewezen, zonder toedoen van de ziele zouden konnen geschieden, 't welk, eerst getoond in de beesten, nog verder op onderstelling van 's menschen lichaam beweerd word.

Maar hier moet de samenvoeging der ziele

(a) 1 *Bepal.* (b) 2 *Bepal. en* 1 *Zetreg.* (c) 2 *Zetreg.* (d) *Volgens den eisch.* * Formæ substantiales. (e) 3 *Zetreg.*

met het lichaam ter baan komen. Dat 'er die ſamenvoeging is, blijkt by de ſtukken, en dan weten we nog maar alleen, dat z'er is: maar op welke wijze dat vereenigen te werk gaat, is een vraagſtuk van hooger onderzoek. De Heer Aalſtius derhalven onderzoekende, hoe die twee by hem geſtelde zelfſtandigheden, of wezens, van elkanderen zoo zeer onderſcheiden, nogtans zulk een naauwe gemeenſchap en betrekking met elkanderen hebben, als wy door ervarentheid weten, houd voor af wel ſterk ſtaande, dat ze niet veranderd, vermengd, nog ſamengeſmolten zijn: dat ze niets wezentlijks van elkanderen hebben ontfangen: dat de ziel door 't lichaam niet verſpreid is, nog het zelve komt aan te raken: en wat aangaat ik wete niet welk een voorgewende verborgene kragt of hoedanigheid, die ſtelt hy, als onbekend, ter zijde.

Zoo iemand hervraagt, wat onze Schrijver dan van deze ſamenvoeging, of gemeenſchap, met zekerheid weet te beſluiten; hy krijgt tot antwoord, dat met de wil der ziele zekere bewegingen onzes lichaams, en met zekere bewegingen des lichaams zekere gewaarwordingen der ziele zijn gepaard, door een Almagtig beſtier, die dit beide zoo geſtadig onderhoud; niet anders als zijn boezemvriend de * Reus in het onderzoek van een 's Predikants brief kragtiglijk beweert heeft. De woorden van den gemelden Heer de Reus worden hier aangehaald, en de Heer Aalſtius verklaart 'er zijn zegel aan te hangen.

Wil

* *Zie zijne bewering* p. 268.

Wil men nog verder vragen, hoe op de wil van onze ziel het lichaam aan 't bewegen, of hoe op de bewegingen van 't lichaam onze ziel aan 't denken komt; dat weet de Schrijver niet te zeggen, en 't is niemand mogelijk. Geen eindig begrip kan dat bezeffen, vermits een oneindige kragt in het te weeg brengen van die verschijnselen werkzaam is.

Wat dan? al wat daar omtrent kan ontdekt werden, is alleen, wat 'er in het lichaam omgaat, als de ziel door middel van het zelve iets gewaar word.

Hier komt dan het berugt geschil van den zetel der ziele te baan. Steekt beide uw ooren op, weetlievende, die meermalen van dit stuk hebt gehoort, gy zult de woonplaats der ziele hier niet door 't gansche lichaam verspreid vinden, nog in 't hart (al zegt Christus, dat uit het hart quade bedenkingen, doodslagen, overspelen *enz.* voortkomen) nog in de maag, nog in 't bloed, en alle de sappen te gelijk, ook niet in de dierlijke geesten, of de fijne en vlugge sappen alleen, want die zijn daar toe niet bequaam, maar in de Herssenen; of, om veilig te spreken, in zeker gedeelte van de Herssenen. Weet je waar? in dat * *klein kliertje*, geplaatst aan het uiteinde, of boven de snijding, die van het derde herssenvat tot aan het vierde strekt, 't welk rondom met † ontelbare pijpjes van het eerste wondernet of herssensgroef-netje omringd is: een *kliertje*, dat boven alle andere Herssendeelen voor het *gemeene*

* Glandula pinealis, *het pijnappelkliertje.*
† Plexus choroides.

ne zintuig moet uitgeroepen werden.

Zekerlijk, al was dit maar een bloote onderstelling, ja slegts een loopje van den geest, dat om de aardigheid der uitvinding verdient gemeld te werden, de Schrijver lost langs dezen weg gemakkelijk vele verschijnselen op, die anders met veel moeiten, of geheel niet, te verklaren zijn: mits nogtans dat wy wel begrijpen in wat zin hy den zetel der ziele aan het gemelde *kliertje* toewijst.

Aan 't einde van dat vertoog toont hy in 't gemeen de wijze, op welke de bewegingen, zelfs by een zafte aanstooting, tot de Hersenen komen, en hoe de vrywillige bewegingen haar voortgang hebben.

In 't byzonder tot de zinnen voortgaande merkt hy aan, dat te gevoelen een eigen werk der ziele is, en verklaart ons gevolgelijk (na onderrigtinge, hoe we omtrent de zinnen drie leden hebben te onderscheiden) het *Gezigt*, deszelfs werktuigen, ligtstralen, en beider werking, zonder behulp van zigtbare gedaantens, daar de Schoolgeleerde van kallen, de voorwerpen, en hoe die gezien worden, de Verwen, de plaatsen der Lichamen, derzelver afgelegenheid, grootte en gestalte, waar by eenige gevallen voor deze reis tot een toegift strekken.

Dan zien we het *Gehoor*, deszelfs werktuigen, en voorwerpen, te weten klanken; waar door die verwekt werden, en hoe dat in zijn werk gaat: voeg hier by eenige merkwaardige byzonderheden, en de oorzaken, waar door het gehoor vermindert, of gansch verdooft word.

Zoo

Zoo komt ons voor de *Smaak*, hare werktuigen, en derzelver werking: voorts de byzondere smaken, als de zoutachtige, speceryachtige, bittere, zuere, scherpe, zoete, olyachtige, smakelooze, gemengde.

By den *Reuk* leeren we ook kennen deszelfs werktuigen en de reukdeelen, met de wijze harer werking, en eenige Verschijnsselen.

Het gene wy Hollanders gemeenelijk 't *gevoelen* noemen krijgt hier den naam van het *Geraak*, tot vermijding van dubbelzinnigheid, en duisterheid; 't welk den lezer niet kan schelen. Dit *Geraak* dan, het laatste der vijf zoo genaamde zinnen, in 't gemeen verklaard zijnde, worden alleen de tastbare hoedanigheden gemeld, en uit de verscheide gesteltheden der Lichamen aangewezen, hoe die verscheide gewaarwordingen van 't geraak daar uit ontstaan. Daar by komt het ons wel te pas, dat we weten hoe de *honger* word verwekt, en wat gevallen daar omtrent voorkomen; desgelijks de *Dorst*.

Zonder dat de Heer Aalstius (na 't ontleden der *vijf* befaamde *zinnen*, mitsgaders den honger en dorst) lust heeft omme, tot sluiting van den rey der zinbevattingen, de *Teel-lust* ook op het tapijt te brengen; waar door ligtelijk sommige mogten geërgert werden: zonder dat hy, zegge ik, van die hitsige stoffe het papier wil doen gloeijen, laat hy 't genoeg zijn, aan te wijzen, dat het gebruik der gemelde zinnen ons tot bewoonders en gebruikers van de wereld maakt.

En dewijl we, behalven alle deze voorschre-

ve zinbevattingen, ons door zoo verscheide zintuigen aankomende, en kennis gevende van 't gene in de groote en kleine wereld (dat is, buiten en binnen ons lichaam) omgaat, nog gewaar worden een byzondere denkwijze, waar door al het voorgaande, buiten eenige werking, of buiten eenig byzijn der uiterlijke voorwerpen, ons innerlijk als in een tafereel vertegenwoordigt word; welke denkwijze wy *inbeelding* plegen te noemen, en waar mede het *geheugen* doorgaans of veeltijds gepaard gaat, zoo onderzoekt onze Filozoofsche Kerkredenaar, wat die inbeelding in haar oorsprong en oorzaak is, wat vermogen de ziel hier in heeft, en waar van daan die in de menschen zoo verscheiden is; alt'zamen naauwkeuriglijk verklaard met eenige zonderlinge aanmerkingen omtrent het Hersſenvlies.

'*t Geheugen*, met deszelfs oorzaken en byzonderheden als dan ook duidelijk afgehandeld zijnde, word het hek van dit tweede en zware hoofdstuk gesloten met de *gemoeds-bewegingen*, niet verklaard, maar slegts aangewezen, en voorbygestapt, als een werk van ruimer beslag. Deskartes in zijn boeken van den mensch, en hartstogten, desgelijks de Arts Bontekoe, in zijn onlangs uitgegeven *zediglijk-lichaamkundige verhandeling van des ziels en lichaams-lijdingen*, hebben dien taak op hun genomen.

Dus valt 'er tot de zelfkennis niet meer aan te merken, als dat 'er vele andere zoodanige menschen zijn, die met ons de zelve gestalte en bewegingen, en daar by ook een gelijke ziele deelagtig zijn; dat die menschelijke staat niet

van

van een altijdblijvende duerzaamheid is, maar eenmaal door de dood moet verbroken werden.

Uit het *derde hoofdſtuk* kan men kenniſſe krijgen van een *Opperwezen*, of Godheid, zonder welke kenniſſe alle wetenſchap ydel is: weshalven wy het KENNELIJKE GODS naſpeurende, en het gewigt dezer kenniſſe, ons getoond, begrijpende, daar toe uit onze zelfkennis aanleiding krijgen.

Geene Ongodiſten konnen zig der onderzoekinge dezer ſtoffe onttrekken, veel min, die de Godheid belijden: ten welken einde de Heer Aalſtius bondiglijk beweert, I. Dat allen menſchen een denkbeeld van God is ingeprent. II. Dat dit denkbeeld klaar en onderſcheiden is. III. Dat het oneindige van 't eindige ook kan bevat, maar niet omvat werden. IV. Dat dit denkbeeld niet enkelijk ontkennig is.

Als de zwarigheden, die namaals zouden hinderen, alvorens wechgeruimt zijn, gaat hy op de Twijfelaars en Godverzakers met zulke bewijzen ſtormen, die, zijn 's erachtens, kraft van Wiskonſtige betoogen konnen evenaren, en beweert, *dat 'er een* GOD *is* uit de volgende redenen.

Uit het denkbeeld, dat we van God hebben, voor zoo veel 't zelve een oorzaak vereiſt; een reden, die door d'aanmerking van ons tegenwoordig aanwezen nog meer geſterkt word.

Uit het denkbeeld, voor zoo veel 't aanwezen daar in noodzakelijk beſloten legt; om 't welke beide te doen klemmen, getoond word,

dat

dat dit denkbeeld niet verdigt is.

Uit het redensgebruik, ons eigen geweten, en de begeerte onzer ziele na een oneindig goed.

Uit de ingeschapene deugdspligten.

Uit de vreeze van een Godheid, op quade bedrijven: daar het tegenbedenken der Ongodisten teffens haar oplossing krijgt.

Uit het gestel, en 't gebruik der deelen onzes lichaams.

Uit de paring van die zoo dikwils genoemde ziel met het lichaam.

Eindelijk uit de zigtbare wereld, en het gansche beslag van 't Geheel-Al in zijne uitstrekking overwogen; 't zy dat we bedenken de onmeetbare grootte, byzonderlijk de noodzakelijke voortbrenging der stoffe, de beweging en schikking van 't werelds gestel; of dat we d'oogen slaan op de wonderlijke verhevelingen, op de Aarde in haar gestel, plaatsing, en vastheid, met hare ingewanden: 't zy dat we onze bespiegelingen nemen over de Bergen, Heuvelen, en der zelver gebruiken, over de Zeen met hare Vissen, en schrikdieren, over andere menigvuldige waterleidingen met hare gebruiken in Vissery en Zeevaart: 't zy dat we aanmerken den verscheiden aart der landen, de verdeeling van levensmiddelen, den weg tot handel en koopmanschap banende, of de bequame gesteltenisse van de grond der aarde voor allerley gewassen; de Beesten in haar gestel, aart, en bedrijf; of dat we letten op de verscheide bequaamheden, neigingen, en voordeelen der Menschen: uit

dit

dit alles, zegge ik, wijst de vernuftige en geleerde Schrijver (of, om beter te zeggen, dit alles wijst ons zelf) als met den vinger aan, dat Hemel, Aarde, Water, en Vyer, met alle de Hoofdstoffen in zoo een naauwkeurige schikking, nette verdeeling, en geregelde bewegingen, tot het voortbrengen van zoo wonderbarelijke uitwerksels geenzins door een toevallig beloop van deelen is ontstaan, maar eenen Alwijzen en Almagtigen Stichter heeft,

Dat 's GOD, *'t oneindig eeuwig Wezen.*

'k Zwijge van de Voorzeggingen, die in den Bibel worden gevonden, algemeene werelds-plagen, merkwaardige verlossingen van elendige, en blijkelijke oordeelen over godloozen, hier met een woord aangeroerd; by alle welke onloochenbare merken van een Hoogstwijs en Almogend Opperwezen als een nieuw bewijs mag gevoegt werden het algemeen geloof van een aanwezende Godheid, van alle eeuwen her by alle volkeren opgevat.

Het besluit dezer bewijzen, namentlijk dat 'er een GOD is, opgemaakt zijnde, is 'er nog overig te onderzoeken *hoedanig God is.* Dit konnen we leeren uit het denkbeeld, dat we van God hebben: want dat vertoont ons de Godheid, als een Allervolmaaktst Wezen, en uit dezen grondslag van al het kennelijke Gods begrijpen wy, dat Hy, ten opzigt van zijn Wezen aangemerkt, van zig zelven is, noodzakelijk aanwezig, of bestaande, zoo dat hy by onmogelijkheid niet kan niet zijn, bezitten-

tende een ondeelbare eeuwigheid, allezins onveranderlijk, volſtrekt eenvoudig, een vernuftig wezen, derhalven niet lichamelijk, nog belichaamd, maar zulk een verſtandig denkend wezen, waar in geen onderſcheide daden zijn, en 't welk alles in eene daad vervat, werkſaam, of levende, van eeuwigheid tot eeuwigheid.

Wanneer wy nu dit Opperwezen aanmerken, als in eene enkele en allerzuiverſte daad van verſtand en wille werkzaam zijnde, zoo vinden we ons onmagtig, om dat denkend wezen, gelijk het eene daad is, ook met eene daad in zijne volſtrektheid geheel en al te bevatten; dat gaat het bereik van een eindig begrip te boven: derhalven pogen we ons het zelve door verſcheide begrippen voor te ſtellen.

Byzonderlijk op het *Goddelijk verſtand* lettende zullen we dat heel anders als 't ons geſteld vinden. Onze verſtandsbegrippen zijn vele, en verſcheide, die ons niet te gelijk, maar achtervolgens het eene voor, het ander na, te binnen komen; niet uit ons zelven, maar van een Opperwezen afhangig: en zoo wy door middel van die begrippen eenige waarheden willen ontdekken, we vinden ons genoodzaakt, dezelve veeltijds te ſchiften, en te wikken, de ſamengeſtelde denkbeelden in hare enkele te ſcheiden, dan weder op het verband te letten, kundigheden en zetregels op te zoeken, en daar uit gevolgen af te leiden, om dus door redenering de waarheden, die we naſpeuren, by wijzen van beſluiten, op te maken.

ken. Maar heel anders, zegge ik, is 't met het verſtand Gods geſteld. In Hem heeft de veelheid of meerderheid van begrippen (want Hy is eenvoudig, en alleen in een zuivere ondeelbare daad werkſaam) geen plaats: met een woord gezegd, het goddelijk verſtand word in eene daad voltooid, en alle de vorensgenoemde volmaaktheden moeten daar op werden toegepaſt.

Komen we tot des Opperwezens *wil*, die moet, even gelijk het verſtand, als een zuivere dadelijkheid begrepen werden: ze is vry, eeuwig, beſtendig, en onveranderlijk.

Dus verre is de ſchets der heerlijkheden van het Opperwezen, met de volmaakte Godheid in haar zelven te beſpiegelen, wettig afgeleid: de verdere aanmerking van dit Wezen, in betrekking van de ſchepſelen, geeft ons ſtrax aan de hand eerſtelijk zijn Almagt, daar na zijn beſluit, dat van eeuwigheid is, waar in Hy alles opgeſtelt en beſtemt heeft, en 't welk (zijnde die daad van de oneindige denking zelfs) allezins onveranderlijk is.

Volgens dit beſluit dan, in zijn onveranderlijke ſtandhouding overwogen, is God de Maker en Albeſtierder met de daad, zonder nogtans dat het maakſel daarom van eeuwigheid is; want wat is klaarder (alle neuswijze knepen en grepen ter zijde geſteld) dan dat wy in het maakſel, dat zijn wezen aan Gods beſluit en zijn aanwezen aan deſzelfs uitvoeringe verſchuldigt is, een aanvang van beſtaan moeten erkennen?

In opzigt en uit aanmerking van het dadelijk

lijk zijn der schepselen leeren we, met buitensluiting van alle lichamelijke gedagten, dat God, als een vernuftig wezen, met zijn Albeschouwend verstand, met zijn alles werkende wil, met zijn Alvermogende kragt, en dus ook met zijn Wezen zelfs, by alle dingen tegenwoordig is; welk laatste van Konraad Vorstius ontkent wierd: daarenboven dat Hy Alwetend en Hoogstwijs is.

Achter dit beschouwen der volmaaktheden van 't Opperwezen in zekere betrekkingen tot het gansche geschapendom, moeten we ook de Godheid in opzigt tot de byzondere hoofdsoorten der geschapene wezens zien, voor zoo veel dezelve zekere volmaaktheden omtrent die wezens komt te oeffenen. Hier komt ons aanstonds voor, dat God ten hoogste goed, ja de goedheid zelve is, wijders onze Opperheer, en vrymagtige Wetgever: in beide Heilig, Waaragtig, en Regtvaardig.

Zie daar den Heer Aalstius eindelijk van de Wijsbegeerte tot de Godgeleerdheid genadert, beschouwende dien Regtvaardigen Wetgever, in betrekking tot den Zondaar, lankmoedig, en verdraagzaam; omtrent de uitverkoorne genadig en barmhartig.

Laat ons dit gansche betoog van het kennelijke Gods ons zelven weder te binnen brengen, we zullen bevinden, dat die Opperwezige God, die tot het Albestier geen hulpe behoeft, MAAR EEN EENIG GOD IS: daar meê zijn we dit wijze redeneerwerk (maar ik mijne bedenkingen nog niet) ten einde.

Zeer wel van passe is by den Drukker van het

het vorenstaande werk ook uitgegeven *de Geestkunde*, en eenige andere schriften van ARNOLD GEULINGS (zie den titel in 't Boekzaalvertrek van Sept. en Octob. jongstleden) vertaald, en met Aanmerkingen verrijkt door *Antoni de Reus*. in 8. Een weetgierig lezer zal, tot verstand der dingen, in beide vervat, uit vergelijking van 't een met het ander, groot ligt krijgen.

PLATO.

Καλὸν ἡ ἀλήθεια, ὦ ξένε, καὶ μόνιμον.

De Waarheid is iets fraais, mijn vriend, en ook bestendigs.

VI. HOOFDDEEL.

HISTORIE *van overzeldzame genezingen.*

LAat het u niet vervelen, lezer, dat ik u, ten verzoeke van mijnen drukker, eenige andere taal, dan gewone Boekzaalspraak ga voorhouden. Ik hebbe, als Notaris, hem bedient, en hy oordeelt de verledene zake te merkwaardig, dan dat ze u zoude verborgen blijven. Luister toe, en zeg dan, met Ovidius,

Omnia jam fient, fieri quæ posse negabam.

Alles zal geschiên voortaan,
Dat onmoog'lijk scheen gedaan.

COPIE.

OP huiden den derden Maart zeſtienhondert zeven en negentig compareerde voor my Pieter Rabus, Notaris publijk, by den Hove van Holland geadmitteerd, te Rotterdam reſiderende, en d'ondergenoemde getuigen Pieter vander Slaart, Boekverkooper alhier, en verklaarde met ware woorden, in plaatſe van eede, ter requiſitie en inſtantie van de Heer George Henrik van Rettwich, waaragtig te zijn, dat hy Comparant ettelijke maanden herwaarts zwaarlijk geincommodeert is geweeſt van een accident aan zijn Dye, onder de muſculen van den regter Bil, ſtrekkende nederwaarts langs de ſpieren; welk quaad in dier voegen toenam, dat hy, op advijs van Doctoren, genoodzaakt was zig onder het manuaal van Pieter Muis, ervaren Chirurgijn alhier, te begeven, die met ſtoven en koeſteren de verderffelijke ſtoffe poogde te verdrijven, dog te vergeefs: Dat middelerwijlen de verſtopte buizen van zijn been door een ongelukkigen val gebroken zijnde, ter zelver plaatſe ontſtaan is een abſcés, of ettergezwel, het welk door geene aangewende middelen wilde reſolveren, en den voornoemden

Chirurgijn deed besluiten eerst een opening in het onderste gedeelte van de Dye, ter zijde de Knie, daar na een verdere sneê naar achteren te doen, omme des te beter de bovenleggende lijnregte holligheden te konnen naderen; lijdende hy Comparant veel weedom, en verzwakkende door den grooten vloed van etterstoffe, die dagelijks uit de wonde getapt wierd. Dat, wanneer de ter zijde gelegene en onderste holligheden allenkskens van zelfs, dog de bovenste door een Chirurgicaal drukbindsel gesloten waren, de lijnregte holte nog overig bleef, en daar by een quade tussenval van koorts wederom een nieuwe lekking van watervaten in de gemelde holte had veroorzaakt; zijnde de stukken en brokken van het vlies, dat de Artzen *panniculus carnosus* noemen, dikwils met de tange des Wondheelers onder den etter daar uitgehaalt. In welken hachchelijken stand geoordeelt wierd, dat tot het voortzetten der genezing, die op geen andere wijze doenlijk scheen, nog een derde snijding tot aan den Bil in dezelve holte moest gedaan werden; waar toe de gemelde Chirurgijn reeds een lange snystaf had laten gereed maken. Dat hy Deposant (die zig in de vorensop-

gestelde beschrijving geheel en al aan zijnen Chirurgijn Muis verklaart te refereren) gansch indispoost geworden, en met de gezeide quale aan zijn Dye worstelende onderrigt wierd, dat de Requirant verscheide ongeneesselijk-schijnende accidenten had genezen: waar op dezelve, ten huize van hem Attestant ontboden, uit den voornoemden Muis, aldaar present, aanhoorde, dat 'er geen apparentie was om de Dye te regt te brengen, dan door het voornoemde middel van verder dilateren, waar tegen de Requirant, alvorens het gewonde been zelf bekeken hebbende, verzekering gaf van hem Patient door een Sympathetisch geheim te zullen genezen, niet alleen zonder snijden, of eenig manuaal aan de Dye werkstellig te maken, maar zelf zonder hem eenig medicament in te geven, en door niets anders, dan door dagelijks, in absentie van hem Lijder, op zijn pis te werken, waar door het zoude gebeuren, dat de dikte hand over hand stond te verminderen, en d'elendige Dye ten vollen hersteld te werden. Dat hy Deposant vervolgens door Mr. Muis, protesterende van onmogelijkheid, gelijk als aan den Requirant overgeleverd zijnde, en

alle

alle pleisters, wieken, doeken, en compressen wechgeworpen hebbende, alle morgen zijn pis in een urinaal aan des Requirants huis heeft gezonden, en, na weinige dagen, des nagts, aan alle de deelen zijn's lichaams sterk gezweet, ook eenmaal onverwagt, en van zelf, hevig gebraakt, en gepurgeert heeft, in welk zweeten hy gemeenlijk alle nagt, sedert den aanvang dezes jaars, continuerende, en dag aan dag frisser ten bedde uitgestegen, meer en meer genezing aan zijn Dye gewaar wierd, tot dat hy geen meer stoffe gevoelde, die hy, na gewoonte, uit de wonde konde duwen; zulks dat ze van zelfs zaftjes toeliep. Dat hy Deposant, evenwel van zijnen Genezer bevolen zijnde een- en andermalen te zweeten, eindelijk zoo verre van de vorige quale is gereconvalesceert, dat hy zwagtels en doeken heeft afgedaan, en thans niets anders aan hem zelven kan bespeuren, dan dat hy ganschelijk is gecureert, dewijl hy Deposant, zonder eenig letsel, ziekte, of smart te gevoelen, zijn Dye zoodanig bevind te zijn, gelijk als die voor d'aankomst van 't accident geweest is, gaaf, en zelf van de rove, die eerst op de toegeheelde wonde bleef zitten, gezuiverd zijnde.

Met byvoegſel, dat hy Depoſant, geduerende deze wonderlijke operatie, enkel droog linnen om zijn been heeft gewonden, en zig van geen ſpijs of drank geabſtineert, maar zelfs, met kenniſſe van zijnen Sympathetiſchen Werker, genuttigt alles wat hem luſte; vermits, na de iterative zweeting, zijn maag van tijd tot tijd grager wierd, en zijne lijfskragten aangroeiden. De Depoſant, omme in vele hier toe behoorende circumſtantien niet langwijlig te zijn, doet hier zijne depoſitie eindigen, vermeinende uit de vorensbeſchrevene ondervindinge de beſte reden van wetenſchap te hebben, en preſenteert het geatteſteerde, desnood, nader met ſolemnelen eede te ſterken. Aldus gedaan binnen Rotterdam in preſentie van de Heer Jan Schilperoort, der Medicinen Doctor, en Sr. Cornelis de Jong, borgers dezer ſtad, als getuigen hier toe verzogt, die de minute dezes, nevens den Comparant, en my Notaris, hebben onderteekent ten tijde voorſz.

Onder ſtond

Quod atteſtor

En was geteekend

P. RABUS.
Nots. Pub.

COPIE.

OP huiden den acht en twintigſten February zeſtienhondert zeven en negentig compareerden voor my Pieter Rabus, Notaris publijk, by den Hove van Holland geadmitteerd, te Rotterdam reſiderende, en d'ondergenoemde getuigen Jacobus du Pré, borger dezer ſtad, en Floris Jooſten, mede alhier woonagtig, beide van competenten ouderdom, en atteſteerden met ware woorden, in plaatſe van eede, ter requiſitie en inſtantie van George Henrik van Rettwich, waaragtig te zijn, dat zy Comparanten van hunne qualen door den Requirant op de volgende wijze zijn genezen; namentlijk hy eerſte Comparant, dat hy in de Kersmiſſe van den jongſtleden jare krank te bed gelegen aan een ziekte, over welke hy, op advijs van den Apotheker . . . . . . genooddrukt was met Doctoren te conſuleren, geraakt is onder de cure van den Requirant; dat dezelve, den ſtaat zijner quale ondervraagd hebbende, hem, onder Gods zegen, aannam te herſtellen, waar toe hy Depoſant aan hem zijn water dagelijks latende toekomen, door verſcheidenmalen zeer ſterk te zweeten eindelijk merkelijk gebeterd, en

thans zoo verre tot zijn vorige gezondheid is gebragt, dat hy fris van zinnen en lichchaam zijn werk na behooren waarneemt, zonder dat hy eenige andere medicamenten, dan het laten werken op zijn water van den gemelden Requirant heeft aangewend: Verklarende hy Deposant, dat de Requirant nog de goedheid heeft gehad van zijn dienst ook aan zijne Deposants drie kinderen, het jongste van vijf, het naaste van zeven, en het oudste van twaalf jaren, op denzelven tijd alle aan razende koortsen bedlegerig, te appliceren, waar door dezelve geheelijk, op de gemelde wijze van het water ter operatie overgegeven te hebben, in een gewenschte gezondheid hersteld zijn.

De tweede Comparant verklaart, dat hy, in Meymaand van den voorleden jare met het schip van den Koopman de La Penja uit de Straat t'huis komende, een doorgaande lamheid door zijne leden had, welke hem van voor zeven maanden uit Yarmuiden was bygebleven: dat hy Comparant zeer bezwaarlijk te Rotterdam t'huis gebragt, en onder de cure niet alleen van den Geneesheer . . . . . . maar ook van twee andere Genezers, hem zelven

ven bevolen hebbende, geene de minste verlichting van zijn Lamheid, maar eer verargering gevoelt heeft, tot het einde van 't laatstafgeloopene jaar toe; als wanneer hy van den gemelden Doctor opgegeven, en hopeloos gesteld, alleen met aanrading van zig weder in Zee te begeven, een resolutie nam om de Sympathetische Artseny van den Requirant te ondergaan, en daar door, op de wijze als voren (dikmalen ongemeen zweetende, ja vijf a zesmalen op eenen dag purgerende) zijne vorige gezondheid, tot verwondering, en buiten verwagting zoo van hem zelf, als van alle Varendgezellen, die zijne Lamheid gekent hebben, binnen den tijd van vijf weken heeft gerecupereert, in der voegen, dat hy niet weet ooit voor dezen welvarender geweest te zijn. De Deposanten yder hunne verklaring eindigende der zake, waar van zy de naaste reden van wetenschap en ondervinding pretenderen te hebben, zijn bereid het gedeposeerde nader met eede te sterken. Aldus gedaan binnen Rotterdam in presentie van Jacobus Vrolo, en Jan van Zomer, als getuigen hier toe verzogt, die de minute dezes, nevens de Compa-

ran-

ranten, en my Notaris, hebben onderteekent ten tijde voorsz.

Onder stond

Quod attestor

En was geteekend

P. RABUS.

Nots. Pub.

Wat zal ik zeggen? meer menschen hebben wettige getuigenissen laten opstellen, dat zy door de gemelde werking op hunne pis van zware qualen zijn genezen.

VII. HOOFDDEEL.

De Nederlandsche Scheeps-bouwkonst, *open gesteld, vertoonende naar wat regel, of evenredenheid, in Nederland meest alle schepen werden gebouwd; mitsgaders Masten, Zeilen, Ankers, en Touwen* enz. *daar aangepast, zoo uit de schriften van ouder als jonger Bouwmeesters, als ook by eigen ondervindinge, tot nut van alle jonge Bouwmeesters, en Knegten, als ook Uitree-*

ders

ders, en Liefhebbers van Schepen, t'zamengesteld door Kornelis van Yk, *Scheepstimmerman, met kopere figuren, ter materie dienende, verrykt. By* Andries Voorstad *te Delft, voor* Jan ten Hoorn *te Amsterdam* 1697. 96 *bladen in folio.*

ONder de wetten, die de Keizer Justiniaan liet vergaderen, en welke, als een groote rommelzo van nutte en onnutte brokken, het boek uitmaken, dat men gemeenlijk *corpus juris civilis* noemt, word een wet van de Keizeren Honorius en Theodosius gevonden, die, zoo ze nu nog standgreep, den Schrijver van dit werk zijn hals zoude doen verliezen.

'k Vertelle u geen praatjes, lezer. De gemelde Keizers verkondigen, by zekere * keure, te Konstantinopolen gegeven, dat niemand de konst van Scheepstimmeren uitheemschen zal hebben te leeren, op verbeurte des levens. Zoo wijs waren ze daar meê.

Naderhand zijn d'er tijden van minder strengheid voor het verbreiden der wetenschappen geweest, en men zag reeds voor vele jaren Spaansche, Italiaansche, en Fransche boeken, die van de Zeevaardy, en Scheepsbouwkunde aanmerkenswaardige ontdekkingen in 't ligt gaven. 't Geluste ook den Amsterdamschen Heer Burgermeester Nikolaas Witsen in onze dagen zijn loffelijken arbeid te besteden

aan

* His, qui conficiendi naves incognitam ante peritiam Barbaris tradiderint, capitale supplicium proponi decernimus. *Cod. Lib.* 9. *tit.* 47, *de pœnis.*

aan het nasporen van den ouden en nieuwen scheepsbouw, een boek van zonderlinge achting, by alle, die dezer stoffe kundig willen zijn.

Behalven het laatste hebbe ik deswegen gelezen het groot Fransche werk van den wiskonstigen Jezuijt G. Fournier, getiteld * *Waterbeschrijvinge* enz. waar in die ervarene man, alles wat hy wist, dat tot de Scheepsbouwery, en de konst van 't zeevaren behoorde, heeft te zamen gevoegt. Dit is ook een fraay en wigtig stuk, waar in, hoe wijdloopig het ook zy, velen misschien luttel zal mishagen, dan alleen het twintigste boek, om dat hy, als een Jezuijt, van den godsdienst der Zeeluiden sprekende, daar wat te kinderlijk van de Lieve Vrouw beuzelt, leerarende het scheepsvolk, als ze in nood zijn, niet alleen God, (even of die niet genoeg was) maar ook de zoo genaamde Santen, voornamentlijk Frans Xavier, aan te bidden, het beeld van Maria aan de mast te binden, en dusdanige aperyen meer binnen scheepsboord te bedrijven, die ik by dit geval, om mijn lever te verschudden, nog eens overzien hebbe.

Zulke en andere wakkere voorgangers beletten nogtans dezen Schrijver van Yk niet, zoo wel als zy, wat goeds voor 't gemeen te doen, gansch niet beschroomd zijnde, dat de uitheemsche te veel uit zijn boek zullen leeren, ook

* Hydrographie, contenant la theorie & la pratique de toutes les parties de la navigation &c. *Mijn afdrukſel is van Parijs 1643, en ik wete niet, dat'er eenige andere druk is, in fol.*

ook wel wetende dat byna alle de Europeers thans genoeg tot hun behulp van de Scheepsvaardy verstaan, en d'eene nabuer den anderen wegens de konst van schepen te timmeren al lang in de kaart heeft gekeken.

En zekerlijk, zonder iemands lof eenigermaten te benemen, wien voegde het beter, de handen aan dit werk te slaan, dan zulk een, die van zijn twaalf-jarigen ouderdom af, op 't spoor van Grootvader, Vader, en Oomen, hem zelven tot dit werk heeft overgegeven? Deze man praat van de Nederlandsche Scheepstimmeraadjes, en derzelver aanhang, niet als van hooren zeggen, of als een cierlijk Redenaar, die den dingen een verwtje weet te geven, maar als een kundig handwerker, die met *Bijl*, en *Dissel*, en *Zaag*, en *Schaaf*, en *Beitel*, en *Moskuil*, en *Kalfaathamer*; daarenboven met *Ry*, *Winkelhaak*, *Boor*, *Gudze*, *Passer*, *Slaglijn*, *Wetsteen*, *Duimstok* (en wat niet al meer?) den naam en daad van Scheepstimmerman heeft verkregen.

Een Landbouwer mag van zijne ossen, een Zeeman van de winden, en een Soldaat van veldslagen spreken, deze Bouwkonstenaar weet reden te geven van alles wat den Scheepsbouw betreft. Dat willen we eens bezien, en wel zoo kort als doenlijk is.

Zoo als we 't boek opslaan blijkt ons, dat de Man geen fijmelaar is, die met vergehaalde uitweidingen, om zijn boek te vergrooten, duizend muggezifteryen wegens het allereerste schip over hoop haalt, maar houd het daar voor, dat op 't water te varen by geval schijnt uitge-

uitgevonden, en de eerste vaartuigen van een slegt maaksel zijn geweest.

Ik wete wel, dat straks iemand denkt, wat hy dan van Noachs Ark of Kist mag gevoelen; maar dat zal ik met weinige woorden zeggen. 't Is by hem waarschijnelijk, dat die Aartsvader niet het eerste, maar wel het grootste, en naamverdienende Vaartuig gebouwt heeft. Als hy, overwegende hoe diep een schip moet gaan, de maat en vorm van dezen Ark, na de verschillende meininge der gissende Schrijvers, beschouwt (waar toe hy ook zevenderley maaksels in print vertoont) is 't hem nog niet wel mogelijk, te begrijpen, hoe zoo groot een gevaarte te volmaken is toegegaan, en daarom laat hy die bedenkingen den Godgeleerden en Natuerwijzen bevolen.

Achter den Ark beziet hy eenige andere schepen, van welke de Aloudheid niet zonder schoone grollen gewaagde, eindelijk ook van de Siamsche vaartuigen, en Chineesche schepen, uit andere bekende schriften hier nageprent.

Daar meê stappen we uit Azië in Europe, en bezien voor eerst de Spaansche Karaken, anders Galioenen gezegt, mitsgaders de Galeyen of Roeyschepen, op de Middellandsche Zee gebruikelijk, na haar lengte, wijdte, holte, en nette maat, in 't geraamte afgeteikend, met alles wat 'er aan vast is. Schepen, met raderen voortgedreven, gelijk als het berugte Malle-schip in 't jaar 1653 hier te Rotterdam van eenen van Zonzonder vrugt gemaakt, en een ander, van Henrik Stevin beschreven, worden ook ter toetse gebragt.

Hy ſpreekt van der Engelſchen Scheeps-bouwkunde, en by die gelegentheid gewagende van de middelen, waar door men de witgehemde * Zee-bagijnen onder ſcheepskiel doet heen duiken, brengt hy het berugte groote Schip *the Royal Charles* te berde, 't welk van onzen Vryen Ssaat, tot groote ſpijt van Koning Karel de II (die meer als eens de Hollanders onregtvaardiglijk beoorlogde) in 't jaar 1667 genomen wierd, in allen deele met opmerking ontvouwd.

Dus voortgaande, eer de Scheepsbouw zelve ter baan komt, worden de vereiſte hoedanigheden van een Bouwmeeſter aangewezen, wat hy al moet verſtaan, hoe hy op zijn volk moet acht ſlaan, en de deugd van 't Hout kennen. Als hy dit weet, behoort hy ook den toeſtel van de Scheepstimmerwerf, en deszelfs Opzienders waar te nemen, altijd wel voorzien van noodig gereedſchap, *Kaapſtanden*, *Windazen*, *Kelderwinden*, *Dommekragten* (niet van vlees en been, maar van hout en hard yzer) *Zethaaken*, *Rollen*, *Sleggen*, *Kanthaken*, *Haakhoofden*, *Reepen*, *Bokken*, *Zaagbanken*, *Schaatſen*, *Slijpſteenen*, *Mokers*, yzere en houte *Handboomen*, *Brandyzers*, *Treeften*, en veel ander tuig: waar by het vereiſte getal van bequame knegts, die hunne vaſte Zomer- en Winter- daggelden hebben, bykomt.

't Hout moet voor al niet vergeten werden. Dat is de voornaamſte ſtoffe tot de ſcheepstim-

* *Zeeluiden zeggen, voor een ſpreekwoord, als 't water zoo hol gaat, dat de golven ſchuimende op 't ſchip komen aanſtuiven*, de Bagijnen danſen in 't hemd.

meraadje; waar van daan der Ouden ſpreuk ontſtond, *in een ſchip te vallen, en geen hout te raken, is onmogelijk.* Dit alles word zelfs met de prijzen van yder houtſoort uitgedrukt, na den koophandel van verſcheide geweſten, 't zy van Greinen-, Eiken-, of Maſthout, 't zy van Wageſchot, Balk delen, of Noordſche-delen.

Spijkers mogen d'er ook niet ontbreken, derhalven komt 'er een naauwuitgepluiſde verhandeling van 't Yzer wel te pas, om nettelijk te weten, hoe veel ponden gewigts van dit blauw garen aan een Schip gaat. Het aanhangſel is van Pik, Teer, Harpuis, Zwavel, en Moſch.

Wat de evenredenheid der Schepen en Scheepsdeelen belangt, dezelve is beſt uit het nut en d'ondervinding genomen. Op dezen voet zien we hier eerſt de lengte, wijdte, en holte der ſchepen, dan de dikte en breedte der *Kielen*, *Voor-* en *Achterſtevens* (maakſels van groot belang) ſtiptelijk met voeten en duimen afgemeten, tot vermijding van miſſlagen, voor eenige jaren aan een opmerkelijk ſchip hier te lande begaan. 'k Zwijge de *Zandſtrooken*, *Scheepshuid*, en 't *Vlak*, in 't gemeen des *Schips Bodem* genaamd. Die wil meten, hy hale zijn *Paſſer* uit zijn zak; de afbeelding van 't gezeide ſtaat hier voor oogen, zoo wel als van de *Voor-* en *Agterſpanten*, *Centen*, *Inhouten*, en, kort om gezegd, van 't hout, dat het ſchip in zijn geraamte zet.

Wanneer 't Gebouw dus met *Ribben* is voorzien, hebbe een Bouwmeeſter zorge te dragen voor 't binnewerk, ik meene de Planken, ge-

wonelijk *Wegers* gezegd, zoo *Kim-* als *Bandwegers*, *Balken* tot ſcheepszolderingen (*Overloopen* zeggen de Zeelui) *Knien*, *Katteſporen*, *Zitters*, *Grieten*, enz.

Deze Bouwleſſe wel waargenomen zijnde, zal de Baas zijn meeſte arbeiders weêr na buiten leiden, en werk geven met *Barkhouten*, *Huidsplanken*, *Spiegelplanken*, *Overloops-Zetwegen*, en *Drempels in de Poorten.*

Zoo doende heeft het ſchip lang genoeg op 't land geſtaan. Nu moet het in 't water. Maar zijt voorzigtig, Werkluiden, en verſtaat wat 'er voor u al te leeren valt, als 't afloopt. Zoo gy te los toebonſt, daar zullen ongelukken volgen.

Alles is na wenſch gegaan, en 't Scheepstimmervolk, hoewel nog half verzeeuwd van den drank, begint een breede ſtelling, van 't land af, tot achter aan 't Schip, te maken, vervolgens de *Jokken* ter wederzijden op het bovenſte *Barkhout* te ſlaan, *enz.* Andere zijn op de werf bezig met de *Barkhouten* zelve gereed te maken.

Daar is nog zoo veel aan vaſt, eer we van het *Reehout* af beginnen, en met de *Staathouten* of 't *Beeldwerk* eindigen. Een weetgierige kan d'er zijn luſt van boeten in het negentiende en twintigſte hoofddeel, beſchrijvende, onder anderen, het *Galjoen*, en alle deszelfs brokken, als de *Leggers*, *Kam*, *Leeuw*, *Es*, *Relingen*, *Knien*, *Betingbalken*, het *Broekſtuk*, de *Kraanbalken*, en eindelijk den *Penterbalk.*

'k Behoeve mijnen lezer niet te zeggen, denk ik, wat het Galjoen voor aan een Schip is. Het ſchijnt van de ſnebben der Ouden afkomſtig,

en meer cieraads- dan nutshalven aan onze ſchepen gepaſt. Jan Hagel vind 'er zijn gevoegplaats, en de gene die zig aan eenig ligte misdaad ſchuldig maakt, word 'er, ter genade van 't overſpoelende zeewater, in de boeijen gezet.

Met het een en twintigſte hoofddeel keert de Bouw-Meeſter van Yk binnen in 't Schip, om te onderwijzen, hoe de *Kluisgaten* moeten gemaakt werden. By dat geval leeren we ook wat van de *Kabeltouwen*, en gaan zoo voort tot de *Beting*, en het *Braadſpit*.

Teffens hebbe ik gezien hoe knaphandiglijk Matroosje het *Anker* kan winden; maar hoorende dat 'er nog *Knegten* in 't Schip moeſten wezen, was 't my wat nieuws te verſtaan, dat deze *Knegten* (de Groote-Knegt, de Fokke-Knegt, de kleine of minder Knegten) vierkantige houten zijn, ter vereiſter plaatſen gevoegd, om de ronde en touw-omvoerende Schijven te omvangen: dan volgen de *Borſtbanken*, de *Kruishouten*, het *Schanddeksel*, de *Poorten*, de *Pompen*, en de *Stutten* onder de Balken.

De toom van 't Zeepaard, ik meene het *Roer* van 't Schip, en deszelfs aanhang is zoo wigtig, dat men over de beſchrijving van dat geſtel niet loſſelijk behoeve heen te loopen. *Zwaarden* zijn voor Rivierſchepen noodig, maar ſchepen, die by der Zee varen, en veel houts onder water voeren, konnen dit geweer ontberen. Men vind ze hier in het drie en twintigſte hoofddeel, en daar achter een Tafel van Scheepsdeelen uit het boek van den welgemelden Heer Witſen.

Als

Als ons in 't volgende hoofddeel een naauwkeurige lijst van groote Schepen, sedert eenige jaren herwaarts getimmerd, van stuk tot stuk vertoond is; naderen we tot het *Mastwerk*, en bezien de verscheide voetmaten, die daar toe timmermeesterlijk gebruikt worden. Hier staat te letten, hoe een vierkantig hout door de Passer-streek achtkantig werde; ook door den Winkelhaak. Yder Mast heeft zijn Regel van vermindering aan het boven einde, 't zy de *Groote Mast*, *Fokkesteng*, en andere *Stengen*, 't zy de *Fokke Mast*, *Bezaans-Mast*, of *Boegspriet*: voeg hier by alle de *Vlaggestokken*, en *Vaanstoelen*.

Wat verder bevat ik, wat *Zalingen*, *Marssen*, *Ezelshoofden*, en *Kalven* zijn. Nu kenne ik de *Reên*, of *Roên*: lange houten namentlijk, die de Scheepsmasten regthoekig bekruissen, en de Zeilen ter geschikte windvang uitspannen: dog die nimmer wil missen in de juiste lengte van *Masten*, *Stengen*, *Reên*, enz, kan zig van een netuitgerekende * Tafel bedienen. Een andere uitrekening van *Rondhout*, die alle mistrouw wechneemt, beslaat het acht en dertigste hoofddeel alleen.

Het *Scheeps-Want*, of Touwerk in 't gemeen, met de *Ankers* en den *Ankerstok* vullen het negen en twintigste, en dertigste, te aanmerkelijker, om dat daar in de dikte der voornaamste *Touwen* op een Tafel aangewezen, de lengte derzelver ook in een lijst ontvouwd, en dit alles met voorbeelden gesterkt word.

Nog zoude het luttel baten, welgebouwde sche-

* P. 188.

ſchepen te hebben, zoo toegetakeld, als we dus verre ſchetswijze hoorden, by aldien ze door kraft van menſchen alleen over zee moeſten gevoerd werden. Maar ons menſchelijk onvermogen word rijkelijk vergoed door vernuft, zoo we 't wel aanleggen, en door moed, die d'er ook moet by wezen. Daar door maken we ons niet ſlegts meeſter van de onvernuftige dieren, maar we weten lugt en zee ons ten gebruike te maken. Eene der uitvindingen, die wy 't verſtand hebben dank te weten, is het *Zeil*, waar mede wy de wind der mate weten te vangen, dat ze allerley ſlag van Molens omdraait, en zelfs de grootſte, anderzins onbeweegelijke, ſchepen over de wateren jagen. Scheepszeilen waren oulinks al van velerhande vormen, verwen, en beeltenisſen. Ook leeſt men van verſcheide ſtoffen, zelfs van leder. De Chinezen maken die van geſplete rottingen, zoo net gevlogten, dat ze winddigt zijn. De Bantammers van kruiden, met bladen door elkanderen getwernt. Elders bedient men zig van ſtroo, en biezen, dog beſt van allen word bevonden het Hollandſch of Franſch doek, Kanefas geheten.

d'Ervaren Scheepskenner van Yk verrekent ons, behalven de namen van de zeilen, derzelver dieptens, naar dat de Maſten en Stengen, en de breedtens, naar dat de Reên lang zijn; aangetoond, als boven, met klare bewijzen.

Zoo handelt hy ook omſtandiglijk van 't *Blokwerk*, *Kanon* op de zwaarte der *Kogels*, en *Rampaarden*, die dat doodelijk ſchutgeweer

dra-

dragen, wiskonstiglijk in haar gebruik aangetoond. Hy noemt deze Kanon-wagens liever *Rampaarden*, dan *Ropaarden*, of *Rapaarden* (zoo veel als *Raderpaarden*) om dat het geschut, dat ze torssen, alle rammen, stormbokken en muurbrekers van den ouden tijd verre in geweld overtreft, en zekerlijk niet zonder een goede woordoorspronkelijkheid; want wie is, in dezen oorlogstijd, der dingen zoo onbedreven, die niet weet, dat al de krijgsstormtuigen van de oude Grieken en Romeinen maar leuterwerk en poppegoed zijn by die vreesselijke Rammen, die men thans tot 's menschen verderf gebruikt? *Booten*, *Sloepen*, en een zorgvuldige beschrijving van *Scheepsbehoeften* is een toegift; waar onder ook te rekenen zy des Schrijvers mengelstoffe, gelijk als de uitpluizing hoe veel een schip kost, met aanmerking van *hoopwerken*, *bestekken*, en wat des meer is; 't welk niet alleen over zeekielen, maar zelfs over binnenlandsche vaartuigen gaat, ik meene *Smalschepen*, *Damloopers*, *Trekjagten*, *Boeyerjagten*, en *Snebbeschuiten*.

Omme ook den lezer van dit werk de maniere, op welke men het *getal der lasten*, die een schip kan voeren, vast te doen begrijpen, worden hem twee bequame middelen ter hand gesteld, tussen beiden hoorende een Besluit van dezen Staat, en andere keuren, deswegen gemaakt.

Dog nademaal het niet genoeg is, kundig te zijn van het getal der lasten, die deze groote balgen konnen inzwelgen, zoo volgt daar

op een vertoog van *de welbezeildheid* der schepen; want het behoort tot den volmaakten ſtand van een ſchip; dat men 't water niet zoo zeer onder door 't ſchip heen, als wel op een gemakkelijke wijze daar buiten om, dat is, ter wederzijden moet tragten weg te leiden. Daar komt dan de *Loef*, en *Lafwindigheid* te berde. Groote en verſcheide andere Zeilvoerende ſchepen, te Loefgierig zijnde, konnen ſomtijds alleen door 't opgyen van d'agter zeilen gebeterd worden. Zoo dat niet genoeg wil helpen, men brenge dan den zwaarſten laſt van 't Voor-na 't Agterſchip, op dat het ook voor wat min dan agter in 't water zinke. Maar zijn ze te Lafwindig, dat de agterzeilen dan byſtaan, de voorſte wat opgegijd, de zware laſten van agteren voorwaarts gebragt werden, en de Maſten wat meer agter over hangen; regt het tegendeel, als in 't voorgaande gebrek. Kleiner ſchepen konnen ook geholpen werden, volgens de hier aangewezene voorſchriften, ſtrekkende om een ſchip wel te doen varen, en niet in 't wild ter neêr gezet, maar op algemeene kundigheden gegrondveſt.

Het zeven en dertigſte of laatſte hoofddeel is een beknopte leerwijze tot het redden van ſchepen, zoo wanneer haar deze of gene gevallen overkomen. En dit 's voorwaar het minſte niet, om een ſchip in behouden haven te brengen. Leeſt hier dan, gy Schippers en Schipheeren, leeſt, en leert, hoe men een groote Maſt, pas boven 't Boevenet gekrakt kan uitligten, en een andere in plaats zetten, hoort hoe men een ſchip, des nood, met een

roer,

roer, dat alle zijne haaks, op een na, verloren had, te regt bragt, en een Boegſpriet, met een kogel in de Wieling doorboord, herſtelde: gy kunt ook, als 't 'er by leit, uw ſchip aan zijn geſchut laten kielhalen.

Eindelijk verluſtigt de Schrijver ons, na zoo veel zwervens op Land en ter zee, met een vertooning van de loffelijke vond der zoo genaamde *Kamelen*, of Scheepsligters, onlangs in Holland van den Amſterdamſchen Meeuwes Meindertſz Bakker verzonnen. Deze, hoe wanſchapene gevaartens ze ook ſchijnen, aan 't eind van 't werk, nevens een toegetakeld ſchip, met deszelfs ſtaande en loopende Touwerk, beide in print verbeeld, doen my met zonderling vermaak dit uittrekſel ſluiten.

VIII. HOOFDDEEL.

Joan. Clerici *Phyſica*, ſive de rebus corporeis libri quinque, in quibus, præmiſſis potiſſimis corporearum naturarum phænomenis & proprietatibus Veterum & Recentiorum de eorum cauſis celeberrimæ conjecturæ traduntur.

Dat is,

De Natuerkunde van Joan Klerk, *of vijf boeken van de lichamelijke dingen, waar inne, voor af geſteld zijnde de voornaam-*

ſte verſchijnſſelen en eigenſchappen der lichchamelijke natueren, zeer vermaarde giſſingen van Oude en Nieuwe over derzelver oorzaken vermeld worden. Te Amſterdam by G. Galet 1696. *in* 12. 23 *bladen.*

HOe vele dingen weten wy menſchen! dog hoe veel meer zijn d'er, die we niet weten, en nooit zullen weten!

Gelukkige! die zoo zijn tijd beſteed,
Dat hy door onderzoek de dingen weet.

We willen ſomtijds gaan uitpluizen den aart van Geeſten en Onlichamelijke wezens, en we verſtaan dikwils niet, hoedanig de lichamen zijn, die ons dagelijks voorkomen. 't Is nog al veel, en verwonderenswaardig, dat in de jongſtledene, en in deze onze eeuwe de meeſte opmerkende mannen zijn opgeſtaan, die 't groote vak van 't Heelal, in 't geheel, of ten deele niet na de leſſen hunner meeſteren, maar uit eigen luſt, tot nader kenniſſe der waarheid, of ten minſten waarſchijnelijkheid, voor hun zelven en hunnen naaſten verbeeld hebben. Zulke mannen, wil ik zeggen, die juiſt niet den zoo lang zegepralenden Ariſtoteles, en zijn verklaarders, met den achter aan volgenden gemeenen hoop toejuichten, en op alles wat men hen voorzeide *amen* ſpraken, maar die de gevoelens van andere oude Wijsgeren, door 't gezag der overwinnende leer-

ba-

bazen in de kuilen der vergetelheid geworpen, darden opbaggeren, en ſchoon opgehelderd ten tooneele des wereldś voeren, om door hulpe derzelver de ſtellingen van de genen, die naaſt aan de Waarheid ſchijnen, bet te polijſten, het onwaarſchijnelijke te toetſen, het valſch bevondene uit te ſtampen, en aldus een byna ſpikſpeldernieuwe Filozofie onder het menſchdom te brengen, die ettelijke eeuwen lang geſmoord lag.

By aldien de kenniſſe der natuerlijke zaken op ontdekkingen en ondervindingen niet mag ſteunen, wat is al het beſpiegelen, en onderſtellen, en giſſen, en gelooven anders als beuzelwerk, dat, op een zandgrond gebouwt, door de minſte draaiwind der ervarentheid word ter neder geveld?

Nu zal niemand darren loochenen, dat wy in onzen tijd uit waaragtige bevindingen en ontdekkingen van arbeidzame mannen zeer veel lichts hebben gekregen, omme veiliglijk de ſchuilhoeken der Natuer te gaan bezigtigen; daar de Oude blindelings in omzworven, en van welke zy ons of valſche of twijfelbare berigten gaven.

Evenwel, dewijl duizend dingen in haren aart en eigenſchappen zoo niet bekeken zijn, dat men hare eerſte beginſelen, waar toe zy moeten gebragt worden, door een duidelijke ondervinding regt verſtaat; zoo hebben wy ons niet te verwonderen, dat 'er nog veel te onderzoeken is, 't welk miſſchien nooit zal gevonden worden, en waar van tot nog toe verkeerde onderſtellingen gemaakt zijn. Wie weet, of

of aan 't menschdom niet ontbreekt die hebbelijkheid, en dat vermogen, dat tot het naſporen van de eigenſchappen der lichamen noodig is?

Iemand mogt hier op denken, dat de heele Natuerkunde, zoo ze dus onvolmaakt is, luttel te beduiden heeft; maar zulk een behoort eens te overwegen, dat, hoewel we niet ten uiterſten beginſſelkundig zijn, echter ontallijke dingen bekend zijn geworden, waar mede wy ons zelven in dit ſterffelijk leven konnen vermaken en nut aanbrengen.

* *Eſt quodam prodire tenus, ſi non datur ultra.*

Men mag zoo ver, als doenelijk is, gaan:
En daar men niet kan voortgaan blijven ſtaan.

De naarſtige naſpoorders van de wegen der Natuere hebben ons zoo wijs gemaakt, dat we met de Onkunde der oude tijden niet behoeven als dwaze verwonderaars te ſtaan kijken; 't zy dat ons die ongemeene groote deelen, uit welke dit Heelal is t'zamengezet, voorkomen, als daar zijn, de Dwaalſtarren, Starren, Hemelſche Draaikolken, en wat des meer is; 't zy dat we de voortteling van planten en dieren volgens haren welgeſchikten en geregelden rang beſchouwen; of 't zy we door de ontbinding van de ſtoffen derzelver kragten en deugden hebben leeren kennen: alle welke beſchouwingen ons bevrijden van bygeloof, die ſchadelijke kanker van de regte wellust des menſchelij- ken

* Horat. Ep. 1. lib. 1.

zen levens, en grooten baat toereiken tot het onderhouden van den onwaardeerlijken ſchat der gezondheid.

Op zulk een grondveſt van zedige vergenoeging gaat de Heer Klerk geen ſtelſel, of onderſtelſel maken, waar aan hy zig verbind, omme daar uit alle de verſchijnſſelen en eigenſchappen der Natuerlijke dingen af te leiden, gelijk andere voor hem deden, die, in hunne onderſtelſels zelve enkele giſſingen doende, ook niet meer als giswerk daar uit voortbragten; maar hy handelt de Natuerkunde by wijze van ontledinge, onderzoekende de oorzaken der Verſchijnſſelen zoo veel als mogelijk is, zonder de bepalingen na den leeſt van onderſtellingen te rekken, en ſtil ſtaande op de grenzen, daar hy geen kans ziet voor 't menſchelijk vernuft om verder door te breken.

Zijn werk (waar van, om de menigvuldigheid der verhandelingen, naauwelijks een bequaam uittrekſel den lezer kan voorgeſchetſt werden) beſtaat in vijf boeken, in welker *eerſte* hy bezig is te ontvouwen *de ſchikking van 't Heelal in 't algemeen*, gelijk als daar zijn die groote lichamen den Aardkloot, de Maan, de Zon, de Starren *enz.* Hy geeft ons de tweederley Wereldsſtand, eerſt na 't gevoelen der oude, dan na 't gevoelen der nieuwe Wijsgeren, brengt de Draaikolken van Deskartes te berde, en beziet door de vernuftbrillen der groote Natuerkenners, hoe 't met de vaſte Starren en Dwaalſtarren is gelegen; waar toe de beeltenisſen in print het oog der leerlingen komen voeden.

In

In het *tweede* beschrijft hy *de Aarde en Zee* in 't gemeen. Eerst kruipt hy met zijnen lezer tot in de diepste ingewanden des aardrijks om den Zwavel, en andere bergstoffen, samt het Vyer, oorzaken der Aardbevingen, dog byzonderlijk den * Zeilsteen, en deszelfs eigenschappen te onderzoeken (welk laatste een zeer net uitgepluisd stuk is) daar na in de Bronnen, Vloeden, en Zeewateren, welker Zoetheid en Zoutheid, Ebbe en Vloed, en wat des meer is, uit de schriften der Geleerde, en eigen wetenschap ontdekt word.

Van daar in het *derde boek* tot de *Lugt en Verhevelingen* voortgetreden laat hy ons hooren wat de Filozofie over de verdikking en verdunning van de lugt bedagt heeft, over de dampen uit het water ontstaan, over den oorsprong der Nevels, Wolken, van den Dauw, Regen, Sneeuw, Hagel, en den Regenboog. Een stoffe, die dan verder na zig sleept de vyerige uitwaassemingen, Donder, Weerligt Blixem, *enz.* allerbreedst vervolgd met de historie der Winden.

Planten, *en Dieren* komen in het *vierde* voor den dag, niet zoo bloot als ze uiterlijk voor 't oog verschijnen, maar in haar binnenste ontleed, en voorzien met alle hare ingewanden, aderen, vezelen, zenuwen, en sappen; om op die manier gezond te konnen spreken (zonder de Natuur in haar welgeschikte wijze van voorttelinge met de drekpraatjes van eenige, die hun toevlugt tot verrotting nemen, te verongelijken) zoo van den groey, en het zaad der

* Cap. 6.

ter planten, als van die meermaals ons voorgekomene diertjes, of beesjes, met den naam van *gekorven* by ſommige bekend, na de wijze der Grieken, die deze kleine beesjes * ἔντομα noemden.

Gelijk hy zig alomme behelpt met de ontdekkingen van de geleerdſte Natuurpeilers, die ten onzen tijde in 't Latijn, Engelſch, of Franſch hebben geſchreven; alzoo ontziet hy zig niet in dit ſtuk van de diertjes de ondervindingen van Franc. Redus na te ſchrijven.

Achter de gekorven volgen de kruipende dieren, en voornamentlijk Slangen, ter naſporinge waar van daan hun venijn komt, en of hunne vergiftige beet-wonden te genezen zijn; zoo ook de Viſſen, en Vogelen: d'eerſte hebben de Kikvorſſen onder hunne benden, en worden nevens de laatſte in hunnen teelt en eyerlegging zeer naaukeuriglijk bekeken.

Dan komen de grooter (juiſt niet volmaakter) dieren, dog met het hoogſte regt het allerverhevenſte dier, de Menſch, van 't hoofd tot de voeten ontleed, en beſchouwd, in bloedvaten, polsaderen, omloop des bloeds, watervaten, bloedmaking, voedſel en warmte, voelingen en beweging, zielvereeniging met het lichaam, 't welk onze gedagten door hare bewegingen gaande maakt, zulks dat ze deel hebben aan honger, dorſt, waken, ſlapen, gezondheid, en ziekte, waar op de dood volgt.

Wat

* Entoma, *zoo veel als geſneden, of gekorven, om dat die beesjes zekere kerven of geſnede kringen hebben.*

Wat behoeve ik my in het twaalfde hoofddeel in te laten, daar de Wijsgerige Klerk van het onderſcheid der Menſchen en Beeſten ſpreekt? Zonder met Deskartes de beeſten tot enkele werktuigen te maken, niemand, ten zy hy geheel verbeeſtigd is, zal ontkennen dat de Menſch een edeler ziel als een Beeſt heeft. Die 't niet wil gelooven als Filozoof, zelf niet als Chriſten (dog hoe kan dat zijn?) laat die * Ciceroos woorden lezen.

,, Allen ſoort van dieren, *zegt die verſtandige Heiden*, is van de Natuur ingegeven, ,, haar zelven, haar lijf en leven te behoeden, ,, het ſchadelijke te vermijden, en alles wat ,, tot het leven noodig is te beſcharen. Ook ,, hebben alle dieren een trek tot vermenging, ,, om voort te telen, en een zekere zorge voor ,, het geteelde. Maar tuſſen een Menſch en ,, een Beeſt is dit groot onderſcheid, dat een ,, Beeſt alleenlijk, voor zoo veel het door de ,, zinnen bewogen word, zig na het tegenwoordige, en dat by de hand is, ſchikt, ,, zeer luttel gevoelende het voorledene en het ,, aanſtaande; daar in tegendeel een Menſch ,, der Reden deelachtig is, door welke hy de ,, gevolgen ziet, en der dingen oorzaken naſpoort, ——— en met dezelve Natuur ,, door kragt der Reden den eenen menſch met ,, den andere vereenigt, en tot gemeenſchap ,, van redekaveling en leven brengt. ——— ,, Voornamentlijk is den Menſch eigen het ,, onderzoek en de navorſſinge der Waarheid ,, ——— En voorwaar het is geen kleine

,, kragt

* De offic. lib. 1. c 4.

,, kragt van de Natuur en Reden, dat dit dier
,, alleen gewaar word wat voegelijkheid wat
,, betamelijkheid, en wijze van doen en zeg-
,, gen is.

In het *vijfde* boek lezen we, wat 'er over het *lichaam* in 't gemeen te filozoferen valt; 't welk den Heer Klerk gemakkelijker is, na dat de meeste soorten van lichamen, en wat yder byzonders heeft, van hem bezien zijn.

Onder verscheide merkwaardige verhandelingen is niet de minste die van de Beweging, en Rust, stoffe die duizenden van Wijsgeren onledig hebben gemaakt, en waar omtrent hy toont, de fijnste gedagten der Natuurkenners grondig te verstaan.

'k Zal hier niet reppen van de Vormen, en hoedanigheden der lichamen, nogte van het Ligt, 't zy door buiging, doorstraling, of verbreking, daar de verwen naast by komen, om dat ik daar aan tarnende schier alles moest naschrijven: zoo laat ik ook in 't geheel des geleerden mans bedenkingen over het Geluid, de Vogt, Droogte, Warmte, Koude, Hardheid, Zaftheid, Vloeibaarheid, Zwaarte, en Ligtheid, over de Lugtgaten der lichamen, en eindelijk over de Stijfheid, Buigzaamheid, en Aanzettende kragt, welke eigenschappen meest tot alle lichamen behooren, en dienstig zijn te weten, om dat de Schrijver die alomme daar 't behoort in zijn Natuurkundige bladen te pas brengt.

IX. HOOFDDEEL.

Voyages de M. DE MONCONIJS, Conseiller du Roi, & Lieutenant Criminel au Siege Presidial de Lyon. Divisez en V tomes. Où les Sçavans trouveront un nombre infini de nouveautez, en machines de mathematique, experiences physiques, raisonnemens de la belle philosophie, curiositez de chymie, & conversations des illustres de ce siecle; outre la description de divers animaux & plantes rares, plusieurs secrets inconnus pour le plaisir & la santé, les ouvrages des Peintres fameux, les coûtumes & mœurs des nations, & ce qu'il y a de plus digne de la connoissance d'un honnête homme *dans les trois parties du Monde*. Enrichis de quantité de figures en taille-douce des lieux & des choses principales. Avec des indices très-exacts. *Premiere partie.*

Dat is,

Reizen *van den Heere de* Monkonijs, *Raadsheer des Konings, en Stedehouder in de lijfstraffelyke Vierschaar te Lyons, verdeeld in vijf stukken. Waar inne de Geleerde zul-*

len

len vinden een zeer groot getal van nieuwe uitvindingen in wiskundige werktuigen, natuerkundige ondervindingen, redeneringen der ware wijsbegeerte, zinnelijkheden der ſcheikonſt, en ommegang met de voornaamſte mannen dezer eeuwe; ook behalven de beſchrijvinge van verſcheide zeldſame dieren en gewaſſen, zeer vele onbekende geheimen tot vermaak en gezondheid, ſtukken van beroemde Schilders, gewoontens en zeden van volkeren, en het gene wetenswaardigſt is voor een eerlijk man, in drie deelen van de wereld. Verrijkt met een meenigte kopere platen van plaatſen en voorname zaken, met nauwkeurige bladwijzers, het eerſte deel. *Te Parijs by* P. de Laulne 1695. *in* 12. 25 *bladen.*

MEn mag den Heere Monkony in den rang der vermaarde Reizigers, en Reisbeſchrijvers voor een van de voornaamſte te boek ſtellen; om dat hy van alles, wat hem in vele gewesten des werelds gedenkwaardig ſcheen, nauwkeurig onderzoek deed, zelf van dingen die gering ſchijnen, en, na gedane navorſſing, getrouwe aanteekeningen maakte.

Zijne opregte vertellingen van zaken, die wy weten zeker en waar te zijn, moeten ons doen gelooven, dat hy van andere dingen, welke wy niet door ondervinding weten, met dezelve trouwheid ſpreekt.

d'Eerste druk dezer Reisbeschrijvingen, voor eenige jaren in 4. gedrukt, wierd van alle boekoeffenaren als een smakelijk lettergeregt hartelijk begeerd, in onze en andere landen, dewijl het aas is voor liefhebbers van verscheide wetenschappen, en zinlijkheden, Wiskundige, Wijsgeren, Natuerpeilers, Taalkenners, Oudheidsminnaars, Artsen, Stofscheiders, en (met een woord gezegt) allerley waardeerders van brave konsten, en wetenschappen, die de eenige hulpmiddelen van eerlijke en wijze menschen zijn, tegen alle wederwaardigheden, ons in 't ongelijke lot der wereldsche wisselingen ontmoetende.

Dit is de reden, die my beweegt, thans onder eenen niet al te lustigen luim, het heele werk in vijf stukken * herdrukt, van stuk tot stuk te doorbladeren, en mijnen lezer van dezelve mede te deelen, dat my in 't hoofd schiet.

Het eerste behelst een beschrijvinge van de reizen, die de Heer Monkony in *Portugaal*, *Provence*, *Italien*, en *Egypten* heeft gedaan.

In Grasmaand des jaars 1645 toog hy door verscheide Fransche plaatsen, van welke hy ons 't een en 't ander verteld; en wel byzonderlijk van het Stedeke *Richeljeu*, alwaar hy drie uuren doorbragt aan het bezigtigen van die plaats, en de gebouwen des vermaarden Kardinaals van dien name, welke men hier beschreven vind, nevens zeer vele aanmerkelijkheden, en geneesmiddelen, hem op de reize voorgekomen; tot dat hy den vijftienden

* *Hier in Holland, by Pieter vander Aa te Leiden, al staat Parijs op den titel.*

den van Wintermaand des zelven jaars te *Lisbon* quam.

Hy teekent als in een dagverhaal telkens aan wat hem in deze en andere plaatsen gebeurde, wat kerken, kloosters, en gestichten hy zag, en met welke personen hy dagelijks omging; te weten geen kleine hanssen, maar Princen, en Vorsten, de Koninginne, en den Koning zelve.

Men ziet hier, onder andere, de afteikeninge van eenige ongemeene lampen. *pag.* 130. *biz.*

Alhier tot in Hooimaand des volgenden jaars 1646 gebleven zijnde, zeilde hy van daar na *Provence*, en quam in 't laatste van Oogstmaand binnen *Marseilje*, daar de vermaarde ommegang van Sant Lazarus gehouden wierd.

Hoewel ik voornemens ben maar weinige van zijne opgeschrevene geneesmiddelen aan te roeren, kan ik echter niet voorbygaan deezen zeldzamen raad tegen de vierdendaagse koorts, dien men hem te *Marseilje* openbaarde.

„ Laat iemand, tegen dat de koorts aankomt, pissen, en een stuk brood, in die pis gekneed, van een hond, die een reu is, laten op eten; zoo zal de hond de koorts krijgen, en de zieke verlost zijn.

Wie weet, of een hond dat kosje wel zoude lusten?

Een natuurkundige oplossinge over het kaarslicht, en 't haartlicht, is lezenswaardig *pag.* 174. Zie ook de historie van de bezetene *Magdalene de la Palu* pag. 188.

Den twintigsten van Wijnmaand des gemelden jaars 1646 begaf de Heer Monkonyzig te scheep na Italien, quam drie dagen daar na aan de rots-sterkte *Morques*, dat een schoon kasteel heeft: daar waren kostelijke schilderyen, en onder die een Venus van Titiaan, ook veel zilver huisraad, van 't welke men zegt dat de Prins dezer plaatse meer voorzien is, dan iemand in geheel Italien.

Te *Genua*, alwaar hy, op den 25sten van den zelven maand gekomen, alle de Hoofdgebouwen, en de Schilderyen der vermaarde meesters bezag, dagt hem der afteikening waardig de groote zaal, in welke de edelen en koopluiden vergaderen, by hen *Banqui* genaamd, en het maaksel van den muts, dien de Groot-Hartog en Raadsheeren dragen.

Ik volge hem (alvorens ter Misse zijnde geweest in de kerk der Jezuiten, die van onderen tot boven geheel van marmersteen is) te scheep, voorby *Portovenere*, en door *Virego* na *Piza*, daar we de brillen en maankijkers van Vader *Reinieri*, groot Wiskonstenaar, en de boeken van den vermaarden Hoogleeraar *Gaudentius* bekijken.

In de Domkerk legt de Keizer Henrik de VII, van den Huize van Luxemburg, begraven. Die zelve Keizer, zegge ik, die door een vergiftigen ouwel om hals raakte.

Over *Monterso* geraken we in een karos te *Florencen*, en bezien daar de kostelijkheden en zinlijkheden van den Groot-Hartog, altzamen hier beschreven: hier is keur van Kerken, Kloosters, Paleizen, en velerley schilderkonst.

Na

Na eenige fraaije ter zijde tredingen van brillen, en glazen, houden we hier wat gemeenschap met verscheide geleerde mannen, onder welke de Heeren *Torricelli* en *Vividni* uitmunten. De laatste van de twee had drie jaren met den vermaarden *Galileus* omgegaan, en openbaarde den Heere *Monkony* zijne gevoelens „ van een vaste Star, noodzakelijkheid van alle „ dingen, nietigheid des quaads, deelachtig„ heid der algemeene ziele, en bewaringe van „ alles. Zie *pag.* 261, en aldaar ook verscheide fraaije * weerglazen van den Groot-Hartog Kosmus.

Hy keert weder na *Piza*, en houd nog wat sprake over de betoogingen van Galileus, waardiger als het daar vermelde wonderwerk van de Lieve vrouw. De Heeren *Riccardi*, *Barli*, en *Belluccio* houden hem ook dikwils gezelschap, en verleenen aanmerkelijke praatjes wegens de Filozofie, Genees- en Scheikonst, tot dat hy reisvaardig na *Egypten* is.

't Was den zesden dag van Wintermaand, als de Heer Monkony na *Malthe* zeilde, daar hy den veertienden landde, en al den zwier van den Grootmeester der Ridderlijke orde bezag.

Van hier vertrokken, had hy op reis de lust van een klinkdigt te maken, dat *pag.* 289 vermeld word, en geraakte op den eersten dag van January des jaars 1647 te *Alexandrien*, ziens-waardig om haar oude gedenkbrokken, puinhoopen, wallen, en onderaardsche waterbakken, † elders van my in de Boekzaal aangeroerd.

* Thermometre. † *Jul. en Augustus* 1694.

Sa laat ons nu eenige maanden in Egypten zwerven, en zien, wat daar is aan te teekenen.

Zonder dat de Reiziger zig bemoeid met het gene te onderzoeken, dat d'een en d'ander Heiden, Christen, of Mahometaan hem in de hand stak, hoewel hy veel van de voorvallende zaken telkens verhaalt, maakt hy zijn meeste werk van met eigen oogen te zien, wat daar gedenkwaardigst was; zoo doende word hy niet bedrogen.

By voorval van der Joodsche Moren feestdag ter gedagtenisse van Abrahams offerhande, word *pag.* 302 hunne lastertaal tegens Christus, en de Maagd Maria gemeld, en wat verder nog eenig gezeg van 't besneden volk.

Veel word 'er geschreven en gepraat van den beroemden pilaar van Pompejus, omtrent een musketschoot buiten de stad Alexandrien staande. De Heer Monkony heeft die zelf gemeten, en beschrijft die aldus.

Ze staat, zegt hy, op een klein gemetselde dobbelsteen van zestien voeten in 't vierkant, en twee voeten in de hoogte, boven welke nog is een ander vierkant van gehouwen steen, die voor de voetstut van die pilaar verstrekt, zijnde elf voeten, en drie duimen in 't vierkant, en twaalf in de hoogte: daar op staat de pilaar van een stuk, hoog honderd dertien voeten en vijf duimen: acht voeten uit den middelstreep; dat is, vijf en twintig voeten en nog wat meer als een duim.

Als we dit, en wat hy meer mat, gelezen hebben, volgt zijn vertoog over de Scheppin-

ge der Wereld, by voorval aan zeker Heer aldaar herhaald, ook zijne gedagten over het vloeyen van den Nijl, met meer zaken, die de man niet ontzag op te merken, onder welke is, dat zeker Rabbi Izaak hem de kraft van 't Hebreeuwſche woord *Jehovah* יהוה ontvouwde.

יהיה	הוה	היה
Ihiëh	*Hovëh*	*Hajah*
Hy zal zijn.	Hy is.	Hy is geweeſt.

Het welk ſommigen miſſchien zoo luttel der aanteikeninge waardig zal ſchijnen, als dat dezelve Rabbi hem zeide; *gelijk een menſch, als hy geboren word, ſchreit, en andere doet lachen, alzoo behoort hy ſtervende te maken, dat andere ſchreyen, en hy zelf lacht.*

Vry gedenkwaardiger, mijn 's bedunkens, is de * brief, van den reiziger aan iemand zijner vrienden geſchreven wegens de *Grafſpitſen*, en *Mumiën* in Egypte. Ze is gedagteekend uit Kairo. Ik bevele een liefhebber van nette aanmerkingen en zuivere gedagten dezelve te lezen; hy zal 'er ook iets vinden van den aart der Turken, die 'er zoo quaad niet zijn, als men hen over al afſchildert, en van de aldaar zoo genaamde Tooveraars, by hem voor zeer plompe beeſten gerekend.

Door het oud *Kairo* wierden hem de korenſchueren van Farao getoond, gelijk men die noemt; ook een trouw ſtaatcy; en de apery van een Tooveraar, die quanſuis een Geeſt

* P. 361.

zoude dagen; maar als hy zag, dat de reiziger niet op zen Turks ligtgeloovig was, zeide hy, dat de Geest, al te spijtig zijnde, om dat het uur voor by was, op een ander tijd zoude komen.

Zoo ben ik ook eens gevaren, op een plaats, daar men my een geest zoude laten zien. De geest quam niet, zeiden ze, om dat ik de gek met hem had geschoren, en ik moest laat in den nagt, zonder geest gezien te hebben, na huis gaan.

Zie de *Grafspitsen*, *Mumiën*, en een Afgodsbakkes nogmaal verhandeld *pag.* 385, en keer dan weder met den Heer Monkony te *Kairo*.

Van daar kunt gy met hem in een reisje van vier en dertig dagen den beroemden berg *Sinaï*, aan de Roode Zee gelegen, gaan bezoeken, en de plaatsen, door welke Mozes en Farao wel eer togen. Over al schier vind men nog Kloosters, Kerken, Kapellen, en Altaren der Christenen, die daar in vele dingen zeer bygeloovig zijn (hoedanige in Europe ook niet weinige worden gevonden) en een menigte fratsen in hunnen Godsdienst bedrijven, zoo als uit zeker eenvoudig verhaal *pag.* 427 *enz.* blijkt. Voeg hier by het fabeltje van de *Lieve Vrouw* op den berg Sinai, *pag.* 435, en van *Sinte Katharine pag.* 441. Men doet hier zoo dikwils de *Mis*, dat ik het telkens moede ben te lezen. 'k Hebbe beter zin in de nette beschrijvingen van de gebergtens, wegen, en vlaktens, die de Schrijver doorreisde, niet altijd zonder ongemak.

Hy keerde ten laatſten met de Karavane, uit vreeze voor de Arabiers, weder te *Kairo* op den zeſtienden dag van Bloeimaand des meergemelden jaars 1647.

Van dezen tijd af vervolgt hy voorts, wat hem van dag tot dag voorviel tot in Wijnmaand van 't zelve jaar; waar mede dit *eerſte ſtuk* word afgebroken, om de reize na 't heilige land in het *tweede* voort te zetten.

Te *Kairo* koft hy een tand van een Zeedier, dien men hem zeide een hulpmiddel tegen allerley venijn te wezen, dog hy bevond het valſch.

Men noemt het dier daar te lande een *Zeemenſch*, zijnde een beeſt, dat in de Roode Zee word gevangen, zoo groot als een kemel, hebbende den kop als van een os, en de ſtaart als van een vis, het overige van 't lijf is geheel als een menſch, zoo wel in mannelijke als vrouwelijke onderſcheiden: borſt, buik, ſchouders, en handen, zijn ook als van een menſch, behalven dat tuſſen de vingeren een dik vel of kraakbeen is, gelijk men in de ongeſplitſte pooten van vogels ziet. De Heer Monkony bekend dusdanig een ſchrikdier nimmer gezien, maar verſcheide geſproken te hebben, die het dus beſchreven.

Dat 'er zelden een geheel word gezien, komt daar van daan, om dat de Turkſe viſſers, uit een zeker bygeloof die dieren niet willen verkoopen: als zy 'er een vangen, ſnijden ze den kop af, en werpen 't overige in Zee. Onze Reiziger zag het vel, zoo hard gedroogd, dat het een piſtoolſchoot kan uitſtaan. *pag.* 462.

Zie

Zie ook de ovens, tot het uitbroeyen van eyeren *pag.* 463.

Van de inkomsten van den Grooten Heer *pag.* 465.

Den Aartsbisschop der Grieken *pag.* 482.

Het gene hy doorgaans van den *Nijl* aanmerkt is een blijk van 's mans nauwkeurig oordeel.

Zoek het eiland, eertijds *Memfis* geheten, en voor oud *Kairo* gelegen, *pag.* 516. en

De plegtigheid van het doen der Misse by de *Kophten*, of Alexandrijnsche Christenen *pag.* 525.

Als onze Schrijver na der Turken jaarrekening vraagde, kreeg hy het volgende berigt,

Zy tellen het jaar t'zedert Mahometh, na welke rekening het jaar 1647 (toen de Heer Monkony daar was) by hen gesteld wierd het jaar 1057; te weten twintig jaren voor zijn dood, als hy den Alkoran schreef, in het drie en dertigste jaar zijn's ouderdoms.

Alhier ben ik het *eerste stuk* ten einde geraakt, terwijl de Reiziger reeds voorby *Damiate* gekomen, besloten heeft na *Jaffa* te gaan.

X. HOOFDDEEL.

Les voyages de Monſieur de *Monconijs* en *Syrie* & en *Natolie*. Seconde partie. Enrichie de figures en taille-douce.

Dat is,

Reizen van den Heer de Monkonijs *in Syrien en Natolien*. Tweede deel, *vercierd met kopere platen*. *Te Parijs by* P. de Laulne 1695. *in* 12. 15 *bladen*.

ZOo als we met onzen Reiziger te *Jaffa* komen, ſchijnt het, dat voortaan vele plaatſen en geſtichten zig zullen voordoen, die by ſommige Chriſtenen *heilig* of *gewijd* worden genoemd, om dat de Zaligmaker Chriſtus en zijne leerlingen, daar of daar omtrent gegaan en geſtaan hebben. Maar zoodanige, dien het woord *heilig* niet al te ligt in den mond komt, konnen miſſchien alle zulke voorwerpen beſchouwen met min bygeloovigheid dan verwondering over de nare vertooning eener gelijk als tot in eeuwigheid toe voorgeſchikte verwoeſtinge der eertijds rijkgezegende landſtreken.

Te *Jaffa*, daar de Heer Monkony den achttienden van Wijnmaand des jaars 1647 belandde, zag hy niets als een oud Kaſteel op een rots, en 's anderen daags voer hy omtrent een mijl zeewaarts in, na 't Zuiden, om een klip,

of bank te zien, op welke men hem wijs maakte, dat de Kruisgezant Petrus, zaliger gedagtenisse, dikwils plagt te vissen.

Hy ging den zelven dag na *Rama*, alwaar hy met het vallen van den avond aanquam: onderweeg had men hen by een vervallen kerk de plaats getoond, daar *Tabitha* van Petrus was uit den doode opgewekt, en nog een plaats, daar Christus zoude bevolen hebben zwijnen te slagten, en t'eten. Den een en twintigsten quam hy te *Jeruzalem*.

Het zoude mogelijk den lezer zoo wel als my verdrieten in deze landstreke lang te blijven staan op yder ding, dat den reiziger als iets gedenkwaardig getoond wierd, gelijk als de geboorte-plaats van den Profeet Jeremias (goê borg voor de waarheid was goed, en neem eens, het mogt waar zijn, hoe luttel heeft zulks om 't lijf?) de vegtplaats van David en Goliat, de weg, dien de Engel Petrus heen leide, als hy hem uit den kerker had verlost, het huis van Thomas, en van drie Mariaas, de plaats daar de Apostel Jakobus onthalst wierd, het huis van den Hoogepriester Annas, den Olijfboom, aan welke Christus wierd gebonden, toen Hy zoo lang moest wagten, tot dat Annas opstond, als wanneer iemand hem een vuistslag gaf, waar op de gezeide Olijfboom aan vieren spleet, de woning van Kajafas, en de kerker, daar Christus in gesloten wierd, tot dat men hem by Pilatus bragt, een stuk van den steen, die voor Christus graf was gewenteld geweest, de pilaar, waar op de haan zat, die met zijn gekraay den verlooche-
nen-

nenden Apostel toekraaide, de plaats daar de H. Geest in gedaante van tongen op de Apostelen nederdaalde, de graven van David en Salomon, de kamer daar Christus het avondmaal gaf, en daar Hy met geslotene deuren inquam, ook daar een nieuwe Apostel met het lot gekoren wierd, het plaatsje daar Sant Joannes de Misse voor Maria deed, en honderden dergelijke dingen, die my wel drie ueren schrijvens zouden kosten. Voor my ik bekijk dezelve met een aandagt, op zulke overleveringen passende.

,, Ik wete niet, *zegt de Heer Monkony*, waar-
,, om dit land het *Land van Belofte* genaamd
,, word, want, mijn 's bedunkens, kan d'er
,, op de bergen niets wassen, dewijl die enkele
,, steenen op steenen zijn. Men vind 'er alleen
,, wat wijnstokken, olijf- en vijgeboomen, en
,, de weinige aarde, die op de meeste plaatsen
,, is, kan niet bezaaid worden.

Na 't bezien van alles binnen en buiten Jeruzalem, dat ter gedagtenisse van Christus leven en bedrijf aldaar overgeleverd word van Christenen, die voor alle deze mooije dingen goede huerpenningen aan de Turken geven, en daarom hunne vertooningen zoo dier als ze konnen verkoopen, zag hy ook *Emaus*, omtrent vier mijlen van Jeruzalem.

Tussen beide zy hier wederom gezegt, dat ik geen lust hebbe tot het aanteekenen van verscheide geneesmiddelen, van 't welke de Reiziger overal zijn werk maakt, om dat zulks den draad der reisbeschrijvinge afbreekt.

Wil je, lezer, 't heilige graf zien ? zoek

pag.

pag. 41. My luſt 'er niet in te kruipen, hoe cierlijk een Kapél het ook zy. Onze Reiziger heeft 'er het H. Avondmaal gehouden, hebbende op *Kalvariën* zijn biecht gedaan.

Te *Sichem*, eertijds de hoofdſtad van *Samariën*, nu ter tijd *Napolos* geheten, en te *Nazareth*, was voor geld ook wat te zien. Ik zwijge van den *Jordaanſtroom*, en de *Galilëer Zee*, de ſtad *Tiberias*, *Bethſaida*, *Kapernaum*, den berg *Thabor*, *Hermon*, en het gebergte, daar de Joden Chriſtus van boven neder wilden werpen, ook *Karmel*, en verder de peuinhoopen van het oude *Tyrus* (men moet weten, als ik *ſteden* noeme, dat ze meerendeels enkele brokken, en overblijfſelen zijn) waar omtrent hy een pilaar ter aarde zag leggen, met het volgende opſchrift, dat hy met veel moeitens, en geheel van vliegende mieren bedekt, in ſpijt van al haar bijten, dus naſchreef. IMPER. CÆSAR. L. SEPTIMUS. SEVERUS. PIUS. PERTINAX. AUG. ARABICUS. ADIABENICUS. PARTHICUS. TRIBUNIC. POTEST. SEXTI. IMP. ET M. AURELIUS. ANTONINUS. AUGUSTUS. FILIUS. EN. EX. VIA. ET MILIARIUM. PER. Q. VENIDIUM. RU. TEG. VCG. PR. PRÆSIDEM. PROVINC. SYR. RHCENIC. REN. VIV. II, het welke ik, alzoo het niet wel uitgeſchreven ſchijnt, voor de Geleerden onvertaald late.

We hebben nu al meer als een maand met den Heer Monkony gereiſt, en ſpoeden dagelijks een goed endje door *Syrien*, daar we *Damaskus* zien, en 't gene de Chriſtenen van die plaats voor

voor wat moois vertoonen, als daar is de muur, over welke Paulus ontſnapte. Men ziet benevens dat gat het graf van eenen zoo genaamden *Sant Joris*, die gezegd word Poortier geweeſt te zijn, door wiens hulpe Paulus wechvlood, waaromme die goede *Joris* ook als martelaar ſtorf.

Het is een groot geluk, dat we over al by de geeſtelijke van verſcheide ordens te regt raken, en ſomtijds 't vermaak hebben van een bedriegelijken of half dollen voorzegger by Joden en Turken te zien. De oude luſt tot het gewaande tooveren en waarzeggen hangt dat volk nog aan.

Dus doende zijn d'er weêr drie of vier weken verloopen, terwijl hy door twee groote bergen na 't Noorden, en van daar langs een zeer ruime en ſchoone landsdouwe reiſt, in de lengte ten Weſten van den berg *Libanon* ſtrekkende, en ten Ooſten van de gebergtens, die dezelve van die van *Damaskus* ſcheiden. Ten Noorden legt in de vlakte het ſteedje *Balbek*, een zeer fraay geſtigt, van ſommige voor Salomons werk gehouden, als of hy het ter minne van zijn wijf de dogter des Konings van Egypten gebouwd had, en genaamd na den Afgod *Baal*, en *Bek*, het welk in 't Arabiſch te zeggen is *aan u*, in 't vrouwelijk geſlagt, want in 't mannelijk zegt men *Bak*. Dog dit 's altemaal louter fabelwerk. Behalven dat Salomon nooit het land, dat den Koning van Tyrus toebehoorde, bezeten heeft, blijkt klaarlijk, dat dit gebouw nieuwer is, en geheel verſchillende van de brokken, die, t'zedert Salomons

tijd in 't Jodenland zijn overgebleven.

Langs de bergen, die voor den *Libanon* leggen, en ten laatsten over den *Libanon* zelve, op den top met Cederboomen voorzien, komt de Heer Monkony te * *Tripoli*, gelegen aan den voet van een rots, die het begin van den *Libanon* maakt. Dat de stad haren naam † *Tripoli* heeft, is, om dat ze gelijk als in drie steden afgedeeld is.

Den elfden van Louwmaand 1648 was de reiziger tot *Aleppo* gevordert, alwaar wel 12000, of 15000 Christenen zijn, en de Schrijver het vermaak nam van, gedurende de dagen die hy daar was, het aanmerkelijkste, dat de Turken vertoonen, te onderzoeken.

Hier van daan over bergen en heuvelen den tienden van Snoeimaand binnen *Antiochien* gekomen, en die stad (*pag.* 130) bekeken hebbende, keert hy weder binnen *Aleppo*, omme zig, met behulp van den Konsul aldaar, vaardig tot de reis na *Konstantinopelen* te maken.

Hy volbragt die togt met de *Karavane*, door gebaande en ongebaande wegen, bossen en bergen, tot dat hy den negenden van Bloeimaand aan de zeekant quam by een klein plaatsje, *Kaovak* genaamd, alwaar de geheele *Karavane* zig ontlaste, elk zijn 's weegs trok, en hy des anderen daags te *Konstantinopelen* aan land voer.

De groote gelegentheid van goede en aanziene-

* *Versta niet* Tripoli in Barbaryen (*ik zegge dit alleen den onkundigen*) *maar in 't landschap Syrie, of Soria, daar we hier zijn.*

† *Zoo veel als* drie stad.

zienelijke vrienden, in deze wereldstad gevonden, liet den reiziger niets aanmerkenswaardigs ontslippen. Hy bezag alles met een onbedenkelijke naauwkeurigheid, en eens den Grooten heer op zijn bed maaltijd houden. Dog dewijl hier meer als eene brief gevonden word, die alles, wat *Konstantinopelen* betreft, afhandelt, en ik niet heel graag ben, die duizendmalen van my bekeken stoffe te herhalen; zal mijn lezer zig te vreden moeten houden, met te hooren, dat de Heer Monkony in Herfstmaand van *Konstantinopelen* na *Smyrna* reisde, beziende zoo wel daar, als te *Efezen* (werwaarts hy toog) de oude overblijfselen, en in de laatste stad die van den tempel van Diana, *enz.*

In deze reis van * *Natolien* vervolgen wy zijn vertrek van *Efezen* ter zee na 't eiland † *Chio*. Hy had hier veel vermaaks, en schreef op zekeren avond *den eersten brief* aan een zijner vrienden, behelzende een verhaal van eenige *voorname plaatsen binnen Konstantinopelen*, ingelast *pag.* 254.

Het geheele eiland is negentig mijlen in den omkring groot, veertig in de lengte, en twaalf in de breedte. De Stad, aan de zee gelegen, is klein, en het kasteel niet zeer sterk. Van het zoo genaamde *School* van Homeer, dat aldaar vertoond word, hebbe ik in 't uittreksel van *Du Monts* reisverhaal gesproken. Zoek het hier *pag.* 270.

Den dertigsten van Wijnmaand keerde hy weder te *Smyrne*, van waar hy zijnen *tweeden*

* *By ons* klein Aziën. † *Of Scio.*

brief over de *vremdigheden van Konstantinopelen* schreef, ingelast *pag.* 277.

En of deze eenen nieuwsgierigen niet konden verzaden ('t zoude jammer zijn, als ik aan 't uittrekken quam, dat ik die niet geheel en al uitschreef) zie daar een *derden brief* over het voorgaande onderwerp *pag.* 305.

Een vierendeel mijls van *Smyrne*, omtrent een steenworp van de groote weg na *Konstantinopelen*, staat een tempel, dien de Romeinen hebben gestigt; men kan niet wel zeggen, of ter eere van Janus, of van Saturnus. De Heer Monkony bezag die den dertienden van Slagtmaand, den dag, op welke de Engelsche Konsul veel vreugde aldaar bedreef, ter gedeugenisse van het mislukte Buskruidverraad.

Hy begaf zig t'scheep den 21sten der gemelde maand, en zeilde voorby vele eilanden en plaatsen, hebbende onderweeg een en andermaal den brandenden berg *Etna* in Siciliën (thans *Monte Gibello*) gezien, en over sommige zaken zijne aanmerkingen en dagelijkse voorvallen opgeteikend; tot dat hy in Loumaand des jaars 1649 behouden te *Marseilje* aanquam, van waar hy voorts na *Lions* trok.

Nu spoede ik my tot het vervolg van dit tweede deel, dat een titel op zig zelven heeft.

XI. HOOFDDEEL.

Les voyages de Monſieur de *Monconijs* en Angleterre, & aux Païs-Bas. Suite de la ſeconde partie. Enrichie de figures en taille douce.

Dat is,

Reizen van den Heer de Monkonijs *in Engeland en de Nederlanden*. Vervolg van het tweede deel, *vercierd met kopere platen*. *Te Parys by* P. de Laulne 1695. 16 *bladen*, *in* 12.

'T WAs in Bloeimaand des jaars 1663 toen de Heer Monkonijs, uit Parijs over eenige ſteden gereiſd, van *Kales* met de Pakketboot op *Douvres* voer, en van daar te poſt na *Kantelberg* reed.

Hy beſchrijft de groote Kerk, die aldaar is, en verwondert zig over de netheid van dat gebouw.

In dezelve maand te *Londen* gekomen bezag hy de voornaamſte gebouwen van die rijke ſtad, met welke, als kennelijk genoeg, wy ons niet willen ophouden.

Onder de beeltenisſen der Engelſche Koningen, die levensgroot tegen de mueren van 't Hof ſtaan, merkte hy, dat het beeld van den onthalsden Koning Karel den I 't opſchrift van *Martelaar*, en dat van zijn Zoon *Vergiffenis* droeg.

Vermits de Hartog van Chevreuſe van den reiziger verzeld wierd, was 't geen wonder, dat het reisgezelſchap niet alleen toegang tot beroemde mannen te Londen had, gelijk als de Heeren *Oldenborg*, *Boyle*, *Digby*, *Hobbes*, *Morey*, *Huigens*, en *Sorbiere* die daar ook waren, en zeer vele andere, gezanten, en grooten, maar ook tot de voornaamſte, hovelingen, ja het huis des Konings, de Koninginne, en den Koning zelf; ik zwijge des Konings broeder Jakob, toen nog Hartog van Jork, en deſzelfs gemalinne, mitsgaders den Hartog van Mommouth, 's Konings zoon, wiens treurig einde ons bekend is.

De reizigers waren tegenwoordig by een dansvreugd, die de Koninginne, op Whithal voor haar byzonder vermaak had laten aanreggen, en tot middernagt duerde: de Koning quam, toen het danſſen was aangevangen, vatte de Koninginne, en danſte met haar.

Daar na vatte de Vorſt Mevrouw Chaſtelmaine, en de Koninginne den Hartog van Chevreuſe; de Hartog van York ſprong ook in de bogt, en men danſte d'er luſtig.

Terwijl de Hartog van Chevreuſe met den Koning, ter jagt, en elders vrolijk was, bezogt de Heer Monkony de Akademie van Greſſin. Hy vertelt ons, welke uitvindingen hem daar wierden voorgehouden. *pag.* 46. Zie ook een opmerkinge van den Heer Oldenborg over zeker ſoort van glaasjes. *pag.* 57. Andere natuurkundige vindingen ſtaan doorgaans opgeſchreven, en byzonderlijk die van den Heer Keiffer, de ſchoonzoon van den vermaar-

maarden Drebbel, omtrent vier ueren van Londen wonende, in een dorp, dat *Stratford-bou* genaamd word, *pag.* 74.

Onze reiziger reed op zekeren dag met den Heer Oldenborg na een dorpje, twee ueren van Londen, alwaar de Heer Boyle was, die hem zijn reden wegens d'optrekkinge des waters ontdekte. Deze is na geschreven *pag.* 82, en een andere van den zelven Heere wegens de zwaarte van de lugt. *pag.* 88.

Van Londen na *Oxfort* gereden wierd hem aldaar van den Wiskundigen Hoogleeraar *Wallis* het aanmerkelijkste der Akademie getoond, 't welk ons hier beschreven word, met de Boekzaal, door Thomas Bodley gestigt.

Te Londen wedergekeerd hervatte hy 't bezoek van *Hobbes*, die hem doorgaans voorquam als een groot hater van Priesters, en Predikers, zoo Pausgezinde, als andere.

Kort om, na een maand verblijvens in die beroemde stad, wanneer het voornaamste over al bekeken was, en de Heer Monkony alles wat hem in zijn kraam diende, zoo van Natuur-als Wiskonstige zaken, had opgeteekend, voeren de reizigers met een kostelijk Konings jagt uit Engeland, en quamen den 29sten Juny weder te Duinkerken: verder van daar over *Nieupoort*, en *Oostende* te *Brugge*.

De Schrijver verhaalt ons telkens het gene hem gedenkwaardigst van Bouw-en Schilderkunst voorquam.

In Hooymaand te *Gent* gekomen, zag Monkony voor iets ongewoons aan, dat voor de deur van afgestorvene menschen van aanzien een

een rouwwapen ſtond met aanteekening van den dag des overlijdens, hoedanig een gewoonte by ons Hollanders ook alomme plaats heeft.

Van daar te *Bruſſel* voortgereiſt bezag hy met zijnen Hartog de Kerken, en openbare plaatſen van die ſtad: zoo deden ze ook te *Antwerpen*, en vonden daar veel genoegen in de Schilderyen van voorname Meeſters.

Hier na quamen ze te *Bergenopzoom*, en voeren verder op *Middelburg*, van waar ze een keer na *Vliſſingen* deden.

Als zy weder te Middelburg gekeerd waren, mishaagde hem de zwier der borgers, die langs de ſtraten in 't geweer optrokken, en aan yder huis, voor 't welke zy (al te onbezuiſd, zijns oordeels) hunne musketten loſten, een roemer wijns op de hand kregen: het was kermis.

Zy voeren weder na Antwerpen, en reden na *Mechelen*, quamen van die ſtad over Bruſſel, *Waveren*, *Namen*, en *Huy* binnen *Luik*; en eindelijk over *Maaſtrigt*, en 's *Hartogenbos* te *Breda*, alwaar ze nog een zoon zagen van den man, die in den jare 1590 zeſtig Hollanders met een turfſchuit op 't Kaſteel bragt: zijn naam was van *Bergen*, voerende een turfſchip in zijn wapen.

Van Breda over *Geertruidenberg*, en *Dordregt*, binnen *Rotterdam* geraakt, zag de Heer Monkony, in gezelſchap van zijnen Hartog van Chevreuſe, eenige koſtelijke ſchilderyen, by ſommige liefhebbers, wier namen hy als een Fransman vry krom te boek heeft geſteld.

De

De man achtte het der moeite waardig, aan te teekenen, dat hy op zekeren morgen binnen de gezeide mijne geboortestad op een hoorn hoorde toeten, en vragende de vrouw van zeker Boekverkooper daar hy by was (den naam hebbe ik goed te zwijgen, want hy noemt die niet) verstond, dat 'er warme koekjes uit den oven quamen. De gemelde vrouw liet daar op eenige halen, gaf hem boter, bier, en wijn, en zoo, zegt hy, ontbeten wy te zamen.

Hy voer op *Delft*, en 's *Gravenhage*, daar de Hartog by den Franschen gezant l'Estrade ging, en de Heer Monkony aan den Arts *Borry* brieven van den Ridder Digby en Oldenborg overleverde.

Wat hy met Borry verhandelde staat *pag.* 262. 265, en verder te lezen.

By dit geval zijn twee brieven van Digby aan onzen Schrijver hier ingelast. *pag.* 273. en 280.

Maar onder andere praatjes, die hy met Borry had, zal by yder een geen ingang vinden, het gene hem Borry wilde doen gelooven van een zeker toegemaakt middel, waar door hem spoken en geesten te voren quamen. Zie dog. *pag.* 290.

Hebbende een reisje na *Leiden* gedaan, en daar ter plaatse 't een en 't ander bezigtigd, keerde hy weder na den Haag, dog bleef daar niet lang, hervattende de Leidsche reize, om met gemak zijnen Hartog het gedenkwaardigste te vertoonen.

Over *Haarlem* te *Amsterdam* gevaren volde-

den de reizigers wederom hunne nieuwsgierigheid, en vonden gelegentheid van by konstkenners bekend te worden.

Eer zy weder na Haarlem reizen, omme van daar met een wagen na *Alkmaar*, *Medenblik*, *Enkhuizen*, *Hoorn*, en *Purmerend* te rijden, worden eenige brieven, over een soort van Spring-glaasjes gewisseld, *p.* 322 ingevoegd.

Zy quamen van die Noordhollandsche steden weder te Amsteidam, togen daar van daan na *Utrecht*, *Amersfoort*, *Deventer*, *Zutfen*, *Arnhem*, *Nimwegen*, *Kleef*, *Emmerik*, *Rees*, *Wezel*, *Rijnberk*, *Gelderen*, *en Meurs*; van waar ze (het was nu in Herfstmaand 1663) 's avonds ten vier ueren nog hoopten binnen *Keizerswaard* te geraken, dog waren, mits het vallen van den nagt, genoodzaakt op een slegt plaatsje, *Lans* geheten, te vernagten.

Onder 't nazien van dit blad vinde ik my, omme der menigvuldigheid van stoffe, die buiten dit vertrekje niet mag blijven, genoodzaakt, de volgende uittreksels van *Monkony* 's reizen tot de naaste twee maanden te sparen. Hier geve ik wat anders.

XI.

XII. HOOFDDEEL.

Een Brief, over de onmogelijkheid der zoo genaamde Sympathetische werking, *geschreven van den Heere Dr.* HERMAN LUFNEU, *Rotterdammer Stads-Arts, aan* * * *

De lezer wete, dat ik hem mijne vertaling levere. De Brief van den Heer Lufneu was in een andere taal geschreven.

MIJN HEER,

Al hadde ik geen sterke genegentheid, omme mijne redenen tegen het zoo genaamde * *Sympathetische Poeder* wereldkundig te maken, waar mede die nieuwe Werker, UE bekend, sedert drie maanden, hier ter stede, veel gerugts heeft gemaakt; nogtans worde ik vriendschapshalven aangezet, omme my deswegen te verklaren.

Zijn voorgeven bestaat hier in. Dat hy, hebbende pis, die een zieke tegen den morgenstond loost (schoon de zieke zelf niet alleenlijk een of twee, maar twintig ueren weegs verre van hem af is) door zijne geheime stoffe daar in te werpen, den zelven zieken zal doen zweeten, darmzuiveren, en braken, op verscheide tijden, en hy vervolgens door dat middel zoodanige qualen genezen, die gemeenelijk by alle

* *Een medelijding- of onderlinge trek en neiging-makende stoffe.*

le Artsen voor ongeneesselijk doorgaan; namentlijk de Jicht, vallende Ziekte, brekende Steen, de Steen der Blaze, de Beroerdheid, de Kanker, *enz.*

Omme de onmogelijkheid van dit bedrijf, in opzigt van de wetten der Natuere, volgens welke men, gelijk UE weet, moet redeneren, aan te wijzen, stelle ik deze drie grondbeginsselen, by meest alle Wijsgeren voor onwrikbaar gehouden.

I. Dat een Lichaam, in rust zijnde, zig nooit natuerlijker wijze zal bewegen, ten zy eenig ander lichaam, kragtig genoeg om den wederstand van 't eerste te overwinnen, het zelve in beweging brengt. Een waarheid, zoo baarblijkelijk, dat ze geen betooging behoeft.

II. Dat een Lichaam in beweging zijnde zijn vaart niet kan vermeerderen, ten zy een ander het zelve meer graden van beweging byzette. Een gevolg van de voorgaande kundigheid.

III. Dat een lichaam, in beweging zijnde, en geschikt, by voorbeeld, na 't Oosten, zijn koers niet zal veranderen, ten zy het ontmoete een voorwerp, dat het kan tegen-staan, en doen wederkeeren. Derhalven wanneer een Lichaam, lijnregt bewogen na een bepaalde plaatse zal gaan, zoo moet 'er een zekere oorzaak wezen, die het zelve na die plaats, en na geen andere, bestiert.

Uit deze twee eerste beginsselen vloeit, dat die zoo genaamde geheime stoffe, in de pis van een zieke gemengd, omme by voorbeeld hem te doen zweeten (of alle vogten des bloeds tot een grooter beweging te brengen) moet overgebragt werden tot de plaats, daar de zieke is,

en

n aldaar in zijn lichaam indringen, en zig met et bloed vermengen.

Ik kan, mijn Heer, niet meer dan twee weien zien. I. *Of de deeltjes van de verborgene verkstoffe, die d'uitwerking moeten doen, gaan nregt na den zieken; of* II. *Uit het vat, daar e Pis in is, komen, als uit het middelpunt, onindige lichaamtjes na den ommekring, of na alle orden (om het zoo te nemen) van een stad.*

Laat ons eens stellen den Werker, en den Zieken aan twee einden van de stad, en bezien, hoe, langs den eersten weg eenige verandering in den zieken kan gebragt werden.

Dit gesteld zijnde, zoo moet 'er, volgens mijn derde beginsel, een oorzaak wezen, die de deeltjes of lichaamtjes der voorgegevene artzeny regt toe regt aan na den zieken bestiert. Deze deeltjes zullen, volgens de wetten der beweginge, in plaats van dwars door de mueren, buiten allen twijfel door die plaatsen van 't huis gaan, daar ze minder tegenstand vinden, gelijk als door de schoorsteen, vensters, deuren, *enz.* Gaan ze door de schoorsteen, en zijn ze zoo bijster vlug, gelijk ze moeten wezen om een ruimen weg af te leggen, 't is zeker, dat ze haren weg zullen nemen regt na om hoog, zoo als we zien, dat by stil weder de rook regt opwaarts stijgt, zoo lang tot dat ze haar kragt en beweging verliest.

Om hier op niet al te stijf te staan, laat ons eens stellen dat die deeltjes zig lijnregt spoeden na de plaats daar de kranke is, en door de schoorsteen van des Werkers huis over alle huizen heen gaan, omme door de schoorsteen of

eeni-

eenige andere plaatſe van den zieken tot hem te komen. Alsdan zijn 'er zekerlijk twee gevallen, by welke (geſteld zijnde dat de deeltjes na een plaats geſchikt zijn) de werking kan miſſen.

I. Konnen de deeltjes door een al te ſnelle beweging voorby of over het huis van den zieken heen gaan, en in een nabuerig huis indringen.

II. Of by mangel van beweging en kragt zullen ze aan deez' zijde van des zieken mans huis konnen vallen, en aldus geen dienſt doen.

Volgens dit vertoogſel zoude men vermakelijker wijze yder lichaamtje vergelijken met even zoo vele Bomben, door de ſchoorſteen geſchoten. Nu weten we, dat, om een Bombe op een zekere vaſt bepaalde plaats te doen treffen, de tromp van den mortier tot een zekere graad moet verheven, en de mortier zelve met een zekere maat buskruid geladen zijn. En ik houde my verzekerd, dat de Werker nooit naaukeuriglijk de tuſſenwijdte en afgelegenheid tuſſen hem en zijne lijders zal afgemeten hebben; ja van dat gene 't welk men evenbedeeling noemt ganſchelijk onkundig is.

Dog laat ons verder zien, hoe de deeltjes, door de deur of venſters ſtrevende, tot de zieken konnen geraken. In dit geval moeten ze, de ſtraten langs, regts of ſlinks ſpanſſeren, tot dat ze ter plaatſe van den zieken komen: maar dan onderſtelt men iets, dat tegen het vorenſtaande derde beginſel ſtrijd; te weten men onderſtelt dan, dat de deeltjes, lijnregt bewogen, een geheele ſtraat lang, hare bepaling

zul-

llen veranderen, omme of ter regter, of ter
nker zijde te keeren, zonder eenige oorzaak.
Welk niet kan wezen.

Iemand mag misschien zeggen, dat sommige
in die deeltjes tegen de mueren van 't huis
uitende aan den ingang van de straat, regts
 slinks, haar zelven na den zieken wenden;
aar nimmer zal men met dusdanig een ant-
oord de kragt der gewaande wondere werkin-
e konnen goed maken: dewijl het, volgens
e beginselen der Verrezigtkunde bekend is,
at lichamen, die van oneffen of hobbelige
chamen afsteuiten, dan eens tegen d'eene,
an eens tegen d'andere zijde stooten, na dat
e de ongelijkheden van de oppervlakte op ver-
cheide plaatsen komen te raken. Weshalven
aar uit blijkt, te konnen geschieden, dat een
eer groot gedeelte van die deeltjes nooit aan
et huis van den zieken zoude raken, maar te-
en de overkant afsteuiten.

Wat de tweede weg belangt, waar langs men
onderstelt *dat de deeltjes uit het pisglas, als uit
het middelpunt na alle kanten in een ommekring ko-
men*; deze is met geen minder zwarigheden be-
zet dan de voorgaande; want hoewel, naar
die onderstelling, sommige deeltjes geschikt
zijn na die streek van de stad, daar de zieke is,
nogtans blijven d'er dezelve beletselen, die
onder weeg konnen voorkomen, volgens den
eersten weg: of men moest onderstellen, dat
de werking op 't vlakke veld geschiedde, daar
de deeltjes door geen huizen in hare reis kon-
nen werden gestut.

Een ander zal mogelijk hier tegenwerpen,
dat

dat de meergemelde deeltjes fijn genoeg, en snel zijn, omme zelfs dwars door de mueren van een menigte huizen heen te dringen. Dog om de valsheid dier onderstellinge te kennen, heeft men slegts te bezeffen, dat de deeltjes, terstond eer dat ze het tweede huis verre zijn, haar kragt moeten verliezen, en merkelijk in getal verminderen. Want I. De mueren, gemaakt van tichelsteenen, met kalk gehegt, en hard geworden, zijn van een * vast en digt lichaam, door welkers luchtgaten de stralen van de Zon niet konnende dringen meerendeels daar tegen afsteuiten.

Ik twijffele niet, of van alle de deeltjes is 'er geen, dat in fijnheid en vlugheid by de Zonnestralen kan te pas komen. En dewijl de duisterheid of digtheid der vaste lichamen daar in bestaat, dat de lugtgaten tot een zekere diepte verstopt zijn, en niet regt toe van 't eene eind tot het ander gaan; laat ons eens nemen, dat de deeltjes van 't zoo genaamde *Sympathetisch geheim* in zeker lugtgat in gaan. Dusdanig een deeltje moet, ter diepte van een halven duim, of duim, een hoop vaste deeltjes ontmoeten, die haar zullen tegenstaan; zulks dat het zig zal omkeeren, en ter regter of ter slinker wenden, als wanneer het aldaar nog meer vaste deeltjes vindende, tegen welke het zal aanstooten (want daar door te boren strijd tegen de natuer van een lichaam) zoo zal noodzakelijk gebeuren.

I. Of dat zoodanig een deeltje geheel en al zijn kragt verliest, hebbende van dezelve me-

de-

* Corpus solidum & opacum.

legedeeld aan alle de uitſtekende kleine deelt-
es, met welke de lugtgaten van digte licha-
nen voorzien zijn, of dat het zal belemmerd
blijven tuſſen de hobbelige deeltjes, die over
al den vaart beletten.

II. Dat het grootſte deel van die lichaamt-
es, die terſtond tegen de vaſte deeltjes der
oppervlakte van de eerſte muur ſtooten, te rug
zal ſteuiten, zonder ooit in eenig lugtgat in
te gaan, ja zelfs de volgende tegenhouden,
en de achter aankomende van koers doen ver-
anderen.

Waar uit blijkt, zoo d'er al eindelijk het
een of 't ander van die deeltjes doorgaat, na
dat het lang door de zijds-lugtgaten gezworven
heeft, en alle de vorensgezeide verhinderin-
gen heeft uitgeſtaan, dat derzelver getal zeer
klein is, en hare kragten zoo geknakt, dat ze
nooit door de muur zelfs van het tweede huis
zullen dringen.

Maar genomen dat de deeltjes geen tegen-
ſtand vonden, en door de muuren van de hui-
zen in de ganſche ſtad konden dringen; aan-
gemerkt dat ze zig uit het pisglas gelijk als uit
het middelpunt na den ommekring begeven,
zoo volgt daar uit, dat een klein gedeelte van
het voorgegevene Artſeny-geheim, bedra-
gende niet meer als een once, of wat meer,
een * dampgeweſt moet beſlaan van een uur,
en ſomtijds van tien of twaalf uuren in 't rond.
Dit geſteld zijnde, blijkt, dat de deeltjes,
begrepen in de lijnen die regt toe na den zie-
ken loopen (want alle de andere, zijds af ge-

* Athmoſphæra.

legen, zijn t'eenemaal onnut) geen duizendste gedeelte van een grein uitmaken: en wie zal my durven zeggen, dat zulk een luttel stofs magtig is, eenige verandering in 't bloed te maken?

Aan d'ander zijde schijnt het my ontwijfelbaar, gesteld zijnde dat de deeltjes, by voorbeeld, een zieken konnen doen zweeten, dat door dezelve reden alle de zieke van de gansche stad op een en den zelven tijd zouden moeten zweeten. Want, volgens des Werkers belofte, zullen alle zieke zweeten, op welker water hy gewerkt zal hebben; en om dat te doen, hebbe ik reeds getoond, dat de deeltjes van 't zoogenaamde Artzeny-geheim zig met het bloed der zieken moeten vermengen: derhalven zullen, volgens het voorgaande onderstelsel, de deeltjes van 't werkmiddel, rakende de lichamen van alle zieken even veel, schoon hy maar op de pis van een alleen heeft gewerkt, in alle de lichamen indringen, en daar in dezelve verandering maken, die den eenen zieken overkomt.

Dus verre hebbe ik de bewegingen der deeltjes van het voorgewende werkmiddel aangemerkt als door de lugt zwevende, zonder te reppen van den veelvuldigen tegenstand, dien ze ontmoeten, ten opzigte van de verscheide beweging, die de lugt onderhevig is. Zoo de zieke aan de Oostkant, en de Werker aan de Westkant is, en daar rijst een onweêr uit den Westen, zoo moeten de werkdeeltjes, omme den zieken te genaken, komen aanstooten tegen de lugtdeeltjes, die met groot geweld bewogen

gen zijn: dog we behoeven alleen met de ondervinding raad te plegen, om te weten, dat de uitvloeisels van de allerwerkelijkste en vlugste lichamen, gelijk als Muskus, en Kamfer, tegen de wind niet konnen ophalen, dan weinige schreden buiten de lichamen, van waar ze uitwaasemen.

Ik zoude hier mijne betooging konnen afbreken, maar ik moet UE, mijn Heer, nog een klein poosje van UE bezigheden aftrekken, omme niet onaangeroerd te laten nog een andere wijze, op welke misschien iemand mogt voorgeven (gelijk onlangs in ons gesprek voorviel) de meergemelde uitwerkingen te konnen begrijpen.

Namentlijk dat 'er in de Pis een menigte van kleine diertjes ondersteld werde, dewelke door het *Sympathetisch* middel van de pis ontslagen, en met de deeltjes van 't zelve middel vol en zoet geballast, regt toe regt aan na den zieken vliegen, vindende het spoor, dat de pis had nagelaten, terwijl ze van 't huis des zieken na 't huis van den Genezer wierd gedragen. Ik hebbe werk, mijn Heer, omme dit stelsel met ernst te wederleggen: want dus geeft men die kleine beesjes een overvremde fijnheid, en (mag men wel zeggen) een goeden neus omme de plaats van den zieken ettelijke mijlen ver te konnen rieken. Willen we haar niet vergelijken by zoo vele rotten, die zig met tarw weten te laden, en dezelve wechslepen? UE zal misschien, deze gelijkenisse als in scherts gezegd, opnemende, my voorhouden, dat iemand de gemelde beesjes liever wil vergeleken

hebben by jagthonden, die het veld langs loopen, op 't ſpoor daar de uitvloeiſſels van den haas zijn gelaten. Maar we weten immers, als een jagthond het ſpoor, een uer of twee te voren van een haas beloopen, naſnuffelt, dat zulks bykomt van de uitvloeiſels, die, geduuriglijk uit het ganſche lichaam van den Haas, en zonderling uit zijn pooten voortkomende, in de oppervlakte van d'aarde dringen, daar na eenige ueren lang in de lugt uitwaaſſemen, en treffende de ſnuffelzenuwen van den hond hem doen voortloopen langs het ſpoor, dat die uitvloeiſelen aldaar gelaten hebben. Zekerlijk, indien de haas geloopen had in de lugt, ter hoogte van twee of drie voeten (hoedanige omtrent rondom het pisglas is, wanneer de pis word overgebragt) nimmer zoude een hond hem op den reuk volgen. Zijnde het zoo onmogelijk, dat die zeer kleine deeltjes vaſt en onbewegelijk konnen blijven hangen in de lugt (een lichaam door de winden gedreven) als het zoude wezen dat een ſchip, by voorbeeld, in de Maas drijvende, en aan geen touw gebonden, onbewegelijk zou blijven, en niet verrukt werden, hoe ſterk ook de ebbe of vloed in die ſtroom ging. Kort om gezegd, omme dit te wederleggen moet men onderſtellen, dat de *Sympathetiſche Genezer* een zekere nieuwe en tot nog toe ongehoorde konſtenary heeft uitgevonden, van de pisglazen op twee of vier voeten te doen ſpanſeren, om door hare uitvloeiſelen over al daar 't mogelijk was een vaſt ſpoor te maken.

Wanneer ik die onderſtellers al toeſtond, dat de kleine diertjes in de lugt het ſpoor, dat de uit-

uitvloeiſſels daar gelaten hadden; konden volgen, zoo zou in zulk een geval de zieke nog onbewegelijk moeten blijven ter plaatſe daar hy zijn water gemaakt had; anderzins, zoo hy in een andere kamer gaat, en het ſpoor is zoo verre niet gebragt, de beesjes zullen hem nooit vinden, of ze moeſten in korten tijd de tale des lands geleerd hebben, en door iemand der huisgenooten verſtendigt zijn, of hun meeſter niet van kamer was verandert.

Dit is al te ongerijmd, dan dat men d'er verder op aanhoude, en, mijn 's bedunkens, vervalt daar mede alles wat de oude *van Helmont* in dit ſtuk beuzelt, als hy de deeltjes van zijne *Sympathetiſche werk ſtoffe* een verſtand toeſchrijft: want zoo ze dat niet hadden meer als immer eenig menſch bezat, hoe zouden ze ooit weten de plaatsverwiſſeling van den zieken, tot wien zy haar begeven om in hem te werken?

Al wie zoo praat, moet my toelaten te zeggen, dat hy met even zoo veel reden gehouden is na de letter te gelooven, het gene Paracelſus * ergens ſchrijft; namentlijk, dat hy door de Scheykonſt zekere dwergjes wiſt te maken, die, als ze 20 of 25 jaren oud waren, andere dwergjes en reuzen maakten, en, vermits ze hunnen afkomſt aan de konſt en vinding ſchuldig waren, de allerſcherpzinnigſte en aardigſte van alle menſchen wierden: taal, niet buitenſporiger als de vorens aangehaalde twee middelen.

Wil men my voorhouden, dat het wel waar

* Tract. de rerum natural. generatione.

is, dat, volgens mijne bewijzen uit de wetten der Natuur, de wonderbaarlijke werkingen der voorgegevene verborgenheid niet konnen afgeleid werden, en dat de dingen, die men deswegen vertelt, langs dien grond valſch en onmogelijk zijn; maar nogtans, nademaal alle wetten en geheime wegen ons niet bekend zijn, dat men derhalven niet ſtoutelijk moet ontkennen dat de zaak op eenige andere ons onbekende wijzen kan geſchieden; 'k houde my verzekert, dat de gene, die zoo redeneren, teffens niet zien de gevaarlijke gevolgen, die daar uit natuurlijker wijze afſtroomen. Want ze voeren de allergrootſte verwarring van twijfeling en ongeloof in, die men kan bedenken, en banen een open veld tot allerley buitenſporigheden.

Laat hen op dien trant Paracelſus eens wederleggen: niets zal gemakkelijker zijn als op alle hunne tegenwerpingen te antwoorden. Men heeft maar te zeggen dat de zwarigheden, die tegen hem ingebragt worden, volgens de wetten der Nature wel op haar koten ſtaan; maar dewijl 'er andere wegen zijn, die al de wereld niet weet, dat zijn konſt niet is te verklaren. Wat willen we dan tegen de Roomſche Kerke zeggen, als ze ons antwoord, dat die bewijzen, welke wy tegen de *wezentlijke jegenwoordidigheid van J. C.* inbrengen, wel gegrond ſchijnen, volgens bekende regelen der natuere, maar dat die waarheid van geheel andere wetten, ons onbekend, afhangelijk is? Meer andere zwarigheden zouden hier ligtelijk my der penne ontvallen, om de ſchadelijke gevol-

gen

gen van zulk een beginſel aan te toonen, maar de voorzigtigheid raad my die af te breken.

Zeer wel voorzie ik, mijn Heer, dat mijne redekavelingen, al waren ze van nog ſterker overtuiging, luttel indruk op een deel met vooroordeel bezetene lezers zullen vat grijpen. *Hoe*, zullen ze zeggen, *waar toe wederſproken het gene de Ervarentheid ons taſtelijk leeraart? We zien, dat zulke en zulke perſonen zweeten: we beſpeuren deze en gene werkingen; dat 's geen inbeel ding.*

'k Hebbe in twijfel geſtaan, of ik zulke reden van den gemeenen man wilde wederleggen, dog voor eenige, die minſt bevooroordeeld zijn, en voor de gene, die niet weten waar henen zy willen hellen, vinde ik my verpligt de beguicheling van dat gezeg aan te roeren. Dat eenige perſonen gezweet, en andere in minderen getale darmzuiveringen gevoelt hebben, wil ik niet betwiſten, als zijnde een zake van eerlijke luiden getuigd; maar dat die perſonen gezweet hebben door de kragt van het zoogenaamde *Sympathetiſch middel*, dat loochene ik vlak uit, om de vorige reden.

Het bewijs, gehaald uit de ondervinding van perſonen, die gezweet hebben, zoude iets bewijzen, indien dezelve by na nooit zonder eenig artzeny-middel hadden gezweet. Ik ben verzekerd, dat 'er van vijftig geen een gezweet heeft, of hy konde zonder middel hem zelven wel doen zweeten, indien hy warm gedekt te bedde was gaan leggen, in verwagting en hope van te zullen zweeten, of (dat wat meer is) daar door zijn gezondheid te zullen erlangen.

Om 't welke te bevestigen heeft men slegts aan te merken wat 'er dagelijks op het innemen van * *Antimonium diaphoreticum* gebeurt.

De Artsen, die dit geneesmiddel aan de lijders geven, om hen te doen zweeten, en hen bevelen zig daar toe te schikken, hebben ondervonden, dat in honderden en honderden zieken het zweeten gelukt is; egter is het zonneklaar (zonder op te tellen de groote meenigte der gener die geen zweet hebben vernomen) dat 'er van honderd geen een, uit kragt van 't zelve, gezweet heeft. Dit breeder te betoogen spare ik tot een nader gelegentheid, en zal hier alleenlijk met drie woorden zeggen dat den kundigen verstaanbaar is.

Onder andere redenen van 't zweet verwekken is, buiten kijf, de voornaamste, dat dat gene 't welke het zweet doet voorkomen alle de vogten des bloeds in een grooter en sneller beweging brengt dan waar in het te voren was.

Nu is het een waarheid, dat een vast en hegt lichaam, hoedanig het *Antimonium diaphoreticum* is, bestaande uit kleine vastgedronge deeltjes, met geen beweging voorzien, onondoenelijk in de maag, en by gevolg onbequaam omme in de openingen van de melkvaten te komen, ooit aan het bloed eenige bewegenisse kan byzetten, en zoo d'er al by geval eenige inkomen, dat ze de vlugheid der bloedbeweginge door hare zwaarte eer zullen steuiten, dan gaande maken.

'tWa-

* *Ontlossend of zweetverwekkend Spiesglas.*

'T Ware my geen moeite, een groote lijst van merkwaardige genezingen, die door kragt van inbeelding en driften zijn veroorzaakt, aan te halen, indien ik reeds UE niet te langwijlig wierd. Laat my alleenlijk hier byvoegen het staaltje van den jongen *Heer van Helmont*, my kennelijk geworden uit den mond van een achtbaar Man, by wien hy twee jaren heeft t'huis gelegen.

De gemelde Helmont, als hy een zieken ondernam te genezen, gaf den zelven eerst en voor af bijster groote hope, dog stelde hem van dag tot dag uit, gemeenlijk wel veertien dagen lang, voorgevende dat tot zijn Artzeny lange toebereiding van nooden was, waar door hy de menschen in een hevigen drift, en ongeduldig verlangen bragt, en op die wijze verzekerde hy, vele zieken, die anders niet te helpen waren, genezen te hebben. Wel is waar, dat een menigte van qualen te genezen in dier voegen niet zoude gelukken, maar dat de gezeide maniere van doen ook haar gebruik heeft, is by my ontwijfelbaar.

Het voornemen, dat ik in den beginne had, omme teffens alles, wat de Ridder Digby van zijn *Sympathy-poeder* schrijft, te ontzenuwen, zoude my hier buiten 't bestek eenes briefs vervoeren: want ik zoude te langwijlig moeten zijn in aan te toonen, dat een groot deel der zaken, die hy aanhaalt, valsch zijn, en zijne vergelijkingen doorgaans ter plaatse, daar hy die inbrengt, niet te pas komen; voornamentlijk, dat het kragtigste zijner drangredenen, wel getoetst zijnde, gansch niet klemt, 't welk

my ligt doenlijk ware geweest, volgens de vorensgestelde beginselkundigheden.

Ook hadde ik konnen nagelaten hebben iets te spreken van de voorgegevene genezingen, door de zoo genaamde *Sympathetische pisbewerking* aan byzondere personen veroorzaakt; maar vermits een der gener, die onder de handen van den Werker geraakt zijn, my wegens zijn quale had geraadpleegt, en ik dus met die zake ben bemoeid geweest, moet de wereld van dit geval niet onwetend blijven.

Uit het getuigenis-schrift, van *Pieter vander Slaart*, is de beschrijving der quale voor elk een kennelijk. Het ettergezwel, waar van hy is genezen, na dat het door zijnen Wondheeler, een bequaam Man, twee maanden lang, van binnen was gezuivert, en volgens de regelen van de konst gehandhaaft, is 'eindelijk, naar luid der verklaringe, toegeheeld. Wat my aangaat, ik, die zijn dye in den tijd van veertien dagen, door drang van bezigheden verhinderd, niet had bezien, oordeelde terstond, eer dat hy zig aan zijnen tweeden Geneesmeester overgaf, op het verhaal van zijnen eersten Wondheeler *Muis*, dat hy, zijn quale dus aan de natuer wagende, gevaar liep. Al wat ten voordeele van den *Sympathetischen Werker* strekt, is dat gelukkig geval, dat de Wondheeler, anders ervaren genoeg, door 't uiterlijk bedrogen, het ettergezwel van binnen quader heeft geoordeelt, als 't geweest is; welk oordeel my deed gelooven, dat de herstelling door 't Pis-bewerken onmogelijk was.

By

By aldien ik het eenen eerlijken Genees-effenaar niet onwaardig achtte; zig met Ge-tigenisschriften te wapenen wegens Etterge-wellen, zwaarder als die van P. *vander Slaart*, ie, na dat ze gereinigd, en bezorgd waren, an zelfs zijn genezen, ik zoude eenige te ber-e laten komen. Vergun my, Mijn Heer, naar eene enkele aanmerkinge op getuigenis-rieven van genezingen te laten maken. UE de Historie van den berugten *Markus d'A-iano* bekend. Van dezen heeft een mijner rienden my verteld, een gedrukte getuigenis-rief gelezen te hebben, waar by de Over-eid der Stad Aken verklaart, dat de gene-ingen der gedrogtelijke ziektens (zonder oodanige persoonen te noemen, die nooit enezen zijn geweest) door dien grooten Won-erwerker zijn te wege gebragt. Zonder wijfel is het inzigt van den gene, die deze etuigenissen heeft laten opstellen, en druk-en, geen ander geweest, als omme dezen ieuwen Herkules en temmer der gedrogten te egunstigen.

Het vooroordeel van vele doet my halte naken: zulke, meine ik, die de Artsen aan-zien voor menschen van eigen belang en drift. Wat my aangaat, hen zy de vryheid van te zeggen wat hun goed dunkt, met beding dat k my des weinig mag bekreunen. Afbreken-le, Mijn Heer, verzoeke ik, dat UE, iets vindende 't welk niet overtuigelijk genoeg schijnt, de goedheid gelieve te hebben van UE. tegenwerpingen my te laten toekomen: we zullen dezelve, nevens mijn antwoord,

met

met UE. goedvinden, wereldkundig maken. *enz.*

Rotterdam den negenden
van Snoeimaand
1697.

XIII. HOOFDDEEL.

Alle de gedigten van Hieronymus Sweerts. *t'Amsterdam by* Kornelis Sweerts 1697. *in* 4. 118 *bladen.*

ZOo als ik dit Gedichtboek van Sweerts in mijn Boekzaal ga zetten, verpligt my deszelfs inhoud, eerst een woord van my zelven voor af te berigten.

Toen het onder de pers was, wist ik niet beter, of 't zoude een verzameling zijn van vaarzen, die nooit te voren in 't ligt waren gegeven; gy zult het hooren, lezer, aan mijn gedigt, daar op gemaakt.

Zweerts *gaf hem zelven lang voor dezen*
In digt en ondigt my te lezen,
'k Zie d'oude trekken van zijn pen,
Regt na de wijz' der Batavieren,
Weêrom voor mijn gezigt. Ik ken
Dat maaksel in zijn eigen zwieren;
't Zy daar de jok of ernst hem streelt,
't Zy daar hy wond, of daar hy heelt.

'k Heug,

'k Heug, hoe hy met zijn Zielgezangen
Mijn ziel, mijn tochten, wist te vangen,
En op te voeren Hemelwaart:
Ik ken zijn quelen en zijn zugten,
Zijn dichtwerk van verscheiden aart,
Zijn scherpe steektaal, en zijn klugten,
Zijn huwelijks-vermaaklijkheên
Zoo zaft, zoo mals, van top tot teen.

En komt men, buiten mijn verwagten
My dit weêr brengen in gedagten?
Zoo zugt of lach ik ligt wel weêr.
Zie daar, de Zoon, die by versterff'nis.
Is erfgenaam van 's Vaders eer
Geeft ons een wettig deel van d'erff'nis
Ten besten in een bondel blaên,
Voor henen nooit in 't ligt gegaan.

Hy, wien de Vader gaf het leven,
Wil 't op zijn beurt hem wedergeven;
De laatste baart hun beider lof,
In 't zamelen van deze brokken
Gewijde en ongewijde stof,
Nu uit het stof by een getrokken.
Zoo mist men Zweerts niet meer: ô neen,
Aan d'Amstel staan d'er twee voor een.

Ziet gy wel, Rijmbeminnaars, dat ik, toen deze naboorling, 'k wil zeggen, dit kind na 's Vaders dood, ter wereld stond te komen, een volslagen nieuwe vrugt verwagtte,

—————— een bondel blaên,
Voorheuen nooit in 't ligt gegaan?

En het was zeker niet vremd, want de jonge Zweerts, die, na zijn 's Vaders overlijden, dit broertje moest krijgen, had my, zelfs ten tijde zoo als 't reeds in de geboorte stak, geene andere gedagten gegeven.

d'Uitgifte is dan begonnen met vaarzen, die Hieronymus Zweerts heeft nagelaten, gewijde en ongewijde stoffe, verscheiden van trant, van stijl, na tijds gelegentheid, luimen, en voorvallen op 't papier gesteld: maar volgens goeden raad zijn d'er zijn *Zieltogten en Zedegezangen* bygevoegd, een werk, voorhenen van stichtinglievende en vrome Zangers veel gezogt, en door meer als eenen druk in Neêrland vry wel bekend.

Volgens goeden raad, zegge ik; om dat de gemelde stigtelijke gedigten (die, al staan ze achter aan, echter de eerste en beste plaats in dit boek verdienen) thans weder herdrukt, alleen magtig zijn hares makers eere voort te zetten, en al 't overige gangbaar te maken.

Nimmer leide Hieronymus Zweerts zijn vernuft beter te koste, dan aan die zielroerende bibelstoffe, en zedezangen, waar uit digtkundige pennen mogen leeren, hare aardigheden niet aan wulpsche deunen, of windbrekende rijmsnoeveryen, te hangen, maar aan ernsthaftige, en bewrogte zinuitingen, die een opgetoge ziel

Met nucht'ren adem doen van mond ten Hemel rijzen.

Zoo scheen het de Digter J. Antonides, overleden

eden Zoon van den nog levenden eerlijken grijaart mijnen goeden vriend *Antony Jansen*, ook e verstaan, wanneer hy, ter eere van dit genoemde geestelijke digtwerk, het volgende chreef, en den ongebondenen hoop Rijmers lusdanig een les gaf.

Geweldenaars, die kuisse Zanggodinnen
Zoo onbesuist mishandelt, en onteert,
*En * haar, in 't oog van yder geschoffeerd,*
Nog vergt om hulpe in uw ontuchtig minnen,
Als hadden ze in bordeelen opgevoed,
Een droppel van dat geil en eerloos bloed.

Komt, leert van Zweerts, door ed'ler geest gedreven,
Geen ooren meer te schenden door uw dicht.
Noemt geen vermaak, als 't geen ons tevens sticht,
En onderwijst de plichten van het leven.
Wie anders in de Dichtkonst zig gewent,
Heeft nooit het wit der Hemelgaaf gekent.

Andere lezers, die nogtans het geneugte scheppen uit stoffe van meer wereldzwier, hebben hier verschot, en konnen in deze mengeling, Zinnebeelden, Puntdigten, Lof- en Minnerijmen, Kusjes, Gezangen, Bruiloftsvaarzen, en Geboorteverjaringen vinden.

XIV.

* *In Antonides gedichten, en hier ook, vinde ik* hen, *maar niet zonder verwondering. Hoe?* hen *van Zanggodinnen gesproken? 'k versta 't niet.*

XIV. HOOFDDEEL.

XLII Predikatien *over uitgeleze texten des ouden en Nieuwen Testaments*, *gedaan door* Michaël Fortgens, *in zijn leven Leeraar der Weerlooze en Doopsgezinde Christenen tot Amsterdam. t'Amsterdam by* Dirk Boeteman, *en zijn te bekomen by de Weduwe van den Auteur op den nieuwendijk*, Jan van Veen, en Jakobus van Veen *Boekverkoopers.* 1696 *in* 4. 103 *bladen en een half.*

MEn plagt in Holland veeltijds te zeggen, wanneer een Predikant eenvoudiglijk, zonder veel taalcieraad, of bevallige leiding van stem, gepredikt had; *'t was, of we een Mennisten Vermaner hoorden.* Ten minsten ik hebbe wel zoo hooren praten, en twijffele niet, of 't gezeg had eenigen grond, dog, gelijk het gemeenlijk met spreekwoorden gaat, van ouwerwetsen herkomst. Want dat in den beginne der Hervorminge de Doopsgezinde Leeraars minst met uiterlijke welsprekendheid, die door oeffening van ongewijde schriften meest verkregen word, op den kanssel traden, is een waare zaak. Zy vermaanden de toehoorders, volgens de by hun begrepene waarheden, tot liefde, godzaligheid, en een Christelijk leven, tot welkers aanbevelinge zy misschien geoordeelt hebben geen geleerden woorden-

:nzwier van nooden te wezen. Dog zoo
mand de Predikers der werelooze van dezen
jd, en voornamentlijk, die sedert een halve
euw, of meer, ten preekstoel klommen, voor
ilke eenvoudige regtslegte vermaners houd,
f hen alt'zamen op eene kam scheert, is niet
in bedrogen, als de gene, die de Menno-
iten (want dien naam dragen ze dog) voor *
Vereld-onwijze menschen aanzien, welken by-
aam, hen van den braven Neerduitschen Hi-
orySchrijver Pieter Korneliszoon Hoofd ge-
even, ik, eenige maanden geleden, ter toet-
:bragt.

Om de waarheid te zeggen, by aldien de
Doopsgezinde (of eenige van hen, want zy
ijn ook in predikplaatsen zoo wel als in aan-
ang onderscheiden) thans zoo hoorden pre-
en, als ik wel wete dat van sommige verma-
ers hier en daar gedaan is, zy zouden mis-
chien minder kerkwaarts treden, dan men
iet gebeuren, als mannen van gladde tong en
eschaafder taal het woord voeren. Dusda-
iger een was de Leeraar Fortgens, die hen
an zijn jeugdelijksten tijd af met zijn stichting
ekoorde. Over de twaalf jaren onderwees
y, na zijn beste weten, de Gemeente, die
n de vergaderplaats, door het teeken der Zon
e bekend, gewoon is ter preke te gaan.

Zijne Kerkredenen rolden met een zekere
kragt van indruk, en de overtuiging van zijn
gezeg was te aangenamer door een levendige
tem, die op den verhevenen stoel zelf dat gene

* *Zie de Boekzaal Maart en April* 1696, pag.
498.

vergoed, dat in 't lezen derzelver dikwils zoo duidelijk niet voorkomt.

De Geneesheer Herman Schijn, 's mans Amptgenoot, die in de voorreden voor den bondel dezer Predikaatsien te kennen geeft, het oog over derzelver schikking en uitgifte gehad te hebben, schijnt mijne gedagten te bevestigen, en wekt de gretige ooren, die haren Leeraar met zonderlingen lust plagten aan te hooren, tot geheugenis-verversing van dat vermanen, bestraffen, bedreigen, en vertroosten, 't welk, na gelegentheid van tijden en zaken, haar is voorgedragen; alles langs gronden, en beginsselen, van ouds by regte weerlooze en doopsgezinde Christenen uit den Bibel tot op den huidigen dag toe verdedigt.

Met een woord gezegd, dit vertoogwerk dient tot onderrigting van vele, die niet beter weten, als dat de Mennoniten alleen ongeoeffende (*ongestudeerde* noemen ze hen gemeenelijk met een zeer slegt kromwoord) tot hunne Prekers verkiezen; gelijk ik eens een Paap hen hoorde verwijten, terwijl zijn ongeoeffend preken my byna pijn, of ten minsten rommeling, in mijn buik deed gevoelen.

Fortgens eerste kerkvertoog, dat hy, nauwelijks twintig jaren oud, heeft uitgesproken over de woorden van * Paulus . . . *ik schame my des Euangeliums van Christus niet*, word hier als een inleiding gegeven, ten bewijze, dat hy geen onregtzinnige gedagten van 't prediken had, geestelijke dingen met geestelijke wist te koppelen, en op der toehoorderen harten toe te passen. Om

* *Rom.* 1, 16.

Om hunne zielen tot het Heilig Avondmaal ...heiligen, op dat ze aan 's HEEREN hei...dom als geen Nadab en Abihu mogten sneu...en, leeraart hy hen uit *Levit.* 10. 1,2.
...n de derde predikaatsie poogt hy hen te ster... door Davids smeekwoorden *Psal.* 51. 11, ..., tot het verkrijgen van een rein hart, en ...nieuwing van eenen vasten geest; in de vier..., den beker der verlossinge op te nemen, en ... HEERE schuldige dankbaarheid voor be...zene genaden te betalen, ter ontvouwinge ... Davids betuiging in *Ps.* 116. 13, 14, met ...n minder konst van bewegen uitgevoerd, ... de volgende over *Maleachi* 4. 2, daar God ... vromen belooft, dat de *Zonne* der geregtig...d over hen zal opgaan.
Na deze krijgen we uit het Nieuwe Testa...nt acht uitbreidingen van des Zaligmakers † ...ndersspreuken, op den berg voor de arm...estige, treurende, zaftmoedige, hongeren...en dorstende na regtvaardigheid, barmhar...e, en reine van harten afgekondigt: tot op...ldering van welke groote belofte aan die reine ... harten, namentlijk dat zy God zullen zien, ...t een goeden schik het veertiende en vijf...nde vertoog uit des gemelden Kruisgezants ...ef (*Korinth.* 3. *v.* 18) daar achter gevoegd ...an.
Dan erlangen de ☩ Vreedzame, en de gene ... om der geregtigheid vervolging lijden, ...nne troostelijke zaliging in vijf byzondere re...nvoeringen.
Uit de een, twee, en drie en twintigste

† *Matth.* 5. ☩ Ibid.

worden we door * Paulus verzekerd, dat den geroepenen alles ten goede medewerkt, want het Euangely is alleen bedekt den genen, die verloren gaan, den ongeloovigen, welker zinnen door den † God dezer eeuwe verblind zijn.

Daar dezelve Apostel aan de ✠ Korinthers van hem zelven getuigt in den derden Hemel opgetrokken te zijn geweest, zonder te weten of het in, dan buiten 't lichaam geschied is, in 't Paradijs, daar hy onuitsprekelijke woorden hoorde, kan een opmerkend lezer zig voeden met de gedagten, die deze Preker opgeeft, niet alleen over de plaats en wijze dezer vervoeringe, maar ook over dien scherpen doorn in 't vleesch, eenen Engel des Satans, die den grooten Prediker van Christus met vuisten sloeg, op dat hy hem door de uitnementheid dier gezeide openbaringe niet zoude verheffen: welke verbloemde spreekwijze velen taalkundigen t'allen tijde groot nadenken heeft gegeven, en waar ontrent Fortgens met weinige woorden laat blijken, wat zijn gevoelen is aangaande de ‡ werking des Satans op den mensch, die onlangs zoo veel gerugts in Neêrland maakte.

En nademaal de Kruisgezant, op zijn driemaal bidden, met de verzekering van Gods algenoegzame genade tegen de gezeide quale gestevigd zijnde, verklaart, liever in zijne zwakheden te willen roemen, op dat Christus kragt in

* *Rom.* 8. 28. 2 *Korinth.* 4. 4, 5.
† *Hoe men die kan verstaan*, *zoek* p. 417. *enz.*
✠ 2 *Kor.* 12. *v.* 2--4, 7--9. ‡ P. 455.

nem wone, 't welk de stoffe der vier en vijf twintigste predikaatsie is; zoo voegt 'er wonwel by het naastvolgende drietal over desfs woorden aan de * Galaters, *ik ben met Cristus gekruist*, enz.

De negen en twintigste, en dertigste zijn arbeid tot verstand van den brieftext, die de ezers wel eer vermaande † den Heiligen Geest ods niet te bedroeven, door welke zy tot den g der verlossinge verzegeld waren.

Maar na dezen hooren we onzen weerloozen chaël als een Christelijken wapenbode, de ijgstrompet steken, op aanmaning van den oedgevenden Paulus aan de gemelde ✠ Efezen, in tien aan een geschakelde leerredenen.

Hy, een weerlooze voorganger, roept nogas zijne kerkgenooten te wapen, en ondert haar, als een, die 't geestelijk krijgsgeeer op de proef kent, hoe zy, in den Heere agtig geworden, zig de gansche wapenrusnge Gods moeten aanpassen.

Wel aan dan, weerlooze, schoon gy alle oordgeweer niet zonder reden vervloekt, aakt u schoot- en steekvry tegen een aanstaann strijd, in welke gy zonder wapenen ligtek te kort schoot. Wat deinst gy? 't past u den boozen dag, hoe weerloos gy zijt, niet apenloos te wezen. Wat schroomt gy voor ijsgeweer? d'Apostel zelf geeft het u ten besn, want het konde voorvallen, dat gy tegen at anders als vlees en bloed te strijden had. y kunt te strijden hebben tegen magten, ten geweldhebbers der wereld, tegen de dui-

 ster-

* *Gal.* 2. 20. † *Efez.* 4. 30. ✠ *Efez.* 6. 10.

fternisse dezer eeuwe, tegen de geestelijke boosheden . . ., vianden, zoo snood als helgedrogten.

Die deze kennen wil, sla d'oogen eens op 't nabuerig Vrankrijk, daar de Geestelijke boosheden (trouwens niet in de lugt, maar op d'aarde) nog onlangs vele onnoozelen beoorlogden. Zulk een geweer, als die beulsche bekeerders gebruikten, geeft men u hier niet in handen, maar een geheele andere wapenrusting, Christenen, met welke gy tegen den aanval van dergelijke vyerbrakende Draken moet pal staan. Houd mijn deze uitspatting ten besten: 'k heb flus in 't boek van Vrankrijks hervorming bezig geweest. De wapenen, die gy hebt aan te trekken, zijn Waarheid, als een gordel om de lendenen op te schorten; Geregtigheid, als een borstwapen: Bereidheid van 't Vrede-Euangely, tot schoeijing der voeten; het Geloove, tot een schild; de Zaligheid, tot een stormhoed, en 't Woord Gods, als een zwaard; daar dan ten laatsten het Gebed, voor het gereedste middel om zege te bevegten, bykomt. 'k Verzeker u, zoo gy niet t'eenemaal moedeloos zijt, de slag is gewonnen. Hoe! zoud gy t'zidderen, zoud gy t'zagen, daar uw een jong kloek Hopman voorgaat, en met zoo veel verschot van redenen een hart onder den riem steekt? Volg uwen Michaël, vrienden, en gedenk zijne krijgslesse, wanneer 't 'er op aankomt; want gy hoort hem ook zorge dragen, eer dat vegten de boodschap zal zijn, tot het vermijden van roekeloosheid: 'k wil zeggen, dat gy niet mogelijk al te onbezonnen de magt

ver vianden verkleint, of dat gy zelf, niet
equaam met geweer om te gaan, een schande-
ke nederlaag krijgt. Onvoorzigtigheid en
oohartigheid, twee uitersten, die in zulk
en hoofdtreffen even gevaarlijk zijn, hebt gy
erhalven te schuwen. Waar toe meer woor-
en? De Leeraar Fortgens onderwijst u, zijne
itsbroeders, trouwelijk,

Hoe de mensch, die wel wil strijden, heeft te strijden, en hoe niet,

Gelijk Kamphuizen in zijn gevegtlied zingt: welke lessen van elk leerzaam krijgsoeffenaar in 't Christendom wel in acht genomen, hem de overwinning vastelijk toezeggen, teffens behartigd zijnde door die allertrouwste vertroosting des Zaligmakers, *weest goeds moeds, ik hebbe de wereld verwonnen.*

De lezer kan wel denken, hoe toepasselijk ider stuk der aanbevolene wapenen voorkomt, wat opzigt dat omgorden, en opschorten der lendenen op Bibelsche Oudheden heeft, welk een nadruk in het borstwapentuig steekt, en op welke zinspelingen men hier moet agt geven: wijders hoe fraeyelijk het schoeyen der oude soldaten, als ze op een togt gingen, en die bereidwilligheid zoo van d'Oversten als van 't gemeene krijgsvolk hier te pas komt; voor al hoe noodig dat schild des geloofs is, waar op een Christen krijgsknegt getroost is het harde oorlogslot onder d'oogen te zien, byzonderlijk wanneer zijn hoofd met den helm der zaligheid gedekt, en zijn regterhand met

het zwaard van Gods Woord gevuld is. 'k Zwijge van het veelvuldig gebed, en alle verdere inboezemingen, tot het regt begrip van den Christelijken strijd met ernst en geleerdheid voorgesteld.

Dien ernst vinden we ook in de Predikaatsie, die de veertigste van dezen bondel is, over de woorden van den Apostel Peter, *indien de regtvaardige naauwelijks zalig word, waar zal de godlooze en zondaar verschijnen.*

d'Een en veertigste of laatste leeraart de werelooze gemeinte t'Amsterdam haar pligt, uit de woorden van den Schrijver aan de Hebreen *zijt uwe voorgangeren gehoorzaam*, enz, en is van den overledenen gepredikt, toen hy in zijn vollen dienst bevestigd wierd in Grasmaand des jaars 1690.

't Gene dit werk te beter maakt, is, dat het van alle Onroomsche gezindheden hier te Land met groote vrugt kan gelezen werden; dewijl geene de minste onregtzinnige stellingen (of iemand moest de belijdenisse van weerloos te zijn met die benaming willen brandmerken) maar zuivere gevoelens na den trant der Hervormers over al voorkomen.

XV. HOOFDDEEL.

Vervolg op 't Voorhof der Heidenen, *waar in de grondstellingen van Mozes Wet, en Wetboek met de Redenleer word vereffent, en haar vastheid tegen de Ongodisten nader tot versterking des geloofs betoogt, door* Salomon van Til, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de gemeinte J. C. en Professor in de Illustre Schole tot Dordregt. te Dordregt by* Dirk Goris. 1696 *in* 4. 33 *bladen.*

BY 't eerste deel van dit werk, in Herfst- en Wijnmaand des jaars 1695 onder de Neerduitsche cieraden van mijn Boekzaal gezet, had dit tweede wel wat eer als nu mogen geplaatst wezen, maar een zeker toeval heeft het verhindert, en thans op deze uure rukke ik alle banden van beletsels los, omme mijn ziel die wellust te gunnen, dat ze heden geen heilig avond van d'uittrekselmakery neme, voor al eer ze in des Heeren van Tils Voorhof heilig dag zal hebben gehouden.

Het komt my voor op dezelve wijze bewrogt, als een groot Filozoof dezer eeuwe „ zijne Filozofie behandelde, eerst uitvinden- „ de een denkend wezen, dat andere nevens „ hem had, en onder die een bezeffing van „ een *volmaakt Wezen*, dat noodzakelijk was, „ en alle die deugden bezat, die tot zoo een

„ *alvergenoegſaam zijn* vereiſt wierden, van 't
„ welke, als in alles volmaakt, *niet meer als*
„ EEN konde zijn. Die ook Almagtig was,
„ en om lichamen, en om de geheele wereld
„ (die niet van eeuwigheid konde zijn) in der
„ tijd te vormen, gevormd zijnde te onder-
„ houden, door wetten te beſtieren, en wel
„ op een heilige wijze, zulks dat Hy, ten
„ vollen regtvaardig, loonde en ſtrafte niet
„ ſlegts in dit leven, maar voornamentlijk na
„ de dood, daar de onſterffelijke ziel eenmaal
„ door het alvermogen van dien alwijzen Ma-
„ ker met het lichaam weder vereenigt wierd.

Gelukkig is hy voorwaar, die het vorenſtaande in zijn ſamenhang zoo klaarlijk en onderſcheidentlijk kan bevatten, als dat hy een denkend wezen is.

Hoewel elk een niet gelooft, dat dit zoo klaar en bevattelijk is, gelijk we in 't vervolg zullen zien, echter, dat dit alles zoo konde zijn, en Gode betamelijk was, oordeelt deze Schrijver dat de Natuur den opmerkenden menſch kan leeren: en dat dit zoo zoude wezen, dat verzekert God door zijn belofte, in zijn woord geopenbaard. Maar laat ons liefſt den drang der redenering zelve gaan bezien: ik zal mijn tijd van doen hebben.

Dewijl zijn opzet is, aan te toonen, hoe Gods eeuwige kragt en goddelijkheid uit de ſchepſelen blijkt, en hoe een ygelijk denkend wezen zulk een wet in zijn hart heeft geſchreven, zoo maakt hy daar toe een inleiding, met het beſchrijven van de Filozofie, deszelfs gebruik, en misbruik.

Lof-

Loffelijk is voor het redelijk schepsel de Wijsheid, om dat ze by een nette aanmerking vele noodige dingen ontdekt, maar daar toe te geraken was van overlang zoo moeyelijk, dat de Wijsheidzoekers hun zelven eer Wijsheidminnaars als Wijzen darden noemen.

Dus quam de naam van Filozofen in de wereld. En in der daad, dat de ware wijsheid bezwaarlijk was uit te vinden, bleek aanstonds uit de verschillende gevoelens der oude. Dit quaad quam hen daar van daan, om dat ze met te veel voorbarigheid vonnisten over zaken, die zy niet wel begrepen hadden; of om dat zy, te bygeloovig, het oor leenden aan feilbare getuigen.

Om dit misbruik moest men nogtans de Filozofie niet verwerpen, want die strijd geenzins tegen de H. Schrift, maar geeft in tegendeel den Waarheidsonderzoekers vele groote voordeelen, van welke * hier drie voorname worden aangewezen; schoon 't ook waaragtig is, dat ze de ydele schrikgedrogten van verziersselen wegens den Goden-teelt, en wat des meer is, ter wereld heeft ingevoert. Hier in was ze van dat gevolg, dat ze Paulus † zeggen bevestigde, en 't menschdom tot meer godloosheid deed uitbreken; zoo dat het heel wel te pas komt, dat men zig erinnere, dezelve met veel omzigtigheid te leeren gebruiken, en ✠ vijf noodige wetten, van den Schrijver voor gesteld, in agt neme: deze zijn te aanmerkelijker, om dat hy zelf op dien leest zijn Natuurkun-

* P. 9. † 2. *Timoth.* 2. ✠ P. 18.

kunde in 't vervolg geschoeit heeft:

Het eerste dat ons, dus voorkomende, kenbaar is, zal niemand darren loochenen hier in te bestaan, dat ik een vernuftig wezen ben, 't welk in een roerbaer lichaam woont. Omtrent dit stuk, en de beschrijving der ziele, feilden de Griekse Wijsgeren, en broeiden de gezindheid der Altijdtwijfelaars uit: maar ze mogen twijffelen, zoo lang als ze willen, dit gaat zeker, DIE DENKT, DIE IS. De Heer van Til noemt dit *vernuft*, welkers uitnementheid daar in uitstraalt dat het op meer als eenerley wijze denkt. Dog vermits ik in dezen rijkdom driederley armoede bevinde, die het vernuft belemmert, krijge ik daar door aanleiding tot het beschouwen van een volmaakter * Opperwezigheid, welke zoo min een uitwerksel mijner eigen vindinge, als mijn denkend wezen een lichamelijke zelfstandigheid kan zijn, en zelf verschilt van onze voorloopende en navolgende zielsroeringen, die maar dienstbare bewegingen der ziele zijn.

Hy wederlegt vervolgens met vier redenen, dat de ziel gansch niet stoffelijk kan wezen (wat is dit niet een aloude twist!) en ontzwagtelt de tegenwerping, hoe dan de † beeldbevattingen in onze ziel komen. Zie daar dan ons Vernuft niets anders als een denkende Zelfstandigheid, die ons nogtans uit vier kragtige redenen blijkt, dat ze nog de eenigste, nog de beste is: want als ik den voorraad mijner denkbeelden nazoeke, vinde ik het eene beter als 't ander, leidende my by de hand na een Opperwezen, dat geen-

* P. 30. † P. 41.

geenzins onder de lichamen, maar onder de * vernuften te vinden is.

Dit Vernuft, het verstandigste en grootste vernuft zijnde, brengt ons tot het bezeffen van deszelfs volstrektheid, in alle volmaaktheden; anders dog konde het het opperste Wezen niet zijn. Is het nu *opperwezig*, zoo moet het ook allenthalven (a) *zelfsgenoegzaam* zijn, (b) *onveranderlijk* NB, (c) *eenvuldig*, *van een* (d) *noodwendig bestaan*, (e) *eeuwig*, (f) *eerste oorspronk van alles*, (g) *alwetende*, (h) *goed*, *in opzigt van zijn wil*, (i) *waaragtig*, (k) *heilig*, en (l) *regtvaardig*, Deze deugden Gods komen ons zoo voor, dat wy eerst leeren, waar in dezelve gelegen, en dan, hoe die uit de natuer kennelijk zijn, besloten met alle die heerlijkheid, die zig in 't beschouwen van Gods denkbeeld opdoet, en hoe die volmaaktheden onscheidbaar aan den anderen verknogt zijn.

Verder stond na te vorschen, of 'er zulk een opperste Wezen ook, buiten ons, in der daad was, en of het mogelijk is, dat het 'er zy. Een Ongodist mag zeggen, dat dit door Filozofische betoogingen tot nog toe met Wiskonstige redenen niet klaar genoeg is bekragtigt, dog daar uit volgt niet, dat het niet was, maar dat het niet genoeg bewezen was. Zegt hy van de Schrift, dat die zulk een Wezen onderstelt, dat is waar, maar de Schrift bewijst het ook, en de (m) Reden zelf schiet in dit bewijs niet te kort. Een

* P. 49. (a) P. 52. (b) P. 54. (c) P. 56. (d) P. 57. (e) P. 59. (f) Ibid. (g) P. 60. (h) P. 61. (i) P. 62. (k) P. 64. (l) P. 65. (m) P. 71.

Een grondig onderzoek der dingen doet my een onbegonne Wezen, als noodzakelijk ondervinden, zoo uit den oorſprong van mijn lichaam en vernuft, als uit de onderhouding van alle aanwezige dingen, beide in kragt toenemende, als wy acht ſlaan op dat denkbeeld, (de Heer van Til noemt dit ook *vertoogſel*) van God, dat in ons kenbaar is. Voeg hier by de zigtbare wereld, en haar juiſte ſchikking; een proefſtuk, zoo wel van onnaſpeurelijke wijsheid, als oneindige oppermagt. Wie dog rigt die wonderbaarlijke ſamenwerking van ziel en lichaam op zulk een ondoorgrondelijken wijze, als Hy, die alles kan? (*a*) ook is het goddelijk aanwezen by zig zelven uit de woorden, regtzakelijk verſtaan, blijkbaar.

Spinozaas waangevoelen komt hier op te voorſchijn, als of het uit de leere der oude Stoïken weder opgewroet was, om welken geſchilſtaat wel voor te ſtellen de Heer van Til onderzoekt wat een (*b*) zelfſtandigheid is, en den grond, waar op wy ons oordeel in 't onderſcheiden der zelfſtandigheden gewoon zijn te veſten; daar dan, tot overtuiging, aan volgt, dat 'er (*c*) meer als eenerley zelfſtandigheid is. Want zien we voor eerſt op de denking en uitgeſtrektheid, beide zijn ze dadelijk afgeſcheiden: maar zoo die uitgeſtrektheid de Godheid was, zoo als Spinoza en zijn aanhang wil, wat zoud 'er niet in dezelve een overgroote onvolmaaktheid zijn! ja de (*d*) onvolmaaktheid van ons eindig vernuft leeraart ons de volmaaktheid van een oneindig.

Ik

(*a*) P. 86. (*b*) P. 94. (*c*) P. 99. (*d*) P. 105.

Ik zie dat de Hoogleeraar van Til Spinoza
ſweert, als hy, tegen het vorenſtaande, be-
veert, dat het niet ongerijmd is, *het volſtrek-
lijk-volmaakte Wezen te begrijpen, als meer
vezentlijke en dadelijke verſchillende eigenſchap-
en in zig behelzende*, aangezet van een tweede
egenwerping, *dat ongelijkwezige zelfſtandighe-
en den anderen niet konnen voortbrengen, om dat
y met den anderen niets gemeins hebben.*

Van de dus bewezen Godheid brengt de
chrijver my over tot deszelfs * eenheid. Meer
Goden als een te willen ſtellen ſtrijd zelf tegen
le gezonde Reden, en die het doen, belemme-
en zig in vele zwarigheden. De verſtandigſte
onder de Heidenſche Veelgodendienaars zelf
hebben hun minder Godendom aan een Opper-
vezen onderworpen, welke † minder Goden
niet door de Reden, maar door menſchelijke
overleveringen in de wereld zijn gekomen. Zy
hadden, meent onze Leeraar, een quade be-
zeffing van 's werelds Albeſtier, en Engelen.

Buiten de tot nog toe verhandelde geeſtelij-
ke zelfſtandigheden komt ons nog iets anders
voor, dat wy den naam van lichaam geven, en
waar door wy verſtaan een ‡ uitgebreid beſlag,
dat lengte, breedte, en dikte heeft. Een we-
reld van zulke verſcheide lichamen komt ons
menigmaal, buiten tegenbedenking, te bin-
nen, waarom ook weinige menſchen aan haar
aanwezen, buiten ons vernuft, twijfelen. In
ons eigen lichaam na te ſpeuren ontdekken wy
een reeks van wonderen, en in de omſtaande
wereld alles na 't gebruik van mijn lichaam ge-
ſchikt. Tot

* P. 110. † P. 116. ‡ P. 123.

Tot de * wereldmaking voortgetreden zien we de Heidensche Wijsgeren Plato, Zeno, Aristoteles, en Epikurus niet alleenlijk daar omtrent, maar ook zelfs over de oorzaak van des lichaams beweging tegen elkanderen over hoop leggen. De Heer van Til houd Mozes hier in alleen aannemelijk, om dat die, door Goddelijke openbaring gesterkt, ons een stuk van gebeurtenisse ter hand stelt, waar in de historie het meesterschap toekomt; te meer, dewijl de redenleer dit gevoelen bestemt. Die de beweging toestaat, moet belijden, dat die gestalte, welke dezelve aan de wereld brengt, een begin heeft gehad: derhalven ontzenuwt de Heer van Til de waangevoelens van Aristoteles, en Epikurus, bewijst met vier redenen, dat het aanwezen der lichamen is begonnen, wederlegt twee tegenwerpingen van de zelfstandigheid genomen, en onderzoekt voor 't laatste, of uit niet niet iets kan werden.

Nu dagt het hem tijd, ✠ Gods bestier over de wereld te billijken, een bestier, dat al het aanwezende zijn geduerig bestand geeft. Epikuur meinde, dat deze bezorging beneden de hoogwaardigheid van zulk een Opperwezen was, dog krijgt hier drie doodelijke schoten uit de kartouwen der Reden; en 't is niet mogelijk, dat Epikuur, een Godheid erkennende, deszelfs voorzienigheid kan loochenen. Is God maker, Hy moet ook onderhouder zijn. Dit zag Epikuur, en daarom loochende hy 't beide. Het verder bewijs word gehaald uit de voorzeggingen van 't Oude en Nieuwe Testament.

* P. 130. ✠ P. 153.

tament. Hier tegen worden ook de grieven van 't (*a*) Ongeloof ingebragt, die zy meint dat met de Goddelijke betamelijkheid niet zijn te vereffenen; maar 't is 'er verre van daan: (*b*) God is geen oorzaak van de zonde; en de voorſpoed der godlooze neemt Gods regering alzoo min wech, als de tegenſpoed der vrome.

Achter dit alles beſchouwt de Godgeleerde Man dien Maker, [Schepper zegt hy] en Albeſtierder, ook als Wetgever; waar tegen een gezindheid, dien hy (*c*) *Godvergeten* noemt, en onder den naam van *Godiſten* zegt te ſchuilen, in dezen tijd zig aankant. Het ganſche werk komt aan op een regt begrip van de Wet der Natuere, hier naauwkeuriglijk beſchreven. Immers beſtiert de Reden haar doen altijd naar een natuerlijk verband van zaken, en dringt de Wil, om die te volgen, waar uit zy dan haar wet der natuer afleid. Dat nu de Reden dus aan ons geweten voor waarachtig openbaart, dat draagt zy van Gods wegen aan onze wil voor; en dewijl de Reden zoodanig een betrekking op onze wil heeft, word hier onderzogt, hoe onze wil tot onze Reden ſtaat, en (*d*) of zy niet gehouden is, die op te volgen; derhalven ook, wanneer ze van hare luſten word beſtreden, met Reden raad te plegen. Drie banden telt de Schrijver op, waar aan de wil verknogt is, en oordeelt, dat God niet kan aangemerkt werden als onverſchillig omtrent daden, tegen zijn wil ſtrijdende. (*e*) Heeft de Reden ons geleert,

(*a*) P. 160. (*b*) P. 164. (*c*) P. 174.
(*d*) P. 186. (*e*) P. 193.

leert, dat 'er een hoogste einde is, zoo is 'er ook een Wet der Natuere. Behalven twee tegenwerpingen van 't Ongeloof, zien we ook tegen Spinoza, die de wet van 't gewissen scheen te verwerpen, met reden aangetoond, dat die geen waan, maar wezen is. 't Is waar, het Ongeloof wil de zondaars vry pleiten, om dat zy ook Gods wille doen, als zy hunne driften voor reden volgen, want niets geschied buiten Gods wille; maar zulke menschen verstaan Gods wille niet.

Iemand mogt op den zelven voet zeggen, (*a*) dat de zondaars Gods raad dienen, en zijn einde bevorderen, om dat zy Gods besluit uitvoeren, die uit zijn einde en oogmerk niet kan uitvallen; 't is zoo: maar zulk een word bevolen te letten, welk Gods einde in de toelating der zonden is.

In de twee laatste hoofddeelen (het elfde en twaalfde) heeft de Heer van Til nog overig te bewijzen, I. Dat die God en Wetgever, volgens Mozes getuigenisse, het goede beloont, en het quade straft. II. Dat onze ziele onsterffelijk, en de Opstanding uit den dooden mogelijk is.

Het eerste leid hy af uit het (*b*) begrip dat elk mensch heeft van zijn geluk, of elende, (*c*) alleen afhangende van Gods gunst of ongunst: 't welk, dieper uitgehaald, ons zal doen ondervinden, dat God te rade is, hem zelven, op zijn tijd, in zijn gunst te openbaren, byzonderlijk aan de genen, die hunnen pligt in alle deugdenwerk quijten. Deze beloo-

(*a*) P. 204. (*b*) P. 207. (*c*) P. 211.

oning is niet alleenlijk in de natuur van de
ugd opgesloten, maar daar is een hooger
aatsverbetering te begrijpen; teffens, dat de
vertreders van deze verwagting geheel zijn
rbannen: en zijn die voordeelen niet slegts
dit leven, maar (*a*) allermeest na de dood
wagten. Vleid iemand zig daar mede, dat
od wel regt heeft, om den zondaar te straf-
n, maar dat hy ook, behoudens zijn beta-
elijkheid, van dat regt kan afstaan; tegen
lk een houd de Schrijver staande, dat dat
lgens Gods volmaakte natuur teenemaal on-
ogelijk is, en wederlegt, op zijn manier,
t is, met redenschakeling, de uitvlugten
r ongeloovige, die dit ontkennen: ja tegen
e gene, die niet konnen nog willen begrij-
n, dat (*b*) God den mensch zijne zonden
et eeuwige straffen zoude betaalt zetten (want,
ggen zy, dat ware een stuk van de uiterste
reedheid, en God maakte zig daar door
eesselijker als alle tyrannen) houd hy wel
idelijk der zelver eeuwigheid staande, om
t de eeuwigheid, een gevolg zijnde van on-
zielsnatuur, even daarom een gevolg is van
en staat, welke zy, door de vorige versma-
ng van 't hoogste goed, over haar gebragt
eft. Hier moet ook geloof plaats hebben.

Het laatste, te weten de (*c*) onsterffelijk-
id der ziele te bewijzen, mogt de Schrijver
et over slaan, te meer, om dat hy van een
uwige straffe sprak. Dit is een zake van het
ootste gewigt voor de Zedeleer, en waar me-
men heele boeken kan volschrijven: maar

(*a*) P. 223. (*b*) P. 234. (*c*) P. 237.

ik zal met den Heer van Til hier kort zijn.

De natuurkenniſſe, meint hy, leert ons, dat 'er geen reden is te gelooven, dat onze ziel ophoud in wezen te zijn, of te leven, als ons lichaam ſterft. Nog verder. De ziel kan in haar wezen niet ontbonden, of van haar denken afgeſcheiden werden. Daar op wijſt de Schrijver aan, wat ſterven is, en de onmogelijkheid der zielsvernietiging.

Wat de Opſtanding uit den dooden aangaat, die * bekent hy gaarne voor de Reden verborgen, dog zoo, dat ze, geopenbaard zijnde, door dezelve niet werd wederſproken.

Alles word beſloten met een beantwoording van de zwarigheden, die de Ongodiſten tegen de mogelijkheid van deze opſtanding voorſtellen.

Die de aan een ſchakeling van dit natuurlijk redeneerboek met vrugt wil lezen, moet ingeſpanne gedagten meêbrengen. Een vernuft, dat eens vadzig is, kan ligtelijk den geheelen draad verliezen.

* P. 247.

XVI. HOOFDDEEL.

D'*Octavius van* M. Minucius Felix, *handelende van d'ydelheid der Afgoden, of het Christendom tegen het Heidendom verdedigt. Uit het Latyn vertaald, en met eenige aantekeningen verrykt door* Mr. A. Elzevier, *Regtsgeleerde. t'Amsterdam by* J. en G. Janssonius van Waasberge 1696. *in* 12. 9 *bladen.*

EEn der genen, die oulinks voor den Christelijken godsdienst gepleit hebben (meest mannen van Heidenschen afkomst, of in Heidensche wysbegeerte onderwezen, daar na Christenen geworden) vind men Minucius Felix, Roomsch Redenaar of Pleiter, uit het blinde heidendom tot het geloove in Christus overgekomen.

Het gewag dat Laktantius en Hieronymus van hem maken, heeft het gevoelen der geleerden bevestigt, die na vele eeuwen, niet langer wilden gelooven dat dit het achtste boek van Arnobius schrift tegen de Heidenen was. Ook zyn 'er andere redenen, om het niet voor Arnobius rekening te zetten, dog dat is een zinnelijkheid, alleen den Letterwyzen bevolen, waar van een taalkenner kan onderregt werden uit het Latynsche vertoog, dat de regtsgeleerde Frans Balduinus over Minucius heeft geschreven, niet t'onregt zig verwondert houdende, dat Erasmus, die dergelijke schry-

vers, en hun verſcheiden ſtijl nogtans wel kende, niet beter wiſt, als dat 'er van dezen onzen Minucius niets voorhanden was.

Van zijn levens tijd heeft men geen vaſt beſcheid, maar uit vele omſtandigheden kan gegiſt werden, dat hy vry oud is, en wel ruim veertien hondert jaren. Voor een Afrikaan zoude men hem konnen aanzien, hoedanige Tertulliaan, Cypriaan en Arnobius waren, dog uit geen genoeg kragtige bewijzen.

Wat zijn ſchrift belangt, hy betoont daar inne, met een vaſten ſtijl, en vloeijender dan die van Tertulliaan, groote bequaamheid gehad te hebben, omme een zake voor te ſtellen, en te bepleiten; dog hoe verre zijne redenen klemmen, tot voorſtand van den Chriſtelijken Godsdienſt, waar toe ze alleen ſtrekken, dat blijve den kundigen Lezer bevolen.

Dit zij tot geene de minſte verkleining van deſzelfs waardye gezegd; want zoo iemand, die de gronden der Chriſtelijke leere thans na zijne bevatting meent te verſtaan, dezen verdediger gehoord hebbende, terſtond mag denken,

——————— *Non defenſoribus iſtis*
Tempus eget ———————

Wy konnen nu die voorſpraak wel ontberen,

Hy is zekerlijk veel te voorbarig. Het werkje geeft nut door de menigvuldige oudheden, daar inne begrepen, door de inlaſſingen van verſcheide zoo Griekſche als Latijnſche brokken der Heidenſche Godgeleerdheid en wysbe-

begeerte, en eindelijk door de betoogingen van den onſchuld der Chriſtenen, die in die eerſte tyden van allerdoemelijkſte ſchenddaden valſchelijk beſchuldigt wierden.

De wyze der verhandeling is deze. Minutius, te Roome bezogt zijnde van zijn goeden vriend Octavius, die hem van 't onredelijk bygeloof gebragt had tot de kenniſſe van Jezus Chriſtus, gaat met hem, en met Cecilius, een Heiden, een reisje doen na de Stad Oſtia, omme aldaar, in de nazomer, de baden te gebruiken. Als ze aldaar 's morgens vroeg langs den oever van de zee wandelen, en Cecilius in 't voorbygaan aan 't beeld van den Afgod Serapis eerbied bewijſt, gerakenze daar over in geſprek, en gaan aan de zeekant neerzitten, om te twiſtredenen. Minucius, in 't midden geplaatſt, hoort de praat met aandagt aan, en vertelt ons hoe ze toeging.

Cecilius, die den aanvang maakt, kant zig tegen den Chriſtelijken Godsdienſt, en Goddelijke voorzienigheid, verdedigt de oudheid zyner Goden, en derzelver aangenomen achtbaarheid enz. Octavius daarentegen ontkent het ydel gezeg des Heidenſchen mans, ſtelt den dienſt der valſche goden leelijk ten toon, redeneert wegens den eenigen God, en verantwoort eindelijk het geloof, en het gedrag der Chriſtenen, tegen den ongerymden laſter, die hem by d'afgodendienaars naging? De vrugt dezer ſamenſpraak was der moeite eener zoo ſcherpe redentwiſt waardig, want Cecilius word zoo verre overredent, dat hy de waarheid van den Chriſtelijken Godsdienſt

aanneemt. Zoo ſcheiden de drie vrienden met groote vreugde: Cecilius, om dat hy geloovig was geworden, Oktavianus, om dat hy zoo loffelijk een overwinning had behaalt, en Minucius om 't geloove van d'een, en de zegepraling van den ander. Men ziet hier dan den weergierigen Nederlanders uit den arbeid van den regtsgeleerden Hr. Elzevier dien dienſt gedaan, dat ze zulk een oud gedenkteeken, als 't welk dit van den ſcherpzinnigen Minucius is, in hunne moederſprake konnen lezen, en, zoo 't hen luſt, vergelijken met eene ouder vertalinge van Dr. K. Boon, die ook Tertulliaans verdediging op zijne wijze Hollandſch deed ſpreken.

XVII. HOOFDDEEL.

The *Hiſtory of all Religions in the world*: from the creation down to this preſent time. In two parts. The firſt containing their theory, and the other their practices; each divided into chapters, by the ſeveral heads, or common places of Divinity, *viz.* The object of Religious worship, the place, the time, the perſons officiating, the manner, and the parts of worship, *&c.* With various inſtances upon every head. To which is added a table of hereſies: as alſo a Geographical map, shewing in what coun-

countrey each religion is practised. Written in a different method from any thing yet published on this subject. By *William Turner*, M. A. and Vicar of Walberton in Sussex.

Dat is,

[H]istorie van alle de Godsdiensten in de wereld, *van de wereldmakinge af, tot dezen tegenwoordigen tijd. In* twee deelen. *Het* eerste *behelst haar bespiegeling, en het* tweede *verhaalt haar oeffening; elk verdeeld zijnde in hoofddeelen met sommige hoofdstukken of gemeene plaatsen van de Goddelijkheid, gelijk als het voorwerp van den Godsdienst, de plaats, den tijd, de bedienende persoonen, de wijze, en deelen van den Godsdienst* enz. *Met verscheide voorbeelden op yder stuk. By 't welke gevoegd is een lijst van ketteryen, gelijk ook een wereldkaart, vertoonende in wat landschap yder Godsdienst gepleegt word. Geschreven op een manier, verschillende van al wat over deze stoffe geschreven is, door* Willem Turner, *Meester der Konsten, en Onderkerkopziender van Walberton in Sussex. Te Londen by* Jan Dunton 1695. *in* 8. 45 *bladen.*

EEn lezer, die niet alleen den Godsdienſt van alle bekende volkeren der aarde (van de Maan weten we niet te zeggen) maar ook alle de byzonderheden omtrent yder ſtuk van den godsdienſt, gewoontens, plegtigheden, en wat daar meer toe behoort, beknoptelijk wil by een gezet zien, en elke omſtandigheid onder zoodanig een verdeeling gebragt, als onder welke deze Engelſche Schrijver het geluſt heeft dezelve te brengen; kan te regt raken in dit boek, waar van, buiten het gene de titel belooft, niet bequamelijk by wijze van mijne gewonelijke uittrekſelmakery iets kan gezegd werden.

Yder verdeeling van zaken, den godsdienſt betreffende, brengt hy te berde als op een tafereel, in 't welke hy ſchrijft eerſt wat de Joden (deze hebben den voorrang) daar van gevoelen, en onderhouden; daar na vermeld hy 't zelve van de Oude Chriſtenen, Mahometanen, oude Heidenen, hedensdaagſe Heidenen, en voegt 'er telkens after aan, wat dan ook de duiveldienſt is, of wat daar omtrent gedaan word; bewerende zijn gezeg uit allerley Schrijvers, en het laatſte veeltijds uit Martijn Delrio, die in zijn onderzoeking der zoo genaamde Tooverye, en duiveleryen, geheele karren met beſpottelijke narretaal te grabbel ſmijt, en vertellingen te boek ſlaat, die hem tegen zijn neus opſteuiten.

Daar na verhaalt de welbelezene Heer Turner alle de byzondere gezindheden onder de vier gezeide godsdienſtplegende aardrijks-bewoon-

woonders, Joden, Christenen, Heidenen, en Mahometanen, de velerley verschillende gevoelens, onregtzinnigheden, ook godloosheid, en bygeloof, kerkbedieningen, gebaarden, en zedetucht.

Het word besloten met een lijst van ketteryen, en niet eensgezinde gezindheden, nevens welke voor yder op de kant staat, wat regtzinnigheid is: dog in de lijst zelve ziet men de hoofden, of voorstanders der onregtzinnigheden met hunne namen te pronk gezet.

Ik vergat terstond aan te teikenen dat de Engelsche Schrijver op zeker plaats de duivel beschrijft te zijn * *a very cunning and notable Politician*,

Voor my, dewijl ik by ervarenheid hebbe ondervonden, dat vele Reizigers en Schrijvers van vremder volkeren godsdienstigheden dikwils na vertellen, het gene zy uit anderen eerst verstaan hebben, die ook zonder eigen onderzoek, ja ook zonder dat zy daar toe gelegentheid hadden, den dingen veelmalen eenen verkeerden draay hebben gegeven; zoo zal ik nimmer op zulke vertellingen staat maken: te meer om dat in de meeste van die zig vele strijdigheden openbaren, gesproten uit het vooroordeel der Schrijvers, en welke iemand, die niet gewoon is zig wat op de mouw te laten spellen, niet kan aannemen, om dat hy uit onwrikbare kundigheden beter geleert heeft; des zal ik hier geen staaltjes uitschrijven.

XVIII.

* *Een zeer schrander en treffelijk Staatskenner*. pag. 107.

XVIII. HOOFDDEEL.

Vertoog van de ongelukkige regeringe en het rampzalig leven der zes Engelsche Koningen, die voorheen den naam van de Tweede *gevoert hebben, door* Johan van Dueren *Med. Doct. t'Amsterdam by* Jan ten Hoorn 1696. *in* 8. 11 *bladen.*

Nimmer wierd ik in al mijn leven by klaren dag op mijn kamer door zulk een aardige speling van gedagten, en door zulk een waggelend wantrouwen op my zelven gins en herwaarts geslingert, als op 't lezen van dit boekje, door den Hr. Johan van Dueren uit het Engelsch vertaald, dog met onregt voor syn eigen werk den Nederlanderen in handen gesteken.

Dat dit waar is, mijne landsluiden, zult gy straks moeten bekennen.

Deskartes konde in zijne bedenkingen geen sterker twyfeling van waken of droomen voorstellen, als ik onder het doorbladeren van dit boekje.

Is 't wonder? Als men een duidelijken titel leest van een *Vertoog*, [beschreven] *door Johan van Duren*, die het zelve opdraagt: *aan d'Ed: Groot Achtbare Heeren * Schout, Burgermeesteren en Vroedschappen der Stede Rotterdam*, en een *Voorreden* van hem aan den goetgunstigen lezer, waar in hy dat *vertoog* als werk van eigen

* *Die zelf Raad en Vroedschap is.*

eigen reedſel bloot geeft, zonder een woord te reppen van het oorſpronkelijk Engelſch, dat ik terſtond zal noemen, ja dat meer is, als men voor dit *vertoog* vier lofdigten leeſt van vier verſcheide in Holland wonende digters, die, eenpariglijk bedrogen, den Heer Johan van Dueren voor deszelfs beſchryver roemen, als men, zegge ik, alle zulke vaſte verzekeringen ontmoet, wie zoude darren denken, dat de zaak heel anders is gelegen, en dat dit boekje geenzins het maakſel van den Arts van Dueren, maar een geſchrift is, dat al voor zeven jaren in d'Engelſche ſpraak het ligt zag?

Ik dan, na zoo veele jaren wederom lezende, 't gene ik my inbeelde voor henen reeds ter loops gelezen te hebben, geraakte in een doolhof van gedagten, en wiſt niet, of ik mijne geheugeniſſe mogt gelooven, dan of mijne zinnen my voor dezen tijd een part ſpeelden: tot dat ik, na herhaalde erinnering, my zelven eerſt den titel te binnen bragt, en kort daar na van den Heere Herman Luſneu, onzen Stads-Arts, volle waarborge kreeg, dat mijne gedagten vaſten grond hadden. Hier moet geen bewimpeling te pas komen. Deſe Geneesheer is de Man, die my, op mijn vraag, een Engelſch afdrukſel, overlang hy den Boekzaaldrukker gekoft, tot vaſter onderpand, heeft ter hand geſtelt.

Zie daar is het.

Numerus infauſtus, *a short view of the unfortunate Reigns of*

Wil-

William the ſecond.
Henry the ſecond.
Edward the ſecond.
Richard the ſecond.
Charles the ſecond.
James the ſecond.

London Printed for Rich. Chiſwel at the Roſe and Crown in St. Pauls Church yard 1689.

Dat is,

Het ongelukkig getal. Een kort gezigt van d'ongelukkige heerſchappyen van

William de Tweede.
Henrik de Tweede.
Edward de Tweede.
Richard de Tweede.
Karel de Tweede.
Jakob de Tweede.

Te Londen gedrukt by Ric. Chiſwell in de Roos en Kroon op St. Pauwels Kerkhof 1689.

Behalven de verandering, die de vertaler aan den titel heeft gemaakt, zijn'er nog eenige in 't werkje zelve, dog van klein gewigt. By voorbeeld, daar de Engelsman, als een Engelsman, aan 't * einde zegt. *To this end they made application to the moſt illuſtrious Prince of Orange, the Champion and Protector of the Proteſtant Religion, imploring his aid to reſcue them from oppreſſion and ſlavery, and to ſave their Liberties now exſpiring, and at the laſt gap* &c. Beduidende, *derhalven vervoegden* † *zy zig aan den allerdoorlugtigſten Prins van Oranje, dien* voor

*P. 72 & 73. † *Te weten de geeſtelijke en wereldlijke Rijksgrooten.*

Voorvegter en Beschermer van den Hervormden Godsdienst, verzoekende zijn hulpe, om hun te redden uit verdrukking en slaverny, en te bewaren hunne vryheden, die nu op 't uiterste lagen, en den laatsten snikgaven: aldaar laat de vertaler zig aldus hooren; ✠ *ten dezen einde vervoegden zy zig tot den zeer doorlugtigen Prinse van Orangien onzen lieven en getrouwen Stadhouder, dien weergaêloozen oorlogsheld, en grooten Beschermheere van den Hervormden Godsdienst, hem affmeekende zijnen bystand, om hen te redden uit onderdrukkingen en slavernye, en hunne vryheden, die nu op hunnen uiterste lagen, en haar laatsten snik gaven, te behouden en te veiligen.*

Gy ziet, lezer, dat het den vertaler gelieft heeft zijn zugt tot den Grooten Wilhem te toonen, met het tussenlatsen van de woorden *onzen lieven en getrouwen Stadhouder, dien weêrgaêloozen oorlogsheld.*

Elders doet hy uitbreidingen, die ruim zoo onnoodig zijn: gelijk wanneer de Engelsman, den geldzugtigen aart van Willem de II beschrijvende, van hem zegt *if the Priests transgressed by carnal deviations from the strict rule of their profession, the penance was in the purse.* Dat is. *Zoo de Priesters door vleesselijke buitensporigheden den naauwen regel hunner belijdenisse overtraden, de boete van leedwezen trof de beurs*, daar vinde ik de volgende overzetting, * *zoo de Priesters of die van de geestelijkheid door vleesselijke uitspattingen den naauwgezetten regel hunner order quamen te overtreden (of om beter te zeggen eens buiten de pot quamen te pissen) de straf en*

✠ P. 153. * P. 19.

en boete was in de beurs. Als of de zin niet verſtaanlijk was zonder de tuſſengehaakte woorden! waar toe dergelijke andere meer opgehaald?

Dit was het, dat ik den Nederlanderen had te zeggen, in plaats van een uittrekſel wegens de zes ongelukkige Koningen, welker hiſtorie, uit d'Engelſche geſchiedeniſſen kennelijk, en in deze weinige bladen overgeſtort, te beknopt vermeld is, dan dat een weetgierige die niet eensſtreeks zoude uitlezen.

XIX. HOOFDDEEL.

Oeconomia Animalis, *of huishouding des menſchelijken lichaams, uitgegeven door een Liefhebber der Genees- en Heelkunde. t'Amſterdam by* Jakob van Hardenberg 1697. *in* 8. 3 *bladen en een half.*

VAn dit kort werkje wil ik ook wat anders dan den inhoud zeggen. Gelijk het my terſtond luſtte, een boekje zijnen gewaanden maker te ontnemen, zoo zal ik dit aan zijnen regten maker toeſchrijven.

d'Uitgever verklaart in een voorberigt, niet te weten, wie deszelfs Stigter is, maar zulke wel te kennen, die d'er gaarne den naam van wilden dragen, ſchoon ze de bequaamheid niet hebben, die daar in beſpeurd word.

Hy houd den maker voor een uitnemend Filo-

lozoof, een ervaren Geneesheer, en een uitstekend Ontleder; en, zoo gissen plaats mogt hebben, hy zou zeggen, dat het van den Arts Bontekoe, of iemand zijner navolgers, gemaakt is.

Omme dezen Uitgever (die het buiten weten des makers aan den dag brengt) uit zijn twijffeling te helpen, en zoodanig iemand, die gaarne voor den Schrijver van deze ontleedkundige bladen wilde gaan, wijzer te maken, zoo zegge ik hier voor al de wereld, dat de opsteller geen man is, die hem zelven voor een uitnemend Filozoof uitgeeft, maar een van de oudste Wondheelers dezer stad Rotterdam, *Pieter Muis*, wiens naam hier vorens in het Getuigschrift *pag.* 68 te pas quam. Deze heeft het al voor een wijl ten dienste zijner knegten of leerlingen geschreven, en dus zijn 'er meer afschriften van voortgekomen.

Zie daar wederom iets nieuws, dat misschien weinige wisten, en ik uit den mond van hem Mr. Muis verstaan hebbe. Die 't niet wil gelooven, kan het den Man zelf vragen.

XX. HOOFDDEEL.

Fables choiſies, traduits en Italien, avec le François a côté, par le Sieur *de Veneroni*, Maître des langues Italiennes & Françoiſes à Paris. Le tout enrichi de figures a chaque fable.

Dat is,

Uitgelezene fabelen, in 't Italiaanſch overgezet, met het Franſch daar nevens, door Sr. de Veneroni, *Italiaanſche en Franſche Taalmeeſter te Parijs. Doorgaans met printen voor yder fabel verrykt. Te Amſterdam* 1695. *in* 12. 11 *bladen.*

IK vinde onder dit ſootje by een geraapte fabelen geene, als welker voornaamſte onder den naam van Ezopus fabelen al de wereld kenlijk zijn: andere, tuſſen beiden gelapt, en van later vinding, hebben den regten eenvoudigen Ezopiſchen trant niet.

De taalmeeſter Veneroni mag voor aan deze verzameling iets tot een voorberigt uit Fedrus gezet, en de verdigtſels in goed Italiaanſch nagevolgt of vertaalt hebben, maar dat is ook alles, wat men tot zijn lof van hem kan zeggen. Hy hadde, in plaats van flaauwe en laffe quakjes, eenige meer knellende en regt Ezopiſche praatjes, gelijk als van de Kikvorſſen een Koning

ning eiſſende, en dergelijke meer, konnen overgezet hebben: dat was hem meer eere geweeſt, dan dat hy de verzierſſels van Ezopus verdraait, en van haar eigen cieraad ontbloot; toepaſſende aan een geheel ander dier, dan Ezopus gedaan heeft, de verdigte hiſtorie.

By voorbeeld, daar Ezopus ons aardiglijk vertelt, dat de *Vos*, in een bootzemakers huis gekomen, aldaar een fraay gebootſeerd hoofd vond, en 't zelve bekeken hebbende uitriep; *wat een hoofd, zonder herſſens!* waar mede hy wil zeggen, dat ons ſomtijds menſchen voorkomen, zoo breed in hun wapen, als die van den ouden Adel, zoo ſtemmig van wezen, of ze tweede Katoos waren, zoo deftig van kleedy als Graven-kinderen, zoo trots en fier van gang als of d'aanzienlijkheid met hun ter wereld was gekomen, en eindelijk in allen deele met een lijf, in de plooijen van een regtſchapen man gezet, die, als men hen hoort geluid ſlaan, eer balkende Ezels dan menſchen gelijken, of als ſtomme doodshoofden ſtaan en gapen, wanneer d'er wat te ſpreken valt: daar Ezopus ons nu, zegge ik, die fabel van den Vos laat hooren, wat regt heeft Sr. Veneroni om dezelve te verhutſelen, en oneigentlijk den Vos in een Wolf, en het huis van den tooneelſpeler, of bootzemaker, in een beeldhouwers winkel te verdraaijen? zoo geliefc het nogtans den Italiaan. Zie de vijf en twintigſte fabel, daar hy * *d'un Lupo e d'una teſta* gaat praten.

* *Van den Wolf, en een Hoofd.*

XXI. HOOFDDEEL.

Boeknieuws uit Holland, *Italien*, enz.

I.

EERLIJKE LEZER,

tot u, *een woordje voor af.*

EEn gezelſchap menſchen, dat zig verwaandelijk *Collegium* . . . . durft noemen, heeft onlangs my een brief geſchreven, onder omſlag van eenen I. T, te zamen voor alsnog geſpaard. Byaldien ik na hun zin niet antwoorde, ſchijnen zy tegen my opentlijk in 't veld te willen komen. Goed. Een yder wete by dezen, dat ik die maats mijn antwoord onwaardig agte, en 't ſchrijven van hen altemaal teſſens, of een voor een, met luſt te gemoet zie. Dan zal 't mijn beurt worden, een uertje tijds te ſpillen, om, de Waarheid ter eere, hen, levensgrootte, te gaan afſchilderen.

Καὶ μοὶ δούρατά ἐστι, καὶ ἀσπίδες ὀμφαλόεσσαι.

Et mihi ſunt haſtæ, ſunt & mihi ſcuta rotunda.

Tot mijnent is nog braaf geweer,
Schild, harnas, helm, en zwaard, en ſpeer.

Ik make u dit bekend, eerlijke lezer, op dat gy mogt zien, hoe luttel bang ik ben voor een deel opgezette dwarsdrijvers, die ondertuſſen over mijn niet antwoorden konnen kallen wat zy willen: ook om dat gy, als het de zaak vereiſcht, een waaragtige hiſtorie van dien aanhang, in de Boekzaal hebt te wagten, met een ingelaſt onderzoek zoo der valſche uitſtrooiſſelen van den Amſterdamſchen T. K, als over *het ſpel, dat zeker Juffer*, een goede kennis van 't zoogenaamde *Collegium* . . . ., *zonder de minſte zienlijke beweging, zoo wel ſpeelt, dat het te verwonderen is*, gelijk de eigene woorden der briefſchrijvers luiden.

Niet meer voor deze reize: een man een man, een woord een woord.

II.

Eerstdaags hope ik te spreken van den Latijnschen Lierdigter *Horatius*, uitgegeven en met wijdloopige verklaringen opgehelderd door den Heere Mr. *Eduard van Zurk*. Te Haarlem uit de drukkery van *Niklaas Braau*. in 8.

III.

t'Amsterdam by *Daniel van den Dalen* is gedrukt

De billijkheid van Gods wegen, vertoont en open geleid uit het woord Hallelujah: of de redelijkheid der Christelijke Godsdienst. Verstrekkende mede tot een aanvang van een verklaring over alle Gods namen. Door Petrus Synjeu S. S. Theol. Cand. 1696. in 8.

IV.

Het leven van *Paterphilo*, ofte den Akademischen droomer, waar in hy op een zeer vermakelijke wijze verklaart alle zijne Akademische bedrijven, en onder eenige verbeeldinge aardig handelt van eenige zwevende geschillen. Tot nut van Ouderen en Voogden, die hunne kinderen, nog jong zijnde, op de Akademie bestellen. Te Harderwijk by *Kornelis Pietersen* 1697. in 12.

V.

Jacobi Gronovii *Oratio de primis incrementis urbis Lugduni, & appellatione ejusdem, habita die* XIV *Novembris* CIϽIϽCXCVI. *Notis quibusdam illustrata.*

Dat is,

Jakob Gronovius vertoog van de eerste beginsse-

ginſſelen der ſtad Leiden, en deszelfs benaming, gedaan den 14den van Slagtmaand des jaars 1696, met ſommige aanteekeningen opgehelderd. Te Leiden by *Joan Verbeſſel* 1696. in 4.

VI.

Geklanks-baſuine van den Koninklijken Herder Jezus, de Chriſten weereld, die eilaas! (tot ſchande van deze tijden) nog al te veel in moedwillige diepe onkunde van Jehovaas wegen verſopen ligt, toeblazende, *of nu, of nooit.* t'Zamengeſtelt door *Alexander Wiskeman*, Bedienaar des Euangeliums in de Gemeinte Jezu Chriſti tot Jemgum. Tot Embden by *Eddo Tremmel* 1696. in 8.

De brief van den Heer Antoni Magliabechi, *den* 18*den van Wintermaand* 1696 *aan den Hr.* Antoni van Leeuwenhoek *uit Florencen, geſchreven, vereert ons het volgende boeknieuws.*

I.

Te Roomen by Ceſaretti en Parimbani is gedrukt.

Numiſmata ſummorum Pontificum, Templi Vaticani fabricam indicantia, Chronologia ejuſdem Fabricæ narratione ac multiplici eruditione explicata, atque uberiori Numiſmatum omnium Pontificiorum lucubrationi veluti prodromus præmiſſa a patre Philippo Bonanni Societatis Jeſu.

Dat is,

Pauſſelijke gedenkpenningen, betekenende

het gebouw van den Vatikaanſchen Tempel, met een tydrekenkundig verhaal van den zelven, in veelvuldige geleerdheid ontvouwd; en met een overvloedige bewerkinge van alle gedenkpenningen der Pauzen gelijk als een voorloper voor afgezonden van Vader *Filips Bonanni*, Jezuit 1696.

Dit voorlopertje van het groot te wagten werk geeft een ſchets van den inhoud der 86 platen, die de bovengezeide Penninghiſtorie verligten.

I I.

Te Roome by Jakob Komarsk is gedrukt

Nodus prædeſtinationis ex ſacris litteris Doctrinaque S. S. Auguſtini & Thomæ, quantum homini licet, diſſolutus, auctore Cæleſtino S. R. E. Presbytero Cardinali Sfrondato &c. &c.

Dat is,

De knoop der voorſchikkinge, uit de heilige Schriften, en leere van Auguſtijn en Thomas, zoo veel als het een menſch vry ſtaat, los gemaakt door *Celeſtyn Sfondrati*, Kardinaal enz. enz.

Het word na zijn dood uitgegeven van den Franciskaanſchen Damaſcenus, die in de voorreden van 't zelve zig onder anderen dus laat hooren.

„Maar helaas, hoe groote goederen heeft
„de dood door den ontydigen ſlag van dien
„eenen Sfrondati wech gerukt! Van hem was
„nu klaar een zeer welſprekende verhandeling
„wegens het *waarſchynelijk gevoelen*, twee zeer
„geleerde vertoogen tegen de Ketters over den
„*Kin-*

„ *Kinderdoop* ; hy maakte een zeer duidelijke „ historie van de *Godverzaking* vaardig; nog „ een vertoog, kragtig van hulpmiddelen, te„ gen het pestige boek van Heidegger van Zu„ rich, getiteld de *Hoere in d'Openbaring*; des„ gelijks zijne Aantekeningen over het *geeste„ lijk regt*, geduerende den tijd van vijf jaren, „ welke hy 't te Zaltzburg verklaart heeft, in „ drie stukken bewerkt; alle 't welke teffens „ met de andere handschriften des welgemel„ den Schryvers, op bevel van zijn Heiligeid „ Innocent de XII, den Kardinaal Albano ter „ bewaringe zijn gegeven, *enz*.

III.

De naturali & præternaturalis sanguinis statu medica specimina Jacobi de Sandris, *Philosophiæ & Medicinæ Doctoris in Bononiensi Universitate Anatomes & Chirurg. Professoris. Quibus accedit Dissertatio de Ventriculo, Glandulis, & Emeticis.*

Dat is,

Artzeny-kundige proeven van den natuurlijken stand des bloeds, van *Jakob de Sandris* Wysgeer en Arts, en in de Hooge Schole van Bolonje Professor der Ontleding-'en Wondheelkonst. Daar komt by een vertoog over de maag, klieren, en braakmiddelen. Te Bolonje by P. M. de Montibus 1696. in 4.

IV.

In dezelve Stad Bolonje zweet thans onder de persse het boek van den Hr. Guiljelmini wegens de natuur van de Rivieren.

V.

De Jezuijt Ptolomei heeft uitgegeven zijne filozofie te Roomen in fol. Dit werk is nog niet verzonden.

VI.

d'Augustiner Vader Gulj. Bonjour van Tolouze * onlangs vermeld, schrijft uit Roome, voornemens te zijn, in 't kort te laten drukken

Dynastiæ Ægyptiorum, novis observationibus & calculis illustratæ, in defensionem Editionis Vulgatæ, seu Hebraicæ Veritatis vindicias a Græcis Codicibus.

Dat is,

De Heerschappy-tijden der Egyptenaars, met nieuwe aanmerkingen en rekeningen opgehelderd, tot verdediging van de gemeene Latijnsche Bibelvertaling, of bevestiging der Hebreeuwsche Waarheid tegen de Griekse boeken.

VII.

De Heer Scaramucci, eerste stads Arts te Urbino, laat aldaar drukken eenige gemeenzame Bedenkingen.

VIII.

Zoo aanstonts verzekert my mijn Drukker, dat de brief van den Heere Lufneu, alhier *pag.* 123 voorkomende, in het naaste Boekzaalvertrekje wederlegt, en de werkinge van den Heere Rettwich zal bevestigt werden.

AAN-

* *Zie Septemb. en Octob.* 1696. p. 363.

AANWIJZER
der voornaamste
STOFFEN
IN DE
BOEKZAAL
Van de Maanden
JANUARY EN FEBRUARY
1697.

Be-

Men-

Vrem-

UIT.

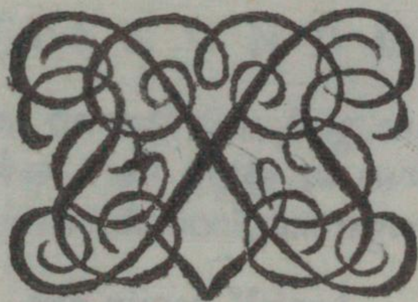
DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

Gesticht door

P. RABUS.

MAART en APRIL
1697.

Met Privilegie van de Edele Grootmogende Heeren Staten van Holland en West-Vriesland.

TE ROTTERDAM,
By PIETER VANDER SLAART,
1697.

DEN
ZEER GELEERDEN
HEERE
Dr. HERMAN LUFNEU,
ROTTERDAMMER
STADS-ARTS,
KUNDIG OEFFENAAR
VAN
TAALGELEERDHEID,
WIJSBEGEERTE,
EN
WISKUNDE,

word, tot vervolg van lang onderhoude vriendschap, dit negen en twintigste vertrekje van de Boekzaal *ingeruimd*

van zijnen Vriend
en
Dienaar

P. RABUS.

Misſchien zal den lezer een woord achter het laatſte hoofddeel berigt worden.

DE BOEKZAAL VAN EUROPE.

MAART EN APRIL 1697.

I. HOOFDDEEL.

Commentarius *de ſacris Eccleſiæ ordinationibus*, ſecundum antiquos & recentiores Latinos, Græcos, Syros, & Babylonios, in tres partes diſtinctus. In quo demonſtratur Orientalium ordinationes Conciliis generalibus & ſummis Pontificibus ab initio ſchiſmatis in hunc uſque diem fuiſſe probatas, & ab adverſariis vindicatas: plurimi ordinationum *libelli ritualis* ex antiquiſſimis illorum populorum ſacramentariis eruti nunc primum eduntur; Græci & Syri Latinitate donantur: variæ *exercitationes Eccleſiaſticæ*

elaborantur, quibus quæstiones omnes *de ordinis Sacramento* in scholis disputari solitæ secundum istos libellos & antiquos Patres probabiliter definiuntur: perpetua *Ecclesiæ Orientalis cum Occidentali in hoc Sacramento convenientia*; & quando, quave occasione & causa utraque Ecclesia, aut alterutra novum ritum addidit antiquo, luculenter docetur. *Quinque insuper antiquissimarum, sub Episcopali dignitatum, origines*, varia incrementa, & decrementa, enarrantur. His accedunt *Simeonis Thessalonicensis* Archiepiscopi liber *de Sacramento ordinis, & ejus mysteriis*; *Auxilii* de ordinationibus formosi Papæ non iterandis libri duo; *Cophticarum ordinationum* exemplar: omnia ex antiquis membranis exscripta, & hactenus desiderata. Denique *adnotationes*, in verba, ritus, ornamenta Ecclesiastica, aliaque ejusmodi obscura, Latinis inusitata, in ritualibus Græcis & Syris occurrentia. Authore JOHANNE MORINO BLESENSI, Congregationis Oratorii Domini nostri Jesu Christi Presbytero. Editio nova, a mendis, quæ in editionem Parisinam irrepserant, repurgata.

Dat

Dat is,

Gedenkboek van de gewijde Ordeningen der Kerke, *volgens de Oude en later Latijnen, Grieken, Syriers, en Babyloners, in drie deelen verdeeld. Hier in word getoond, dat de Ordeningen der Oosterſche van de algemeene groote Kerkvergaderingen en Pauzen, t'zedert den aanvang der ſcheuringe tot huiden toe, goed gekeurd, en tegen derzelver wederſtrevers geſtaafd zijn. Zeer vele Kerk-plegtelijke gedenkſchriften, uit de oudſte Sakrament-boeken van die volkeren gehaald, worden nu eerſt in 't ligt gegeven; Griekſe en Syriſche in 't Latijn vertaald; verſcheide kerkelijke oeffeningen bewrogt, en daar in alle de geſchillen, die wegens het Sakrament der orde gewoon zijn in de Scholen betwiſtredend te werden, volgens die gedenkſchriften en d'oude Vaders beſchreven; de duurzame overeenkomſte van de Oosterſche met de Weſterſche Kerke in dit Sakrament, en wanneer, en by wat geval, en om welke reden beide die Kerken, of een van beide een nieuwe kerkgewoonte by de oude gevoegd heeft, wydluftiglijk aangewezen. Daarenboven worden de opkomſten, en verſcheide vermeerderingen*

en verminderingen der vijf oudste eerampten onder dat van den Bisschop vermeld. Achter 't vorensgezeide komt nog het boek van Simeon, Aartsbisschop van Thessalonika, *wegens het Sakrament der orde, en deszelfs geheimenissen,* Auxilius *twee boeken over het niet herhalen der ordeningen van Paus Formosus, en een afschrift van de* ordeningen der Kophthen: *alles uit oude handschriften uitgeschreven, en tot nog toe ontbeerd: eindelyk aanteekeningen over de kerkelyke woorden, plegtigheden, cieraden, en andere dergelyke duistere zaken, den Latijnen ongebruikelyk, die in de Griekse en Syrische Kerkzedeboeken voorkomen, door* Johan Morinus van Blois, *Priester* enz. *Een nieuwe druk, gezuiverd van fouten, die in den Paryschen druk waren ingeslopen. Te Antwerpen, en de afdrukfels zijn te koop te Amsterdam by* Henrik Desbordes 1695. *in fol.*

INdien hier eenige weinige niet al te zuivere Neêrduitsche woorden voorkomen, de lezer denke, dat het om zijnen 't wille geschied: ik zal die zoo veel schuwen, als de zaken konnen lijden.

Dit groote werk word, om der voortreffelijkheid, ten tweedenmale in 't ligt gegeven.

Schrijver van 't zelve is geweest JOAN MO-

MORINUS, in zijn leven Roomſch Prieſter, man van groot achtbaren name onder de geleerden, als hebbende in velerley ſchriften zijn groot vernuft en geleerdheid bewezen.

Getuige zy de keurlijke Griekſe Bibel, door hem te Parijs uitgegeven, en met een uitmuntende voorreden opgecierd. Zijne oeffeningen over de Samaritaanſche vijf boeken van Mozes hebben meer beknibbelaars als navolgers gevonden.

De gelegentheid om dit boek op te ſtellen was, dat hy, te * Roomen zijnde, aldaar geroepen wierd in de *vergadering van de voortplanting des Geloofs*, bezig met te beraadſlagen, of men de Griekſe Geeſtelijkheid enkel zoude aannemen niet alleenlijk in den ſchoot der Latijnſche Kerke, maar ook in haar † orden, dan of men dezelve weder op nieuws zoude ✠ ordenen.

De Heer Morinus vond daar zeer heethoofdige menſchen, die flux het laatſte drongen, en niemand op een andere wijze wilden toelaten. Met deze konde hy 't niet eens werden, vermits drang van reden meer by hem gold, als zulk een onverſtand. Derhalven, om op goeden grond hier van te ſpreken, nam hy voor, die zake naaukeuriglijk te gaan onderzoeken, en te bezien, of der Grieken ordeningen tot het Prieſterſchap wel zoo hatelijk, en van de waarheid afwijkende waren, als men opgaf.

Namentlijk hy ſtelde vaſt, dat voor de

 ſcheu-

* *Dit was in 't jaar* 1639. † Ordinationes.
✠ Ordinare.

ſcheuring der twee gezeide Kerken, deswegen geen geſchil is geweeſt, maar dat d'eene des anders geordende zonder tegenzeggen heeft ontfangen; en beſloot daar uit, met groote reden, indien de Grieken na de ſcheuring op dezelve wijze hunne Prieſters ordenden, en dezelve plegtigheden onderhielden, dat men dan nu met geen meer regt hen konde te rug zenden, als te voren.

Hy verdeelt zijn werk in drie deelen.

Het eerſte is een hiſtorie van 't gene in en omtrent de ſcheuringe is voorgevallen.

Het tweede zijn echte ſtukken van de wijze van ordenen by Grieken, Latijnen, Syriers *enz.*

Het derde zijn zeer geleerde oeffeningen over het voorgaande.

In het eerſte handelt hy van den oorſprong en d'oorzaken der Griekſe kerkſcheuring, en toont, dat die niet belet heeft, dat ſommige Algemeene Kerkvergaderingen en Pauzen de Griekſe ordeningen van den tijd der ſcheuring af tot den huidigen dage toe hebben goedgekeurd, en tegen de wederſtrevers verdedigd.

De eerſte twiſtzaden dan wil hy dat tuſſen de Griekſe en Latijnſche Kerke gelegd zijn omtrent den jare 866, door eenen Fotius, Biſſchop van Konſtantinopolen, in plaats van den afgezetten Ignatius, geworden, die allereerſt de vrymoedigheid had, van Paus Niklaas den I, en met dat hoofd de ganſche Latijnſche Kerk van dwaling te beſchuldigen.

En hoewel de vrede onder Paus Johan de

VIII

VIII in het jaar 879 herfteld wierd, barftte echter het quaad telkens weder op; tot dat het eindelijk in den jare 1053 tot een openbare fcheuring quam, wanneer Michaël Cerularius, toen Biffchop van Konftantinopolen, en Leo Akridius, Aartsbiffchop van Bulgarien, de Roomfche Kerke, boven 't gene Fotius haar hadde te laft gelegt, nog over het wijen met ongeheveld brood ten tijde van Paus Leo de IX begonden te betichten.

Deze hevigheden en verbitteringen (wat heeft de Geeftelijkheid niet al fpuls gemaakt!) liepen zoo hoog, dat men te Konftantinopolen, en op andere plaatfen, de Latijnfche Kerkzeden openbaarlijk verbood: ja zelf wierden fommige zoo uitfporig, dat zy de Latijnen, die tot hun overquamen, beftonden te herdoopen.

De Latijnfche Kerk bleef daarentegen by haar oud gebruik, zonder de Priefters, die tot haar overquamen, te herordenen. Onze Schrijver toont de Inzettingen van verfcheide Pauzen, by welke daar in te volharden bevolen wierd, als mede eenige voorbeelden van Priefters, die, mits plegtige belofte doende, dus wierden aangenomen. 't Is waar, alle Pauzen en Latijnfche kerkelijke zijn daar omtrent niet even eens gezind geweeft, maar die hebben daar inne misflagen gehad. Vervolgens blijkt ook, hoe de Kerkvergaderingen, daar zulks te pas quam, geoordeelt hebben niet te ordenen; in zoo verre, dat de Latijnfche Kerke de rekkelijkheid had van de ordening der Ruffen voor goed te keuren.

Dus

Dus verre het eerste deel.

In het tweede beoogt de Heer Morinus aan te wijzen, dat 'er gansch geen wezendlijk verschil is in alle de Kerkzeden, daar van het ordenen der Geestelijkheid onder de Grieken word gesproken: zoo dat de Oude voor de scheuring daar in niets verschilligs zeggen van de Nieuwe, die nog hedensdaags in zwang gaan.

Indien dan voor de scheuring de Latijnsche Kerk het ordenen der Grieken heeft voor goed gekeurd, zoo kan zy nu het zelve niet veranderen. En of dit niet genoeg ware, worden hier de Oude en Nieuwe Latijnsche Kerkzeden voor den dag gehaald, en getoond, hoe die ook in het wezendlijke van de Griekse niet verschillen. 't Is wel waar, dat nieuwe Griekse en Latijnsche beide uitvoeriger zijn, en wijdloopiger, dan de Oude, dog dat brengt alleenlijk verschil in sommige meerder omstandigheden by, geenzins in de zake zelf.

Omme hier in een naauwkeurigen lezer te voldoen, heeft Vader Morinus uit de vermaardste Boekzalen te voorschijn gehaald de oudste Handschriften, die hy in rang voorstelt, met een voorreden voor yder, haar ouderdom, waarde, en waar ze te vinden zijn te kennen gevende.

Het eerste handschrift is getrokken uit de Inzettingen van Paus Klement, te boek staande voor * medehulper der Apostelen in de Euangeli-prediking.

Na een betooning wat van de echtheid deszelfs te houden zy, worden zelfs verscheide Apos-

* Coadjutor.

Apoſtelen, en de wijze, op welke zy gewilt hebben dat men zoude ordenen, aangetogen.

Dan komt de zoo genaamde Sant Denijs, van wiens ſchriften (dewijl 'er niet luttel op te zeggen valt) de Heer Morinus als een wijs Papiſt in de voorreden zijn oordeel geeft, toonende daar inne zijn zonderlinge bequaamheid omme boeken en ſchriften te onderkennen, zulks dat de gezeide voorreden by uitnemendheid verdient van alle Oudheidswijze gelezen te werden.

In het daar aan volgende geſchrift zelve word niet alleenlijk het ordenen van allerley geeſtelijkheid breed behandeld, maar ook zoo nu en dan aangehaald, wat die plegtigheden quanſuis beteekenen.

Die achter het voorverhaalde volgen, zijn deze.

Een net Grieks handſchrift, in het boekvertrek van den Kardinaal Barbarijn te vinden, oud tuſſen de 800 en 900 jaren.

Een ander, ergens uit een Grieks klooſter gehaald, en tuſſen de 700 en 800 jaren oud.

Een uit de Boekzaal des Konings van Vrankrijk, oud tuſſen de 300 en 400 jaren.

Een van de Reguliere Kanonniken van St. Andries de Valla te Roome, welkers juiſte ouderdom den Man ontſchoten is.

Twee uit het Vatikaan, waar van 't eerſte ruim 500 jaren, en 't ander daar omtrent mede zoo oud is.

En eindelijk een, dat wat jonger is, uit de boekery van Leo Allatius gehaald.

Nu zien we daar aan gehegt ſommige Griekſe

ſe boeken, van dezelve ſtoffe handelende.

Eerſtelijk komt Simeon, Aartsbiſſchop van Theſſalonika, van wien de Heer Morinus in zijn voorreden niet veel meer berigts geeft, als dat dit boek is geſchreven ten tijde, toen de Franken in Griekenland meeſters waren. Het handſchrift van 't zelve is in 't Vatikaan. Dit werk, om dat het wat te lang is, in XIII Hoofddeelen verdeeld, geeft een omſtandige onderrigting van de Griekſe plegtigheden, omtrent alle ordeningen gebruikelijk.

Hier op volgt het voorſchrift, wel eer in het verkiezen van den Konſtantinopelſchen Patriarch (toen de Grieken nog niet overheerd waren) gebruikelijk, na 't getuigeniſſe, dat Kodinus, en Franzes, twee Griekſe Hiſtoryſchrijvers, daar van geven. Uit dit, met het voorgaande van Simeon den Theſſalonicenzer Aartsbiſſchop, konnen wy een goede bevatting maken, hoe de zake toen ter tijd in zijn werk ging: en de voorreden van den zeer bedrevenen Morinus leert ons, wat verandering van tijd tot tijd daar inne is voorgevallen, tot dat ten laatſten de Griekſe heerſchappy door de Turken geheelijk verdelgd is, en de Groote Heer het kerkplegtregt van den Patriarch van Konſtantinopolen na zig trok.

Het boekje van Gabriel, Aartsbiſſchop van Filadelfia, hier achter gevoegd, wegens het Sakrament der orden, als in een ontwerp, handelende, heeft tot een aanhang het handſchrift, uit de Boekzaal van den Heer Montchal, Aartsbiſſchop van Toulouze, 't welk is een beſchrijving *van de waardigheden, bedieningen en dien-*

ſten

ſten der groote Konſtantinopelſche Kerk.

By aldien wy nu deze alle met elkanderen, ſchoon meer als twaalf eeuwen in tijd verſchillende, willen vergelijken, wy zullen bevinden, dat het wezendlijke van de zaak gebleven is, hoewel de pragt, in de Kerk indringende, de ordeningen van tijd tot tijd ook uitzettede, en de Kerkgebaren, niets om 't lijf hebbende, vermeerderde.

Ik zie onder het doorbladeren van 't werk, dat de Heer Morinus hier en daar met eenige talmerken te kennen geeft zijn voornemen van over die zake wijdloopiger te ſpreken, een aanvang makende *pag.* 173.

Voor een boekoeffenaar doet zig hier een vermakelijke Schouwburg open, tot vertooning van wat al plegtigheden, zelf van de Apoſteltijden af, in de Oude Kerk zijn geweeſt; op een wijze, zoo klaar, en duidelijk, dat ze tot het regt verſtaan van de ſchriften der Apoſtelen nieuw ligt bybrengen.

Dus verre de Grieken. Nu was 't noodig, dat de Latijnen ook voor den dag quamen, op dat de lezer zijne eigene oogen mogt gelooven, en zien, dat deze alleen in de omſtandigheden en uitbreidingen van de later tijden verſchilden. Al die beweging quam daar van daan, om dat de Schoolsgezinde Leeraars, niet verder ziende als hun neus lang was, waanden, dat al wat zy hedensdaags in de voorſchriften van ordeningen vinden, tot derzelver wezen behoorde (als wanneer ze waarlijk veel zouden verſchillen) zonder na de Oudheid eens om te zien.

Zie daar dan de Latijnſche geſchriften,

die ons hier voorkomen.

Een, dat genomen is uit de besluiten der vierde Kerkvergadering van Karthago.

Een Handschrift, oud over de 1110 jaren, en het oudste, dat onze Schrijver ooit gezien heeft, te Parijs onder de boeken van den Heer Petau gevonden.

Het Sakramentboek van Paus Gelaas, uit het zelve boekvertrek, oud over de 900 jaren.

Een handschrift, thans zekere Abdye in de Voorstad van Parijs toebehoorende, omtrent een eeuw jonger als 't voorgaande.

Een uit het Vatikaan, vol prouven van oudheid, en gezag, om dat het van Pausselijke amptenaren gebezigd is.

Een, luidende dat het in den jare 853 geschreven is, en 't welk in het klooster te Korvei word bewaard.

Een, geschreven in Engeland, voor ruim 800 jaren, thans een kleinood in de Kerk van Regensburg.

Een, 800 jaren oud, in de Kerk van Reims te vinden.

Een, nageschreven uit een zeer oud handschrift, dat van des Franschen Konings Lodewijks, toegenaamd *Pius* [de vrome] heugt.

Nog een, dat te Korvei bewaard word, welkers lof, als 700 jaren oud zijnde, de Schrijver in zijn voorreden ophaalt.

Een van du Thou, ten minsten over de 800 jaren oud.

Een, mede zeer geprezen, van tussen de 700 en 800 jaren, omtrent Roome geschreven.

Een,

Een, oud over de 700 jaren, te vinden onr de boeken van den voornoemden Montal, Aartsbisschop van Toulouze.

Twee van Bouillon, het eene in den jare 900, het ander hondert jaren later geschreen.

Een uit de Boekzaal van de Kanonniken van . Viktor te Parijs, over de 500 jaren oud.

Uittreksels uit twee handschriften van oment 500 jaren.

Laatstelijk nog een deel uittreksels uit handhriften van 300 en 400 jaren, door den Heer Iorin uit verscheide hoeken opgezogt.

Onder de daar aan volgende boeken van deelve stoffe hebben twee boekjes van Auxilius en voorrang, met een deftige voorreden van nzen Schrijver, waar in hy niet alleenlijk aanijst, wie die Auxilius geweest is, maar met enen rondborstig verklaart, hoe verre zijn eggen behoort aangenomen te werden. Byonderlijk word hier ontleed het afschuwelijk edrijf van Paus Steven de VII, die zijnen oorzaat Formosus uit het graf deed ophalen, n schandelijk by wijsdom mishandelen, om at hy niet volgens de wetten der Roomsche erke tot die waardigheid was verheven: welke aken in alle hare omstandigheden zoo levendig orden bygezet, als geen Onroomsche zelf etter zoude konnen doen.

By die gelegentheid komt het te voren, dat uxilius schrijft tegen eenen Ovius, Bisschop an Kordove, over de vrage, *of een Bisschop 'eene plaats wel mag verlaten, en een andere annemen.* De voorreden spaart geen feilen,

en de zake van Formosus, der lezinge waardig, staat in 't werk zelve verhandelt.

Op dat Vader Morinus de Schoolsgezinde nog klaarder overtuige, gaat hy over tot de Oosterſche volkeren, om hunne kerkzeden in 't ordenen na te vorſchen, die van den zelven inhoud met de vorige zijn.

Hy beziet dan eerſt de *Maroniten*, een volk in Syrien, op of omtrent den berg Libanus woonagtig. Hun oorſprong is duiſter, en hun naam mogelijk afkomſtig van het dorp Maronia, niet verre van daar gelegen; hoewel andere daar over andere gedagten hebben. Zy ſchijnen van Godsdienſt *Monotheliten* (ſommige willen *Jakobiten*) te zijn. Hoe zy hun zelven verweren, hun manier van verſcheide ordeningen, en hunne Geeſtelijkheid word hier breedelijk verhaald. De Text is Syriſch, met een Latijnſche vertaling.

Daar na komen de Ordening-gebaren, die de Syriſche *Neſtorianen* wel eer in hunne kerken gebruikten. Niemand, ten zy in kerkelijke zaken ganſch onbedreven, kan de * doling van Neſtorius onbekend zijn: ook word zijn leven in de voorreden beſchreven.

Geloofwaardige Schrijvers melden, dat dit volk zig wijds en zijds heeft verſpreid in Perzien, Indien, Tartarien, China, ja tot verdere Tegenvoetelingen. Hun Patriarch woont te Moſul, of Babylon, en houd zijn gezag over een groote meenigte van Biſſchoppen.

By dit geval laat onze Schrijver zig wijdloo-pig

* *Daar zijn 'er, die zeggen, dat deze maar in een enkele woorden-vittery beſtaat.*

ꝫ hooren van - Paap Jans Land, waar het ꝫt, waarom het zoo genaamd word, en hoe rkeerdelijk vele daar van oordeelen. De dening-gebaren van dit Land ſtaan in 't Syrich geſchreven, met een Latijnſche vertaing daar nevens.

Van deze quanten gaat hy over tot de ordeng-plegtigheden der *Jakobiten*, een afzetſel r Eutychiaanſche dwaalgeeſten, zoo genaamd ik weet niet welk eenen *Jakob*, een Syrier, driftig voortplanter dezer onregtzinnigheid, e onder den Keizer Anaſtaas leefde. Ik zie eze gezindheid, die in het Ooſten zeer diepe ortelen heeft geſchoten, van den Heere Monus in zijn voorreden klaarlijk afgeſchilderd. y doet daar by een beſchrijving van de Sekte r *Melchiten* (een volk in Syrien en Arabien, t de leeringen der Griekſche Kerk volgt) hoon hy verklaart, geene ordening-gebaren n dezelve te hebben. Maar die van de *Jakoiten* ſtaan op dezelve wijze als die van Paapns-Land.

Eer de doorgeleerde man dit deel beſluit, erligt hy niet alleenlijk de duiſtere zaken, aar ook alle oudheden en kerkgebaren: dit is en werk van dezelve voortreffelijkheid als dat, aar van wy by de Grieken ſpraken.

Eindelijk komen hier de Ordening-plegtigeden der *Kophthen*, of Egyptiſche Chriſteen, van den Geleerden Leo Allatius overgeonden. De voorreden van den Heer Morius ontdekt dit volk, en hun geſchrift is maar lleen een Latijnſche vertaling, zonder byoegſel van het oorſpronkelijke Kophthiſch.

Zoo neemt het tweede deel een einde.

Het derde deel bestaat in XVI oeffeningen over dezelve zake, die als zoo vele beweringen van des Schrijvers vorig gezeg zijn. Hier inne onderzoekt hy al wat de Schoolsgezinde omtrent het Roomsche *Sakrament der ordeninge* gezegt hebben, op het allernaauwste, en wijst de overeenkomste der Oostersche met de Westersche Kerke in dit stuk aan.

In de eerste maakt hy met den aanvang dit onderscheid, dat in de hedendaagse kerkplegtigheden sommige zaken zijn van een *Apostolische overlevering*, andere van een *Kerkelijke Inzetting*; gelijk als de eerste is, de * *stoffe en vorm* der Sakramenten, daarom ook onveranderlijk. In alles nu, wat van een Apostolische overlevering is, zijn Grieken en Latijnen eens: zy verschillen maar in 't gene dat van de Kerkelijke Inzetting afhangt.

Hy bewijst dit in den Doop, waar over de oude Schoolsgezinde langs dien weg met de Grieken bevredigd zijn, na dat deswegen ook zeer heviglijk was gekeven, tot zoo verre dat sommige twijffelden, of men de Grieken niet moest herdoopen.

Alles komt daar van daan, dat zy niet begrijpen, dat Christus de Sakramenten maar in 't gemeen heeft ingesteld, en de wijze van dezelve te bedienen ter schikkinge van de kerke gelaten. Dit word aangewezen (gy hoort, lezer, eens voor al wel, dat ik na Morinus meining spreke) in een vrage van den Jezuijt Be-

* Materia & forma.

ekanus, *of de opleggingе der handen van de we-ndheid der orden is.*

Voeg hier by, dat dat twisten der Grieken Latijnen spruit, om dat de Schoolsgezinde g alleen bedienen van de hedensdaagse Kerk-oofdelijke grieven, zonder nog oude Griek-nog Latijnsche na te zien: en dewijl de nieu-e verscheidentlijk zijn aangegroeid (want elk ebruikte daar in zijn vryheid) hebben zy die temaal tot wezendlijke verschillen gemaakt.

Hier toe legt onze Schrijver tot een grond, at *orden* en *ordenen* in de Kerk eigentlijk be-eekent, en wat de Oude door het woord * ιϱοτνία [*cheirotonia*] verstonden. Van de tien-erley orden, die hy optelt, bekent hy dat de chrift maar twee heeft; en om dat hy hier an een Sakrament wil spreken, gaat hy voor af ewijzen, dat de Schoolsche uitlegging der akramenten door *stoffe en vorm*, van Wilhem Antisudorenser uit de Aristotelische Wijsbe-eerte overgebragt, gansch niet deugt.

De tweede oeffening handelt *van de stoffe en vorm des Bisdoms volgens de Grieken en Latijnen.* Hy toont, waar in de *stoffe* van deze hoogste orde bestaat (en hier in zijn zy 't alle eens) voorts hoe de opleggingе der handen, en ook van 't Euangely geschiedde. *Accipe Spiritum* [ontfang den Geest] is de *vorm* van een Bis-schops-ampt: dog dit zelf word in de oude plegtigheden niet gevonden, en zoo is dan ook de beschrijving niet goed. Men ziet hier wat † ἀνάῤῥησις [*anarrheesis*] by de Grieken beteekende, en of die altijd in gebruik is geweest.

* *Steimgeving.* † *Verklaring, kiezing.*

De derde onderzoekt *of een Bisschops-bediening van het * Ouderlingschap is onderscheiden.* De Schrijver begint dit, met te toonen, dat de Doop, Bevestiging, en Orde een merk in de ziele indrukken: maar de Schoolsgezinde betwisten vinniglijk, of 'er zoo een merk wel is, en wat dat zy. Hun kijven wierd niet eer geslist, voor dat de Trentsche Kerkvergadering vonnis wees. Daar is onder die maats wel vierderley gevoelen *of de Ouderlings Orde een Sakrament is, van het Bisschops-ampt verscheiden* enz. Dan zijn d'er nog driederley meiningen, *of een Bisschop boven een Ouderling gaat*, en *met wat regt?*

De *Choorbisschoppen* beslaan de vierde oeffening.

Deze Choorbisschoppen waren alleenlijk over eene plaats of stad gesteld, zonder dat haar gebied verder als daar strekte. Hun opkomst is ontstaan in Galatie, en Pontus, met den aanvang der vijfde eeuwe.

Maar de Schoolsgezinde gingen twistredenen *of zy wel regte Bisschoppen, dan alleenlijk Ouderlingen waren:* wederom *of zy van een of van drie Bisschoppen moesten geordent werden*, en by tussenreden, *of een Ouderling met eenige toegevoegde magt Ouderlingen en * Diakonen kan ordenen;* en *of een Choorbisschop dat vermag.* Voor 't laatst word aangetoond, wanneer de Choorbisschoppen hebben opgehouden, en hoe in hun

* *Versta hier, en in 't vervolg, het woord* Presbyter [*Ouderling*] *en* Presbyteratus [*Ouderlingschap*] *zoo als de Pausgezinde het beide nemen.*

in plaats *Aarts-Ouderlingen*, en *Aarts-diakonen* zijn gekomen.

Men ziet de *herordeningen* te berde gebragt in de vijfde oeffening. Dit is een geschil van veel spuls in de Roomsche Kerke, want daar 't toestaat dat men niet moet herdoopen, zijn de Schoolsgezinde hier in zeer heet gebakerd, of *de ketters wel konnen ordenen*, niet min als wegens het *maken van 't Avondmaalbrood*. De Oudvaders zelve zijn hier in niet eensgevoelende. Onze Schrijver, tot byzondere gevallen keerende, onderzoekt, of de Ordeningen van Paus Formosus, boven gemeld, wettig waren, ook die van Ebbo, Aartsbisschop van Reims, na dat hy was afgezet, en van Paus Konstantijn, een leek, die tegen de wetten was verkoren, eindelijk van den vorensgemelden Aartsbisschop Fotius. Hy toont, dat deze alle door Kerkvergaderingen en Pausen gelast worden hunne gedane Ordeningen te herdoen, en geeft tot een nasleep de redenen van dit werk, met een reeks van onderscheidmakingen daar omtrent. Een zake van meer belang is, hoe de een des anders Priesters, die overquamen, ontfing, en hoe die wederkeerende wederom wierden aangenomen.

Van de zalvinge der Bisschoppen en Ouderlingen spreekt hy in de zesde oeffening. De Grieken, zoo hier word bewezen, hebben van de uiterlijke zalving nooit geweten, en zoo men ergens die tale hoort, moet ze geestelijk verstaan

* *Van de* Diakonen *zy 't zelve als van de* Ouderlingen *aangeteekend*.

ſtaan werden. Maar by de Latijnen is ze van een zeer groot gebruik, byzonder in Vrankrijk, daar ze eerſt is begonnen, van daar met de tijd tot andere landen overgezet, en laat te Roome gekomen; waar van hier een breede hiſtorie is.

In de zevende brengt hy de *ſtoffe en vorm van het Ouderlingſchap* te berde. Wat hebben die onnutte Schoolsgezinde met hunne kromtaal niet al brabbeling in de wereld gebragt! zy hebben hier wederom wel vierderley gevoelens over de *ſtoffe des Prieſter-ampts.* Nu onderzoekt Vader Morinus, of de plegtigheid van het *overleveren der Kerkdienſt-werktuigen of gereedſchappen aan den Ouderling* altijd gebruikelijk is geweeſt, en toont, dat dit eerſt omtrent den jare 1000 is ingevoerd. Wigtiger is de navorſching van het *hand opleggen*, onder alle volkeren gewoon. Hier zien we een geleerde aanwijzing waar van daan de Apoſtelen deze plegtigheid ontleend hebben, en hoe de Rabbinen die ook gebruiken; wijders van de verſcheide opleggingen der handen, zoo onder het Oude, als Nieuwe Teſtament, mitsgaders by het maken der Rabbinen. Ik noodige u, lezer, in deze brave ſtoffe een poosje te ruſten van de vermoeidheid, die gy uit de Schoolſche geſchillen behaald hebt; gy krijgt hier keur van wat goeds. De Joodſche meeſters verdienen hier by onzen Schrijver weinig geloofs, en hy toont dat zy van Ezra tot op het jaar 1110 toe niet eenen eenigen Hyſtoryſchrijver hebben gehad. Gelijk zy in hunne Hiſtorien geen geloof verdienen, zoo zijn de Thalmu-

mudisten in hunne Bibelverklaringen nog bespottelijker. Na deze geleerde tussenreden keert hy weder tot de woorden, die de *vorm der ordeninge* zijn, en of die bestaan in *Accipe Spiritum Sanctum.* [ontfang den H. Geest.] men ziet ook wanneer die in gebruik zijn geraakt, en 't slot dezer oeffeninge is een onderzoek, *of Egypten een tijd lang zonder Bisschoppen is geweest*, waar omtrent Seldenus met vele bewijzen wederlegt word.

De achtste heeft tot een voorwerp de *Bisschoppen en Ouderlingen, vele te gelijk den dienst doende.* enz. Zie hier een spitsvindige onderscheidmaking, die Vader Morinus staande houd; *de Paus zegt sommige dingen als Leeraar, niet als Paus.* Vermits de Schoolsgezinde betwisten, dat de Heiliging van vele kan geschieden, verhaalt hy ons, hoe de Grieken dit behandelen, hebbende de Kerkvergaderingen en Oudvaders tot hun voordeel. Dog de Kerkgebaren zijn verandert. In oude tijden hadden de nieuwlijksgewijde Bisschoppen 40 dagen, om de *Hostie* te verteren: hoor dog eens, om wat een schoone reden, mijn goede Lezer, en dan geve ik u te bedenken, of deze menschen min spitsvindig zijn als de Thalmudsgrollisten. De reden was, om dat Christus van zijne leerlingen 40 dagen na zijn dood genoten is. Der Grieken plegtigheid in dit stuk is ruim zoo zot.

Het *Diakenschap* heeft zijn beurt in de negende oeffening. De Schoolsgezinde hebben hier weêr vierderley gevoelens omtrent de *stoffe*, en even zoo vele apery-bedenkingen over

de *vorm.* Maar beter om te lezen is het gene van den *dienst der Diakonen* gezegt word.

De *Diakonessen* staan in de tiende oeffening. Van ouds was 'er vierderley soort van ten dienst gewijde vrouwen. De wijding der Vrijsters verschilde van die der Weduwen. De vrouwen, aan Priesters getrouwd, moesten wechgezonden werden, en dan Gode toegewijd. De Diakonessen van Apostolische inzettinge waren lang onder de Grieken in gebruik. Alle deze zaken worden hier als in een tafereel verbeeld, met byvoeging wat straffe dezelve onderhevig waren, als zy hoererende bevonden wierden, hoe hare Ordening toeging, en waar in hare bediening bestond. Zy zijn over meer dan 500 jaren te niet gedaan. Zie zoo brengt de tijd zelf in 't geestelijk verandering by.

In de elfde oeffening beziet de Kerkgeleerde Schrijver het *Onder-Diakenschap* en de *vier minder orden.* Vier zijn d'er, die geen oplegging der handen hebben; dog in dezen zijn de Grieken met de Latijnen niet eens: de Schoolbazen twisten, *of de mindere Ordens wel Sakramenten zijn*, en zeggen ons, welke zy daar door verstaan.

Daar was van ouds een orde, die genoemd wierd *de Bewaring der Martelaars*, in de Kerk van Roome. In 't Westen worden deze Ordens bevestigt door *overlevering van gereedschappen*, en sommige *bevelende woorden:* in 't Oosten door *opleggingе der handen* en *gebeden*, hier breed verhandelt. Dit staat vast, dat alle de minder Ordens bevestigd wierden buiten,

maar

maar de groote binnen in het gewijde Choor der Kerke. De Grieken plegen ook wel *de overlevering van gereedschappen*, maar de Latijnen doen dat op een anderen tijd.

Nu volgt in de twaalfde oeffening de *stoffe en vorm van het Onder Diakenschap*: over welke twee, en de bediening zelf, niet weinig valt te haerklooven. De Heer Morinus vergelijkt deze met de *Nethinim* des Ouden Testaments, en sommige met de *Gabioniten*. Hy zegt ons op deze plaats, NB, dat ouwlinx de Leken niet alleenlijk de *Hostie* mogten aanraken, maar ook na huis nemen; voorts wat bediening de Onder-Diakenen by de Grieken hadden, en hoe die by de Latijnen was verscheiden: wederom waar in de *Deurwagters* verschilden van de Onder-Diakenen: gy kunt hier, lezer, zoo gy lust hebt, het gebouw der oude Kerken zien, en een onderzoek, *of de Onder Diakenen tot de groote Ordens behooren*, en den tijd, wanneer men gewilt heeft, dat zy by de Grieken van toen af zouden ongetrouwd blijven.

Hebt nog een luttel geduld met my, wy zullen nog bet koks en kraauwers hooren, want de dertiende oeffening vertoont ons *de minder ordens volgens de Latinen*. Deze waren ten getale van vier: 'k zegge, daar was een *Deurwagter*, een *Lezer*, een *Bezweerder*, en een *Volger*. Yders *stoffe* en *vorm* staat hier aangewezen (by voorbeeld de *stoffe* van een *Deurwagter* was de sleutel-overlevering, en het touw van de kerkklokken) samt de veranderingen, die in deze alle gebragt zijn.

Voe-

Voegelijk schaft de veertiende oeffening ook *de minder ordens volgens de Grieken*, die drie van de gezeide ordens hebben nagelaten, en den *Lezer* alleen gehouden, doende daar op nieuws een *Zanger* by. Ze hadden ook wel *Deurwagters*, maar niet uit de klerken, nevens meer andere bedieningen in de hoofdkerken. Nu valt 'er ook na te sporen, wat het by de Grieken was, *in een minder orde door het zegel geordent te worden*: wat kragt de Grieken het kruisteeken toeschreven, en wat plegtigheden zy in hunne ordeningen pleegden. Voorts wierden de *Lezers* heel anders by de Grieken als Latijnen gekoren, en hunne diensten waren veelvuldiger by de eerste als laatste.

De Syriers hadden zoo wel *Zangers* als de Grieken.

Der Klerken hoofdschering volgens de Latijnen en Grieken vult de vijftiende oeffening; waar in ons word geleeraart de oudheid van die *schering*, hoedanig die van tijd tot tijd geweest is, waarom de Klerken eertijds een dubbelen krans hadden, en wat voor een schering d'er was zonder ordening. By de Grieken en Syriers wierden de *Lezers* ook geschoren. Somtijds waren de *Lezers* kinderen.

Nu roep ik *Land!* zie daar is de zestiende en laatste oeffening. Welkers inhoud deze is. *Een beschrijving van de vier eerampten, die regtsgezag in de Kerk hadden.* Waarom in den beginne van 't Euangely zoo weinigerley bedieningen in de kerk waren, eerst maar *Bisschoppen*, toen *Diakonen*: waar na de pragt, zwier, en het kerkgebaar allenkskens aangroeide.

Wan-

Wanneer en by wat geval de *Aarts-Ouder-ngen* eerst wierden ingesteld. Hoe de Grie-en in woorden te verzinnen weits, de La-ijnen eenvoudiger waren. Wie by de Latij-en *Aarts-Ouderlingen* genaamd worden. Wat egtgezag zy by de Grieken, wat by de La-ijnen hadden. Der *Aarts-Diakenen* oorsprong, n der zelver bediening by beide. Dat een Aarts-Ouderling onder een Aarts-Diaken stond. Waar van daan de *Kardinalen* eerst hunne na-nen hebben gekregen. Wanneer de *Aarts-Diakonen* te Roome, wanneer in Griekenland hebben opgehouden.

Nog hebben we geen einde van al dat spel. De Grieken hadden ook een Voorzittenden * *Papierbewaarder*, en vijf of zes gasten, die zy met een vergezogt bastaard Grieks woord *exocatacoeli* noemen. Onze welervarene Schrij-ver zelf weet den naamsoorsprong van die *exocatacoeli* niet wel t'huis te brengen, hoe-wel hy hunne bediening beschrijft; want ze behoorden onder de Klerken van den Kon-stantinopolitaanschen Patriarch. Het is hier niet onnut te verstaan, hoe de kerkelijke goe-deren by de Grieken eertijds in vier deelen wierden verdeeld, wie daar aan deel had, en hoe daar uit het ampt van *œconomus* [*huishouder*] is voortgekomen: hoe de Latijnen die verdeel-den; wanneer die bediening in de Kerk ophield, en hoe de *Beschermer der Kerke* (nog een Ampte-naar) zijn oorsprong nam; dog daar na ook in ongebruik is geraakt: eindelijk hoedanige quan-ten

* Chartophylax, *een regter van de geschillen der kerkamptenaren.*

ten het waren, die den naam *Vicedomini* [onderheeren] droegen.

Deze ſluiten 't hek. Zy waren bezorgers van de middelen der Heeren Biſſchoppen, en zoo veel als der Biſſchoppen ſtedehouders, geen kleine kerkbazen, die, zoo wel als de ganſche hoop, het vette der aarde genoten.

Zekerlijk is dit een werk van ongelooffelijken arbeid, want de Heer Morinus heeft, om het zelve tot zijn volle beſlag te brengen, niet alleen alle de Schooiſche Schrijvers (wat een plaag!) maar ook altemaal de Oudvaders en gehoude kerkvergaderingen doorgelezen.

Dus ben ik ten einde geraakt.

II. HOOFDDEEL.

An eſſay toward a natural Hiſtory of the EARTH, and terreſtrial bodies, eſpecially minerals: as alſo of the Sea, Rivers, and Springs. With an account of the *univerſal Deluge*, and of the effects that it had upon the *Earth*, by *John Woodward* M. D. Profeſſor of Phyſick in Gresham-College, and fellow of the Royal Society.

Dat is,

Een proef der natuurlijke Hiſtorie van de AARDE, *en aardſche lichamen*, *byzonder-*

derlijk bergstoffen, *als mede van de* Zee, Rivieren, *en* Bronnen: *met een beschrijving van den* algemeenen Zondvloed, *en deszelfs uitwerkselen op de Aarde, door* Joan Woodward, *Arts, Hoogleeraar der Natuurkunde in Greshams-leer-plaats, en lid van de Koninklijke Maatschappy. Te Londen by* R. Wilkin 1696. *in* 8. 19 *bladen.*

DIt boek is een ontwerp van wigtiger werk, waar in de Heer Woodward belooft, te zullen bewijzen alles wat hy hier blootelijk ter neder stelt; namentlijk dat de Wereld, voor en na den Zondvloed, meest dezelve gestalte en lichamen gehad heeft, zulks dat wy alle het gene, dat voor de Zondvloed daar in was (vrugtbaarheid alleen uitgezonderd) op dezelve plaatsen, daar of daar omtrent, ten huidigen dage nog vinden.

Een stellinge voorwaar, regelregt aanloopende tegen het gene de Heer * *Burnet*, mede een Engelsman, in zijn bekend boek de *Aardrijksbeschouwinge* heeft beweert.

Tot lof van den Heere Woodward moet ik zeggen, nooit meer zaken en klaarder bewijzen in zoo een kort begrip als dit gezien te hebben. Maar gy moet my wel verstaan, lezer: alle zijne bewijzen, zegge ik, vloeyen; dat is,

* *Te weten* Thomas, *niet de jegenwoordige Bisschop van Salisbury, gelijk vele te onregt zijn* E *daar voor aanzien, want diens voornaam is* Gilbert.

is, zoo gy zijne eerſte ſtellingen voor waaragtig houd, de andere moeten van zelfs volgen.

De gronden, op welke dit Stelſel geſticht is, zijn 's mans aanmerkingen, die hy wil, dat de Wereld eenpariglijk erkent voor de beſte gronden van een beſtendige filozofie.

Om de zijne wel te leggen heeft hy zelf geheel Engeland doorgereiſd, en over al ooggetuige willen zijn van de diepſte gronden der zwarte koolputten, waar in hy alles naauwkeuriglijk heeft onderzogt, en het een met het ander vergeleken; tot zijn leedwezen door den krijg verhinderd zijnde dergelijke naſporingen buiten 's Lands ook te doen.

Voor aan het werk, in zes deelen gedeeld, word kortelijk verhaalt, hoe hy alles heeft aangelegt.

Zijn eerſte ſtelling is, dat 'er op de landeryen, op de bergen, midden in de ſteenrotſen vaſtgehegt in de aarde, ja in de diepſte kuilen, gronden, en, met een woord gezegd, in alle oorden, hooge, lage, harde, weeke, niet alleen op eene plaats, maar door het ganſche Wereldsrond, gevonden worden ſchelpen, hoornen, visbeenen, en diergelijke dingen meer, die eigentlijk tot de Zee behooren.

De vraag is nu, hoe die daar gekomen zijn?

Na een onderzoek van de gevoelens der geleerden over dit geſchil, welker vijfderley ſoort * hier word opgeteld, toont de Heer Woodward, dat de gezeide dingen haren oorſprong niet hebben uit de bergſtoffen, maar uit

* P. 17.

uit de Zee, in der voegen, dat ze niet door eenig toeval, als op de ſtranden leggende, daar geraakt, maar uit de diepte der Zee afkomſtig zijn.

Om te bewijzen, hoe ze daar quamen, meint hy, dat in de Zondvloed alle lichamen, haar vaſtheid verloren hebbende, door der wateren kraft opgebeurd zijn, evenwel niet verre verdreven van de plaatſen, daar ze t'huis hoorden. Dus is alles onder malkanderen vermengd, ſteen, kalk, zand, bergſtoffen, viſſen, ſchelpen, en wat al meer lichamen de Aarde of in hare ingewanden, of op haar oppervlakte bezit. Als nu de Zondvloed gezakt was, kreeg alles wederom zijn plaats, daar het ging zitten: duſdaniger wijze nogtans, dat ligter ſtoffe in zwaarder verward, met dezelve als vaſt ter neder zeeg, en zoo de laagſte gronden * bewoonde. Elk kreeg dan in de Aarde een plaats, dieper, of hooger, na zijn gewigt; en daarom vind men, hoe men dieper graaft, des te zwaarder ſchelpen, en beenen. Nu wijſt hy aan, † op wat manier men kan begrijpen, hoe de ſchelpen overal gekomen zijn. ✠ Andere hebben dit wel gegiſt, maar wiſten geen reden te geven, en derhalven meinen ſommige, dat het geen ſchelpen, of beenen, maar alleenlijk eenige bootſeringen en ſpelingen der Natuere in de onderaardſche wereld zijn. Achtderley gedagten van andere ſtelt hy voor, en wederlegt dezelve, bewerende daar tegen, dat de Aarde zoo vele veranderingen niet onderheyig is geweeſt, als men

* P. 29. † P. 34. ✠ P. 37.

wel gewilt heeft; en dus zijn d'er ook zoo vele nieuwe landen uit het water niet opgeborreld, of andere daar onder verdronken, als men zig wel inbeeld. Hy werpt hier niet weinige oude gronden om verre, en brengt Kirchers boek, den Ark van Noah getiteld, in dat gedeelte tot den ſtaat van ongeloofwaardigheid.

De oude Schrijvers zijn, zijn 's oordeels, in hunne misſlagen, hier omtrent begaan, niet zoo zeer te beſchuldigen; want de Filozofie was toen nog maar in haar eerſte kindsheid, de overleveringen duiſter, en de geſchiedeniſſen, zoo oude als nieuwe, daar door onder elkanderen verward. Zy hadden luttel ondervindingen, of oude opmerkingen. De oude waren in den Zondvloed verloren, en de nieuwe Wereld had haar handen vol ander werk, hier gemeld. 't Is ook geheel onzeker, of 'er voor den Zondvloed, en mogelijk lang daar na, nog wel letteren om te konnen ſchrijven bekend waren, en eer gelooffelijk neen, als ja. Epikuurs gevoelen over de Wereldverandering mede onderzogt, en uitgeſtampt zijnde, word beſloten, dat de Aarde nu geen andere ſtandplaats heeft, dan ze te voren had, en met reden te geven waarom de Oude, * die geen onderzoekens tijd hadden, het zoo blindeling gelooft hebben, neemt dit eerſte deel een einde.

Ik beſpeure reeds, hoe kort ik yder ſtuk afbreke, dat mijn uittrekſel overlang zal moeten vallen, ſchoon echter veel te klein na den over-

* P. 65.

vervloed der stoffe, die het boek behelst, want de zaken staan gepakt, en gepropt.

Ging de Heer Woodward in het eerste deel niet als ontkennender wijze te werk, nu zal hy stellender wijze gaan betoogen, * dat het de Zondvloed alleen is, die de schelpen op het land gebragt, en daar gelaten heeft.

We zagen uit het vorensgezeide, dat in den Zondvloed, alle lichamen met en tussen de wateren verward, en van haar vastheid ontloopt zijn. Elk zakte, na zijn gewigt, toen de hevige drift der wateren ophield, weêr op zijn plaats (men zie yder van die lichamen † hier aangewezen) slepende al wat schelpen en zeelichamen aan haar vast waren, met zig. Dewijl nu yder verscheide stoffe een byzonderen korst op den bodem maakte, of hooger, of lager, na dat zijn gewigt was, gaat de Schrijver voort te toonen de reden van alle ongeregeldheden, en oneffenheden des Aardrijks, en zeer aardiglijk waar van daan de ✠ eilanden haar oorsprong hebben, met alle verdere bewegingen des meergemelden Zondvloeds, welke alleen quam, om den vloek op den Aardbodem te brengen, het menschendom te straffen, en de Aarde daar na zoo vrugtbaar niet te laten, als die voor den Vloed was.

Daar aan volgt een onderscheidmakinge zoo tussen den mensch als tussen de Aarde, voor en na den Val, en voor en na den Zondvloed; mitsgaders reden, waarom God de eerste Wereld verdorf. De schrandere Engelsman geeft ons daar een destige verklaring van de plaats

* P. 72. † P. 75. ✠ van p. 81, tot 84.

uit het boek der Wereldmakinge van Mozes beschreven VI. 3———13, en zijn gevoelen, waarom de Aarde nu zoo vrugtbaar niet is als te voren: want hy meint, dat Gods oordeel in den Zondvloed zoo zeer over de Aarde als over den mensch is gekomen. Waarom niet? raakte het maar den mensch alleen, zoo zoude het geslagt, dat 'er toen was, maar alleen geleden hebben.

Zijn 's achtens is door Gods wijze voorzienigheid in het oordeel des Zondvloeds den mensche merkelijk heil overgekomen: want de mensch, nu niet beter zijnde dan te voren, word nu, door meer werken, van de zonde te rug gehouden: de Aarde geeft nu zoo vrywillig, welig, of overvloedig niet: ook staat hier 't onderscheid van de Oude en Nieuwe Wereld, en een uitlegginge van andere plaatsen uit het gezeide boek der Wereldmaking.

Vraagt iemand, waarom die vloek over de Aarde met Adams val tot op den Zondvloed uitgesteld wierd, hy krijgt tot antwoord, dat ook de dood wel negen honderd jaren wierd uitgesteld: ja die gedreigde vloek quam met den Vloed uit een tegenstelling van de Landbouwery, voor, en na dezelve; en vraagt iemand verder, indien in den Zondvloed alles ontsloopt is, waarom ook niet de schelpen? hy zal meerendeels met een natuurlijke reden beantwoord worden *p.* 108.

Achter een betooging hoe in den Zondvloed, wanneer nu de afgronden der wateren tot in het binnenste middelpunt der Aarde wederkeerden, de benedenste korst even als een

gewelf

welf zig daar op gezet heeft, zien we vervolgens den oorsprong van de trassteen, en van de bergen.

Dus verre het tweede deel.

In het derde deel spreekt de Engelsche Schrijver met nieuwe opmerkingen van de wateren des Aardkloots.

Hy stelt voor vast I. Dat in het middelpunt der Aarde een groote menigte waters is. Mozes noemde dit, zijn 's oordeels, *Afgrond*, de Heidenen *Erebus* en *Tartarus* [helle] II. Dat die wel omvat is rondom met een harden korst, dog echter door sommige wegen met de bovenste wateren gemeenschap heeft. III. Dat 'er is een ronde omloop van de wateren, en dat het * Dampgewest even zoo veel optrekt, als het laat nederdalen; zulks dat de Aarde zoo veel van den regen krijgt, als ze aan de dampen geeft. IV. Dat de gevallen regen wederom zijn oude plaats inneemt. (Voeg er by V. Wat wasdom de rivieren daar van krijgen. En VI. Waar uit die hunnen afkomst hebben.) VII. Dat de Afgrond is de Schatkamer van alle die wateren; en eindelijk ten VIII Dat 'er beneden in de Aarde is een zeer groote hitte, die het water van onderen opwaassemt, en bovenwaarts drijft, regt na het oppervlak, daar het op den korst even als in een helm by den anderen loopt; dat hier van daan het water in de rivieren komt, na dat die hitte meer of minder is, en ook zoo veel meer of min uitwerkt, na dat het jaargetijde boven van meer of minder hitte voorzien is.

* Athmosphæra.

Nu vermake ik my zelven met de beſpiegeling van de Natuur, het maken, en nedervallen des regens. Hoe de Zon heeter is, hoe zwaarder regen. Ook is 'er reden, waarom het water in de ſtroomen des Winters hooger komt als des Zomers, en op wat wijze den Afgrond voor hare uitwaaſſemingen weder nieuwe ſtoffe van water krijgt.

Deze rondomloop des waters doet alles groeijen, want het water brengt vrugtbare deeltjes met zig, eerſt in de groeibare dingen, en zoo voorts in de dieren, teffens en in de menſchen. Dit werkt ook op de ſchelpen, die daarom of nog gaaf, of half verteerd zijn, na dat de ſtoffe is, in welke ze leggen.

Die fijne dampen zijn dan ook de oorzaak van dat verderf, dat men gemeenlijk de lugt toeſchrijft, daar in tegendeel de lugt niets anders doet als behouden.

Wat het vorensgenoemde vyer belangt, dat verwekt de aardbevingen, die zwaarder of ligter voorvallen, na dat de korſt harder is; en het is uit de Natuurkunde te leeren, hoe en wanneer dezelve met watervloeden verzeld zijn: gelijk mede, van waar het komt, dat de klooven, die een aardbeving veeltijds maakt, ſomwijlen water ſpoegen, en hoe de zee door dat ſchokken der aarde, zelfs als 'er geene de minſte wind is, onſtuimig word. De Oude praatten d'er verkeerdelijk van, en daar kan geen andere oorzaak als 't vyer zijn. Dus gebeurt het, dat de aardbevingen zig door geheele landſtreken verſpreiden, en niet zelden in ſteenachtige plaatſen het zwaarſte, daar en tegen

gen in zwavelachtige oorden het minste geweld doen: zoo zag men ouwlinks, en nog Italien, Griekenland, en zulke gewesten meest van die rampen aangetast.

By onzen Schrijver zijn die vervaarlijke vyerbrakende bergen Etna, Vezuvius, en zoo vele andere als 'er zijn, niets anders als lugtbuizen van dat onderaardsche vyer; en by aldien deze d'er niet waren, wy zouden veel meer aardbevingen gevoelen.

Dit zelve vyer brengt hem zeer natuerlijk tot een onderzoek, van waar de warme baden ontstaan, en waarom dezelve niet altijd even heet zijn; ons daar op voorstellende de bevatting, die de gemelde Heer Burnet van den Aardkloot heeft, en dezelve, als vol misslagen, vrymoediglijk wederleggende. Hy toont hier by, tegen de genen, die zulks niet konnen begrijpen, en daarom ook den Zondvloed niet voor algemeen houden, waar van daan zoo veel waters is gekomen, dat het veertig ellen boven het hoogste gebergte konde rijzen, in zeventien onderscheide stellingen.

Een toegift van dit derde deel is, I. Hoe Amerika bevolkt is geworden. II. Dat ook de Heidenen niet alleen van den Zondvloed, maar ook van eenige byzonderheden dien aangaande kennisse hebben gehad; en dat het daar van daan komt, dat zy de Aarde onder zoo velerley benamingen geëert hebben.

Het vierde deel begint met een verhandeling van de metalen en bergstoffen, en derzelver makinge. Aangewezen hebbende waarom die zoo moeijelijk te vinden zijn; en op welk een wij-

wijze men dezelve, en de gesteentens vind; haar standplaats na den Zondvloed; en haar making aldaar; hoe de schelpen daar gekomen en gebleven zijn; waarom die niet altijd by dezelve stoffe gevonden worden, en zig meer op d'eene, dan d'andere plaats vertoonen; na dit alles, zegge ik, aangetoond te hebben, stelt hy, dat het metaal, 't welk nu gevonden word, reeds in den Zondvloed is geweest, hier en daar wel verspreid, maar door het onderaardsche water by een gebragt, daar ook de regen het hare toe doet.

By voorval van dit waterdruipen leeren we uit den Heere Wodwaard wat de Dropsteen [*lapis stalactites* of *stillatitius*] is, hoe die geboren werd, hoe alles kristalt, waar het meeste en wederom het dikste metaal te vinden is. Wat andere ook daar van mogen zeggen, zijn gevoelen is, dat die stoffen na den Zondvloed niet vermeerderd, maar verminderd zijn.

Met een vertoog van de bergstoffen, hoe die in 't water komen, en wat uitwerkselen de bewegingen der wateren tot haar opkomst doen, stellende, dat de hitte alzins bergstoffen voortbrengt, wijst hy, hoe het Salpeter in de stallen, duivekotten, en dergelijke plaatsen komt; waar omtrent hy zijne zonderlinge gedagten heeft, ruim zoo waardig een breeder bespiegeling als de dampen van de koolputten, welker sommige het ligt uitdooven, andere ontsteken, andere wederom de kraft van buspoeder hebben. Eindelijk hebben we een gezigt van hoe hoog, en waarom de bergstoffen door de Zon worden opgetrokken; wat quaad de gezeide dam-

dampen aan de lichamen der menſchen doen, en waarom nog meer in warme landen; welke maanden des jaars de ſchadelijkſte zijn; wijders uit wat oorzaak het in Engeland meer in Zomer- en Hooimaand dan in Winter- en Louwmaand regent: by 't welke hy een gelijkeniſſe van de Zon bybrengt, en aardiglijk van deszelfs werkinge redeneert.

Zoo kome ik aan 't einde van 't vierde deel, tot welkers toegifte de Schrijver van eenige zaken rept, die hy tot de voltrekkinge van dit werk wil bewaren; onder andere wijdloopig van den *Amber*, die, na zijn meininge, geenzins een Gom, maar geheel iets anders is, komende in de rivieren, na een zwaren ſtorm, even eens als het Goud.

De verandering der wateren na den Zondvloed is ſtoffe van het vijfde deel. Niets is, volgens Woodwaards ſtelling, meer verandering na den Zondvloed onderhevig geweeſt, als de bovenſte aardkorſt, dewijl ze ſtoffe byzet aan allerley lichamen, die daar na tot dezelve wederkeeren; zoo dat hier een geduerige rondomloop is. Hy wil toonen, wat veranderingen de ſteenrotſen t'zedert dien tijd hebben onderhevig geweeſt, en waarom de nedervallende ſtukken van bergen de Aarde niet doen rijzen. Evenwel geraken door dit afvallen der ſteenbrokken ſommige ſchelpen en andere zeelichamen, die daar in oorſpronkelijk beſloten waren, op het oppervlak der Aarde.

Uit deze, door geweld van het water, en andere ongemakken verbroken, zoo wanneer d'er verdikt zand in beſloten is geweeſt, ko-

men de steenen, *cochlitæ*, enz. [schelpsteenen] genaamd, die anders ook met de tijd in stukken raken, en verbrijzeld worden.

Daar is reden, waarom de vyerspoegende bergen, als Etna, en andere, zoo weinig minderen; maar God heeft het afnemen der bergen besteld tot nut zoo der dieren, als voornamentlijk der menschen, om dat daar door veel van de groeibare stoffe die allen lichamen ten uiterste noodzakelijk is, in den aardkost word gebragt.

Nu zullen we in het zesde en laatste deel den staat van de Aarde voor den Zondvloed eens bezien. Onze natuurgeleerde Engelsman geeft billijke reden, waarom dit niet eerder als hier heeft konnen 'geschieden. Dat de stant der Aarde voor den Zondvloed niet anders als d'onze geweest is, blijkt uit de schelpen, en meergenoemde zeelichamen, tot den huidigen dag daar van nog overgebleven. Hy verwerpt derhalven de gedagten van den Heere Burnet, als gansch strijdig tegen de tale van Mozes. Want daar Burnet begreep, dat de Aarde voor den Vloed nog in gestalte, nog in jaargetijden, nog byna in iets anders met de onze overeenquam, daar wederspreekt hem Woodwaard in acht onderscheide afdeelingen.

Gelijk de Aarde met die voor den Zondvloed dezelve is, zoo is ook de Zee, al vat Burnet het heel anders, en dus krijgt deze en gene plaats uit het eerste hoofddeel van Mozes Wereldmakingboek zijn regten zin. De Zee was toen alzoo groot, en zoo zout, als nu. De ebbe en vloed was ook dezelve; en dewijl

dewijl d'er rivierſchelpen uitgegraven worden, ſtrekken die voor een bewijs, dat 'er ook rivieren voor den Zondvloed geweeſt zijn: waren d'er rivieren, daar waren ook bergen.

Hoe groot de vrugtbaarheid van Zee en Land voor den Zondvloed was, zoo als hier onderzogt word; alle de ſchepſelen, die zy toen voortbragten, waren van dezelve geſtalte als ze nu zijn: en, of 't ſchoon andere tegenſpreken, daar zijn metalen en bergſtoffen voor den Zondvloed geweeſt, en deze zijn nu nog op dezelve plaats, ja moeten noodzakelijk daar zijn. Dog hier nevens gaat reden, waarom de boomen niet zoo wel als andere lichamen op hare plaatſen zijn gebleven.

Wanneer na den Zondvloed de Aarde, om zoo te ſpreken, zig wederom zette, ſtaken de gebergtens hunne hoofden op, en de rivieren rezen, na alle bedenken op dezelve wijze, als ze voor den Vloed waren: des meint de Heer Woodwaard, dat het Paradijs nog te vinden is, 't welk hy omtrent Babel of Bagdat ſtelt.

Voor 't laatſte acht hy bewijſſelijk, dat toen ter tijd de Zomers en Winters de onze gelijk zijn geweeſt, in alles regtdraads tegen den meergemelden Burnet redenerende, met aanwijzing, hoe de Wereld uit meerder en minder hitte beſtaat, als of uit de maand, van Mozes bygebragt, des Werelds begin, en de tijdrekening die toen gehouden wierd, konde nageſpoord werden.

Zie daar een uittrekſel, dat wegens d'overmaat der ſtoffen niet eer konde werden afgebro-

broken; alt'zamen nieuwe opmerkingen, die een navorſcher der Natuurgeheimen tegen die van de Heeren Burnet en Ray, op hun tijd in de Boekzaal geplaatſt, kan vergelijken, terwijl de geleerde wereld zal jooken, dat de Heer Woodwaard zijn woord mag houden, en dat beloofde grooter werk haaſt in 't ligt geven.

III. HOOFDDEEL.

Zesde vervolg *der Brieven, geſchreven aan verſcheide hooge ſtandsperſonen, en geleerde luiden, door* ANTONI VAN LEEUWENHOEK. *Te Delft by* Henrik van Krooneveld 1697. *in* 4. 22 *bladen en een half.*

DIT IS HET UITTREKSEL VAN DE VIJF VOORSTE.

VOlgens mijne beloften vertoone ik wederom *elf brieven*, van den naauwkeurigen beſchouwer der Natuere Antoni van Leeuwenhoek. Ze maken dit zesde vervolg uit, en leveren ons verſchot van fraaije opmerkingen over dieren, zaden, planten, bergſtoffen, en derzelver deelen. Zie hier de vijf voorſte.

De 97ſte, die d'eerſte in rang is, geſchreven aan den Delfſchen Burgermeeſter en Bewindhebber der Ooſt Indiſche Maatſchappy den Heer en Meeſter Henrik van Bleiswijk, geeft reden

reden van het vet in de ingewanden van de Riviervissen, en Häringen, van de spijs, dien de Haring in zee vind, van den Steur, en het valschbevondene praatje van jan alleman, dat de Steur van water en wind leeft. Sta by, lezers, die zoo groote liefhebbers van vis zijt als ik ben, gy zult hier niet onsmakelijk hooren redeneren waar de onsmakelijkheid van de Kabbeljaauw, als ze ontijdig is, van daan komt. Behaagt het u niet? of zaagt gy liever een regt tijdige Kabbeljaauw, daar gy te middag uwe tanden in mogt zetten, en die u kon leeren.

Terwijl hy lillend word in mooten afgedeelt,
En d'afgesnede moot in putten krimpt en speelt,
Dat elke holte u tot een beker moet verstrekken,
Om onder zoo veel Wijn zijn lichaam te bedekken,
Als hem wel eer een plas van Zeenat heeft bevloeit?

Ik wete'r u thans geen te beschikken, die moet gy by den smakelijken Ystroom-digter zoeken.

Hier valt wat te lezen van kleine wormen, die door de darmen van de Haringen konnen boren, zonder dat het maagsap door de wonde tot in de holte van den buik loopt, bewezen met een zeldzaam voorbeeld van Hoenderen, die spelden hadden ingeslokt.

Die met my den 98sten brief wil doorsnuffelen, moet niet vijs van Luizen zijn. Dat 's te zeggen, hy moet zijn neus niet opschorten, als hy den Schrijver aan den hoog edelen geboren Heere van Renswouwde hoort vertellen, met hoe grooten vlijt, en met welk een onna-

vol-

volgelijke lijdzaamheid hy de voortteling der Luizen heeft nagespoort.

Weest dog zoo bang niet, gy al wie, den naam van Filozoof willende dragen, in dit uittreksel valt; de Luizen zullen u niet aan 't lijf komen: ten zy gy mogelijk daarom in deze praat geen zin hebt, om dat ze uwe luizige stellingen van de geboorte dezer dieren, als of die uit zweet, stof, en ik wete niet wat voor uitwerpsels of vodden voortquamen, grondig wederlegt. Deze aanteekeningen zullen u wijzer maken, zoo gy anders niet liever stijfkoppig bot wilt blijven, en bewijzen u omstandiglijk, hoe de Luizen, die van tweederley sex, en geenzins, gelijk sommige wanen, man en wijf te zamen zijn, door welgestelde en regelmatige voortteling in de wereld komen. Derzelver maaksel is van een verwonderlijke schoonheid, die niemand zig zoo fraay kan verbeelden, als ze hem voor 't vergrootglas zal blijken. Maar hier van spreekt de Heer Leeuwenhoek thans zoo zeer niet, als van hunne eyeren, zaadvaten, en stoffe in dezelve bevonden, van hunne angels, van hunne spijzing, en zorgvuldiglijk gadegeslagene aanqueeking, om hunnen grooten teelt na te sporen, welke ons hier voor oogen word gesteld, der mate, dat twee wijfjes Luizen binnen acht weken overgrootmoeders konnen zijn van tien duizend naneven. Een zinnelijke print van de teelleden, angels, en eyerdoppen, door den teikenaar op papier gezet, zoo als ze hem voor het konstglas gebleken zijn, kan voor een toegift verstrekken.

Aan den Amsterdamschen Burgerheer en Bewind-

windhebber van d'Ooſt-Indiſche Maatſchappy den Heere Nikolaas Witſen geeft de ſchrandere Kijker in den 99ſten brief zijn oordeel over de witte Foelje, die van de roodachtige word uitgelezen, en als ondeugend verworpen. Tot nog toe heeft men gemeent, dat die witheid uit een ſlegt gewas ſproot, maar een naarſtig onderzoek doet ons althans zien, dat de zoo genaamde witte Foelje, uit dunne vliesjes beſtaande, van zekere wormen word uitgegeten, tuſſen die vliezen, waar mede alle hare bladeren zijn omvangen, op dat de binnenſte ſtoffe voor het wechwaaſſemen mogt bevrijd zijn. Deze wormen veranderen in vliegende ſchepſels, van welke een, in print aangewezen, den lezer doet verbaaſd ſtaan. Zoo wonderlijk aardig is 't in alle zijne deelen; zoo net gevormd zijn alle deszelfs werktuigen; zoo ſchilderachtig zijn de ſchilden, waar mede het beesje, als 't niet vliegt, zijn bovenſte achterlijf dekt; zoo doorwrogt is dat achterlijf vol gewronge en gekorvene leden; zoo veelvuldig zijn de aderen, die daar door loopen; zoo teeder, zoo zeldzaam, zijn de wiekjes, met hare vaten, en zenuwen, welke zenuwen tot uitſpanſſels van de wiek verſtrekken, zoo fraay zijn de puntige uitſteekſels, die de vliezen van de wieken bezetten; zoo zonderling voegſaam is de toevouwing der wiekjes, en in lengte en in breedte, van den teikenaar na zijn beſte vermogen afgebeeld; om kort te gaan, zoo net van maakſel is 't geheele beesje van voren tot achteren, met zijn hoorntjes, en pootjes, en klaautjes, en haartjes, dat het my, terwijl ik dit zit en kijk,

meer

meer als een vierde deel van een uer tijds heeft wechgenomen.

Ik zoude hier byvoegen de geboorte van den Noot-Muskaat, die, in zijn ſchors leggende, door een ſtreng gevoed word: 't welk, tot het grootmaken der dieren in de baarmoeders overgebragt, velerley bedenkingen kan veroorzaken, en geen kleine verwondering, als men ziet, dat de ſtreng, waar door de Noot-Muskaat gevoed word, zoo vele verſcheide vaten heeft, als in den boom zijn; maar ik laat het doorſnuffelen van dezen brief ten dienſte der Neerlandſche Ooſt-Indiſche Maatſchappy over, die door den Natuerpeiler Leeuwenhoek verpligt word, om, volgens zijn raad, op de bewaring der kruideryen, die Zy uit het geurig Ooſten krijgt, zorge te dragen.

Een liefhebber van het onderzoek der bergſtoffen zal zig ook niet beklagen, uit den honderſten brief aan den zelven welgemelden Heer Witſen geſchreven, te leeren, wat 'er al te zien is in zekere Erts, die in het midden van Tartarie word uitgegraven, en waar in men meent, dat Lood, Zilver, en Goud is: desgelijks in de bergſtoffe van Sumatre, en de Zilverrijke Erts uit Amerika, alles beveſtigd met zuivere ondervinding, en eigen arbeid.

Maar voor iemand, die tot nog toe het draaijen van den Aardkloot niet heeft konnen gelooven, om dat hy niet wijzer gemaakt was, dan zijn meeſters zelve zijn, dient de 101ſte brief, waar in de ſchrandere man aan den meergemelden Amſterdammer Burgerheer betoogt, hoe hy, in een vry land wonende, daar men

zijn

ijn gevoelen over de beweging van den Aard-
oot rond uit mag spreken, voor eenige jaren
em zelven daar in op de volgende en geestige
ijze voldoening gaf.

Hy liet voor hem ronde glaze flessen, of bol-
n, blazen, van zeven of acht duimen uit den
iddellijn, met een kleinen hals, en vulde die
iet water. Toen nam hy rood lak, dat al te
oren met een hamer aan kleine stukjes was ge-
agen, welke stukjes lak, als hy in den glazen
ol gedaan had, nam hy een looden kogel, die
oor den hals van den glazen bol konde ingaan,
vorens in den kogel een klein gaatje geboord
ebbende, in 't welk hy een lang dun touwtje
ast maakte, sluitende daar na den hals van den
ol met een stukje kurk, mede met een eng
aatje doorboord, waar door het touwtje, dat
en kogel vast hield, wat geprangd doorging.

Aardige vond voorwaar! dezen kogel plaat-
te hy, door behulp van 't kurk en het touwtje,
oodanig, dat ze maar even van den grond van
t glas afhing, wanneer hy een netswijs gemaakt
ouwtje, of lintje, welkers einden zoo lang
varen, dat ze boven den hals van den glazen
ol uitquamen, om den glazen bol vast maak-
e.

Hy draaide die bovenuitstekende einden van
iet touw of lint, terwijl de glaze bol op een
afel of kussen stil stond, veelmalen met de vin-
er als een koorde om: daar na ligtte hy met
le hand, waar mede hy het einde van de
ouwtjes vast had, den glazen bol van 't kussen
p, zoo dat ze door dit doen omdraaide.

Met den kogel verbeeldde hy hem zelven

den Aardkloot, met het water in den glazen bol de waterachtige lugt, waar in wy leven, met het in ſtukken geſtooten lak in den bol de wolken.

Geduerende deze ronde beweging van 't glas bleef de kogel alleen met langzaam omdraaijen als ſtil hangen: maar het lak, dat, toen het glas ſtil ſtond, rondom den kogel had gelegen, verplaatſte zig, in het omdraaijen van den glazen bol, binnen in de rondte tegen het glas aan, en verwijderde dus zoo verre van de kogel, als de holte van het glas toeliet.

Terwijl het glas nu in zoo een ſnelle omdraajing was, liet hy de hand, die den glazen bol ophoud, nederdalen, waar door het glas op een boek papier, of tafelkleed, of kuſſen (om 't breken voor te komen) ſtil ſtond.

Toen zag men in dit nederzetten van 't glas, dat de lakdeelen een zeer verwarde beweging maakten, en gelijk het lak in 't omdraayen van het glas van den kogel afſcheidde, zoo wierden nu de lakdeelen na den kogel toegeſtooten, en wel in dier voegen, dat de ganſche kogel van de lakdeelen als bedekt wierd.

Op dezelve wijze dan als door de beweging van het glas de lakdeelen, die om den kogel lagen, van den kogel worden wech geſtooten, alzoo oordeelt de Heer Leeuwenhoek, dat de wolken door de dagelijkſche omwenteling of draajing van den Aardkloot in de lugt worden opgehouden; en gelijkerwijs met het ſtil houden van 't glas alle de lakdeelen zig rondom den kogel komen te plaatſen, en den kogel te bedekken, alzoo ſtelt hy vaſt dat het zoude toe-

toegaan, by aldien d'Aardkloot ſtil ſtond, en het Heelal om den Aardkloot bewogen wierd. Namentlijk dat alle de wolken, en ook de waterdeelen, en andere zware ſtoffe, waar in wy leven, niet in de lugt zouden konnen blijven hangen, maar op den Aardkloot nederſtorten, daar haar ruſtplaats zoude zijn.

Wanneer nu de kogel met het lak omvangen legt, en wy als dan 't kurk aan het touwtje wat hooger opſchuiven, zulks dat het kurk den hals van het glas niet komt te raken, en nogtans de kogel op den grond van het glas komt te leggen, en dan het touwtje, daar 't kurk ende kogel aan vaſt is, zaftelijk met de vingers komen om te draayen; zoo zullen wy zien, hoe het lak van den kogel, die als dan (om zoo te ſpreken) om deszelfs as komt te draayen, het lak van den kogel zal afſtooten: het welke ons wederom moet voldoen, ten bewijze, dat de beweginge van den Aardkloot om deszelfs as ook alzoo de vogtige dampen wechſtoot.

Hy vertoont ons de fles, zoo als die ſtil op een kuſſen is ſtaande, met de ſtijf omgedraaide koorde, den looden kogel aan het touwtje, de lakdeelen, het kurk met het touwtje, en voorts al wat tot dezen vernuftigen vond behoort.

Thans zijn my de handen zoo vol werk van velerley ſoorten, dat ik de zes volgende brieven van dit zeſde vervolg tot Bloey- en Zomermaand wil ſparen.

IV. HOOFDDEEL.

Hercules Prodicius, ſeu Carolus, Juliæ, Cliviæ ac Montium Princeps in *Joanne Wilhelmo* Comite Palatino Rheni nepote poſt ſæculum redivivus. Authore reverendo P. *Joanne Pakenio* Societatis Jeſu SS. Theologiæ Licentiato.

Dat is,

De Welluſt-verlatende en Deugdvolgende Herkules, of Karel, *Vorſt van Gulik, Kleve, en Bergen, in* JOAN WILHELM *Paltsgrave aan den Rijn, zijnen nazaat, na een eeuw herlevende, beſchreven door den eerw. Vader* Joan Pakenius, *uit de maatſchappy van Jezus, Licentiaat van de H. Godgeleerdheid. Te Keulen by d'Erfgenamen van* Widenfeln, *en* G. de Berges 1695. *in* 4. 76 *bladen.*

VRemde titel! welke, voor u, Hollander, zoo ik die niet ontvouwe, wiſſelijk onverſtaanbaar is.

De Heer Pakenius, Jezuijt, beſchrijft in dit werk een tweejarige reis, die zijn Doorluchtigheid de jegenwoordige Paltzer Keurvorſt van 't jaar 1674 tot 1676 door Holland, Kleefsland, Gelderland, 't Stift van Utregt, 't Spaanſch-Nederland, Vrankrijk, Engeland, Sa-

avoyen, Italien, en Oostenrijk gedaan heeft.

De hooggemelde Vorst (d'eerstgeboren van cht broeders uit * *Filips Wilhelm*, in zijn leen Keurvorst Paltsgrave van Nieuwborg, en eszelfs tweede gemalinne *Elizabet Amelia Magdalene*, te Dusseldorp op den 19den van Grasmaand des jaars 1658) was omtrent 17 jaen oud, als zijn Heer Vader, na beraadslaging net groote mannen, en met verlof van den Keizer, goed vond, den jongeling een reis na de voornaamste Hoven van Europe te laten doen, en andere landen, buiten zijn geboor-en-erf gelegen, te bezoeken.

Vader Pakenius was een der gener, die tot verzelling van den jongen Vorst verkoren wierden, en dewelke met hem heen en weêr gereisd hebbende zijne reisbeschrijving met het opschrift van *Herkules Prodicius* schijnt te doopen, om dat een zeker oud Wijsgeer, *Prodikus* geheten, gezegt word, een boek geschreven te hebben, in 't welke hy verziert, dat Herkules van de Wellust aan d'eene, en van de Deugd aan d'ander zijde getornd zijnde, de laatste volgde: gelijk ook de hoogstgemelde Vorst gedaan heeft.

Ten minsten dunkt het my zoo: die 't met fraayer toepassing weet t'huis te brengen, ik geve het hem om een beter; 'k houde anders veel van duidelijke titels.

De namen van alle de gene, die den Vorst tot zijn gevolg bygezet wierden, staan hier vermeld: elk zoude zijn post waarnemen, en Vader Pakenius zielbezorger zijn.

* *Gestorven in Herfstmaand* 1690.

't Was Slagtmaand des jaars 1674, als de vastgestelde reis door een Misse, en daar op gevolgde Predikaatsie wierd ingewijd, alhier van woorde te woorde te lezen.

Den 20sten der gezeide maand begaf de Hofstoet zig van 't Kasteel *Bentberg* na *Dusseldorp*, alwaar de Vorst zijne doorlugtige Ouders vaar wel zeide.

Ik moet den lezer eens voor al berigten, dat de jonge Vorst over al, waar hy aanquam, met d'uiterste eerbewijzing en teekenen van Vorstelijke Hoogheid onthaald wierd, welke hier met uitgedrukte namen der persoonaadjes, die hem verwellekomden, en d'omstandigheden van alles wat 'er omging, telkens beschreven staan, en die my niet moeten ophouden, om den draad van de reize niet te verliezen, ten zy daar ze boven mate pragtig en aanmerkelijk zijn. 'k Zwijge ook de naauwkeurige vertellingen, die de Schrijver doet van allerley aanmerkelijke gedenkteekenen, en opschriften, die hy in de steden en plaatsen zijner aankomste zag.

De jeugdelijke Vorst en zijn gezelschap quamen dan te *Kleef*, van daar te *Kranenburg*, voorts over *Nimwegen*, *Aarnhem*, en *Utregt* te *Amsterdam*.

Van alle de genoemde plaatsen verhaalt de Jezuijtsche vader dat hem meest aanmerkelijkst na zijn zin ontmoette.

Over *Haarlem*, en *Leiden* (laat my niet meer zeggen, dat het gedenkwaardigste aldaar te zien vermeld word) quamen zy in den *Haag*, flux begroet werdende van de Grooten, en onder

er die van den Prins van Waldek.

Het dagt hen ook der moeite waardig, te *Loosduinen* in de Kerk te bezien de bekkens, beduidende, met het daar nevens gezette beuzelverhaal, hoe dat

——— ——— * *Gravin Margriet † voor dezen zwaar*
Zoo vele kinders kreeg, als dagen in een jaar.

Ja dog: zulke schoone wonderhistorien vinden we ook by de Hollanders.

Van *Delft* in onze geboortestad het loffelijk *Rotterdam* gekomen bezagen ze ook Erasmus geboorte-huisje; by welk geval de Jezuijt niet kan laten dien grooten Rotterdammer een streekje te geven. Dog dat 's geen wonder, en ik behoeve niet te zeggen waarom.

Ze vertoefden niet lang te Rotterdam, maar voeren na *Dordregt*, en van daar na *Antwerpen*, hebbende onder weeg de Zeeuwsche kusten van verre gezien.

Vader *Pakenius* gewaagt uit deze stad, en *Brussel*, werwaarts de Vorst met zijn hofsleep spoedde, van eenige gedenkteekenen, en zoo genaamde heilige overblijfselen.

De Heeren Jezuiten bewezen den reizenden Vorst, en zijn gezelschap, alle bedenkelijke beleefdheid.

Na veel eere, een Vorst passende, gingen ze het steedje *Halle*, en de kerk van de Lieve-Vrouw aldaar, samt haar verbazende wonder-

* *Vrouw van Herman, Graaf van Hennenberg.*
† 1276.

daden, bezigtigen, zoo als die opgeteld worden. En wie dog darre aan derzelver geloofwaardigheid twijfelen, daar ze van de geleerden Lipſius beſchreven zijn, wiens penne met een fraay Latijnſch gedigt, aan Maria vereerd, onder andere ſchenkaadjes in de gemelde kerk pronkt.

Hier van daan trekken ze door *Bergen in Henegouwen*, *Valencijn* en *Kamerik* in Vrankrijk. Te *Parijs* gekomen wierden ze van den Lelyvorſt als beſte maats zwieriglijk onthaald; 't welk onzen Reisbeſchrijver zoo bekoorde, dat hy den helen geſlagtlijſt der Franſche Koningen van den ouden Faramond af tot den althans heerſchenden Lodewijk toe hier in laſt, en den laatſten wegens alle zijne zonderlinge deugden ten Hemel heft: de ſtad Parijs zelve, en haar voorname gebouwen worden van hem beſchreven, met de daar omtrent gelegene luſthoven, en kaſteelen des Konings.

Afſcheid van 't Franſche Hof genomen hebbende, om hun voorgenome reis na Engeland te volvoeren, zetten zy voort op *Kales*, van waar zy overſtaken, en te *Londen* aanquamen.

Met geen minder eere als in Vrankrijk wierd de Vorſt en zijn aanhang van den Britſchen Koning Karel de II ontfangen. Alle de grooten lieten ook hunne hoogachting om ſtrijd uitmunten.

Te *Oxfort* onthaalden hem de Scholieren met Latijnſche vaarzen, en een vertoog, beide hier ingevoegd.

Na dat daar alles bekeken was, en de Vorſt, we-

weder te Londen gekeerd, van zijn Majesteit afscheid had genomen, belandden zy te *Kantelberg*, en geraakten over *Doevres* weder op de Fransche kust, eerst te *Diepe*, voorts te *Rouaan*, *Chartres*, *Orleans*, by gelegentheid van welke stad de historie van de Orleansche Maagd kortelijk te pas word gebragt, *Blois*, *Amboise*, en *Tours*. In alle deze plaatsen, meerendeels van Jezuiten voorzien, wierd de jonge Vorst na zijn staat gevierd; zoo ook in het steedje *Richeljeu*, te *Samur*, *La Fleche*, *Angiens*, *Nantes*, en *Rochel*.

Het Jezuijtsch gezelschap onthaalde hem te *Bourdeaux* met Latijnsche en Fransche gedigten, en dus quam hy door verscheide steden in *Languedok*. D'eerste plaats, dien de reizigers aandeden, was *Tolouse*, daar na *Montpellier*, en meer andere steden, tot dat ze in *Provence* traden, *Arles*, en *Salon* (daar de voorzegger Nostradamus begraven legt) met derzelver fraayheden bezagen.

In 't Graafschap van *Avenjon*, was hun verblijf in de Stad van dien naam, onder den Paus behoorende, niet lang. Zy spoedden zig door *Oranje* na 't Landschap *Daufiné*, alwaar des Franschen Konings zoon, gemeenlijk den *Dolfijn* geheten, den reizenden Vorst een brief liet toekomen, met het opschrift *aan Mijn Heer mijn Neef den Prince van Nieuburg*.

Te *Lions* maakten ze wat langer halte, en togen van daar over *Grenoble* in Savoije, gerakende door *Montmelian* binnen *Turin*, de Hoofdstad van Piemont, in welke de Weduwe van den Hartog van Savoye haar hoffelijk-

heid betoonde, in tegenwoordigheid van haren jonge zone, den thans regerenden Vorst.

Uit deze streek belandden zy door 't Milaneesch Hartogdom te *Genua*, daar de Heeren Spinola en Durasso uit den naam van 't Gemeenebest met vijf karossen den Nieuwburger Prins verwellekomden. Hier wierden eenige zoo genaamde heilige overblijfselen getoond.

Te *Pavyen* is onder andere het graf van * *Severinus Boetius*, en den Regtsgeleerden *Baldus*, te zien.

Van daar quamen ze door lustige velden en waranden binnen het heerlijk *Milanen*, dat de Duitschers in naamsoorspronk willen afleiden van *Mey-* en *Land*, noemende het zelve *Mey-Land*, om dat het Land daar over al zoo vermakelijk is, als of 'er een altijd duerende Mey was. Andere evenwel pogen het t'huis te brengen van *Midland*, als leggende midden tussen twee rivieren *Tesino*, en *Adda*; andere wederom achten het *Maagdeland* genoemd te zijn, om dat Pallas eertijds daar geëerd wierd: dog wy zullen deze Duitsche keurlijkheden niet gaan onderzoeken: want my komt te binnen by andere gelezen te hebben, dat Milanen een Latijnsche naamsoorspronkelijkheid heeft *a sue dimidia lanata*, van een zog, half met wolle bedekt, hoedanig een beest ter plaatse, daar de eerste grondvest geleid wierd, zoude gevonden zijn geweest. Men bekeek hier het lijk van Sant Karel Borromeus, in een kristalline kas, nog gaaf; ook dat van Sant Ambroos, tussen

* *Zoek dezen man in de Boekzaal van Maart en April* 1695.

tussen de lijken van Gervaas, en Profaas, onder het groot Outer, het eerste in de Hoofdkerk van de Lieve Vrouw, de drie laatste in Sant Ambroos Kerke leggende.

Uit Milanen trokken ze voort na *Kazal*, *Placensse*, *Parma*, en *Modena*, van waar ze treffelijk bejegend binnen *Bolonije*, en ten laatsten (ik sla een plaatsje of twee over) te *Lorette* reden; van welkers wonderlijke Kapél, Mariaas geboortehuisje, ik * meermalen hebbe gesproken. Vader Pakenius beweert de wonderdaad.

Na 't plegen van hunne Godsdienstigheid op deze zoo gewijde plaats, keerden ze na het roemrijke *Roome*. Hier bezogten zy niet alleen vele hooge standspersonen, maar ook den Paus zelve, toen † Klement den X. De Nieuburger Vorst wierd met staatcy ter voetkus van dien grijzen Vryer ingeleid. Hoor dog, hoe onze Jezuijt, dat beschrijft.

✠ *Inducunt Principem, ad Pontificem, jam senem, primo ejus aspectu mire exhilaratum.*	Men leid den Prins binnen tot den Paus, nu een oud man, die op zijn eersten aanzien wonderlijk in zijn schik was.
Properat ille, abjicitque se ad pedes supremi in terris Christi vicarii, atque sacrum Salvificæ crucis in sandalia	De Vorst treed toe, en werpt zig neder voor de voeten van den opperſten Stedehouder van Christus hier op aarde, en ter kus van het heilige Kruisbeeld,

* *Lees de fabel Jul. en Aug.* 1692. pag. 200.
† *Eerst* Altieri *geheten.* ✠ P. 334.

lia expreſſæ oſculum exemplo Regum & Imperatorum, imo & ipſiusmet regnorum omnium Monarchæ Chriſti Jeſu ad pedes piſcatorum in ultima cœna provoluti, in Vicario ipſum ſancte veneratus & exoſculatus cum diligente & dilecta Maria Magiſtrum.

beeld, op zijne pantoffels uitgedrukt, na 't voorbeeld van Koningen, en Keizers, ja van den Monarch aller koninkrijken Chriſtus Jezus zelf, die op zijn laatſte Avondmaal zig voor der viſſchers voeten neêrboog; aldus den Meeſter zelve in zijnen Stedehouder eerende, en kuſſende, gelijk de naarſtige en geliefde Maria deed.

Dat 's taal! de Paus reikte minnelijk den Vorſt zijn hand toe, liet hem nevens zig op een ſtoel zitten, en gaf hem, na een gemeenzaam praatje, den zegen; hebbende alvorens des Vorſten ſtoet ook binnen gelaten, om zijne voeten te kuſſen, en driemaal de knien te buigen: toen bezogt men ook den Kardinaal Patroon Altieri, en den Deken der gepurperde Vaders Barberini.

Des anderen daags kreeg de Zweedſche Koninginne Chriſtine haar beurt van bezogt te werden, en het vorſtelijk gezelſchap ontfing van den Paus, en Kardinalen, allerley uitgekorene ſpijs en drank, in grooten overvloed.

Het ware my een al te langwijlige ſtoffe, alle de beleefdheden en plegtelijke groeteniſſen tuſſen den Vorſt en een menigte zoo uit- als inheemſche Grooten te Roome gewiſſeld, hier ſtiptelijk na te ſchrijven, en zijne eerbiedigheid

heid tot verscheide daar vertoonde heiligdommen aan te wijzen. Hier is keur van zulke kramery; brokken van 't Kruishout, dat Helene, Konstantijns moeder, van Kalvariën word gezegd binnen Roome gebragt te hebben (och wat is dat een oubakke praatje!) Veronikaas zweetdoek, met Christus trony gemerkt; de pijk, met welke een soldaat * Christus zijde doorstak; een houte stoel van Sant Peter; het graf, ja de hoofden der Apostelen Peter en Paulus; de heilige trap uit Pilatus huis; de tafel, aan welke de Heiland het laatste Avondmaal hield; Mozes staf; d'Arke des Verbonds; Sant Jans Doopvat; tot het welke geen vrouwmensch mag naderen, om dat een vrouw de oorzaak van des heiligen mans dood is geweest; en wat niet al meer? Vader Pakenius telt ons nog bet van dien huisraad op. Als daar is de pilaar, aan welke de Zaligmaker is gegeesseld, een spijker van 't Kruishout; het opschrift, en drie groote stukken van 't zelve hout; twee doornen uit den schimpkrans; een stuk van 't vloekhout, aan 't welke de bekeerde moorder storf; een vinger van Sant Thomas; 't hoofd van Augustijn; Christus afbeeldsel door Hem zelf aan den Koning van Edesse gezonden; 't lijk van Sinte Aagt; de graven van Sant Steven, en Sant Laurens, met den steen, op welke de laatste gebraden is; Mariaas beeltenis, van Sant Lukas geschilderd; een arm en een hand van Sant Franciscus Xaverius; nog ettelijke Santen en San-

* *Men weet netjes te zeggen, dat deze quant,* Longijn *genaamd, een Martelaar gestorven is.*

Santinnen; kostelijke graven en tomben van Pauzen; kerkers, holen, putten, martelplaatsen, wonderwerken des Ouwels, ja zelf een steen die de duivel op den kop van Sant Dominikus wierp, toen de goede man lag en bad. En daar meê scheide ik van dezen Roomschen inboedel af.

De Heer Pakenius, na 't bezien, en 't optellen dezer kostelijkheden, uitroepende de heerlijkheid van Roomen en alle haar gebouwen, kittelt hem zelven met de woorden van a Lapide, die *Roomen* noemt ῥῆμα en ῥῦμα [rheema *en* rhuma] een *Orakel* en * *bolwerk* des geloofs, ῥύμη [rhumee] een *wijk*, en zoo veel als de eenzaamheid der geestelijken, ῥώμη [rhoomee] *sterkte*, *kraft*, † ῥυμὸς [rhumos] een *disselboom* aan de wagen van de voerluiden des Hemels. Dat 's uit het Grieks. In 't Hebreeuws is רמה [rama] *hoogte*, *verhevenheid*: en het mooiste van allen is uit het Latijn te halen, om dat *Roma* van achteren *Amor* speld, het welke *Liefde* beduid; en zie daar, zoo is *Rooma* de Liefde van God en des naasten.

Onze reizigers woonden het Juichjaar 1675 by, dat Klement de X had afgekondigt, en de Vorst ontfing by dat geval een wasse kaars, van dien Paus gewijd.

Voor alle andere betoonde het Jezuitsch gezelschap te Romen haren gulhartigen yver jegens den Nieuburger Prins, met haar vertoog, en vaarzen, ons ☩ hier ten besten gegeven.

Het was den 26. van Sprokkelmaand des volgenden

* *Zoo legt het de Jezuijt uit.* p. 349. † *Hy maakt'er* ῥόμ*Ϭ* *van.* ☩ P. 363.

genden jaars 1676. toen de reizigers deze doorlugtigste Wereldstad verlieten, en de weg na *Napels* insloegen, alwaar zy over de Steden *Fondi*, en *Kapua* aanquamen. Vader Pakenius beschrijft eenige gedenkwaardigheden van die brave Stad, en hoe digt de Vorst by den brandenden berg Vezuvius is geweest.

Groot was het eerbewijs der Napelsche Jezuiten voor zijn Doorlugtigheid, in allerley talen van hen begroet. Men vertoonde de wonderbaarlijke bloedvloejing van Sant Januarius hoofd, niet zonder diep ontzag bekeken.

Hier deed de Vorst een tochtje † na *Puteoli*, waar ontrent Virgyls graf word aangewezen, en *Baje*, rondom nog voorzien van waardige gedenktekenen der Roomsche Oudheid: spoediglijk wedergekeerd nam hy zijn afscheid van Napels en trok onder een goed geleide in het lustige *Roomsche Kampaniën*, vol van alles, wat oogen en monden kan bekoren, vrugtbare landen, lieffelijke bosschaadjes, en aardiglijk beplante gebergtens.

Toen de Vorst alle bedenkelijk vermaak by en omtrent Romen genoten, en, van de Kardinalen verwellekomd, op karossen en vlieg-wagentjes alles op de geneugelijkste wijze bezigtigd had, trad hy andermaal binnen

Het om en om en wijdbefaamde Roomen,
Wiens Kerkhoofd poogt, en Oost en West te toomen,
Uit zijnen troon, veel verder dan 't geweld
Van Cezars zwaard de Wereld wetten stelt.

Men

* Of Pozzuolo.

Men duide het niet qualijk, dat ik des Agrippiners woorden een weinig verbakke.

Zijn Doorlugtigheid kreeg andermaal den Pausselijken zegen, en kuste des Grijzaarts voeten wederom; daar na begiftigd wordende met rozekranssen van kostelijk gesteente, goude penningen, en gewijde overblijfzelen.

Na zulk een zonderlingen eere wierd het tijd om uit Italien te gaan vertrekken, dewijl Bloeimaand des voorzeiden Jaars nu reeds gekomen was.

Zy geraakten van Roomen te *Sena*, onderweeg te *Monte Fiascone* dien lekkeren wijn van *Est*, *Est*, *Est* gedronken hebbende, en van daar op *Pise*, *Livorne*, en *Lucca*, welke plaats, en de wonderen daar getoond, van my in 't * uittreksel der nieuwe Italiaansche reis gemeld is.

Te *Pistoje* zag Vader Pakenius, na dat hy de Misse daar had gedaan, een Lieve Vrouwen beeld, dat in tijde van krijg en lugtziekte dikwils bloed had gezweet. Sant Japik is daar ook hoog geagt.

Met een klein regentje komenze binnen het vermaard *Florencen*, rijk van allerley pragt, en na een kort verblijf over het Appennynsch gebergte weder te *Bolonie*.

In beide de plaatsen wierd de Vorst vorstelijk ontfangen: zoo ook vervolgens te *Ferrare*, en te *Mantua*, alwaar in Sant Andries Kerk het bloed van Christus, dat de vorensgenoemde Soldaat Longijn in een spons overgebragt had, te zien is.

We

* *Sept. en Octob.* 1692.

We zullen wat haast maken door *Brescia*, *rona*, *Vicenza*, en *Padua*, om des te eerder nnen *Venetien* te zijn; daar we, na 't bekij- n van het Paleis en de plaats van Sant Mar- is, en vele treffelijke gebouwen, elders meer ngeroerd, den Nieuburger Vorst het ver- aak der mommerijen zien nemen.

De Venetianen lieten niets verborgen, dat n jeugdigen Prins kon vervrolijken, en be- honken hem met keur van pronkglazen.

Hy quam eindelijk met zijn stoet onder het eizerlijk gebied, en door eenige plaatsen te *eenen* behouden aan, daar de Doorlugte Gast oogvorstelijk van den Keizer, en de oude eizerinne Weduwe, enz. ontfangen wierd.

De Keizer was toen ter tijd Weduwnaar, juist wierd kort daar na het huwelijk tussen ijn Majesteit, en de Zuster van onzen reizen- n Vorst, *Eleonora Maria Theresia*, tot groo- vreugde des volks, gesloten.

Zijn doorlugtigheid *Joan Wilhem* nam den 8den van Slagtmaand des jaars 1676 afscheid an zijnen aanstaanden Zwager, en reisde na *ieuburg*, alwaar middelerwijlen door Kei- erlijke afgezanten de bedde-knoop tussen de wee gezeide persoonaadjes gelegt was.

De Huwelijks-voltrekkinge stond binnen *assaw* te geschieden, werwaarts zijn Keizer- jke Majesteit, en de Nieuburger Princesse pbraken, de laatste in 't gezelschap van haren ader, en Broeders, te weten den meerge- elden doorlugten Reiziger, en nog een jon- er Broeder, in byzijn van welke en vele an- ere Grooten de trouw geschiedde op den veer-

tienden van Wintermaand des voorzeiden jaar 1676.

Onze Schrijver vermeld van pitje tot paaltje de plegtige godsdienstplegingen van die twee hoogvorstelijke gelieven aan de Lieve Vrouw, de bulle van Paus Innocent de XI tot vergunning van den echt, de brulloftsdigten, zegenwenschen, het vertrek des Keizers, en der nieuwe Keizerinne na Weenen, voorts het affcheid van haren ouden Vader den Paltzer Keurvorst, deszelfs en zijner Zonen wederkomst te *Nieuburg*, en eindelijk de spoedige reis van hooggemelden *Joan Wilhem*, die met zijn hofstoet over *Frankfurt*, en *Ments*, voor by *Bon*, en *Keulen* behouden weer te *Dusseldorp* keerde.

Aldaar wierp de Jezuijt 's anderendaags na den aankomst zig voor 't Outer en den Ouwelkas neêr, en sprak tot zijnen God met deze woorden.

„ * VADER! Hy, en die, welke gy my „ gegeven hebt, was en waren de Uwe; en „ ik hebbe geen een van dezelve verloren. Gy, „ HEERE der deugden, die over al by ons „ waart, Gy, de weg, de waarheid, en het „ leven, hebt alle onze treden twee jaren lang „ op den weg van Vrede en voorspoed voortgezet; en uw Engel *Rafaël*, NB ons in vrede verzellende, heeft ons met heil en blijdschap in ons Vaderland gebragt. Gy, Gy, „ HEERE der deugden waart ons in 't aanvaarden der reize een toestemming, op den „ weg een troost, in de hitte een lommer, „ in

* P. 579.

in regen en koude een dekſel, in vermoeid-heid een wagen, in tegenſpoed een hulpe, in 't ſlibberige een ſtaf, en in ſchipbreuk een haven, met meer zulke andere uitdrukkingen, als welke van eenen Prieſter, die eenes reizenden Vorſten ziele hoed, te wagten zijn.

V. HOOFDDEEL.

Les Voyages de Monſieur de *Monconys* en Allemagne, & le troiſiéme qu'il a fait en Italie. *Troiſiéme partie* enrichie de figures en taille douce.

Dat is,

Reizen van den Heer de Monkonijs *in Hoog-Duitſland, en zyn derde togt in Italien.* Het derde deel, *vercierd met kopere platen. Te Parijs by* P. de Laulne 1695. 23 *bladen. in* 12.

ONlangs noodzaakte men my door een nieuwe ſtoffe, Monkonijs reisbeſchrijvingen achter het vervolg des tweeden deels af te breken, en deze uittrekſels uit de hand van den letterzetter weêrom te nemen: wel aan, terwijl ik thans wat meer ledigen tijd hebbe, laat ons nu over den Rijn ſpoeden, om Duitſchland in te trekken. De Heer Monkonijs zegt, dat, ter plaatſe daar hy overvoer, om op *Keiserswaard* te gaan, de Rijn zoo breed is, als de Teems voor Londen.

Over *Dusseldorp* quamen de Reizigers (ik meene den vorensgemelden Hartog van Chevreuse, onzen Schrijver, en zijn gezelschap) binnen *Keulen*, daar de Heer Sorbiere hen gevolgd was. Ze bekeken de kerken, en kloosters, en wat 'er meer in die groote Stad te zien is, als de verzierde drie Koningen, en de overblijfselen der elf duizend maagden, grollen, zoo oud, en vermuft, dat ik de vunsse lugt van dezelve onder mijn pen niet begere.

Voor het Stadhuis staan zes opschriften. Het eerste is ter gedagtenisse van dat Julius Cesar de Ubiërs [deze zijn de mannen van 't Stift Keulen] in 't getal zijner bondgenooten nam. Het tweede vermeld, dat Augustus daar een Volkplanting heeft gezonden. Het derde gewaagt, dat Agrippa de Stichter van de Stad is. In het vierde word gesproken van een Steenebrug, die Konstantijn zoude gebouwd hebben, dog daar men stuk nog brok van vind. Het vijfde telt op eenige voorregten, die Justiniaan den Keulenaars gaf, en het zesde is een gedenkschrift ter eere van Keizer Maximiliaan.

In Wijnmaand 1663 waren ze te *Hanover* geraakt, en van daar over eenige plaatsen binnen *Hamburg*. Pas buiten deze Stad legt het dorp *Altena*, behoorende onder 't gezag van den Deenschen Koning, alwaar de Roomschgezinde ter Misse gaan; 't welk de Ridder Treslon voor hen verkregen heeft. Wie deze Treslon is geweest, kan een Hollander in de beschrijving van Denemarken, die onlangs uit de Boekzaal-drukkery te voorschijn quam, nazoe-

[b]oeken. De Kalvinianen (zegt Monkonijs) [h]ebben daar ook een Kerk, want ze mogen [z]oo min als de Papiſten binnen Hamburg hun[n]en godsdienſt oeffenen, en de Lutheranen [v]erſchillen van beide in vele hoofdſtukken.

De kanſſels der Hamburgſe Parheeren zijn [b]eur de bank koſtelijk, en in de Kerk van Sin[t]e Katrijn is 'er een van zwart en wit marmer[st]een, met Italiaanſch beeldwerk zeer cierlijk [g]ewerkt: ook zijn de daken der meeſte Kerken [m]et koper belegt.

Te *Lubek* gekomen zagen ze, dat die groo[t]e Stad meer lengte als breedte had. In de [D]omkerk ſtaat tegen de muur geſchildert de [h]iſtorie van Hartog Henrik Leo van Saxen, [d]ie, zoo men zegt, op dezelve plaats, daar [h]y deze Domkerk bouwde, een hart vong, [m]et een kruis op den kop, en een halsband om den hals, waar op geſchreven ſtond, dat Char[l]emagne, die toen omtrent 400 jaartjes was dood geweeſt, het beeſt dien halsband had omgehangen.

Door *Lunenborg*, en de ſtreek, daar Lunenborg van *Brandenborg* ſcheid, geraakten ze in de Stad *Maagdenburg*, die toen ter tijd nog niet geheelijk herſteld was van twee geledene plonderingen, d'eene van den Keizer, d'ander van den Zweedſchen Koning Guſtaaf Adolf.

Van deze Stad quamen ze te *Leipzig*, en zagen het dorpje *Lutzen*, daar de gemelde Guſtaaf ſneuvelde, tuſſen *Lantsberg*, ook een dorp, en Leipzig, gelegen.

Te *Dresden*, daar het Saxiſch Hof is, wa-

ren ze in Slagtmaand, beziende de pragt en ſchat van den Keurvorſt, deszelfs ſtallen, en jagthuis, konſtkabinet, koſtelijke vaten, aardige maakſels, wondere uurwerken, en andere zeldzaamheden, alt'zamen hier *p.* 103 opgeteld. Zie ook de inhaling van den Hartog van Chevreuſe ter gehoor van zijn Keurvorſtelijke Doorlugtigheid kort daar aan.

Binnen *Praag* gekomen, deed de Grave van Martinitz, Burggrave van die ſtad, hen veel beleefdheid, en te *Neurenberg* bezagen ze de cieraden der kerken, van welke ſommige zeer fraay waren: dog zy vonden veel vermaaks by een konſtigen werkbaas aldaar, die een zeldzame karos, bequaam omme zonder paarden voort te ſpoeden, gemaakt had.

Ik zal eenige ſteden voorby gaan, want van dezelve is keur van vertellingen, al was het *Frankfort*, *Mentz*, *Oppenheim*, *Worms*, *Frankendaal*, *Manheim*, en *Heidelberg*, toen nog in haren ſtaat van weelde.

Te Heidelberg (dit moet ik echter aanroeren) bewees de Keurvorſt groote minzaamheid aan den Hartog van Chevreuſe, en den Heere Monkonijs, die dezen Vorſt hoogelijk roemt, om zijne geleerdheid, en luſt tot de kenniſſe der Oudheid. Hy bezat vele zeer oude penningen van ongelooffelijke waardy, nevens vele geſteentens, en kleinoodien, die hy hen vertoonde, groot vermaak ſcheppende in de maniere van het wegen der vogten, hem door den Schrijver aangewezen.

De Hartog wierd met gelijke beleefdheid t *Straatsborg* onthaald, en van de Overheid me wijn beſchonken. Nu

Nu was het Sprokkelmaand des jaars 1664,
de Reizigers te *Bazel* aanquamen, van wel-
stad ons het voornaamste, dat de gebouwen
de regering aangaat, hier beschreven word
g. 212 en 215 *enz.* In de groote kerk, daar
rasmus begraven legt, staat het kabinet van
mersbach, te voren van Erasmus, dat de
eeren van Bazel voor veel gelds van Amer-
achs erfgenamen gekoft hebben.

Ze quamen nog in dezelve maand te *Augs-
urg*, niet zonder gevoelen van de koude, en
ier schreef de Heer Monkony verscheide ge-
eesmiddelen, en geheimen, zoo wegens de
latuur, als Scheikonst op, die van *p.* 251 tot
90 te vinden zijn.

Te *Munchen* zie ik het hofpaleis met zijn
mslag beschreven: de Keurvorst was 'er niet.
Maar te *Regensburg* hadden zy het geluk, van
en Keizer, en drie Keurvorsten, van Keu-
en, Trier, en Beyeren te zien, die met hun-
nen hofstoet daar waren, nevens andere Vor-
ten, Kardinalen, Hartogen, Grooten, Bis-
schoppen, en Aarts-Bisschoppen.

De Reizigers hadden d'eere van met den
Keizer, dog onbekend, ter jagt te gaan:
maar eenige dagen daar na wierden ze ter ge-
hoor, en de Heer Monkonny ter handkus van
zijn Majesteit binnen gelaten, voor welke gun-
ste hy diepen eerbied bewees, en een zootje
hoofsche woorden leverde. *Sa Majesté Impe-
riale* (zegt hy) *à la demarche peu ferme, & va
branlant de côté & d'autre, comme les canes.* Dat
is te zeggen. *Zijn Keizerlijke Majesteit heeft ee-
nen niet al te vasten gang, en gaat waggelen van*

d'eene zijde op d'ander, gelijk de endvogels.

Andere Vorsten wierden met meer zwier als de Fransche Hartog van den Keizer ontfangen.

Na een vertooning van de hoffelijkheden, tussen zoo groote persoonaadjes voorgevallen, en meerendeels van onze vremdelingen bekeken, zetten ze in Grasmaand 1694 hunne reis na Italien voort.

Deze was de derde Italiaansche togt des Schrijvers, die van de tweede niets heeft opgeschreven, vermits hy om eigene bezigheden derwaarts was gereist.

Eer de Reizigers te *Insprук*, de hoofdstad van *Tirol*, quamen, waren ze op den weg voor by een hoogen spitsen berg gereden, op welkers top, zoo men vertelt, de Keizer Maximiliaan een wilde geit najagende in een kuil zakte, daar hy zoo lichtelijk niet uit als in konde geraken; maar als hy drie dagen daar in had gesteken, quam een zekere grijzaard hem daar uit trekken, die hem op zijn schouders na beneden gebragt hebbende verdween, en nooit weder gezien is. Ter gedagtenisse van dit wonderwerk liet hy (hier kan ik uit den Fransman niet zien, of hy den Keizer of den ouden man meent) daar ter plaatse een Christus kruisbeeld zetten, met Sint Jan en Maria elk aan een zijde, het welk van onderen geen vinger groot schijnt. Men kan niet begrijpen (zegt de Schrijver) hoe dat daar heeft konnen gesteld werden. Dog dit praatje word wat te kort afgebroken, anderzins schijnt het vry klugtig, Hoe? kon Maximiliaan daar gaan jagen, waarom konden daar

geen

een menschen komen om een kruispaal te planen?

In de kerken zijn weitse graven, en beelden an Aartshartogen, Koningen, en Keizers.

Den twaalfden der gemelde maand traden ze innen *Trenten*, daar hen, onder andere zoo enaamde heilige overblijfselen, getoond wieren de beenderen van den Trentschen Bisschop Vigilius, die van kettery beschuldigd wierd, om dat hy stelde dat 'er * Tegenvoetelingen waren. Men vind ten huidigen dage nog domnekragten, die, zoo ze meesters waren, een nder lichtelijk zouden verketteren, om zaken, voor hun begrip te groot zijnde.

Na vier dagen quamen ze eindelijk te *Venetien*, daar de Schrijver aanstonds de groete ging brengen, uit den name van zijnen Hartog, aan den Bisschop van Besiers, voor dezen Abt van Bonsi, namaals Koninklijk gezant aan de Venetianen.

Daar hy van den goudlakene muts spreekt, dien de Venetiaansche Doge draagt, met het overtreksel van gesteven kameriksdoek, leere ik, dat dit de eenigste belooning was, welke zekere Vrouw van het Gemeenebest eiste, voor dat ze een Heer, die zig meester van den Staat poogde te maken, met het nederwerpen van een marmersteene mortier op zijn kop, zoo als hy door de straat ging, den nek had gebroken. Edelmoedige hoovaardy!

Ik vertelle dit om der verandering wille, want met het bezien der Paleizen, Kerken, Tuighuizen, voor dezen in andere Schrijvers

* Antipodes.

bezien, luſt my thans geen tijd te ſpillen; nogte met den Heer Monkony in de Schilderyen van Pauwels Veronees, Titiaan, Bellotti, Baſſan, Palme, Tintoret, en meer andere vermaarde Meeſters my te verluſtigen. Deze alle, nevens de Venetiaanſche glasblazery, zijn voorwerpen van 't vernuft onzes Schrijvers.

In Bloeimaand doorkruiſten zy *Ferrare*, *Bolonje*, *Forli*, *Rimini*, *Ankone*, en het beroemde *Lorette*, meermaals van ons bezogt, daar de Schrijver, verrukt door de pragt der offergaven, aan de Lieve Vrouw geſchonken, en om de heiligheid der plaatſe, zijnen godsdienſt pleegde en aan een Jezuijt biechte.

Ze quamen in de zelve maand nog te *Roome*. Maar eer men Monkony daar van hoort ſpreken, worden eenige bladen tuſſen gelaſt, in welke vermeld ſtaan vele aanmerkenswaardige zaken, die van hem op zijn voorgaande togt na Roomen in 't jaar 1660 waren aangeteikend; gelijk als de puik-ſchilderyen, daar gezien, een beſchrijvinge van de Vatikaanſche Boekzaal, ſommige vremdigheden, en voor aan een vertelling van een hond, die twee jaren en een half op 't graf van zijn Heer had gezeten. *enz.*

Te Roome bezogten de Reizigers den beroemden Vader Kircher, die hun de proef van een artzeny mededeelde, zie *pag.* 460. Voorts hadden zy toegang tot de kerken, en paleizen, rijkelijk met beeld- en ſchilderwerk opgepronkt. Maar dat was 't alleen niet.

De Paus zelve gaf gehoor aan den Hartog van Chevreuſe, vereerende hem een ſtukje goud, met

met zijn beeltenis gestempeld; liet daar na onen Reisbeschrijver ook binnen treden, en hield met hem een ernstig gesprek, dat den Koning van Vrankrijk betreft, waardig, dat het met opmerkinge gelezen werde. *p.* 466.

Verwagt van my geen nader uittreksel der byzondere zinlijkheden, met welke zig het Reisgezelschap te Roomen ophield.

Zy togen in 't begin van Juny uit deze Weereldstad over *Viterbo*, en *Siena*, na *Florence*, daar de reizende Hartog by den Groot-Hartog en Hartoginne gehoor had, en ter bezigtiginge van Kerken, Paleizen, en pragtige gebouwen door voorname Grooten geleid wierd; daar na ook ter gehoor van de Vorsten Matthias, en Leopold, beide des Groot-Hartogs broeders, by den laatsten van welke onder zijne konststukken een schildery van Maria, en een oud marmer Venusbeeld te zien was van ongemeene waardy.

Aldaar is in de Kerk van 't H. Kruis een Lieve Vrouwebeeld, welkers hoofd men zegt van een Engel geschilderd te zijn. Waar blijven wy lompe Hollanders, die zulke meesterstukken niet konnen toonen? De historie luid als volgt. Wanneer de Schilder byna het gansche lijf van Maria afgeschilderd had, en nu zeer verlegen was, hoe hy best haar schoone aangezigt zoude verbeelden, geraakte hy van die bekommering in slaap, en weder wakker geworden zijnde zag hy (*mirakel! mirakel!*) dat het geschilderd stond. Ik bekenne, dat is een fijne schilder geweest.

Men houd dit wonderbeeld met drie voorhang-

hangſels bedekt, welker een louter zilver is, en het was een blijk van zonderlinge gunſte van den Groot-Hartog, dat hy dit den Hartog van Chevreuſe wilde laten zien, dewijl zulk een eere den Vorſten en Gezanten alleen gebeurd.

Tot vermijding van den grooten toeloop des volks, dat als dol komt aangedrongen, wanneer dit Maria-beeld ontdekt word, had de Groot-Hartog bevolen, dat het by nagt zoude geſchieden: en des niet jegenſtaande was 'er zulk een dikke drang van menſchen, dat hy genoodzaakt wierd met zijn gezelſchap te vertrekken, op dat de meeſte hoop dan ook zoude ſcheiden. Ter middernagt ging men weder na de Kerk, maar daar was geen minder toeloop: evenwel de Kerk wierd geopend, en, na 't lezen van een *Pater Noſter* en een *Ave Maria*, ontblootte men het wonderſtuk, dat een bruine ſchildery is.

Het Krijgstuighuis, dat de Reizigers bezagen, kan voor 70000 menſchen wapenen leveren, en is van treffelijk geſchut voorzien.

Alle de onthalingen, die de Florentijnſche Vorſt den Hartog van Chevreuſe deed, zoo op zijn Luſthuis *Poggio imperial*, als elders, waren zeer Hoffelijk, zwierig, en breed.

Onder anderen was 'er een achtjarige jonge, de zoon van een Lottharinger, die van zijn zes jaren af, zonder dat hy konde lezen, of ſchrijven, zig op zulk een wondere wijze in de Telkonſt had geoeffend, dat hy toen bequaam was, de moeyelijkſte vragen in dezelve op te loſſen. Zijn antwoord was vlug, en tot verbazens toe

ſchran-

[sc]hrander, zegt de Heer Monkony.

Met gemak quamen onze Reizigers van Flo[r]ence te *Bolonje*, en verder over *Modena*, *Re[g]io*, *Parma*, *Placenza*, en andere plaatsen [m]eer, voorts door *Savoyen* wederom in Vrank[r]ijk (onder wegen over al beziende wat van [h]unne lust was) en onze Schrijver den vier[de]len van Hooimaand des jaars 1664 nog binnen *Lyons*.

VI. HOOFDDEEL.

Les voyages de Monsieur de Monconijs en Espagne: avec une relation exacte sur la mort du Sultan Hibraim. Traitté pour connoître le poids des liqueurs, traitté de l'Algebre, un recueil de poësies, & un autre de lettres; & les indices pour toutes les quatre parties. Quatriéme partie enrichie de figures en taille-douce.

Dat is,

Reizen van den Heer de Monkonijs *in Spanje: met een naauwkeurig verhaal van de dood van den Sultan Hibraim, een verhandeling tot het kennen van de gewigten der natte waren, en een ander van de stelkonst, een verzameling van gedigten, en een dergelijke van brieven; ook bladwijzers voor alle vier* de

de deelen. Vierde deel, *vercierd met kopere platen. Te Parijs by* P. de Laulne 1695. *in* 12. 28 *bladen.*

VAn de voorgaande reisbeſchrijvingen mogt deze laatſte den voorrang wel hebben, om dat ze de oudſte is.

De Heer Monkony, door een ingeborene luſt van buiten zijn Vaderland de wereld te kennen aangedreven, was op zijn zeventiende jaar naauwelijks uit de Schole der Jezuiten gekomen, of begon deze zijn eerſte reize uit Vrankrijk, aan de kuſt van *Bajonne*, omme door *Biſkayen* in *Spanje* te geraken.

Zijn uittogt was, den 15den van Slagtmaand des jaars 1628, over *Fontarabiën*, de eerſte ſtad van Biskayen, en het dorpje *Hirum*, langs eenige bergen, van welke een, die na *Sant Adriaan* den naam draagt, en de groote weg na *Madrid* is, wonder-aardig van maakſel, en niet zonder gevaar begankelijk, den Reiziger bragt binnen de ſtad *Viktoria*.

Deze is de laatſte Biskaiſche ſtad, van waar men in het oud *Kaſtilje* treed, een land niet onvrugtbaar van aart, maar onbebouwd, want de inwoonders zijn zoo trots, dat ze meinen al te groote Sinjoors te zijn, dan dat de aarde, die hen niet waardig is, van hen zoude bebouwd werden: daarom blijven ze arm en hoovaardig.

Burgos is de eerſte ſtad van dit rijk, twee dagreizens van Viktoria gelegen: aanzienlijk van oudheid, als zijnde de zetel der oude Kaſtiljaanſche Koningen.

De

De groote kerk aldaar is onvergelijkelijk fraay, kruiswijze gestigt, voorzien met kostelijke kapellen, altaren, pragtige cieraadjes, en zoo genaamde H. overblijfselen; zelf is'er een wonderbarend beeld van Augustijn, dat een schoe van Nikodemus in de hand heeft, rondom met allerley weitsche toerusting en drie hondert klinkklare zilvere lampen omhangen.

Na twee dagreizens van Burgos quam de Heer Monkony te *Valedolid*, een schoone vierkante stad, gebouwd in een zeer ruime en vermakelijke vlakte, wel eer de lustplaats der Spaansche Koningen, vol fraaije straten, en deftige huizen, ik zwijge de pragtige koninklijke tuinhuizen, en het huis van Karel de V.

Maar hoe jammer is't, dat'er in zoo braven stad, en in meer andere, zoo vele doodelijke sprinkhanen zijn, ik wil zeggen, zoo vele doodeters, die't vette der aarde verslinden?

Voor den genen, die my nog niet verstaat, zal ik het wat klaarder zeggen, dat'er 70 kloosters zijn, onder welke dat van Dominikus uitmunt.

De kerk heeft een zeer cierlijke rijk gebeeldwerkte spits: van binnen geheel verguld en geschilderd zijnde.

Het klooster zelve is van een verwonderlijke schoonte, hebbende in zijn binnensten omtrek, van't eene einde tot het ander, groote en treffelijke schilderyen, die het leven van dien berugten dolleman den bloedgierigen Dominikus behelzen. Boven deze staan nog geschilderd alle de zoo genaamde Martelaren van hunnen regel. *Ik verwonderde my*, zegt de Heer Monko-

kony, hoewel ſterk Roomſchgezind, *aldaar ook het beeld van den Broeder Bourgoin te zien, dien de goede Vaders* [ja liever ſnoode wereldbedriegers] *onder den rang der martelaren geſteld hadden, om dat hy medeſchuldig was aan de vervloekte moord van Henrik den* III. Zoo is de naam van martelaar deurgaans op verſcheide wijzen onder de Chriſtenen verkregen.

Over de oude ſtad *Medina del Campo* quam de Reiziger te *Salamanka*, berugt door haar Hooge Schole, die hier zeer geprezen, en breedelijk beſchreven word. Daar is ook van kerken en kloosters geen gebrek, zoo ter eere van den bagemelden quant Dominikus, als Frans, en Barend.

Badajos, de laatſte ſtad, van welke men aan die kant na een uur reizens in *Portugal* komt, doet hier den Schrijver zijn Spaanſche togt een weinig afbreken: waar op hy ons een beſchrijving van dat Koninkrijk geeft, en byzonderlijk van de ſtad *Liſſabon*, dog dewijl van dezelve in het eerſte uittrekſel gewaagd is, luſt my geheel Portugaal over te ſtappen, en weder in Spanje te keeren.

Hy ſloeg den weg op na de kant van *Sevilje*, in 't land van *Andaluziën* gelegen, het ſchoonſte van geheel Spanje, gemeenlijk verdeeld in het *hooge*, van Sevilje tot Toledo, en *lage* tot Granade toe.

Men kan zig vermaken met een net verhaal van *Seviljes* gebouwen, tot dat de Reiziger van daar trok, en latende hoog Andaluziën leggen, over *Porto Santa Maria* met een fregat op *Kadix* voer, tot dat hy, na wat ſukkelens, te

Gibral-

ibraltar aanquam, de schoonste kaap des We-
lds, 't zy men zie op deszelfs gelegendheid,
oogte, sterktens, gezigt, scheidinge van de
vee Zeen, den Oceaan van de Middelland-
he, of dat men zig verwondere over deszelfs
rooten berg, anderhalf uur hoog, en even
oo lang, stekende drie vierde deelen van een
ijl in Zee, met een reep lands van 200 schre-
en, welke, dewijl ze van verre niet kan ge-
ien werden, de rots doet schijnen, als of ze
eheel was.

De Heer Monkonijs klom op den berg top,
m dat heerlijk gezigt te genieten, niet zon-
er moeite, ter oorzake van deszelfs afgebro-
enheid. Boven op staat een toorn, van wel-
e men ontdekt de schepen, die door de Straat
aren; en aan de kant van de Middellandsche
Zee is de rots zoo scherp, dat men niet zon-
er yzing na beneden kan zien. Van deze
oogte ziet men veertig mijlen in de Middel-
andsche Zee, tot verbazens toe: maar zoo
vel niet in den Oceaan, om dat de berg, *la
unto de Carnero* geheten, drie mijlen van daar
elegen is. Dewijl Afrika maar vijf mijlen
aar van aflegt, kan men d'er vijf Koninkrij-
en ontdekken, *Barbaryen*, *Marokko*, en *Fez*,
n aan de zijde van Spanje 't Rijk van *Sevilje*
n *Granade*. Kort om, dit is die Rots, door
aar benaminge van Herkules pilaren, en dat
llerberoemste *verder niet*, al de Wereld ken-
elijk. De Stad legt onder aan den voet.

Vijf mijlen verder, van de Afrikaansche
zijde, steekt een ander gebergte in Zee uit,
alwaar de Stad *Ceuta* legt.

Hoewel deze geheele ſtreek aan de kant van Spanje de ganſche Zomer van de zeerovende Moren onveilig gemaakt word, nogtans reiſde onze Schrijver dagelijks langs de zeekant tot aan *Mallaga* toe, twee en twintig mijlen van Gibraltar. Hy beſchrijft deze, en de groote ſtad *Antechera*, dog byzonderlijk *Granade*, de Hoofdſtad van dat Rijk, wel eer de zetel der Moorſche Koningen. In en omtrent deze welgelegene plaats zijn ſchoone Kerken, Gaſthuizen, en Kloosters. Dat van Sant Jeroen, geſtigt door Don Gonzales Fernando van Kordova, anders de Groote Krijgs-Overſte genaamd, heeft een Latijnſch opſchrift in breede letteren, beduidende TER EERE VAN G. F. VAN KORDOVA, GROOT VELDHEER DER SPANJAARDEN, DE SCHRIK VAN FRANSCHEN, EN TURKEN.

Ook ziet men een halfvierendeel uurs van de ſtad den *gewijden berg*, by de Spaanſchen *el monte ſanto* genaamd, om dat ze zeggen, dat daar een menigte Kerſtenen van de Moren gekapotteert, en tot Martelaars gemaakt zijn, die nog ten huidigen dage wonderen doen. Ik ga voorby het Moorſche Paleis, en de koſtelijke gebouwen van Karel de V.

Twee dagreizens van Granade legt de Stad *Jaen*, daar de Santinne Veronika te kijken is.

Na vijf dagen quam de Heer Monkonijs te *Toledo*, een trotſe ſtad, op een berg gelegen, die den toegang wat moeyelijk maakt. De koſtelijkheden in de gewijde plaatſen alhier zijn weêrgadeloos.

'tIs al goud, zilver, paarlen, en gesteente
[d]at 'er pronkt, en onder die een Diamant zoo
[g]root als een duiven ey.

Het Aartsbisdom brengt den Hoogopper-
[k]erkvoogd jaarlijks 366000 rijksdaalders aan
[r]enten op.

De Aartsdiaken van de Groote Kerk trekt
[1]0000 rijksdaalders jaarlijkse renten: even
[z]oo veel de Deken.

Andere bediende hebben ook hun wettig ge-
[d]eelte, zestig Kanonnikken yder 4000 rijks-
[d]aalders 's jaars, onder welke eenige mindere
[z]ijn, die 2000, en de minste die 1000 rijks-
[d]aalders trekken: *Aussi faut il avouer* (zegt
[M]onkonijs hier op) *que le service de Dieu se fait
[tr]es bien dans cette Eglise.* Dat is te zeggen.
*[A]lzoo moet men bekennen, dat de dienst van God
[i]n die Kerk zeer wel gedaan word.* Ja zeker!

Onze Reiziger van daar vertrokken bezag
[e]en Koninklijken tuin, zes ueren van Toledo
[e]n zeven van Madrid gelegen: ook een heerlijke
[v]lakte, ettelijke mijlen groot, omringd met
[k]leine bergen, en voorzien van een ongeloof-
[fe]lijk getal dieren, onder welke drie honderd
[K]emels uitmunten, die in de bossen loopen, en
[s]omtijds tot den arbeid opgevangen worden.

Eindelijk komt hy binnen *Madrid*, de woon-
[p]laatse der Spaansche Koningen, een stad, niet
[z]eer groot, maar in ruime, en regte straten
[w]el verdeeld, en voorzien met een groote me-
[n]igte fonteinen van Jaspis en marmersteen,
[k]onstig gebeeldwerkt, die de gansche Stad
[w]ater verschaffen. Hy beschrijft eerstelijk de
[a]anzienelijke gebouwen, het Koninklijk Pa-

leis, Wapenhuis, 't Paleis des Hartogs van Lerma, voorts de Kerken, en wat des meer is: tussen beide iets van den Koning.

's Konings lijfwagt bestaat in niet meer dan drie krijgsbenden. d'Eene, die op hem past, is van Bourgonjons, en Spanjaarden half en half, groot honderd koppen: deze dragen groote keelmessen, van eene kant snedig. De tweede is van Nederlanders; mede van honderd koppen, en de derde van Spanjaarden alleen, dog hoe groot, staat 'er niet by.

Als de Koning over een rijkszaak verschijnt, of ter Misse gaat, stellen de lijfschutbenden zig in rang. Voor uit komen de Oversten, en eenige Edelluiden, in 't zwart gekleed, zonder mantel en degen. Daar aan volgen de Grooten van Spanje, vier of vijf, gedekt voor den Koning, de twee Infanten, en zijn Majesteit alleen: dan de Gezanten, wel te verstaan de Pausselijke Bode tussen de Gezanten van den Keizer, en van Vrankrijk, en after die de Gezant van Venetien, want die vier konnen maar in de Kapelle komen.

Wanneer de Koning een luchtje gaat halen, gerijd hy als een gemeen Heer in een karos, getrokken van zes paarden, zonder lijfwagt, alleen verzeld van zeven of acht Edelluiden, en eenige Grooten van Spanje, after de koets te paard zittende.

De Koninginne laat haar gemeenlijk in een draagzetel van twee mannen dragen, vergezelschapt van zeven of acht karossen, met Juffers bezet; naast welke een menigte Heeren bloots hoofds te voet wandelt.

Men

Men ziet den Koning en de grootſte Heeren
tijd in zwarten gewade van taf, en een wol-
mantel.

Door geheel Spanje, niet alleen te Madrid,
naar ook in het minſte dorpje word vier of
ijf malen 's jaars een ſtierengevegt gehouden.
en gewoonte van de Moren afkomſtig, en die
Paus zelf te vergeefs gepoogt heeft af te
haffen, om dat daar door zeer vele menſchen,
onder den laatſten papentrooſt, om hals ra-
en. Het Schouwſpel geſchied te Madrid
net den grootſten zwier, in tegenwoordig-
eid van den Koning, en 't Hof, elk op 't
ragtigſte toegetakeld, en onder het gezigt
an duizenden menſchen, die uit de venſters
eggen, of op de daken ſtaan. Onze Schrij-
er vertelt als een ooggetuige deze nimmer
onder bloedſtorting voorgevallene vermake-
ijkheden.

Nademaal het beſtek der Spaanſche reisbe-
chrijvinge binnen Madrid bepaald blijft, heb-
en we in dezelve voor 't laatſte een verbeel-
ling van 't wijdberoemd *Eskuriaal*, zeven
nijlen van Madrid gelegen, met de Kerk,
Klooſter, Koninklijke begraafplaats, en heer-
ijke Boekzaal, en nog een galery, die 14000
of 15000 met de handgeſchrevene boeken ver-
vat.

After de Spaanſche reis heeft de drukker,
volgens belofte van den titel, den brief ge-
teld, die de Heer Monkonijs in 't jaar 1648
uit Konſtantinopolen wegens de dood van den
Sultan Hibraim ſchreef. Ze word gevolgt van
andere brieven, voorſtellingen, een ſtelkon-

stige verhandeling, gedigten, opschriften, en een menigte geheimen van Artzeny-en Scheikunde, met goede bladwijzers.

VII. HOOFDDEEL.

PACIFICATORES orbis Christiani, sive Icones Principum, Ducum, & Legatorum, qui Monasterii atque Osnabrugæ pacem Europæ reconciliarunt, quosque singulos ad nativam imaginem expressit A. van Hulle, celsissimi Principis Auriaci dum viveret Pictor, optimorum artificum dexteritate CXXXI tabulis æneis incisæ, nunc demum post viri illustris mortem in lucem editæ, & descriptione recens auctæ.

Ofte,

Pronkbeelden der Vorsten, en Vredehandelaars, dat is, verbeeldingen van alle de Persoonaadjes, die het roemruchtige Munstersche en Osnabrugse vrede-verbond hebben gesloten en uitgevoerd. Alt'zamen ten tyde der vergadering na 't leven geteekend door A. van Hulle, Schilder des Princen van Oranje, Hoogl. gedagtenis. En door de keurelykste Meesters dezer eeuwe in hondert

dert en een en dertig Konstplaten gesneden. Nu eerst uit de nagelatene schatten van een groot Heer hervoortgebragt, en nieuwelyks met een beschryving opgeluisterd. Te Rotterdam by Pieter vander Slaart 1697. *in folio.*

MEn heeft noodig geacht, de Printen, die hier voorkomen, te laten uitgaan met een Voorberigt aan den Lezer (in 't Latijn en Duitsch) door my geschreven, luidende als volgt.

Dewijl de Drukker en uitgever van dezen reeks konstplaten my, onder vele en wichtiger schrijfbezigheden, verzogt heeft, een beknopte ontvouwing derzelver te willen doen, op dat het niemand vremd dunke, dat, na den tussentijd van schier een half eeuw, de vertooning van zoo vele aanzienelijke Persoonaadjes, gelijk als in eenen schouwburg, hervoortgebragt werde, zal ik kortelijk, volgens zijn berigt, het geval, dat hem tot het erlangen van dit werk begunstigt heeft, vermelden, en daar nevens iets ter geheugenis-verversfing van de historie dezer roemrugtigste vredehandeling schetswijze te boek slaan.

Sedert dat de konstrijke Schilder Anselmus van Hulle, een Gentenaar in zijn leven, uit eigen lust de CXXXI afbeeldsels op den titel gemeld, volmaakt had, en dezelve vervolgens door de fraaiste stiften van zijn tijd in koper gebragt waren, zag men zeer weinige afdruksels in handen der liefhebberen van dusdanige pa-

piervermakelijkheden, nog hier te lande, nog elders; ja de kabinetten der Vorsten en Grooten zelve, die hier in print voorkomen, ontbeerden deze zoo lustige beschouwing, vermits het overlijden van den uitvoerder van 't werk deszelfs verbreiding door de bekendste deelen van 't Christenrijk deed staken.

De kopere platen dan geraakten by een gestapeld eerst voor een langen wijl in een hoek, daar na, als ze van geen regte waardeerders gezogt wierden (want onbekend maakt onbemind, zoo ons Hollandsch spreekwoord zegt) in handen van zulke, die voornemens waren, dezelve met eenen enkelen voorgeplakten Latijnschen titel by de naaste gelegentheid van eenige aanstaande vredehandeling, of ander dergelijk voorval, uit haar schuilplaatse voor den dag te halen. Maar, het zy dat de eigenaars onmagtig waren omme deze stoffe gangbaar te maken, of door aanrading in dat opzet gesteuit wierden, het besluit nam wederom geen voortgang, en deze braafuitgewerkte koperstukken, waardig, dat ze van overlang hare gesnedene afbeeldsels onder de oogen der konstkenners van Europe gebragt hadden, bleven in ik weet niet welk een nare Vlaamsche duisternisse met rag bezet leggen.

Hier by quam, dat de telkens opborrelende krijgsrampen, die Braband en Vlaanderen gedueriglijk in onrust hebben gehouden, niet toelieten, dat onze Vrehandelaars eens mogten opkijken, en ze schenen als ter eeuwiger kerker gedoemd.

'k Zal het zeggen.

Dit

Dit duerde, zelf tot in den jare 1695, omme rugtbaar door de bedrevene oorlogs- den, en allermeest door het bemagtigen n Namen, 't welk zig den yzeren vuist der ittannische Majesteit, met onverschrokke ndgenooten bestuwd, niet konde ontwrin- n; als wanneer eenige hope van hun verlos- g begon op te dagen: want zy wierden el- rs overgebragt, dog wel haast wederom in n kamer opgesloten, en wel op een plaats, ar het vyer des oorlogs zoo vervaarlijk rond- n snoof, dat onze goede voorstanders van de gevaar liepen van niet alleenlijk de von- n in hair, en baard te krijgen, maar zelf or een allerverschrikkelijkste bombardering der 't peuin van neêrstortende daken en zol- rs gepletterd, of tot een mengelklomp van okken koper, glas, en steenen onder mal- nderen versmolten te werden.

Omme dien gevreesden ramp te vermijden, n ze eindelijk wat verder van het gevaar der jgsvlamme, en voorts in ons Holland ge- gt, in handen van mijnen drukker, die by ttige overkomste van koop derzelver eige- ar geworden, hen alomme wil laten pralen, dat de trekken van zoo brave Meesters niet ger onzigtbaar blijven.

Ik zoude hier eenige verdere omstandighe- n van 't noodlot dezer platen, eer ze in Hol- dsche lucht quamen, en welke ook magtig n tot zonderlinge aanbeveling van haar ardy te strekken, den lezer konnen mede len; dog het dunkt my hier onnoodig, de- jl dit kort eenvoudig berigt genoeg aanwijst,

hoe 't bykomt, dat deze printen, na zoo grooten tijdsverloop, eerst te voorschijn worden gebragt: ook wil de drukker die geenzins met breedsprakelijke reden gecierd hebben, oordeelende dat het waar is, die zig zelven prijst.

Wat de afbeeldingen belangt, ze zijn van de volmagtigde Rijks-en Staatsgezanten, Amptenaren, en Bevelhebberen, die hunner Meesteren belang hebben waargenomen, in die beroemde handelingen te Munster en Osnabrugge in Westfalen over meer als eene vrede. Van deze zal ik als een Hollander, en ook om dat ze na den rang des tijds voor de anderen gesloten is, eerst stellen die *Vrede*, welke den kostelijken naam van EEUWIGE VREDE draagt, en na eenen tagtigjarigen oorlog tussen den Koning van Spanje Filips de IV, en de Vrye Algemeene Heeren Staten van de Vereenigde Nederlanden, is gesloten.

Tussen beiden zy gezegd (want ik schrijve dit zonder eenige voorbedenking, zoo als 't een en 't ander my te binnen komt) dat in 't werk ruim zoo veel gegeven, als op den titel beloofd word. Want voor eerst ziet men hier voor af gaan, niet slegts de Amptenaren der Vorsten, maar de Vorsten zelve, en hunne nabestaande, die maar eenig deel hadden, 't zy groot, of klein, zoo aan de algemeene als byzondere vredehandelingen, hier na te melden.

Deze zijn

1 Ferdinand de III Roomsch Keizer.
2 Filips de IV Koning van Spanje.

3 Lo-

Lodewijk de XIV (toen nog jong) Koning van Vrankrijk.
Christine, Koninginne van Zweden.
Ferdinand de IV Roomsch Koning.
Leopold Wilhelm Aartshertog van Oostenrijk.
Ferdinand Karel Aartshartog van Oostenrijk.
Johan van Oostenrijk.
Johan Filips Keurvorst van Mentz.
Karel Lodewijk Keurvorst van Beyeren.
Frederik Wilhelm Keurvorst van Brandenburg.
Karel Gaspar Keurvorst van Trier.
Joan Georgius Keurvorst van Saxen.
Ferdinandus Maria Paltsgrave en Keurvorst.
Frederik Henrik, Prins van Oranje.
Frederik Wilhelm Hartog van Saxen.
Karel Gustaaf Paltsgrave aan den Rijn, en Zweedsch Opperkrijgshoofd.
Augustus } Hartogen van Brunsw.
Georgius Wilhelm } en Lunenburg.
Wilhelm de VI Landgraaf van Hessen.
Frederik Hartog van Sleswijk in Holstein.
Eberhard Hartog van Wirtemberg.
Amelia Elizabet Landgravinne van Hessen.
Anne de Bourbon, Hartoginne van Longueville.
Antoni Gunther, Graaf in Oldenburg.
Filips Grave van Egmond.

Omme nu tot onze Nederlandsche vrede eder te keeren, haar Hoog Mog. de Heeren lgemeene Staten hadden dezelve door hunne

ne Gezanten te Munster zoo verre gebragt, dat ze op den dertigsten dag van Loumaand des jaars CIϽIϽCXLVIII wierd voldongen, in weêrwil van dezen en genen, die een stok in 't wiel zogten te steken, en tegen den zin van Vrankrijk, nog geen behoorlijken ernst tot de vrede toen ter tijd gezet hebbende.

Van de Spaansche zijde waren hier toe gevolmagtigd.

27 Gaspar de Brakkamonte en Gusman.
28 Jozefus de Bergaigne.
29 Antoni de Bruin.

Van wegen haar Hoog Mogende.

30 Adriaan Pauw.
31 Johan van Matenesse.
32 Johan de Knuit.
33 Franciskus van Donia.
34 Godard van Reede.
35 Barthold van Gent.
36 Wilhelm Ripperda.
37 Adriaan Klant van Stedum.

Mannen, al t'zamen op dezen lijst zonder hunne eertitels gezet, om dat die onder elk afbeeldsel breedelijk staan uitgedrukt, 't welk de lezer van de volgende, wegens hunne bedieningen, naauwlijks aangeroerd, ook gelieve aan te merken; en daar nevens, dat niemant zig aan den rang store.

Ze wierd kort daar na gevestigd, en vervolgens afgekondigd.

Op

Op den vier en twintigſten van Wijnmaand
s voornoemden jaars, trof men ook in de-
lve ſtad Munſter het zoo lang gewenſte Vre-
nverdrag tuſſen den Keizer en Koning van
rankrijk, in tegenwoordigheid van daar toe
lmagtig gemaakte Gezanten, zoo van beide
re Majeſteiten, als andere afgezondene der
eurvorſten, Vorſten, en Stenden des rijks;
itsgaders tuſſen het Roomſche Keizerrijk en
weden, den zeſden van Oogſtmaand gele-
n, en goedgekeurd, daar na ten zelven da-
binnen Oſnabrugge geteekend: waar van
an gemeenlijk de Munſterſche en Oſnabrug-
ne Vrede word by een geſteld.

Nimmer was voorhenen zulk een aanziene-
ke byeenkomſt in die ſteden gezien, en vele
dden den tijd van vijf jaren daar geſleten,
r ze dat metſelwerk van eendragt in tiras lei-
n.

Zoo haaſt dit dus verre gebragt was, wier-
n alle krijgshandelingen wederzijds geſchort;
g omme alles ter uitvoering van een volſlage
ſt voort te zetten, ſoldaten af te danken,
ld op te brengen, ſteden en plaatſen te her-
llen, en alles wat voorts bedongen was ſtip-
lijk te voldoen, is 'er niet alleenlijk op den
jſden van Wijnmaand des volgenden jaars
ↀIↀCXLIX nog een nader verdrag tuſſen den
eizer en Koning van Vrankerijk gemaakt,
aar ook op den vijf en twintigſten van Zo-
ermaand CIↀIↀCL tuſſen Zweden en 't Kei-
rrijk, de hoofdzakelijke nader wederkomſt
t volvoering der geſloten Vrede in de Rijks-
d Neurenburg geteekend, gezegeld, daar
na

na geſtadigd, en uitgewiſſeld door de Opperhoofden der legers, en wederzijdſche Gezanten, in de tegenwoordigheid, en met bewilliging van de Gevolmagtigde, Raadsheeren, en afgezondene der Keurvorſten, Vorſten, en Stenden des Rijks; en eindelijk het openbaar verdrag tuſſen den Hoogſtgemelden Keizer, en Vrankrijk, ter laaſtgenoemder plaatſe, en ten overſtaan als voren, tot nader voldoeninge van de geſlotene vrede voltrokken, op den tweeden van Hooimand des voorſchreven jaars CIƆIƆCL.

Het geſchrift van beding, en tegenſprake, dat de Paus van Rome tegen den Weſtfaalſchen Vredehandel liet uitgaan, gedagteekend den zes en twintigſten van Slagtmaand des jaars CIƆIƆCXLVIII is my der omſtandiger vermeldinge niet waardig.

Tot het bywonen van alle de vorenſtaande beſluiten, en het volvoeren derzelver, zijn uit alle de voornaamſte Vorſtendommen, Staten, en belanghebbende Rijksſteden des Chriſtendoms niet alleen te Munſter, Oſnabrugge, maar ook te Neurenburg, Regensburg, en elders afgezonden geweeſt de navolgende perſonen, hier in onze printen voorkomende, te weten

Van wegens den Paus.

38 Fabius Chiſius.

Uit den name des Keizers.

39 Maximiliaan Grave van Trautmansdorf.
40 Johan Lodewijk Grave van Naſſau.
41 Johan Maximiliaan Grave van Lamberg.
42 Johan Krane.

43 Izaak Volmaar.
44 Oktavius Pikkolomini de Aragona.

Voor Vrankrijk.

45 Henrik d'Orleans, Hartog van Longeville,
46 Klaudius de Mesmes Grave d'Avaux.
47 Abel Servient Grave de la Roche.
48 Henrik Groulart.
49 Karel Baron d'Avaugour.

Voor Zweden.

50 Johannes Oxenstierna.
51 Johannes Adler Salvius.
52 Scheringus Rosenhane.
53 Matthias Biorenklau.
54 Alexander Erskein.
55 Benediktus Oxenstierna.

Voeg hier by.

56 Magnus Gabriel de la Gardie.
57 Karel Gustaaf Wrangel.

Wegens Portugal.

58 Franciskus de Andrada Leitao.

Wegens Mentz.

59 Hugo Everhard Kratz.
50 Niklaas Georgius van Raigersperg.

Wegens Beyeren.

61 Georgius Christoffel Baron van Haslang.
62 Johan Adolf Krebs.
63 Hermanus Egon Graaf van Furstemberg.

Voeg hier by.

64 Maximiliaan Baron van Senstenau.
65 Joachim Christiaan, Grave van Wahl.

Wegens Brandenburg.

66 Johan Graaf van Sain[illegible]nz.
67 Johan Fromhold.
68 Mattheus Wesenbecius.

Wegens Trier.

69 Hugo Frederik, Heer in en van Elts.
70 Karel Henrik.

Wegens Saxen.

71 Joan Ernſt Piſtoris.
72 Joan Leuber.
73 Auguſtus Adolf Baron van Trantorf.

Wegens de Paltz.

74 Maximiliaan Wilibald.
75 Joachim Kamerarius.

Wegens Keulen.

76 Franciskus Biſſchop van Oſnabrug.

Wegens Savooye.

77 Klaudius de Chabot.

Uit Venetien.

78 Aloyſius Kontareno.

Uit Florence.

79 Athanaſius Rodulphius.

Uit Mantua.

80 Franciskus Nerlius.
81 Hieronymus Sannazarius.

Voor de Hartogen en Princen van Saxen.

82 Auguſtus Karpzou.
83 Georgius Achatius Heher.
84 Wolfgang Koenraad van Thumbshirn.

Voor Palts-Nieuburg.

85 Joan Theodoor Kaſpars.

Voor Bamberg.

86 Kornelius Gobelius.

Voor Brunswijk en Lunenburg.

87 Chryſoſtomus Koler.
88 Henrik Langenbeek.
89 Jakob Lampadius.
90 Ottho Ottho.

Voor

Voor den Landgrave en voor de Landgravinne van Hessenkassel.

91 Adolf Wilhelm van Krosieg.
92 Johan Vultejus.
93 Reinhard Sheffer.
94 Adolf de Mey.

Voeg hier by.

95 Johan Geyso.

Voor Hessen Darmstad.

96 Johan J. Wolfe van Todenwartt.

Voor Baden en Hachberge.

97 Johan Jakob Datt *enz.*
98 Johan Georgius van Merkelbach.

Voor Meklenburg.

99 Abraham Keizer.
100 Daniel Nikolai.

Voor Wirtemberg.

101 Andries Burkhard.
102 Johan Konrad Varnbuler.

Voor Oldenburg.

103 Herman Mylius.

Voor 't huis van Oostenrijk.

104 Johan Wilhelm van Gollen.
105 Georgius Ulrik.

Voor 't huis van Bourgonje.

106 Johan Kuyermans.
107 Pieter van Weyms.

Wegens Bohemen.

108 Ferdinand Ernst Grave van Walnstein.

Voor den Hartog van Gelderen.

109 Peregrinus Karlenus Amerinus.

Voor de Frankse Kreits.

110 Tobias Olhafen van Schollenbach.

Wegens den Groot Meester der Duitsche Orde.

111 Johan van Giffen.

Uit Maagdenburg.

112 Otto Gerikke.

Uit Eſlingen enz.

113 Georgius Wagner.
114 Valentijn Heider.

Uit Hamborg.

115 Georgius van Holte.
116 Broderus Pauli.

Uit Lubek.

117 David Gloxin.

Uit Bremen.

118 Gerhard Koch.

Uit Straatsburg enz.

119 Franciskus Egon. Grave in Furſtemb.
120 Markus Otto.

Uit Neurenburg.

121 J. Chriſtoffel Kreſſ.

Uit Kolmar.

122 Johan B. Schneider.

Uit Freiſingen.

123 Johan Georgius Baron van Puech *enz.*

Voor den Vorſt van Korvey enz.

124 Adam Adami.

Van Munſter.

125 Johan van Reumond Bevelhebber van Munſter.
126 Joan Timmerſcheid Burgermeeſter van Munſter.
127 Henrik Herding Voor-Burgermeeſter van Munſter.

Van Oſnabrug.

128 Gerhard Schepeler Voor-Burgermeeſter.

Dan volgen nog.

129 Fran-

129 Franciskus de Moura *enz.* Grave van Lumiares. *enz.*

130 Henrik de la Tour Markgrave van Turenne.

131 Wilhelm Grave van Lamboy. *enz.* die met zijn zinspreuk *Finis coronat opus* [het einde kroont het werk] hier bequamelijk het hek sluit.

Zie daar, lezer, overvloedige keur van voorwerpen, ter erinneringe niet alleenlijk, hoe ons vrygevogte Vaderland, na zulk een langduerig oorlogen tegen Spanje, eindelijk verlangde, hare menigvuldige triomfen eenmaal gekroond te zien met een vaste en bestendige Vrede, maar ook, een einde makende van de bedroefde gevolgen en onheilen, die de voortgang der Nederlandsche oorlogen verre over andere zeen en landen zoude konnen na zig trekken, den nagebueren eenen prikkel gaf, omme zoo heerlijk een voorbeeld na te volgen, en hunne zoo lang plargetrede bodems, waar inne de zetel des oorlogs gevestigd was, door een gewenste vrede te doen herleven in het genot der lieffelijke vrugten eener ruste, zonder welke den volke geen herstelling van geledene schade kan werden toegebragt.

Want hoewel de Nederlandsche Leeuw zedert het gemelde Spaansche Vreêverbond van andere kanten meer als eens verraderlijk besprongen, en menigmalen, daar hy niet op zijn hoede was, trouwloozelijk aangetast is geweest, wanneer hy nogtans, nooit van zijn aloude edelmoedigheid ontaard, aan 't brul-

len gerakende, al wie hem aandeed met vreesſelijke blikken onder de oogen zag, en verder voortgevlogen zoo dapperlijk ruim baan maakte, dat zijne beſtrijders het ſmartelijk gevoelen hunner oude wonden en ſlagen, die ze van zijn klaauwen regtvaardiglijk ontfangen hebben, aan de lijkteekenen zig konnen te binnen brengen; en of ſchoon wy Batavieren nog ten huidigen dage in een doodelijken oorlog om Vrede en Vryheid vegten, den ſchenderen van trouw moediglijk in den ſchild vliegen, en voor dien koſtelijken ſchat geen dierbaar heldenbloed ſparen; echter reikhalzen alle regtſchapene Chriſtenen, op dat ze eenmaal uit zulk een Oceaan van vyer en bloed mogen zien oprijzen, tot verzoeting der bitterheden, die de verderffelijke krijg over het grootſte deel van Europe gebragt heeft,

De VREE, *den menſch veel beter als den krijg.*

Want

Wat zijn triomfen, zoo men niet
In't eind de lieve vrede ziet?

Welke allerwenſchelijkſte Hemelgunſt zoo haaſt als verworven zal zijn, wat zoud 'er dan by deze Pronkbeelden der doorlugtige Vredehandelaars beter paſſen, als dat ook de Mannen, die het beroemde Vredeverbond in den jare CIϽIϽCLXXVIII te Nimwegen hebben geſloten, op den zelven voet na 't leven verbeeld wierden, en gevolgd van de genen, die het werk des Vredes, voor ons en onze getrouwe Bond-

Bondgenoten, in deze onze dagen, bevonden zullen werden te hebben uitgewerkt: omme alzoo de oogen van al de wereld, door 't vertoonen van zulk een wolke van getuigen, die de vermaardste oorlogen in 't Christendom ten einde gebragt hebben, alzins te doen wenden na de geheiligde Eendragt, voor al noodig onder Christenen, tot hun leedwezen bevindende, dat de Turk by hunne beroertens zijn voordeel doet, en uit de zee van hunnen onrust zijne rijkdommen vist, met welke hy gesteven een schrikkelijke krijgsmagt by een rukt, omme, waar 't mogelijk, de Halve Maan boven 't Kruis te verheffen, en al wie zig niet na Mahomets vloekwet vlijd, te verdelgen.

GOD, die de eenige gever van Vrede is, wil ons in een korten tijd een beter heileeuw dan die van Augustus doen beleven, in welke men op gedenkmunt, gelijk wel eer op Roomsche penningen, de Vrede zie pralen, den hoorn des overvloeds in den arm dragende, en een stapel wapenen in brandstekende, omringd met dat heerlijk opschrift

EEUWIGE VREDE.

Eene opmerking moet ik niet verzwijgen, namentlijk dat de Vorsten, Vorstinnen en andere persoonaadjes, die dit brave printboek uitmaken, altemaal, in hun eigen hoofdhair verbeeld staan, uitgezondert zijne althans regerende Majesteit Lodewijk de XIV, Koning van Vrankrijk, ten tijde der schetsmakinge nog vry jeugdig.

VIII. HOOFDDEEL.

Projet d'une *nouvelle version Françoise de la Bible.* Dans lequel on justifie par raisons & autoritez, que les versions precedentes ne representent pas bien en plusieurs passages le sens de l'original, & qu'il est fort necessaire de donner une meilleure version, comme on se propose de faire. Par Monsieur *Charles le Cene.*

Dat is,

Ontwerp van een nieuwe Fransche Overzettinge des Bibels, *waar in met redenen en aangetrokke texten word bewezen, dat de voorgaande overzettingen op zeer vele plaatsen niet wel den zin van het oorspronkelijk treffen, en dat 'er een beter vertalinge uit te geven hoognoodig is, gelyk men voornemens is te doen. Door* Karel le Cene. *Te Rotterdam by* Pieter vander Slaart 1696. *in* 8. 54 *bladen.*

WOrd het werk van oude schriften te vertalen by geleerde mannen hachelijk en vol moeite gehouden, byzonderlijk mag men gelooven, dat 'er vry wat behoort tot het wel vertalen van de heilige boeken, die onzen, en den Joodschen, godsdienst behelzen, gemeenlijk Bibel genaamd.

Die zig ooit daar toe begaven, hebben bevonden, van hun pligt te zijn, de zaken, die van de oude Overzetters niet wel gevat waren, te veranderen. Sommige wilden zig bekend maken door een's anders doen te beknibbelen, 't welk ligter valt, dan zelf wat te verrigten, voor al in 't Bibel-vertalen; dewijl de Hebreeuwsche taal, die niet meer gesproken word, duister is, en geene andere boeken, dan de H. Schriften, op dien trant zijn geschreven. Ook is 'er by de Hebreen geen klein gebrek van woorden, waar uit verscheide beteekenissen spruiten: want elk vat de tale op na zijn begrip, en doorgaans na de gezindheid van den godsdienst, waar toe hy zig begeven heeft, verwerpende een 's anders overzetting, om de zijne op prijs te stellen.

'k Moest niet vergeten, dat het ligtgeloovig volk, in het stuk van den godsdienst, meest door overlevering van ouders, en meesters, stijf en sterk by het oude wil blijven, en van 't nieuwe, schoon 't merkelijk beter is, een afkeer heeft. Want daar vooroordeel grond van waarheid is, daar kan men de misvattingen niet wel verzetten; en vele meinen zelfs dat hun godsdienst gevaar loopt, als men daar in iets wil verbeteren, of byvoegen: dus blijven ze met geslotene oogen voor de helderschijnende waarheid staan.

Proef mijn's zeggens kunt gy vinden, lezer, aan 't * vierde hoofddeel van dit werk, alwaar ons getoond word, wat ongemak Hieronymus, toen hy den Bibel nieuwlijks vertaalde, en

* P. 51.

en andere na hem, moeſt uitſtaan. Lees maar de werken van den Prieſter Simon, en gy zult hooren, hoe die van de *Port Royal*, en andere Franſche, over hunne vertalingen gehekeld zijn. Ik behoeve niet te ſpreken, wat tegenſtand onze nieuwe Nederlandſche gevonden heeft.

De Heer Le Cene, dezer zwarigheden niet onkundig, onderneemt echter een ontwerp eener nieuwe (*a*) Franſche overzetting des Bibels te maken, en meint daar toe de grootſte reden te hebben, om dat de Franſche, boven meeſt alle Chriſtenvolkeren, dezelve ontberen. Hy toont, hoe 't een's ygelijks pligt is, de waarheid en Gods wijsheid te ontdekken: dat deze geleerde eeuwe daar toe bequaam is, dog dat men verſcheide wegen heeft ingeſlagen, die niet alleen verſchillende, maar zelfs ſtrijdig zijn.

Het eerſte dan, dat hier onderzogt word, is, hoe verre men de Hebreeuwſche woorden als (*b*) *Hallelujah*, *Amen*, en dergelijke, moet behouden. Zoo iemand daar tegen wil zeggen, dat men, de Schrift alleen eenvoudiglijk, na den zin, dog niet geheel en al, ſchoon ze duiſter is, van woorde te woorde verklarende, zig bezondigt tegen de bedreigingen van (*c*) Mozes en (*d*) Joannes; deze Schrijver wijſt ons aan, wat het te zeggen is *van Gods woord af te doen*, of *daar wat by te doen.*

In de H. Schrift ſtaan op oneindige plaatſen zinnebeeldelijke ſpreekwijzen, die hy niet wil dat

(*a*) P. 104. (*b*) P. 4. (*c*) *Deut.* 4. 2. *en* 13. 32. (*d*) *Openb.* 22. 18, 19.

at behouden werden, maar door een duidelij-
e overzettinge verstaanbaar gemaakt; gelijk
s, ten voorbeelde, daar van (*a*) *Gods hand*
word gesproken.

d'Ooster-volken, na welker trant de H. Schrijvers hunne zaken schikten, waren zonderling genegen tot de (*b*) Grootspraak, en stofferende beschrijvingen, waar van sommige hier aangewezen, en na den aart der tale verhaft worden. Men vind ze ook in 't Nieuwe Testament.

In 't voorbygaan zien we, wat moeyelijkheden door de slordigheid van d'uitschrijvers omtrent de Heilige bladen zijn veroorzaakt, en hoe eenige der hooggaande spreekwijzen ook in Heidensche schriften voorkomen.

Dus naderen wy tot de noodzakelijkheid van een nieuwe Fransche vertaling, en om te begrijpen, hoe die, volgens de voorgestelde gronden, best begonnen wierd, strekt Hieronymus doorgaans ten voorbeelde. Eene al te letterlijke overzetting staat by den Heer La Cene te boek als (*c*) d'oorzaak van alle bygeloof, niet slegts by Joden, maar ook by de Pausgezinde, met opmerkelijke staaltjes bewezen.

Niemand behoeve te vragen, of het wel zulk een euveldaad is, dat 'er wat fouten in d'Overzetting zijn geslopen, want daar uit, meint deze Schrijver, zijn dwalingen en knibbelingen ontstaan, waar van (*d*) hier een gansche reeks word aangeteekent: my lust geene na te schrijven, maar tot een enkel staaltje by te

 bren-

(*a*) P. 25. (*b*) Hyperbole p. 29. (*c*) P. 68.
(*d*) P. 88 94.

brengen, dat de Griekſche Overzetters, gemeenelijk de LXX geheten, aan het vijfde vaars van Davids eerſte Snaarlied geſchreven hebben (*a*) *dat de goddelooze ten dage des oordeels niet zullen opſtaan.*

Hy beweert, dat een (*b*) vertalinge, al te naauw aan de letter gebonden, duiſter is, en merkt een menigte plaatſen, die zonder nader opheldering onverſtaanbaar zijn. Een quade vertaling doet de H. Schrift ſomtijds haar zelven tegenſpreken, of het regtſtrijdige van haar oogmerk zeggen: 't welk hy meeſt bevind in boomen, en vrugten, waar van de Bibel gewaagt, en die in de thans zwevende Franſche (*c*) overzetting uit aangehaalde en verklaarde voorbeelden blijken of ganſchelijk niet, of t'eenemaal averegts te zijn overgezet. Maar mag ik, mijne gedagten hier ook eens uiten zonder de fouten der Franſche vertalers te willen verſchoonen? 't Schijnt my (onder verbetering) zoo toe, dat van ſommige boomen, en vrugten, in den Bibel voorkomende, het regte beſcheid niet kan gegeven werden; wederom dat ſommige beſt uit te drukken waren van menſchen, die daar ter plaatſen hadden gereiſt, en kenniſſe van zaken genomen: anders hebben we geen volkomen zekerheid.

Die meer quade gevolgen, uit een verkeerde overzetting ſpruitende, begeert te kennen, doorloope het (*d*) tiende hoofdſtuk: hy zal daar bevinden, hoe menigmalen de zaken door 't vertalen een verwarden draay krijgen: zeer veel

(*a*) Διὰ τοῦτο οὐκ ἀναστήσονται οἱ ἀσεβεῖς ἐν κρίσει.
(*b*) P. 105. (*c*) P. 247. (*d*) P. 260.

…el omtrent eigen namen van landen, steden, …byzondere personen.

…Dan treed de Heer Le Cene tot verscheide …ort van (*a*) geld, dat in de gansche Schrift, …o 't Oude als Nieuwe Testament, te pas …ord gebragt, en toont ons ook daar in, hoe … bal is misgeslagen. Even zoo is 't met de …) maten gelegen.

…Door een quade vertaling word d'eene per…on voor d'ander gezet, en de zin der woor…n t'onbruik gemaakt: 't welk daar van daan …omt, om dat de Vertalers niet weten, dat in …en Bibel (*c*) Steden, Volkeren, en Konink…jken dikwils den naam van haren eersten stig…r dragen.

…Groot gebrek vind hy omtrent het vertalen …er beesten, waar van Mozes en andere H. …chrijvers gewagen; en waarlijk, indien hy …mmer reden van ongenoegen had, hier kan …en den man niet tegenspreken, dat hy klagtig …alt over de onkunde der overzetters, die, …ansch niet lettende op den aart der dieren, en …nogelijkheid der zake, dezelve zeer verkeer…elijk ten toon stellen. Laat de Vis, die Jonas …nslokte, slegts een voorbeeld zijn. Vrygee…ten (zoo men die noemt) en ongeloovige grij…en die gelegentheid by 't hair, om de Schrift …e beschimpen, als of ze ongezoute taal voerde: …vaar van de (*d*) bewijzen zoo veelvuldig zijn, …lat ze een groot gedeelte dezes boeks beslaan.

…'k Zal nog maar een woord van het vijftien…de of laatste hoofdstuk zeggen. Om dat de He-

(*a*) P. 286. (*b*) P. 308. (*c*) P. 317.
(*d*) *Lees van* p. 428, *tot* 717.

Hebreeuwſche tale vol * gelijknamige, of dubbelzinnige woorden is, zijn de Vertalers niet zelden over dien ſteen des aanſtoots deerlijk gevallen, en hebben, zonder rijp overleg zulk een woord overzettende, de Schrift niet ſlegts eenen averegtſen, maar meermalen eenen zeer ſtrijdigen zin gegeven. In 't gemeen moet aangemerkt werden, dat de Roomſche Kerk hier uit geen voordeel kan trekken, als of 't in haar kraam diende, dat de Geuze-Bibels zoo vol fouten zijn, want haar Latijnſche, by de Tempelvoogden te Trenten gewettigd, word in dit werk aan andere, en ruim zoo grove, ſchuldig verklaart.

De Heer Le Cene overtuigt den lezer, dat hy een man is, in oude en nieuwe Schrijvers, byzonderlijk Joodſche, zeer ervaren: dog dewijl hy een vryheid neemt omme, zonder bekreuning, van alles te oordeelen, is 't wel te denken, dat zijn werk niet onweêrſproken zal deurgaan; te meer, om dat hy verſcheide Schriftuerplaatſen in dier voegen overzet, dat de gronden van den Hervormden Godsdienſt daar door niet weinig geſchokt ſchijnen. Men zie (om geen meenigte bewijzen voort te brengen) alleenlijk de plaats in Davids † tweede Harpgezang aan 't zevende vaars van hem ontvouwd.

Voor 't overige ontmoet ons alomme een geleerde opheldering van duiſtere plaatſen, die zoo in 't Oude als Nieuwe Teſtament gevonden worden.

IX.

* Æquivoques. † P. 729.

IX. HOOFDDEEL.

Nauwkeurige en gedenkwaardige reizen van Edward Brown M. Dr. *afgezonden van 't Collegie tot Londen, Lid van de Kon. Soc. en Medicijn van zijn Koninkl. Majesteit in Engeland, door* Nederland, Duitsland, Hongaryen, Bulgarien, Macedonien, Thessalien, Oostenrijk, Stiermark, Karniole, *en* Friuli, *enz. Behelzende alle deftige en opmerkenswaardige zeldsaamheden der voornaamste ryken, landen, en steden; als ook goud-zilver-koper-en quikzilver-mijnen, baden, fonteinen, mineralen, rariteiten, gebouwen, rivieren, bergen,* enz. *Benevens een* aanhangsel, *vervattende een voyagie of landtogt van den zelven Autheur, van Venetien na Genua, uit het Engelsch vertaald door den Heer* Jakob Leeuwe Dirkx, *vercierd met curieuse kopere platen, na 't leven afgeschetst. t' Amsterdam by* Jan ten Hoorn 1696 *in* 4. 43 *bladen.*

RUim achttien jaren is 't geleden, wanneer dit reisboek van den Engelschen Arts Brown, voor d'eerstemaal in onze moedersprake overgezet, wierd uitgegeven.

Al make ik 'er thans geen breed uittreksel van,

van, om dat ik met Monkonijs pas van 't reizen kome, en geen luſt hebbe zoo aanſtonds wederom door vergelegene landen te gaan zwerven; ik kan mijnen lezer nogtans verzekeren dat deze aanteekeningen my zoo vele opmerkelijke zaken hebben te binnen gebragt, die voor langen tijd in den eerſten druk waren van my gelezen, en herlezen, dat ik een verſchen trek gevoelde, om dezelve meerendeels nog eens te doorbladeren, zoo haaſt als ze my in handen quamen.

Het komt my dan ganſch niet vremd voor, dat de Amſterdamſche drukker een tweeden druk vervaardigt heeft, want voor de weetgierige Hollanders, die veel van reisbeſchrijvingen houden, kan deze voor een der vermakelijkſte ſtrekken, zoo wegens het velerley verhaal van een groote menigte landen en luiden, als ter oorzake van de menigvuldige aanmerkingen over gedenkwaardige voorvallen, natuurgeheimen, oudheden, en byzondere ontmoetingen, die niet dan uit een geleerde penne konnen vloeyen.

Hooren we hem ter eerſter overkomſte uit Engeland van onze Nederlandſche ſteden ſchrijven, de eenvoudige waarheid komt ons ſtraks te voren, en ſtelt haar zelven borg voor de opregtheid die in 't vervolg van zulk een trouwen Schrijver te wagten is.

Dog ik neme dat maar tot een voorſpel van zijne zwaarder togten, en rekene hem niet eer voor reiziger, als zedert dat hy van Keulen na Weenen trekt. Daar meê volgen we hem door Hongaryen, 't welk alle andere landen

van

ı Europe in berggroeven, baden, en berg-
teren overtreft, en by uitnemendheid van
ffelijke en ten dienst gelegene stroomen voor-
:n is. Hy wijst ons op den weg ettelijke ou-
geheugenisbrokken aan, gelijk als van de
ene brug, die de Keizer Trajaan over den
onau liet maken, waar van eenige vervalle
kken niet verre van Severin, omtrent twin-
; Hongaarsche mijlen van Belgrado nog ove-
; zijn; en de liefhebbers van oude penningen
llen graag worden, als ze hem hooren ver-
llen, dat in verscheide Hongaarsche land-
eken groote schatten van die gedenkmunt uit
aarde word gedolven.

De Steden Komara, Nieuhuisel, Gran,
icegrad, het berugte Buda, of Offen, met
og een reeks vestingen en plaatsen in Honga-
en houden den lezer wat op, eer hy den Heer
rown in Thessalië ziet, en aldaar met hem
den berg Olymp mag klimmen.

Wat heeft Homeer, met een deel andere
ıde Digters, niet al van dien Olymp ge-
hreeuwt! ze maakten d'er de woonplaats van
en opperften Goden-baas Jupiter, ja somtijds
en heelen Goden Hemel zelf van; en nog ten
idigen dage ziet men vaarzenmakers, die
it Latijnsch woord Olympus voor den He-
el, en, daar ze Christenen willen genoemd
ijn, echter hunnen God, na de wijze der
Heidenen, en in navolging van den verzier-
en Jupiter, met zijn verzierde woning, *Ko-
ing*, *Beheerscher*, of *Regeerder* van *den Olimp*
oemen. Hier hebben we ook de vermaarde
ivier Peneus, en een vertooning van den groo-

ten

ten Heer der Turken in de ſtad Lariſſe: hier zien we zeden, en gewoontens zoo van Griekſche Chriſtenen, als Turken, en zeer vele Theſſaalſche aanmerkelijkheden.

Of luſt het iemand, te Komara gekomen, na dat zijn nieuwsgierigheid, zoo verre als 't gebied der Chriſtenen zig toen ter tijd uitſtrekte, voldaan is, de Koper- Zilver- en Goudgroeven in 't Hongaarſch gebergte te gaan doorſnuffelen? hy kan hier verſchot van die ſtoffe krijgen uit de nette beſchrijving van des Heeren Browns ondervondene proeven van alles wat tot velerley erts behoort, ook van verſcheide baden, en wateren, verbeeldingen van de diepgeholde ertsgroeven, en de manieren zelve van daar in te arbeiden, zeldzame en vervaarlijke peſtdampen in de bergen, Zout, Geſteentens, Zwavel, en een reex wetenswaardige gevallen, die in 't opgraven, en bewerken derzelver voorkomen.

Als de Reiziger al die berglugt te Weenen zal uitgenieſt, en hem zelven in de treffelijke baden van de ſtad Baden, vier duitſche mijlen van daar gelegen, verfriſt hebben, wil hy zijnen lezer naar het wonderbaarlijke meir van Zirchnitz, na de quikzilver-mijnen van Idria, en na de groeven in de Alpes voeren.

Yder plaats, dien hy op dezen togt aandoet, vermaakt het gezelſchap, door eenige ongewoone vertooning van iets ouds, of nieuws, al was het door 't hooren van Karinthiſche of Karniolſche gewoontens; en is 'er in 't klimmen op den hoogen Lubelberg door ſtorm en onweêr groot gevaar geweeſt, des te luſtiger valt

alt het, over heuvelen, en dalen, daar telens wat te kijken is, behouden te nieuw Palna, en eindelijk binnen Venetien te komen.

Zie daar een goed endje wegs afgeleid. Dat e Schrijver te Venetien niet lang halte maakt, , om dat hy Italien voor dezen had bezigigt: derhalven vervaardigt hy zig, om daar an daan over vele plaatsen, onder 't Veneiaansche gebied staande, voorts weder door Karinthien, op Friezach, verder door Nieuwnark, Hundsmark, Peltsotz, Knitelfeld, Luihm, Prug, Kemberg, Mehr zu Schlag, chadwien, Nieukirkel, Nieustad, Solinaw, Traskirchel, en Nieudorff, tot binnen Weeen te keeren. Deze te rug reis van Venetien a Weenen, omtrent drie honderd en vijftig taliaansche mijlen, de * allergerustste en veiigste, dien hy ooit gedaan heeft, besluit hy net eenige byzonderheden, over de lugtstreken waargenomen. Hy reisde toen in 't heette van 't jaar, als de Zon in den Kreeft was, geplaagd van groote hitte in de ruime vlaktens van Friuli, en Oostenrijk, dog in d'Alpesbergen voelde hy die wat meer gematigd, en bevond daar het land over al groen, en vermakelijk.

Het derde en laatste boek van dit werk beaelst des Heeren Browns reis van Weenen na Hamburg, Keulen, en vervolgens weder na zijn Vaderland Britanje, tot in Londen. Deszelfs eerste deel is een zeer nette beschrijving van de stad Weenen zelf, en van 't voornaamste, dat daar te zien is (waar onder des Kei-

* *Zoo zegt hy* p. 201.

zers Boekzaal niet voor het geringſte mag gehouden werden) in verſcheide hoofddeelen aangeteekend. In het tweede deel zien we den reiziger van Weenen te Praag, en, na die ſtad beſchreven te hebben, binnen Dreſden komen, daar hem ook het byzonderſte der kijkenswaardige dingen getoond word. Hier van daan nam hy zijn weg na Freyberg, die wel niet de naaſte was, maar zijn luſt om de zilvermijnen daar omtrent te doorſnuffelen voerde hem derwaarts. Van Freyberg ſchikte hy zijn reis na Leipzig, ter welker plaatſe hy de zinlijkheden van den Heer Burgermeeſter Aldershelme zag, vertrekkende voorts op Maagdenburg, hier beſchreven.

Eindelijk geraakte hy te Hamburg, en van daar te ſcheep in Engeland.

Na een kleine ſchets van Duiſchlands lof volgt hier een tweede reis, van den Heer Brown met eenige Edelluiden, die de Engelſche Gezanten, in 't jaar 1673 op de Vredehandeling tuſſen de Staten der Vereenigde Nederlanden, Engeland en Vrankrijk te Keulen afgevaardigd, vergezelſchapten.

Ze ſtrekt van Keulen over Gulik, Aken, Luik, door Braband en Vlaanderen, op Duinkerken, en Grevelingen, over Kalais, en Doever, tot Londen. Hun meeſte inzigt was, zig in 't Spa, in de baden van Aken, en elders, wat te vermaken: derhalven geeft de reisbeſchrijver ons een breed verhaal van die laatſtgezeide ſtad, en de zoo genaamde heilige overblijfſelen, die aldaar pronken, ſamt de baden, en hoe men daar in leeft, alles zeer omſtandiglijk. Zijt

Zijt gy begerig, goê liens, die gaarne van gewijde stukken en brokken hoort, gy behoeft geen ettelijke honderd uuren ver te reizen, komt hier ter regter tijd maar te Aken; daar zult gy niet alleen de Lieve-Vrouwe-Kerk met hare kostelijke cieraden zien, maar ook de heiligdommen, die in deze stad alleen bewaard, of om de zeven jaren eens, of alle jaren, vertoond worden. Ik kan immers wel denken, nieuwsgierige, dat gy 'er gaarne wat van hoorde: luistert toe, de Heer Brown vermeld, hoe men de gezeide kostelijkheden, onder een toeloop van ontelbare menschen, uitroept.

De eerste uitroep (maar gy moet 'er niet om lachen) luid aldus; *men zal u vertoonen het hemde, het H. Kleed, dat de Moeder Maria aanhad in den nagt, toen Jezus Christus, ware God, en Mensch, uit haar geboren wierd.* enz.

Ten tweedemaal word geroepen; *men zal u vertoonen de windsels, de H. doeken, waar in onze Heere Jezus Christus op Kers-nagt gezwagtelt wierd.* enz.

Ten derdenmale; *men zal u toonen het Lywaad, dat H. kleed, waar op de H. Johannes de Dooper onthoofd wierd, waar in men nog de vlekken van zijn bloed kan zien.* enz.

Eindelijk is de vierde uitroep; *men zal u vertoonen de H. linne lakenen, waar mede onze Heere Jezus Christus op 't kruis bedekt was, toen Hy voor ons den bitteren onschuldigen dood op den goeden vrydag quam te lijden,* enz.

Hoe ligtelijk zoude het konnen gebeuren, dat iemand die Akenaars, als ze hun gewijde kraam openen, eens vraagde, *zoo 't al waar is*,

dat het hemd, van hen vertoond, een hemd van de Lieve Vrouw is, hoe zy 't wettelijk konnen bewijzen juist het zelve hemd te zijn, dat ze aan 't lijf had, toen ze in de kraam quam? hoe en waarom dat uit de kleêrmande is gehaald?

Wie weet, hoe de Onchristenen wel in hun vuist lachen, als ze zulke lappen en leuren voor heilige gedenkteekenen in 't Christendom geëerd zien!

Behalven de gezeide mooye dingen, die alle zeven jaren, gelijk terstond gemeld is, van den tienden tot den vier en * twintigsten dag van Hooymaand den volke vertoond worden, is 'er nog een groote rommelzoo van snuistery, die alle jaar op den Sakramentsdag te voorschijn komt.

Maar willen we niet liever de vunsche lugt van die oude hemdens en lakens met ettelijke flessen Spa-water doorspoelen? komt, volgt dan den reiziger na 't *Spa*, dog eerst te Limburg; wy zullen ons niet beklagen, 't *Spa* gezien te hebben: het is een net dorp, in 't bos van Ardenne, op een vlakken grond gelegen, tussen heuvelen, en ten Noorden aan een steil gebergte. Aldaar onze lust geboet hebbende komen we te Luik, en bezien daar alle voorname gebouwen. In de Domkerk van Sant Lambert is eene der klokken van zulk een zwaarte, dat 'er 24 menschen om die te luiden vereist werden.

Buiten Maastricht in den steenkuil, gemeenelijk Sant Pieters berg genaamd, (voorwaar een der treffelijkste bergen die men in de Wereld

* *Zie* p. 277. *De print staat 'er by.*

eld vind) valt ook wat te kijken. Ze over-
reft verre het hol van Cuſtoza tuſſen Padua,
n Vicenze: 't verhemelte is hoog, grootſch,
n meeſt over al pragtig: de pilaren, tuſſen
velke de Heer Brown twee mijlen onder d'aar-
le heen ging, zijn ontelbaar: geen doolhof
kan verwarder wezen, nogtans zijn alle de dee-
en eenparig; 't welk iemand kan te binnen
brengen de honderd kamers, die Nero in de
otſen te Baje liet maken. Boven op ſtaat een
klooſter van Sant Frans, en, tot yders ver-
wondering, is de aarde, hoewel vol zafte,
en zwavelachtige ſteenen, nogtans zeer vrugt-
baar.

Eer dat de Schrijver na Engeland overſteekt, deelt hy ons nog meê, wat hy in verſcheide plaatſen van Braband en Vlaanderen zag.

Het Aanhangſel van dezen nieuwen druk is een fraaye en geleerde beſchrijving van des mans landtogt van Venetien na Genua. In hoe vele boeken word van die beroemde ſteden niet gewaagt, en hoe dikwils hoort men d'er in de Boekzaal van kouten! lees, lees, egter dit ſtukje, weetgierige Hollander, al was het maar om de verbeelding van den ouden Roomſchen Schouwburg te Verone.

X. HOOFDDEEL.

Joannis Munniks, Medicinæ Doctoris, & Professoris Ultrajectini, *de Re Anatomica* liber.

Dat is,

Een boek der Ontledingkunde van Joan Munniks, *Arts, en Hoog-Leeraar te Utrecht. Te Utrecht by* Antoni Schouten 1697. *in* 8. 18 *bladen.*

'T WAre my ligt doenlijk, den hooggeleerden en zeer vermaarden Heere Munniks in zijn spoor te volgen, daar hy het wondere maaksel des menschelijken lichaams, op een ontledingkundige wijze, gaat vertoonen, maar ik zoude genoodzaakt zijn, de deelen, van hem genoemd, na te schrijven, aan welke, als op een lijst gebragt, de lezer luttel bate of vermaak zoude vinden, ten zy hy dezelve in hare samenschakeling konde bezeffen, waar toe eene wijdloopige ontvouwing vereist word, of wel een aanwijzing in printen, voor zulke, die der dingen gansch onkundig zijn; 't welk in de engte onzer Boekzaalvertrekken niet mag gebeuren. Houd u derhalven vergenoegd, Hollanders, dat gy weet, wat de geleerde Wereld thans in handen krijgt.

De Heer Munniks, die al ruim voor achttien jaren Hoogleeraar dezer treffelijke wetenschap geweest is, heeft de moeite genomen

(geen

een kleine, voorwaar!) van alle ontleed-
ndige schriften, zoo vele als 'er in 't ligt
n gebragt, te overlezen, en die met elk-
deren te vergelijken; voor hem zelven uit-
ppende, 't welk hem meest met de waarheid
heen over een te komen: hier op niet ge-
st, heeft hy bevonden, dat het ontleedmes
lf in de vuist te nemen, en daar meê door
diepste ingewanden voor 't gezigt ruim
an te maken, ruim zoo veel tot de volslage-
lichaamkunde vorderde, als het langwijlig
kijken en beblokken van het gene dat ande-
deswegen weten te praten.

In zijne voorreden vermeld hy alle brave
annen, die van ouds her tot deze onze dagen
e aan dat loffelijk werk van ontleden de han-
n sloegen, en belijd, in dit zijn vertoog nie-
and te hebben willen tegenspreken. Dus
ijsselijk draagt zig de geleerde Schrijver, op
t niemand eenige stoffe van knibbeling vin-
.

Printen komen d'er niet in, want, behal-
en dat men zig daar op geheel en al niet mag
etrouwen, en de regte Ontledingkonst daar
t niet duidelijk genoeg te vatten is, waar
e zoude hy zig in een werk steken, dat reeds
an anderen, op allerkeurelijkste wijzen, vol-
oerd is? De konstkenners weten, hoe de Ont-
ding des menschelijken lichaams, in hon-
erd en vijf kloeke pronktafereelen door den
eroemden Heere Hoogleeraar Govard Bid-
o t'Amsterdam in den jare 1685 uitgegeven,
lle lof te boven steigert.

XI. HOOFDDEEL.

Johannis Nicolai Tractatus de Græcorum luctu, lugentiumque ritibus variis, e Græcorum præcipue ſcriptis, aliisque, in uſum rei literariæ, collectus, & in lucem editus.

Dat is,

Johan's Nikolai's verhandeling van den rouw der Grieken, *en verſcheide plegtelijke* gewoontens der rouwbedrijvende, *meerendeels uit de ſchriften der Grieken, en andere, ten dienſte van de geleerde wereld, verzameld en in't ligt gegeven. Te Tiel by* Johan Radink 1697. *in* 12. 16 *bladen*. Men kan ook d'afdrukſels bekomen te Utrecht by *Antoni Schouten*.

WAardeerders van de zeer nutte en vermakelijke Oudheidskunde zal het niet vervelen dit werkje te doorlezen, als behoorende tot de Lijk- en Begraaffenis-ſtoffe, die van geleerde Schrijvers verſcheidentlijk is behandelt, en waar van ik met een woord zal gewagen in het uittrekſel van 't eerſte ſtuk van Giraldus werken, dat reeds klaar legt, omme deze Zomer in de Boekzaal te pronken.

De Schrijver maakt een beknopten aanvang met de noodzakelijkheid der *begravingen by de* Ou-

de, die zonderlinge zorg droegen, dat den
en haar laatſte eere niet onttrokken wierd.
eken en Romeinen hielden 't voor een ſchul-
e pligt, de dooden te begraven, in zoo ver-
dat de woorden * νόμιμα, en *juſta*, eigent-
: *pligten* of *billijkheden* beteekenende, met
lruk voor *laatſte pligten*, of *lijkpligten* aan
ı overledenen by beide die volkeren zeer dik-
als voorkomen.

Onder de wetten der † Athenienzers was 'er
ne, die een ygelijk verplichtte, zoo wan-
er hy een onbegraven lijk ontmoette, ten
nſten eenige aarde daar op te werpen. Die
ze wet overtrad, wierd voor een heilloozen
t gehouden, en de wrake der onderaardſche
den toegedoemt. Een gebruik, dat by de
omeinen ook ſtand greep.

Hier van daan ſproot het, dat der Grieken
ootſte vervloeking was, iemand toe te wen-
hen, *dat hy onbegraven mogt blijven leggen, en
t geen aarde bedekt werden.* Daarom waren
ook zoo bang voor ſchipbreuk, uit vreeze,
t hunne verdronke lijken geen begravinge der
rde zouden genieten: ook meenden ze dat de
deraardſche Veerman Charon geen zielen
ervoerde, dan welker lichamen begraven
aren.

Drie dagen lang beweenden zy den dooden,
r de lijkſtaatſy gehouden wierd, hoewel dit
o juiſt bepaald niet was, of het duerde ſom-
ds wat langer; en Homeer zegt ons in het
atſte boek van zijn Ilias, dat het lijk van
ektor op den tienden dag uitgedragen wierd.

* Nomima. † P. 2.

De Romeinen deden het op den zevenden, ook wel op eenen anderen dag.

Het naaſte geluk aan 't begraven der Oude beſtond daar in, dat ze in hun eigen land of Vaderland ter aarde beſteld wierden. Gebeurde het, dat iemand verre van zijne vrienden in een onbekenden oord ſtorf, dan riepen zy driemaal de ziel, of ſchimme, toe, en zeiden haar *vaar wel.*

Dikwils bouwden de Grieken, ter eere van ongevonde lijken, een *ledig graf,* hoedanige praalgraven zy * κενοτάφια noemden. Dit wierd voor een en den zelven menſch veeltijds op meer als eene plaats gedaan, en menigmaal ter gedenkeniſſe van geleerde mannen. D'Atheners richtêden zulke graven op voor alle de genen, die op zee gebleven waren, en zy hadden een byzondere plaats tot de praalbegraaffeniſſe der gener, welker lichamen, in den krijg geſneuveld, niet te voorſchijn quamen.

Oulinks hadden de naaſte vrienden, voor 't ſterfbed des kranken ſtaande, een gebruik van zijn laatſte woorden met grooten aandagt op te merken, en iemand der naaſtbeſtaande, 't zy moeder, zuſter, of broeder, ontfing zijn quanſuis uitgaanden geeſt; dan riep men den ſtervenden nog eens luidskeels toe, en men ſloot zijne oogen.

Dit *oogen-ſluiten* deden by Joden, Grieken, en Romeinen eertijds de Ouders, en 't was een gunſt-, als d'een of d'ander van de navrienden die eere genoot. Zoo lezen we by † Homeer.

A

* Kenotaphia. † Iliad. lib. 11.

Ἆ δεῖλ᾽, ȣ̓ μὲν σοί γε πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ
Ὄσσε καθαιρήσȣσι θανόντι περ. -----

Vanneer gy sterft, rampzalige, zal u
Uw vader nog uw moeder d'oogen sluiten.

adne klaagt, by Ovidius, in haren brief Theseus,

o ego nec lachrymas matris moritura videbo,
Nec mea qui digitis lumina condat erit!

Och zal ik op mijn doodbed niet
in moeder mogen zien staan weenen!
zal ze my dan niet met eenen
Mijn oogen sluiten! ———

ar Penelope wenscht, in haren brief by den ven Dichter, dat haar zoon Telemachus r en haar 's mans oogen mag toedoen.

, precor, hoc jubeant, ut, euntibus ordine fatis,
Ille meos oculos comprimat, ille tuos.

De Goden geven, dat, als wy
d'Een na den ander uit dit leven
Verhuizen, onze zoon aan my
En u dien laatsten dienst zal geven,
Dat hy ons beider oogen sluit. ———

Vrouw-

Vrouwen bewezen die pligt aan hare mannen.

Vremder was het, dat ze, als de kranke den laatsten snik gaf, op kopere vaten een groot gebrom en geklank maakten, omme de razernyen, en spoken van de ziel af te weren, of, zoo de Heer Nikolai gist, om te zien, of de mensch ook waarlijk was gestorven.

Eindelijk kusten ze den veegen mond, en omhelsden het lichaam zoo lang, tot dat 'er de geest uit ging: dit deden ze ook, als het reeds dood was, en 't blijkt een oude gewoonte te zijn geweest, zelf by de Hebreen, want *Jozef viel op zijn 's Vaders aangezigt, en hy weende over hem, en kuste hem. Gen.* 50. *v.* 1.

Zoo haast als het lichaam zielloos lag, wierd het gewijd, dat is, niemand mogt het schenden. Niet anders waren de graven. De Grieken noemden den ganschen zwier der plegtelijkheden, waar mede een lijk ter begravinge wierd toegerust, * συγκομιδή. Zy staken den dooden een stukje gelds in den mond, tot een vragtpenning voor den grijzen Charon, die hem door de hellevloed zoude voeren, en een brokje kaas, of brood, voor den driekoppigen Helhond Cerberus.

Het huis, daar 't lijk in lag, wierd met Cypresse takken opgeschikt, en voor de deur stond een groot vat met gewijd water, uit een ander huis, daar geen doode in was, gehaald; waar mede een ygelijk die uit en inging zig bespreng-de: dusdanigen gewijden water hadden ze ook in hunne Tempelen, zoo wel als de Pausgezinde Christenen thans hebben.

De

* Sugkomidee.

De lijken, afgelegd zijnde, wierden ge-
..en, en gezalft met olie, of welriekenden
..sem. Daar toe hadden de Lijkstaatsy be-
..gers en Zalvers, hun gewone werk, win-
..de het lijk in een linnen kleed, en vercie-
..de het zelve met kransjes, bloemen, en
.. In dezen staat lagen de doode gemeen-
.. in het voorhuis, of portaal, met de voeten
..r uit gezet, plat op de vloer, en wel in een
..de-gestel, of doodkist.

Nu volgt het *uitdragen*, by de Grieken * ἐξω
.., en eenvoudiglijk by de Latinen *efferre* ge-
..md; 't welk op de schouderen van mannen
..hiedde. Voor de lijken der gener, die ee-
.. geweldigen dood waren gestorven, of in
.. krijg gesneuvelt, droeg men eenig geweer:
..er uitvaart gingen zoo wel vrouwen als man-
..; de mannen voor, de vrouwen achteraan.
..ntijds gingen ze te voet, somtijds reden ze
..oetsen.

Om den rouw statelijk te bedrijven hadden
.. Joden en Romeinen hunne *builsters*, wijven,
..or geld daar toe gehuerd, dewelke, onder
.. lijkgezangen, met een treurige wijze voor-
..gen te huilebalken, en der overledenen da-
.. met droeve deunen opzongen, terwijl de
..oers en fluitspelers insgelijks den rouwtoon
..lden.

In een overzwaren rouw lieten de Grieken
.. het hair glad tot op de huid afscheren:
..ar omtrent valt aan te merken, dat men in
.. Bibel het *hair-scheren* in tegendeel voor een
tei-

* Exoo pherein.

teiken van blijdschap vind, en de Romeinen hunne slaven dien ze vryheid schonken, de hoofden kaal scheerden: ja dat lang en ongeschoren hair te dragen by dezelve Romeinen een bewijs van ongeval en droeven staat was.

Om van 't hair nog wat te weten, moeten we zien, hoe de Oude, ten blijk van de hoogste treurigheid, hunne hoofdhairen op het lijk, graf, en lijkvyer strooiden.

Een verder bewijs van rouwe en droefheid was, dat zy zig van wijn te drinken onthielden, alle praal- of pronkgewaad afleiden, geen gasteryen aanrigteden, nog zangkunstige oeffeningen deden, maar zelfs hunne kleederen scheurden, en 't hair uit den kop rukten, gelijk we ook van de Hebreen lezen, ja dikwils hunne kleedy in 't vyer wierpen. Ze bleven t'huis, bedekten somwijlen hunne hoofden, en trokken zwarte kleederen aan, met welke zy ook ter begraaffenisse gingen. Nog meer. Zy strooiden *assche* op hunne hoofden, en maakten zig op deze wijze bemorst, en ongezien. Zoo doet 'er een by * Homeer.

Ἀμφοτέρῃσι δὲ χερσὶν ἑλὼν κόνιν αἰθα-
λόεσσαν
Χεύατο κακκεφαλῆς πολιῆς. ------

Hy nam met bey zijn handen
't Stof, dat men nog zag branden,
En stortte 't op zijn grijze hoofd. ———

Hy

* Iliad. 18.

noemt de assche *brandend, of gloeyend stof.*
Of alle die fratsen niet genoeg waren, sloe-
de Grieken ten tijde van rouw met vuisten
r hunne harten, en op hunne dyen, krabden
ne borsten, en wangen, en daar meê gin-
ze snot en quijl huilen.
: Lijk moet eindelijk ter aarden werden ge-
gen, in daar toe bestelde *graven.* Konin-
en Vorsten hadden in den ouden tijd hun-
begraafplaatsen aan den voet van d'een of
der berg; mindere menschen elders onder
rde. Deze waren van verscheiden stand,
grootte, ook wel uit een rots gehouwen.
Zwijge, dat by de Grieken twee *kerkhoven*
en, een binnen, een buiten de stad.
Dit *begraven der lijken*, oulinks in Grieken-
d gebruikelijk, is naderhand, zoo wel daar,
by de Romeinen, afgeschaft, en *'t verbran-
der lijken* in deszelfs plaats gevolgt; hoe-
men by Homeer niets anders als het laatste
d, 't welk aanmerkenswaardig is. Nogtans
ren daar van uitgezondert I. Kleine kinde-
. II. Die hun zelven gedood hadden. III.
van den blixem dood geslagen waren.
Het verbranden geschiedde op een hoogen
utstapel, dien, als ze brandde, men 't lijk-
r noemt, omhangen met Cypresse takken,
ander loof. Als 't lijk in een kist op den
utstapel lag, stak de naastbestaande van den
rleden den brand daar in, dog met omge-
rden aangezigte. By Homeer zien we Achil-
de winden smeekende, en hen vele mooije
gen belovende, op dat ze dog spoediglijk
vlammen van 't lijkvyer, waar op zijn bes-
te

te maat Patroklus moest verbrand werden, wilden ontsteken.

Alle die ter uitvaart quamen, zoo soldaten, als andere, gingen, ter eere van den dooden, driemaal om 't lijkvyer: dan slachtte men een deel beesten, en die wierp men in 't vyer, met vele andere dingen, die de overleden in zijn leven waren lief geweest, om hem quansuis nog voor 't laatste wat vermaak te doen. Een bygeloof, 't welk zoo vetre liep, dat somwijlen voor de Lijkvyeren van doorluchte Mannen levendige menschen (slaven, gevangene, *enz.*) geslagt wierden, en by de dooden in de vlammen geworpen.

Wanneer alles verbrand was, blusten de naaste vrienden het vyer uit. By * Homeer doen zy het met zwarten wijn. Dan zamelden zy de beenen en assche by een. Ze waschten de beenen schoontjes af, besproeiden die met melk, of riekende vogt, ook met tranen; zy besmeerden die met varkens-reuzel, wonden ze in linnen, en leiden ze dus in een pot, kruik, lijk-bus, of zoo als men dat wil noemen; want naar de achtbaarheid van den overleden wierden die lijkasch potten van min of meer kostelijke stoffen gemaakt. De Grieksche blindeman praat van goude en zilvere. In zulke kruiken waren d'oude gewoon de beenderen der gener, die in een vremd land gestorven en verbrand waren, na derzelver geboorte-plaats te zenden. Dat was de bede van den armen Ovidius, toen hy in ballingschap leefde,

Ossa

* Iliad. 24.

Ossa tamen facito parva referantur in urna:
Sic ego non etiam mortuus exul ero.

Beduidende

Laat maar mijn beenen in een kruikje wederkomen,
Dood zijnde zal ik dan geen balling zijn van Romen.

De ſchenkaadjes, die de vrienden van den overleden in 't lijkvyer worpen, waren zoo bezielde als onbezielde dingen, onder welke ons by de Oudheid voorkomen. I. Kleederen. II. Wapenen. III. Reukwerken, en, met een woord gezegd, alles wat ze dagten, dat den doode, zoo hy nog leefde, behagelijk zoude zijn. Daar van hebbe ik terſtond gerept, en zie, dat de Heer Nikolai in 't veertiende hoofddeel wederom 't een en 't ander ophaalt.

Ik ga dan voort, om in 't vervolg de *graven*, en derzelver *opſchriften*, te bekijken. Een leerling der Oudheid kan hier verſtaan wat * *Tumulus* in 't Latijn beduid; hoe dat de graven van een hoop aarde, met zoden bedekt, geweeſt zijn; daar na pragtiger van ſteen opgerigt. Op het graf lag een ſteen, dien wy *zark* noemen, in welke het grafſchrift wierd gehouwen, namentlijk de naam van den begravene, en zijn ſtaat; hoedanige grafſchriften in 't Grieks † ἐπιτάφια, en ✠ γνωρίσματα worden geheten. Deze wijze, de allereen-

* *Eigentlijk* een hoop aarde *of* zand, *dog veeltijds voor een graf genomen.* † Epitaphia. ✠ Gnoorismata.

voudigſte, ſchijnt vry oud, en wy lezen in Pauzanias, *dat de Sicyoners de lijken in d'aarde begroeven, en op een ſteenen voet gedenkzuilen bouwden, waar in zy niets anders als den naam, en des vaders voornaam ſchreven, met een wenſch dat de doode mogt welvaren.* Van die eenvoudigheid ſtrekt ons ten proeve een grafſchrift, gemerkt met de verbeelding eenes jongelings, die een palmtak houd, by den braven * Spon te vinden

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ

ΧΑΙΡΕ.

Dat is,

Niceforus, Niceforus zoon, Vaar wel.

Dat by d'Atheners dezelve gewoonte was, leeren we uit de oude gedenkſteenen. Maar veeltijds wierden op de grafzarken ook, behalven des overledens Vaderland, zijn beroep, ouderdom, ja zelfs de maniere van zijn overlijden geſtelt. Daar van konnen we bewijs halen uit het heerlijk werk der Oxfortſche Marmerbrokken, en my luſt 'er een ſtaaltje uit aan te teekenen.

Ἀγαθῇ Τύχῃ

Ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος

ἐτείμησεν

Οὐ-

* Miſcell. erud. antiqu.

Οὐλπίαν Μάρκελλαν
Τὴν ἱέρειαν τῆς Ἀρτέ-
μιδος Μάρκου Οὐλπίου
Δαμαπαροδόξου
Καὶ Κανιδίας Βάσσης
Θυγατέρα, ἐπιτελη-
σάσαν τὰ τῆς Θεοῦ
μυστήρια, καὶ τὰς
θυσίας λαμπρῶς, καὶ
πολυδαπάνως.
Ἀναστησάντων τὴν τι-
μὴν Ἀνδρονείκου τοῦ Αν-
δρονείκου καὶ Στρατονεί-
κης τῆς Μηνογένους
Τῶν θρεψάντων
ἐκ τῶν ἰδίων.

Dat is,

Met goed geluk!
De Raad en 't Volk
heeft hier mede geëert
Ulpia Marcella,
Priestereſſe van Diana,
Dogter van
Markus Ulpius Damaparodoxus,
en
Kanidia Baſſa,
die de verborgene heiligdommen
der Godinne

en de offerhanden
treffelijk en kostelijk heeft waargenomen.
zijnde deze gedenk-zuil opgeregt
van
Andronikus, Andronikus zoon,
en
Stratonike, Menogenes dogter,
die haar
uit de hand gehouden hebben.

Gemeene luiden zelve hadden de eere van eenig grafschrift, hoedanig een gezien word op een oude stuk marmersteen.

Π. ΒΕΙΤΗΝΟϹ
ΕΡΜΗϹ ΚΛΕΙΝΟ-
ΠΗΓΟϹ ΝΕΩΤΕΡΟϹ
ΕΝΘΑΔΕ ΚΕΙΜΑΙ
ΠΑΡΟΔΕΥΤΑ ΧΑΙΡΕ.

Dat is,
Hier legge ik
P. Bitinus Hermes
de jonge,
Schrynwerker.
Wandelaar, vaar wel.

Men vond daar ook op gehouwen velerley timmermans gereedschap, gelijk als een Schaaf, Passer, Winkelhaak, *enz.*

Uit Luciaan weten we, dat sommige hunne grafzarken cieraadshalven met kranssen opschikten. Andere lieten d'er deze of gene beeltenisse

nisse van een verborgen zin op graveren, gelijk als een Haan, tot teiken van wakkerheid, of iets dergelijks. Cicero vond het graf van Archimedes uit de kenteikens van een wereldkloot, en een rolsteen. Diogenes, die snaakse filozoof, elk een aanbaffende, droeg een Hond op zijn zark, en zoo maakten de liefhebbers wat, yder na zijn zinlijkheid.

Als het lijk begraven was, en met aarde bedekt, hadden de Grieken en Latinen doorgaans een gebruik van te wenschen *dat de Aarde het gebeente mogt ligt vallen.*

Dan wierden d'er *lijkoffers* gedaan in een gegraven kuil, als zijnde ter eere van onderaardsche Goden, en om de zelve te paayen, op dat ze de zielen der afgestorvene niet zouden beledigen, of van haar geluk berooven. Aan de Helgodinne Proserpina, Plutoos gemalinne, offerden zy een koe, die niet meer kalfde, of een zwart schaap; van welke zwarte verw gemeenlijk alle het vee was, dat de Heidenen aan de Hellegoden, of andere vijze Godheden, als de Krijgsgodes, het Onweêr, *enz.* ten beste gaven.

De tijd van deze offerbeesten te slagten was nagt, en zes voorname zaken moesten in dusdanige lijkoffers komen, water, honig, melk, wijn, bloed, en hair: waar van meer als een voorbeeld in Homeer, Euripides, en Sofokles is te vinden. Namentlijk de naaste vrienden gingen eerst rondom het graf, en dan daar boven op staande stortten zy de gemelde vogt van honig, melk, en wijn uit een kelk, of eenig ander plengvat, met uiting

van zekere woorden ; gelijks als N. N. *schenkt deze pleng-offers* enz. Teffens baden zy , dat de Goden den zielen gunstig wilden wezen.

Gelijkerwijs zy de doode lichamen met kranssen en bloemen cierden , alzoo bekransten zy ook de graven zelf, en strooiden daar verscheide soort van kruid en bloemen op , die de Heer Nikolai , naar den stand der overledenen , beknoptelijk in hare byzonderheden aanhaalt.

Helden , en grootachtbare Mannen , wierden met lijkvertoogen na hun dood , meest openbaarlijk voor den volke , geprezen , en daar wierden ook strijdspelen , ter heerlijker gedenkenisse van d'afgestorvene , gehouden. Hoe de Romeinen hunne overledene Keizers plagten te vergaderen , en uit den aan brand gesteken houtstapel een arend lieten opvliegen , die men geloofde dat des Vorsten ziel ten Hemel opvoerde , kan een Hollander in 't vierde boek van mijnen Herodiaan lezen.

Na alle deze omstandigheden volbragt te hebben , gingen de Oude hun zelven *zuiveren.* Zy noemden die zuiveringen , die zoo wel in byzondere menschen , als in gansche steden , en heirlegers plaats hadden , *lustrationes* , en *expiationes* , en gebruikten daar toe bezielde en onbezielde dingen : maar de Romeinen waren gewoon , van de begraaffenisse komende , over een vyer te gaan , en zig met water te besprengen.

Nu komen we tot het *Doodmaal* , of de maaltijd na de begravinge , in 't Latijn *Parentalia* , van een zeer aloud gebruik , naar 't schijnt ,
want

want we zien niet alleen in Homeer, dat Achil, ter eere van Patroklus, een weits gastmaal laat aanregten, desgelijks dat de vrienden van Hektor, in Priaams huis, na de begraaffenis lustig slempen; maar by vele andere oude Schrijvers ontmoeten ons deze slempgewoontens, en lijkgasteryen, die van onzen Schrijver nagevorscht worden, ter uitpluizing van het woord *Silicernium*, by de Romeinen dusdanig een doodmaal beteekenende.

Der overledenen geheugenisse was zoo geacht, dat niemand van een dooden mogt qualijk spreken; waar over Demosthenes een wet van Solon prijst, medebrengende * *dat niemand zulks mogt doen, al had een van des overledens kinderen hem te na gesproken.*

Men vierde ook te Roome zekere vastgestelde dagen in de zuivermaand [February] gelijk de Pausgezinde Christenen met hunne zielmissen te werk gaan, voor de afgestorvene, en men offerde voor de rust der schimmen met grooten zwier.

By Grieken en Romeinen waren de graven zoo heilig, dat niemand, zonder de uiterste verfoeijing, die mogt onteeren: dog dit, uit de Oude hier na geschreven, mag een leerling in 't geheel nazoeken. Niets is meer kennelijk.

't Laatste, dat hier verhandelt word, is *de staat der overledene na hun dood*, waar van Winder geen ongeleerd boek heeft geschreven, dat mijn drukker in 't vierde bondelke der keurlijke

* Μὴ λέγειν κακῶς τὸν τεθνηκότα, μηδ' ἂν ὑπὸ τῶν ἐκείνου τις ἀκούῃ παίδων. *Orat. adversus Leptin.*

Latijnsche werkjes heeft gevoegt, en ik in de Boekzaal vermeld hebbe. De Heer Nikolai bedient zig van den zelven, en toont den tweederley staat, die de Grieken na de dood stelden; d'eene onder *Jupiter* den Vorst des Levens, d'ander onder *Summanus* den Schimme God, wien de zaken des doods waren aanbevolen; d'eene in een vaste en vreedzame rust, d'ander in een nare duisterheid, en verwarring: daar dan dat bekende woord * ᾅδης, van sommige *helle* genaamd, op het tapijt komt, zijnde eigentlijk niets anders als de staat na de dood, 't zy van loon, 't zy van straffe. Dus geraken we in de verzierde Elyzeesche of zaliger zielenvelden, en (in 't voorbygaan de Helsche strafplaats', met nog een derde, die niet qualijk naar het Paapsche Vagevyer gelijkt, in verscheide zoo Griekſche als Latijnsche Dichters bekeken hebbende) zeer vermakelijk dit boekje ten

EINDE.

* Hadees.

XIII.

XII. HOOFDDEEL.

Que la religion Chrêtienne eſt tres-raiſonnable, telle qu'elle nous eſt repreſentée dans l'Ecriture Sainte. Traduit de l'Anglois, imprimé à Londres, chez A. & J. Churchill.

Dat is,

Bewijs, dat de Chriſten-Godsdienſt *zeer redelijk is, zoo als ze ons in den Bibel voorkomt. Overgezet uit het Engelſch, te Londen by A. en J. Churchill gedrukt. t'Amſterdam by* Henrik Wetſtein 1696. *in* 8. 23 *bladen.*

DIt is een vertalinge van het Engelſch werkje, getiteld *the reaſonableneß of Chriſtianity* [de redelijkheid van 't Chriſten-geloof] welk woord *redelijkheid*, de Franſche Overzetter genoodzaakt zoude geweeſt zijn, voor 't naaſte, *raiſonnabilité* te vertolken; dog dat darde hy niet doen, vermits het niet gebruikelijk is, en voor geen goed Franſch mag doorgaan: daarom valt 'er een luttel verandering in 't opſchrift.

Het inzigt van den godvrugtigen en Bibelkundigen Schrijver is, den Chriſtelijken godsdienſt zuiver en bevattelijk buiten alle ongerijmdheid te ſtellen; niet volgens de ſtelſels van

twiſtende Godgeleerde, maar volgens den inhoud der Heilige Schriften.

Hy wilde namentlijk zijn ziele uit den oorſpronkelijken bron, niet uit een 's anders vaten, met heilzame vogt laven.

Hoewel het in 't Engelſch een achtervolgend vertoog is, nogtans heeft de vertaler raadzaam geoordeelt, de verſcheidene ſtoffe in hoofddeelen, of ſneden, te onderſcheiden, op dat de lezer des te gemakkelijker, en zonder verwarring van redenkavelingen, den inhoud mogt bevatten. Deze zijn XV in getal, en behelzen het volgende.

I. Hoe men de zonde van Adam, en deszelfs uitwerkſelen, moet verſtaan, zoo ten zijnen opzigte, als ten opzigte van zijne nakomelingen.

II. Welke voordeelen Chriſtus het menſchdom heeft aangebragt.

III. Onderſcheid van de Wet der Werken, en van de Wet des Geloofs.

IV. Het gene men onder het Euangely moet gelooven, is, dat Jezus Chriſtus is de Meſſias. Dit word uit de Euangely-ſchrijvers bewezen.

V. Dat de Apoſtelen geene andere zaak voorſtelden om te gelooven, als dat Jezus de Meſſias was.

VI. Nader bewijs uit het Euangely, dat Jezus voor den Meſſias te erkennen, het gene is, dat men moet gelooven.

VII. Hoe de komſte van dien Meſſias in 't Euangely ontvouwd word.

VIII. Waarom Chriſtus niet rond uit zeide,

de, dat hy de Messias was.

IX. Waar in dat gene bestond, 't welk Christus den menschen voorhield te gelooven, toen hy hen 't Euangely verkondigde.

Hier ziet men verders, dat hy met opzet hem zelven niet opentlijk voor den Messias verklaarde.

X. Dat Jezus, zullende sterven, zig duidelijker aan zijne leerlingen bekend maakte; echter hen niets anders beval te gelooven, dan dat hy de Messias was.

XI. Tegenwerping, die men kan inbrengen tegen het dus verre gestelde; dat men onder 't Euangely niet gehouden is iets anders te gelooven, dan dat Jezus de Messias is. Wederlegging van dezelve, en bewijs, dat men zig onder het N. Testament zoo wel moet bekeeren, en wel leven, als gelooven.

XII. Betooging, dat Christus den genen wetten geeft, die van 't getal zijner onderdanen willen zijn, op dat zy hun zelven zorgvuldiglijk tot het onderhouden van die zouden begeven. Welke verbintenisse met kragt in de schriften der Kruisgezanten word geleeraart, en vast gesteld door de maniere, waar op Christus zelf ten laatsten dage de menschen zal oordeelen.

XIII. Hoe iemand voor Christus komst konde zalig werden, dewijl 'er geen zaligheid is, dan door te gelooven, dat Jezus de Messias is?

XIV. Op wat wijze zulke menschen, die nooit van den Messias gehoort hebben, by God konnen genade vinden? Noodzakelijkheid

heid van Christus komst, en zonderlinge voordeelen, die hy in de wereld bragt.

XV. Onderzoek, of men nieuwe geloofsbegrippen in de brieven der Apostelen moet zoeken, en aanwijzing, dat de godsdienst moet wezen na 't begrip der allereenvoudigste.

Zie daar een reeks verhandelingen, die van den vromen Schrijver wel met de uiterste zedigheid worden voorgedragen, dog de Godgeleerde van allerley Christelijke gezindheden konnen doen omzien.

XIII. HOOFDDEEL.

La vie du Vicomte de TURENNE, Mareschal General des Camps & Armées du Roi, Colonel General de la Cavalerie legere de France, & Gouverneur du haut & bas Limosin, par *Mr. du Buisson*, premier Capitaine & Major du regiment de Verdelin. Nouvelle edition, revûë, corrigée, & augmentée d'une table des matieres.

Dat is,

Het leven van den Burg-grave de Turenne, *Hoofd-Maarschal te Velde, en der Heirlegers des Konings, algemeen Kolonel van de ligte Fransche Ruitery, en Gezaghebber van hoog*

hoog en laag Limosin. Door de Heer du Buisson, eerste Hopman, en Majoor van 't regiment van Verdelin. Een nieuwe druk, overzien, verbeterd, en met een bladwijzer der stoffen vermeerderd. In 's Gravenhage by H. van Bulderen 1695. *in* 12. 23 *bladen.*

VOor de derde maal komt dit werk van den Heere de Buisson in 't ligt. De eerste uitgifte zag men voor omtrent drie jaren, en wierd aanstonds herdrukt. Die van Geneven lieten het uit baatzugt ook in 't ligt gaan, met merkelijke verbeteringen, en vermeerderingen, zoo zy roemden, van talen en zaken: waar tegens de gene die het werk nu met een nieuwen luister volgens een tweede afschrift des Schrijvers hervoortbrengt, in zijn voorreden vry wat weet te zeggen.

By aldien ik den Heere de Buisson schuldige eere zal geven, moet ik zeggen, dat my zelden of nooit een Fransch Historyschrijver voorquam, die met zoo veel opregtheid, en trouwe zijn historie verhaalt als deze man, verre afgescheiden zijnde van dien Franschen snoefftrant, met welke vele onder hen de zaken weits opschikken, en den dingen zulk eenen draay geven, die meest tot roem van hunnen landaart strekt, doende alles tot glorie van hunnen Koning, en schande van deszelfs bestrijders uitvallen.

Die aan de waarheid mijn's zeggens twijfelt, hy

hy leze maar, hoe de brave Schrijver ſpreekt van de verſcheide zeegevegten, tuſſen Ons en de verknogte Engelſche en Franſche zeemagten in den jare 1672 voorgevallen; hy zal bevinden, dat, na zijn ſchrijven, onze vianden deswegen niet veel hadden te pochchen.

Van den veldſlag, dien de Marquis de Krequi, namaals Maarſchal van Vrankrijk, tegen de vereenigde Duitſche Vorſten ſloeg, geeft hy den laatſten zoo volkomentlijk de eere der overwinninge, dat niemand voordeeliger, als hy, voor hen konde ſpreken.

De ſlag by Senef zelve, van welke de Franſche zoo breed opgaven, beſchrijft hy zoo zeer na waarheid, als men van hem zoude konnen wagten, toonende wat voordeel daar van elke zijde bevogten wierd, en om wat reden yder zig de overwinning toeſchreef: zulks, dat by aldien men hem ergens ziet miſſlaan ('t welk echter niet dikwils gebeurt) het zelve meer zijne onkunde als quaadaardigheid is te wijten; want uit die oorzake, meene ik, by voorbeeld, treft hy de juiſte waarheid niet, daar hy van het treurig einde der Heeren de * Wit ſpreekt, en, by mangel van goede onderrichtinge, zig inlaat in het vertellen van die algemeene volksberoerteniſſen, die in den gezeiden jare 1672 onzen Hollandſchen bodem overſtroomd hebben.

Maar wat dezen zijnen held de Burggrave de Turenne belangt, hy voert hem zoo hoog in top van eere als doenlijk is, en geeft hem allerwegen grooten lof, niet alleen van zijne al de we-

* *In 't zeſde boek.*

ereld door beroemde krijgsdeugd, en kloek
eleid, maar ook van goedheid, mededoo-
endheid, en wat meer iemand in den mond
an de Faam kan doen zweven.

En zekerlijk verdient Turenne om meer als
ene reden onder de grootste Veldheeren dezer
euwe geplaatst te werden.

De Maarschal de Bouillon, door zijn eerste
uwelijk Prins van Sedan, en Elizabet van
Nassouw, dogter van den grooten Wilhem den
ersten, Prins van Oranje, dien allerberoemd-
en grondlegger van ons vrygevogte land, wa-
en de ouders, uit welke hy in den jare 1611 te
Sedan, de tweede zoon, ter wereld quam.

Mogt men met voorspellingen spelen, wat
zoude men niet konnen voorspellen van hem,
die van een der grootste Veldheeren Prins Fre-
derik Henrik, hooglosfelijker gedagtenisse, zij-
nen * naam ontfing? maar my lust geen bohá-
naken.

In zijn eerste jeugd had hy het ongeval van
doorgaans met ziekten gequeld te zijn, sprak
zeer laat, en zoo belabberd, dat hy naauwe-
lijks verstaanbaar was; welk laatste, hoewel
namaals door konst en langsaam spreken wel ee-
nigzins verbeterd, hem evenwel ter dood toe
bybleef.

Daar en boven was hy in 't leeren der dingen,
de jeugd eigen, zoo bot, dat niets minder als
een groot man van hem te wagten scheen; hoe-
wel hy naderhand in 't schrijven den vermaar-
den Voiture beschaamde. Maar de eerste ho-
pe,

* *Zie* p. 7. *Zijn naam was* Henry de la Tour d'Auvergne.

pe, die hy gaf, was in het paardberijden, waar in hy een ongemeene behendigheid toonde, welke, gevolgd van eenige woorden, hem toen ontvallen, en redding uit zekere gelegentheden, zijn vader in gedenken bragt, dat in hem een man ſtak, die te zijner tijd van groot bedrijf zoude zijn.

Als zijn vader overleden was, volgde hy zijn broeder den Hartog van Bouillon, eenige jaren ouder als hy, na de Nederlanden, om in dat roemrugtigſte oorlogsſchool dier tijden den krijgshandel te leeren. De groote Held Prins Maurits, zijn 's moeders broeder, ontfing hem met alle toegenegenheid, deed hem, op dat hy de eerſte beginſel-leſſen grondig zoude leeren, het musket onder zijne lijfwagters dragen, en voorzag hem, na dien veldtogt, met een hopmanſchap; in welke krijgsbediening hy zig zoo wel droeg, en toenam, dat hy anderen ten voorbeelde ſtrekte.

Des kraftigen digters Hoofds gezeg, met het welke hy den Baron van Aſperen aanſprak, mogt men dan Turenne waarlijk toepaſſen.

Gy onder Maurits zijt geweeſt ter Hooge Schole,
Die ſchildert met den zwaarde, en met den ſpieſſe ſchrijft,
En preekt met grof geſchut, hoe Mars zijn handel drijft.
Want overoudren deugd, dier 't land plagt te genieten,
En eige moed u't hart niet ongeprikkeld lieten,
Of gy waart flux te paard in 't yzeren gezeet,
Het zinkroer in de vuiſt, of karabijn gereed,

De

De toeverlaat op zyde om 't Spaansche juk te
knakken,
En, nevens uwen Vorst, 's Lands viand op zijn
bakken.

In deze dartelheên heeft zig uw jeugd besteed.
Haar amber was het stof, haar rozewater 't
zweet,
Het toegemeten brood, als 't nood deed, haar
banketten,
Haar zoetste morgendeun de trommels en trom-
petten,
Het lof haar opperlief, dat liever onder 't felst
Van de gevaarlijkheên der strijden is omhelst,
En onder 't zeildoek met zijn minnaars wenscht
te spelen.
Als onder 't loofrijk dak van koetsen of prieelen.

Dog niet lang daar na, als de buyen zijn 's Vaderlands, die hy nu voorzigtiglijk ontdoken scheen, over waren, weder aan 't Fransche Hof gekomen, wierd hem een regiment te voet gegeven.

Hy deed in dezen rang van krijgseer zijn eerste veldtogt tegen den Hartog van Orleans, die misnoegd ten hove uitgeweken, na 't bezoeken van verscheide verblijfplaatsen, zig by den Hartog van Lottharingen schuil hield, en queet zijn pligt daar inne zoo braaf, dat de Kardinaal de Richeljeu, voornemens zijnde Spanje, dat Vrankrijk zoo veel spels berokkende, den oorlog aan te doen, te weeg bragt, dat hem een geschenk van duizend pistolen, en 't ampt van Veldmaarschal wierd opgedragen.

De Burggrave de Turenne, dus verhoogd zijnde, betoonde ook hoe zeer zijn beleid en krijgsmoed vergroot was; wanneer hy, het beleg van Sabern bywonende, in de loopgraven, daar hy aan zijn arm gequetst wierd, de uitvallende vianden in hunne grootste bravaden met zijnen yzeren vuist by na alleen te rug dreef.

Na een geruimen tijd trouwelijk gedient te hebben, was de roem van zijn groote dapperheid, in Piemont bewezen, de reden, waarom de gemelde Richeljeu hem in het leger aldaar de bulle van *Lieutenant Generaal* toezond. Hy bleef dit krijgsampt bekleedende onder la Valette in Savooyen, daar eindelijk de Graaf van Harkourt bykomt; wordende andermaal zeer gevaarlijk met een musketkogel gequetst, wanneer hy den Veldoversten Gatta het doorwaden eener riviere wilde betwisten: welk gevaar hy vermeerderde, met zig ontijdig uit het bedde te begeven, om den viand onder d'oogen te zien.

Van daar geraakte hy in 't Rousillon, dog keerde, na 't verminderen van de oorlogshitte in dat gewest, weder in Savooyen, en diende aldaar onder den Prince Thomas; tot dat ten laatsten de Koninginne Moeder hem Maarschal van Vrankrijk maakt, en het gezag over hare krijgsbenden in Duitsland toevertrouwt.

Hier komt wat sukkelens tussen beiden, veroorzaakt door den Kardinaal Mazarin, die hem 't ongenoegen gaf van na Brussel te moeten vlugten. Eindelijk ten hove wedergekeerd,

eerd, en in alle zijne waardigheden hersteld, rouwt hy Mevrouwe de la Force, en word nverwagt van den Koning niet alleen Hartog n Pair zijnes Rijks, maar ook Algemeen Veldheer van alle zijne heirlegers gemaakt.

Aldus zoude men Turenne ten trans van oorogsglorie opgevijzeld, en als een moedig held p het bed van eere door het ongelukkig treffen eenes kanonkogels in Duitschland zijn leven zien eindigen, ten ware hy den verkregen oem in zijne hooge jaren bezoedelt hadde met zijnen godsdienst ten welbehagen van het Fransche Hof te veranderen.

Onze Schrijver, die zijnen Held alomme met lof overladen voor den dag brengt, geeft van deze omkeering * ergens handtastelijke en klinkende bewijsredenen, die ik stilzwijgende voor by ga. Het is my vermakelijker by de beschrijvinge der voorgevallene zaken in de legers, door Turenne gevoerd, ook een verhaal te zien van alle het gene Vrankrijk, geduerende zijn leven, met de wapenen verrigt heeft. Des noeme ik dit boek met regt een Historie van alle de Fransche oorlogen, zoo inheemsche als uitheemsche, die onder de Koningen Lodewijk de XIII en XIV, tot op Turennes dood, gevoerd zijn.

Hoewel ik wete, dat de lezer my niet vergt in byzondere stoffen in te treden, kan ik egter een eenig voorval niet verzwijgen, al was het om my zelven en zulke die in zoo genaamde heilige overblijffelen niet veel geloof stellen, wat moois te laten hooren. De Historie, *p*. 308 staande, luid aldus.

* P. 347.

Als de Maarſchal Hocquinkourt Gironne had belegerd, begaven zig de belegerde Spanjaarden, die nu tot de uiterſte nood gebragt waren, geheel en al over aan vaſten en bidden, en bragten de kas, gevuld met de beenderen van eenen Sant Genuerik, eertijds Biſſchop dier plaatſe, op de wal, onder een plegtelijk gezang van Prieſters en Monnikken. De Franſche, door die grillen niet vervaard, ſchoten dat het donderde; maar aanſtonds quam 'er uit de kaſſe zulk een byſtere menigte vliegen aangeborſten, dat 'er de lugt meê bedekt wierd. Deze ſtortten zig vervolgens neder op de paarden der belegeraars, die zoo fel van haar gebeten wierden, dat de arme beeſten losbraken, en in de rivier van Gironne ſprongen, daar ze alt'zamen verzopen. Hier door wierd de Maarſchal van zijn ruitery ontbloot, en moeſt het beleg opbreken.

Is 't niet jammer, dat de Spanjaarden onlangs zoo wijs niet geweeſt zijn, om een plaats, aan welke hen zoo veel gelegen was, op een gelijke wijze te behouden? gy behoeft 'er niet om te lachen, lezer: om u alle twijffeling te benemen, verzekert de Schrijver, dat, boven het gemeen gerugt, Turenne, toen nog niet Paapſch zijnde, van zijne geloofsgenooten, die in Hocquinkourts leger dienden, de zake zoo verſtaan heeft. Maar laat ons dezen draad afknippen.

Wat belangt de Rijksamptenaren, onder welke Turenne, geduerende de minderjarigheid en regering der gezeide Koningen, gedient heeft:

eeft: des Schrijvers gedagten over die maats
ijn, indien niet eenzijdig, ten minsten vry
egt. Richeljeu en Mazarin ſtaan by hem
oo afgemaald, dat hunne nazaten hem de
ere van hunnen lof-vermelder niet zullen ge-
en.

Voor alle komt de Rijksgeheimſchrijver
Louvois ſlegt getiteld te voorſchijn. Is 't
vonder? deze man ſchreef tot lof van Turen-
ne, en, na zijn zeggen, was Louvois de groot-
te tegenſtrever, die Turenne aan 't Hof dwars-
boomde.

XIV. HOOFDDEEL.

Lettres du *Cardinal Duc de Richelieu.* Ou l'on a joint des memoires & inſtructions ſecrettes de ce Miniſtre, pour les Ambaſſadeurs de France en diverſes cours. Deux tomes. Avec quelques relations curieuſes, ſervant d'éclairciſſement aux dites lettres & memoires.

Dat is,

Brieven *van den Kardinaal den Hartog* van Richelieu. *Daar zijn bygevoegd gedenkſchriften en heimelijke onderrigtingen van dien Rijksamptenaar voor de Gezanten van Vrankrijk aan verſcheide hoven. Twee ſtukken. Met ſommige aanmerkelijke toe-*

passingen, dienende tot verklaringe der gezeide brieven, en stukken. Te Parys by de weduwe van Kramoisy 1696. *in* 12. 32 *bladen.*

WAnneer wy in vele Historien de daden van doorlugtige veldheeren en oorlogsmannen lezen, roemen we de wijsheid, dapperheid, en kloeke aanslagen hunner heldhaftige bedrijven; maar, om de waarheid te zeggen, alle die geschichtschrijvers melden ons veeltijds niets meer als de schorsse der dingen, en laten dikwils dat gene, waar aan den nakomeling meest gelegen is, in 't verborgen blijven.

Ik wil zeggen, zy vertellen ons, welke mannen die zaken hebben uitgevoert, en hoe 't werk toeging, zonder daar nevens aan te wijzen de uitvinders van dat groot bedrijf, die niet zelden in hunne binnekameren meer zweeten over hunne bestieringen, als de andere in hunne uitvoeringen: want de grootste bevelhebbers zijn menigmaal niets anders als raderen, die zig na de bevelen van het Hof dus of zoo bewegen, en stil staan; of werkzaam zijn, na dat men het daar oorbaar vind.

Wat dank verdienen zy dan niet, die, na dat de tijd vryheid geeft, omme de geheimen te ontdekken, of na dat de veranderde wezens der dingen zulks geoorlofd maken, de geheimkassen eens openen, en de Historien, die ons te voren onderwezen wat 'er geschied was, volmaken, aantoonende waarom dit gedaan, en dat gelaten is.

Eene dusdaniger nutter soort van boeken zijn de brieven van den Kardinaal de Richelieu, man en Rijksamptenaar in zijnen tijd, die de spille was, op wien de gansche regering van Vrankrijk draaide, en wiens gunst of ongunst onder Koning Lodewijk de XIIIde, Vader van den althans regerenden Lelyvorst, hovelingen en verschovelingen maakte. Ik zal meer zeggen. Een man, die zelf van zijn Koning en Meester, wiens onderdaan hy was, zoo ontzien wierd, dat die Majesteit in een zekeren brief (d'eenige die * hier buiten des Kardinaals hand ingelast is) zig deze woorden liet ontvallen, waar toe een edelmoedig mensch niet ligtelijk by zijn 's gelijke zoude konnen gebragt werden.

Mon Cousin. Je suis au desespoir de la promptitude que j'eus hier à vous écrire le billet sur le sujet de mon voyage. Je vous prie de le vouloir bruler, & oublier a même temps, ce qu'il contenoit, & croire, que comme je n'ay eu dessein de vous facher en rien, je n'auray jamais autre pensée, que de suivre vos bons advis en toute chose punctuellement.

Neef. Mijn kop loopt my om, om dat ik gisteren zoo schielijk ben geweest, met u toe te zenden het briefje wegens mijn reis. Ik bidde u, dat gy het zelve wilt verbranden, teffens den inhoud vergeten, en gelooven, dat, gelijk ik geen voornemen hebbe van u in eenige zake te storen, ik nimmermeer andere gedagten zal nemen, als uwe goeden raad in alle zaken stiptelijk te volgen.

* P. 274.

Wat dunkt u, lezer, hebben de menſchen, van Koningen dus begroet, geen groot vermogen op derzelver geeſt?

Ik zal my nu niet verder in het leven van dien Kardinaal inlaten, hebbende in het voorgaande uittrekſel, daar Turenne op het tapijt quam, een woord van hem gerept. In deze brieven, alwaar het de ſtoffe toelaat, doet hy zig op als een wreede bloedgierigaard. Men zie ſlegts zijn * brief aan den Heer Bouthellier over de weêrſpannelingen van Sant Michiel in Lottheringen geſchreven. Daar blijkt, met welk een ernſt hy alle genade afraad, en die menſchen op een ſpottende wijze, den onderdrukten bitter, allerley ſmadelijke en ſmartelijke ſtraffen toewijſt, behartigende niets meer, dan dat de Koning door niemand daar van mogt verzet werden.

Zijn bitſen aart ging zelf zoo verre, dat hy die by den Paus, aan wien hy immers als Kardinaal de diepſte eerbied ſchuldig was, niet konde ontveinzen. Dit zien we klaarlijk in eenen * brief aan den Maarſchal de Krequy geſchreven, wegens het mede Beſchermheerſchap van den Kardinaal Anthoni, daar hy duſdanigen taal voert.

Le Pape peut bien par ſon authorité & par violence empêcher que Monſieur le Cardinal Antoine n'exerce cette charge: mais com-

De Paus kan door zijn gezag en met geweld wel beletten, dat mijn Heer de Kardinaal Antoni dat ampt niet bedient: maar, gelijk hy het

* P. 304.

mme il ne le ſçauroit ire avec raiſon, il le faira jamais auſſi vec le contentement u Roy. &c.	het met reden niet zoude konnen doen, zoo zal hy het ook nimmer doen met genoegen van den Koning. *enz.*

De brieven over 't zelve voorwerp aan den 'aus zijn wel vol honigzoete woorden, dog an ſcherpen inhoud. De ſtijl geeft van yder aak een juiſte vertooning, zoo als ze moet oorkomen, en is bequaam, den lezer van al-es wat 'er verhandeld word eenen indruk te geven. Zoo ziet men den doornaaiden Kar-linaal ernſthaftig daar 't vereiſt word, dog wederom ſomtijds op een aardige manier den ſmeekeling ſpelen, meeſt by hooge ſtandsper-ſoonen: onder welke ootmoedigheid hy zaft-jes tot in derzelver harten inkruipt, om zijn oogmerk te bereiken; gelijk dat telkens is te beſpeuren in de brieven, aan den Paus, en Koning, en voornamentlijk aan de Hartogin-ne van Savooyen gezonden, om na de dood van haar man al de boter op de Franſche koek te ſmeren.

Meeſt alle de verhandelingen betreffen za-ken van oorlog, en hoe men in de binnenſte geheimkamer dezelve overlegt had.

Niet alleen krijgen hier de legerbenden, maar alle oorlogsdienaren van Vrankrijk, waar ter plaatſe zy ook waren, hunne bevelen, zoo net en naauwkeurig, dat een krijgsman die als regelen, waar na hy zig te dragen hebbe, kan aanmerken. Weinige brieven zijn hoof-ſche vleyredenen aan gekroonde hoofden, of

hebben wereldkundige inzigten : van welken snof alle de gene zijn, die met den Koning en Koninginne van Engeland wierden gewisselt over het huwelijk van den Kroonprins Karel, rampzaliger gedagtenisse, met een dogter van Vrankrijk.

Van huisselijke zaken vind men d'er geene; 't zy dat die niet al te zorgvuldiglijk bewaard zijn, of om dat ze misschien misdeeld zijn van dien aangenamen zwier van geest en zeggen, die in deze zoo zeer uitmunt.

Midden in 't werk heeft de uitgever ingelast de Italiaansche Vredehandeling, in weêrzin van Richeljeu aangegaan, en die hem de ongunst der Koninginne op den hals bragt. Deze beslaat eenige bladeren. Men ziet 'er het verhaal van des Kardinaals wedervaren, dat hy te Grenoble voor den Koning deed, in tegenwoordigheid van Vrankrijks Veldoversten, daar na te Lions aan de Koninginne moeder, rakende den stand der zaken, in welke hy toen ter tijd meest bezig was, samt de voorslagen, die hy meinde, dat Vrankrijk geenzins behoorde in te willigen.

In 't tegendeel, de Koninginne moeder, op 't werk zeer zoet zijnde, liet door haren zegelbewaarder den Heer de Marillak de noodzakelijkheid van vrede voorslaan : waar op de Kardinaal zijn gevoelen uit, en toont, hoe verre de vredens-voorslag voor Vrankrijk nut, en hoe verre nadeelig zoude zijn. Dit deed den Koning zoo verre in toorn ontvlammen, dat hy hem het Hof verbood : waar op de Kardinaal een wijdloopig verhaal van het voorge-

val-

allene uitgevende de zaak nog bet verargerde, endelijk genoodzaakt een breede vertooning der dingen aan den Koning bloot te leggen, in welke hy middelen schaft, omme de tweespalten van 't Hof veiliglijk te dempen.

Eer ik dit uittreksel afbreke, kan ik een eenige zake niet onaangeroerd voorby stappen; te weten, den raad, dien de Kardinaal aan den Heer d'Hemery geeft, omme den Monnik Monod, ganſch niet Franſchgezind, uit het Hof van Savooyen te boenen, daar hy Biegtvader en Raadsheer was. Onder vele beweegredenen, de Hartoginne ten dien einde voor te houden, was d'eerste.

* *Ce n'est point le fait d'un religieux de se mêler des affaires d'état, & quand Madame luy commanderoit de suivre sa vocation, elle ne peut qu'en être loüée de tout le monde.*

Het past geen geestelijk zig met Staatszaken te bemoeyen: en als Mevrouwe [de Hartoginne] hem beval zijn beroep waar te nemen, zoude de heele wereld haar daarom prijzen.

Ik sla de andere trouwlooze raadgevingen over, en denke by my zelven, als deze vogel zoo klapte, of hy dan wel eens na zijne eigene vederen keek, en wel wist, wat zijn scharlaken was. Ja maar, die praatjes zijn voor de ongelukkige. De geestelijke bazen Richeljeu, Mazarin, la Chaize, en Peters waren uitzonderingen van dien goeden regel.

Ook

* P. 348.

Ook past den Kardinaal la Valette in deze brieven den degen vry wel.

XV. HOOFDDEEL.

Histoire de LOUIS *XIV* Roi de France & de Navarre, contenant ce qui s'est passé sous son regne de plus remarquable jusqu' a present, par Mr. *De Riencourt*, correcteur des comptes. *tome premier.*

Dat is,

Historie van Lodewijk de XIV *Koning van Vrankryk en van Navarre, behelzende het aanmerkelykste, dat onder zijn regeringe is voorgevallen, tot dezen tegenwoordigen tijd toe, door den* Hr. de Rienkourt, *naziener der rekeningen,* eerste stuk. *Te Parys by Klaude Barbin* 1695. 19 *bladen in* 12.

IS in gansch Europe wel eenig volk zoo afgodisch omtrent den dienst van haren Koning, als de Fransche? 'k denke het niet.

Men moet zig verwonderen, hoe zelf sommige der gener, die in dezen laatsten tijd van hem bitterlijk vervolgd, en met den naam van vlugtelingen onder ons bekend zijn, hem onmatigen lof geven. Al wie de Fransche historien doorleest, zal walgen, wanneer hy den

thans

[m]ans regerende Franſchen Koning daar ver[h]eld vind.

Maar in dit ſtuk heeft de Hr. de Riencourt [n]iens werk, ons ſtaat te bekijken, nog maat [o]g palen. Alle daden van Louis zijn niet al[l]een by hem de hoogſte lofwaardig, maar bo[v]en alle glorie van menſchelijkheid geſtegen.

Oorvleijers! peſten, ſnood van aart,
Wat is uw taal verfoeijing waard!

De lezer gelieve het zelf te hooren.

In het eerſte deel vinde ik verhandeld zoo[d]anige zaken, die niet alleen in Vrankrijk, [m]aar ook in nabuerige Koninkrijken en Land[ſ]chappen zijn voorgevallen, 't zy dat ze met [d]ie van Vrankrijk gemeinſchap hebben, of niet, [v]an den jare 1643. tot 1673; een reeks van der[t]ig aftereenvolgende jaren.

Koning Lodewijk de XIII. liet op zijn af[ſ]terven dezen zoon en rijkserfgenaam, toen [v]ijf jaren oud zijnde, na, en had, geduuren[d]e zijn minderjarigheid, het bewind der dingen [v]an de Koninginne zijn Huisvrouw aanbevo[l]en, met volle magt van tot Raadsmannen in [d]it hoogwigtig werk te verkiezen, die haar be[h]aagelijk waren; een wijze van beſtiering, die [d]e ſchrijver toont meermalen by de Franſchen gebruikt te zijn.

De Koninginne Weduwe, dus geëerd, laat de parlementen vergaderen, en doet daar een cierlijk vertoog over hares mans dood, dat de Kancelier Seguir vervolgde. * De Oppervoorſpraak vatte het woord vervolgens, en leid-

* *Advocaat Generaal.*

leidde'r een lap op, toonende de overeenkomſt van de regeringen des overledenen Lodewijks met die van David enz.

Aanſtonds trekt men ten oorlog, welkers aanvang was de belegering van Rocroy. Dog hoewel alles voor de wind ging, echter geraakte het Franſche volk binnen 's lands over de zware ſchattingen, telkens met nieuwe laſten vergroot, aan 't morren: en dit liep zoo hoog, dat eindelijk nog in den zelven jare een merkelijke opſtand in Rovergue quam. Deszelfs opkomſt, voortgang, en en ſteuiting word naauwkeuriglijk beſchreven.

Op 't einde des jaars maakt de Koninginne een geheele verandering in hare Raadsluiden, ſommigen af en andere wederom aanſtellende.

Onder de laatſte was de Kardinaal Mazarin, dien zy tot eerſte Amptenaar van het Koninkrijk verklaarde, ons hier in een geheel andere geſtalte voorkomende, als waar in wy hem terſtond zagen afgeſchilderd, toen we Turennes leven ſchetſten. Hier heeft hy de grootſte deugden, die in zoo grooten rijksdienaar prijſſelijk zijn, daar is 't op verre na zoo breed niet. Dus zingt yder vogeltje na dat het gebekt is.

Omſtandiglijk ſpreekt onze Fransman van de Engelſche beroertens, die den ongelukkigen Karel den I zijn hoofd deden verliezen; maar dien het luſt den hiſtoryſchrijver Leti by dezen te vergelijken, hy zal geen klein verſchil vinden. By dezen is Fairfax een aandrijver van des Koninks dood, en by Leti (die daar in de

[wa]arheid zegt) weigert hy deel daar aan te hebben: ook praat hy veel van het boekje εἰκὼν [β]ασιλικὴ of Koninklijk afbeeldsel, 't welk men zegt, dat de rampzalige Koning in zijne bannen voor zijn zoon heeft geschreven, of voor naaste van een ander tot uitmeting van Ka[rel]s vroomheid is opgesteld.

By het verhaal van de belegering van Sas van [G]ent leert hy zijne landgenooten wat * *Sassen* zijn, op deze wijze; *De monden der Rivieren*, zegt hy, *of graften, op welke een sterkte [le]gt, om den ingang te beletten, noemt men in die [Nederl]anden* een Sas. Is't mogelijk, Heer de Rien[c]ourt! dat mogt gy voorwaar wel wat beter [v]ertellen.

Hy heeft het drok met de moeijelijkheden, [di]e in 't jaar 1644 te Roome tussen Paus Innocent den X en de Kardinalen Barberini voorvielen. Daar inne vind hy grooten lof van zijn Koning, om welke hoog op te halen alle de onnoozele plaatsjes, die de Franschen bemagtigen, by hem voor Steden van belang en sterktens te boek staan: en zoude dat wonder zijn? [D]e Koning had om die krijgswonderen te doen, [t]wee legers te velde, een van 10000 en een van [5]000 koppen.

Niet min snoeft hy van den vermaarden slag van Northlingen, die in den jare 1645 voorviel; hier, en over al zeer bezig zijnde met het ophullen van alle de voornaamste Fransche Krijgshoofden, die elk in die strijden of belegeringen, zoo onze schrijver wil, meer heldendaden hebben bedreven, waaromme

* P. 54.

me hy ook, om dezelve der onsterffelijker geheugenisse in te wijden, telkens hunne namen daar byzet. Zie het zelve wederom in de belegering van Duinkerken.

Maar het is vremd, dat hy zig durft laten ontvallen, dat de Fransche in 't jaar 1646 zeven maanden lang te vergeefs voor Lerida, (een plaatsje op de grenzen van Arragon, en Katalonien in Spanje) hebben gelegen, en dat het daar zoo deerlijk toeging, dat men het nog ten huidigen dage het Fransche kerkhof in Spanje noemt. Ik zal d'er als uittrekselmaker tussen beiden zeggen, dat ik een zeker Heer kenne, die dit Lerida gezien heeft, en betuigt, dat het maar een klein nest is, welkers vestingen niet veel te beduiden hebben.

De Heer de Riencourt, sprekende van de belegering van Diksmuiden, telt op, hoe menigmalen die plaats van meester verandert is, en verhaalt ons daar by een wonder voorval van een Maria-beeld, aldaar gebeurd. Schrik niet, lezer! Een Duitsch soldaat stak het beeld met zijn degen, en zie! daar sprong bloed uit, ja de lijkteekenen staan d'er nog in. Misschien dat het wat quaad heel-vlees had.

Hy geeft reden, waarom de Hollanders, die hy als met een versmading * *ces peuples* noemt, in den Munsterschen vredehandel des jaars 1647 de Fransche zijde wilden verlaten, en, des oorlogs moede, met de Spaansche vrede maken.

In dat zelve jaar liep de Fransche Koning levensgevaar aan de kinderpokjes, die hem in Slagtmaand fel aantastten.

* *Dat volk.*

Hy

Hy gewaagt van de beroerte te Napels; ...nde de Hartog van Bouillon telkens de nieu... stokebrand om dat volk op te hitsen. Maar ...ijk de Franschen de oproermakers onder ...nne gebuurvolkeren waren, alzoo quam de ...t der vergelding hen ook nog t'huis. Deze ...ust word hier nettelijk beschreven. Een ...rust, niet aangezet van meuitend graauw, ...ar van de aanzienlijkste van Vrankrijk, ja van ... opperste regeervergaderingen van Parijs, ... het harnas aangespten, en met den degen ...den vuist hun regt beweerden.

Deze oproervlamme, eenigermaten geblust, ...ndde wederom los, wannneer de Konin...nne sommige Raadsheeren van den grooten ...ad liet gevangen nemen; waar door de ge...inte van Parijs in dier voegen nieuwelijks ...n 't hollen raakte, dat het Hof alleen met ...egeven dien buy konde stillen: hoewel het ...ar na nog zeer gevoelig zijn tijd zoo wel ...ar nam, dat het bruske volk aan de hand ...oest komen, en geheel andere deunen zin...n.

De Koninginne van Vrankrijk, des oorlogs ...oede, maakte in 't jaar 1648 met den Kei...r Vrede, waar toe Spanje voor dien tijd ...g niet konde verstaan. In den volgenden ...re bragt de Graaf van Alais geheel Proven... in beroerte, willende met een overheer...hende magt de Parlementen verdruk...n.

By de inwoonders van Bourdeaux, dien de ...artog van Espernon hunne voorregten wilde ...handig maken, geraakte ook alles aan 't be-

wegen, gelijk in een uitvoerig verhaal word aangetoont.

En dus verre duurde de regering der Koninginne tot het jaar 1654, wanneer die een einde nam, en de Koning haar zoon met plegtelijke ſtaatcy te Reims gezalfd wierd. Het is voorwaar waardig te lezen, hoe deze plegtigheid in Vrankrijk toegaat, en alle de omſtandigheden, hier beſchreven, verdienen opmerking.

Nu word ons eerſt van allen verhaalt het bevel des Konings aan 't Parlement, om het regtsgeding van den Prins van Kondé te maken: dog Spanje, weigerende anderzins na vrede te luiſteren, en daar vaſt op ſtaande, deed dit werk zoo veranderen, dat de Prins in zijn eer en goed herſteld wierd.

Maar ik wete niet, of ik mijn oogen wel mag gelooven, als ik by den Schrijver leze dat de Spaanſche in de belegering van * Valencijn het zeewater ophielden, om de belegeraars te belemmeren. *p.* 275.

In den jare 1658 overviel den Koning Louijs te Kalais zoo zwaar een onpaſſelijkheid, dat zijn leven gevaar liep.

Het verhaal van het ſluiten der Vrede in 't volgende jaar tuſſen Spanje en Vrankrijk is zeer aanmerkelijk wegens de omſtandigheden omtrent de twee groote Rijksamptenaren Don Louijs de Haro en den Kardinaal Mazarin voorgevallen.

Aanſtonds volgde de voltrekking van het huwelijk zijner Franſche Majeſteit met de dogter

* *In 't jaar 1656.*

[voo]r des Katholijken konings, die in den jare [1]661 den althans nog levenden Dolfijn ter [w]ereld bragt.

Ik vinde hier gewag van de opschuddin[g]en, die na Kromwels dood in Engeland ont[st]onden, en de herstelling van Karel de II in [de] heerschappy van Groot Britanje.

d'Eige weg, die Kromwel trad,
Was het pad,

[w]ort daar na bewandeld van den Kardinaal [M]azarin, hier zeer geprezen: dog verma[k]elijker is te zien de statelijkheid in het her[st]ellen der * Orde van den Heiligen Geest, en [d]e overgifte, die de Hartog van Lottheringen [i]n 't jaar 1662 aan de Fransche kroon deed; [e]en zake van het uiterste gevolg.

De dood van den Spaanschen Koning Fi[l]ips de vierde, in den jare 1665 overleden, [b]aarde groote verandering, en had een nasleep [v]an vele † jammerlijke verwoestingen: want [V]rankrijk nam aanstonds bezit van een ge[d]eelte der Spaansche Nederlanden, uit dien [h]oofde quansuis, dat de Dolfijn erfgenaam [z]ijn 's moeders was, en veroverde zonder veel [t]egenstand de beste Steden.

Alhier zwetst onze Schrijver wederom na den Franschen slenter, dog dat hy van die landen luttel kennisse heeft, blijkt genoeg, als hy Rijssel tussen Gent, Antwerpen en Brussel plaatst.

Walgelijk zijn zijne bohamakeryen we-

* P. 325. † P. 357.

gens het ſchrikjaar 1672. Yder verovering byna is daar een merk zijner onkunde, of quaadwilligheid. Hy ſchermt daar in 't wild over een driederley * verdeeldheid, een die het den Prins van Oranje, een die het met de Witten, een die 't met geen van beiden hield.

Als hy van de belegering van Woerden, die in dat zelve jaar ons qualijk uitviel, zal ſpreken, noemt hy die plaats † Naarden, misſchien uit vreeze, om dat hy anders daar na zoude genoodzaakt zijn te zeggen, dat Naarden door onze wapenen was gewonnen.

De inval der Franſchen op ✠ Bodegrave is by hem een belegering, en hy weet de eerlooze woede, aldaar gepleegt, aardiglijk met een overpleiſtering goed te maken.

Niet zonder weêrzin valle ik aan het tweede deel, dat nog arger als dit is, 't welk gy zult bekennen, lezer, zoo haaſt gy den inhoud gehoord hebt.

* P. 380. † P. 392. ✠ P. 395.

XVI.

XVI. HOOFDDEEL.

[H]istoire de LOUIS XIV Roy de France & de Navarre, contenant ce qui s'est passé sous son regne de plus remarquable jusqu'a present, par Mr. *de Riencourt*, Correcteur des comptes. *Tome second.*

Dat is,

[H]istorie van LODEWIJK DE XIV, *Koning van Vrankryk en van Navarre, behelzende het aanmerkelykste, dat onder zyn regeringe is voorgevallen tot dezen jegenwoordigen tyd toe, door den Heer* de Rienkourt, *naziener der rekeningen. Tweede stuk. Te Parys by* Klaude Barbin 1695. *in* 12. 12 *bladen.*

ZElden zag men History-schrijvers zig zoo zeer van alle eenzijdigheid ontdoen, dat [d]e wereld niet bespeurde, werwaarts zy hel[d]en; want om niet te zeggen, dat zy gehuur[d]e pennen zijn, ten minsten zijn zy veeltijds [i]nwoonders van die landen, welker geschie[d]tenissen zy te boek slaan, en waar uit zy, gunst [o]f voordeel beoogende, aan de eene zijde sommige zaken of genoodzaakt, of vrywillig las[t]eren, en aan d'ander kant sommige weits en [b]reed uitmeten.

Evenwel houden zy in die ongeregeldheid

nog dezen regel, dat hun zeggen hen niet tegen den kop wederom ſteuitte, maar dat zy binnen de palen van geloofwaardigheid blijven, om niet by een onzijdigen lezer geheelijk verdagt, ja veragt, te werden.

Maar over de gemelde ſchrijfpalen is de Heer de Rienkourt zoo verre heen geſtapt, dat zijn hiſtorie zig beter als een Roman, dan als een waardig geſchichtboek voordoet, zoo verkeerdelijk tegen bekende waarheden aangekant, dat het nergens na gelijkt: een werk, des te beſpottelijker, om dat althans nog al te vele menſchen leven, die der dingen getuigeniſſe konnen geven.

Ik zal mijnen lezer maar eenige proeven van gebeurde zaken bybrengen, en een merkelijk grooter deel aan zijn eigen ondervindinge laten.

In het voorgaande deel ontſchoot my te melden, dat de Hollanders, na het zeggen des Franschmans, alle de Zeeſlagen, tegen de Engelſche en Franſchen gedaan, niet alleen hebben verloren, maar dat de Franſche ſchepen daar groot gewigt hadden toegebragt: daar de Hollanders, en Engelſche zelve wel weten, dat de Franſche het werk meerendeels van verre buiten ſchoots hebben aangekeken, en ſlegts in den beginne eenigzins ſlaags zijn geweeſt: voeg * hier nu by het zeegevegt voor Meſſine tuſſen den Admiraal de Ruiter en hunne vloot voorgevallen, en zie eens hoe alle ſchaamte in die vertellinge is uitgetrokken.

En nog zoude men denken, dewijl dit verre

* P. 40-43.

van de hand was, mogt men de ligtgeloo-
ge dus een rad voor d'oogen draaijen, maar
t de man zoo durft kallen van den zeeſtrijd,
e onlangs in den jare 1692 op den negen en
rintigſten van Bloeimaand in het gezigt van
nne kuſten voorviel, dat is niet te begrij-
n.

Hy heeft geen ſchaamte te * zeggen, dat
Graaf van Tourville, die toen de Franſche
oot beſtierde, met zoo grooten beleid heeft
vogten, dat zijn † loopen hem zoo veel
orie toebragt, als of hy meeſter van de zee
as geworden, en (wien luſt niet te lachen?)
it de wind de meeſte oorzake van zijn wij-
n was. Ja maar, mogten die van Cher-
ourg, en la Hogue eens ſpreken, zy zouden
eſt konnen zeggen, hoe ze de Franſchen met
unne beſte en grootſte ſchepen in de vlam-
en hadden gezien.

Laat ons aan land ſtappen, en eens luiſte-
n, of zijn praat daar beter klem heeft. De
chrijver van Turennes leven zeide ons ter-
ond, dat de veldſlag by Senéf zoo twij-
lagtig was, dat de ſtrijders wederzijds zig
e overwinninge toeſchreven, maar ✠ hier
omt ze ons heel anders voor. De Franſchen,
ie na * Turennes dood over den Rijn gingen
appen, zijn ook al overwinnaars; maar het
eekt zijn been uit, daar onze kloekaart de
ag by † St. Denijs vertelt, en hoe breed de
ege der Franſchen daar geweeſt is.

Moet men niet ſtampvoeten, als men de

 veld-

* P. 203. † Retraite, ✠ P. 18. * P. 18
† P. 32.

veldslag van ✠ Fleury by hem drie geheele dagen ziet dueren, en hem hoort kouten, wat op yder dag is voorgevallen?

Ik weet naauwelijks of ik het papier wil bezoedelen met zijn gezeg van den vermaarden strijd in Yrland by de rivier de * Boyne; want hy wil dat zijn Britannische Majesteit de groote WILLEM daar geene het minste voordeel bevogten heeft.

Zoo kalt hy ook van het gevegt by Agrim, in 't volgende jaar 1691 geschied.

De strijd-ontmoeting by ✠ Leuze weet hy door zijn historisch vergrootglas voor een geheelen veldslag af te schilderen, en hy ziet de onze daar schandelijk loopen.

By * Steenkerken valt het, na zijn babbelen, nog arger uit.

Maar 't is al genoeg van die vuiligheid. Ik moet nog een woordje praten van zijn onlijdelijke taal, en stinkende bohamakery.

Telkens daar zijne Franschjes in den strijd verschijnen, doen zy † bovennatuurlijke dingen, als Herkulessen of razende Roelanden.

Daar hy zal gaan bewijzen dat de Koning van Vrankrijk alles kan doen, wat hy wil, daar wagt men immers een zonderlinge proef! is 't niet waar, lezer? ten minsten dagt ik zoo, en ik stak beide mijne ooren op, toen ik het las? maar 't quam op Horatius zeggen uit.

Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus

't Ge-

✠ P. 179. * P. 188. ✠ P. 195. * 310. † P. 71.

Dat is,

't Gebergt valt in de kraam. maar ach!
Een muisje komt 'er voor den dag.

ıifter toe, het loopt hier op uit, dat des Koıgs ✠ Bewindsman te Geneve de Stoutheid d van de Mis in zijn huis te laten doen, 't lk in zeer vele jaren niet gefchied was.

Is 't niet was fchoons? Had hy het nog daar genomen, dat zijn Aller Chriftelijkfte Mateit de onfeilbaarheid van den Paus darde beiften, toen hy met hem overhoop lag, 't ıre een zaak van wat fchijns geweeft: en men ıg zekerlijk het * verhaal, dat hy daar van ıer, onder de befte ftukken van zijn geheele ırk rekenen, met het gefchil van de vryheden Roome, † hier nettelijk befchreven, 't lk tuffen die twee Vorften geen kleine knorıg maakte.

Schandelijk van trotsheid zijn zijne woorn, waar mede hy van zijnen Koning fnorkt, voorval van de belegering van Namen: ıar hoe hy het nu zal maken, nu een Maarıal van Vrankrijk, hebbende ruim 15000 ppen van des Konings uitgelezenfte benden, overvloed van alle behoefte daar binnen, in t gezigt eenes Koninklijken legers van 0000 mannen die Stad moet overgeven, dat ze nog door niet weinige nieuwe vefıgen gefterkt was, daar laat ik hem voor ırgen.

‡ Elders geeft hy bewijs, waarom zijn Koıg meefter is boven de bondgenooten, ter

✠ Agent. * P. 78. 82. † P. 12. 128. ‡ P. 213.

zake dat de Hartog van Savoyen, in het Daufiné gevallen, de Steden wederom verliet.

De Heer de Rienkourt wil ons wijs maken, dat de bondgenooten, zoo wanneer zy eenige plaatſen innemen, ſtrax genoodzaakt zijn, dezelve weder te verlaten; maar als zijn groote Monarch een ſtad verovert, terſtond word die met in zijne handen te vallen, als door een hokus-bokus konſt t'eenemaal onwinbaar.

Hoe goed is het, dat hy in het eerſte deel niet geſproken heeft van de Nederlandſche veroverde landſtreken, die zijn Koning in den voorgaanden oorlog verliet, zonder viand te zien; anders mogt hem zijn ſchreeuwen tegen de ſchenen hebben geſprongen. Daarom heeft hy mogelijk ook niet darren reppen van het verlies des geheelen Yerſchen Koninkrijks, daar de Franſche vry vele ſteden moeſten verlaten, nogte van Naarden, Bon, en meer andere plaatſen, in den voorleden krijg overgegaan.

Wie is'er, die niet geloofr, dat de belegering van Rijnfelds, dien de Franſchjes in den jare 1692. ondernamen, voor hen ſlegt was uitgevallen, dewijl zy met de kous op 't hoofd te rug qnamen druipſtaarten; maar neen, men moet het zoo verſtaan: als Lodewijk een plaats, dien hy belegert heeft, niet inneemt, dat valt juiſt zoo uit, om dat hy het zoo begeert, en zijn voornemen niet was, die plaats te veroveren.

Wat dunkt u, landsgenooten, kan deze hiſtoryſchryver niet wel vertellen?

Om de weêrgalooze en onverſchrokke heldhaf-

tigheid van zijnen meergemelden Koning, deszelfs Zone den Dolfijn af te beelden, telt hy, * dat in de belegering van Bezan- des jaars 1674 een kogel tot op 12 schre- n na voor by den Koning vloog, en in het eg van Filipsburg zwierde een maar twee reden minder van den Dolfin.

Indien men hier tegens den grooten WIL-EM eens stelle, niet alleen meermalen onder t donderen van kanon, maar ook onder het gelen van musket-en pistool-kogels, waar het schurfde Fransch gesnoef blijven?

Dat moet ik evenwel zeggen, schoon dat t vorensgezeide blazen niet veel om 't lijf eft, dat nogtans de beschrijving van † Filips-rg, en deszelfs beleg, samt die van ✠ Ka-erik, zeer naaukeurig en lezenswaardig is.

De Keurvorst van Beijeren word lustig ge-kelt, om dat hy het ‡ bevelhebberschap van Spaansche Nederlanden in 't jaar 1692 aan-m. Is 't wonder? hy verklaarde zig toen or de Bondgenooten een openbaren viand r onregtvaardige Fransche oorlogsbedrijven, e van den Hr. de Rienkourt, na zijn * zwier, n uiterste geregtvaardigt † worden. Ja die ne, die, na dat zy in den oorlog zoo god-offelijk op 't lijf gevallen waren, genood-akt wierden zig tegen de Fransche dwing-ndy te dekken, dragen † hier de schuld, om t de Groote WILLEM, in Engeland over-esteken, met meer regt als eertijds Julius Ce-r konde roemen, VENI, VIDI, VICI.

Ik

* P. 239. † P. 138. ✠ P. 46. ‡ P. 200.
* P. 201. † P. 151.

Ik quam, ik zag, ik won.

Niet min heeft de * Keizer te lijden, ſchoon hy zig niet eer bewoog, voor dat Filipsburg hem afhandig was gemaakt: ja de ✠ Paus zelf gaat niet vry.

Wil iemand weten, waarom de Schrijver zegt, dat zijn Koning met Portugaal brabbeling maakte? † hy had 'er vermaak in. Regtvaardige oorlogsreden!

Ik moeſt niet vergeten te zeggen, dat Koning Louijs uit kragt van het Nimweegſe vredeverbond ‡ Straatsburg heeft wechgenomen; want dit zal buiten twijffel voor mijnen lezer, die nooit van dat hoofdſtuk gehoord heeft, wat nieuws zijn.

Zulk een, die vermaak in Bombarderingen heeft, leze die van Algiers (*p.* 106) en van Luik (*p.* 193) maar ik hebbe meer vermaak in de beſchrijvingen van 't inſtellen der orde van Sant Louis, met alle de omſtandigheden.

En dit is het, dat my luſte uit dit tweede deel te trekken,

Om uit den klaauw den leeuw te toonen.

Het werk is vermeerderd in dezen laatſten druk met de geſchiedeniſſen der jaren 1692 en 1693, dog door een Schrijver, die zig niet genoeg verborgen heeft, om voor den eerſten Franſchman deur te gaan; want hy geeft aan Ko-

* P. 164. ✠ P. 158. † P. 236. ‡ P. 97.

ning WILLEM den naam, die hem van arlement is opgedragen. Hy ſchat de ramp Smyrnaſche vloot, by Kadix aangetaſt, ten ſten niet te hoog, en van den veldſlag by nden ſpreekt hy zonder ſnoeven. Had Rien-rt dat werk beſchikt, hy zoud'er meer d achter gegeven hebben als deze laatſte n, die, zoo hy voor een Franſchman, en rijver van Franſche Koninkszaken wil gezien worden, eerſt moet leeren als een nſchman opſnyen, en van een vlieg een oli-t maken.

XVII. HOOFDDEEL.

ttres de *Jaques de Bongars* Reſident & Ambaſſadeur du Roi *Henri IV.* vers les Electeurs, Princes, & Etats proteſtants d'Allemagne, en Latin & en François. Dediées a Monſr. le Dauphin, nouvelle edition, ou l'on a retouché la verſion en divers endroits, & ajouté un grand nombre de paſſages retranchez dans l'edition de Paris, pluſieurs lettres Françoiſes, qui n'avoient jamais été imprimeés avec les Latines, & une Table des matieres II. tomes.

Dat

Dat is,

Brieven van Jakob van Bongars, *Gezant van Koning* Henrik de IV *aan de onroomſche Keurvorſten, Princen, en Staten van Duitſland, in het Latijn en Franſch, opgedragen aan den Heere den Dolfijn. Een nieuwe druk, waar inne de overzetting op verſcheide plaatſen verbeterd, en een groot getal van plaatſen, in den eerſten druk van Parijs uitgelaten, bygevoegd is, nevens vele Franſche brieven, die nooit by de Latijnſche gedrukt zijn geweeſt, en een aanwyzer der ſtoffen. 2 ſtukken in den Hage by* A. Moetjens 1695. *in* 12. 33 *bladen.*

Hy is geen doorkorend letterploeger (zoude ik ſchier darren zeggen) die den naam van *Bongars* niet kent. Of hy de gene is, die aan den Hiſtoryſchrijver Juſtinus heeft gearbeid, hebbe ik noit getwijffelt, hoewel op den naam van Scaliger, ergens * gezegd word, dat *Bongars* het niet wilde weten.

Deze brievenbondel des mans vervat veertig brieven aan Duitſche Vorſten, en derzelver Amptenaren; nog honderd en vier en tagtig aan den vermaarden Heer *Joachim Kamerarius*, al t'zamen in 't Latijn, en eindelijk nog zes en

* *In zijn* Scaligerana.

dertig aan Vorſten en Grooten in de Fran-
: ſprake geſchreven.

Een werk, dat zeer te prijzen is, niet al-
lijk om den fraaijen Latijnſchen ſtijl, maar
om dat het behelſt een reeks van zaken,
geſchiedeniſſen, die onder zijn 's heeren en
eſters regeringe (ik meine Koning Henrik
IV, toegenaamd den Grooten) zijn voor-
allen.

Een werk, zegge ik, dat ons doet zien vele
zonderheden, het leven van dien Grooten
nrik betreffende, welker verhaal des te waar-
er is, om dat het voorkomt uit de penne
es geleerden mans, die ook de gebreken
zijnen Vorſt niet ongemerkt laat deur-
n.

Want de Heer Bongars, van zoo groot een
ſoonaadje waardig geagt omme eenen ge-
men tijd zijn gelaſtigde, en naderhand zijn
zant by Duitſche Vorſten te zijn, kende ook
ndig deſzelfs inborſt, en wiſt wijſſelijk, hoe
het belang van zijn meeſter by andere we-
dbazen moeſt voortzetten.

Dit blijkt allenthalven uit de voorſte brie-
, die hy aan Vorſten en Grooten ſchreef;
men kan uit dezelve leeren, hoe een Amp-
aar zoo wel ten beſte van zijn 's Meeſters
k tot de Heerſchers der aarde moet weten
naderen, als zijn eigen aanzien, daar 't pas
eft, omzigtiglijk te bewaren. Zekerlijk zijn
e verſtanden tot deze wereldwijze konſte-
rijen en hebbelijkheden niet bequaam. De
ieven, aan Joachim Kamerarius, man van
orlugtige geleerdheid in zijn tijd, geſchreven,
zijn

zijn vervuld met zaken van ſtaat, en oorlog dier tijden.

En gelijk dezelve, als van den eenen halsvriend den anderen toegezonden, van een vryer en min opgeſmukten trant zijn, ſtrekkenze tot voorbeeldſels eener zuivere ſchrijfſtijl, en briefgemeenzaamheid, onder brave en eerlijke luiden gebruikelijk.

Langs zulk een weg van openhartigheid, die boezemvrienden doet ſchrijven al wat ze denken, vertelt de Heer Bongars zeer trouwelijk het gewigtigſte beloop der dingen, onder de heerſchappy van den beroemden Henrik; t'zedert zijn komſte tot de kroon, in 't jaar 1589. tot na de vrede van Vervins in 't jaar 1598.

Alles is doormengeld met Hiſtorien van andere Vorſtenhoven, en wereldſche bedryven, die Engeland, Holland, Spanjen, Duitſchland, en Vrankrijk raken.

Hier mede vermeine ik, genoeg van deze bladen tot mijne Landsgenooten geſproken te hebben, in plaats van een uittrekſel te maken, dat uit zoo velerlei brieven niet gevoegelijk is.

Maar dewijl de Heer Bongars met de beroemdſte mannen in 't gemeene beſt der geleerde briefgemeenſchap hield, en de boekoefeningen hem na aan 't hart lagen; konnen zijne brieven ook voor de liefhebbers van lettervermakelijkheden lekker aas zijn, zoo wegens de zuiverheid der tale, als de vermakelijke vertellingen, hier en daar tuſſenvloeijende.

n zie daar, of iemand nooit van menſchen
hoornen had gehoort ('k ſpreke van gee-
horndragers, die men zegt in deze eeuwe
altzamen uitgeſtorven te zijn, maar van
man, die een hoorn op 't hoofd gegroeid
eg) ik vertale u hier met vrijen trant 's mans
ſten brief aan den gemelden Kamerarius
hreven.

MIJN HEER,

, Ik zal u Ed. voor deze reis wat toepra-
en van gedrogten, en ſpoken.
, Te Parijs is een karel met een hoorn op
en kop. Zijn naam is *François Troville*,
fkomſtig uit een Dorp van den Mareſchal
Lavardin, van handwerk een koolbrander,
ie zig in de boſſen onthoud.
, Deze, als hy nog maar een zeven-jarige
onge was, kreeg boven op zijn voorhoofd
en hoorn, ter grootte van een boon, en die
iet langer wierd tot zijn twintigſte jaar
oe, na welken tijd ze is aangegroeid ter
engte van zeven duimen, krom van vorm,
n meerendeels een Ramshoorn gelijk. Hy
erklaart, dat hy ze dagelijks met ſmarte
oelt aangroeijen: derhalven houd hy zig
chuw van menſchen, nooit als met bedek-
en hoofde gaande. 't Is juiſt gebeurd, dat
Laverdin met anderen daar ter jagt zijnde
hem ſchielijk ontdekt heeft: thans word hy
van alle man gezien.
Nog iets.
, De Koning onlangs van de jagt na Fon-

„ tainebleau wederkeerende 's avonds na tien
„ uuren, hoorde de ſtemme een 's jagers, en
„ het baffen van honden. Men voegt'er by,
„ dat de honden ook by namen geroepen
„ wierden; zoo dat des Konings gezelſchap,
„ wetende dat niemand zonder Koninglijk be-
„ vel in dat bos mogt jagen, niet luttel ver-
„ ſchrikt wierd.

„ De Koning, op het Kaſteel gekeerd, heeft
„ uit de oudſte Boeren en naaſte gebueren al-
„ daar de zake onderzogt. Deze vertelden
„ hem, dat daar zomtijds by nagt en ontyde
„ een jager te paard verſchijnt met zeven of
„ agt honden rondom zig rijdende, of gelijk
„ als jagende door de boſchaadje, zonder
„ iemand te beledigen. Nu zijnd'er, die zeg-
„ gen, dat Koning François de eerſte daar ter
„ plaatſe een jager gedood heeft, en dat deze
„ is, die daar verſchijnt, en het bos ontruſt.

„ Hoewel dit den agtſten van Herfſtmaand
„ is voorgevallen, hebbe ik het u egter nu wil-
„ len mededeelen; op dat gy ook mogt kenniſſe
„ hebben van de praatjes, die onder ons volk
„ omgaan enz. enz. Uit Parijs den 25 van
„ Wijnmaand 1598.

Laat het ons genoeg zijn, dat hy dit laat-
ſte met regt een *praatje* noemt.

XVIII.

XVIII. HOOFDDEEL.

t een en 't ander berigt, zoo van Boek-nieuws, *als dat daar toe behoort.*

I.

BEKENDMAKING.

NAdemaal een brief, door ik weet niet welk eenen *Jan Trioen*, uit Haarlem ı my gezonden, onder het drukken van laatfte bladen dezer uittrekfels aan den ;is gekomen, ben ik, ter liefde van de aarheid, verpligt, en belove by dezen, naafte reize in mijn Boekzaal te laffen een *regt verhaal van eenige proeven der Wich-lroede;* waar in aangetoont zal worden

I. De echte en niet onvermakelijke hi-rie der zaken, die in den Haarlemfchen ef valfchelijk befchreven zijn.

II. Op wat wijze, en waarom, ze-gezelfchap Haarlemiten, dat zig 't Latijn *De Natuerkundige Haar-ifche Byeenkomft* noemt, gepoogt heeft kend te werden, met aan den Heer Leeu-nhoek te fchrijven over den *Zijlfteen* en 't *er* (*Zeilfteen*, en *Yzer* wilden ze zeggen)

en aan my over het Hazelare rijsje, gemeenlijk *Wichchelroede* geheten.

III. Dat die menſchen, zeer onnatuerlijk-voorbarig, en der Natuere ganſch onkundig, door een opgevat vooroordeel bedrogen zijn, en, daar in verſterkt door valſche vertellingen, byzonderlijk van eenen * *Ten Kate*, meer andere menſchen willen bedriegen, loochenende quanſuis de werking der gezeide Wichchelroede; hoewel d'er my ganſch niet aan gelegen is, al wilden ze blind, en doof, en ongeloovig ſterven.

IV. Dat ik billijke reden hebbe gehad, dit gezelſchap zoo te beantwoorden als geſchied is: terwijl alles, wat ik ooit van de Wichchelroede hebbe geſchreven, of gezegt, blijft, en zal blijven een allerwaarachtigſte, allerbaarblijkelijkſte, en allereenvoudigſte eigenſchap in de Perſoon, my bekend, door ontallijke nieuwe en nieuwe proeven, in tegenwoordigheid van hooge en lage ſtandsperſonen, inheemſche, uitheemſche, Wijsgeren, Natuerkenners *enz.* kragtdadiglijk beveſtigd.

By aldien ik u dit in mijn kort *Opregt verhaal*

* *De reden van zijne uitſtrooiſſelen zal zediglijk ontdekt worden.*

niet aanwijze, onzijdige lezer, houd dan voor zoo ongeloofwaardig als dien *Kate*, en voor zoo onbezonnen als die rlemiten. Schort onderwijlen uw oor- niet langer op dan twee maanden.

II.

og hebbe ik tegen den zelven tijd klaar ge- kt een uittreksel van zekeren brief, die leer Leeuwenhoek over zijne waarnemin- omtrent den ZEILSTEEN nu eerst : geschreven.

III.

nder andere boeken, nieuwelijks in En- nd uitgegeven, is my t'huis gekomen

istoria rerum mutationis in Anglia: in qua Jacobo Rege contra leges Angliæ, & Europæ tatem, & ab Ordinibus Angliæ contra Re- patratæ, duobus libris recensentur, authore

Dat is,

istorie der rijks wisseling in Engeland: inne de zaken, die Koning Jakob tegen ngelsche wetten, en Europa's vryheid, an heeft (mitsgaders het gene de Engel- rijksgrooten tegen den zelven Koning ten hebben) in twee boeken worden over- en, door E. B. Te Londen by *S. Buck-* 697. in 8.

et uittreksel zal volgen.

TITELS.

I.

Joan. Ægidii Euth Med. Doct. *Anatome umbilici curiosa. Ad calcem carmina in Reges, Principes & alios sunt adjecta.*

Dat is,

Naauwkeurige ontleding van den *Navel* door *Joan Egidius Euth*, Arts. Achter aan volgen eenige gedigten op Koningen, Vorsten, en andere. Te Leiden by Jord. Luchtmans 1697. in 8.

II.

Petri Francii *Poëmata. Editio altera, auctior & emendatior. Accedunt Græca ejusdem carmina.*

Dat is,

Gedigten van *Pieter Francius*. De tweede druk, vermeerderd en verbeterd. Deszelfs Griekfche digten zijn hier by gevoegd. Te Amfterdam by *Henrik Wetftein* 1697. in 8.

III.

By den zelven Wetftein is gedrukt

Jo. Frid. Mayeri *S. Reg. Majeft. Suec. per Germaniam Suecic. Confiliarii in facris primarii, Doct. & Prof. Theol. & Eccl. ad D. Jacobi Paftoris de fide* Baronii, & Bellarmini *ipfis Pontificiis ambigua, ad illuftrem virum D. Gerb. von Maftricht.*

Dat is,

Joh. Frid. * Mayer (Opper-kerkraad door Zweedfch

* Of Meyer, *bekend door den berugten Hamburger-Predikanten krijg. Zie de Boekzaal Jan. en Feb.* 1694.

eedsch Duitschland, Dr. en Hoogleeraar Godgeleerdheid, en *Pastoor* tot St. Jakob Hamburg) wegens de geloofwaardigheid Baronius, en Bellarmijn, den Pausgeen zelf twijfelagtig, aan den Ed. Heere an Mastricht. 1697. in 8.

IV.

Jitbreiding over de 66ste vrage en antord van den Heidelbergsen Katechismus, ertoog van den aart, en 't gebruik der godjke Bonds-zegelen, anders de Sakramengenoemd, door *Constantia Eusebia.* In 's venhage by Engelbregt Boucquet 1697. in Dit is rijm, en wel van de beste soort.

V.

Dezelve Boucquet heeft gedrukt
Kort vertoog der goddelijke waarheden, e een klare leiding om te komen tot de volennisse van den staat der genade, uit Gods ord t'zamengesteld tot nut voor alle Chrinen, die genegen zijn om de zin en t'zanhang van de H. Schrift na te speuren: nes een voorreden, waar in te vinden is het voelen van verscheide geleerde mannen, o- 't openbaar prediken, en het houden van techisatien of oeffeningen. Daar 't voegt n eenige gebeden, en achter eenige brieby gedaan. in 8. 1697.

VI.

Joannis la Placete Benearni *observationes Hirico Ecclesiasticæ, quibus eruitur veteris Ecsiæ sensus circa Pontificis Romani potestatem definiendis fidei rebus.*

Dat is,

Kerk-Historische aanmerkingen van *Joan la Placete* van Bearn, waar in het gevoelen der oude Kerke wegens de magt van den Roomschen Paus in zaken des geloofs te bepalen word voor den dag gehaalt. t'Amsterdam by *G. Galet* 1695. in 8.

VII.

Johannis Visscheri Hemelsche zielen-vangst, aangesteld met geestelijke netten, gevlogten uit snoeren van Gods H. Woord, ende andere beroemde autheuren. Behelzende alle zijne werken der Godgeleerdheid. Tweede druk. Vermeerderd met een gansch nieuw stuk, welker inhoud voor het begin van het werk is te zien. Nevens een wijdluftig Register der voornaamste zaken. t'Amsterdam by *Hendrik Boom* en de weduwe van *Dirk Boom*. 1696. in fol.

VIII.

Kerkelijke en wereldlijke historie, van de scheppinge des werelds, tot het jaar des Heeren 1666. In 't Latijn beschreven door *Georgius Hornius*, Doctor Theologiæ en Professor der Historien in de Akademie van Leiden. In het Nederduits vertaald, waar aan is bygevoegt de kerkelijke en wereldlijke historie, sedert den jare 1666 tot 1684. Door *Balthazar Bekker*, Bedienaar des Goddelijken Woords binnen Amsterdam. Verciert met twintig kopere platen en vaarzen. Den derden druk. Nevens een derde vervolg tot den jare 1696. Door *Melchior Leydekker*, Professor der Godgeleerdheid in de hooge Schole tot Utregt. By *Abraham van Someren* 1696. in 8.

..i giardini di Roma, dissegnati di Giovanni ..tista Falda. *Nuovamente dati alle stampe ..direttione di Giov. Giacomo de Sandrart.*

Dat is,

..e Tuinen van Roome, afgeteikend van Jo.. Baptist Falda, nieuwelijks gedaan druk.. onder het bestier van *Johan Jakob van San..rt.* Te Neurenberg in folio.

X.

..es edifices antiques de Rome deslinez & me..z tres exactement par Antoine Desgodetz *..hitecte.*

Dat is,

..e oude gebouwen van Roome, afgeteikend ..eer nettelijk gemeten van *Antoni Desgodetz* ..uwmeester. Te Parijs by *Jan Anisson* 1696. ..olio.

X I.

..ulgata antiqua Latina & Itala versio Evan..i secundum Matthæum, *e vetustissimis eruta ..umentis, illustrata prolegomenis ac notis, ..cque primum edita studio & labore* D. Jo..nes Martianay *Presbyteri Benedictini con..atione sancti Mauri.*

Dat is,

..e oude gemeene *Latijnsche en Italiaansche ..zetting van 't Evangely volgens Mattheus*, ..de oudste gedenkschriften hervoort gebragt, ..eholderd met voorredenen en kantteekenin.., en nu eerst uitgegeven door *Johan Mar..ai*, Benediktiner Priester uit de vergade.. van Sant Maur. Te Parijs by Antoni Lam.. 1696. in 12.

XII.

Oeuvres diverſes du Sieur † D*** *avec le traité du ſublime, ou du merveilleux dans le diſcours. Traduit du Grec de* Longin, *&* *les reflexions critiques ſur ce Rheteur: où l'on répond aux objections faites contre quelques Anciens. Nouvelle edition, reveüe & augmentee de diverſes pieces nouvelles.* II. *Tomes.*

Datis,

Verſcheide werken van *** met de verhandeling over de verhevenheid van zeggen uit het Grieks van *Longijn* overgezet, en de oordeelkundige aanmerkingen over den Redenaar, waar inne de tegenwerpingen tegen ſommige Oude gedaan, worden beantwoord. Een nieuwe druk, overgezien, en verbeterd met verſcheide *nieuwe ſtukken.* Twee deelen. t'Amſterdam by *Antoni Schelte* 1695. in 12.

XIII.

De aaloude bekende mogelijkheid van de Sympathetiſche werkinge, voorgeſteld in een brief aan den Heere . . . . Door *Johan Schilperoort* Med. Doct. Te Rotterdam by P. *van der Slaart* in 8.

Dit is het beloofde antwoord op den brief van Dr. Lufneu.

XIV.

Het eerſte ſtuk van mijn NAAM-BOEK, dat al voor negen maanden klaar lag, word om reden tot nu toe opgehouden.

† Deſpreaux, *gezegd* Boileau.

AAN-

AANWIJZER

der voornaamste

STOFFEN

IN DE

BOEKZAAL

Van de Maanden

MAART EN APRIL

1697.

Nog

UIT.

DE
OEKZAAL
VAN
EUROPE,

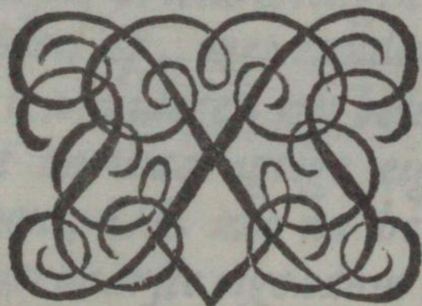
Gestict door

P. RABUS.

MEY en JUNY

1697.

Met Privilegie van de Edele Grootmogende Heeren Staten van Holland en West-Vriesland.

TE ROTTERDAM,
y PIETER VANDER SLAART.
1697.

OPDRAGT

an het dertigste Boekzaalstukje aan
den zeer geleerden Heere

D^R. GIJSBERT
OSTENS,

*Arts, en Remonstrantsch Predikant
te Hoorn.*

Mijn Heer, en Broeder,

K zende UE dit deeltje van mijne tweemaandelijke uittreksels, 't welk E in den eersten opslag zal vertoonen nsdeels mijne vriendwilligheid, UE an kindsbeen af, niet zonder vrugt, bleken, ten anderen het bewijs eener nvoudige en waaragtige eigenschap de Persoon, UE zoo na bestaande, my de dierbaarste eigendom, dien ik zitte. Welk zonderling Natuer-erschijnsel, schoon het UE, een oot oeffenaar der Wijsbegeerte, en

duizend ervarene mannen, op de proef bekend is, echter luſtte het onlangs zeker Natuer-onkundig gezelſchap daar tegen te dwarsdrijven. Dit noodzaakte my, haar onkunde en quaad inzigt in een opregt verhaal den doorwandelaars van mijn Boekzaal bloot te leggen, op dat de Waarheid niet langer onwaardiglijk mishandelt werde. UE zeer geliefde eenige Zuſter en hare lievelingen groeten, nevens UE, alle de Hoornſche vrienden met de penne van

UE D. W. Broeder

P. RABUS.

In Rotterdam den eerſten van Zomermaand 1697.

DE BOEKZAAL VAN EUROPE.

MEY EN JUNY

1697.

I. HOOFDDEEL.

Een Brief, *geschreven van den Schrijver dezer tweemaandelijke uittreksels aan zijnen vriend den Heere* HENRIK MIERINK, *Amsterdammer.*

Dat is,

Een opregt verhaal van eenige proeven der WICHCHELROEDE, *tot voldoeninge van de belofte, in het laatste * vertrekje des Boekzaals gedaan.*

INHOUD.

Historie van een voorval t'Amsterdam. Bedrijf

* P. 371.

drijf van een zekeren TEN KATE, *die om eenige du*KATE*n de Waarheid zogt te dempen. Aart van zijn's gelijke. Zonderlinge valsheid van dien man. Wonderlijke kragt der Wichchelroede bewezen. Tweede historie van een voorval te Haarlem, en een Juffrouw aldaar. Derde historie van een voorval te Rotterdam. Zekere Haarlemiten, met geen anderen ernst beantwoord, als zy verdienen. Hunne erbarmelijke taal. Dreigende woorden van eenen* Jan Trioen. *Onderzoek van hunne redeneringen. Dezelve, volgens de Natuerkunde, wederlegd. Mogelijkheid van de werking der Wichchelroede. De Haarlemmers overtuigd door onwraakbaar bewijs van't gene, waar op zy zelve zig beroepen. Merkteekenen van hunne uiterste onvoorzigtigheid. Nader stelsel van de mogelijkheid der gezeide werking. Reden, waarom de vertellingen van sommige menschen niet aannemelijk zijn. Toegift van een valsch gerugt, te Amsterdam verspreid.*

MIJN HEER,

ONze rondborstige vriendschap gedoogt, en mijne dagelijksche onledigheid vereist, dat ik, zonder omwegen

aan

aan UE ga vertoonen, hoe 't gelegen is met de zake, waar over ſommige Haarlemiten onlangs gepoogt hebben, ware het mogelijk geweeſt, in de gedagten van velen onzer landſluiden een verkeerden indruk te prenten. Mijn opzet is,

* *Non fumum ex fulgore, ſed ex fumo dare lucem.*

UE gelieve ſlegts toe te luiſteren.

ALS ik in Herfſt-tijd van den jongſtleden jare met twee mijner liefſte panden uit Noord-Holland t'Amſterdam was gekomen, gelijk UE bekend is; verwelkomde my aldaar mijn Drukker, die, zijne zaken eenige dagen te voren verrigt hebbende, gereed was, na een dag toevens of twee, met my over Haarlem en Leiden t'huiswaarts te keeren. Hy, en een Amſterdamſch boekverkooper, van nog een jongman verzeld, hielden op zekeren namiddagtijd zeer ſterk aan, dat we dog gezamentlijk eenige vrienden in een tuin wilden gaan bezoeken: en, hoewel ik het geweigert had, men haalde ons uit het huis van de Neêrduitſche Puikdichtereſſe Jonkvrouwe Lescailje, en we geraakten in een tuin, ik weet niet aan welk een † eind van de ſtad gelegen. Naauwelijks waren w'er ingetreden, of ik bevroedde, dat

 men

* *Geen rook uit ligt, maar ligt uit rook te geven.*

† *De Haarlemiten noemen het* de Vergrooting.

men ons met een zoet lijntje derwaarts gelokt had, omme mijn. . . . een proef van de Wichchelroede af te vergen: want daar waren eenige mansperſonen, welker een (dien ik naderhand verſtond TEN KATE genaamd te zijn) zig ten eerſten liet hooren, dat het hem en zijn gezelſchap daarom te doen was, en wel met zoo groot een voorbarigheid, dat mijne leidsluiden zeer verlegen wierden, en niet duiſterlijk te kennen gaven, dat die happige eiſſer, dus doende, zijn oogmerk mogt miſſen.

Wie zoude gedagt hebben, dat deze *Ten Kate* (hy is een zoo genaamde *Collegiant*, zegt men) en de zijne in een Koffihuis met mijn Drukker om eenige dukaten gewed hadden, of de proeve der Wichchelroede onfeilbaar konde getoond werden, of niet? ten minſten konde ik geen vermoeden hebben van een zake, voor my geheelijk verzwegen, en die ik toen eerſt ten deele beſpeurde: een zake, welke men zig hier moet erinneren, en aanmerken, als tot de ontknooping van de ganſche klugt behoorende. De yveraars hadden fluks hazelare rijsjes by de hand, en zagen de uitwerkſelen op verſcheide wijzen, dog vergden, volgens hunne gewone vrypoſtigheid, mijn. . . . dat ze, tot wiſſer voldoening, eens wilde bezoeken, of ze met het rijsje binnen zeker beſtek van een aardbeziën-bedde in den tuin eenig goud zoude konnen ontdekken, dat die gewaande proefmeeſters voorgaven aldaar onder de groente verborgen te zijn.

Geen rekkelijk menſch kan dit lezen, of ſtraks zal hem te voren komen, dat het een plom-

lompe onbeleefdheid was, een vrouwe, die
y nooit gezien hadden, de moeite te darren
oorleggen, van door een natten tuin laag na
'aarde te gaan bukken, daar de proef op hon-
erd andere wijzen had konnen geschieden.
Evenwel zy liet haar gezeggen, en, 't rijsje
n de handen gevat hebbende, verklaarde ze
eene de minste beweging te gevoelen, gelijk
ok bleek, voor dat ze den hoek van het
uinbedde by een klein boomtje was genadert;
ls wanneer het rijsje zig voor onze oogen zeer
erk in hare handen begon te wringen, en met
e spits na de aarde te slaan.

Ik voele, zegt ze hierop, een en andermaal, *oe langer hoe sterker beweging, die gyl. ziet, en ewijl ik die nergens dan hier gevoelt hebbe, oor-eele ik, uit alle proeven, by my voor dezen ge-omen, dat het goud of zilver in den omtrek van at klein boomtje legt, en daar ga ik vast op.* 't Vas ook zoo. Het beursje met goud lag daar erborgen. Toen eerst zag ik, waar deze ijne mannen de schoen wrong. Zy schreeuw-en dat het niet genoeg was, den omtrek van : boomtje aangewezen te hebben, en leiden wee rottingen op de grond, begerende dat nijn . . . . zoude zeggen, of het goud juist innen d'een of d'ander lag. Ondertussen riep nijn drukker, dat hy de wedding won, dat zy airkloovers *enz.* waren: zy daar tegen wil-en hun verlies gaarne ontkessen. Ik, ziende e schaamtelooze ontkenning eener zoo klaar-ijk aangewezene zake, verzogt mijn . . . . at zy 't rijsje zoude wechwerpen, en geen akelaars langer ten dienste staan. Daar op

(let eens) haalden zy zelve het goudbeursje voor den dag, uit of van de aarde, ter zijden het boomtje, en meer dan al te digt binnen den kring der werkelijkheid (van my dikwils gade geslagen) alwaar de Wichchelroede zig telkens had bewogen. Nu late ik alle eerlijke luiden oordeelen, wie de winnaar van 't wedspel was, en of V. S. geen reden had zijne dukaten te eisschen; welke als zy weigerden te betalen, verklaarde hy dezelve den armen te schenken: zulks dat *Ten Kate*, en zijn gezelschap, met regt over deze deugdelijke schuld, zoo ze nog niet betaald is, van de Opzienders der arme te Amsterdam mogen aangesproken werden. Dus liep het werk af, dat daar na zoo valschelijk is navertelt van een deel menschen, waar omtrent ik my genoodzaakt vinde, tot nader verklaring der historie, eenige weinige omstandigheden te laten voor af gaan, eer dat we van Amsterdam na Haarlem trekken.

Iemand mogt zig in den eersten ophef verwondert hebben, wat die Amsterdammers bewogen had, hunnen toevlugt tot die allerverachtste en allervuilste konstenary van liegen te nemen, maar als hy acht slaat voor eerst op de onwilligheid van de dukaten te betalen, die ze, volgens wedding, in 't Koffyhuis, verloren hadden, zal 't haast blijken, dat ze met de meeste menschen misdeeld zijn van edelmoedigheid, omme hunne opgevatte dolingen te erkennen, veel min met schade en schande. Dog daar schuilt wat meer, en ik zou schier niet vremd worden van het gevoelen der gener, die my rond uit gezegt hebben, dat *Ten Kate*,

Kate, een *Collegiant*, wel meeſt zijnen naaſten heeft getragt te bedriegen, omme (och armen!) wrake te nemen over 't gene ik * onlangs in 't uittrekſel van de Quakerſche Hiſtorie wegens die zoo genaamde *Collegianten* ſchreef. Hoe dit zy, of niet, zijn gedrag jegens my is anders niet wel t'huis te brengen, en daar van zal 't vervolg duidelijke teekens geven.

Dewijl 't my gebeurd is omtrent de dagen mijner jongelingſchap de gemelde *Collegianten* te leeren kennen, vinde ik my zelven niet bewuſt, iets dat onwaar is van hen in 't gezeide uittrekſel te hebben geſchreven. Zy zijn menſchen, gelijk die van andere gezindheden; en men vind onder hen vrome, ſommige ook geleerde, opregte, welmeenende brave luiden, die, naar hun beſte geweten, God dienen: maar dat 'er onder den dekmantel van de *Collegianten*, of hunne begunſtigers (menſchen, die vryheid van ſpreken in de gemeinte voorſtaan) niet zelden geſchuilt hebben, en miſſchien zoo wel als in yder gezindheid nog ſchuilen zulke quanten, die ſchijnvroom, waanwijs, valſchhartig, en warrekoppig zijn, geloove ik niet dat de eerlijkſte onder hen zelve zullen ontkennen. Dit bewijzen de ſcherpe ſchriften, die van d'een tegen d'ander geſchreven, en voor een gedeelte wereldkundig zijn: wijders dat *Ten Kate* wiſſelijk voor een uit der laatſten ſoort mag gehouden werden, zal by de ſtukken blijken.

Hy

* *Zie de Boekzaal van Louw- en Sprokkelmaand* 1696.

Hy was met een vooroordeel van het uiterste ongeloof bezeten, eer wy tot hem quamen, en daarom had hy in maatschappy met eenige zijn 's gelijken, terwijl ik in West Vriesland was, in het Koffi-huis op den Dam lang geschreeuwd, en gekeft, eindelijk tegen V. S. gewed. Hy meinde, dat zulk een eigenschap zoo wel in zijne als in een 's anders handen behoorde te wezen.

Zou zulk een betalen, als hy verloor? daar toe was hy te steiloorig. Volk van dien aart zijn reuzen in 't ontfangen, dog dwergen in 't betalen. Men ziet aan hen voor 't uiterlijk geen hebzugt, maar als 'er wat te schieten valt, dan toonen ze vele qualen onderhevig te zijn, dog nimmer de *mild-ziekte.* Ik kenne 't kruid, en spreke 'r af met ervarenheid; dat 's te zeggen van zulke, als hoedanig die *Ten Kate* my is voorgekomen, op dat niemand anders zig dit aantrekke. 't Hoofd hangt hen somtijds zoo slap als een bies, daar hunne gedagten, stijf met trotsheid geballast, torenhoog oprijzen. Van Natuurkunde, Wijsbegeerte, en Godgeleerdheid willen ze doorgaans kouten, en ontzien zig niet, als zijnde rijkelijk met den vrymoedigen geest begaafd, in 't openbaar, en in 't byzonder, kleinen en grooten daar over te begroeten, schoon ze de kern der verhevene leeringen met het voorste der lippen naauwelijks geproeft hebben, alleenlijk, omme, op 't voorbeeld der Atheners, wat nieuws te zeggen, wat nieuws te hooren.

Komen ze in hun stout vragen en hervragen bekaaid uit te vallen, 't welk meer als al te veel ge-

gebeurd, ſtraks bezwagtelen zy die misdragt hunner onkunde met de lueren van een Chriſtelijke vryheid. d'Argwaan doet zig op, zoo haaſt als ze hun gevoelen aan een ander verklaren. Zy vertrouwen niemand, en willen by elk geloofd zijn. Wilt gy hunne nijd en achterklap eens bezueren, geraak ſlegts met hen in eenig geſchil, 't zy dat de beurs, of den roem van vernuft betreft (dog meeſt de beurs) gy zult wel haaſt gewaar worden, hoe de deeltjes van hun tongvenijn vaardiger haar werking tegen uw goeden naam volbrengen, als 't Quikzilver het goud bezwalkt.

Mogt het hen gebeuren, zy zijn zoo eerzugtig, dat ze gaarne tot ſcheidsluiden van de ganſche bewoonde wereld verkoren wierden, maar wanneer ze, zelf in twiſt geraakt, van andere moeten gevonniſt werden, dan bevind men, zoo ze geen bedrog plegen, dat ze zig ten minſten van Roemers ſpreuk bedienen, in een * geeſtelijken zinnepop, daar Jakob zijn vader met de pelslappen loert, omme 't water van Ezaus zegening na zijn molen te leiden; *mompen geld meê.* Hooren ze iets vertellen, dat juiſt niet overeenkomt met de bevatting van hunne *reden* (dit woord legt hen altijd zoo los op de tong, dat het met d'eerſte opening van den mond buiten 't hek van hunne tanden ſpringt) terſtond loochenen zy 't met ſtijve kaken; en al word het hen betoogt, zoo zy 't maar niet willen gelooven, zy zullen by de ontkenning blijven; voor al, zoo zy de perſonen, die hen overtuigen, om bedekte reden af-

* *Zie* Hoofds 58*ſten brief.*

afgunſtig zijn. In tegendeel als zy iets hardnekkiglijk willen laten verluiden, 't welk een menſch van gezonde herſſenen niet kan aannemen, zoo 't gerugt maar uit hunnen hoek is voortgewaaid, zy zullen 't met hand en tand ſtaande houden, voortkallen, voortſchrijven, en alomme verbreiden, ſchoon 't zoo luttel gebeurlijk was, als dat 'er een wagen met dobbelſteenen zoude omgevallen zijn, alle met zes oogen boven. En dewijl die Albedillen onophoudelijk op de been zijn, om alle voorvallen by te wonen, bezorgen zy gemeenlijk, dat ze eenige van hunnen aanhang gelijk als in waardgeld hebben, die in nabuerige ſteden op den eerſten trommelſlag vaardig ſtaan, om hun oogmerk voort te zetten.

Maar . . . omme mijn penne geen toom te vieren in een uitbreiding van deze wijdloopige, hoewel zeer waaragtige, ſtoffe, zal ik liefſt gaan aanwijzen, dat alle het gezeide met nadruk op den Amſterdamſchen *Ten Kate* en de zijnen paſt.

Wat der Haarlemiten valſch ſchrijven aangaat, *dat het goud een voet buiten de naaſte rotting lag*, hoewel ze daar in door *Ten Kate* misleid zijn, dat zullen we verder, en tot een onwederſprekelijk merkteeken van hun domheid met drie woorden verrekenen.

't Is my genoeg, dat de hairkloovers bekennen gezien te hebben, dat mijn . . . . *een ſterke beweging gewaar wierd, aan d'eene kant van 't boomtje*, daar het goud digt aan lag (drie voeten, zeggen ze, maar nooit hebbe ik grover verdigtſel gehoort) en dat ze daar op verklaar-

e *dat het goud in den omtrek van 't boomtje lag,*
raar van daan zy het ook, met veel ſchreeu-
vens over de verlore wedding, en niet zonder
nthutſing, voor den dag haalden.

Nu was de avondduiſterniſſe gevallen, en
e Amſterdammers, bijſter verlegen ſtaande,
eleidden ons nog voor een wijltje in het tuin-
uis, daar het mijn beurt wierd, om kortelijk
ets van hunne onredelijkheid en dwarsdrijvery
: melden.

Onder het drinken van een glas wijn betuigde
ik der *Collegianten*, dat het alleen uit vriend-
chap en liefde der Waarheid geſchiede, *enz.*
naar als zy hun zelven genoodzaakt voelden te
elijden, dat de roede voor hunne oogen ner-
ens anders had geſlagen, als daar goud was,
an zagen ze bedrukt, tot erbarming toe, en
an de verlorene dukaten te hooren was hun
en doorn in de ziel. Een van de maats, die,
aar 't ſcheen, deel in het wedſpel had, liet zig
net een nare ſtem en geplooid voorhoofd hoo-
en, *dat hy de uitwerkſelen der Wichchelroede niet*
ilde gelooven, al zag hy die nog tienmaal: 't
velk mijn... beantwoorde met te zeggen, dat
et nu verre genoeg was gekomen, en dat zy
ulke halsſtarrige aanſchouwers de gedane ver-
oning onwaardig achtte. Daar meê ſtapten
ve uit den tuin, en in het ſleedje, dat ons van
aar na onze verblijfplaats voerde. In het uit-
eiden herhaalde *Ten Kate* zijn luſt tot navorſ-
ng der ware eigenſchap, bedankte my quan-
uis, *enz.*

Zijn laatſte en ernſtig verzoek was, dat,
vanneer hy te Rotterdam quam, ik hem niet
wil-

wilde weigeren ten mijnen huize andermaal eenige proeven te toonen, 't welk ik hem gulhartiglijk toeſtond, met aanbieding van onwraakbare betoogingen, welke hy beloofde te komen zien. Maar (wie hoorde ooit ondankbaarder valsheid!) in plaats van op zijn belofte, en mijn aanbod, die volle verzekering te komen halen, hoewel hy genoeg verzekerd behoorde geweeſt te zijn van 't gene hy in den tuin gezien had, en zig buiten twijffel ook voldaan zoude erkent hebben, waren hem de dukaten niet te lief geweeſt; 'k wil zeggen, in plaats van als een eerlijk man te handelen, geluſtte het hem in de voorbate te wezen, en aanſtonds, niet alleen door Amſterdam en Haarlem, maar door verſcheide nabuerige ſteden, onder zijn ſoort, te laten verſpreiden, dat Hy de Man was, die de kragt der Wichchelroede in zijn tuin had gezien mislukken, en duizend andere louter verzonne onwaarheden. Hy en de zijne logen, en door hen logen andere op boekwinkels, dat ik daarom niet meer van de Wichchelroede ſchreef, om dat ik bevond, dat de zaak zoo vaſt niet ging: welke onbeſchaamde taal my door goede vrienden bekend gemaakt zijnde, hebbe ik rondelijk in een brief aan de Boekverkooper Sr. Borſtius geſchreven, dat ik dien *Ten Kate* voor zulk een hield, die tegen zijn gewiſſe loog, met begeerte, dat mijn brief aan een ygelijk mogt vertoond werden. Want waar toe behoefde ik meer te ſchrijven over een zaak, my zoo verre, ja nog veel duidelijker gebleken; als ik den Heer Leeuwenhoek hebbe verwittigt, die ook
in

ijn antwoord opentlijk verklaart, ten mij-
huize meer gezien te hebben, dan hy aan
e vrienden durfde verhalen, uit vreeze dat
zeggen niet mogt aangenomen werden:
dat hy, en andere Heeren kort daar na in
eigen huis andermaal de proeven bevonden
ben. Maar van zoo grofgreinigen voor-
fd zijn die *Ten Katische*, dat zy wanen veel
r dan duizend Leeuwenhoeken, ja meer
lle ſtervelingen in 't gemeen te konnen door-
zelen, en dat yder een gehouden is, met
ijven of onderrigten voor hun klaar te ſtaan.
n geloove my niet, zoo d'er geen ſtaaltjes ten
ijze zullen volgen: ik hebbe nog niet ge-
n.

n plaats dan van dat hy my zoude bezoe-
, heeft hy, in de jongſtledene Sprokkel-
nd te Rotterdam gekomen, zijn uiterſte
ingen gedaan, omme, zoo by menſchen van
e gezindheid, als by andere, die hem met
e lippen aanhoorden, de werking der Wich-
lroede voor ik weet niet welk een konſtgreep
e krijten, en verdigtſel op verdigtſel te ver-
n, dog

Hoe ſnel de vuile leugen is,
De Waarheid vat haar wel eens wis.

t ſchaamte, met ſchande, en na overtui-
g van meer als een ooggetuige, is hy druip-
rtende vertrokken, zonder dat ik hem ge-
n hebbe.

Hier moet ik rond gaan, en hem zelf eens
zen, of hy mijn gezeg durft loochenen?

Zeg my, uitstrooijer van onwaarheden, zijt gy de man niet, uit wiens onderrigting de Rotterdamsche J. B. J. Z. onwetende in de Boekzaal van den Heer Leers gelogen heeft, toen hy tot Dr. L. vastelijk zeide, dat de uitwerkselen der Wichchelroeden niets te beduiden hadden? Overtuig my, zoo ik u navolge, dat is, zoo ik liege.

* *Quam miserum est, id negare non posse, quod sit turpissimum confiteri!* zegt Cicero. *Hoe deerlijk is het, dat gene niet te konnen loochenen, 't welk te belijden zeer schandelijk is!* Ik zal u het vragen. Zijt gy de man niet, die te Rotterdam in een vergaêring van menschen, ten huize van den Heer B. Furly, uwe verziersels staande hield, en zelf schijn gaaft, als of wy van de onzekerheid der Wichchelroede reeds bewust waren?

Gy kunt het immers niet ontkennen, en teffens, dat 'er een oud ervaren en geleerd Arts tegenwoordig was, die, al uw kallen en zwetsen gehoord hebbende, toen 't zijn beurt van spreken wierd, u in 't aanzigt zeide, dat hy de natuerlijke werking der Wichchelroede in de handen van mijn .... niet behoefde te gelooven, terwijl hy die waarachtig wist. Deze Geneesheer, die voor vele jaren by zeker Duitsch Vorst de kragt der roede in de handen van een begaafd persoon ondervonden had, betuigde dezelve nimmer zoo kragtdadig dan ten mijnen huize gezien te hebben, waar mede het gezeg van vele andere, der zaken kundig, overeenkomt. Dat is niet genoeg. Weet gy niet, Te

Kate

* *Philipp.* 2.

te, dat de Heer Furly, schoon hy den Arts
geloofde, des anderen daags my bezogt,
toen, tot nog vaster onderpand der waar-
d, zijne eigen oogen geloofr heeft, niet
der de hoogste verwondering dat 'er iemand
onden wierd, die zulk een wisse zaak darde
chenen? Immers laat Furly zig zoo lich-
jk niet iets in de handen steken.
Hy heeft het schouwspel daar na met goede
nden hervat, beide de einden van 't stokje
gehouden, en telkens nieuwe proeven van
rtuiging gezien, tot zoo verre, dat het rijs-
p zekeren tijd, wanneer mijn .... een zon-
inge ontroering gevoelde, zig met geweld
: goud om en om en weder om, eindelijk
stukken wrong, daar nogtans hare handen
ewegelijk bleven (gelijk ze in die handeling
d blijven) en de aanschouwers verbaasd he-
gingen. Ik vertelle u geen praatjes; de
heeft zijn wedervaren niet gezwegen, en
zelf weet, dat hy u gansch niet gelooft,
oon gy hem zwoer, dewijl gy, nog niemand,
as hy nog koppiger dan gy, hem zult ont-
ren, dat hy gezien heeft. Waar bergt gy u,
Kate? waarom wilde gy niet, als een eer-
man, uw woord houden, en de verdere
gebodene proeven komen zien? waarom
e gy liever, tot uwe eigen schande, in
afwezen, gaan keffen?

at doen oned'le, die met liegen
un zelven allermeest bedriegen.

aat u voor een poos varen, en ga voort

na Haarlem, daar we ten huize van den zeer geleerden Heer Dr. A. V. D ter middamaaltijd onthaald, en van vele medegasten verzeld wierden.

Alhier had ik het veelvuldig verzoek van dit gezelschap medegasten zoo haast niet gehoort, of ik bemerkte, dat zy juist niet in lasterzugt, maar in ongeloof met de Amsterdammers gelijk stonden, 't welk ligtelijk was in te schikken; en misschien hadden ze reeds de overgebriefde uitstrooisselen van 't voorval in den tuin voor Orakels aangenomen. Om kort te gaan, men vergde mijn .... dat ze des avonds in een klein vertrek over eenige hoeden, op de vloer by een leggende, met een rijsje, dat men had gesneden, eens wilde bezoeken, onder welke van allen goud lag. Ik hebb' er niet by geweest, maar bleef in de beneden keuken; want de Haarlemmers liepen met zulk een gedruis na boven, dat ik, de engte van 't vertrek kennende, voor verwarring bedugt was. 'k Zweeg echter, en liet hen begaan.

Vraagt iemand, wat 'er geschied is? De Haarlemsche Briefschrijvers verraden hun zelven, en de gene, uit welke zy verstendigd zijn. Voor eerst, vele van de gretige maats droegen goud byzig, en 't vertrekje was zoo naauw, dat het rijsje binnen de plaats, daar de hoeden lagen, geen vaste werk-kring konde hebben. Maar men lette dog op der Haarlemiten eigen belijdenisse. Om dat zy zagen, dat het roedje niet zoo vliegens, als zy begeerden, den hoed aanwees, onder welke het goud lag; terwijl mijn .... bezig was met te polssen waar ze de be-

we-

ging mogt gevoelen, was iemand uit den
op, Sr. K.... zoo heet gebakerd, dat hy zig
t konde bedwingen, of hy begon al op te
aijen, eer ze voort ging; *Juffrouw, ik zie*
' dat uw konst niet goed is. Belachelijk voor-
ar. Ik moet 'er op antwoorden. *Sr. K...*
zie wel dat uw oordeel bedorven is. De goede
gman, namentlijk, was voor af al zoo drif-
geworden, dat hy de eigenschap voor een
st hield; en daar meê verbrodde hy dat kans-
Toen zy overtuigd waren, dat zulk een
orbarigheid ontijdig, de manier van proef-
nen niet voegsaam, en gevolgelijk dit
ouwspel gestoord was, leiden zy in de rui-
er beneden-keuken goud onder een van de
ssens op 5 of 6 stoelen, wijd genoeg van een
plaatst, terwijl mijn .... boven was; wel-
, daar op afgekomen, en, op hun verzoek,
stoelen naderende, zoo haast als ze tot de
tste quam, toonde, dat het hazelare stokje
hare handen met een sterke beweging plotse-
k tegen het kussen sloeg, en onfeilbaar aan-
ees waar het goud lag, zonder dat het voor
n van d'eerste zig bewogen had. Was 'er
it proef, die men onfeilbaar kan noemen,
o was het ook deze. Ik wete wel, dat ie-
and daar na een goud uerwerkje van onder
t eerste kussen haalde, 't welk mijn ....
as voorby gegaan, dog dit strekt tot geen het
lerminste bewijs van onwisheid. Want de-
ijl ze slegts voor af eens polste, waar omtrent
de wringing in hare handen, naar gewoonte,
ogt voelen, was het niet wonder geweest,
had ze (doorgaans wat te haastig voortgaan-
 de)

de) in 't eerste boven alle de kussens geen beweging gekregen, en daar na het werk hervat; maar vermits het gewigt van 't goud onder het laatste kussen merkelijk zwaarder was, als de kas van een zakuerwijzertje, bleek straks de werking op het stokje, in hare handen; en men moest bekennen, dat zy de regte plaats aanwees.

Tegen dit stuk wist niemand toen ter tijd een woord te zeggen: en thans weten de stoelbroederen van *Jan Trioen* niets anders in te brengen, dan een opgeraapte en bespottelijke verdagtheid, om dat ik, en V. S. daar ook tegenwoordig waren. Een uitvlugt, zoo gezogt, en quaadaartig, dat 'er my niet lust op te antwoorden, als alleenlijk, dat die aanschouwers, die dat verdagt houden (onder deze kan de Heer Dr. A. V. D. niet zijn, want die nam met het werk genoegen) ook by my verdagt zijn, en zullen blijven, van bedrog te hebben willen plegen, om mijn. . . . bekaaid te maken; en ik ben niet verzekerd, of zy ten dien einde het zak-uurwijzertje niet naderhand, of tussen beiden, onder het eerste kussen hebben gesteken. Ten minsten, ik verklare by dezen, niet gezien te hebben, dat 'er onder meer als een kussen goud gelegt wierd.

By dit geval komt nu te pas de Historie van die Haarlemsche Juffrouw, *in * welkers handen een tweesprankeld rijsje op en neder, en weder op beweegt, zoo als men het goud houd*, gelijk de die

* *De Haarlemiten zeggen* Wiens, *als of ze ook een man was.*

riefschrijvers praten. Ze was de zuster van
en voorbarigen Sr. K. . . .

Deze Juffrouw, zeer vele proeven van de
emelde werking gezien hebbende, wanneer
le de omstanders ook te vergeefs bezogt had-
en, verklaarde 's avonds, dat zy, het rijsje
hare handen houdende, ook een zekere be-
eging en trek van 't zelve na 't goud gewaar
ierd. Ze bezogt het verscheide reizen, en
Haarlemiten bekenden te gelooven het ge-
zy zagen, hoewel de draajing zeer flaauw
as, en niet, zoo als ze doorgaans in de
anden van mijn. . . . blijkt. Dit deed mijn
. . . zonder arg zeggen, dat de Juffrouw
ok van die eigenschap niet misdeeld scheen,
meer, alzoo dezelve Juffrouw betuigde, dat
'er niets met hare handen toebragt; welk
ezeg de Briefschrijvers verdraaid bybrengen,
og, zonder dat zy 't verstaan, tot bewijs
an hun onverstand, en tot luttel eere van de
emelde Juffrouw.

Want de Juffrouw had de eigenschap, gelijk
y haar zelve toen opentlijk liet aanleunen,
f ze had die niet. Had ze die, waarom
eeft ze nu voor, *dat de beweging eerst door een*
na ongevoelige drukking harer vingeren veroor-
zakt word, en dat de roede van zelfs daar na
raayende door de handen word geteugeld. Ik zal
ier niet ophalen, wat ik dien zelven avond,
egens de handeling van de Juffrouw met het
jsje, my liet ontvallen, maar wat wil dat
eggen, *dat de roede door de handen word geteu-*
elt? wat valt 'er te teugelen? tot mijnent
eemt men het rijsje in de handen (luistert,

Haarlemiten!) juist niet alleen op zoodanigen wijze, op welke het de meeste beweging in de handen maakt, maar in volle handen, met de duimen na de punt gehouden. 't Is waar, mijn .... heeft het eerst gehouden, zoo als zy 't gezien had, maar naderhand daar mede niet voldaan heeft zy 't gevat, zoo als ik daar gezegt hebbe, of zoo als men 't haar slegts in de handen geeft. Laat dat de Juffrouw eens doen, en zien of dan gebeuren zal, 't welk hier vorens van my verteld is, in 't byzijn van den Heere Furly gebeurd te zijn, te weten, dat het zig in onbewegelijke handen om en om en wederom buigt, tot zoo verre, dat 'er eerst de bast af splijt, en het zelf daar na aan stukken knapt. Dus houd men 't, zegge ik, thans tot mijnent, en dus hield men 't, wanneer in dezen jare Wijsgeren, Hoogleeraars, en vele andere achtbare mannen my bezogten; onder welke een Engelsch Heer, die 't rijsje wederhield, terwijl het tegen de persing der duimen van mijn.... zig als een aal wrong, op zekeren morgen in 't Latijn deed uitroepen, niet, gelijk de Haarlemmer, *dat de konst niet goed was*, maar *dat hy de heele wereld daagde om haar te overtuiging, dat zoo een uitwerksel voor iets zonderlings in de natuur moest erkent werden.* Die my niet wil gelooven, vrage het den zeer geleerden Engelschen Predikant D. Spademan, en nog een van zijnen rang, die 't werk aanzagen. Met deze wijze van houden moet ik hier na nog eens der Haarlemiten mond stoppen, dewijl zy zig hier op beroepen: ik blijve by mijn stuk. Heeft de Juffrouw de ge-
zei-

ide eigenschap niet, en *speelt ze* nogtans *een l zoo wel, dat het te verwonderen is,* zoo geschied dat spel, niet door een eigenschap der nature, maar zy doet het door een konstgreep. Voor my, ik laat het de Haarlemmers goed denken, te roemen dat een Juffrouw, die op den gezeiden avond zig liet aanleunen een natuurlijke beweging van 't hazelaartje, buiten haar toedoen, te gevoelen, thans voorgeeft, dat zy dat SPEL (hoe mager het ook zy) met een kunsje van hare handen doet.

Dus verre hebben we gezien de historie der proeven, te Amsterdam en Haarlem afgevorderd. De derde, te Rotterdam gebeurd, zal ik hier ook aanlassen, en daar meê tot de Haarlemsche byeenkomst overgaan.

Het verhaal der Haarlemiten komt hier op uit, dat het roedje tot mijnent eens geslagen heeft na een hoed, waar onder geen goud lag, en dit noemen zy in hunne spraak *buigen voor een ongeweiden altaar.* 't Geschiedde in 't byzijn van vele aanzienelijke Heeren, zeggen ze, en deze is eene der waarheden, die in hun brief elders voorkomen; maar onder die aanzienlijke Heeren was een Doktor uit Zeeland, de jongste van dat gezelschap, die de tijding aan hen heeft overgebrieft. Dat het rijsje voor de laatste der vier stoelen, onder welke geen goud lag, in beweging raakte, is geschied, door dien het onophoudelijk gewrogt had. Zoo hebbe ik wel gezien, dat het ook in een's anders hand nog draaide, als 't versch uit de handen van mijn . . . . quam; dog het hield wel rast op. Zy moest toen een versch stokje ge-

nomen hebben. Vraagt men my, waarom ik dat toen ter tijd niet inbragt, ik antwoorde in waarheid, dat de Ervarenheid my zulks na dit voorval geleert, en des te meer van de opregtheid der zake verzekert heeft. Buiten twijfel zoude my die beste Leermeestresse wel meer ontdekkingen doen, zoo d'er tot onzent geen ander werk was, als dagelijks om Wichchelroedjes te denken. 't Is aanmerkelijk, dat het rijsje, op dien stond eerst gedueriglijk bewogen en gewrongen geweest (want d'eene Heer zag de proef aan zijn goudbeurs, d'ander aan deze of gene goudstukken) daar na nieuwelijks aangevat, en nu als van zijn vorige woeling allenkskens ontdaan zijnde, zelf onder hare armen doorsloeg, en na den hoed wees, waar onder een goude geldsomme lag. Zoo dat die verdraaide vertelling, behalven dat ze de gemelde byzonderheden verzwijgt, geenzins magtig is, het verschijnsel der Wichchelroede te ontzenuwen. De werking is toen duidelijk genoeg gebleken; 't ander was een geval. Ja ze is zoo kragtdadiglijk gebleken, dat die welgemelde aanzienelijke Heeren het vel in de handen van . . . . bloedrood geknepen hebben gezien, en haar voor dien tijd niet meer durven vergen; te meer, om dat ze toen onpasselijk was. Zelfs zoude men der Heeren nieuwsgierigheid op dien dag nog wat verlengt hebben, ware het niet geschied omme des Doktors wille, die, vervaarlijk opgeblazen met den wind van redenloos ongeloof, 's avonds te voren had geroepen, zijn hoofd te willen verbeuren, by aldien de Wichchelroede in de handen van mijn . . .

zig

g zoude bewegen, op zulk een wijze, op elke hy 't 's anderendaags voor zijn oogen g, en moest gelooven; wanneer hy van het nsche Edele gezelschap begekt wierd, over jn ligtvaardig hoofdverbeuren, en niets anrs wist te zeggen, als dat hy die ongehoorde ijze van vatting nader zoude onderzoeken. 'ant, wil iemand de reden weten, waarom Doktor het niet had willen gelooven, dat hy enwel moest gelooven, toen hy 't zag; het as, om dat zijn vader, vele jaren lang, zeide , in de kap was geweest, en in diens handen as het rijsje, zoo gehouden zijnde als hy nu g, nooit bewogen; *Ergo* . . . .

Een schoon besluit, en alzoo zot als dat van Amsterdammers, *om dat het in de handen n den zoon van den Heer V. B.* (zoo ze zeggen, aar daar over hebbe ik nog een woordje te spren) *mislukt is, derhalven kan't niet anders wen, of 't moet in de handen van . . . . ook miskken.*

HIER eindige ik de historie der drie proen, die de Haarlemmers zeggen dat ze *by een zamelt* hebben, namentlijk om stoffe tot hairooven te vinden, en met my in briefwisseling raken. Men zoude hen konnen vragen, aarom zy uit een menigte geloofwaardige luin, buiten de Amsterdamsche Dukatenverliers, en derzelver aanhang te Haarlem, geen dere onwraakbare proeven, die 'er by duinden zijn, hebben opgegadert, maar mijn nst is hier ten einde. D'aanspraak tot dat gelschap vereist, mijn's bedunkens, de volnde taal.

DUS

DUS wende ik my tot U, Haarlemiten, COLLEGIUM PHYSICUM HARLEMENSE, wil ik zeggen. Zijt gegroet roemrugtig *Collegium*, zijt gegroet Heeren, zijt gegroet Briefschrijvers, zijt gegroet met een drievoudige Rotterdamsche groetenisse: 't is jammer, dat ik u niet kenne, en niet wete of je wit of zwart zijt. En gy, JAN TRIOEN, Pensionaris, Kancellier, of Geheimschrijver van 't *Collegium*, weest gegroet, beste maat;
,, al kenne ik u ook niet, ik laat UL. nogtans
,, gezamentlijk weten, dat ik nog kloek en ge-
,, zond ben, verhopende dat het met UL. al-
,, t'zamen ook zoo is, indien het anders was,
,, het zoude my van harten leed zijn om te hoo-
,, ren.

't Is waar, mannen, gy hebt my in den beginne van dit jaar een postbrief toegezonden, onder omslag van den gemelden uwen Sekretaris, en ik zweeg 'er op, om geene andere reden, dan dewijl my dagt, dat de zaak zulken haast niet had. Hannibal was immers niet voor de poorten, en de Vrede tussen Pyrrhus en de Romeinen hing 'er niet aan: hoe zijt gy dan zoo voorbarig en dreigende geweest? kond' gy niet denken, dat gy vroeg genoeg een plaats in de Boekzaal zoud krijgen? Nu hebbe ik u voor af iets van uw brieven te zeggen: namentlijk, in de zelve ontmoeten my eenige veranderingen. Het handschrift van *Jan Trioen* begint aldus; *Haarlem ady den* 10 *January* 1697. *Mijn Heer. Wey nemen vreimoedigheid.* Waarom is 't eerste in den druk uitgelaten? of misgunde gy anderen het vermaak van eens helder op

ɔ te lachen, meer dan my ? d'onderteeke- ing van uw eigen brief is in den druk ook door en kundiger penne verandert, want uw hand- hrift luid van letter tot letter *UE verpligſte ienaars Collegium* * *Phÿſicum Harlemenſe*, waar an ik konde zien, dat gy geen grooter taal- s natuurkenners waart. Maar verwondert u iet, dat ik in de felle winter ten eerſten met iijn antwoord niet gereed ſtond. Wie had oit van uw doorlugtig *Collegium*, wie had ooit an uwen ſchrijver *Jan Trioen* gehoort ? inder aad, ik twijfelde, of het geen verzierd naam- rerk was, zoo lang, tot dat ik verſtendigt rierd, dat gy ook uwe geſtrenge letteren, wee brieven, meene ik, met de poſt aan mij- en vriend den Heer A. V. Leeuwenhoek, ver den *Zÿlſteen* en 't *Eiſer* had afgevaardigt. Londer gekken, wat maakſel is uw *Collegium* ? k hebbe tot nog toe niet beter geweten, of *Col- egium* wierd by de Latijnen genoemt zekere naatſchappy van menſchen, die, volgens het Roomſch regt, niet dan met zonderlinge toe- ating van Stad of Staat geoorloft waren : en zijt y het *Collegium Phyſicum Harlemenſe*? zoo moet e van de ſtad Haarlem gewettigd zijn, en zoo y *de Natuurkundige Byeenkomſt* wilt heten, noet je de natuur der dingen verſtaan.

Van 't eerſt geloove ik niet, dat je my blijk kunt brengen (zie eens, ik worde, om met w woord te ſpreken, ook wat *Vreimoedig*) en van 't ander houde ik my verzekerd, dat je zelven den naam geeft, zonder de daad te hebben; gelijk we terſtond by den Heer Mie- rink eens zullen kijken. Ik

* *Niet* Phyſicum.

Ik wil niet ontkennen, dat 'er oulinks vele *Collegia* waren. Cicero spreekt * ergens van een *Collegium desperatum:* en thans zijn 'er nog velerley *Collegie-broeders* in de wereld, maar die zenden juist geen brieven, en vergen geen antwoord van iemand, die 't hun niet schuldig is. Maar ter zake.

Zoo 't waar is, dat je zegt, *pag.* 12. *Gy word genoodzaakt my te verzoeken, dat door mijn voorzorge zoodanige zekere ondervindingen gedaan worden, in het byzijn van geloofwaardige en ervarene mannen, ten einde dat dit gansche verschil over de kragt der roede mag wechgenomen zijn* (och wat zijt gy bekommerd!) *en* de geleerde wereld *van 't een of 't ander uitvoeriglijk onderrigt worden: wy twijfelen niet,* (*dus gaat gy voort*) *of daar zullen zoodanige mannen gevonden worden, die hare nieuwsgierigheid gaarne zullen voldoen* (als 't my gelegen quam, denke ik) *en bequaam zijn, door hare ervarenheid en omzigtigheid deze zaak in alle hare omstandigheden na te speuren, en derzelver regte geschapenheid aan* de gansche wereld *te openbaren.*

Mag ik u wel gelooven, *Collegium Physicum Harlemense?* wierd je zeker zoo genoodzaakt? wat noodzaakte u dog? de liefde van de waarheid, zult ge misschien zeggen, en die deed u de *vreimoedigheid* nemen van my, door den gestrengen *Jan Trioen* te dreigen, *pag.* 13. zoo ik de *goedheid niet hadde van* U *in 't particulier, en*

* Quod enim est tam desperatum Collegium, in quo nemo e decem sana mente sit? III. de Legibus. *Dat is. Want wat byeenkomst is zoo hopeloos, waar in geen een van de tien wel by zijn zinnen is?*

by mijne Boekzaal in 't openbaar al de weereld
*ar van kennisse te geven, dat gy dan U zel-
n genoodzaakt zoud vinden*, de weereld *te ad-
rteren.* Woorden, als van hooge magten,
gebiedende Heeren geschreven. Ook valt
wereld, de geleerde wereld, en *al de wereld*
o dikwils uit uwe en Trioens penne, dat je
zelven schijnt aan te matigen het regt van
ijsdom, waar na *de geleerde wereld*, ja *de gan-
ye wereld* zig voortaan zoude hebben te ge-
agen; wel te verstaan, wanneer eenige man-
n van * Leiden, of elders, voor af hunne
euwsgierigheid voldaan, en als uw mindere
dienden of afgezondene aan u hun weder-
ren in ootmoedigheid vermeld hadden. Dan
oud gy mogelijk alomme uwe kreitsbrieven
nden, beginnende *Haarlem ady*, en daar in
oud gy uwe thans bekende *vreimoedigheid* oef-
nen van de waarheid willens te vergeten, en u
behelpen met drie ontrouwe vertellin-
n, daar byvoegende *pag.* 7. *dat ik de waar-
id mijner onderstelde beginselen door de proef,
Amsterdam genomen, hebbe willen toonen.*
it fleuit immers tegen uw neus op, en toont,
e ongelukkig gy in 't waar zeggen zijt. Heb-
ik met die proef iets willen toonen? daar
Amsterdammers zelve niet konnen looche-
n, dat ze ons met veel aanhouding in den
in getroont hebben, zonder dat ik een enkel
oord van de wedding gehoort had? 'k twijfe-
le,

* *Juist weten ze niet, dat een beroemd Hoogleeraar,
nog een vermaard Lezer op de Hooge Schole te Lei-
n, met het grootste genoegen de proeven ten mijnen hui-
gezien hebben.*

le, of je 't wel vast hebt, mannen, en dewijl ik met den eersten opslag van uw onderteekening daar aan twijfelde, dagt my, dat 'er tijds genoeg zou zijn, om tegen die bedreiging van uwen Sekretaris (en tegen uw gesnap over mijn niet antwoorden) in de Boekzaal alleenlijk aan te teekenen, dat ik niet bang voor u was. Zijt gy zoo *Vreimoedig*, dat je my door *Jan Trioen, nomine omnium*, uit *Haarlem ady den 9 January*, een brief laat toekomen, waar in gy personen ontdekt, die ik met voordagt nimmer met namen genoemt hebbe, ik mogt zeker de vryheid wel nemen, van met korte woorden den lezer, die van de zaak wist, te onderrigten, dat een zeker nieuwbakke *Collegium* tegen my te velde wilde komen. 'k Hebbe toen nog geen naam genoemt, en uwe *Jan Trioen* moet thans alleen aanhouden, om dat hy *uit uwer aller name* de pen voert: voor de rest, al hebbe ik gelegentheid om na u te vernemen, ik wil u nog niet kennen, en 't raakt my niet, wat volk gy zijt. Gy hebt de *vreimoedigheid* van te verklaren * *dat uw eenigste oogmerk is, de toestand der zake, voor zoo veel 't in uw magt is, door het uitgeven van proeven aan yder te ontdekken.* Dog men ziet, dat dat geenzins *in uw magt is*, en dat je'r gansch onbequaam toe zijt, want je hebt de quaadwilligheid van uit duizend gebleke proeven, volgens uw eigen zeggen, maar drie te Amsterdam en te Haarlem op te zamelen. Zijt gy geen groote gaauwerts! Als je uwe verzierselen den gemeenen man in de handen hebt gesteken, dan gebruikt je wederom een

* P. 16.

n *vreimoedigheid* van my * *voor het oog van de* nsche wereld *te betuigen* (zaft, bazen, daar aat je weêr van de *gansche wereld:* denkt je l hoe groot ze is?) *dat het my gelieve, on-derspreekelijke proeven aan den dag te brengen.* wel, beste maats, ik laat ul. by dezen we-n, *Rotterdam ady den eersten van Bloeimaand* 97, dat my dat niet lust te doen. Honderd ggetuigen, te Rotterdam, en elders, zul-n dat voor my wel beantwoorden. Gy, nog emand uw's gelijk, zult de eere hebben van er ooit of ooit iets van te zien, al had je nog nmaal zoo veel Haarlemsche *vreimoedigheid*, al betuigt gy nog zoo zeer aan 't eind van uw ief, dat je mijn persoon niet gelastert hebt. ch goede liêns, het staat in uw vermogen et, my met lasteren eenig nadeel toe te bren-n, als ik een waarheid voor my hebbe, al hreef je nog heele pakken *ady-brieven.* Ik be-ve u by dezen, dat ze van my niet zullen be-twoord worden. Al wat my daar omtrent ogt overkomen, zoude een lugtige luim zijn, n eens een zaft deuntje tot uwer eere te ma-n, op de wijze van dat aloude vreugdezang, ginnende niet *ady*, maar

dieu Haarlem zoetendal
Met al uw schoon kontreyen.

Welk bequaam zy, ter eeuwiger gedagtenis- van het *vijze* COLLEGIUM HARLE-IENSE in een nieuwen druk van 't Haar-msch liedboek ingelast, en van de goelijke

* P. 22.

Haarlemmer Buisjes geneurijt te werden.
„ En daar meê wenſche ik Ul. altezamen
„ honderd duizend goede nagten.

Ik ontſla my zelven, beleefde Hr. Mie-rink, van de Haarlemiten, omme niet voor hen, maar voor UE, en de liefhebbers der Natuurkunde, nu eens kortelijk te gaan bewijzen. I. Hoe ſlecht die men-ſchen wegens de onmogelijkheid van de werking der Wichchelroede redeneren. II. Dat volgens hun eigen ſtelling het ge-ſchil uit is. Voor het laatſte zal ik nog een woordje wegens den zoon van den Hr. V. B. tot een toegift ſchenken.

De redenen, die zy zeggen dat hun * omzigtig gemaakt hebben, luiden van woorde te woorde als volgt.

„ De eerſte is, om dat niemand heeft konnen
„ toonen, wat naarſtigheid hy aangewen
„ heeft, dat'er eenige uitvloeiſels door wrij
„ ven, ſlaan, of ſmelten, uit het goud wer
„ den opgeheven, veel minder, dat'er, gelij
„ deze beginſelen willen, zoo een groot
„ dampkring om het goud door den invloed va
„ de eerſte hoofdſtof zoude opgeheven werden
„ die een ganſche kamer zoude vervullen, e
„ door haar kragt de handen ſchier het vel a
„ wringen (*wie heeft de wijshoofden ooit g*

Zeg

* *Zoo praten ze tweemaal.* p. 22, *en* p. 24.

egt, dat de dampkring het vel van de handen wringt?) wiens gelijke nooit in de ſterkſte Zeilſteen werd beſpeurt.

„ De Barnſteen, zoo een zacht lichaam in vergelijking van goud, en meeſt alle de trekkende lichamen, hebben haar dampkring niet, ten zy de eerſte hoofdſtof door wrijving of door de zon ſterker bewogen en bequaam gemaakt word, om eenige der fijnſte deeltjes van die teere lichamen met zig te ſlepen, en te doen uitwaaſſemen? Zoo ras dit geſchied, krijgen zy wederom haar kracht van trekken, dewelke anders niet te voorſchijn komt.

„ Ten tweeden, door dien het zeker is, „ dat van twee lichamen die na den anderen „ getrokken worden, * *deze* moet naderen, „ *die* de minſte verhinderinge heeft: zoo volgt, „ dat een weinig gouds noodzakelijk na de „ Wichchelroede moeſt opgeligt worden, om „ dat dat goud van zijn plaats met veel minder „ geweld kan worden bewogen, als den baſt „ van 't roedje, en het vel by na van de handen „ kan gewrongen worden, gelijk . . . aldus „ ſpreekt. Dog dit is niet bevonden, ſchoon „ wy weten dat 'er een proef met een enkel „ ſtukje goud geſchied is, ende ſchoon deze re- „ gel zoo gemeen is, dat de Zeilſteen na de- „ zelve wet zoo wel het yzer als het yzer de „ Zeilſteen nadert.

„ Ten derden, nademaal de beginſelen van

 „ de

* *Dit is Walſch.* Dat *willen ze zeggen. Zoo deugt* ...ok *niet het volgende* die. *Wie zegt* deze *of* die *lichaam?* ...f *is het een byzondere taal der Haarlemſche filozofen?*

,, de goudzoekers maar vereifchen goud, een
,, Wichchelroede, en de uitvloeifels uit de han-
,, den van een perfoon, met die eigenfchap
,, begaafd zijnde, zoo komt het ons vreemd
,, voor (*waren ze niet quaadaartig, en bot, ze*
,, *zouden beter onderrigt konnen zijn*) dat de roe-
,, de, als ze in de volle handen met de duimen
,, na de punt gehouden word, niet beweegt,
,, niet tegenftaande deze drie vereifte hoeda-
,, nigheden daar by zijn, maar dat men de
,, roede op zoodanig een wijze vaft houd, op
,, welke dezelve in de meefte handen zal be-
,, wegen.

Daar hebben we de redenen van 't zoo genaamde *Collegium* gehoort, volgens welke zy niet twijffelen, of de lezer zal zijne verwondering over haar ongeloof fta-ken. Maar om hen op 't fpoor te volgen, zoo zegge ik voor eerft, dat al die praat niets ter zake dient, en dat het een onnoo-dig onderzoek is, of men door wrijven of flaan eenige uitvloeifels uit het goud ka[n] gewaar werden.

Wat verftaan ze dog door het woord uit vloeifels? 't fchijnt dat ze de deelen van goud zelve op 't oog hebben; 't welk z[e] kerlijk een grof uitvloeifel van haar ve[r] ftand is. Hoewel ik niet verpligt be[n] en ook in geenen deele onderneme, [...]

N

Natuurverſchijnſel te ontvouwen, 't welk
en genen zoude paſſen, die zig Natuur-
undige darren noemen (dog we zien dat
eze daar toe ganſch onbequaam zijn) moet
: my echter met weinige woorden in dit
uk inlaten; niet zonder verwondering,
at die groote Haarlemſche Filozofen, tel-
ens van den Zeilſteen pratende, niet eens
edagt hebben, dat het bewijs van den
eilſteen hun weder telkens tegen de ſche-
en moet ſpringen.

Laat het waar zijn, dat 'er zulke grove
itvloeiſels, als welke zy ſchijnen te be-
eren, uit het goud niet worden opgehe-
en, weten zy niet, dat de fijne lugtſtof-
:, by de Wijsgeren *materia ætherea* ge-
aamd, door het goud henen gaande,
itvloeiſels genoeg is? Hadden ze vernuft
ehad, om Deskartes en andere Filozofen
: lezen, zy zouden konnen geleert heb-
en, dat 'er zulke grof-Haarlemſche uit-
loeiſels ook niet uit den Zeilſteen wor-
en opgeheven; en dat ik, om te toonen
at hun uitvloeiſel-praat geen klem heeft,
iets anders behoeve te zeggen, dan dat
et met de uitvloeiſſels van 't goud op de-
elve wijze als met die van den zeilſteen
; gelegen.

Of meenen ze, dat het goud geen * lugtgaten heeft? dit heeft niemand, mijn 's wetens, tot nog toe ontkent. De Haarlemiten zouden de eerste wezen: maar daar aan moeten we ons niet storen. Ik belove my zelven voor vast, dat men my dit zal toestaan. Zijn 'er lugtgaten in het goud, zoo moet 'er de gezeide fijne lugtstoffe noodzakelijk doorvloeijen: en dewijl in dien zin kan gezegd werden, dat 'er uitvloeisels van 't goud zijn, zoo wel als van het lichaam van den mensch, in wien zoodanig een byzondere schikking van uitvloeissel-deelen is, zoo konnen ook in de werking van het hazelare rijsje de uitvloeisels van dat menschelijk lichaam verzeld gaan met de fijne lugtstoffe, die door de gaten van 't goud vloeit, op een wijze als ik terstond zal voorstellen: zeggende vooraf nog eens, dat het mijn post niet is, deze werkinge der Nature te verklaren. Dat hebbe ik voor Natuurkenners, dog die verder als de Haarlemmers konnen † rieken, overgelaten. My lust alleenlijk de ongegronde stelsels van die bazen aan te wijzen; en 't gene ik zegge, wil

* Pori † *Hoe slegten reuk zy hebben, zullen we zoo aanstonds zien.*

wil ik van UE, mijn Heer, ſlegts aangemerkt hebben, als een giſſinge over d'oorzaken, welker beginſelen tegen de gezonde reden, en de filozofie der lichamen, niet ſtrijdig zijn. Weshalven, om voort te gaan, laat ons eens ſtellen, dat de fijne lugtſtoffe, die door de gaten van 't goud vloeit, de grover deelen van de lugt, binnen zeker plaatsbeſtek, van 't goud zoude komen wech te ſtooten; waar door de uitvloeiſels van des menſchen lichaam, die door 't ſtokje vloeyen, minder tegenſtand vinden aan de kant, daar de lugt is wechgeſtooten, en daarom ſterker uitvloeyen na die kant, dan na d'ander kant, daar de volle lugt, en geen kring der werkelijkheid is. Deze uitvloeiſels van 't zoo geſtelde lichaam dan, nevens de voorgaande uitvloeiſels van 't goud, de lugt wechgeſtooten hebbende; zoo moet noodzakelijk de lugt van boven op 't lichaam van 't ſtokje drukkende (gelijk de lugt alle lichchamen drukt) hetzelve na het goud doen draayen. Onderſteld zijnde, dat nu het ſtokje boven 't goud genadert is. Dit zy genoeg, tot bewijs van de mogelijkheid, dat het hazelare rijsje in iemands handen na 't goud kan buigen.

Wil nu iemand nasporen, waarom die werkelijke eigenschap in den eenen mensch mag wezen, in een ander niet, daar van heeft men geen andere reden op te zoeken als, nademaal de uitvloeissels van den eenen mensch in menigvuldigheid, hoegrootheid, kragt, en vorm van deeltjes merkelijk van die van een ander mensch verschillen, en gevolgelijk, naar mate van die veranderingen, met een geheel verscheide lugtstoffe moeten verzeld gaan, dat de gemelde uitvloeisselen, dus zonderling in een persoon gesteld zijnde, en een byzondere overeenkomst met die van het goud hebbende, de lugt op de voorzeide wijze binnen den werkkring van 't goud met meer kragt wechstooten, dan de uitvloeissels van andere lichamen der menschen zouden doen, en aldus de beweging van 't rijsje veroorzaken. 't Welk te meer blijkt, om dat van twee menschen, beide met die eigenschap begaafd, d'een veel sterker beweging dan d' ander gewaar word. Ook kan men dit natuurverschijnsel wederom zeer natuurlijk op den Zeilsteen t' huis brengen: want de reden, waarom d'eene Zeilsteen sterker trekt dan d'ander, is, dat de zeilsteenige uitvloeissels,

els, met meer of minder kragt en grootte oorgaande, in een ſterker Zeilſteen de ugt tuſſen het yzer en den ſteen heviger vechſtooten, en overzulks het yzer door le lugt van achteren met meer kragt voortlrijven. Die andere oorzaken weet, ik enyde hem dezelve geenzins, en geve nijne giſſing om een beter.

Wat de* dampkring van de Barnſteen elangt, wat reden hebben dog de Haaremiten, om ons als een godſpraak op de nouw te willen ſpellen, dat de Barnſteen geen dampkring heeft, ten zy de eerſte oofdſtoffe, door wrijving, of door de Zon ſterker bewogen, en bequaam gemaakt word, om eenige der fijnſte deeltjes an die teedere lichamen met zig te ſlepen, n te doen uitwaaſſemen?

Zy zullen dat willen ſtellen, denke ik, m dat hunne reuk- of ſnuffelzenuwtjes laar van niet aangedaan worden. Ja zeer! wederom een beſluit, het Haarlemer gezelſchap paſſende. Immers toont e werking omtrent den Zeilſteen, en yzer, dat de Zeilſteen haar dampkring eeft, ſchoon de uitvloeijende deeltjes ooit tot op de reukzenuwtjes doordrin-

* Athmoſphæra.

gen; of, zoo ze al doordringen, nogtans dezelve der mate niet aan doen, dat de ziel daar van kennis krijgt, of eenige reuk gewaar word.

Maar dat vijze *Collegium* wil geen dampkring kennen, dan die hun vliegens eenen ſterken reuk in de neusgaten drijft. Zy zouden miſſchien niet gelooven, dat 'er zelfs uit den Barnſteen zekere lichaamtjes, ziertjes, vezelingetjes, of ondeeltjes, op een flaauwer wijze uitgaan, die hun reuk gevolgelijk wel geven, dog juiſt zoo niet, dat ze onze reukzenuwen treffen. Wie weet, of de mannen zoo* verſtopt van neuzen, en herſenen niet zijn, dat ze den Barnſteen zoo wel niet konnen rieken, als men hier te Rotterdam, en elders, gewoon is. Teffens ſchijnt hen onbekend te wezen, dat'er verſcheide, en zeer verſcheidentlijk werkende uitvloeiſels uit lichchamen voort komen, welke alleen zulke of zulke lichamen aandoen, en ſommige, of ganſchelijk niet, of op een verſchillende wijze: waar van de reden is gelegen, zoo in de verſcheidene gedaantens van de uitvloeiſelen zelve, als in de byzondere geſteldheid van de gaten der reukzenuwen. En

* Queis pituita moleſta eſt. *Horat. Ep.* 1.

En hier uit blijkt hunne onwetenheid in alles, wat ze wegens den Zeil- en Barnsteen in vergelijking van 't goud pogen in te brengen. Zy ſtellen met hun praten van de dampkringen zig even eens ten toon, als met hun dwarſdrijvery, waar mede zy wilden ſtaande houden, dat het rijsje in den Amſterdamſchen tuin het goud niet dicht genoeg had aangewezen: daar het niet anders kan zijn, of het moet zig aanſtonds bewegen, zoo haaſt als het maar binnen den Werkkring is, gelijk het zig daar binnen, en nergens anders, heeft bewogen.

Hun tweede bewijs, reeds van my door de hier vorens betoogde mogelijkheid, hoe het rijsje na 't goud kan draayen, ontzenuwd, behoeve ik nu niet aan te roeren: dus kome ik tot het derde, omme die ſtrijders eindelijk van na by onder d'oogen te zien, dat ze, zonder weêrſtand, in 't voetzand tuimelen.

Voor het derde dan, daar ze durven zeggen, *dat het hen vremd voorkomt, dat de roede, als ze in de volle handen met de duimen na de punt gehouden word, niet beweegt;* deswegen toonen ze voorwaar aan alle lezers, dat ze, ten beſten genomen, voor

on-

onkundige en voorbarige willen gehouden werden : want dat de hazelaar niet alleen in de volle handen met de duimen na de punt gehouden tot mijnent bewogen word, maar zelfs zoo als het mijn . . . vlak in de vuisten grijpt, en met de duimen tegenhoud', hebbe ik hier vorens *pag*. 403 in zekere voorval aangetoont, en dat ze op deze wijze zig zoo sterk beweegt, als ik gezegt hebbe, kan een groote wolke van geloofwaardige getuigen verzekeren.

Men vrage het (omme uit honderden nog maar twee bekende Rotterdammers te noemen) de zeer geleerde Heeren *Mr*. PIETER DEINOOT, en *Dr*. HERMAN LUFNEU, beide, met hun kennis, hier genoemd.

De laatste kan daar by getuigen, wat hy zag, toen hy met den zeer geleerden Heere *Hieronymus Snabelius*, Predikant te Deventer, d'eerstemaal ten mijnen huize zijn nieuwsgierigheid quam voldoen. Mijn . . . had den gemelden *Snabelius* nimmer gezien, en nooit te voren hadden hem zijne voeten binnen mijnen drempel gebragt. Hy alleen ging voor haar staan, en verzogt, dat ze, zonder goud by zig te hebben, met het rijsje in hare handen hem wil-

de

e naderen. Ze deed zoo, en ſtraks een
terke wringing gevoelende, die wy aan-
agen, en welke ze niet had, wanneer
e buiten den werkkring van hem afweek,
erklaarde ze daar op te gelooven, dat hy
goud, en wel van goeden gewigte, by
ig moeſt hebben. Dit bleek aanſtonds
vaar te zijn; want hy haalde uit zijn beurs,
van 't ſtokje aangewezen, brave en zware
goude gedenkpenningen voor den dag: van
hoedanige andere ontelbare voorbeelden
my geen overvloed ontbreekt.

Ook heeft het ganſche Edele gezelſchap, waar van ik *p.* 409 geſproken hebbe, meer als eens gezien, dat het rijsje in *volle handen met de duimen na de punt gehouden zig om en om wrong;* en dit hadden de Haarlemſche briefſchrijvers konnen weten uit den Doktor, die de eere had van dat gezelſchap by te wonen: maar het diende in hun opgeſmukte kraam niet.

Zie daar, mijn Heer, een onwederſprekelijke overtuiging van dat gewaande *Collegium*, 't welk haar zelven, gelijk als by willige overgeving, van al de wereld moet laten doemen, nu haar eiſch bewezen word.

Mag ik dan niet liever met groot regt
der

der Haarlemiten *vreimoedigheid*, zoo zy die noemen, den naam eener uiterſte onbeſchaamdheid geven, daar zy, onkundig, of quaadaartig teffens, tegen zulke onwraakbare bewijzen de natuurlijke eigenſchap van een perſoon voor ik weet niet welk een konſtgreep pogen verdagt te maken? van een perſoon, zegge ik, die, in dit ſtuk ganſch onnoozel, en niet wetende welke de oorzaak mag zijn, tegen wil en dank, door duizend proeven, by haar zelven daar van overtuigd is geworden, en byna niets ter wereld zoo ongaarne doet, als ten mijnen verzoeke, wien ze niets weigert, op 't aanhouden van goede vrienden, het rijsje in de handen te vatten? Dat zy zig ſchamen, op deze wijze bekend te willen werden. Immers zitten zy over alle verſchijnſelen der Nature als Grootmeeſters zoo niet heen, dat men, om der dingen oorzaken te weten, by hen ter vraagbake behoeft te komen. Want, ten quaadſte genomen, daar miſlukte eens een proef: is dat nu een reden, dat de beweginge der Wichchelroede alleen van een handig menſch afhangt? Kennen zy de veranderingen, die voor een tijd het bloed in 't lichaam tot d'eene bediening trager, tot d'andere

vaar-

aardiger maken? Hebben zy den aart van
llerley bedekſelen, waar onder 't goud of
ilver legt, nagevorſcht? Weten zy, wat
an het rijsje kan ontbreken, of niet? By
ldien zy, naar hun * zeggen, de omſtan-
igheden van den Zeilſteen, en de hin-
erpalen, die de werking komen te belet-
en, hebben waargenomen; zy behoor-
en te denken, dat 'er ook hinderpalen
onnen wezen, die de neiging van 't hazela-
e rijsje komen te ſtremmen, al hebben zy
'er de minſte kennis niet van.

Ik hadde nog een tweede betooging van
le mogelijkheid der werking, en een on-
lerzoek over den *hazelaar* hier in gelaſt,
log neme dien arbeid weêr te rug, om
lat zeker doorgeleerd Heer, wien ik de-
elve, onder het drukken van dit blad,
oorlas, zig openhartiglijk liet hooren,
*lat de Haarlemmers aan my niet verdient had-
len, iets van my te lezen, waar uit zy wat
onden leeren, en dat hy my ried, alle verde-
e bewyzen voor de gezeide mogelykheid, die
em zonneklaarlyk was gebleken, te ſparen.*
Dezen raad luſt my te volgen, en het op-
gezette *nader ſtelſel*, 't welk reeds in de han-
den van den Letterzetter was, nevens alle
ver-

* P. 21.

verdere bespiegelingen, voor my zelven te houden, zoo ter zake van den gemelden inzigte, als omme UE, mijn Heer, een einde van mijn brief te doen zien. Anders konde ik daarenboven nog zeer bequamelijk hier plaatsen zekere stellingen, my van een Amsterdammer onlangs herwaarts gezonden, welke gansch niet onaardig zijn, en waar voor hem by dezen word dank gezegt. Laat my dezelve tot een onderwerp van onze naaste samenspraak bewaren.

Mijn laatste aanmerkinge zal zijn over het gene dat de Haarlemmers vertellen van de proeven, die de zoon van den Heer V. B. te Amsterdam zoude gedaan hebben. Zekerlijk, hoewel ik, en meer menschen met my, voor dezen gezien hebbende wat die jongman verrigt heeft, thans niet behoeve te onderzoeken, wat hem daar na gebeurt zy; echter darre ik opregtelijk verklaren, dat ik de getuigenissen, die de drie Amsterdammers aan de Haarlemiten hebben opgegeven, niet wil, nog kan, nog mag gelooven. Zy zijn dezelve bevooroordeelde, die 't verhaal van 't voorval in den tuin vervalscht hebben: en deze wrake ik, om redenen, hier vorens gemeld.

Rond

ond uit gezegd, die niet te goed is, een
ſchiedeniſſe, ter oorzake van eigen baat,
tot voortdrijving van een opgevatten
iſt, te vervalſchen, die is niet te goed,
n door voorbedagte ſtreken een jongeling
bedwelmen. Ik wil niet verzekeren,
t ze zoo vuilen bedrog aan hem gepleegt
bben, maar de Haarlemmers zelve ge-
n den lezer van mijn opregt verhaal eeni-
achterdogt, dat zy in de gebeurteniſſe
n dien jongman niet regtſchapen gehan-
lt hebben. * *De pas is hun afgeſneden*,
ggen ze, *alzoo de Heer K. V. B. zijn*
on, gelijk deze jongman zegt, in een brief
raden heeft, dat hy zig niet meer met de
chchelroede, en derzelver proeven, zoude
moeyen. Wy bekennen (dus praten zy voort)
er dit voorval verzet te ſtaan. enz: Maar
bekenne daar en tegen niet verzet te
an, dat de eerlijke man zijn zoon gera-
n heeft, met zulk een volk niet langer
n koſtelijken tijd te ſpillen: de zake blij-
, zoo als ze is, en die raakt my zoo lut-
, als de veelvuldige loopmaren, die we-
ns *Jakob Aymar* in Vrankrijk, of andere
enſchen elders, voor en tegen, gewiſ-
t zijn. Wat belangt de *vreimoedigheid*

* P. 11.

der Haarlemiten, zeggende, dat daar door een ontdekking ten gevalle van de weetgierige wereld verboden word: ik geloove dat de Heer K. V. B. daar op zoude antwoorden, dat hy voor de weetgierige wereld te veel achting heeft, als dat die haar geloof uit de vertellingen van zulke drie menſchen zoude halen. Daar in verſterkt my des mans brief, den 10den van Wijnmaand 1696 uit Emmerik (zonder het Haarlemmer Trioens-woord *ady)* aan my geſchreven, waar inne hy zig over 't gedrag der Tenkatiſche Amſterdammenaren t'onvreden toont, en beroept op de *perſoon, my bekend, welke door de eigenſchap, die ze in haar heeft, magtig is, alle laſteraars, en die de wonderen Gods in zijn werken loochenen, te overtuigen.*

In deze zijne woorden zal ik, beleefde Heer, afbreken, met de penne, die zig der Waarheid tot lijfeigen heeft gegeven, en van een opregt hart laſt ontfangen, om, naar groeteniſſe, te teekenen,

Mijn Heer,

UE verpligte en dienſtwillige

In Rotterdam dezen . . . .
van Bloeimaand 1697.

P. RABUS.

NASCHRIFT.

MIJN HEER,

Het uitstrooissel, als of ik onlangs den brief
n den Heere *Lufneu* niet uit mijne eigene
fhebbery, maar op bevel van de groot acht-
re Rotterdammer Overheid een plaats in de
ekzaal had gegeven, is zoo averegts, en
o verre af van de allerminste waarschijnelijk-
id, dat het my niet waardig heeft gedagt,
n enkel woord daar van in mijn brief te ver-
lden.

Geheel Rotterdam weet, hoe onzijdig ik
y in het geschil van de mogelijkheid en on-
ogelijkheid der pis-bewerking hebbe gedra-
n. Maar zulk een bespottenswaardig ver-
gtsel is t'Amsterdam (men kan ligtelijk den-
n, in welker hersenen) gesmeed, omme
ansuis den onkundigen te doen gelooven,
t ik, die de werking der Wichchelroede be-
re, ook de zoo genaamde *Sympathie*, wil-
voorstaan. Die my kennen, weten, met
lk een onderscheid ik gewoon ben zaken te
looven, of niet te gelooven. Ik mag wel
den, dat 'er nog meer zoo bottelijk werd ge-
gen: want die zoo spreken, brandmerken
n zelven al te opentlijk, dan dat een ander
n behoeve ten toon te stellen. De Heer *Lufneu*
eft in het voorberigt voor zijn * vertoog van
onmogelijkheid der Pisbewerking voor my
eds aangetoond, dat dit valsch is. Het zy

Ee 2 UE,

* *Gedrukt by B. Bos 1697.*

UE, Mijn Heer, en alle uw's gelijken, dat is, bescheidene lezers, genoeg, te bemerken, waar men 't al gezogt heeft. Vaar wel.

TWEEDE NASCHRIFT.

MIJN HEER,

Ter regter tijd is gisteren den 28sten Mey de Heer K. V. B, met zijn zoon, ten mijnen huize gekomen. UE kunt lichtelijk denken, welk de voornaamste stoffe van onze redenwisseling is geweest. 'k Zal maar van vier zaken reppen. I. De zoon zeide, dat de drie personen, die de Haarlemmers in hun brief *p.* 10 *geloofwaardige Mannen* noemen, drie jongmans zijn, waar van * *Ten Kate* een is. II. Dat de drie proeven, hem gevergd, ontrouwelijk vertelt worden. III. Dat die *Ten Kate* hem menigmaal met zeer sterke aanhoudingen gepoogt heeft te bewegen, om te zeggen, dat de eigenschap een inbeelding was; alleenlijk op dat dan quansuis, de werkingen, tot mijnent gebeurd, ook haar aanzien zouden verliezen. Wat een snood inzigt moet die mensch hebben! IV. Dat de Vader en zoon zig beroepen op onfeilbare proeven, zoo aan den Heer Burgermeester *Six*, als aan Dr. *Balthazar Bekker* t'Amsterdam gebleken.

De zoon voegde daar by, dat een van de drie jongmans op hem zelven en de zijne schimpende gezegt had *zie eens, wat de Haarlemmers van ons maken; wy, geloofswaardige mannen!* en *dat het* ver-

* *Ik wist niet wat hy was, men leze hem dan* jongman, *in plaats van* man *p.* 390.

haal, volgens opgeving van Ten Kate, *ver-*
aid was.

Maar 't aanmerkelijkste is, dat de Vader
'Zoon dien zelven dag nog verscheide wisse
oeven in de handen van mijn. . . hebben ge-
n; wanneer zy 't rijsje gevat had, zoo als
n 't haar in de handen gaf, en niet zoo als
. het gewoon waren te vatten: tot beider
erste verwondering. Daar was juist een be-
nd Borger dezer Stad by, die zijn oogen ge-
ifde, toen hy zag, dat drie hazelare rijsjes
n versch van den boom gesneden) haar zel-
n voor een zeker gewigt gouds te bersten en
stukken wrongen, op zulk een wijze, als
mijn verhaal by den Heere *Furly* nog eens ge-
ld hebbe. De twee Reizigers gingen met
groot een blijdschap en vergenoeging he-
n, dat zy meer als eens verklaarden, om
zeldzame vertooningen, waar van zy
oit wedergaê gehoort, gezien, noch ge-
n hadden, gaarne 'k weet niet waar wilden
zen. Vaar wel, andermaal.

II. HOOFDDEEL.

JOHANNIS MARKII *exegeticæ exercitationes* ad quinquaginta ſelecta loca Vet. & Novi Teſtamenti. Argumenta quædam præcipua de Diluvii univerſalis modo, Tranſitu Iſraëlitarum per mare miraculoſo, Teraphim, Propinquitate Judicii tempore Apoſtolorum, Dominio Angelorum & Hominum in Eccleſiam V. Teſt. &c paulo plenius exponuntur, & quorundam textuum analyſes exegeticæ miſcentur. Accedit Oratio Academica de expectanda adhuc in Terris Eccleſiæ felicitate.

Dat is,

Uitbreidende oeffeningen van Johannes Mark *over vyftig uitgezogte plaatſen van het O. en N. Teſtament, waar in ſommige voorname zaken, als de wyze van den al-* gemeenen Zondvloed, *de wonderlyke* doortogt *van de Izraëliten* door de zee, *de* Terafim, *de nabyheid van 't* laatſte oordeel *ten tyde der Apoſtelen, de* heerſchappy van Engelen en Menſchen over de Kerke van 't O. Teſtament *wat breeder verklaard en verſcheide texten ontleed*

en

en uitgebreid worden. Daar komt by een reden, op de Hooge Schole gevoerd, over het geluk, dat de Kerk op aarde nog te wagten heeft. *t'Amſterdam by* Gerard Borſtius 1697. *in* 4. 107 *bladen.*

WIe godgeleerde keurſtoffe zoekt, treê binnen; hier is ze vol op. De Schrijver eeft meermalen mijn Boekzaal geciert: daar- is 't onnoodig, iets van hem, of zijne hriften, by wijze van voorberigt, den lezer e te dienen. Zijn bekende naarſtigheid, ten ſten van 't gemeen, gepaard met een prijsardige vryheid om dat gene, 't welk by anre word geleeraart, op een bloot zeggen niet n te nemen, maar in ernſt en goeden gemoe- met ſtillen aandagt te doortaſten, maakt m achtbaar. Is 't niet loffelijk, dat men etſt wat 'er te voorſchijn komt, en, zoo 't ndig is, ſchoon niet gemeen, dat men 't andere prijſt, hen aanmoedigende om ook at te beginnen? zoo waſt kennis en geleerd-id. Niet min deftig vinde ik, dat men nd uit durft zeggen, dat het al geen goud is, at 'er blinkt, maar ook wel eens valſche munt, aar mede men is bedrogen, of andere wil beiegen. Laat ons dit eens zien, want dus atende hield ik u lichtelijk te lang op, weeterige lezer. Evenwel moet gy deze weini- woorden eerſt uit de voorreden meê nemen, s zoo vele zegels van 's mans inborſt, en een ſtek, dat van niemand, al was hy enkel gal, n gelaakt werden. *Libertate* (zegt hy) *hic*

ubique ea usi sumus, quæ Theologum vere decet Christianum; non pendentem nisi ab unius Domini ore: relicta tamen Doctoribus aliis semper ea laude, exhibitaque ea reverentia, quam ipsorum dona & labores merentur: unde nomina eorum addere neutiquam dubitavi; etiam cum dissentirem in rebus minoris ponderis; sed & suppressi eadem nonnunquam, ubi momentum rei majus esse videbatur: ne in personas dictum crederetur, quod ad res ego referebam unice. Beduidende. *Wy hebben hier doorgaans die vryheid gebruikt, welke een Christen Godgeleerde waarlijk past; niet afhangende, als van des Heeren mond alleen, gevende echter altijd aan andere Leeraars die lof en eerbied, die hunne gaven en werken verdienen: waaromme ik gansch geen zwarigheid hebbe gemaakt, hunne namen uit te drukken, zelfs als ik van hen verschilde, in zaken van minder gewigt. Maar ik hebbe die somwijlen ook verzwegen, als de zake van groot belang scheen; op dat men niet zoude gelooven, dat het tegen personen gezegt was, 't welk ik alleenlijk op de zaken had.* Zeg my eens, die dit hoort, is 't niet rustig? en mag men zig van zulk eene gematigdheid niet alles goeds beloven? voor my, ik zegge'r ja toe, en daar meê nu aan 't werk zelf.

By gelegentheid van de woorden * *'t geschiede ten einde eeniger dagen*, maakt de hooggeleerde man zijnes werks aanvang met een zedig onderzoek over de onderhouding van den Sabbath, voor Mozes wetgeving, welke van sommige word verworpen, onder voorwendsel, dat 'er geen bewijs van is te vinden. Hier word

* *Gen.* 4 3.

word anders getoont uit de woorden *Heb.* 4. 4, welke beknoptelijk, en dan uit *Exod.* . 23, die wat breedſprakelijker, geopent worden; met bewijs, dat in die laatſte plaats uwederſprekelijk iets word voor uit geſtelt, t reeds bekend was. Dan word onderzogt e manier van ſpreken *het einde der dagen*, en, veel gezegs van ouden en jongen over en eêr, beſluit onze Schrijver, dat het een omarijving van den Sabbath is; en een verklaıg niet van 't gene dat paar broeders Kain en bel zoo maar een enkele reize zouden gedaan bben, maar van 't gene zy gewoon waren ekelijks te doen. Hoe? men ziet zoo wel n einde in yder week, als in yder maand, of ar. Ook was 'er in 't voorgaande van den venden dag geſproken. En wat vermeld ons ozes? Godsdienſt, offeren, en wel offeren n beeſten; dat immers aan geen zekeren tijd n 't jaar is gebonden, gelijk nog wel van de rdgewaſſen zoude konnen gedagt werden. Inen ook iemand herdenkt, dat de *zevende dag* n God was *gezegend en geheiligd*, na 't veral in *Gen.* 2, 't welk met geen voegelijkheid or een * voorverhaal kan genomen weren, die zal zig wel haaſt laten gezeggen, om o vinnig tegen den Sabbath der Aartsvaderen or de Wet niet te dwarsdrijven; als of ze nſch geen grond had, en niet beter als een oote inbeelding was. Dat is dat. Luſt u g bet dergelijke, en te weten, wat onze eiland meende, toen hy ſprak van te bidden, t de vlugt op den Sabbath niet mogt geſchie-

 den?

* Prolepſis.

den ? gy zult niet onvoldaan blijven , zoo gy de 28ste oeffening, die daar toe geheel strekt, wilt doorbladeren. Ik late het geschil blijven zoo 't is.

Dat de Heer Mark hier op laat volgen, is van geen minder gewigt. Zagen wy terstond menschen, die niets geloofden, als 't gene dat Mozes met ronde woorden zeide (trouwens wie weet, of zy 't dan nog wel geloofden ?) hier bejegenen ons mannen, die hunne uitzondering maken op dat omstandig en naakt verhaal van den Zondvloed, daar de woorden zoo klaar en wichtig zijn. Zie hier dan een hoofd der zoo genaamde *Præadamiten* Peyrerius, en andere, die geen wonderwerk in dat schrikkelijk en algemeen oordeel willen erkennen. Vossius, die geleerde Vossius, komt hier ook met zijn gevoelen, willende, dat 'er maar een hoekje lands door 't water bedekt is geweest, byna of hier te lande een dijkbreuk was geschied; want de menschen in Noachs tijd waren, na zijn begrip, niet buiten Syrien, of Mezopotamien; en zoo ging de vloed over geen honderdste deel van de wereld. Hier tegen dringt onze Schrijver met die kragtige klemtaal van Mozes, uitbreidende dezen vloed over de gansche aarde, en alle vlees, ja ook al het gevogelte, dat zig elders had konnen begeven hebben, en 't leven behouden, zoo de overstrooming niet algemeen was geweest. Hy ontveinst de uitvlugten zoo luttel als hy die onbeantwoord laat; en bedient zig daar na niet minder van een bewijs, genomen uit een naauwe aanmerking van de oorzaken, welke hier toe

e hielpen, zeggende ons by die gelegentheid, elke de *fonteinen des afgronds*, en de *sluizen in den Hemel* zijn, dog met zonderlingen na-ruk de * *fontein van den grooten Afgrond.* De ekende Thomas Burnet, die dat eerste ge-oelen niet goed keurt, maar wat nieuws over eze zaak verzonnen heeft, en zig verbeeld et bersten van des Aardrijks opperste korst, , om dat staande te houden, een heel ander aaksel van 't Aardrijk voor den Zondvloed, aar van hy zoo voldaan is, dat 'er in zijn zin ooit bequamer gedagten van iemand over dit erk zijn te voorschijn gebragt, als die hy op-scht; die bekende Burnet, zegge ik, krijgt er ook zijn beurt.

Heeft iemand beter smaak, zig in 't rekenen er tijden eens te verlustigen, om dat hy mo-elijk dat watergezigt al moede is, die kan zij-e uitspanningen vinden over het verblijf van sraël in Egypten; en hy zal vele geleerde annen over dat geschil hun vonnis hooren ge-en.

Dog daar volgt wat anders, hoewel eenig-ns aan 't voorgaande verknogt. Men leest *xod.* 13. 18. in onze Neêrlandsche Overzet-ng, *de kinderen Izraëls togen by vijven uit E-ypten.* Dit is weêr rekenen: want de Grie-en namen 't oulinks van den tijd, als of de text eide *zy gingen in 't vijfde geslagt uit Egypten.* πέμπτῃ δὲ γενεᾷ ἀνέβησαν. Andere vertellen van en groote sterfte ten tijde der driedaagse duis-ernisse, welke zoo verbolgen zoude gewoed ebben, dat 'er maar een vijfde van d'Izraë-liten

* *Gen.* 7. 11. 12.

liten in 't leven bleef. Bevalt u dat niet wel, zoo denk eens, of 't niet heel zoet gevonden is van den Chaldëer, dat elk met vijf kinderen, juist, optrok. Mogt dat door den beugel, dat onder een geheel volk het getal der kinderen zoo net geregeld was, ik zag meer zwarigheden, die ons over andere zaken ontmoeten, opgehelderd. Dog onder al dat gissen stelt de Hoogleeraar eene uitlegging voor, die niet te verwerpen is, om dat ze de woorden zoo wel als de geschapenheid der zake tot haar voorspraak heeft: te weten, zy togen uit *in vijf hoopen verdeeld*, en dat stemt wonder wel over een met die leger-rang, die namaals in de woestijne onderhouden is, en gelezen word *Num.* 2.

Omme, tot verversing, wat anders te schaffen, want by verandering leven de meeste menschen, biede ik u hier een korte verklaring aan over de kleederen, die de Izraëliten in de woestijnen droegen, en niet versleten. Als men de menschen op een ry eens omvroeg, immers zoud 'er van honderd niet een zijn, of hy zoude zeggen dat het een wonderwerk, of (in zeer bekend onduitsch) *mirakel* was. Ja maar, thans vind men menschen, die met de *mirakelen* te werk gaan als een geleerd Fransman met de Heilige, die de Pausgezinden op gezette dagen eeren. Vraagt gy, wat de man deed? hy monsterde d'er alle jaar een uit, en, had hy langer geleeft, wie weet wat verandering metter tijd in den Almanak zoude gekomen zijn? ten minste waren die noestige Schrijvers van de *acta sanctorum* van drie vierde dee-
len

hunner allersmartelijksten arbeid ontslagen weest.

Maar hier word een * uitlegger ter toetse ragt, die het gezeide *mirakel* op zijn nier wil verklaart hebben, nament- t; de Izraëliten hadden in de woestijne zulk n overvloed van kleeding en schoenen, dat nooit oude behoefden te dragen, maar tel- ns nieuwe aantrokken. De Heer Mark geeft enhartiglijk zijn oordeel over die vond, en akelt daar aan een tweede, die van d'eige nt is.

De doortogt van 't volk Izraëls door de Roo- Zee wierd altijd gehouden onder die aller- orlugtigste blijken van Gods zorge over haar, ik weet dezelve niet beter uit te drukken, met de woorden van den Historyschrijver oofd, als hy 't ontzet van Leiden verhaalt. *es hinkte nu nergens de Goddelijke voorzorge, bleef zoo wel d'een als d'and're party overtuigd den geest, dat de Heere der Heirscharen zijn nderlijkheid met dit werk ten wereldschen too- ele had doen verschijnen.* Kragtig voorwaar. oo heeft men my ook geleert Izraëls optogt verstaan, en haar reize door de wateren, die mueren pal stonden. Deze godgeleerde rsterkt dat met vele redenen, en laat niet na, melden, wat wereldlijke Schrijvers van tijd t tijd hier van getuigden.

Des kan hy zijn zegel niet steken aan die stere droomen, dat dit een greep van Mo- s, een kunsje of abelheid zoude geweest zijn, een enkel natuur-werk, daar de domdriestig-

heid

* *De Heer Klerk.*

heid van de Egyptenaren, die over hals over hoofd Izraël achter her zaten, wel 't meeste toe gedaan heeft. Met ernst verzet zig de Professor daar tegen, en haalt in dit geval vele merkwaardige zaken op, zoo van de Roode Zee, als de reden van die benaming. Hy beweert Izraëls overtogt aan de Arabische kust: 't welk heel wat anders te zeggen is, als dat zy door een inham weêr in Egypten zouden geland zijn. De ongewone roeping van Mozes dient hier ook niet overgeslagen, nevens de tien plagen, met welke God de trotsheid van den dwingeland Farao kneusde, dog die het geheele Rijk met hem bezuurde: waar op ook gevraagt word, of 't wel glooffelijk is, dat al dat volk gezamentlijk op eenen tijd in alles zoo konde begoochelt werden? By aldien God nu zulk een toestel laat voor af gaan, eer hy zijn volk uitvoert, is 't onwaarschijnelijk dat Hy op dezelve wijze in hunne overige zaken gewrogt heeft? En dewijl dit wonder in vele plaatsen van de H. Schrift word aangetrokken, zinspelingen daar op gemaakt, gelijkenissen daar van ontleend, en andere werken daar by vergeleken worden, zoo kan yder staat maken, dat in deze verhandeling, die wijdluftig is, niets word achtergelaten dat tot verstand of opheldering van die plaatsen kan strekken.

Geleerd en nut is de daar aan volgende oeffening van de eerste Priesters onder Gods volk, en van de zonde van Nadab en Abihu, Aarons twee oudste zonen: alzoo die woorden * *ik wil geheiligt werden in de genen, die tot my naderen* wor-

* *Levit.* 10: 3.

›rden uitgehaalt, en aangewezen, waar
›d zoo gesproken had.

Het verbranden van de lijken van Koning
ul, en zijne zonen, door de inwoonders van
›es, heeft hier ook zijn byzondere plaats.

De eeuwige geboorte des Zoons van den
ıder word verklaart, by gelegentheid van de
›orden * *gy zijt mijn zoon, heden hebbe ik u ge-*
lt.

Om niet altijd even breed te gaan, kan een
der zig vermaken in een beknopte ontleding
n den twee en twintigsten Psalm.

En lust het den lezer eens met bedaardheid
hooren, of die eertitel van *Goden*, die in
t twee en tagtigste Harpgezang aan de reg-
rs word gegeven, kan geklampt werden op
Priesters, en andere Vaders en Voogden van
Joodsche Kerke, om daar uit een bewijs te
ıuren voor het bewind, en de heerschappy
ın menschen over Gods volk in die tijden,
treê maar een stap voort, en daar zal hy 't
bben. Al voor dezen toonde de Heer Mark
een werk, waar mede mijn Boekzaal pronkt,
ıt de woorden Joh. 35, *die gene, tot welke*
t woord Gods geschied is, geen beschrijvinge
jn van een woord, dat zy den volke met magt
›uden opleggen, maar een aanspraak van be-
sping en bedreiging, die nergens klaarder is
vinden als *Psal.* 82. Den aanvang vind hy
›l leering ter deugd, gelijk ze zoodanig voor-
omt aan yder, die juist over al geen voorzeg-
ing weet te stikken. d'Aanspraak, daar aan
›lgende, is vierderley, te weten, een ern-
stige

* *Ps.* 2. 7.

ſtige beſtraffing. v. 2. Een nutte vermaning. v. 3. 4. Een droeve klagte. v. 5. Een ſcherpe bedreiging. v. 6. Yder van die word hier ontvouwen, zonder zulke byſtere omwegen in te ſlaan, als of de Digter met zijn Zangers t'ſcheep gevaren had, daar men, by voorval van ſtorm, of als het in de wind op is, van wenden hoort praten. 't Gaat hier regt door Zee. De godlooze regters, die 'er ten allen tijde waren, en welker ſnooden handel de Profeten wel ſcherp doorgeſtreken hebben, worden hier van God beſtraft; en men haalt andere texten by, daar, van die fouten gewaagd wordende, elk moet toeſtaan dat 'er zulke regters, zulke ellendige weduwen en weezen geweeſt zijn; en het daarom niet voor ongerijmd moet deurgaan, die te beſtraffen, en door goede leſſen en vermaningen van dat ſpoor af te brengen.

Daar na word getoont, waarom zy den titel voeren van *Goden*, en *zonen des allerhoogſten*: dog hoe zy zullen ſterven als Adam, die ook groot gezag had over de wereld, en *vallen als een van de Vorſten*: of,

Gy Vorſten zult, tot een toe, alle vallen.

't Beſluit van den Zanger is een menſch, beworpen in 't binnenſte zijn 's harten; *Dat God opſta!* enz. Hier is nu taal nog teiken van Prieſters, maar wel van borgerlijke regters. Hier was wel een hoop ellendige, arme, verdrukte, maar niet het minſte ſtipje van arme na den geeſt, of beladene met hun-

zonden, maar wel een knellende aanspraak n den opperften aller regteren aan zulke, die oor hunne zijdgangen en flinks bedrijf zig by em verfoeyelijk maakten: met een nagaan- bedreiging van de dood, by hen zoo zeer vreefd, wegens hun doorgeknaagd gewiffe; aar niet van een affchaffing van der Opper- ogden magt in den tijd van 't N. Teftament, van het uitfchrappen van dien naam van oden, 't welk hier niet te zien is voor ge- eene gezigten, die de dingen zien, zoo ze jn, en niet na de verbeelding, zoo die een- aal is opgenomen.

Zie, lezer, zoo gaat onze Schrijver al ruf- ; voort. Ik meine dat gy my reeds toevalt, t dit werk niet onnut nogte onvermakelijk n wezen. Daarom zal ik 'er my van gaan maken (want ik zit tot de ooren toe in werk) n nog eenige weinige aanwijzingen.

Over de *Terafim* is lang onderzoek gedaan, aar die anderzins fchrandere Spencer, die ngelfche Spencer, van wien ik u wel wat eer gezegt hebbe, had een ander gevoelen op baan gebragt. Zoek eens na, is 't u de oeite waard, wat ik uit het werk van den eer Witfius * onlangs tegens dien Man hebbe gelevert. Thans komt de Leidfche Hooge- oolleeraar, en treed in dat eigen worftelperk. oor met een woord hoe hy zig daar in draagt. y geeft u alle de texten, die van de Tera- gewagen, en dies woords eerften oorfprong: ar na een vertoog, dat het afgodifche beel-

* *In Herfft- en Wijnmaand* 1696.

tenissen waren, gevierd met een oogmerk, om daar mede waarzeggery te plegen, en niet om d'ueren van den dag te onderscheiden. Rachels diefstal word hier niet verzwegen. Dan hoort gy Spencers gevoelen, met deszelfs bewijzen: maar de bedenkingen, die onze geleerde Schrijver daar over heeft, staan met haar gewone klaarheid voorgedragen, latende den onzijdigen beslissen by wien de meeste waarheid is te vinden.

d'Overige oeffeningen gaan op dien zelven voet. 't Zoude my benieuwen, zoo iemand met my niet toestemde, dat de gematigdheid, in de voorreden beloofd, niet stiptelijk is onderhouden. Zelfs *de Vaders des vleeschs* Heb. 12. 9. zouden dit getuigen, zoo zy nog op den stoel van Mozes zaten, 't welk sommige zoo vlak hebben. Want het zy dat ze die eere moeten hebben, gelijk dat by velen buiten kijf is; 't zy dat het zoo niet is, daar deze man t'huis legt, en wel meer met hem, zy konnen zig over zijn gedrag niet beklagen, vermits hy met geene de minste onmanierlijkheid hen ontkleed, maar met bescheidenheid, die alomme in dit werk doorschijnt.

Achter aan volgt een reden (*Oratie* zegt de kromtaal) die in de Hooge Schole van Leiden is uitgesproken, over het aanstaande geluk, dat Gods Kerke op aarde nog te wagten heeft. Ze is, gelijk de rest dezer bladen, geleerd, en vermakelijk, en voert den lezer wech in zoete bedenkingen. De zaken komen hier meest op uit, dat die ongemeene nadruk van 't zeggen der Profeten, als zy van de gelukzalig-

heid der Kerke handelden, niet voldaan
ijnt door 't gene haar tot nu toe wedervaren
maar ons nog iets beters doet hopen.
Een bequame bladwijzer der voornaamste
en maakt van dit boek een einde.

III. HOOFDDEEL.

torie van de REFORMATIE *der erken van Vrankryk*, enz. *Gedrukt te Amsterdam by* Jan Ten Hoorn, *vier deelen, twee stukken in folio*.

T † ZESDE EN LAATSTE UITTREKSEL.

DIt * *tiende boek* van 't vierde deel, daar ik het de laatste maal liet steken, behelst den van nog geen zes jaren; een korten tijd rwaar, maar die den *Gereformeerden* zeer g viel: een tijd van gruwelen, op haar gste gekomen, waar in onmenschelijke edheden zijn gepleegt, om gemoederen te kragten, en dat gene, 't welk uit zuiveren isse moest voortkomen, door geweldenary den hals te wringen.

Zoek het eerste in Novemb. en Decemb. 1695. *Het de in Jan. en February* 1696. *Het derde in Maart pril* 1696. *Het vierde in Julius en Augustus* 1696. *vijfde in Jan. en Febr.* 1697.

† *Zijnde het twintigste boek, of het derde deel van 't stuk in 't Fransch.*

Ze leeren hier uit alle (van wat gezindheid ze ook mogen wezen) die, als ze meesters waren, hunne evennaasten zouden vervolgen, dat gewetensdwinglandy een alleronredelijkste en vloekwaardigste helsche boosheid is; en dat de gene, die door zulk een galbitteren geest gedreven worden, verdienen, in en na hun leven, met de allerscherpstgeslitste pennepunten der onuitwisselijker schandgeheugenisse te werden toegedoemt.

Vermits de Roomsgezinde Opziender, in de Kerkvergaderingen van de lijdende *Gereformeerden* ingedrongen, al hun doen ten Hove hatelijk aanbragt, sloegen zy in den jare 1683 een andere weg in, en verkozen zes personen, die het bestier der Kerken zouden hebben: dog daar uit rees een verdeeldheid van gemoederen; en op hunne overgeleverde bedeschriften quam geen troost. Men beriep dan heimelijk uit de naaste landstreken een vergadering van zestien personen, die een vryborstig ontwerp maakten, daar de Geloofsgenooten te Parijs zig met alle kragt tegen stelden.

Ondertussen begonden de Pausgezinden in 't Vivaretz de wapenen op te nemen, in verwagting, dat de *Gereformeerde* hun zelven ook schrap zouden stellen, en daar door schuldig maken: maar deze besloten, niets viandelijks te plegen, dan wanneer hun de uiterste nood drong. Tussen de Dragonders en hen viel een scherp gevegt in 't Daufiné voor, en de Koning liet daar op een bedriegelijk vergiffenisschrift uitgaan: want met de verklaring van genade over dit bedrijf te willen verleenen, had hy tef-

ns den Bevelhebber le Bret bevolen, tegen de
hoofden van den aanhang halsstraffelijk regt te
rderen. Deze, om ten Hove in blakende
nst te staan, liet 'er ettelijke tot een schandi-
dood brengen, onder welke een jongman
n 28 jaren, Chanier, Advokaat te Monteli-
ar levendig wierd gerabraakt.

Hy was een agterkindskind van dien ver-
maarden Chanier, die onder de voorgaande
gering zoo yverig voor de zaak der Hugeno-
n was geweest; weshalven men die erfzonde
o zwaar als zijn misdaad schattede. Na vrug-
oozen aanbod van verzafting der straffe, by
ien hy Katholijk wilde werden, leed hy die
eede dood met groote standvastigheid, hoe-
l men

(Wien rijzen niet de haeren
Voor zulk een wreedheid van gedrogtige Bar-
baren!)

t schavot voor 't huis van zijn eigen Vader
d opgeregt.

De nieuwe beroerte in 't Vivaretz kreeg ook
n brief van schuldvergeving (*amnestie* noe-
n dit de kromtaalkouters) dog onder een
oden list, om de uitgeslotene des te ligter
verstrikken. De Hartog van Noailles voer-
nu zijne woedende soldaten tegen de ellen-
e menschen aan, liet moorden, hangen,
kragten, en kerkenverwoesten. Zulke en
g gruwzamer wreedheden pleegde men in de
vennes, en elders * ten platten lande. Zoo

* *Zie een vervloekte daad van een Granadier in 't*
kragten van een onhuwbaar meisje p. 357.

lang als de hongerige krijgswolven in de wintertijd van het gezeide jaar, geld van de arme lijders trokken, hielden zy somtijds op van plagen, maar zoo haast hunne zakken ledig, de prijs van hunnen inboedel verteerd, kleederen en cieraden van hunne vrouwen verkoft waren, dan gingen de schendguiten aan 't *bekeeren*, dat is, men sleepte de luiden met geweld ter Misse, men dwong hen met vangen, en spannen, men ontzag nog sex, nog ziekte, nog ouderdom, nog zwangere vrouwen. Lust iemand staaltjes te hooren? Het Vivaretz alleen verschaft al te veel historien van onmenschelijkheden, die de booswigten bedreven hebben. Huisvaders, tot belooning voor afgeperste kost en drank, de beenen gebroken, ja doodgeschoten: jongens met een touw om den hals, onder bedreiging van hangen, half geworgt: landluiden handen en voeten gebraên, of met de hoofden tegen de knien gebonden, en dus als een kloot gerold, daar na de lippen met gloeyende yzers gebrand: andere met stokslagen de lendenen, armen, en beenen gebroken, strekken ten voorbeelde, dog zijn maar voorloopers van nog zwaarder gruwelstukken.

Een weduwe, 64 jaren oud, wierd van de soldaten, die zy huisveste, in een armstoel gebonden, ter Kerke gebragt, daar een Monnik predikte, zonder dat hy menschelijkheid genoeg had, om dien overlast te mispryzen. Als de Vrouw haar hoofd liet hangen, beurden de schenders het zelve met een stok op, op dat ze den Paap zoude aanzien. Na de

Pre-

edikaatsie maakten zy haar weder los, en
elden haar, t'huis gebragt, met geweld voor
n groot vier, zoo lang tot dat ze onder hun-
handen in onmagt viel.

Sommige mannen wierd de baard uitgetrok-
n, sommigen met een kaars afgebrand. An-
re liet men aan een koorde om den hals half
od hangen: andere in de schoorsteen van
ok stikken. Men smeet eenige gebonden in
n groot vyer. Daar waren vrouwen, die
n deze bekeerders in dienst des Aller Chris-
ijken Konings aan 't einde van hare bedste-
n vastgeboeid, heele dagen dus moesten blij-
n leggen. Andere wierden doodgeslagen,
mmige in 't koudste van de Winter in mod-
rgaten gezet, of somtijds met een strop om
n hals de galgladder opgesleept, onder 't
oeken en zweren, dat men haar zoude op-
ngen.

Met zoo beschreyelijke boosheden te zien
an we over tot het jaar 1684, en teffens tot
eeder treurstoffe, van vervolgingen en moor-
ryen. Het uitroeyen van Kerken, en Hoo-
Scholen, 't hangen en raêbraken van Pre-
kanten, vermaakte d'oogen der Jezuijten,
't streelde die moordgretige hunne ooren,

Wanneer ze hoorden de vervarelijke donders,
Der godvergetene en verduivelde Dragonders.

aar ik bidde u, lezer, terwijl u hier wede-
m de historie der zware plagen in Saintonge
Guienne voorkomt, let eens, met hoe veel
erleg de Fransche geestelijkheid hare onge-

hoorde *bekeering* verder uitvoerde. Als een landſchap ter verwoeſting aan de heldraken was overgegeven, kregen de naaſtleggende gebueren mooye woorden, en de grootſte verzekeringen, dat zy geen nood zouden lijden. 's Lands Gezaghebbers beloofden, aan 't Hof te zullen uitwerken, dat hunne voorregten ongeſchonden zouden blijven, en dus wierden de arme menſchen in ſlaap gewiegt, tot dat de Dragonders, op d'eene plaats hun ſchendluſt geboet hebbende, met verſchen moed telkens een andere gingen aantaſten.

De geheimenis der vervolgers was, by aldien zy alles te gelijk hadden ondernomen, dat het wanhopig volk haar zelven mogt geweert hebben. Ook teekene ik voor een tweede ſtreek aan, dat zy, al waar bequame ſtoffe was, Paapsgeworde quanten te werk ſtelden, omme de onnoozele liefdeloos te handelen. Alzoo gebruikten zy in Santonge eenen * DU *Vigier* (gebrandmerkt blijve des guits naam!) Raadsheer in 't Parlement van Bourdeaux, die, zijne middelen verdobbeld hebbende, om nieuwe fortuin te maken zijn rok had omgekeerd. Nimmer bedreef een booswigt ſnooder ſtukken dan deze. Waarheid, Regt, en wat den menſchen dierbaarſt is, deed hy, die zijn geweten had konnen verkragten, zonder rood worden, geweld aan.

Om de *Gereformeerde* nog bet alle kans af te zien, verzogt de booze geeſtelijkheid, dat ze de boeken der Kerken-raden mogte in handen hebben, en wel byzonderlijk die van Saintes; wa-

* P. 364.

ende daar uit groote voordeelen te zullen
ken, om dat de Kerk aldaar het meeste
igt in dien oord aanbragt: en dit gaf haar
voet tot het maken van zeker vuil leugen-
tig * boekje, dat de Kerkenraden lasterde.
Sluiten van de Kerken door geheel Poitou
in 't † *elfde boek* zijn gang, en daar was
r eene zaak, waar over de tempelvoogden
egen stonden; namentlijk het doopen van
deren. Het scheen, zoo lang als 'er nog
schaduw van 't *Edikt van Nantes* was, dat
den *Gereformeerden* het regt om hunne kin-
en van de Predikanten te laten doopen niet
den benemen. Verboden zy het den Pre-
anten, dan mogten die 't ook niet doen,
ogtans leerde hun geloof, dat kinderen,
edoopt stervende, buiten den Hemel blij-
. Wat dan? men dwong de Predikanten,
ze hun zelven in de landstreken zouden
deelen, en de kinderen doopen, onder
we bepalingen, die zy niet konden waar-
en.

oor een ander middel om de gedrukte t'on-
te brengen strekte der geestelijken voorslag
hereeniging, 't welk niets vorderde; waar-
ne nogmaal nieuwe plaagbesluiten van 't
quamen. Daar was geen hulpe van buiten
agten, dewijl het belang der Vorsten en
en alle dappere ondernemingen verydelde;
met smeekschrift, dat de beklagelijke men-

Portrait de la conduite des Consistoires. &c. [*Af-
sel van het gedrag der Consistorien*] p. 371.

*Of het een en twintigste van 't derde stuk in 't
sch.*

ſchen aan den Koning overleverden, had met alle deszelfs kragtige en zielverroerende uitdrukkingen geen beter gevolg, dan dat op het einde dezes jaars d'eene Kerk voor en d'ander na tot een peuinhoop wierd gemaakt; welke woede in den volgende jare 1685 even fel voortging.

Hoewel de droevige ſtand der dingen, waar in wy bezig zijn, mijn penne geen ſtoffe dan van jammer en beklag byzet, echter luſt het my, omme geen dieper deerniſſe te gevoelen, over den zwaren ſmaad, waar mede zoo gruwzaam een razerny verzeld ging, een zeer belachelijke geſchiedeniſſe alhier in te laſſen.

Als de Kerk te Rochelle, volgens doeming, niet na bewijs maar guiteſtukken, onder de voet gehaald wierd, ſpeelden de Papen met de klok, die boven de Kerk hong, een klugt- of liever apenſpel, dat magtig zoude zijn, den ernſt van iemand, hoe ſtemmig hy was, te ſtremmen. Deze klok wierd eerſt gegeeſſelt, als of men haar ſtrafte, om dat ze de ketters gedient had: daar na begraven, en weder uit het graf gehaald, om aan te toonen, dat ze moeſt herboren werden, nu ze in den dienſt der Katholijken overquam. Om de potſemakery van deze wedergeboorte met vollen zwier te ſpelen, was 'er een perſoon van aanzien, die het werk van vroedwijf waarnam, een ander, die voor minnemoer van dit nieuwgeboren kind verſtrekte. Geloof je 't niet, lezer? gy zult het hooren. Men ondervraagde de klok, men deed de klok ſpreken, men deed de klok beloven, dat ze niet meer in de Predikaatſie

zou

zou gaan; ja ze deed * boete van eer: eindelijk wierd ze dus weder aangenomen, gedoopt, en aan de Kerk van Sant Bartel gegeven. 't Fraaiste van alle (en dat ik zonder lachen niet kan op papier zetten) was, toen de Stadsbevelhebber, die de klok aan dezelve Kerk verkoft had, om zijn geld quam; want de Papen gaven hem tot antwoord, dat ze een *Hugenote* was geweest, dat ze een *nieuwe bekeerde* was, dat ze den tijd van drie jaren uitstel moest genieten om haar schulden te betalen, en dat men, kort om, niet eer zou betalen, voor dat die vervaldag was verstreken. Met zulk een klugtspel wierd dat treurspel van Rochelle besloten.

Het † *twaalfde boek* vervolgt de wreede quellaadjes der verdrukte, en de verwoestingen, den Kerken voortaan door geheel Vrankrijk overgekomen.

Nog was de geestelijkheid niet voldaan, maar smeedde telkens nieuwe vonden, en bewoog den Koning zoo verre, dat hy op den 8sten van Loumaand des gezeiden jaars 1685 alle de oude voorregten der Predikanten vernietigde, en hen tot het betalen van nieuwe lasten dwong. 's Anderendaags quam 'er een bevelschrift, dat geen Kalvinisten of Ketters onder de begunstigde Koopluiden mogten zijn; en twee dagen daar na (klap op klap) dat geen *Gereformeerden* Raadsheeren over zaken van Geestelijke voortaan zouden hebben te zitten. 'k Zwijge de onregtvaardigheden tegen Ambagtsluiden, Winkeliers, en zekere Edelen van Ro-

* Amende honorable.

† *Het twee en twintigste van 't derde stuk in 't Fransch.*

Rochel, in 't werk gesteld.

* Eindelijk vergaderde de schrikbarende geestelijkheid op Versailles, vleide den Koning met overmatige, om niet te zeggen overmenschelijke loftuiteryen, en hield hem acht en twintig stellingen voor, om de dus lang verongelijkte menschen t'eenemaal te dempen. Meest alle vonden ze ingang, en ter uitvoering van dezelve volgden aanstonds ettelijke raadsbesluiten, zoo bitter als ooit voorgaande waren; als mede een lijst van verbode zoo genaamde Kalvinistische boeken, opgegeven door den Aarts Bisschop van Parijs, die daar aan niet min zijn boosheid als botheid toonde, stellende onder deze niet alleen Lutheranen, Arminianen, en Socinianen, maar zelfs Spinozaas werken, en de Historie van de Trentsche Kerkvergadering, door Amelot, een Pausgezind Schrijver, overgezet.

't Arme volk, dus lang en zwaarlijk genepen, begon, uit vreeze voor nog arger, meer en meer om een goed heen komen in andere landen te denken. Hier tegen hadden de Fransche Rijksdienaars bevel, om op alle mogelijke middelen te bewerken, dat de vlugtelingen elders of niet, of qualijk ontfangen wierden: en in Vrankrijk strooide men uit, terwijl het † moorden, en gewelddrijven tegen oud en jong voortging, dat ze in andere landschappen slegt onthaal genoten. Ik eindige dit boek met de helsche bekeering, die Foucaud, en Bouflers aan het hoofd van hunne Dragonderbenden te weeg bragten.

Laat

* P. 433. † *Zie de staaltjes* p. 454.

Laat ons nu het * *dertiende boek* doorloopen. Daar zien we eerstelijk het vreugdenbedrijf der goede Katholijken in Bearn, over den aanwinst der *nieuwe bekeerde*; en vervolgens den Marquis de Louvois, met zijn Vader den Kancellier, meer als 80 jaren oud, de grootste aandrijvers en voortzetters van dit heilschendig werk, des Konings soldaten bezig houden.

Eer men evenwel den menschen die folterbeulen in hunne huizen zond, wierd hen gevraagt, of zy, om den Koning te gehoorzamen, hun oud gevoelen niet konden verzaken, op een wijze, die niet hatelijk scheen, en waar van † hier eenige voorschriftjes zijn te lezen. Zoo haast waren de bedrogene luiden in het net niet, of zy hoorden een anderen toon; en wilden zy geen gehoor geven, straks zond men hen versche Dragonders tot bekeerders, den welken niets was verboden, als dooden en verkragten: alle andere wreedheden waren hen niet alleen geoorloft, maar geboden. Gebeurde het, dat hun moorden en vrouwenschenden echter aan den dag quam, zy ontquamen de verdiende straffe; waar toe de volgende gruwel ten bewijze strekt.

✠ Twee Dragonders, een jonge dogter van vijftien of zestien jaren verkragt hebbende, wierden van des dogters moeder vervolgd, gescholden, by de keel gevat, en in 't gezigt aangevlogen. Terwijl de verkragte (welke van hen niet eer overmeesterd was, voor dat zy haar byna vermoord hadden) lag en zieltoog-

de

† *In 't Fransch het drie en twintigste van 't derde stuk.*
* P. 461. 462. ✠ *Zie* p. 464.

de, doorstaken zy de oude vrouw, en wierpen de lichamen van d'eene en d'andere in de rivier. De schendgedrogten wierden daar op by de kop gevat, dog men ontrukte hen de straf, door beroeping op 't Parlement, dat hen, na eeniger maanden gevangenis, liet loopen.

Geen wonder, 't was ter eeren
Van 't ysselijk bekeeren.

Maar wat mag ik voorbeelden aanhalen? daar rijst een Schouwburg vol afgrijsselijkheden. Heeft iemand trek, om allerjammerlijkste vertooningen te zien, hy sla het oog op dat gruwzaam bedrijf der soldaten onder het beleid des voorgemelden Marquis van Bouflers te Montauban, daar hy, het bekeerwerk niet alleen konnende verrigten, nog verscheide krijgshoofden tot medearbeiders kreeg, en in een brief van den Marquis de Louvois, uit des Konings naam, het verwijt moest hooren, dat 'er talrijker bekeeringen zouden geweest zijn, by aldien hy zijne benden met grooter strengheid daar in had voortgezet.

Ten laatste volgde het slotwerk, waar van alle deze boosheden de voorbereidsels waren: ik meine *de herroepinge van het* EDIKT VAN NANTES, welke de Koning niet konde nog mogt doen (gelijk aan 't einde van dit werk door den Heer Benoit word aangewezen) en waar omtrent de oude * Louvois weinige dagen daar na zijn uiterste gal braakte.

Toen

* *Lees de drift van dien ouden verblinden Kancellier* p. 470, *en* p. 472.

Toen deze groote bombe den ſtaat der Franſche *Gereformeerden* in duigen had geſlagen, zag men ſtraks menigvuldige hof-beſluiten, om het werk der verwoeſting te voltooyen; ſommige ten laſte der hardnekkigen, andere tot voordeel der *nieuwbekeerde*; en daar meê liep het jaar 1685 ten einde.

't Volgende jaar 1686 nam ook daar mede zijnen aanvang, en ondertuſſen waren zelfs vremdelingen, ja de Hollandſche Konſul te Nantes van dien overlaſt niet vry. Men dwong de kinderen tot het bywonen der onderwijzingen, en ter Miſſe, dog zy antwoordden dikwils zoo wel, dat zy daarom in kloosters geſleept, en aldaar met uitgezogte weedommen mishandelt wierden. † De hiſtorien dezer jonge lijders zijn verwonderlijk. Wilde Barbaren handelen niet ſlimmer, wen ze hunne vianden langduerige ſmarte willen aandoen, dan deze bekeerders met de meeſte mannen, in wier huizen zy leefden. Somtijds dwongen zy hen te danſſen, tot dat ze neder- vielen. Anderen doolden en knuffelden zy zoo lang, tot dat ze bezweken.

Dog op dat niemand deze mijne woorden aanmerke, als in 't gemeen ter neder gezet, zal 't hier te paſſe komen, uit den overgrooten lijſt der boosheden eenige derzelver hier voor oogen te ſtellen.

Acht Dragonders, die te Kalis by Abraham Le Maire t'huis lagen, hingen hem hunne laarzen op 't lijf, zulker wijze, dat de ſporen in zijn lichaam ſtaken, en deden hem in dien ſtaat met

† P. 480, 481, *enz.*

met geweld danſſen, om en weder draayen. Wanneer zy hunne Waarden niet konden dwingen, om met hen tabak te rooken, dan bliezen ze hen den tabakrook in d'oogen en neusgaten. Zy hielden de lijders vaſt, en gaven hen geen ruſt, dan wanneer ze hen in zwijm zagen leggen. Had iemand ſomtijds de kragt van 't plagen uit te ſtaan, dan perſten zy de luiden, tabaksbladeren in te zwelgen, en, om die aan 't werken te helpen, tot barſtens toe te drinken. Verſcheiden hebben ze een trechter in den mond geſteken, om hen tegen wil en dank wijn of brandewijn te doen verzwelgen. Zoo den ongelukkigen, in dezen ſtaat gebragt, en der reden niet meer magtig, 't een of 't ander woord door dwang was uitgetornt, ſtraks ging dat voor een daad van bekeering deur; en ze deden hen gelooven, dat zy, geduerende hunne onſteltenisſe, of zwering hadden gedaan, of ter Kerke geweeſt. Sommige met een touw onder den neus, dat aan 't achterhoofd toegeknoopt was, aan de balken opgehangen, moeſten met het zwakſte deel van hun aangezigt de zwaarte des ganſchen lichaams dragen. Andere, met een touw onder de armen gebonden, wierden in putten zoo diep onder water nedergelaten, als zonder hen te verdrinken eenigzins mogelijk was.

Het wippen, dat de ſchenders aan vele te werk ſtelden, ſcheen hen niet pijnlijk genoeg, daarom zogten ze velerley andere beulskonſten. Dikwils bonden ze de groote teenen van de voeten met dunne koorden, dog die ſterk genoeg waren, om het gewigt des lichaams te konnen dra-

dragen, en dezelve van achteren om aan de duinen of handen vast makende trokken zy die zoo vast, tot dat de koorden gansch en al door 't vleesch heen sneden: dan bonden zy nog een sterker touw tussen de beenen en handen, en makende dat aan een balk of katrol vast, haalden ze de ellendige voorwerpen hunner woedenheid zoo hoog op als zy konden, en lieten zen vervolgens met het aangezigt om laag een halve voet in de aarde vallen. By wijlen draaiden ze hen, in dezen stand hangende, zoo lang om, als het touw konde dragen, en lieten hen dus in die beweging hangen, tot dat door de kragt van om en om te draayen het touw weder in stilte geraakte. Andere kregen stokslagen tegen de voeten, ten proeve of die straffe wel zoo wreed is, als men in verhalingen leest. Andere wierden de hairen uit den baard getrokken, en de vorensgemelde Hollandsche Konsul had van die pijnelijkheid ondervinding.

Wat dunkt u, regtschape Christenen, van zulk een Fransch bekeeren? Ja wat dunkt u, voorstanders van vervolgingen der zoo genaamde ketters, by aldien men u eenmaal op zoodanigen wijze aan 't lijf quam, was 'er geen kans, om u wel haast belijdenisse van den Turksen godsdienst af te perssen? Zekerlijk zoud gylieden de ligtvaardigste afzweerders en verzakers van uw geloof zijn, denk ik, al was het de Opperdwingeland der gewetensdwingelanden zelf. Maar laat ons voortgaan.

De soldaten, die ten huize van *Farinel* te Villeneuve lagen, ontkleedden hem moedenaakt, staken een groot vyer aan, leiden het

ſpit daar voor, dwongen, hem dat zoo lang te draayen, tot dat het vleiſch, dat ze wilden eten, gaar gebraden was. Dit duurde drie dagen. Andere zengden hunne weldoenders de hairen van armen en beenen met de kaars af.

Andere verſchrompelden hen de huid van 't aanzigt met buſpoeder, of ſtaken hen gloeyende kolen in de handen, dwingende die zoo lang geſloten te houden, tot dat ze waren uitgedoofd. Daar waren ſommige, en zelfs vrouwen, die deze vyer-proef moeſten uitſtaan den tijd, waar in men 't Gebed van *Onze Vader* kan lezen; en zoo wanneer ze 't hadden uitgeſproken, dan beſchuldigden de pijnigers hen, dat ze het te ras hadden opgezegt, en wilden het herdaan hebben, of gingen 't zelve lezen, om de quellaadje naar hun believen te doen dueren. Zy brandden vele de voeten, en hielden die een langen poos tegen een groot vyer; of bonden de voeten in laarzen, met vet gevuld, dat tegen de vlammen aan 't ſmelten raakte. *Pieter Lambert van Beauregard*, digt by Valence, in 't Daufiné, wierden de voeten met een gloeyenden aſſchop zoo fel gebrand, dat hy in geen vier maanden weêr konde ſtaan. Op dezelve beulswijze liet de Paap van Roman, digt by St. Maixant, een boer, *l'Eſcale* genaamd, aan hals en handen blakeren, in 't aanzien van zijn dogter *Louize l'Eſcale*, een onnozel harderinnetje van 16 of 17 jaren, die terzelver tijd by de armen, daar na by de voeten wierd opgehangen, zonder dat zy, die zoo zwaar leed, en haren vader zoo deerlijk zag lijden, daarom den moed verloor. Zy lieten den va-

der

der te St. Maixant blijven, en zonden de dog-
ee na St. Quentin, daar ze, twee jaren in
een klooster opgesloten, van geen wankelen
vist: eindeli k is ze in vryheid gesteld, en hier
e Rotterdam vroom gestorven.

Daar volgen meer brandgruwelen, van ruim
zoo bitteren smart, maar ik wil verschot melden.

Vier dragonders, gasten van *Jakob Ryau*, by
Talmond woonagtig, en aan de jigt gelegen,
loten hem handen en vingers, staken hem spel-
len tussen de nagels, en buskruid in de ooren
an brand, sneden hem op verscheide plaatsen de
yen open, en goten azijn met zout gemengd in
e bloedige wonden. In twee dagen waren zijn
ragten zoo uitgemergeld, dat hy zig tot veran-
ering van godsdienst liet bewegen. *Jakob Tri-
tand* van Niort daar en tegen bleef by zijn ge-
oof, niet tegenstaande de guiten aan des mans
eenen, daar hy ziek was, hunne paarden vast
onden, en dezelve op zijn buik haver deden
ten, zijn bed en mond met paarde-mis vul-
en, en eindelijk hem naakt op een paard na
e gevangenis voerden. *André*, een zeer rijk
an in de Cevennes, wierd na lang zwervens
een 's vriends huis van twee dragonders ge-
at, en als een der schelmen hem wilde boeyen,
m na den kerker te slepen, verklaarde hy, om
e smaad te ontgaan, bereidwillig te zullen
olgen: d'ander dragonder, onder dien woor-
enstrijd middelerwijlen aangevlogen, door-
ak den man, die, nog een dag of twee leven-
:, den moed had, om den moorder te willen
reken, hem by de hand te vatten, en te be-
igen, dat hy 't hem vergaf. *Blank*, de

Leermeester zijner kinderen, wierd ter zelver tijd ook omgebragt; en daar geschiedde geen regtspleging over. We gaan voorby de gene, die met kolven van musketten het hoofd in geslagen, en door 't pijnigen afgemat aan hun einde geraakt zijn. *Charpentier van Russec* in 't Angoumois, als hy eerst door dwang 25 of 30 glazen water had in gezwolgen, daar na met een barnende kaars in d'oogen bedroopt was, gaf den geest, zonder te weiffelen.

Men verwondere zig dan zoo zeer niet, dat eenige uit wanhoop en schrik hun zelven het leven benamen.

Galbitter waren de smaadheden, den vrouwen aangedaan. Men haalde haar dikwils de rokken boven 't hoofd, en goot haar emmers met water over 't lijf. Vele, tot het hemd toe uitgekleed, moesten met de soldaten dansen, en dikwils lijden, dat haar, tot nog grooter anxt, 't eenige dekkleed harer naaktheid tot boven 't middellijf wierd afgesneden. Zy bonden zekere dienstmaagd met haar meester gansch naakt aan elkanderen, lieten haar beiden drie dagen lang zoo blijven, en de schandvuilikken hadden die mishandelde voorwerpen hunner beestigheid op zulk een wijze lijf aan lijf gekoppelt, die met ernst of eere niet mag vermeld werden. Een vrouw, aan de bedsponde vast gemaakt, spogen zy, zoo meenigmaal als ze wilde spreken, of zugten, in den mond. Een Mevrouw van grooten aanzien staken ze met het hoofd door den bril van de heimelijkheid. Op sommige plaatsen dwongen de brooddronke krijgsfielen voortreffelijke

dog-

dogters, om hun de waterpot te halen, en onder te houden. Een Vrouw van La Valade, die met veel geduld verſcheide ſmarten had doorgeſtaan, wierd met het naakte onderlijf op een vyerteſt met vyer gezet; en een oude zieke lamme weduwe naakt op een kruywagen voor d'oogen van al 't volk gekroon, daar na met ſtokken doodgeſlagen.

En hoe zouden dog verwoede en vervoerde ſoldaten geen uitſporigheden bedrijven, daar de gene, die hen behoorden te beſtraffen, niet beter waren? Een Edelman van Pikardyen, den goeden Katholijk willende ſpelen, beging de ſnoodheid, van zijn eigen vrouw, by 't hair vaſt gehouden, in een waterput te doen dalen, en dat in 't koudſte van het jaar. Het Gerigt te Uzez gaf tot zulke mishandelingen haar ſtem: want als d'Overſte van het huis der *nieuwbekeerde*, in die ſtad opgeregt, klagtig viel over de weêrſpannigheid van eenige dogters, die niet Katholijk genoeg ſchenen, wierden dezelve verwezen, om van die valſche godsdienſtyveraars gegeeſſeld te werden, en dit geſchiedde in de tegenwoordigheid van een Krijgshoofd, en Stadsregter.

Van de acht ſchuldig-verklaarde was de jongſte zeſtien, de oudſte drie en twintig jaren oud, en nogtans handelde men haar als kinderen van zes of zeven jaren. Men lichtte haar de rokken tot de lendenen op, en zy wierden, in 't aanzien van verſcheide harer medegezellinnen, voorbeeldelijk gegeeſſelt, verwijtende, onder het ontfangen der ſtraffe, aan deze Broerknelliſſen hunne valſche godvrugtigheid, die hen

de ſchaamte deed verbannen, en dogters op zulk een onbetamelijke manier kaſtijden, voor d'oogen van manspersonen, die hare lichaamsdeelen, met zoo veel zorge bedekt, bloot maakten.

Aan meer andere en zwaarder mishandelingen der vrouwen bleek, dat de regters zelfs hunne allergemeenſte en menſchelijke gebruiken vergeten hadden: want hoewel 't een gewoonte is, de ſtraffe van ter dood gedoemde vrouwen, wanneer ze zwanger zijn, uit te ſtellen, echter wierden hier de vrouwen met hare vrugten vermoord, enkelijk om dat zy eenige ſamenkomſt hadden by gewoont. Een droef voorbeeld daar van ſtrekte de vrouw van eenen *Gaches*, die, op haar weder komſt uit een vergaêring in de Cevennes, in hegteniſſe genomen, ſchoon ze verklaarde vijf maanden zwanger te zijn, gelijk ze waarlijk was, nogtans opgehangen wierd; zulks dat een kind de dood ſtraffe leed, eer het was geboren, alleenlijk, om dat deszelfs moeder het met haar lichaam in een ſamenkomſt had gebragt, en daar in geen andere misdaad begaan, als God, tegen het gebod van menſchen, gebeden.

't Onthaal, eenige zoogende moeders aangedaan, is te ongemeen, dan dat het in vergetelheid blijve. Veeltijds nam men haar de zuigelingen af, en liet haar niet alleen in die hartbrekende ſcheiding, maar men belettede haar de middelen om die lieve panden door het zog, dat haar laſtig viel, te verquikken. Zelfs om de natuur in een foltertuig te veranderen bond men ſomtijds de droevige moeders aan de

bed-

bedsteden, en men zette de onnoozele wichtjes op een stoel daar tegen over, op dat de zwakheid, en behoefte der arme schepseltjes, die haar voedsel met geen andere smeektaal als geschrey konnen eissen, haar zoo veel te meer zouden pijnigen door de gevoelige smarte van dat zy die niet konden helpen. Op een ommenschelijke wijze wierden de vrouwen heele dagen dus gelaten, en door een razerny, waar toe het menschdom onbequaam schijnt, was de straffe van 't kind een weedom der moeders geworden.

Wilde ik hier de smartelijke mishandelingen, aan de gevangenen gepleegd, by voegen, en de nare gruwzaamheid der gevangenisholen afschetsen, mijn uittreksel liep te verre uit, en uw mededoogen, lezer, mogelijk te hoog: laat het, eer ik afbreke, genoeg zijn, u te zèggen, dat byna niemand der Gereformeerde van die plagen vry ging, en weinige (hoe magtig of aanzienlijk zy waren) het geluk hadden, dat ze, zelfs met aanbod om alles te zullen verlaten, van den Franschen bodem mogten vertrekken. De Princesse van Tarente had moeite tot het erlangen van die gunst, hoewel ze een uitlandsche Vorstinne en met het doorlugtig huis van Hessen ondersteund was. De Maarschalk van Schomberg verkreeg die niet, als op zeer harde voorwaarden. Men bepaalde het getal der gener, die hy voor huisgenooten mogt meê nemen, en de onderzoekers van 't schip dat hem wechvoerde, doorstikten alles zeer naauwkeuriglijk. Men wees hem Portugaal als het land van zijn verblijf aan, zulks dat dit Rijk, waar

in hy door zoo vele overwinningen beroemd was, hem ſchier tot een ballingſchap wierd. 't Was de Helſche Inquiſitie, die den Man wederom van daar deed vertrekken, en zijn toevlugt na Brandenburg nemen, daar hem de voortreffelijkſte bedieningen van zelfs t'huis quamen; maar hy ging wel haaſt in dienſt van onzen grooten Hollander, Koning Willem, over, en ſtorf in Yerland den heldendood, na dat hy 't zijne had toegebragt, om de vermaarde ſlag by de Boyne te winnen; een ſlag, die Jakob de II uit dat land joeg, daar Vrankrijk ondernomen had hem te herſtellen. Schombergs vrouw, een Mevrouwe van zonderlinge moed en vroomheid, was niet lang te voren van ziekte geſtorven.

De Marquis van Ruvigny had langwijlig verzoek te hoof van nooden, eer hy met zijn huisgezin na Engeland mogt opbreken; welke gunſte aan niemand anders bewezen is: zelfs niet aan den Marquis du Queſne, een man, tagtig jaren oud, die zoo veel door zijn roemrugtige dienſten verdient had, en onder wiens beleid de * Franſche zeemagten voor de ganſche wereld ontzachelijk waren geworden. Deze konde niet verwerven, zijn leven in een onroomſch land te eindigen, maar hy kreeg alleen verlof om binnen Parijs te wonen, met ver-

* *Ik ſpreke geenzins met mijne eigene woorden, maar met die van den Schrijver, die met alle zijne landsluiden gemeen heeft, van den Franſchen Koning te zeggen, byna gelijk de Spanjaards van hun Hof zwetſen;* ſola Madrid es corte.

verzekering, dat men hem in zijn Godsdienst niet zoude moeyen. 't Schijnt, dat de Staatkunde meer deel dan de goedwilligheid in dit voorregt had.

Tegen zoo kleinen getal, dat verschoont wierd, zag men over al door 't gansche Rijk alle *Gereformeerden*, edele zoo wel als andere luiden, mannen, en vrouwen, met gelijke woede besprongen, geplonderd, gebannen, gefolterd, en van 't eene gevangenisgat na 't ander gesleept, behalven een algemeene verwoesting van hunne roerende en onroerende goederen. Parijs alleen was d'eenigste stad, daar de Koning geen bekeerders in de huizen darde zenden, en het grootste bedrog der Papen wierd 'er door den voorzigtigen Predikant den Heer Klaude der mate te leur gesteld, dat zy 'er niets als beschaamde kaken van haalden.

Terwijl het gansche rijk in die verwarring was (dus lezen we in het * *veertiende of laatste boek*) kregen de inwoonders van de stad en 't landschap Mets ook hun beurt. Zy waren om regeerkundige redenen dus lang vry gelaten, en met valsche beloften gepaaid, maar wierden eindelijk aan de Dragonders overgelevert. Hier leden deze ellendige alles wat tegen hunne geloofsgenooten elders was uitgevoert. De krijgsoversten, die in byzondere huizen hun verblijf hadden, gingen somtijds eens zien, of hunne bekeerende soldaten wel wreed genoeg waren,

* *In 't Fransch het vier en twintigste van 't derde stuk.*

en vonden z' 'er een, die alle ſchaamte en menſchelijkheid nog niet geheelijk verzaakt had, dien gaven ze ſtokſlagen. Men denke eens, tot welk een trap van verwoedheid dat geboefte door zulke levendige opwekkingen geſtegen is.

Overzwaar waren de geweldadigheden: godslaſterlijk vloeken, ſlaan, branden, en duizend pijnigen te verzinnen was der beulen tijdverdrijf, en onder die het gedwonge waken, en ruſtbeneming een der gereedſte middelen. Maar boven alle hadden de Vrouwen op meer als eene plaats verre het quaadſte. Ettelijke wierden verkragt, en aan vele zoodanige beeſtigheden gepleegd, die met de pen niet willen uitgedrukt zijn; de mijne ten minſte ſchroomt zig te laten gebruiken tot het aanhalen der vuilſte * mishandelingen, die de ſchrikgedrogten aan de onnoozele gepleegt hebben: en welke, hoewel maar met een woord van den Heere Benoit aangeroerd, dog kort afgebroken, den lezer een grimmigheid in 't hart konnen zetten.

De gewetensdwang ſloeg zelf in der Elzas over, en zettede zig eindelijk in Oranje ter neder. 'k Wil zeggen, men voerde daar de Jezuiten voor Prekers in, men ſlechtte de ſterktens der ſtad, men deed den inwoonderen alle bedenkelijke ſmarten aan, men beging 'er vele moorden, waar over geen onderzoek nog ſtraffe wierd gedaan, en eindelijk men bandde vele onſchuldigen op de galeyen. Maar niets gebeurde daar merkwaardiger als het regtsge-

* *Lees p. 501.*

geding, tegen een onnoozel † kind van negen jaren gemaakt. 't Was een ſoldaten-kind, een arme jongen, wien de helſchvinnige outerſielen valſchelijk beſchuldigden, dat hy een oneerbiedigheid in de kapelle van de Kapucijns gepleegt had. Zy lieten hem openbaarlijk van den beul geeſſelen, en dat van kruisſtraat tot kruisſtraat, om die ſtraffen telkens te vernieuwen (waar hoorde men ooit van zulke ſtrenghe den tegen kinderen beneden de jaren van verſtand!) en om de zaak nog plegtelijker te maken, wierd de Zondag daar toe verkoren. Men zegt dat de beul, wanneer hy dit onregtvaardig vonnis uitvoerde, in tranen wechſmolt, ten bewijze, dat hy minder beul was, dan de genen, die zijn dienſt tot die onmenſchelijkheid gebruikten.

De Franſche razerny had ook luſt om in Savooje haar moed te koelen, hitſte den Hartog op, om zijne arme dalluiden op 't lijf te vallen, en leende daar toe hare dragondersbeuls. Maar laat ons van dezen buitentred weder in Vrankrijk keeren.

Onze Hiſtoriſchrijver geeft omſtandig en net berigt van de verdere mishandelingen, den Predikanten aangedaan, waar door ze ter ſluik met hunne huisgezinnen het rijk verlieten; dog op de grenzen wierden ze vaſt gehouden, en van vrouwen en kinderen beroofd. Als deze menſchen onder meedoogende uitlanders ter ruſte waren gekomen, begaven zy hun zelven tot ſchrijven, om hare zugtende gemeentens, in 't Franſche Babel, met de pen te trooſten.

On-

† *De naam was* Louis Villeneuve.

Ondertussen zag de Koning, die 't nu meinde gewonnen te hebben, zig in zijn waan bedrogen, wanneer de *nieuwe bekeerde*, wroegende over hunnen afval, met heele benden doorgingen, en zijn land ontvolkten.

In den zelven jare 1686 stak het kapgeboefte den gemeenen man een nieuwelijks vertaald Nieuw Testament in de handen, 't welk te Bourdeaux gedrukt, valschelijk op den titel aan de Leuvensche Leeraars wierd toegeschreven, en waar in men niet alleen de woorden *Pelgrimaadje*, *Hostie*, en dergelijke, maar ook zelfs dat van *Misse*, *Vagevyer*, en *Sakrament des huwelijks* onbeschaamdelijk zag ingeflanst: dog 't vond weinig ingang by de *nieuwbekeerde*, die hoe langer hoe meer wech liepen. Vrankrijk, ten laatsten daar in willende voorzien, bandde zonder onderscheid alle, die men achterhaalde, op de galey, en de vrouwen in kloosters, voor welke beschrijving een breed verhaal gaat van de middelen, die de ellendige vlugtelingen gebruikten, om wech te geraken, zware rampen, en gevaarlijkheden van sommige door geld ontkomen, van anderen bezuerd; en eindelijk van hun ter nederzetting in verscheide gewesten.

't Is niet zonder hartewee te lezen, op wat wijze die verwezene menschen in groote meenigte hun zelven, met boeyen beladen, lieten vervoeren, en wat ze te Marseille en te Valence leden; want in de laatste plaats was zekere * aarts schelm der schelmen, door de bank *la Rapijne* genaamd, binnevaêr van 't al-

ge-

* P. 527.

gemeene gasthuis, die de erbarmelijke kranke *Gereformeerde* ter dood toe sloeg, en plaagde: by dezen galgbrok vinden we ook staaltjes van de Jezuiten, trekkende teffens met de dragonders, en wel voor aan, om als moordblazende Saulussen de gevangene menschen na bange vuile gaten te slepen.

Onder zulk een treurige historie ziet men ettelijke standvastige, daar de beulen meê verlegen waren, na de volkplantingen van Amerika verzonden. De blijvende bekeerde waren gedwongen zoo wel ter Misse te gaan, als den Ouwel te halen, en tegen de ontheiligers van dien stonden vervaarlijke straffen, te weten van levendig verbrand te werden, welk moordvonnis over verscheide wierd gestreken, en aan een * borger van Nerak, 70 jaren oud, uitgevoerd, als zijnde van de Papen beschuldigd, dat hy de *Hostie* had wechgeworpen.

Zelfs wierden de doode niet gespaart, maar, volgens een koninklijk bevel, in Grasmaand 1686 gegeven, op een horde, na de krenghoopen gesleept, zoo wanneer ze, zonder de Paapsche Sakramenten te hebben willen ontfangen, gestorven waren. We hebben hier een † aanteekening van vele mannen en vrouwen, welker lijken de wreedheid dus ten doel hebben gestaan, zoo afschuwelijk, boos, en schaamteloos, dat de beulen zelve van die gruwzaamheden een schrik hadden.

Nogtans had al dit moorden en teisteren, in plaats van de verdrukten in te toomen, niet konnen beletten, dat ze wederom heime-

lij-

* P. 533. † P. 535.

lijke vergaderingen hielden, waar in somtijds 1400, en 2000 personen by een quamen, met zoo veel yver, eerst in eenzame plaatsen, daar na in steden, dat eenige Predikanten, omme hunne geloofs-belijders behulpzaam te zijn, wederom na Vrankrijk keerden. Maar de Koning had dit in den aanvang van 't jaar 1687 naauwelijks vernomen; of hy hernieuwde en verzwaarde zijne bloedplakkaten, die sedert dien tijd met de uiterste bitterheid, ten kosten van veler goederen en leven, achtervolgd zijn.

Zie daar, Hollandsche lezer, een schetse dezer geschiedenissen, in welke de Heer Benoit de meeste zonderlinge voorvallen in alle hare omstandigheden op 't levendigste vertoont, met toegift van eenige wonderwerken, die men zeide dat toen ter tijd in Vrankrijk gebeurd zijn; welke hy als een voorzigtig en kundig Schrijver in zijn werk niet heeft ingelast, om zeer deftige redenen, daar van gegeven. Ik zoude dezelve hier laten invloeyen,

Ten zy ik, reeds vermoeid,
Gevoelde dat mijn bloed in d'aders gloeit.

De voorste en achterste byvoegsels zijn een lijst van de namen der menschen, die in deze allerwoedenste vervolging zwaarst geleden hebben, een naamrolle van alle de boeken, tot de opstelling der historie gebruikt, en eindelijk een bondel van oorspronkelijke bewijsstukken, in haren vollen inhoud vertoond; waar uit het gene, dat in de historie zelf maar kortelijk be-

begrepen is, van woorde te woorde kan gevonden werden.

Dus eindige ik het verhaal der boosheden, die in Vrankrijk nog dueren, en waar van de Geestelijkheid, als 't in haar vermogen is, zig telkens tot dezen tijd bedient heeft.

Evenwel men ziet 'er thans veel ongelijkheid in zaken van den godsdienst, somtijds gestrengheid, somtijds wat verzafting; met een woord gezegd, men verwagt nu het einde van dezen zwaren oorlog, om te oordeelen, hoedanig een lot de Onroomsche zullen genieten, en of zy eenig deel zullen hebben aan die lieffelijkheden der Vrede, waar na de beste Christenen reikhalzen; nu heel Europe lang genoeg uit de venster heeft gelegen, om te zien hoe dit werk wil afloopen.

IV. HOOFDDEEL.

Joan. Baptistæ Santolii Victorini, Poëtarum hujus seculi principis, opera Poëtica.

Dat is,

Gedigten van Jan Baptist Santeul Viktorijn, *voornaam Poeët dezer eeuwe. Te Parys by* D. Thierry 1695. *in* 12. 15 *bladen*.

IK hebbe altijd gezien, dat sommige menschen, voornamentlijk drukkers, en uitgevers van boeken, zeer ligtelijk den titel van

* voor-

* *voornaam of voornaamste Poëet der eeuwe* aan den eenen en den anderen Digter toeschreven. Een eertitel, die vry wat meer in heeft, dan dat ik deszelfs wijsdom aan een mensch alleen, al was hy mijn eigen Vader, of meester, zoude laten.

Niemand verdenke my ten quade, als of ik met die woorden den Digter *Santeul*, ons hier voorkomende, zijnen opgezetten Lauwerhoed wilde misgunnen, want dat is mijn meining in 't minste niet. 'k Wil maar zeggen, dat een Digter, hier te land, en elders, uit zekeren inzigte, goê koop met het hoofdcieraad van den eersten rang opgehuld word.

Wat deze mengelvaarzen van den Heere *Santeul* aangaat gelijk het niet wel doenlijk is, derzelver bevalligheid na behooren voor Neêr-Duitsche ooren te ontvouwen, alzoo kan men ook niet eenig bequaam uittreksel der velerley onderwerpen maken.

Ze zijn van den Heere Santeul in Vrankrijk geschreven, aan en ter eere van aanzienelijke en geleerde mannen van dat land; vele ook tot lof van den althans heerschenden Lelykoning Louijs de XIV, dien hy over al als eenen allerontzachelijksten oorlogsheld, en teffens vriendelijksten hersteller van het heil en vrede des Christen-werelds uitbromt, roepende elders, als opgetogen,

O fortunati tanto sub principe cives!
Dat is,
Gelukkige onderdaan van zulk een grooten Vorst!

Ik

* Princeps, *de Vorst, voorste, of voornaamste Poëet.*

durve my laten ontvallen, dat der vaarzen etvloeyendheid en cieraad, naar de eigenap van de oude Latijnsche Poeten gerigt, vele gedigten van den Heere *Santeul* den Holdschen taalkenner beter zal behagen, als schrijfstoffe, met welke hy hem zelven behoud.

Ten minsten zullen de uit Vrankrijk gedrene Onroomschgezinde geen *amen* zeggen op t gedigt, dat op de 225ste bladzijde staat t het opschrift van

LUDOVICO MAGNO,
RELIGIONIS AVITÆ
VINDICI.

Dat is,

Ter eere van den Grooten Louÿs, hersteller van der Voorvaderen godsdienst.

et wat zake durft men dog in Vrankrijk den orst niet vleyen?

De Heer *Santeul* streelt zijn Fransche Majesteit in het gemelde gedigt, dat eenes Vorsten roem niet altijd is gelegen in krijgswonderen te bedrijven, wetten en konsten te doen herbloeyen, landen en steden te stichten, maar ook in oorlogen, en zegepralingen, die, zonder bloedstorting, tegen de vyanden worden uitgevoert, en behaalt. n wie waren dog deze vyanden? geene andere, wil de man zeggen, als de ketters, die toomeloos door Vrankrijk zworven, en

,, ſomwijlen hunnen Heere wederſpannig wa-
,, ren, darrende de aloude kerkplegtigheden
,, van Roome verwerpen.

,, Deze zoo groot een peſt [de kettery] aan
,, alle gruwelen, die uit de hel waren voort-
,, geborſten, verknogt, is door Louijs beteu-
,, geld, niet met wapenen, met welke zijne
,, voorouders te vergeefs dat helgedrogt ach-
,, ter het zaten, maar, dapperder als Herku-
,, les het veelhoofdig ſlangenmonſter verwon,
,, zonder wapenen. Zoo heeft die Koning
,, het ſchuim van leugen, en bedrog wechge-
,, veegt, en het oude geloof den volke her-
,, voort gebragt.

,, Zulke triomfen deelt geen ſoldaat, nogte
,, de fortuin met dien Grootvorſt, maar de
,, godsdienſt is dezelve aan hem alleen ſchuldig.
,, Dus treed hy voor 't oog der volken, niet
,, met bloed beverfd, niet met den blooten de-
,, gen in de vuiſt, nogte met wetten en lijf-
,, ſchutbenden beſtuwd, maar de liefde des
,, volks alleen tot zijn trawantſchap hebben-
,, de. Daar op verzellen hem de Godsdienſt,
,, het Geloof, en de Vrede, met den Olijfſtak
,, in de hand. Van alle kanten des Rijks komt
,, de menigte volks aangedrongen tot het zui-
,, vere hemelligt; en zoo lokt de Groote
,, Louijs, by voorraad, de genen, die God
,, ten Hemel geſchikt heeft. *enz.*

Ik breke het overige af, en ga met beide de handen onder mijn hoofd zitten, omme met bedaarde zinnen te overpeinzen, wat ſommige Dichters al uitlappen.

De Heer de la Monnoye heeft dit gedigt in 't

t Fransch nagevolgt, met een trant, ruim
oo pluimstrijkende, als het Latijnsche.

Met min tegenheid kan alle soort van menschen het gedigt lezen, dat de Poëet getitelt heeft,

* *Pomona in agro Versaliensi*,
Of
De Freuitgodin te Versailjes,

oegeeigend aan des Konings Tuinier den Heer Quintinie, wiens hovenierboek in de Boekzaal en plaatsje heeft, en beginnende

Versalii colles, atque alta palatia ruris,
Et vitrei fontes, rivique & amoena fluenta.
Dat is,
Verzailjes heuvelen, en woningen op 't land,
Glasklare bronnen, die vermaaklijk springt in 't zand,
En frisse beken. enz.

Maar ... mijn hoofd staat thans naar 't diggen niet.

* P. 79.

V. HOOFDDEEL.

Onderzoek van 's menschen gelukzaligheid, eerste deel, *in 't Engelsch beschreven door Dr.* LUCAS, *voor dezen Predikant van St. Stevens Kerk, dog nu van de Kerk in Kolemans straat, in Londen, en Domheer van West-Munster, Autheur van de zedelessen des Euangeliums, in 't Nederduitsch vertaald door W. Sewel, te Rotterdam by* Barent Bos 1697 *in* 8. 25 *bladen.*

ZOekers van gelukzaligheid (is 'er trouwens wel een mensch van gezond vernuft, die daar niet na zoekt?) hier komt u van over zee een blindeman t'huis, die nogtans zoo verreziende van ziel is, dat hy niet alleen voor hem zelven van d'aarde tot in den Hemel ziet, maar ook, hoe blind hy is, u het pad aanwijst, waar langs gy, op zijn voorgang, de heirbaan der gelukzaligheid kunt intrekken.

Dr. Lukas, zegge ik, sedert weinige jaren in den bloey zijnes ouderdoms blind geworden, bespeurde, niet tegenstaande hy voortaan met zijne oogen het geneugelijkste deel des levens moest missen, dat egter het vermaak der boekbezigheden hem bygebleven was; dog met die bezwaarnis, en slommer, dat hy alle bystand daar omtrent door een 's anders zinnen tot de zijne moet overkrijgen. Dit ongemak wederhield zijn gemoed zoo zeer niet van

blokken, of hy vond hem zelven verpligt,
ist deze schrijfstoffe te verkiezen, zoo ten
enste zijner Vaderlandsche gemeente, als
n zig door geen zwaarmoedige overdenkinge
jnes ongeluks te overkroppen.

Ik verzekere u, lezer, als u de reden van 's
ans keure bekend zal zijn, dat gy hem daar
e vry bequaam zult oordeelen.

Hy betuigt eensdeels zoo velerley vermaa-
lijkheden, welke de voorspoed aan iemand
dit leven kan verschaffen, ondervonden te
bben, dat hy derzelver regte waardye meent
kennen, en wel te weten, hoe verre die tot
regte gelukzaligheid dienstig zijn: ten an-
ren zoo veel ervarenheid van ongemakken en
alen te hebben, dat hy niet alleenlijk onze
enschelijke zwakheid en sterffelijken staat,
aar ook de noodzakelijkheid en kragt der
ugd, om den mensch onder die beiden te
lpen ondersteunen, naar behooren kan be-
ijpen. Voeg hier by, dat zijn ziel, thans
het lichaam van alle zigtbare bekorelijkhe-
n, en teffens van de onrusten dezes werelds
gezonderd, hem te bequamer maakt, boven
deren, om over dien tweederley stand een
en onzijdig oordeel te vellen.

Hy neemt zijn aanvang met de beweegrede-
n tot dit onderzoek, en betoont, dat het
n uiterste noodzakelijk is. Elk wil wel ge-
zalig wezen, maar de middelen om de *ge-
zaligheid* na te jagen verschillen onder de
enschen zoo verre van den anderen,

Als 't Oosten van het Westen legt,

Evenwel behoort men de regte kundigheid van die allergrootste zake te hebben, wil men een wisse koers des levens nemen. Anders leeft men, luk raak, en men beland met Horatius, dien Epikuursgezinden gast,

* *Al waar ons 't onweêr drijft.*

Daar is dan niets, dat een man, die voor een regtschape man in deze wereld wil deurgaan, beter past, als over 's menschen *gelukzaligheid* te gaan redeneren; want elke schrede daar na toe is een toevoegsel van zijn leven en wezen. Wil iemand zeggen, dat de *gelukzaligheid* te beoogen een al te grootsch bedrijf van ons arme stervelingen is; ten minsten staat het ons vry, herstelling van die qualen te zoeken, welke onzen staat en natuur verdrukken. We beminnen immers ons zelven, en we zouden gaarne, indien niet gelukzalig, ten minsten niet elendig zijn. Wel aan dan, laat ons in onzen elende-staat de hope van *gelukzaligheid* zoo lafhartiglijk niet overgeven.

De Heer Lukas kan zulke onwaardige gedagten van het allervolmaaktste Wezen geen plaats geven, dat Hy zoodanig een besluit van zijne redelijke schepselen niet zou beminnen, en hen in zulke redelijke pogingen bystaan; des zien wy, na het eerste voorstel, alle † tegenwerpingen op dit onderzoek beantwoord: 't besluit is, dat we de *gelukzaligheid* voor geen bloote en ingebeelde bevatting moeten houden,

* Quo me cunque rapit tempestas, deferor hospes.
† P. 9.

naar voor een wezendlijken ſtaat, dien we vaarlijk konnen bekomen.

Men denke echter niet, dat ze elken leuyard van zelfs in zijn ſchoot zal komen rollen, f zig voor de omhelzingen der dierlooze luſten loot ſtellen. Neen zeker. Een arbeidſaam Redensgebruik, en een zuivere Wijsbegeerte noet ons daar aan helpen. Dwaze, dartele n vadzige gemoederen mogen ſomtijds een laag van gemak, en een luim van vrolijkheid ebben, maar een redelijk menſch, een regtchapen Filozoof alleen, zal de regtduurzane *gelukzaligheid* bezitten. Waarheid en gelukzaligheid bewonen een paleis; daar geene nder dan ootmoedige, opregte en ſtandvaſtige minnaars mogen ingaan.

De vraag is nu, of 'er wel zulk een gelukzalige ſtaat in dit leven kan verkregen werden? Zekerlijk zullen de meeſte menſchen *neen* zeggen; want (dus ſchijnt het ons toe) wat is minder mogelijk, dan op deze wereld gelukzalig e zijn? Maar omme den Engelſchen ſchrijver wel te verſtaan, hebben we te letten, dat, de hoedanigheid der *gelukzaligheid* geſteld zijnde, n toegeſtaan, dat ze, hoewel zy by een ander even vergeleken, onvolmaakt is, echter in zig elve zeer wenſchelijk is.

Hy belooft zijnen lezer geen Hemel op aarde, geen *gelukzaligheid* der Engelen, maar alleen die der menſchen. Met een woord gezegd, hy verſtaat door die *gelukzaligheid* niets, dat in allen deele volmaakt is, en tot het welk de inbeelding niets kan byvoegen, maar ets, dat, gelijk onze natuur, onvolkomen en

onvolmaakt, by gelijkenisse gesproken, en nogtans in zig zelven waarlijk groot en uitmuntend is. Wilt gy 't wat duidelijker vatten, lezer? neem dan voor een gelukzalig man hier op aarde, juist niet zulk een, die van alle ontroernisse in gemoed of lichaam vry is, nogte die in gestadige ziels verrukkingen leeft, maar zulk een, wiens vermaak grooter is dan zijne ontrusting, wiens hope zijn vreeze overtreft, wiens genietingen, schoon ze hem tot geen opgetogenheid vervoeren, hem nogtans voldoen, en wiens kalmte des gemoeds, schoon ze eenigermate gestoord word, egter geringen en luttel aanstoot lijd.

Dat deze beschrevene gelukstaat verkrijgbaar is, beweert de Heer Lukas eerstelijk daar uit, om dat, buiten kijf, sommige menschen gelukzaliger zijn dan andere. Zoo was Titus oneindigmalen gelukkiger als Nero. Zoo was de geregelde levens-manier van Attikus verre te waarderen boven de losheid van Grachus, boven de schandweelde van Katilina, en boven de wreedaardy van Marius en Sylla.

Het gevoelen van onzen Schrijver bestaat hier in, dat hy der menschen *gelukzaligheid* aan de deugden wil toegeschreven hebben, dog geenzins aan ik weet niet welke noodlottige en onwederstaanlijke oorzaken: dat is, hy houd het doorgaans met.

* *Fatis avolsa voluntas,*

Een Wil, geheel van 't Noodlot vry.

En

* P. 54.

En hier is het zijn beurt, de volgende tegen-
werpingen te wederleggen.

I. Dat 'er meer quaad dan goed is.

II. Dat het quaad kragtiger dan 't goed
.

III. Dat goed en quaad van den mensch niet
fhangt.

En laatstelijk in een byzonder hoofddeel

IV Dat God niet is de oorzaak van 's men-
hen elende.

't Leit by hem zoo, * dat onze overdadige
eneugtens de lijfsqualen, en onze spoorlooze
riften de smarten des gemoeds verwekken;
, dat zelfs de meeste veranderingen van onze
ortuin uit beide bestaan.

Daar hy van den Goddelijken bystand spreekt,
il hy Gods hulpe aangebeden hebben; dog
aar hem dat deel van Gods hulpe onder de pen
alt, door welke wy de heiligheid en deugd
ogen verkrijgen, op die plaatse leze ik deze
jne volgende woorden.

† ,, Ik bekenne gaarne, voor zoo veel zulks
gewrogt word door de inwendinge werkin-
kinge Zijn 's Geests, en door den invloed
des Goddelijken ligts, of der Hemelsche kragt,
dat ik de hoedanigheid en wijze van heilig-
makinge niet meer versta, dan die van de
scheppinge der ziele; dog dit wete ik, dat
Deugd het redelijk werk eenes redelijken
schepsels is; 't is het werk eens 's menschen,
schoon bygestaan van God; 't is een rede-
lijk werk, 't welk de kennisse van onze pligt,
en de magt om dezelve te volbrengen te ken-

 ,, nen

* P. 103. † P. 112.

„ nen geeft: en daarom wete ik, dat deze
„ hulpe moet bestaan in de toeneminge mijner
„ redelijke vermogens, en in eenige vermeer-
„ deringe van de reden mijn 's verstands, en
„ van de kragt en vryheid mijner wille. Dat
is den verstandigen genoeg gezegd.

Wat verder die dingen belangt, om welke wy God, niet alleen met den grootsten yver, maar ook eerst van alle, moeten bidden, deze, meint hy, zijn geene andere, als die, welke, volgens * iemands oordeel, het onderwerp van Sokrates gebeden waren, namentlijk; EEN DEUGDZAAM GEMOED, EEN GERUSTE STAAT, EEN ONBESPROKE LEVEN, EN EEN BLYMOEDIGE DOOD VOL GOEDE HOPE.

In twee byzondere hoofddeelen houd de Hr. Lukas zig bezig met de zwarigheden op te lossen, die tegen de *gelukzaligheid* worden ingebragt, zoo van de *Fortuin*, als van het *Noodlot*. De menschen zijn dog gewoon, op deze twee de schuld van hun bederf te schuiven. Wegens d'eerste beweert hy, dat onze *gelukzaligheid* van de fortuin niet afhangt. Hy toont ons, wat de fortuin is, en hoe verre zy haar gebied uitstrekt. Elk mensch is een maker van zijn fortuin; dog rijkdommen zijn tot het verkrijgen der deugden niet noodig. *Ja maar*, zal iemand zeggen, *Dr. Lukas, en zijn 's gelijke, hebben goed zoo te praten, nu ze van genoegzame middelen voorzien zijn.* Zaft, vrinden! hoewel een wijs en deugdzaam mensch geen rijkdom behoeft, daar word nogtans niet ont-

* Maximus Tyrius. *zie* p. 142.

ontkent, dat hy genoegzame middelen van nooien heeft. Ik meen 't ook zoo. Nu valt 'er naar te onderzoeken, waar die genoegzame niddelen in bestaan. Ze bestaan in de noodruft der natuere. Alle verdere eerbied tot rijkdommen spruit uit valsche en weitsche vertooningen.

Op dezelve wijze gaat de verreziende blindeman het zoogenaamde *Noodlot* uitpluizen. Voor af toont hy, waarom de menschen zoo eel daar van houden, en wat al verschillene meiningen oulinks daar over geweest zijn. Daar was onderscheid tussen het Pythagorisch n het Stoïsch Noodlot. Maar het * Noodot der Christenen schijnt hem ongerijmdst van llen, en in dit stuk kant hy zig vlak uit teen de stellingen van † Kalvijn. Eindelijk bevijst hy uit Gods Natuer, uit Zijn verklaare wille, en uit Zijn regeringe, dat in de H. Schrift geen Noodlot te vinden is.

Aldus volgens zijne gronden ontvouwd hebende, dat geen spijtige Fortuin, nog onveriddelijk Noodloot den mensch van het bevoreren zijner *gelukzaligheid* kan afschrikken (tervijl hy geen ander Noodlot kent, dan de oneranderlijke Wet Gods, die algemeene Wet, velke den regtvaardigen *gelukzaligheid*, den odloozen elende toewijst, en geen andere Fortuin, dan Gods Voorzienigheid) gaat hy het onvermogen of de onbequaamheid, die 't nenschdom inbrengt tegen de mogelijkheid van de gelukzaligheid te bereiken, omstandigijk navorssen.

Hy

* *Zie van* p. 194. † P. 197.

Hy verbeeld zig driederley onvermogen, natuerlijk, zedelijk, en ſtraffelijk, welke hy hem zelven eerſt tegenwerpt, daar na oploſt; alles ten bewijze, dat die nu zoo dikwils gemelde ſtaat van gelukzaligheid op aarde bereikbaar is.

't Was wijders noodig dat de Heer Lukas aanwees, dat de Godsdienſt, die men anders zegt de oorzaak van veler menſchen ankſt te zijn, voor geen viandinne dezer onzer tegenwoordige *gelukzaligheid* moet gehouden werden. Dit haalt hy zoo verre uit, dat de *gelukzaligheid* hier zelfs als de vrugt van den Godsdienſt te voorſchijn komt, ja, dat de Chriſten-kruisleere met deze zijne ſtellingen der gelukzaligheids-bevordering kan beſtaan. Want of ſchoon men hem dien aangaande de woorden van den kruisgezant Paulus tegenvoerde; *indien wy alleenlijk in dit leven op Chriſtus hopen, zoo zijn wy de elendigſte van alle menſchen*, hy antwoord hier op, dat het waar is, indien deze Chriſtenen ontbloot waren geweeſt van die hope, welke hunne onderſteuning was, dat zy onder de zwaarte van de lijdingen zouden verzonken, en alzoo de elendigſte van alle menſchen zijn: dog dewijl die hope hen niet alleen in hunne verdrukkingen onderſteunde, maar ook iets meer dan overwinnaars maakte, zoo volgt hier niets anders uit, als dat de opſtandinge en 't eeuwig leven ontwijffelbare waarheden zijn; en dat iemand, die dezelve zoo vaſtelijk geloofr, als die belijders en bloedgetuigen deden, desgelijks gelukzalig mag zijn, ſchoon hem duizend zeen

van

van zwarigheden overstolpten. Zoo spreekt de man *pag.* 287.

Na zoo veel moeiten, om te toonen dat de najaging, en 't onderzoek van 's menschen *gelukzaligheid* een redelijke onderneming is, blijft 'er nog een tegenwerping over, die, zoo ze deurging, magtig was, al den moed om dat groote goed te verkrijgen in duigen te doen vallen. Deze is.

Vermits de *gelukzaligheid* in beschouwing te vinden is, maar zelden of nooit in bezitting, en genieting, waar zullen we haar van daan halen? wat, en waar is ze dog?

Dr. Lukas, voor af rond gekeken hebbende, welke de gelukzalige te achten zijn, of de arme en geringe, of de weitsche en grootsche, of de bezige en de woelende, of de vorsten, of de geleerde, komt ten laatste by de godvrugtige, en godsdienstige. Daar vind hy, dat hy zoekt, en besluit andermaal, dat *gelukzaligheid* in dit leven te verkrijgen is.

In de derde en laatste afdeeling van dit werk zien we beschreven

I. De oorzaken, waar door de menschen in 't najagen der gelukzaligheid niet voorspoedig zijn.

II. De byzondere en onmiddelijke oorzaak van een quaden uitslag.

III. Een genezing der vorige qualen.

Voor de algemeene oorzaak van slegten voortgang word te boek geslagen *afwijking van de Reden.* Die kan niets anders uitwerken dan een voorstelling van valsche inzigten, en een koel-

* P. 304.

koelheid in 't betragten van ons eigen belang.

De byzondere en onmiddelijke oorzaak van een flegt gevolg zijn. I. De gestelteniſſe, en 't maakſel van de menſchelijke natuer. II. Quade opvoeding. III. Quade ommegang. Al t'zamen zinrijk te berde gebragt, en met voorbeelden gesterkt.

Vraagt gy nu, gelukzoekers, wat hulpmiddel tot de genezinge dier qualen? d'Artzeny van Dr. Lukas is *gelijkvormigheid met de Reden*, welke in twee zaken moet blijken. I. In voorſtelling van regte en waaragtige oogmerken. II. In de zelve met een waren yver en ſtandvaſtigheid na te jagen.

Luiſtert met aandagt, mijne landsluiden, d'Engelſche Leeraar ſpreekt u thans, tot uw geluk, in goed Neêrduitſch aan, en leeraart, aan 't ſlot van dit eerſte deel (hy is voornemens nog meer te laten volgen) hoe wy onze lichamen moeten handelen, hoe onze opvoeding behoort te wezen, en waar toe onze deugdelijke ommegang moet geſchikt zijn.

Waar blijft nu dat ouwerwetſe gezeg, 't welk ſommige Schrijvers en praters, als van Solon geſproken, voor wat aanmerkelijks venten; *dat niemand voor zijn dood gelukkig kan gezegt werden?*

De zelve *Barent Bos* heeft gedrukt *Verhandelingen over de Goddelijke Openbaring, in verſcheide predikaatſien,* door Joan Williams, *Doktor in de Godgeleerdheid, Kapellaan van zijne Majeſteit van Groot Britanje.* In 8. Een fraay werkje.

VI.

VI. HOOFDDEEL.

Uittrekſel uit zekeren brief van den Heere ANTONI VAN LEEUWENHOEK, *den vijfden van Grasmaand* 1697 *aan de Koninklijke Maatſchappy te Londen geſchreven, wegens den* Zeilſteen, *en 't* Yzer.

ALs ik onlangs met drie Rotterdammer Heeren, Mrs. K. V. W, W. D. M, n Dr. H. L, ten huize van den vermaaren Natuurbeſchouwer *Leeuwenhoek*, weerom de eere genoot, en de welluſt van ımmige zijner ontdekkingen te zien, geıakten we, onder andere redenwiſſeng, op het onderzoek, dat de zeer naarıge en vondrijke man laatſtmaal werkſtelg had gemaakt, wegens den ZEILTEEN.

En dewijl hy, na gedane proeven in nze tegenwoordigheid, teffens de beefdheid had van my te laten lezen, 't ene hy over die waarnemingen aan zijne ıedeleden der Engelſche Maatſchappy riefswijze nieuwelijks had geſchreven, aar in de gemelde proeven klaarlijk wieren voor oogen geſtelt, nam ik de vryheid

van

van hem te vergen, dat hy my wilde vergunnen, een uittrekſel uit den zelven brief (die dog zoo haaſt niet wereldkundig zou zijn) te maken, omme den liefhebberen der Natuerkunde eenig begrip zijner naauwkeurige aanmerkingen te geven.

Zijn aangebore rekkelijkheid, en onwrikbare vriendſchap, my in vele voorvallen gebleken, gaven my verlof van den brief te doorloopen, en naar mijn welgevallen te gebruiken. Zie daar, het gros van den inhoud was 't volgende, 't welk byaldien het u, kundige lezer, eenig nut of vermaak zal hebben bygezet, gy hebt zijne vriendelijkheid te mywaarts deswegen te danken.

☞De Heer Leeuwenhoek, velerley navorſſingen gedaan hebbende, konde niet anders vernemen, dan * *dat het yzer een neiging tot den zeilſteen, maar de zeilſteen niet tot het yzer had.* Onder deze en gene beproevingen nam hy twee zeilſteenen, yder ettelijke ponden zwaar, en hing die aan een evenaar, om te zien, of de ſteen na 't yzer zoude neigen; dog hoe menigmaal hy een ſtukje yzer zeer na by den ſteen bragt, hy konde de minſte overhaling van den evenaar, waar aan de zeilſteen hing, niet gewaar worden.

Na-

* *Zie zijnen brief, aan my geſchreven, in de Boekzaal van Mey en Juny* 1696.

Naderhand, op verzekering van andere, *dat le zeilsteen na 't yzer neigde*, begerig zijnde te weten, wat zwaarte van yzer een van de zeilteenen zoude konnen ophalen, bevond hy dat en van de zeilsteenen, de sleutel van zijn vooreur, dien hy gemeenlijk in zijn zak draagt, iet konde opligten: maar als hy de sleutel een ittel gevijlt had, ter plaatse, daar men die an den zeilsteen zou hegten, op dat 'er geen etagtigheid, die doorgaans van onze handen fgaat, aan de sleutel mogt zijn, bleef de sleu- :l aan den zeilsteen hangen.

Voor vele jaren een stukje van een zeilsteen, :r grootte van een hazelnootpit in een glas geaan, en 't zelve glas toegeblazen hebbende, ragt hy het by de kompas-naalde, en bevond, it de kompas naalde zoo wel na den zeilsteen ewoog, als of die buiten het glas ware geeest.

Hy brak het glas, waar in de zeilsteen beslo- n lag, aan stukken, nam een gedeelte van een azen pijp, plaatste het stukje zeilstein op euws daar in, en blies het glas aan beide de nden toe, latende daar in zoo veel lugts, zijn's achtens, dat het glas, met het stukje zeil- :en daar in, niet na de grond van 't water ude zinken, maar voor een klein gedeelte bo- n het oppervlak van 't water drijven; omme s te ontdekken, of, wanneer de steen, in 't is zoo besloten lag, deszelfs Noorder-deel na t Noorden zoude draaijen.

Hy leide dit glas in een groote aarde schotel, :t regenwater gevuld, en zag, zoo nu en n wel, dat het Noorder gedeelte van den

zeilsteen zig na het Noorden plaatste, desgelijks dat het glas met den zeilsteen daar in averegts gestrekt lag: dog alzoo hy het glas veelmalen uit het water opnam, kan het wel wezen, dat het Noorder-deel van den zeilsteen te veel naar onderen heeft gelegen, en dienvolgens de beweging aan het glas niet heeft konnen te weeg brengen.

Hy liet zig ook brengen kleine kompasnaaldjes, die aan beide de einden, als Zuid en Noord, by den Kompasmaker aan een zeilsteen waren gestreken. Deze plaatste hy in zoodanige glaze pijpen, aan beide de einden toegeblazen, dervoegen, dat ze maar even tegen het oppervlak van 't water konden drijven: in welk doen hy zoo nu en dan wel zag dat de einden van de naalde Zuid- en Noordwaarts gestrekt lagen, maar verbeeldde zig, dat de minste stofjes, die uit de lugt op het water vielen, de beweging van de glaze pijp steuitten, en de omdraaijing beletteden.

Merkende, dat de zeilsteen door de lengte van de glaze pijp dezelve bezwaarlijk deed bewegen, brak hy zijn glas weder in stukken, en bereide een ander glas, ook toegeblazen, waar in de zeilsteen een vaardiger beweging zoude veroorzaken, met een bogtje aan het boveneinde, om door 't zelve de omkeeringe en wending van 't glas in 't water te kennen. Dit glas was zoo haast niet in een groot wijd en hoog bierglas met water tot een zekere lengte neergezonken, of het bogtje, dat boven als een wijzer uitstak, draaide zig zeer na 't Noord-Oost, niet tegenstaande hy 't ook telkens na

een

een ander oord wendde. En hoewel dit glas met den zeilsteen (in 't onderste van 't zelve glas, als een bolletje gemaakt, ingesloten) doorgaans in 't midden van 't bierglas wierd gezet, echter behield het geen vierendeel uers zijn gegeve plaats, maar wierd langzamelijk na d'eene of d'ander zijde van 't bierglas als voortgestooten, en hoe nader dit indrijvende glas aan 't bierglas quam, hoe vaardiger de voortgang was, tot dat het eindelijk als tegen 't bierglas aanbotste: 't welk den Heere Leeuwenhoek in 't eerst vremd voorquam, want hy konde niet denken, dat 'er een neiging tussen het indrijvende glaasje en het bierglas was.

Ook had hy verscheide kleine stukjes van den gemelden zeilsteen, een van maar vijf azen, of 1/2048 van een pond, zwaar, andere een luttel grooter: deze, in drie onderscheide glaasjes gedaan, hebben hem met verwondering doen ondervinden, hoe een zeer klein stukje zeilsteen, schoon het in glas geblazen is, en onder water hangt, echter met zijn Noorderdeelte nog na het Noorden draait.

Hy heeft by het in 't water drijvende glaasje een sleutel gebragt, zoo nogtans, dat ze aan 't water niet raakte, om te vernemen, of het zeilsteentje, dus besloten, en onder water leggende, nog eenige beweging zoude hebben, dog hy bespeurde geene de minste beweging; maar wanneer hy met een lang dik yzer digt by 't glaasje quam, draaide het glaasje zoo wei-nig om, dat hem allenthalven is gebleken, dat de glaasjes zulk een beweging zouden konnen

hebben van een duizenfte gedeelte van een aas zwaarte: waar uit men kan zien, van hoe luttel uitwerkinge de zeilfteentjes in dezen waren, by 't gene andere daar van opgeven.

Doorgaans is waargenomen, wanneer vloeibaar nat, als water, bier, wijn *enz.* der maten in een glas ftaat, dat het nat niet tot boven aan den rand van het glas komt, dat dan het nat zooms- of randswijze hooger ftaat, als het nat, 't welk verder na het midden van 't glas is. De Heer Leeuwenhoek acht, dat deze oprijzinge van het nat van binnen tegen het glas aan word veroorzaakt door de perffing van de lucht, waar in wy leven; want hoe naauwer het glas is, hoe 't nat rondomme in 't glas hooger ftaat; en zoo we een glaze pijp in 't water fteken, welkers holte niet wijder is, als de fchacht van een hoenderpenne, het nat zal in zulk een pijp ter dikte van wel twee ruggen van een mes hooger oprijzen, dan het water is, waar in de glaze pijp ftaat; en hoe dunner de pijp is, hoe hooger het water ftijgt. Ja hy heeft voor dezen glaze pijpen van zulk een dunte gemaakt, dat het water omtrent zeven duimbreedte hooger daar in opfteeg, dan het water was, waar in zoodanig een pijp ftond.

Nu dagt hy, of door de perffing van de lugt de vorensgezeide onderfte bolletjes van de glaasjes, met de zeilfteentjes daar in, niet na d'eene of d'andere zijde van het glas geftooten wierden, zoo om dat de lugtperffing het water in 't midden van het glas meer drukte, als om dat 'er ook grooter bewegin ge van de lugt in 't midden van het glas, dan daar digt by was.

Om

Om hem zelven hier in te voldoen, nam hy
en gemeen bierglas, welkers bovenrand, wan-
eer het op een tafel ſtond, aan de eene zijde
ooger was; waar door het water, dat hy
'er ingoot, aan d'eene kant overliep, en aan
e overkant het water omtrent een ruggebreed-
e van een mes beneden den rand ſtond. In
it bierglas plaatſte hy een van zijne meerge-
ielde glaasjes (regt op en neder drijvende,
iet een zeilſteentje onder in het bolletje) en
at aan die zijde van het bierglas, daar het
ater boven den rand van het glas ſtond: en
oewel dit glaze bolletje, daar het Zeilſteent-
in was, ſtraks met het Noorderdeel van 't
ilſteentje na het Noorden draaide, nogtans
ierd het indrijvende glaasje doorgaans vaar-
ger, dan te voren was gebleken, na de over-
jde van 't bierglas, daar het water beneden
n rand ſtond, geſtooten; en hoe veelmalen
het indrijvende glaasje verzettede, zoo
eef het echter telkens na de gezeide zijde van
bierglas.

Daar na onderſtutte hy het bierglas zoodani-
r wijze, dat deszelfs bovenkant * zigtein-
rlijk ſtond, en goot 'er zoo veel water in,
t het water doorgaans boven den rand van
t glas quam te ſtaan; wanneer hy wederom
o een vorensverhaald glaasje met een inge-
te zeilſteentje in het water liet drijven, en
vond, dat het glaasje niet na d'eene of d'an-
r zijde van het bierglas gedreven wierd, maar
jvende bleef, zonder het bierglas te raken;
dat, zijn 's oordeels, het water in 't bier-

* *Horizontaal.*

glas nu boven den rand van het glas ſtond, en de drukking van de lugt evengelijk op het water was. Hier mede was dat eerſte vlugwolkje zijner gedagten, namentlijk of glas tot glas eenige neiging mogt hebben, geheel verdwenen.

Wijders heeft hy nog een glaasje (met een zeilſteentje daar in) van een ganſch ander maakſel toebereid, zeer na negen duim breedte lang, en van holte niet dikker als een paardehair, 't welk hem, na veel moeite, zoo gelukte, dat het opperſte van 't zelve regt op en neêr, met een zeilſteentje daar onder in, in 't water hangende pas boven 't water uitſtak. Hy maakte dit glaasje zoo, eensdeels om te vernemen, of 't zeilſteentje, dus diep onder water hangende, met zijn Noorder-deel het glaasje nog zoude doen omdraayen; ten anderen, of het eenige de minſte neiging zoude konnen doen na 't yzer, dat hy zeer na aan 't oppervlak van het water quam te houden. In 't eerſte het bovenſte deel, dat buiten 't water uitſtak, dikwils nu hard, dan zaft omdraayende, bevond hy telkens, dat het glaasje tot geen ruſt quam, voor dat het uiterſte deel in 't Ooſten ſtond geplaatſt. Maar dewijl dit laatſte glaasje, wegens zijn lengte, in geen bierglas konde geſteld werden, nam hy een houte *kardoes-doos*, en vulde die zoo met water, dat het water met de bovenkant van de doos gelijk ſtond; ten dien inzigte, op dat het glaasje, dat in 't water zou komen te drijven, niet aan d'eene of d'andere kant van de doos zou zakken, maar dien ſtand in het water behouden,

dien

dien hy het quam te geven.

Een ander glaasje blies hy, welkers dunne deel wel dertien duimen breedte lang was.

Het zeilſteentje, dat daar in lag, was anderhalfmalen langer als dik, en eer hy 't zelve in het glas blies, onderzogt hy door de kompas-naalde, welk het Noorder-gedeelte van 't ſteentje was. Dit Noordergedeelte vernam hy niet aan een van de einden, maar in 't midden van derzelver lengte te wezen: derhalven droeg hy zorg, dat het ſteentje in 't glaasje op zijn eind quam te ſtaan. Aldus dreef dit glaasje mede met zijn dunne bovenſte deel pas boven de vlakte des waters, en ruſtte in die beweging, die hy het dikwils aandeed, niet eer, voor dat het Noorder-deeltje van het zeilſteentje Noordelijk ſtond.

Wanneer nu het zelve glaasje, met zijn zeilſteentje daar onder ingeſloten, ſtil in 't water dreef, quam de weetgierige Natuur-peiler met het eene einde van een yzer, byna anderhalve voet lang, zoo aan d'oppervlakte van 't water, als van buiten digt by de grond van de kardoes-doos, ter plaatſe, waar omtrent het zeilſteentje hing; om waar te nemen, of door zulk doen het glaasje eenige beweging mogt krijgen; dog die was 'er ganſch niet.

Naderhand, zoo haaſt als het yzer, in de engte, van buiten zeer digt aan de kardoes-doos gebragt was, zag men een kleine omdraaiing aan het glaasje; waar op hy langzamelijk het yzer in de rondte om de kardoes-doos verplaatſte: toen volgde het zeilſteentje (wel 14 duimen onder water hangende) in zijne om-

draaijinge het yzer, zulks dat het zeilſteentje en glaasje in den tijd van omtrent een minuit rondomme gewend was. Hier bleek, dat de neiginge van het zeilſteentje in zijn ommedraay kragtiger tot het yzer, als tot het Noorden was.

Als hy het yzer in de lengte tegen de kardoes-doos plaatſte, om te vernemen of het zeilſteentje zoo een neiging tot het yzer zou hebben, dat het na die zijde van de kardoes-doos zou drijven, daar het yzer ſtond; zag hy zulks niet geſchieden: want het hield onveranderlijk zijn plaats, alleen met dat onderſcheid, dat het Noorder-deeltje van 't zeilſteentje van het Noorden afweek.

De Heer Leeuwenhoek, een van de eerſte glaasjes met een zeilſteentje, dat in een gemeen bierglas konde drijven, nogmaals hebbende gelegt in een bierglas, zoo hoog met water gevuld, dat het boven den rand van 't glas ſtond, wanneer nu het zeilſteentje met deszelfs Noorder-deel na 't Noorden was gedraaid, en zeer ſtil lag, bragt een zeker yzer (rond, en van den middelſtreep omtrent een duim) in de lengte digt by 't bierglas, waar in het glaasje, met het zeilſteentje bevragt, was drijvende: en aanſtonds beſpeurde hy een luttel omdraaijing. Verder het yzer zafjes om de rondte van 't bierglas verplaatſende, zag hy het glaasje met het zeilſteentje omdraayen, zonder dat het nogtans na d'eene of d'andere kant, daar hy 't yzer hield, naderde. Deze omdraaijing van het glaasje, met het zeilſteentje geballaſt, wierd in den tijd van omtrent een halve minuit volbragt.

Als hy eindelijk het gezeide ſtuk yzer zeer
a aan het bierglas plaatſte, omme te zien of
:r zulk eene neiging van het zeilſteentje tot
et yzer zoude wezen, dat het zeilſteentje uit
et midden van 't water, waar in het dreef,
a de zijde van 't bierglas, daar het yzer ſtond,
oude drijven; konde hy zulks niet vernemen,
elfs niet na verloop van een geheele nagt.
Maar zijn meining heeft de neiginge van het
eilſteentje tot het yzer, omme het in 't wa-
:r alleenlijk te doen omdraayen, luttel ge-
reld van nooden, in vergelijking dat het gan-
:he glaasje, met het Zeilſteentje daar in, zou-
e moeten van plaats veranderen, om, als op
ijde, door het water te breken: en hoewel
et glaasje niet is gedreven na de zijde van 't
as, daar het yzer ſtond; nogtans oordeelt
y, dat 'er een neiginge van 't zeilſteentje tot
et yzer is geweeſt, en; by aldien het zeil-
eentje meer grootte of uitwerking hadde ge-
ad, dat het dan na de zijde van 't glas, daar
et yzer ſtond, zoude gedreven hebben.

Laat dit ſtrekken voor een ſchetsje der
eduldige waarnemingen van den onver-
noeiden Delvenaar, wiens brief zelve, by
dien ze in tijd en wijlen 't ligt ziet, met
ygevoegde printverbeeldingen van de
orensgezeide, en meer andere, glaasjes,
uidelijker zullen konnen ophelderen, 't
ene hier vorens kortelijk is aangewezen.
De zes laatſte brieven van zijn *zesde ver-*

volg, waar uit ik de vijf voorste * laatstmaal in de Boekzaal plaatste, moeten, om dat ik althans tot de ooren toe in de boeken zit, voor Hooy-en Oogstmaand blijven leggen.

VII. HOOFDDEEL.

Suite du *Menagiana*, ou bons mots, rencontres agreables, pensées judicieuses, & observations curieuses de M. MENAGE de l'Academie Francoise, tome second.

Dat is,

Vervolg van de Menagiana, *of klemredenen, vermakelyke voorvallen, schrandere gedagten, en aardige opmerkingen van den Heer* MENAGIUS, *lid der Fransche Akademie. Tweede stuk. t'Amsterdam by* Pieter Delaulne 1695. *in* 12.

ZOo veel verdient de geleerdheid van den Wijzaart Menagius, in Hooimaand des jaars 1692 overleden, dat al wie zijn schriften gelezen heeft, op het zien van bladen, die zijn naam dragen, zig aanstonds wat goeds belooft.

Hoe-

* *Zie Maart en April* p. 236.

. Hoewel men geen ſtaat kan maken op de vaarheid van alle vertellingen, die in dusdaige mengelſchriftjes gevonden worden (want oo Scaliger, Menagius, en andere letterhelen eens opzagen, zy zouden miſſchien de opamelaars van hunne ſpreuken, en aanmerkinen, onder de titels van *Scaligerana* en *Menaiana* in 't ligt gebragt, luttel dank weten) chter munten ſommige daar in uit, die haren neeſter ontdekken, en welke men kan beſpeuen uit een rijk vernuft geteeld te zijn.

)ie groote geeſten zijn aan punten van hun pennen,
;elijk de leeuwen aan hun klaauwen, wel te kennen.

k zal u, lezer, het een en 't ander uit dit weede ſtukje voorzetten, gy, moogt oorleelen, hoe veel of weinig ze na die van het * eerſte gelijken.

Of het eerſte gezeg, dat hier voor rekening van den Heere Menagius ſtaat, den Hollanlers zoo wel behaagt als my, dat wete ik niet, naar ik zal daarom niet nalaten 't zelve aan te eekenen.

I. *By aldien alle de boeken der Oude in 't vyer agen* (zegt de geleerde Franſchman) *geen zoule ik 'er liever willen uitrukken, als Plutarchus.* En zeker hy heeft geen ongelijk, om deze volgende reden: *want* (voegt hy 'er by) *hy heeft my nooit verdroten, en hoe ik hem meer leze, hoe my telkens nieuwe fraayheden in hem voorkomen.*

II.

* *Vertoond in de maanden Maart en April* 1694.

II. † Onder de regering van den Spaanſchen Koning Filips de II wierd zeker Heer in den kerker gezet, om dat hy niet had verzwegen den al te gemeenzamen ommegang, dien de Vorſt met zijn wijf hield. Een aardig vernuft ſchreef voor den gevangen Spanjaard, tot een zinnebeeld, een Slak, die zijn kop binnen den ſchelp haalt, met de omſtaande woorden *carcere cornua frænat.* [Hy bergt zijn hoornen in 't gevangenhuis].

III. ✠ Spinoſa is geſtorven, zoo ſommige willen, van ſchrik, en vreeze dat hy te Parijs in hechteniſſe zoude raken. Hy was in Vrankrijk gekomen, ten verzoeke van twee hoogaanzienelijke perſoonaadjes, die met hem verlangden te ſpreken. De groote rijksdienaar Pomponne, zeer yverig in het ſtuk van zijn godsdienſt, hebbende dit verſtaan, oordeelde dat Spinoza niet veel goeds in Vrankrijk zou uitwerken, en beſloot, om dat voor te komen, hem in de Baſtille te laten ſluiten.

Wat dunkt u, lezer, had Spinoza, van dien toeleg gewaarſchuwd, geen groot gelijk dat hy zijn biezen pakte? men zegt, dat hy in 't gewaad van een koordedrager weder na Holland vlood: maar Menagius kan dat laatſte niet gelooven.

IV. * De groote Regtsgeleerde Kujacius had een dogter, die zeer ſchoon was, en wonder wel goelijk manvolk mogt zien: als de ſcholieren of leerlingen van den vader ſomtijds ter geneugelijker leſſe van de dogter gingen, noemden die potteboeven dat bedrijf met een onduitſch

† P. 6. ✠ P. 15. * P. 62.

uitsch woord ('t welk ik slegts zal houden, als
ynde verstanelijk genoeg) *commentarieren op de
erken van Kujacius.*
V. † Een boer pleegde raad met een regts-
leerde over ik weet niet wat voor een zaak.
a gedaan onderzoek, gehoord hebbende dat
yn zaak goed was, gaf hy den Advokaat het
rdiende geld, dog vraagde hem met eenen;
*Zijn Heer, terwijl gy betaald zijt, zeg my ter goe-
r trouwe, vind gy mijn zaak nu nog wel goed?*
VI. ✠ De Heer Menagius houd deze aan-
erking van den penningkundigen Heere Vail-
nt voor zeer fraay; namentlijk op de oude
enningen zijn alle de rivieren, die hun naam
water tot aan de zee toe behouden, en 't zel-
daar in brengen, afgebeeld met een's mans
eltenisse, die gebaard is: daar en tegen de
vieren, die hunne namen en hun water ver-
ezen in andere stroomen, eer ze zig in de zee
tstorten, staan vertoond zonder baard, of
et een vrouwenbeeld.
VII. * Koninginne Christine lachtte harte-
k om het volgende vertellingje. Een edel-
an van Nemours, Heer van zeker dorpje,
as onder de roovers van groote wegen gevan-
en genomen, en te Parijs geraêbraakt. Wan-
eer nu de Paap van 't gehuchtje het volk ver-
aande voor de ziel van den overledenen te bid-
en, was hy gewoon te zeggen; *laat ons bid-
n voor den Heer N, die te Parijs van zijne won-
n gestorven is.*
VIII. Als de Heer Menagius ‡ hier word in-
evoert, zeer net vertellende het ongeluk van
den

† P. 117. ✠ P. 193. * P. 000. ‡ P. 252.

den braven man Urbaan Grandier, Priester, en Kanonnik van Loudun in Vrankrijk, die valschelijk van toovery betigt en gedoemd levendig verbrand wierd (zoo als elders in de Boekzaal is aangeteekent) hoort men hem dat verhaal met deze woorden besluiten.

J'ay bien voulu rapporter cette particularité, non seulement pour faire voir l'innocence de Grandier, mais aussi pour faire connoître avec combien de prudence & de justice Louis XIV, aujourdhui heureusement & glorieusement regnant dans la France, y a arrêté le cours des proces criminels contre ceux, qu'on accuse de Magie & de Sortilege; ayant commüé la peine de mort en un bannissement, à l'égard de plusieurs particuliers, condamnés par arrest du Parlement de Roüen a être brûlés, comme coupables de ce crime, & ayant en suite par arrêt de son Conseil d'Etat

Ik hebbe deze omstandigheid willen verhalen, niet alleenlijk omme d'onschuld van Grandier te doen zien, maar ook om kennelijk te maken, met hoe veel voorzigtigheid en regtvaardigheid Lodewijk de XIV, thans met geluk en roem in Vrankrijk heerschende, gestut heeft den loop der lijfstraffelijke regtsgedingen tegen de genen, die van Toovery betigt worden; hebbende de doodstraffe verzaft in een ban, ten opzigte van zeer vele menschen, die byzonderlijk by een Parlementsbesluit van Rouaan veroordeelt waren levendig verbrand te werden, als schuldig aan de gemelde misdaad, en hebbende voortaan met een Raadslot van Staat, ge-

tat du 26 Avril 1672 ordonné, que par toute la Province de Normandie les prisons seroient ouvertes a toutes personnes qui y seroient detenues pour raison des mêmes crimes; qu'à l'avenir celles qui en seroient accusées, seroient jugées selon la declaration que sa Majesté promet par cet arrêt d'envoyer dans toutes les jurisdictions de France, pour regler les procedures qui doivent être tenuës par les juges dans l'instruction des proces de Magie & Sortilege.

gedagteekend den 26sten April 1672, bevolen, dat door het gansche landschap van Normandien de gevangenhuizen werden geopent voor alle personen, die ter zake van die misdaden zijn gekerkert: en dat in het toekomende die gene, die deswegen beschuldigt werden, zullen worden gevonnist volgens de keure, die zijn Majesteit by 't zelve raadslot belooft te zenden in alle gerigtsdwangen van Vrankrijk, omme een regel te zetten van de regtsplegingen, die de regters in de gedingen van Toovery moeten houden.

Is 't geen schande voor u, Duitschland, dat Vrankrijk in dit stuk wijzer als gy is! Dezelve Grandier was de man, die de lijkreden op Scevola de Sainte-Marthe voerde, welke onder de werken van dien deftigen Schrijver gedrukt staat.

IX. † Zeker Prioor van een der voornaamste kloosters te Parijs had den Heere Varillas veel vertelt van een boek, dat iemand zijner kloo-

ster-

† P. 282.

ſterlingen had geſchreven , om onder de drukpers te brengen , en verzogt hem , dat hy 't eens wilde komen zien.

Als Varillas den Prioor quam bezoeken , wierden d'er vijf groote ſtukken *in folio* , met de hand geſchreven op de tafel gebragt ; en de man ſtond verzet , als hy zag , dat het eerſte der vijf ſtukken , die maar een werk uitmaakten , getitelt was *Summa Deiparæ* , beduidende zoo veel als *den ganſchen inhoud van Maria.* Deszelfs ſchrijver was een oude kloosterbroêr , die zig beroemde , dertig jaren daar aan te hebben gearbeid , en wel twee of drieduizend vraaggeſchillen verhandelt , die van niemand voor hem waren aangeroerd. Namentlijk , om na behooren van zoo gewigtige zaken te ſchrijven , had hy gevolgt het voorbeeld van Thomas van Aquino ; want gelijk die zoo genaamde Sant , in zijn boek *den ganſchen inhoud der godgeleerdheid* , by voorbeeld , een vraag opſtelt , *of 'er een God is* ? alzoo deed deze Schrijver van 't Mariaboek ook dezelve vraag ; *of 'er een Maagd is* ? en zoo voort , alles dollemans wijze uitgevoerd.

Varillas , gevraagd wat hy van 't groote werk dagt , gaf den Prioor dezen Raad ; dat hy den maker (die nu een grijzaard van 74 jaren was) zou vleyen met de hope van het haaſt te laten drukken , dog telkens deze en gene zwarigheden voorſtellen , om hem ſlepende te houden , want dus doende was 'er kans , dat de ſuffende babbelaar ondertuſſen mogt komen te ſterven. Na zijn dood , zeide Varillas , moet gy het in 't vyer werpen ; want het nu te doen , ware een

een onbeleefdheid, die den ouden man te bijster zoude smarten.

* Drie gelastigde uit den Staat van Bretangne quamen tot den Lely-koning, om hem te begroeten. De Bisschop, die 't hoofd der bezending was, had vergeten wat hy zeggen moest, en bleef zoo stom als een mof staan. Toen wilde de Edelman, die naast aan hem volgde, het woord doen, en sprak met bedeesdheid; *Sire, mijn groote vader, mijn vader, en ik zijn in uwen dienst gestorven* . . . . De Koning viel hem in zijn reden, en beval hem te zwijgen, zeggende, *dat hy geen taal van dooden konde verstaan.*

XI. † Een Franschman, die in de boeyen gesleept wierd, ontmoettede een Spanjaard van zijn kennis, zeer mismaakt van wezen. *Waar gaat gy na toe?* vraagde de Spanjaard. *Ik weet (antwoordde de Franschman) waaragtig niet, waar henen men my wil voeren; misschien na Amerika, daar ik apen zal zien: hebt gy, die van hunne maagschap zijt, iets aan hen te bevelen?*

XII. ☩ De Bisschop van Belley, voor den Hartog van Orleans Gaston, die tussen Emery en Buillion, twee opzienders van 's Rijks inkomsten, zat, van Christus lijden prekende riep onder anderen, met zijn aanzigt na den Hartog gekeerd; *och Heere! zie ik u tussen twee dieven!* waar over 't meeste volk luidskeels begon te lachen. De Hartog, die geslapen had, wierd van 't geraas wakker, en vraagde wat

* P. 284. † P. 299. ☩ P. 300.

'er gaans was? *ontrust u niet*, sprak Buillion, *het geld ons, dat hy zegt.*

XIII. * In de voorledene eeuw (zegt Menagius) wierd de beroemde Budeus † verzoekschriftmeester gemaakt, om dat hy Grieks kende. In deze eeuw zou iemands kennisse van de Griekſche taal maken, dat hy 't niet wierd. Dat dit waar is, weten ook de gene, die buiten Vrankrijk wonen.

XIV. ✠ Het grootste voordeel, dat de Vorsten en Grooten der aarde boven en over andere menschen voor uit hebben, is, dat ze gedient worden van zulke, die zoo goed, of beter als zy zijn.

Dit gezeg van ‡ Don Quichot is zeer waaragtig.

XV. * Als de groote Huig de Groot te Rostok doodkrank lag, en een Predikant tot hem taal voerde daar hy van walgde, zeide hy, om te toonen dat hy liever wat anders hoorde; *ik ben Grotius. Zyt gy die groote Grotius?* sprak de Preker.

Ik vertelle dit niet als iets nieuws, dat we uit Menagius behoeven te hooren, want elk een weet het; maar ik late het voor af gaan, om dat daar after dus te lezen is.

Zoo haast men te Parijs verstaan had, dat *de Groot* te Rostok was gestorven, deed Vader Petau, vastelijk geloovende, dat de Groot in zijn hart Katholijk was, de Mis voor hem. Ook wierd 'er in dien tijd gezegd, dat de Groot zig Katholijk had willen verklaren, eer hy zijn ge-

* P. 240. † *Maître des requestes.* ✠ P. 342.
‡ *Tweede deel, 31ste hoofdstuk* * P. 320.

gezandschap in Zweden ging verrekenen, maar dat hy gevolgt had den raad van den gemelden Jezuijt Petau, welke was, dat hy zijn Zweedsche reis eerst zoude volvoeren, en dan zig in Parijs komen ter neder zetten, en zijn voornemen werkstellig maken. Hoe 't met deze mare gelegen is, of niet; dat is zeker, dat Petau de Mis voor hem na zijn dood gedaan heeft.

Hoor wat de Franschman zig elders laat ontvallen.

XVI. * *In Valerius Maximus staat een hoofddeel van de ondankbaarheid des Vaderlands tegen groote mannen. 't Is een vremde zaak, dat goede verdiensten afkeer en nijd verwekken, in plaats van erkentenisse, en navolging. Ik zoude by dat van Valerius Maximus wel een nieuw hoofddeel konnen voegen, en schoone voorbeelden hebben, om 't zelve te vullen. Men vind ze in onze dagen byna in alle wereldsdeelen; maar geen land verschaft ons grooter overvloed als Holland.....* Dit gezegd hebbende, gaat hy van Barneveld en de Witten praten, *enz.* maar wat raakt dat my? laat ik liever nog een snaaks toegiftje hier aan lassen, en daar mede van al deze rommeling een einde maken.

XVII. † Een keurlijk kenner van goelijkheden mag oordeelen, of Menagius wel oordeelt, als hy zegt, dat een schoon vrouwmensch zig op geen plaats schooner vertoont, als in 't bed.

Hy houd het met Izabelle, Koninginne van Kastilje, die gewoon was te zeggen, dat 'er geen ding zig schooner voor 't oog opdeed, als

* P. 364. † P. 357.

[*hombre d'armas en campo, obispo puesto en pontifical, linda dama en la cama, y ladron en la horca.*] Een krijgsman in 't veld, een Bisschop in zijn hoogststatelijkste kleedy, een juffer in 't bedde, en een struikroover aan de galg.

XVIII † Een koopman, op zee verongelukt, liet een zoon na met vele middelen. Als de zoon zijn 's overledenen vaders koophandel wilde navolgen, en zig ook op zeetogten begeven, poogde iemand zijner vrienden hem daar van af te raden, voorhoudende, hoe dat zijn vader op zee was gebleven, dat zijn grootvader het zelve lot bezuurt had, en dat 'er voor hem mogelijk niets beter stond te wagten. De jongman, dit zonder kreuning hebbende aangehoort, zeide tot zijn vriend; *ik bidde u, zeg my eens, waar is uw vader en grootvader gestorven!* *Op hun bed*, sprak d'ander. *Wel*, voer hy daar op uit, *durst gy dan nog op een bed gaan leggen?*

Achter de mengelvertellingen is gedrukt het boertig *verzoek-schrift van de woordboeken aan de Heeren der Fransche Akademie*, door Menagius in rijm geschreven, en dus beginnende;

A nos Seigneurs academiques,
Nos Seigneurs les Hypercritiques,
Souverains arbitres des mots,
Doctes faiseurs d'avant propos,
Cardinal-historiographes,
Surintendants des ortographes,
Raffineurs des locutions,
Entrepreneurs de versions,

Pe-

† P. 392.

Peseurs de breves & de longues
De voyelles & de diphtongues,
Supplie ————— &c.

Dat is,

Aan onz' Akademi-heeren,
Die het woord-geknabbel leeren,
Opper letter-zifters, regters,
En volmagtigde beslegters,
Makers van voorreden bladen,
Schrijvers van doorlugte daden,
Voogden van spraakkundigheden,
Meters van de taal en reden,
Overzetters, sprakenvegers,
Klank- en twee-klank letterwegers,
Geeft eerbiediglijk te kennen,
————— enz.

VIII. HOOFDDEEL.

Praxeos Mayernianæ ex adversariis, consiliis, ac epistolis ejus summa cura ac diligentia concinnatum *syntagma alterum*, quatuor tractatus continens: viz. I. De febribus. II. De morbis externis. III. De arthritide. IV. De lue venerea.

Dat is,

Het tweede samenstelsel der Artzeny-oeffening van Th. Mayernius, *uit deszelfs aanteekenboeken, raadgevingen, en brieven met*

groote zorge en naarstigheid byeengebragt, vervattende vier verhandelingen. I. Van de koortsen. II. Van de uitwendige ziektens. III. Van de Jicht. IV. Van de Venus-ziekte. Te Londen by Smith en Walford. 1695. *in* 8. 20 *bladen.*

De uitgevers, die het eerste bondelke der geneeskonstige verhandelingen van den Arts Mayernius voor eenige jaren in 't ligt bragten, hebben nu eerst hunne beloften van dit tweede ook aan de wereld mede te deelen konnen voldoen, zijnde te rug gezet door verscheide toevallen, in de voorreden gemeld.

Ik zie, dat dit een zeer gereed werk is, het welke den Geneesheren, of liever den leerlingen in de Artzeny konst, die nog niet veel verschot van beproefde geneesmiddelen hebben, zonderling kan te stade komen. Want hier word met geen grooten ophef nogte met breedsprakelijke zintwistingen over den aart der ziektens geredeneert, maar alleenlijk aangewezen, welke en hoe velerley Artzenyen tegen zulk of zulk een quale heilzaam zijn. Deze worden zeer onderscheidentlijk op haar maat en gewigt voorgeschreven, dikwils met bygevoegde uitwerksèlen, die de voorgeschrevene bergstoffen, gemaakte zouten en geesten, balssems, zalven, likkingen, dranken, smeersels, smouten, siropen, olien, poeders, pillen, kruiderven, pleisters, pappen, rookingen, aarsspeuitingen, brakingen, kakkingen, en aderlatin-

latingen, bevonden worden gedaan te hebben. Wat kon men meer begeren?

In het eerste stuk staan de genezingen der *inwendige ziekten*, hier der koortsen, en uitwendige ziekten; en by de koortsen ook der Pest, die snoode verdelgster des menschelijken geslagts.

Het mogt iemand vremd dunken, aan 't hoofd der tweede verhandeling, welke vier in getal dit tweede stuk uitmaken, het *kolijk* of de darm-jicht by de *uitwendige ziekten* te zien staan; en dat is zoo wonder niet, want dewijl men uitwendige ziekten noemt, die men voor d'oogen ziet, met de handen betast, en wel meest met uiterlijke middelen geneest, wat doet daar, zou men zeggen, het zoo genaamde *kolijk* by? 't welk een pijn is, niet uitwendig, maar binnen in 't lichaam woedende, en wel veeltijds zoo vervaarlijk, dat geen henker met zijn foltertuigen en knevelkoorden eenen gevangenen lijder zoo veel weedom op den pijnbank kan aanbrengen, als die gruwzame darm-beulinne den genen, dien ze in 't bed werpt. Maar gy moet weten, lezer, de uitgevers voegen d'er thans dit hoofddeel van 't *kolijk* alleenlijk voor aan, om dat ze het, volgens de verhandeling van den Schrijver, naderhand eerst magtig geworden zijnde, te fraay oordeelen, dan dat het verborgen bleef. Reken het derhalven voor een toegift.

Achter de genoemde buikpijn volgen de hulpmiddelen tegen *darm-scheursel*, *vlees-scheursel*, *aarsdarms uitschieting*, *aarszweren*, *aderbreuke in de ballen*, *zwerige borst-kanker*, *keel scheur-*

ſel, en *ruggebeen-ontzetting*; wijders tegen het *vyer*, en allerley *zweren*; tegen de *beten van dolle honden*, *bloed-verettering*, en *vyerige roodheid in 't aangezigt*; tegen de *ziltige ſlijmquale*, *tronypuiſten*, *tronyvlakken*, en *hardheid van 't vel*; tegen de *dauw wurm*, en de *uitvallende nagels*, een ſoort van ſchurft; eindelijk tegen de *booze ſchurftheid*, *lazery*, *melaatsheid*, *haarwurm*, *krauwaadje*, en velerley *vyerige zeeren*. Daar meê loopt de tweede verhandeling ten einde.

In de derde word de genezing van de *jicht* of krankheid der leden beſchreven.

De vierde ſpreekt alleen van de *Venusziekte*. Voor af gaat een berigt, meldende de kragt van 't quikzilver, deszelfs welbevondene toebereidingen, en hoe de geneeswijze daar mede moet aangevangen werden, met een tuſſenlaſſing van 't *quijlen*. Tot de zaak zelf behooren de teekenen en toevallen, die men aan iemand, verſch met dat vuil beſmet, gewaar word, daar na de algemeene genezing van 't zelve; 't welk beſloten word met de artzenyen voor *druiperts*, *klapooren*, of nog zwaarder geeſſels der ontuchtige Venusjankers, als *neuszweren*, *keelpuiſten* en andere *pok-knobbelen*, my te walchelijk, dan dat ik ze hier te boek ſla.

IX.

IX. HOOFDDEEL.

La Secretaire des amans, ou la maniere d'écrire avec justesse sur differents sujets. Par *** Gentilhomme à la Cour de France.

Dat is,

*De Geheimschrijver der verliefde, of de manier omme na behooren over verscheide voorwerpen te konnen schrijven. Door *** Edelman aan't Hof van Vrankrijk. t'Amsterdam by *** 1695 in 12. 17 bladen.*

VAn dit soort van boeken, geschreven voor zulke menschen, die daar uit een schrijfstijl willen leeren, vind men in alle spraken verschots genoeg. De titels zijn gemeenlijk, *geheimschrijver*, *zendbriefschrijver*, of van dergelijken inhoud. 't Is waar, de brieven, daar in begrepen, zijn doorspekt met spreekwijzen, die den instellers van dezelve zeer fraay en uitgelezen schijnen; maar hy moet van eenen droogen geestader zijn, die genoodzaakt word zig van dusdanige voorschriften te bedienen, als hy de penne op 't papier wil zetten. Is 't geen gelegene kerkgang voor iemand, die zijn lief met vleytaal, of zijnen vrind met klemsprake wil bekoren, deze of andere *geheimschrijvers* eerst eens op te slaan, en een paar krukken daar uit te stelen, met

welke hy als een krepel over 't papiere veld gaat hinkendepinken?

Gy zijt te beklagen, lezer, al wie zoo kranken toevlugt behoeft. Ik zoude dan dezen Geheimſchrijver niet verwaardigt hebben aan te roeren, indien hy ſlegts voorſchriften van minnejankery-brieven, zonder andere ſtoffe, verſchafte: maar ik vinde onder het doorbladeren van 't werkje, dat deszelfs Schrijver ſomwijlen ook andere voorwerpen neemt: want van de tweehonderd en drie en veertig brieven, daar in begrepen, rollen eenige over zedelijke en geeſtelijke ſtoffen, gelijk als vertrooſting in ziekte, rouwbeklag over 't afſterven van echtgenooten, ouders, en kinderen, beſpiegeling der menſchelijke zwakheden, en wat des meer is. Dit 's 't echter alleen niet dat hier ſchuilt.

Zaken, die op dezen onzen oorlogstijd ſlaan, worden op ſommige plaatſen ook verhandelt, en 't zy de ſchrijver een edelman aan 't Franſch Hof is, gelijk de titel ons wil doen gelooven, of niet; hy is voor al geen pluimſtrijker van Louijs den veertiende, maar verfoeit die peſten en oorvleijers, welke zijn Majeſteits gebreken (hier niet verzwegen) ten Hemel heffen. Hy toont met voorbeelden, hoe verderffelijk de ſchandelijke vleiſprake den Vorſten zy, en dat het groot bohámaken en ſnorken der huurpennen dikwils haar zelven, en haren Opperbaas, dien ze prijzen, beide ten ſpot ſtellen. Zoek ſtaaltjes *pag.* 25. 169. 177. 180. 181. 182.

In den een en twintigſten brief, quanſuis

aan een Hoveling geschreven, word als een quade pluimstrijkery dezer eeuwe misprezen, dat men een welgelukten aanslag van Vorsten boven de waarde der zaken verheft: dat men niet aanmerkt, of het feit billijk of onbillijk, en of het niet door schelmstukken, en trouwloosheid, volvoerd is, maar slegts prijst, om dat het zoo wel uitviel.

Zulk een Held dan is gelukkig, by gevolg ook *groot*.

Het steekt onzen Zendbrief-schrijver tegen de borst, dat zelf mannen van eer het perk van eerlijke lof-uiting te buiten tredende, tot oneerlijk gatlikken vervallen. Hoe? zegt hy, een Vorst, die door een onregtvaardige heerszugt zijnen gebueren van hunne landen berooft, en alles op zijn hoornen neemt, dien geeft het wuft gemeen zeer ligtelijk den eernaam van *de Groote*, maar my dunkt, dat 'er niets kleiner is, als zulke vorsten. *enz*.

Zekerlijk heeft hy in dit gezeg, en 't vervolg van dien, den tegenwoordigen Koning van Vrankrijk op 't oog; 't welk ik te vryer mag zeggen, om dat hy in den bladwijzer deze plaats aanwijst met zijn 's Majesteits naam, alwaar hy ook een vergelijking maakt tussen den gemelden Franschen Koning, en zijn Majesteit van Groot Britanje, onzen allerdoorlugtigsten Hollander.

'k Zie ook zijn hooggedagste Britannische Majesteit omme deszelfs zedigheid voorbeeldelijk aangehaald *pag*. 196.

't Geval van den Heere Martinet, Vleidigter ten dienst van 't Fransche Hof, die een
lang

lang gedicht ter eere van zijnen Koning Louijs gemaakt hebbende, als hy 't zelve in een aanzienelijke vergadering wilde opzeggen, en aan den brok schier worgde (dat 's te zeggen, by mangel zijner geheugenisse in 't midden bleef steken) staat in den 99sten brief vermeld.

In de honderste gaat onze Schrijver over 't voorgaande nogmaals uitweiden, en onderzoekt de reden, waarom de gemelde Martinet, na dat hy d'er zoo kaal afquam, daarenboven in ongunst raakte.

Wederom geeft hy hier te kennen zijn afkeer van vuile vleyery, en prijst zekeren Roomschen Regtsgeleerde, die van een Keizer (welke zijn eigen broeder vermoord had) aangeport zijnde, om dat schenstuk in den vollen Raad goed te pleiten, den Vorst tot antwoord gaf; *dat het zoo ligt niet was, een misdaad te regtvaardigen, als te bedrijven.*

Sprak al de wereld zoo (dus gaat hy daar op voort) men zoude zoo vele lafhartige oorvleijers niet bezig zien, niet alleenlijk met de quade feiten der Vorsten te verontschuldigen, maar ook met hunne wreedheden, en ongeregtigheden op te hitsen. Men zoude een vermaarde maatschappy niet zien vernieuwen de buitensporigheid der Athenienzers, die eertijds uit flikkeflooijery voor Demetrius dusdanig een raadsbesluit namen. *Alles wat de Koning Demetrius gebied, dat zy vast en heilig by de Goden, en regtvaardig by de menschen.* Allerverdoemdste doemtaal!

Is iemand belust te lezen, wat onder den naam van zekeren geestelijken Vader aan een schoo-

schoone Hugenoote, wegens haar bekeering tot de Roomsche Kerke, en haar huwelijk, geschreven word; de 142ste brief zal hem te regt helpen.

't Afbeeldsel van den beroemden Prins van Kondé word gevonden *pag.* 273, en geen onaardig antwoord aan een juffer, die haren vriend verzogt had, dat hy haar een bruiloftsbed wilde koopen *pag.* 277.

De honderd- en vijf en negentigste brief (en daar mede scheide ik van den geheimschrijver af) als van een Godgeleerde geschreven, spreekt van den waan der menschen, dewelke zig vermetende alles te kennen, echter van hun zelven onkundig zijn. Zie daar, ze luid aldus.

L'homme a sans doute de grandes connoissances, & son esprit est continuellement occupé a en aquerir de nouvelles: il porte sa curiosité jusque dans le Ciel; il connoît la justesse des astres aussi distinctement que le mouvement d'une montre: les Astronomes predisent les eclipses deux mille ans a l'avance: l'homme a invente des lunettes, & autres machines, par le secours desquelles il de-

De mensch heeft zekerlijk groote kennisse, en zijn vernuft is gestadiglijk bezig, met nieuwe te krijgen: hy brengt zijn nieuwsgierigheid tot in den Hemel; hy kent de nette gesteldheid der starren zoo onderscheidentlijk, als de beweging van zijn uurwijzer: de Starreloopkundige voorzeggen de Zon- en Maanzwijmen twee duizend jaren van te voren: de mensch heeft uitgevonden de verrekijkglazen, en andere werktui-

determine les differens mouvemens du ſoleil, & il voit enfin des tâches & des irregularitez dans les choſes les plus parfaites. Cependant aprés avoir compris toute la terre, il ne peut ſe comprendre lui-même. Les plus grandes choſes quoi qu'elles ſoient au deſſus de nous, ne ſont pas au deſſus de nôtre eſprit ; mais nôtre eſprit eſt au deſſus de lui même. Nous ne pouvons nous comprendre, qu'en adorant Celui, qui nous a donné l'être, & nous ne pouvons pretendre de nous connoître nous mêmes, ſans empieter ſur les droits de Dieu.

Cet Etre infiniment ſage a jugé a propos de nous derober la connoiſſance de nous mêmes, & par ce moyen quelques deſirs que nous ayons de tout ſavoir, on peut dire, que nous ne ſavons preſ-

tuigen, door welker behulp hy de verſcheide bewegingen der Zonne bepaalt, en hy ziet eindelijk vlakken en ongeſchiktheden in de volmaaktſte dingen. Ondertuſſen, na dat hy den geheelen aardkloot bevat heeft, kan hy hem zelven niet begrijpen. De allergrootſte zaken, hoewel ze boven ons zijn, zijn nogtans niet boven onzen geeſt, maar ons verſtand is boven zijn eigen zelf. Wy konnen niet begrijpen den Genen, die ons het wezen gegeven heeft, dan in Hem aan te bidden, en wy konnen ons niet vermeten, ons zelven te kennen, zonder met eenen in Gods regt in te dringen.

Dat oneindig-wijze Wezen heeft goed gevonden ons de kenniſſe van ons zelven te ontnemen; en op deze wijze, hoe groote begeerten wy hebben om alles te weten, men kan zeggen, dat wy by na niets weten,

presque rien, puisque nous ne savons pas ce que nous sommes. Dieu anime les ressorts de notre ame, mais il ne juge pas à propos de nous decouvrir les secrets admirables qui les font mouvoir, & ne veut que personne que lui connoisse son ouvrage.

Croyez-vous que la curiosité de l'homme ne soit pas de tous les tems, & que les honnêtes gens des siecles passés ayent vecu au hazard?

Les plus simples ont la même envie, que vous avez: les plus emportés n'en sont pas exempts, & les libertins mêmes ne peuvent s'empêcher d'y faire des reflexions: personne enfin n'est insensible a cet interêt commun, chacun y pense, mais tous les hommes y pensent avec peu de succes.

Ce que l'homme doit sa-

ten, dewijl we niet weten wat wy zijn. God voert de beweegraderen van onze ziel aan, maar Hy agt het niet oorbaar, ons te ontdekken de verwonderlijke geheimenissen, die dezelve doen bewegen, en Hy wil niet dat iemand, buiten Hem, zijn werk kenne.

Geloofτ gy, dat de menschelijke weetlust van allen tijde het niet geweest is? en dat de menschen der voorledene eeuwen los, en by geval geleeft hebben?

De allereenvoudigste, hebben den zelven trek gehad, welke gy hebt; de buitensporigste zijn d'er niet vry van, en de vrygeesten zelve konnen zig niet weêrhouden van daar over gedagten te nemen: eindelijk daar is niemand die van dit algemeen belang niet gevoelig is, elk een denkt 'er om, maar alle menschen denken d'er om met weinig goed gevolg.

Het gene de mensch moet

ſavoir, c'eſt qu'il n'eſt rien. Du reſte il doit adorer les profonds miſteres de la Providence, & conclurre avec Salomon, que le ſilence d'un homme ſage eſt preferable au raiſonnement d'un philoſophe. Je ſouhaite que vous ſoyés de mon ſentiment &c.	moet weten, is, dat hy niets is. Voor de reſt, hy moet de diepe verborgentheên der Voorzienigheid aanbidden, en beſluiten met Salomon, dat het ſtilzwijgen van een wijs menſch beter is als de redekaveling van een wijsgeer. Ik wenſche, dat gy van mijn gevoelen moogt zijn.

Een ygelijk, die met my 't voorgaande leeſt, zal bekennen, dat zoodanig een ſchrijfſtijl niet zonder bevalligheid is, dog teffens moeten gedoogen, dat hem in den naaſtvolgenden brief voorkomt een ſtoffe, die van de pas gemelde zedetaal zoo veel verſchilt, en by een ernſthaftig gemoed zoo zoude afvallen, in reuk en ſmaak,

Als drek op lieffelijke kruiden,

en toeſchijnen, zoo verre van den anderen gelegen te zijn,

Als 't Noorder Aſpunt legt van 't Zuiden.

Want (wie zou 't gelooven?) dezelve penne, die terſtond zoo ſtigtelijk ſprak, vertoont ons hier een minnejanker, raadgevende aan een Juffertje van veertien jaren, dat ze dog twee ſchoone onnoozele, die nooit iemand quaad

gedaan hebben, niet langer in ſtrenge gevangeniſſe wil houden, maar in vrye lugt laten wandelen. Dat is, dat ze hare borſten voortaan niet meer onder eenig halsgewaad zoude bedekken, maar naakt, en bloot, voor 't oog van al de wereld laten ſpelen.

Nu, ziet gy, Boekzaalkijkers, dat geen minnevlaag heden mijn ſtemmigheid zoo verre heeft konnen verzetten, dat ik tot het uittrekken van eenen enkelen minnebrief uit den geheelen hoop my zelven verontledigt hebbe.

X. HOOFDDEEL.

Gedeonis Harvei, M. D. Medici Regis & Reginæ *Ars curandi morbos expectatione*; item *de vanitatibus*, *dolis*, *&* *mendaciis Medicorum*. Accedunt his præcipue ſuppoſita & phænomena, quibus veterum recentiorum, que dogmata de Febribus, Tuſſi, Phthiſi, Aſthmate, Apoplexia, Calculo Renum & Veſicæ, Iſchuria, & paſſione Hyſterica convelluntur; aliaque veriſimiliora traduntur. *Multi magni morbi curantur abſtinentia & quiete*. Celſ.

Dat is,

Gideon Harveus (*Koninklijken Arts*) *konst om* ziektens te genezen met wagten: *mitsgaders* van de ydelheden, bedriegeryen, en leugens der Geneesheeren. *Hier by komen voornamentlijk de onderstellingen en verschijnsselen, op welke de grondleerstukken der ouden, en nieuwen, wegens de Koortsen, Hoest, Tering, Engborstigheid, Geraaktheid, Steen der Nieren en Blaze, Wateropstopping, en Lijfmoeder-opstyging worden om ver gerukt, en andere waarschijnelijker dingen te berde gebragt.* Vele groote ziektens worden genezen door onthoudendheid, en ruste. *Celsus. t'Amsterdam, na 't Londensche afdruksel* 1695. *in* 12. 14 *bladen.*

ZOnder my in 't gekijf der Artzen in te laten (want men vind ervarene en onkundige, die dien naam voeren) mag ik wel zeggen, denk ik, dat de Geneesheer Harveus een der gener is, wiens inneembriefje bestaat in geen zekere maat van drooge of natte kruiden, dranken, nog sappen, likkingen, nog gorgelwaters, suikersels, nog siroopen, maar in een veeltijds heilzamen raad van een enkel woord, *wagt!*

Het is waar, *wagten* komt altijd niet te pas,

maar

maar echter bevind men, dat Artzen, die luttel of niets voorſchrijven, den kranken in ſommige toevallen meer helpen, of ten minſten zoo veel bate toebrengen, als andere met een menigte morsdranken en vijze apthekeryen. Deze Engelsman hebbe te beantwoorden wat hy tegen de Geneesheeren, en hunne maatſchappyen van dezen tijd, inbrengt. Hy roskamt, ja hy harpoent hen, dat het door vlees en ribben kraakt. Hy ſpreekt van Ezeldoktors, Melkdoktors, Vleeshouwery-doktors, en ik wete niet welke quanten meer: hun gemeen doen en laten noemt hy bedriegery. Taal, die geen omwegen gebruikt, maar zonder tolk verſtanelijk is voor al wie Latijn kent.

Zekerlijk zullen vele Geneesheeren met hem niet eensgezind zijn in 't ſtuk der artzenyen, die hy of prijſt, of laakt, al houden ze, zoo wel als hy, het zeggen van Celſus, dat op den titel ſtaat, voor waaragtig.

Veel ziektens worden uitgebluſt
Door zig t'onthouden, en door ruſt.

XI. HOOFDDEEL.

Aanmerkingen over 't gene men Geluk *en* Ongeluk *noemt in 't ſtuk der* LOTERYEN, *en over 't goede gebruik dat men d'er van kan maken, uit het Frans vertaalt. Te Rotterdam by* Barent Bos 1696 *in* 8. 16 *bladen.*

GRoot gerucht maakten de veelvuldige Loteryen, die onlangs alomme in Holland in zwang gingen, en nog niet geeindigt zijn. Is 't niet aardig? de uiterſte gierigheid word, in weêrwil van haar zelve, door een opgeſtelde Loterye milddadig, en de arme trekken van de allerwrekſte ſchrapers, die anders, niet zonder weedom van hun ziel, naauwelijks een quaên deuit zouden ten beſten geven.

Engeland, om geldmiddelen te vinden zonder hare onderzaten te belaſten, had dit loten uitgedagt (dusdanig een aanvang neemt dit boekje) en 't woey van daar wel haaſt tot ons over. Elk een ſprak van het geluk, dat hem in 't loten meê-, of 't ongeluk, dat hem tegen gevallen was; maar als men de meeſten vraagde, wat *Geluk*, of *Ongeluk* was, dan ſtonden ze en keken als gras-maayers. De Heer *Klerk*, door zijn groote geleerdheid wijdberoemd (want dezen verzekert men ons den Schrijver te zijn) nam hier uit aanleidinge tot het maken van dit werk, waar van hy voor af een ſchets geeft; willende dat het woord * *Lot* oud Saxiſch

* P. 7.

Saxisch is, een tale, die veel met het Grieks, zoo hy zegt, zoude over een komen: 't welk hy ook met het Griekſche woord * λοſχὴ [*lonchee*] poogt te bewijzen.

Hy gaat navorſſen, wat *Geluk*, of *Ongeluk* is; niet het welke ſomwijlen iemand overkomt, maar † dat gelijk als aan den man vaſt is, dien, om dat hy gelukkig of ongelukkig is, alles wat hy onderneemt, moet voor of tegen de wind gaan: dog hoe ongeſtadig dit is, leeren we uit de doorluchtigſte voorbeelden der oude Griekſche en Latijnſche Helden.

Zoo heeft men al van ouds her die herſſenpop gedient, en de Chriſtenen, ſchoon z'er geen denkbeeld van hadden, namen die van de Heidenen over. Maar indien 'er dusdanig iets ik weet niet wat was, 't welk de menſchen gelukkig of ongelukkig maakt, het moeſt een van deze ✠ vier wezen.

I. Of het *Noodlot*.

II. Of de *Fortuin*, anders het Geval.

III. Of een *goede of quade* * *Geeſt*.

IV. Of eindelijk GOD zelf.

Maar dat het geen van deze vier is, gaat de Schrijver op de volgende manier bewijzen.

Eerſtelijk, de Heidenen, en byzonderlijk de Stoïken wilden, dat alles door een onvermijdelijk *Noodlot* geſchiedde, welke was een eeuwige onveranderlijke aaneenſchakeling van zaken, die niet konde verbroken werden; zulks dat alles wat 'er gebeurt, moeſt gebeuren: dog dat 'er dit niet is, bewijſt de Heer

 Klerk

* *Dit beduid* Lot. † P. 11. ✠ P. 23.
* *Dien de Heidenen* Genius *noemden*.

Klerk met verscheide redenen, zelfs uit de *Loteryen.*

Hy ontdekt het bedrog, dat 'er in die spreekwijze van een *goed of quaad Noodlot* steekt, en toont de quade gronden der stijve Stoïken, met onderzoek van het woord * *Destin* [Noodlot] in de Fransche woordboeken, besluitende dat het een enkel *niets met al* is.

Het tweede, dat hem stond na te sporen, was de *Fortuin*, een Godheid, afkomstig van de Grieken, welke, nader onderzogt, niet wisten, wat zy daar meê zeiden. † Aristoteles waant, dat de *Fortuin*, en 't *Geval* daar in van den anderen verschilden, dat de eerste zig vertoonde in de daden der Nature, die vrywillig werken; het laatste omtrent zaken, die dat niet hadden. De Latinen stelden dit onderscheid niet; en Cicero zegt, *wat is het Lot, de Fortuin, het Geval, en d'uitkomst anders, dan wanneer iets dus gebeurt, dus uitgevallen is, dat het of niet of anders konde gebeurt en uitgevallen zijn?* Demokrijt, en andere die wijzer waren, zeide, dat de Fortuin niets beteekende, en dat men d'er geen denkbeeld van had. Zoo vatteden 't ook de Oude Christenen; en de Heer Klerk ontkent niet, dat 'er *Geval* is, maar hy erkent zulk een, dat van het Heidensche verschilt, en dit brengt hy tot de ✠ *Loteryen* t'huis.

Het *Geval* wil dan niets anders zeggen, als dat 'er niets is, 't welk noodzakelijk maakt, dat een zaak of lot, dus of zoo uitvalt.

Maar, mogten sommige zeggen, al konnen

* P. 35. † P. 43. ✠ P. 53.

nen wy juist niet net beschrijven wat *Geluk*, of *Ongeluk* is, d'ondervinding leert het ons echter wel dat 'er dat is; daar zijn menschen, die in het spelen altijd winnen, andere die doorgaans verliezen: zoo ook in 't loten.

Dit ontkent onze * Schrijver, en houd staande (bedrog en konst van spelen buiten gesteld) dat, zoo twee even gelijke en even ervarene speelders een langen wijl spelen, d'een mag een dag, ja een week achtervolgens winnen, maar na wat tijd zal d'ander ook zijn beurt wel hebben, en, als men 't rekent, daar zal van beide luttel gewonnen of verloren zijn.

Vraagt iemand, waarom de menschen dan zig van de gezeide woorden, die niets beteekenen, meer als twee duizend jaren bedient hebben, hy stelt hier † drie zaken, die daar toe aanleiding gaven, wat te wijdloopig voor my om na te schrijven: waar by komt, ✠ dat de menschen niet darden klagen over de Goden, of de Voorzienigheid, en dan leidde men alle quaad op de *Fortuin*. De Christenen, die de Heidensche schriften lazen, leerden dit ook allenkskens, en dronken ongevoelig dit gevoelen in: waar door ze dat voordeel hadden, dat zy al haar achteloosheid, en domme misslagen op haar *Ongeluk* en *quade Fortuin* schoven, en nu, wil men, is 't onmogelijk geworden, die woorden te laten varen, om dat men dan zijn meining niet zoude konnen uitdrukken: dog hier kan men leeren, hoe men zig daar van mag bedienen, en hoe niet. Dus hebben we

* P. 64. 65 *enz.* † P. 72. ✠ P. 78.

twee nietigheden gehad, waar van een verſtandig naſporer geen begrip kan maken.

De goede of quade * Geeſten, of Engelen, die in de derde plaats voorkomen, weet men te verſtaan, maar deze zijn echter geenzins de oorzaak van *Geluk*, of *Ongeluk*. Plutarchus leert ons, wat de Heidenen van deze Geeſten begrepen, te weten dat yder menſch zijn Geley-geeſt of Bewaar-engel had: en in het zelve waangeloof waren d'Oude Chriſtenen.

Laat ons nu eens ten vierden en ten laatſten gaan zien, of, en hoe verre GOD omtrent het *Lot* iets doet. Rond uit gezegt, de Heer Klerk heeft hier † uitdrukkingen, die op plat-Remonſtrantſche gronden ſteunen. Hy wil, dat Gods voorzienigheid geenzins over het *Lot* gaat, maar dat het alleen een gevolg van Gods algemeene Voorzienigheid is, waar door Hy alles doet, behalven quaad: dat God wel weet, hoe 't *Lot* zal vallen, maar dat hy 't niet verandert; kort om, dat men niet kan bewijzen, dat God byzonderlijk in het *Lot* is. Hy beantwoord de plaats *Spreuken* 16. *v.* 33. Het Lot word in den ſchoot (dat is, *in de holte van eenig vat*) geworpen, maar het ganſche beleid (of *ſlotvonnis*) daar van is van den HEERE. Hy ſtelt ook dat de ✠ Donder maar een gevolg van de algemeene Voorzienigheid is, en een Mugge vry opmerkelijker als den Donder: dat God zig van den Donder en 't Lot ſomtijds wel bedient, maar dat dit zeldzaam is; waar uit men niet kan beſluiten dat het altijd zoo geſchied:

* P. 86. † *Zie het ganſche achtſte hoofdſtuk p.* 91. ✠ P. 102.

schied: want dat men anders alle uitwijzingen van 't *Lot* voor wisse Godspraken zoude moeten aannemen.

Wijders gaat de Heer Klerk toonen, * dat Gods byzondere Voorzienigheid over het *Lot* te gelooven, een gevoelen der oude Heidenen was, als der Arabieren, der Grieken, der Romeinen: dat de oude Christenen door het opslaan van een boek, Heidenscher wijze, zig daar van bedienden; dog daar van kan men ook in de schriften van den zeer geleerden Heere Antoni van Dale lezen: eindelijk antwoord hy breedelijk op de vrage, of de Zaligmaker † zulks ook niet deed, *Luk*. 4. 18.

Daar hy verder onderzoekt, of de Overheden niet wel doen, als zy *Loteryen* toestaan, spreekt hy met groote lof van de byzondere goede Staatkunde onzer Regeerders, boven die van Roomen, en Spanje; ✠ op den voet als God oulinks zijne Wetten gaf, waar in Solon ook beroemd was.

Hy schetst de hooge ‡ wijsheid van Neêrlands wetten, byzonderlijk in de *Loteryen*. Hy toont, * hoe men behoorde in dezelve in te leggen: welk het tweederley oogmerk is der menschen, die daar in schrijven, of met goeden inzigte, of uit gierigheid: hoe elk met de getrokke prijzen moest handelen (dewijl de Izraëliten tot onderhoud van den godsdienst en de armen vry meer betaalden, als men hier eist; ja ook de Heidenen) en op wat wijze met zulke giften ware lof te verdienen is.

* P. 108. † P. 120. ✠ P. 131.
‡ P. 134 *enz.* * P. 142.

Na dat de Schrijver ook de Christelijke zedeleſſen daar omtrent heeft aangewezen, geluſt het hem in het twaalfde hoofddeel een geleerde uitweiding over de leere der milddadigheid te doen, en beſluit zijn werk in het volgende met een vergelijking van 't gedrag, dat men in den godsdienſt, zonder uitzondering, moet houden met dat van de genen, die in de *Loteryen* inleggen: alle 't welke met een opmerkelijke plaats uit Paſcal word beſloten.

By den zelven *Barent Bos* is uitgegeven, *Verhandeling van het Ongeloof*, waar in onderzogt worden de algemeene oorzaken en redenen, die de Ongeloovige bewegen tot het verwerpen van den Chriſtelijken godsdienſt, met twee brieven, waar in deszelfs Waarheid eigentlijk bewezen word. In 't Franſch beſchreven door *J. le Clerc*. 1697. in 8.

Zie het uittrekſel van 't Franſch in Hooy- en Oogſtmaand 1696.

XII. HOOFDDEEL.

D. VAN HOOGSTRATENS *gedigten*. *t' Amſterdam by* Jakobus van Hardenberg 1697. *in* 4. 52 *bladen*.

LEzers, die gewoon zijt u zelven niet aan rijm te vergapen, maar zuivere digttaal te onderſcheiden, ik noodige u op dit werk, als op iets, dat u dagelijks niet voorkomt.

Een

Een * Rotterdammer schenkt u hier zijne Hollandsche vaarzen, waar in u niet zullen ontmoeten eenige Amsterdamsche of Haarlemsche wanspellingen, hortwoorden, nogte sleeplendige Bastaardyen,

Die thans zoo laf haar taal verteuyende aan den klank
Der straattoon het begrip verbijst'ren tegen dank,

gelijk de Digter Oudaan spreekt.

'k Wil zeggen, gy ziet hier geen Schrijver, die *pijl* op *peil*, of *zeid* op *tijd* rijmt; hoedanigen wangalm een deel Rijmers in Neêrland, en byzonderlijk in die groote Amstelstad, dagelijks laat hooren, 't welk

Haar loutre armoedigheid in 't rijmen dus bedekt,
En voor het heldre Duitsch een warretaal verstrekt;

Maar gy ziet hier een Poeët, een regtschapen Poeët, die op den voorgang, en in 't voetspoor van Hoofd, Vondel, en den Ystroomdigter, ten Zangberg heeft leeren stijgen, die, van aloude Griekse en Roomsche lessen wel onderleid, een menigte klimmers achter zig gelaten heeft, en, ziende, dat ze tot geen digten maar enkel schreeuwen bequaam waren, hen nooit meer de hand heeft willen toereiken. Dus, als een Zwaan door de wolken gebroken, ver-

* *Arts, en Konrektor der Latijnsche Scholen te Amsterdam.*

vertoont hy zijn vlugheid alleen voor kenners: want in dezen digthatenden tijd ware het een dwaasheid, verdiende lofſprake van het gemeene ſoort der lezers te wagten.

Principibus placuiſſe viris non ultima laus eſt.
Dat is,
De beſte lofſpraak wech te dragen,
Is, brave mannen te behagen.

Dat dit geluk den Heere David van Hoogſtraten beſtraalt, blijkt uit de eerdigten, die de doorlugtigſte Digtereſſe en Digters Katarine Leſcailje, P. Francius, J. Broekhuizen (die eenling-paarl in 't navolgen van den eigenaardigen zwier der oude Fenixdigters) J. Vollenhove, A. Moonen, en andere hem hebben toegezongen. Dat 'er van my niets by geſchreven ſtaat, mag iemand verwonderen, dog heeft zijn reden, ſtraks uit een woord te vatten. Niemand kan met meer waarheid, niemand met meer bevinding (dat durve ik roemen) van dien Digter ſpreken, als ik, die van kindsbeen af met hem in het Digt- en Letter-perk, met de alleropregtſte boezemvriendſchap, en byna met een meer dan broederlijken ommegang ben geoeffend: ja, zoo ik daar in roem zogt, dat we met ons tween, nog maar Jongelingetjes zijnde, de eerſte beginſſelen onzer Digtluſt darden openbaren, ik mogt hier het gedigtje, dat de Poeët Antonides op ons maakte, wel inlaſſen, beginnende

De teed're jeugd ſlaat nu aan mannewerk de
hand,
En 't heeft zijn voeglijkheid, en ſtaat op zijne
beenen,
Geeft dan de Hemel nu dus vroeger het ver-
ſtand? enz.

Maar daar over is al gras gewaſſen.

Zijn werk behelſt Heldendigten, Bruiloft- Geboorte- en Lijkzangen, Lof- en Mengeldigten, Byſchriften, ſtigtelijke Vaarzen, en Vertalingen.

Dus mengt hy onverdrietig hoog en laag,
En maakt de doffe of laffe geeſten graag.

Zijn Zege-vaarzen ſtrekken ten puikſtaal, hoe ſtijf hy de ſnaren weet te ſpannen, als 't pas geeft. Zijn Bruiloftsdigten telen in de ziel zoo veel vreugde, als zijne Lijkgezangen treurigheid. Zijn Lof- en Mengeldigten vallen zoo veel te bevalliger, als men in yder derzelver verſchot van fraaije gedagten, naar eiſch der onderwerpen, ziet uitmunten.

Maar (op dat ik de Lijkgedichten zoo niet voorby ga) 't heeft my, en mijne vrienden, goed gedaan, dat de Heer Hoogſtraten, die met my in zijne jongelingſchap menigmalen onder de oogen van den Neêrduitſchen Dichter Joachim Oudaan is geweeſt, zig als een dankbaar gewezen Leerling van dien klemtaalſprekenden Man aanſtelt; wanneer hy in zijn uit-

uitvaartgezang, onder andere, deze rondborſtige taal voert.

* *Al word hy nu noch na zijn dood beſprongen*
Door 't drieſt geweld van toomelooze tongen,
Verkleenende zijn hoog verlicht verſtand;
Hoe kan ik hem behoorlijke eere weigeren,
Daar hy, gewoon zoo hemelhoog te ſteigeren,
Van boven blonk voor 't oog van Nederland?

Een zeker Leidſch Hoogleeraar zal lichtelijk zien, by aldien hy zoo veel Neêrlandſch kent dat hy dit in den grond verſtaat, werwaarts die bombe geſchoten is, en dat 'er meer Rotterdammers, als ik, zijn, die niet konnen lijden, dat men naarſtige mannen na hun dood al te bits begrimt.

Ook kan men dit in den Heere Hoogſtraten te min misprijzen, om dat hy, buiten zijn ſchuld, van de Leidenaars verdagt gemaakt, en in openbare ſchriften verongelijkt is: en dus zal niemand zig verwonderen, dat men hem in zijn † Mengeldigten tegen den ontijdigen drift der lettervlegels hoort uitvaren, en de Deugd zegepralende invoeren, daar ze de boosheid als *haverkaf* van de wind verſtrooid ziet.

Nu had ik nog drie woorden te zeggen over de gedigten, die, van den Dichter op mijnen vertaalden *Herodiaan*, en meer andere ſtoffen, voor dezen gemaakt, juiſt niet in dit werk met mijnen naam gemeld ſtaan, zoo als ze elders gedrukt worden gevonden; dog dewijl den genen,

* P. 141. † P. 275.

nen, die ons beide kennen, ook bekend is, dat dit aan ik wete niet welk eene byna noodlottige verwijdering van eenige jaren tuſſen ons zoude konnen werden toegeſchreven ; zal ik geen andere reden aanhalen : alleenlijk daar by voegende, dat de gemelde reet van verwijdering, (of liever vriendſchapslaauwte) weder toegeſtreken zijnde, ons bevrijd heeft van, op Scaligers voorbeeld, by 't affterven van den eenen of den anderen, te zullen zingen,

Tune etiam moreris, ah quid me linquis, Eraſme,
Ante meus quam ſit conciliatus amor!

Sterft gy, Eraſmus, ook! verlaat gy my, ach! ach!
Eer ik mijn vriendſchap weêr met u hereenigd zag!

XIII. HOOFDDEEL.

La reforme dans la Republique des Lettres, ou diſcours ſur les pretentions ridicules des demi ſçavans, anciens & modernes.

Dat is,

Hervorming in het Gemeenebeſt der Geleerdheid, of een vertoog over den belachelijken waan

waan der halfbakke geleerde, zoo oude als nieuwe. Te Keulen by *** 1695. *in* 12. 6 *bladen.*

MEn ziet de drukkers van dit werk, te Amſterdam woonagtig, met dit en andere ſchriften, die zy drukken, te werk gaan, zoo als 't hen goed dunkt. Niet alleen dat ze dan eens Keulen, dan eens Parijs op de titels der boeken, en dikwils eenen en denzelven titelplaat voor meer werken plakken, maar ook de boeken verflanſſen, vermommen, en onkenbaar pogen te maken.

Blijk mijn's zeggens is dit ſchimpſchrift, van den Heere *Kuneus* op de verkeerd-geleerden zijner dagen gemaakt, en meer als eens onder het opſchrift van *Sardi Venales* in zuivere Latijnſche tale hier te lande en elders uitgegeven, en in deze onze ſtad Rotterdam in * Neêrduits gebragt.

Wat reden dat de Franſche vertaler of drukkers hebben, om zoo fraay een werkje van zijn's makers naam te berooven, en met een anderen titel hervoort te doen komen, kan ik niet giſſen, als dat het hen miſſchien luſt de wereld wat in de handen te ſteken.

Een maniere van doen, die de geleerde ligtelijk rieken, en hen nooit, dat ik wete, behagelijk is.

Daar is geen boek op mijn kamer, dat ik meer gelezen, doorlezen, en 'k wete niet hoe veel-

* *Met den titel van* Gekken te hoop, *en Kuneus naam.*

veelmalen herlezen hebbe als dit: nogtans lust my van 't zelve, dus vermomd zijnde, geen enkel woord te reppen.

XIV. HOOFDDEEL.

Abregé de l'*histoire d'Angleterre*, écrite sur les memoires des plus fidelles Autheurs Anglois, contenant *les vies des Rois & Reines*, qui ont regné depuis le commencement de la Monarchie jusques à present; avec les revolutions, & ce qui s'est passé de plus memorable sous leurs regnes. Le tout enrichi de leurs *Pourtraits*, tirez sur les originaux.

Dat is,

Kort begrip der historie van Engeland, *geschreven naar de gedenkschriften van de geloofwaardigste Engelsche Schrijvers, behelzende de* levens der Koningen, en Koninginnen, *die sedert het begin van de alleenheerssing tot den jegenwoordigen tyd toe geheerst hebben; met de rijkswisselingen, en het aanmerkelijkste, dat onder hunne regeringe is voorgevallen. Alles verrijkt met* hunne afbeeldsels, *uit de oorspronkelyke schilderyen getrokken. In den Hage by*

Steven Foulque 1695. *in* 12. 23 *bladen.*

OM dat ik voor dezen meer van oude en nieuwe Engelsche zaken gesproken hebbe, en eerst daags in zoo ruimen veld meermalen zal spansseren, zoude ik lichtelijk dit kort historisch begrip alleen met den titel hebben aangehaald, om geen kort begrip nog korter te maken; dog onder het doorbladeren dagt my raadzaamst, den lezer een beknopte aanwijzing te doen van de maniere, op welke het werk behandelt is.

Een Franschman, wetende, hoe grooten belang geheel Europe thans neemt aan de geschiedenissen van Groot Britanje, dat van ouds her een tooneel vol allerzeldzaamste rijks-omwentelingen voor 't oog der Christenheid verstrekt heeft, oordeelde zijnen lands-luiden een zonderlingen dienst te zullen doen, indien hy uit echte stukken hen een schetse gaf van de Historie der verscheide Vorsten en Vorstinnen, die dat magtig Eiland oulinks en in de jongstledene tijden beheerscht hebben.

Hy spreekt beknoptelijk van den eersten opkomst der Engelsche alleenheersling, en van de Roomsche Keizers, die hunne heerschappy over zee vestigden; dog voor af vermeld hy ons de gelegentheid van 't Eiland zelve, hare grenzen, en overvloed, haar naamsoorspronkelijkheid, en haar aloude verdeeling ten tijde der Romeinen, wier gebied tot na het vierhonderste jaar onzer Christelijke rekening vervolgt word. Loopt 'er hier en daar iets onder, dat

juist niet in de winkelhaak der waarheid is, dat moet men als uit andere en andere nageschreven voor zoo verre aannemen, als de waarschijnelijkheid in oude en duistere vertellingen ons toelaat.

Met het jaar 450 na Christus geboorte maakt hy een aanvang van de regering der Saxons, optellende de zeven Saxonsche Koningen, en de voornaamste Bretonsche Vorsten, die zig tegen de Saxonsche aankantten.

Tot de heerschappy der Deensche Koningen gekomen, welke hy met den jare 1017 begint, vertoont hy tussen beide het vervolg der Saxonsche Koningen, en vordert in zijn historie tot de Normannen, die op Willem den Overwinnaar roemen, dat is tot in 't jaar 1066.

Het leven en bedrijf van dezen laatsten bevele ik een lezer, die onderscheid tussen vertellingen en vertellingen maakt, te zoeken in Tempels *Inleiding tot de historie van Engeland*, die de drukker van de Boekzaal voor een wijltje uit zijn drukpersse Hollandsch deed spreken.

De Fransche Schrijver vult zijn kortbegrip met den lijst van alle de volgende Koningen, die op Engelands troon gezeten hebben, sedert den laatstgenoemden roemrugtigen *Willem*, tot den althans regerenden, en nog roemrugtiger WILLEM den III, onzen landsman; wiens weêrgaêlooze Zeetogt, tot verlossing van 't Britsche rijk, en landing aldaar, in 't leven van den ontkoningden Jakob de II kortelijk word aangeroerd, na dat alvorens gemeld is, hoedanig een gesteltenisse van zaken uit velerley voorvallen samenvloeide, tot schande en schade van

den zelven Jakob, en alle de gene, die met hem bezig waren om de grondwetten van 't rijk te ondermijnen, en het snoode Jezuïtendom (dat de grootste mogentheden weet te betooveren) met list of geweld in te voeren.

Het slot is de dood en begraving van hare Majesteit Maria.

XV. HOOFDDEEL.

Recueil de divers traitez concernant l'efficace & la necessité du *Baptême:* pour servir a decider la question qui est agitée dans les *Eglises Walonnes*, s'il faut baptiser les enfans en tout temps & tous lieux, quand ils sont en peril de mort.

Dat is,

Verzameling van verscheide schriften, rakende de kraft en noodzakelijkheid van den Doop: *dienende tot beslissing van het geschil, dat in de* Walsche Kerken *is verhandeld, of men de kinderen moet doopen ten allen tyde, en in alle plaatsen, wanneer ze in doodsgevaar zyn. Te Amsterdam by* Antoni Schelte 1695. *in* 12. 24 *bladen.*

WAt is 'er over het stuk van den *Doop* niet geschreven, en gewreven! voor my, goede lezer, ik hebbe geen lust, der Godgeleerden ge-

geſchillen, dit pas, uit te pluizen; neem ten goede, dat ik u dit bondelke ſlegts ontzwagtele, en het kraamtje open doe; zoo kunt gy zelve verkiezing maken van het gene u beſt aanſtaat.

In deze verzamelinge dan is vervat,

I. De brief van een Godgeleerde aan zijnen vriend van het landſchap Berry, wegens de kraft des Doops, *enz.* door den Heer *Jurieu*, na den Sedanſchen druk van 't jaar 1675.

II. Een antwoord van den vorenſtaanden brief door den Heer *Iſarn*, van den Montaubanſchen druk des jaars 1677.

III. Een brief van den Heer *Klaude*, over de kraft van den Doop.

IV. Een voorreden, geſteld voor het werkje van den Heer *Wits*.

V. Het werkje van den Heer *Wits* over de noodzakelijkheid des Doops, uit het Latijn vertaald.

*Dit is in de * Boekzaal vermeld.*

VI. Aanmerkingen over de verſchillende gevoelens der Schoolgeleerde omtrent de kraft der *Sakrementen.*

Ik hebbe t'zedert eenigen tijd herwaarts op terre na zulk een ruimen veld niet gehad voor een uittrekſel, dat de Godgeleerdheid raakte, als dit jegenwoordige; nogtans zal ik mijn woord houden, en geen bloemen uit het zelve plukken, dewijl 'er te veel netelen tuſſen ſtaan.

Het voorberigt, dat voor den geheelen bondel gaat, is den genen lezenswaardig, die de ſchriften zelve wil doorloopen. Hy zal daar

* *January en February* 1694.

onder anderen zien, dat de Fransche Schrijver van het *Nouveau journal des Sçavans* (by den Boekzaaldrukker voor den jare 1694, en niet verder, uitgegeven) niet weinig word deurgestreken, om dat hy tegen zijn beter weten een eenzijdigheid verkiest, die geen eerlijk man past, en niemand minder dan hem.

XVI. HOOFDDEEL.

Methode pour apprendre facilement *l'histoire Romaine*, avec une chronologie du regne des Empereurs, & un abregé des *coûtumes des Romains*, par Monsieur D * * *

Dat is,

Leerwyze, tot het ligt verstaan van de Roomsche historie, *met een tijdrekeninge van de heerschappye der Keizeren, en een kort begrip van de* gewoontens der Romeinen, *door den Heer D***. Te Brussel by* F. Foppens 1695. *in* 12. 13 *bladen.*

HOewel wy in dezen onzen tijd zoo zeldzame geschiedenissen beleven, als van welke naauwlijks eenige oude boeken gewagen, 't is echter zeker, dat geen historie voorbeeldelijker en wetenswaardiger gehouden word, als de Romeinsche.

Dit

Dit boekje voldoet zijn titel, en leeraart den genen, die de Fransche sprake verstaan, dog het ongeluk hebben van tot de onvervalschte Griekse en Latijnsche bronnen niet te mogen naderen, by wijze van vragen en antwoorden, de volgende zaken.

I. Den opkomst der Romeinen, van den jare, onzer gemeene rekeninge, na de wereldmaking 2800, dat is 1184 voor Christus geboorte; en van de bouwinge der stad Roome, in 't jaar der wereldmaking 3301, voor Christus geboorte 753.

II. De regeringe der zeven eerste Roomsche Koningen, mede na de bekendste tijdrekeningen.

III. Het veranderen van de regering, na 't wegjagen van Tarquijn, en alle de oorlogen, zoo uitheemsche, als borgerlijke, tot het eindigen van den borgerkrijg tussen Cezar en Pompejus. Alles op de zelve wijze.

IV. De Roomsche Keizers van *Julius Cezar* af (die Baas wierd, in den jare 4005 der wereldmakinge, en na de bouwinge van Roome 705) tot *Arkadius* en *Honorius*, en 't verval der Roomsche mogendheid toe.

Dit word besloten met een korte aanroering van de voornaamste gewoontens der Romeinen, gelijk als daar zijn de uitrekening van hunne maanden, de vorm van hun Gemeenebest, Krijgsmagt, verdeeling der Soldaten, Oversten, Slagorde, Overwinning en Zege prijzen, Wichchelary, Dragt, Spelen, Lijkplegtigheden, Maaltijden, Priesters, en Volkverdeeling.

XVII. HOOFDDEEL.

La vie du Taſſe, Prince des Poëtes Italiens.

Dat is,

Het leven van [TORQUAAT] TASSO, *Prins der Italiaanſche Poëten. Te Parijs by de weduwe* Kramoiſi 1695. *in* 12.

DIe met een digtkundig oog het † *verloſt Jeruzalem* van den gezeiden Italiaanſchen Poeët doorzien heeft, kan niet ontkennen, of ik bedriege my grootelijks, dat het een puikſtuk is, verre boven de gemeene vaarzemakery uitmuntende, en zoo helder uitſchijnende

Gelijk de Maan by flauwer Starreligt.

Alle de verzieringen, en herſſenſchilderyen, waar mede dat braaf werk, en meer andere doormengeld zijn, geven blijken van des Digters geeſt rijkdom, en wondere bedrevendheid in de konſt van uitvinding en digtſtoffering, in welke de Italianen ſchier alle volkeren ſchijnen te overtreffen. Daar by komt, dat ze een tale hebben, die tot de uitvoering dezer konſtenary de allergelukkigſte en meeſtbetooverende mag gezegt werden, achter de Griekſe en Latijnſche, uit welke laatſte het Italiaanſch wonderen overaardiglijk verbaſterd is.

Tor-

† Goffredo, overo Gieruſalemme liberato.

Torquaat Tasso vind over al (in spijt van sommige benijders) zijne hoogachters, en men hield hem onder de Italianen van overlang voor

Den Grootvorst en den Vader der Poëten.

Want gelijk hy in zijn *verlost Jeruzalem* hoogdravend en mannelijk is, alzoo is hy in zijn blyspel *Amyntas* zoetvloeijend, en heeft in dat stuk eerst van alle de Harders ten tooneele gevoerd.

Hy quam ter weereld te Sorrento, in 't koningrijk van Napels, in Snoeimaand des jaars 1544, en storf te Roomen in Grasmaand 1595, oud een en vijftig jaren.

Behalven een juiste beschrijving van zijn opvoeding, gaauw vernuft, digtaart, en lijfshoudinge, ziet men hier een reeks van lotwisselingen, die den Man byna zijn geheele leven lang gesolt hebben.

Te Florence had hy veel moeite met de aldaar zoo genaamde *Akademie Della Crusca*, die zijn werk van Jeruzalem beknibbelde. En te Ferrare was hy niet beter gehandelt, van zijne vianden belaagt en getrapt.

Het jammerwaardigste van alle was, dat hy somtijds met ongezondheid, en een veel arger quaal, onzinnigheid, geplaagt wierd. Hy hadde het, wil ik zeggen, zoo nu en dan, niet vast. Kort voor zijn dood wierd hy verzogt te Roomen, daar hy meermalen geweest was, den Poëtischen lauwerkrans te halen, dien de Paus Klement de Achtste, voor dezen Hyppolitus Aldobrandini genaamd, hem had

toegelegt. Maar hy, op aanhoudinge van Pieter en Cyntio Aldobrandini, des Paus neven, aldaar gekomen, voorſpelde waarlijk, dat de voorbereidingen, tot die ongewoone eere, vergeefs waren.

XVIII. HOOFDDEEL.

Le Courier de Pluton.

Dat is,

De Poſtbode van Pluto. Te Keulen by P. Marteau 1695. *in* 12. 4 *bladen.*

OOk hebben de groote der aarde hunne beſchimpers, en hekelaars; welker ſchriften, indien ze Franſche zijn, ſchier altijd met den naam van den verzierden Pieter Marteau op de titels pronken.

Ik zal my niet inlaten, met de twaalf brieven, die de Heſſche Poſtbode hier beſtelt, uit te trekken, dewijl 't my niet luſt, der Franſche hofgeheimen bet kundig te zijn, dan ik reeds uit een ſtapel van andere bladen, zoo nu en dan uitgekomen, geworden ben.

Mevrouwe van Maintenon, Vrouwe van rugtbaren name in dezen tijd, verſchijnt op dit ſchimptafereel, dan eens met den naam van *Dulcinea*, de liefſte van Don Quichot, dan weder met die van de *Oude Meluzine* (want, na dat men hier leeſt, is ze redelijk bedaagd) of *de Oude, welkers wederhelft voorhenen* SCARRON

was;

was; ja ze word ook in den brief van *Juvenaal* aan *Boileau* met den naam van *Urgande* herdoopt; en *Diane van Poitiers* schrijft aan haar een brief, in welke Mevrouwe *La Valjere* als een Vestaalsche maagd, voorts Mevrouwen de *Fontanje*, en *Montespan* yder na haar staat verbeeld worden. De zesde brief is van den Potsemaker *Arlequin* aan Vader *de la Chaise*, de zevende van den Koningsmoorder *Raviljak* aan den Predikant *J* . . . . en de achtste van den Hartog van *Alva* aan de Fransche geestelijkheid.

Nu mag de lezer van de overige gissing maken.

XIX. HOOFDDEEL.

Titels, *Boekzaalnieuws*, enz.

I.

WIllem Broedelet heeft te Utrecht gedrukt *Nouvelle decouverte d'un tres grand Pays, située dans l'Amerique, entre le nouveau Mexique, & la Mer Glaciale, avec les cartes & les figures necessaires, & de plus l'histoire Naturelle & Morale, & les avantages, qu'on en peut tirer par l'établissemənt des Colonies. Le tout dedie à Sa Majesté Britannique* Guillaume III. Par le R. P. Louis Hennepin, *Missionaire Recollect, & Notaire Apostolique.*

Dat is,

Nieuwe ontdekkinge van een zeer groot Land,

Land, gelegen in Amerika, tussen het nieuwe Mexiko en de Yszee, met noodige kaarten, en printverbeeldingen; desgelijks de historie van de natuer en zeden des Lands, mitsgaders der voordeelen, die men door volkplantingen daar uit kan trekken. Alles opgedragen aan zijn Britannische Majesteit Willem de III. Door den E. V. Louijs Hennepin, Franciskaner Geloofs prediker, en Apostolisch Notaris. 1697. in 12.

Men heeft my zoo veel werks op den hals geladen, dat ik naauwelijks de wieken hebbe konnen roeren om door dit nieuwe wereldsdeel te vliegen. Dus kan ik 'er mijnen lezer niet eer van vertellen, als over twee maanden.

II.

Dan zal ik ook in de Boekzaal zetten twee werken van den Heere *Theodorus Antonides*, Predikant tot Westerwijtwert en Menkeweer, te Leeuwaarden by *Hoogstag* gedrukt.

Mitsgaders dat van den Heere Hoogleeraar *Wesenfeld*, dus lang uitgeleend.

III.

t'Amsterdam by *Henrik Wetstein* is gedrukt het godvrugtig werkje *De gronden des Christendoms, in korte en eenvoudige vragen en antwoorden over 't Vader Ons, Christelijk geloof, en de tien geboden, uit Gods Woord, door een God-zoekend persoon, tot particuliere oeffening voor deszelfs kleine kinderen, opgesteld. Met eenige byvoegsels, meest tot het lezen des Bibels dienstig.* 1697. in 12.

IV.

IV.

Pieter Rotterdam, Boekverkooper te Amsterdam, heeft gedrukt een Zeer *korte afbeelding van het ware Natuerlijke* A, B, C, *die te gelijk de wijze vertoont, volgens welke die doof geboren zijn, zoodanig konnen onderwezen werden, dat zy niet alleenlijk andere, die spreken konnen, verstaan, maar zelfs tot het gebruik van spreken komen. In 't ligt gegeven door den Baron* Franciscus Mercurius van Helmont, *met kopere platen vercierd.* Als mede een *Verhandeling om de doofgeboorne te leeren spreken, door* Joh. Conrad. Amman. Med. Doct. 1697. in 12.

V.

Canticum Salomonis ex versione Viri celeberrimi D: Johannis Cocceji, *carmine paraphrastico redditum a* Cornelio Schellinger *V. D. M. in Winsum. Accedit ejusdem paraphrasis Poëtica Cantici Mosis. Deut.* 32.

Dat is,

Het Hooglied Salomons, naar de vertaling van den zeer vermaarden Heer *Johan Koccejus*, in vaarzen uitgebreid van *Kornelius Schellinger*, Predikant in Winsum. Daar is bygevoegd deszelfs Digtkundige uitbreiding van Mozes Lofzang, Deut. 32. Te Franeker by *J. Gyzelaar.* 1697, in 8.

VI.

Davids rouwklage over den Vorst Izraëls Abner, 1 *Sam.* 3. 38. uitgebreid en toegepast tot een Lijkreden op de dood en begraafnis van den doorlugtigsten en roemrugtigsten Prins HENRIK CASIMIR, door Gods genade

Vorst

Vorst tot Nassau *enz.* Stadhouder *enz.* Veldmaarschalk *enz.* hoogloffelijker en onsterffelijker gedagtenisse. Uitgesproken op den $\frac{18}{28}$ Maart 1697, de dag van 's Princen begraafnis, voor de Gemeente van Groot Ammers, in de Baronye van Liesveld, met een aangehegt Treurdigt door *Joannes Cuperus*, Predikant aldaar. Te Utregt by *F. Halma* 1697. in 4.

VII.

Sapiens supra fortunam, vertoond in den fortuin-trotserenden Eustachius, altijd zegepralenden Veldheer der Romeinen, *Treurspel*, voor de eerstemaal ten Tooneele gevoerd op het Brugsche Schouwburg, in het al-eerlijk en verstandig byzijn van de zeer edele en achtbare Heeren Burgermeesters, Schepenen, en Raden van de Brugsche regeringe, op den 29 January 1697. Tot Brugge by *Franciscus van Heurk*, in 8.

Waar blijft gy nu Neêrduitsche Tooneelstoffeerders? Dit stukje komt uit Brugge, en heeft tot maker den Brugsen Geneesheer *P. Smidts.*

VIII.

L'Amour alamode. Satyre historique.

Dat is,

De vryery na de nieuwe snof. Historisch schimpschrift. Te Parijs by de weduwe *Koignard*, 1696. in 12.

IX.

*L'Histoire de Gustave Adolphe, dit le Grand, & de Charles Gustave, Comte Palatin, Rois de Suede. Et de tout ce qui s'est passé en Allemagne pendant leur vie. Par le Sieur R. de***.*

Dat

Dat is,

De geschiedenis van *Gustaaf Adolf*, gezegd de Groote, en van * *Karel Gustaaf*, Paltsgrave, Koningen van Zweden. [Behelzende] ook alles wat geduerende hun leven in Duitschland gebeurd is. Door de Heer R. * * *. Te Parijs by de weduwe van *Kramoysi*. 1696. in 12.

X.

Les Memoires de Messire Roger de Rabutin, *Comte de Bussy, Lieutenant General des Armées du Roy, & Mestre de Camp, General de la Cavalerie legere.*

Dat is,

De Gedenkschriften van den Heere *Roger de Rabutin*, Grave van Bussy, des Konings Krijgsopperhoofd, en algemeene Veldheer van de ligte Ruitery. Te Parijs by *J. Anisson* 1697. in 12.

Daar is bygevoegt

L'usage des adversitez, ou l'histoire de plus illustres favoris, contenant un discours du Comte de Bussy Rabutin a ses enfans, sur les diverses évenemens de sa vie.

Dat is,

Het gebruik der tegenspoeden, of de historie der doorlugtigste gunstelingen, vervattende een vertoog van Rabutin, Grave van Bussy, aan zijne

* *Versta Karel Gustaaf van Beyeren, den tienden Zweedschen Koning van dien naam, zoon van Johan Kazimir, Paltsgrave te Kleeburg, en Katherine, Dogter van Karel de IX, en zuster van den eerstgenoemden Gustaaf Adolf.*

zijne kinderen over verscheide gevallen van zijn leven.

Men moet zig in de hoven
Geen ware rust beloven.

NOG WAT.

I.

Na 't afdrukken der vier eerste bladen van dit stukje, heeft de zoon van den Heer K. V. B. my mondeling verslag gedaan, van de drie onfeilbare proeven, die hy voor de Heeren Dr. *A. van Dale* en *P. Kolaart* te Haarlem onlangs getoont heeft. Ga heen nu, *Haarlemsch Collegium*, en haal getuigenissen by uwe overtuigde medeborgers.

II.

Te Rotterdam by *Izaak van Ruinen* word de bekende Latijnsche Digter *Marcellus Palmgenius* herdrukt.

III.

Met den aanvang van het zesde jaar Boekzaalbouwens, dat is, in de naastaanstaande twee maanden, belove ik mijnen lezer te zullen vertoonen de *nieuwerwetse Leidsendamsche spelling*, en *wanduitsche worgtaal*, Hottentotscher wijze uitgevonden van *Cornelius vander Linden*, Doktor en Dominé aan den Leidschen Dam, mitsgaders Schrijver van de * *Wijzen uit Oosten.*

Ik verlange reeds, op mijn gemakje daar toe te gaan zitten: zoo lustig zal die klugt afloopen.

AAN-

* *Deze zullen we gins en weêr in 't voorby gaan ook begroet zien.*

AANWIJZER
der voornaamste
STOFFEN
IN DE
BOEKZAAL
Van de Maanden
MEY EN JUNY
1697.

RE-

REGISTER VAN DE BOEKZAAL

voor de Maanden

JANUARY, FEBRUARY, MAART, APRIL, MEY, EN JUNY 1697.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

K.

L.

Lo-

M.

N.

O.

P.

Q.

Sweerts

T.

V.

W.

Y.

Z.

U I T.

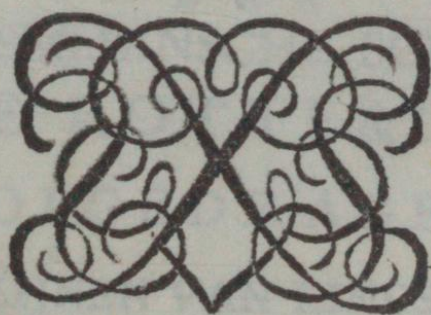
DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

Gesticht door

P. RABUS.

JULIUS en AUGUSTUS
1697.

Met Privilegie van de Edele Grootmogende Heeren Staten van Holland en West-Vriesland.

TE ROTTERDAM,
By PIETER VANDER SLAART.
1697.

MET DEN AANVANG
VAN HET ZESDE JAAR
BOEKZAAL-STIGTENS
WORD
DIT EEN EN DERTIGSTE STUKJE
AAN
DEN ZEER VERMAARDEN
EN
HOOGGELEERDEN HEERE

Mr. JOHAN SILVIUS,

HOOGLEERAAR DER REGTEN,
EN
REKTOR
DER
ERASMIAANSCHE SCHOLEN
TE ROTTERDAM
OPGEDRAGEN
VAN ZIJNEN VAN KINDSBEEN AF
BEKENDEN VRIEND EN DIENAAR

P. RABUS.

DE BOEKZAAL VAN EUROPE.

JULIUS EN AUGUSTUS 1697.

EERSTE HOOFDDEEL.

LILII GREGORII GYRALDI *Ferrarienſis* opera omnia duobus tomis diſtincta, complectentia hiſtoriam de Deis gentium, Muſis & Hercule, Rem nauticam, Sepulcralia & varios ſepeliendi ritus, Hiſtoriam Poëtarum Græcorum & Latinorum, Kalendarium Romanum & Græcum, cum libello de Annis, Menſibus, ac inſuper alia: quæ omnia partim tabulis æneis & nummis, partim Commentario *Joannis Faes*, & animadverſionibus hactenus ineditis *Pauli Colomeſii*, nec non indicibus emenda-

tioribus ac locupletioribus illuſtrata exhibet *Joannes Jenſius. Tomus primus.*

Dat is,

Alle de werken van Lilius Gregorius Gyraldus *van Ferrare, in twee ſtukken verdeeld, behelzende de Hiſtorie van de Goden der Heidenen, Zanggodinnen, Herkules, Scheepszaken, Grafwerk, en verſcheide plegtigheden omtrent het begraven; deſgelyks de Hiſtorie der Griekſche en Latynſche Digters, den Roomſchen en Griekſchen Almanach, het boekje van de jaren, maanden, met vele andere dingen, welke alle te zamen ten deele met kopere tafereelen en gedenkpenningen, ten deele met een verklaring van* Joan Faes, *en aanmerkingen van* Paulus Kolomezius, *nooit voor dezen uitgegeven, ook met verbeterde en wydloopige bladwyzers opgehelderd, vertoond worden van* Joan Jens. *Het eerſte ſtuk. Te Leiden by* Hakkius, Boutestein, Vivié, vander Aa, *en* Luchtmans 1696. *in folio.*

DAt brave verſtanden alle moeyelijkheden te boven klauteren, en, zelfs de bijtende weedommen ten ſpijt, zig konnen verledigen tot het handhaven van geleerdheid, eene der heere-

heerelijkste vertroostingen tegen vele rampen en wederwaardigheden, ziet men aan den letterwijzen Gyraldus, man van zonderlinge naarstigheid, in 't midden der * voorledene eeuwe gestorven. Deze Geleerde Italiaan, niet alleen arm, maar zijn leven lang van d'Aartsbeulinne de Jicht aan handen en voeten gepijnigd, veeltijds bedlegerig, zonder dat hy nogtans konde leggen (want die knellende dwingelandinne doorknaagde hem de leden) heeft ons een bondel schriften nagelaten van zoo veel oudheidsopheldering, als by na in andere boeken van zijn tijd vergeefs gezogt word. Denkt iemand, op 't hooren van 's mans deerniswaardigen levensstaat, hoe 't schrijven in zijn werk ging, wanneer hy handen nog voeten kon roeren? dien zal ik zeggen, dat geleerde luiden ook de gewoonte hebben van met den mond een ander hunne gedagten mede te deelen.

In de voorreden van den Heere Jens, uitgever dezer herdrukte bladen, zien we, dat scherpe kijkers somwijlen nog wel wat kan ontglippen; want hy geeft het gezeg van eenige Schrijvers eenen geheel anderen zin, als Gyraldus deed: dog daarom is d'arbeid van den laatsten niet te veragten, want hy schreef in een tijd, toen de letterwijsheid, uit de nare duisternisse der voorgaande yzere eeuwen door schrandere vernuften opgewroet, de schorsse der onwetenheid nog niet ganschelijk had afgelegt; en hem ontbraken vele ophelderingen van plaatsen, die

* *Ik leze in zijn korte levensverhaal voor dit werk, dat hy is gestorven in 't jaar* 1550. *De Thou nogtans teekent zijn dood aan op den jare* 1552.

die lang daar na in verbeterde uitgiften van boeken aan den dag zijn gekomen.

Den voorrang hebben hier, hoewel onder de laatste breinvrugten des Schrijvers, *Zeventien verhandelingen van de Heidensche Goden* en hunne offerhanden, in welke niet alle de afgoden (want de Oudheid had van die maaksels meer dan * 30000, ja wel 300 Jupiters) maar alleen de voornaamste worden aangetrokken. Hy neemt den aanvang, naar zijn verstand, van den waren God, en deszelfs kennelijkste namen by de Hebreen, ons in den Bibel voorkomende. Dan beschrijft hy de eerste Godheden van de Egyptenaars, Ethiopers, Feniciers, en andere volkeren, daar na de kinderen dezer Goden, en verrekent ons het gevoelen, dat de oude Wijsgeren en Digters van de Godheid hadden. Let men op de verdeeling der Goden, daar zien we, hoe dat yder lid van 's menschen lichaam zijn byzondere Godheid had. Slaat men 't oog op de zekere en onzekere Goden, daar komen ons voor † Hemelgoden, Huisgoden, Halve Goden, gemaakte Goden, eeuwige Goden, Goden van den eersten rang, middelmatig slag, ruigte of jan hagel onder de Goden, met nog een reeks andere. Voeg hier by de Godheden uit de hoedanigheden der menschen geboren, gelijk als de *Deugd*, *Trouw*, *Vrede* enz. Dog opmerkelijk is het leger van de ✠ Mengelgoden, die zoo wel als de voorgaande zeer vermakelijk voorkomen. Daar moest dog verschot van Goden zijn, want yder land en stad had haren eigen Bescherm-god, niet anders

* P. 2. † P. 20. ✠ P. 47.

anders als de Roomſche Kerk nog ten huidigen dage keur van Santen heeft.

Ik ſtappe van het *eerſte* tot in 't *tweede* Godenvertrek, waar in Gyraldus alleen van dien allerberugtſten baas op den Godenwinkel den grooten * *Jupiter* handelt, en wel op deze wijze. Na een onderzoek der naamsoorſpronkelijkheid, 't zy Griekſche, 't zy Latijnſche, toont hy de zinſprakige verborgenheden, en welke werkingen het Heidendom daar mede uitdrukte: want om dit te beduiden gaven zy menigmaal aan eene Godheid verſcheide beelteniſſen, naar verſcheide werkingen, die ze aan dezelve toeſchreven; waar van Jupiter hier ten voorbeelde ſtrekt. En dewijl deze God dikwils in verſcheidene ſteden en landen aangenomen was, daar van daan vind men ook deszelfs velerley bynamen in de oude Schrijvers, of na de zinlijkheid, of na de voordeelen, die 't verdwaasde volk daar van waande te genieten.

Dus zien we niet alleenlijk een reex bynamen aan Jupiter gegeven, maar ook aan vele andere Afgoden, met aanwijzing der gedenkſchriften, waar uit ze te putten zijn. Ik geve den lezer tot een ſtaaltje ✠ *Jupiter Ammon.*

Op dezelve wijze handelt het *tweede boek*, of ſtelſel, van Juno, en alle hare lieve bynamen; en om dat deze Afgodinne voor de beſtierſter der huwelijken doorging, worden d'er de Bruiloftsgoden *Hymenæus*, en *Thalaſſius* bygezet.

Het *vierde* vertoont ons den ouden † *Saturn*, met de manier hoe, en de plaats waar, hy gedient

* P. 77. ✠ P. 106. † P. 133.

dient wierd. Hy heeft tot gezellinnen *Ops*, anders *Rhea Cybele*, en der Goden moeder genoemd. Dan verschijnt *Vesta*, en de tweehoofdige *Janus*.

* *Neptuin*, met alle zijne eertitels, beslaat het *vijfde*, rondom bestuwd van mindere zeegoden, en watergodinnetjes; onder welke de Meerminnen den sleep vergrooten.

De Tweelingen *Kastor* en *Pollux* zijn van den minsten rang niet, en by den Wind-God *Eool* leeren we, hoe de Oude maar † drie Winden kenden.

Als deze van 't tooneel geweken zijn, komen we in het *zesde* by *Pluto*. Dat 's van de Zee in de Helle, dien de Grieken ✠ ἅδης noemen, en welke alhier verklaard word. De goede Gyraldus brengt een koppeldigt by, dat Pontikus Heraklides zeide een Godspraak van Pluto te wezen, op dat men zie, zegt de man, dat de geheimenisse der Drieeenheid zelf van Pluto bevestigt is.

Πρῶτα Θεὸς μετέπειτα λόγος, καὶ πνεῦμα
σὺν αὐτοῖς
Σύμφυτα δὴ τρία πάντα καὶ εἰς ἓν ἰόντα.

Dat is daar of daar omtrent.

Eerst God, *daar na het* Woord, *en* Geest
daar by,
Drie *even oude*, *en* Een *in heerschappy*.

Ik

* P. 160. † P. 190. ✠ Hadeës.

Ik houde my verzekerd, wel te konnen raden, uit hoedanig een pen die vaarzen gedropen zijn, maar laat ons die liever overſtappen. In 't zelve perk pronken *Serapis*, *Plutus*, die allerbehagelijkſte God der rijkdommen, *Proſerpine*, Plutoos gemalinne, de drie *Schikgodeſſen*, ja zelfs de helſche *razernyen* met hare leelijke bakkezen, d'oude Veerman *Charon*, en de driehoofdige Helhond *Cerberus*. Het drietal der geſtrenge regters *Minos*, *Eakus*, en *Rhadamanthus* ziet men in 't verſchiet.

Apollo, in 't *zevende* hervoortgebragt, en aan zeer vele benamingen by de Digters kennelijk, heeft zijn zoon *Eskulaap*, Mevrouw de *Dageraad*, en de † *Zanggodinnen* aan zijn zijde. In 't *achtſte* volgt *Bachus*, en de ongeſchikte tuingod *Priaap*.

Der Goden bode, de liſtige *Merkuer*, zoo als hem d'aloudheid beſchreef, en *Iris* [de regenboog] houden in het *negende* de *Slaap-* en *Droomgoden* gezelſchap. Dan zien we in het *tiende* den krijgsgod *Mars*, en de krijgsgodinne *Bellone*; daarenboven de *Overwinning*, en *Herkules*, met zijn liefſte *Hebe*, de jeugdgodinne: wat Herkules belangt, we zullen nog van hem een geheel boek krijgen, maar wil ik u eens vertellen, lezer, hoe Hebe ter wereld quam? ✠ Apol onthaalde zijn ſtiefmoeder op een koſtelijk gaſtmaal, dog 't wijf at zoo veel latouwſalade, dat ze, tot dien tijd toe onvrugtbaar geweeſt zijnde, daar van zwanger wierd, en deze ſchoone dogter baarde.

Het *elfde* is in 't geheel voor *Minerve* ten beſten;

† P. 260. ✠ P. 334.

besten ; maar het *twaalfde* levert ons *Diane* , *Latone* , en *Isis* ; d'eerste met verschot van namen.

Venus vinden we in het *dertiende* by haren zoon Kupido ; daar de goelijke jeugdeling *Adonis* , en de krepele *Vulkaan* bykomen. De drie *Bevalligheden* , zoo naakt als ze zijn, schromen niet achter aan te volgen.

Moeder *Ceres* , de vrugtgodinne , voegt zeer wel by Vader *Triptolemus* , wien zy het nutte werk van koren te zaayen geleert had , in 't *veertiende* ; gevolgd in 't *vijftiende* van de † *Demons* , die onlangs met de duivel meer papiers bevuilt hebben , dan ze waardig waren. Onze Gyraldus doet heel wel , mijn 's oordeels , dat hy verklaart van de natuur der Demons (ze waren goede en quade by de Heidenen) niets te willen vast stellen : want als men dog al beziet , wat de oude en later schrijvers daar van gebeuzelt hebben , zoo komt het uit op ik wete niet welk een half slag van verzierde maaksels tussen Goden en menschen , lugtgebroedsels , of vergode stervelingen , met een lichaam van lugt , daar niet van na te vertellen is , ten zy iemand met Hesiodus hen gelieve in zijn herssens te schilderen

Ἀέρα θ' ἑσσάμενοι πυκνῇ φοιτῶντες ἐπ' αἶαν.

Met lugt bekleed , en overal
Hier zwervende in het aardsche dal.

Ik

† P. 434.

Ik late hen ook ſtaan by de *Gelei-geeſten*, *Huis-* of *Haartgoden*, en de Godinne der Regtvaardigheid, of billijkheid, *Themis*.

Maar waar blijft gy, gelukzoekers, waaghalzen, en kansaanleggers? hebt gy geen luſt om die verwaande Godheid der Ouden, de *Fortuin*, eens te bekijken, zoo als ze verbeeld word? Zie hier komt ze in het *zeſtiende* ſtelſel levensgrootte voor den dag, met een lijſt van zoo vele bynamen als eenige andere uit den ganſchen Godenteelt gehad heeft.

Eindelijk verandert de naarſtige Schrijver van toon, zoo als hy in het *zeventiende* † d'offerhanden der verblinde volkeren aan dat Godengeſpuis gaat ophalen. Hy neemt zijn aanvang met de Tempelen, en haar oorſpronk, en ontvouwt ons waar, en hoe die eerſt gebouwd zijn, haar vorm, en vier byzondere deelen, haar bygevoegde boſſchaadjes en vryplaats: van daar gaat hy voort tot de altaren, beelden, en offerprieſters van velerley ſtand, naam, en bediening. d'Offerhanden zelve hadden ook, zoo by Grieken als Latinen, verſcheide benamingen, achter welke het der moeite waardig is te hooren, wie by deze en gene volken allereerſt geoffert heeft; want yder land of ſtad ſchreef, om den ouderdom van haren godsdienſt te beweren, zig de eere van deze uitvinding toe.

Hier hebben wy verſchot van offers, en byzondere offergiften, naar verſcheide voorvallen opgeteld; daar benevens al dat naauwkeurig zuiveren en wij'en, en den waan der Afgoden-die-

† P. 471.

dienaars, die hun zelven vele groote dingen op feestdagen beloofden. Hier hebben we de bedestonden en beddespreidingen der Goden, oulinks te Roome van veel gebruik, ook der Romeinen aanroepingen, en hunne stadstoeheiliging. Hier hebben we die oude gewoonte van vredeverbonden te sluiten met het slagten van een Varken, en een opmerkelijken eed; mitsgaders de aardige plegtigheid, waar mede zy door herouten den oorlog lieten aankondigen, of verlenging van vrede voorslaan, en de godsdienstigheid, dien zy in de grondvestiging van een nieuwlijks te bouwen stad pleegden.

De ✠ Meelkoek-offer, en de bezoedelde offerhanden worden niet vergeten; en gelijk alle voorvallen geen eenerley offers hadden, zoo kreeg ook yder Godheid zijn byzondere schenkaadje.

Nu past het, eerst de dieren, ten outer geschikt, in 't gemeen te bezien. Deze moesten altzamen uitgekipt en verkoren zijn, hoewel d'er genoeg bloedelooze offers waren. 't Was te Roome, daar men eerst een Varken begon te offeren. Elders offerde men ook Vissen, en op andere plaatsen Wijn. Wanneer Ossen, en dergelijke beesten, ten outer gedoemt waren, dan wierden hare hoornen verguld, en zy met dat cieraad ter slagting gevoerd. Tot yder offer behoorden vereischte pligtplegingen, en de omstanders moesten hun zelven by die gelegentheid schikkelijk dragen, terwijl de pijpspelers lustig opbliezen.

't Water was by het offerplengen van geen ge-

✠ P. 509. farreatio.

geringen dienſt, en men maakte onderſcheid, na welke wereldſtreek de offerſlagting en aanbidding geſchiede. We zien hier wat de Romeinen met het woord ✠ *litare* verſtonden, en hoedaniger wijze de Offerpaap het gedierte ſlagtte.

Maar voor al maakten zy veel werks van het beekijken der ingewanden, waar uit zy waanden, voor- of tegenſpoed te konnen voorſpellen. Deze wichchelary had velerhande gewoontens. De toekijkers mogen letten, wat deelen van d'offerbeeſten gegeten wierden, en wie tot die ſpijze regt had.

Het offervyer mogt niet van allerley hout zijn; een ſtoffe, die den Schrijver tot de offerdienſten van vele volkeren overvoert, en onder die tot de offerhanden aan de Helgoden.

In een tuſſenreden word gewaagt van 't gene de menſch in zijn geboorte uit elke dwaalſtar ontfangt: teffens leeren we, hoe en wanneer men de zoenoeffers voor de dooden deed; ik meene de *Februa*, daar de maand February een naam van heeft gekregen. Voor 't laatſte ſpreekt de Heer Gyraldus van de verlegentheid der Heidenen, als ze geloofden dat de Goden verſtoord waren, en van de byzondere godsdienſtplegingen, die yder volk aanwendde om hem wederom te paayen, en tot goede vrienden te maken. 't Beſluit is een optelling van alle Godheden der aloudheid, en welk een offer tot yder van die geſchikt was.

Maar

✠ *Als de offerdienſt wel en behoorlijk volbragt was, zulks dat alle teekenen een goeden uitſlag beloofden.*

Maar ik gevoele dat mijn pen gaarne, eer ze verder gaat, een half uertje wil ruften.

II. HOOFDDEEL.

Vervolg van de Werken van LILIUS GREGORIUS GYRALDUS. *Het eerste ftuk.*

NA 't Godendom, en deszelfs offerhanden, komen de † Zanggodinnen nog eens afzonderlijk op de baan. Sta by Dichters- en Rijmersgilde, dat van deze negen zufters zoo veel houd; hier zal u een voor een ontmoeten! of zijt gy wijzer geworden, dan dat gy uwe vaarzen met d'aanroeping van die oude verfchrompelde vrijfters wilt onteeren! gy hebt voorwaar geen ongelijk.

Wech met die besjes, ftijf, en oud,
Die grollen zijn te kaal en koud.

Ten minften zal ik haar en haren Apol op den verzierden zangberg by 't vliegende paard en den langverdroogden hengftebron ftilletjes t'huis laten, als ik wat te digten hebbe. Maar... zaftjes nogtans, Boekzaallezers, al walgt ons die oubakke Digterskoft, deze geleerde verhandeling zal ons daarom niet mishagen; 't zy dat wy derzelver oorfpronk fraayelijk befchreven, of de verdeeling van haar Zangkunde, en d'oud-heid

† P. 555.

heid van den naam *Musæ*, nagespoord vinden; 't zy dat Gyraldus de reden van het negental opwroet, waarom zy zusters, en als op een berg wonende, verzierd zijn. Dit is alles zoo naaukeurig, als haar bekransfing met palmbladeren, hunne verscheide bynamen by oude Schrijvers, niet alleen na de tale van 't land, daar ze geëerd wierden, maar ook na de achting, die de volkeren daar voor hadden, en vervolgens de afleiding van hunne negen bekende namen Klio, Euterpe, Thalia, Melpomene; Terpsichore, Erato, Polyhymnia, Urania, en Kalliope, alt'zamen, na dat yders werk was, daar van uitgepluist. Haar waren de Byen toegewijd, en zy zelve worden ook gevleugeld verbeeld, met welk onderzoek, en de beschrijving van het woord *Musæum* [boekoeffening-kamer] dit geschrift afloopt.

Het volgende vertoog van † *Herkules* schreef Gyraldus in zijn jeugd. Eerst bezien hebbende hoe vele Herkulessen by d'Oudheid geweest zijn (want zy waren met een niet te vreden) wend hy zig tot dien beroemdsten Herkules, dien Jupiter, in Amfitruo hervormd, by Alkmene teelde. Deze groote temmer der gedrogten, een allerervarenste pijlschieter zijnde, had tot zijn voornaamste geweer een knodze, en droeg een Leeuwenhuid om 't lijf.

Zoo streeft hy hier afgemaald, met optelling van alle zijne heldendaden, van de wieg af bedreven. Waren ze niet te wijdloopig, ik mogt 'er eens van bazuinen, al was het maar van die wondere overwinning, die hy op den

† P. 571.

gedrogtelijken Hydra behaalde, of van de dapperheid, waar mede hy den godloozen Ergynus, koning der Myniën, t'onderbragt. Maar nu leene ik mijne ooren aan het verhaal van den *Hercules Idæus*, ouder dan de voorgaande, en d'eerste insteller van de Olympspelen. De Historien van dien quant zijn niet min vremd, als van den eersten, en, nevens de spreekwoorden wegens Herkules, hier te boek gezet. Voor al kan een weetgierige zig laten bekoren door het berigt van die berugte pilaren, welke Herkules omtrent Gibralter ter neder zettede; en, zoo de Historie van den struikroover Katus al te bekend is, hy vermake hem zelven met Omfale, Herkules gemalinne, die den weêrgaêloozen held niet weinig onder sim had: een verdigtsel, vry verre met de Historie van Samson over een komende. Wat zijn eigen persoon aangaat, hy prijkt hier als een groot eter, en die niet minder gewoon was te drinken. Met zijn smartelijk levenseinde (want hy wierp hem zelven van razerny in 't vyer) en zijne nagelatene kinderen, ten getale van zeventig, of, zoo andere willen, twee en zeventig, word deze opstelling gesloten.

Van de * *verhandeling der scheepszaken*, tot welke wy voorttreên, mag ik in 't gemeen voor af zeggen, dat ze kan verstrekken voor een Griekſch en Latijnſch woordboek, omme alle woorden, de scheepsvaardy rakende, voor zoo veel ze in die twee talen by oude Schrijvers te vinden zijn, daar uit te leeren. 't Begin is over den eersten uitvinder van 't schip, by sommige

* P, 602.

mige Neptuin, by sommigen een ander: welk geschil haast zal ophouden, als men vast stelle, dat niet slegts elk land eenen eersten uitvinder gehad hebbe, maar ook yder gedeelte van 't schip een byzondere vond zy. Ik zal hier niet lang staan op de gemakken, en ongemakken, die uit de zeevaart spruiten, nogte mijn hoofd breken met het hout, en welke soort het beste tot scheepstimmeraadje is; 'k worde hier genoeg opgehouden van dat wondere visje *Remora*, dat met zijn lijmagtige stoffe den loop der best-bezeilde schepen kan steuiten, zoo 't waar is, dat men schrijft. Laat ons die liever by sommige wonderen van 't scheepvaren zetten, in 't zesde hoofddeel voorkomende, zoo koud en onnoozel voorwaar, dat onze hedensdaagse matrozen daar hartiglijk om zouden lachen, al had het Vader Plinius, en al had het de Paus van Roome geschreven.

We lezen hier ook van de wonderbaarlijke schepen der Ouden, de Bescherm-goden, dien de vaartuigen waren toegewijd, en hoe verre de Starrekunde in 't zeebevaren te pas komt. Daar meê doorwandelt Gyraldus het schip van onderen tot boven, geeft aan yder deel zijn naam, desgelijks aan elk stuk scheepsgereedschap, dat de Oude kenden, riemen, en boomen, zeilen, en touwen, alles met haar vorm en gebruik beschreven.

Eindelijk wijst hy de verscheidenheid der oude schepen, na derzelver grootte, gestalte, of dienst aan, en hebbende dan in de schepen het scheepsvolk opgezogt, om te weten wat namen, Schippers, Stierluiden, Bootsgezellen

en andere maats van den ouden tijd hadden; scheid hy van alle den Scheepsomslag af met de oorspronkelijkheid van 't Latijnsche woord * *navis*.

III. HOOFDDEEL.

Vervolg van de werken van LILIUS GREGORIUS GYRALDUS *het laatste uittreksel van 't eerste stuk.*

IK geve mijn Boekzaal 't cieraad van een nieuw vertrekje alleen voor dit laatste geschrift, dat het hek des eersten stuks van Gyraldus werken sluit, om dat het op een zeer voortreffelijke wijze is opgeheldert, met aanmerkingen van den geleerden Johan Faes, die vry wat meer plaats bezetten, en immer zoo wel verdienen gelezen te werden, als Gyraldus boekje zelf: en zekerlijk, al wie hem zelven aan 't kennen dezer gedenkwaardige aloude plegtigheden laat gelegen leggen, kan dit doorwrogte kantwerk van den Heere Faes niet ontberen; 't zy dat hy, behalven Rosinus, en deszelfs verbreeder Dempsterus, ook Kirchman, en den Franschen Schrijver † Guichard (die ouder

* *Een schip.* † Funerailles, & diverses manieres d'ensevelir des Romains, Grecs & autres nations, tant anciennes que modernes, descrites par Claude Guichard &c. A Lyon par Jean de Tournes imprimeur du Roy 1581, *'t welk ik voor de boekkenners aanteekene, om dat het allen man niet ontmoet.*

der dan Kirchman is) mag gelezen, of zelve in die stoffe gearbeid hebben.

't Is een werkje, dat ons * *d'aloude maniere van begravingen, en de velerley plegtelijkheid der lijkstaatsien*, voor oogen schetst: een stoffe, de welke by d'andere gemelde Schrijvers aangeslagen, alhier op den volgenden voet word afgehandelt.

Pluto komt als d'eerste vinder der graven eerst te voorschijn, hoewel de Godinne *Libitina* by d'oude Romeinen dezelve eere droeg, zijnde geene andere, dan *Proserpine*, en misschien ook *Venus Epitymbia*. Uit alle gedenkteekenen blijkt ons de overgroote zorge, die 't Heidendom voor de grafsteden droeg, en wie ontkent, dat de tempelen daar van haren oorsprong schuldig zijn?

Zekerlijk men weet van de begraafplaatsen den afkomst der beelden t'huis te brengen, en die zig daar van uit Gyraldus niet voldaan kent, kan der bewijzen by Faes zat werden. Daar we tot de begraafplaatsen zelve komen, zien we haar gestalte, en opschriften, als ook de manier, op welke men oulinks gewoon was de dooden in het graf te leggen. Het regt der grafplaatsen wierd doorgaans voor heilig gehouden, maar de grafsteden zelve bestonden niet altijd, nogte overal, uit eenerley stoffe. De plaatsen, tot die grafsteden gebruikelijk, waren ook van verscheide soort, zoo wel als de statelijkheid van 't begraven, die van tijd tot tijd grooter zwier en omslag kreeg. Vervolgens quamen d'er de doodmaaltijden by, en de

* P. 685.

grooten des werelds lieten lijkstaatsy-spelen aanrigten, tot dat ten laatsten alles in 't stuk der begraaffenissen in een verfoeyelijken overdaad uitbarste.

Dit vermeld ons Gyraldus, en zijn ruim weidende Verklaarder; te bekoorlijker voor een lezer, om dat men d'er ook tussen gemengd vind de spreekwijzen, tot het begraven der lijken behoorende, en by de Heidenen wel eer van oud gebruik. De namen der begraafplaatsen by vele volkeren, als mede de personen, dien, onder zekere benamingen, de zorg over lijken was aanbevolen, kan men hier duidelijk vernemen, met uitsluiting van zulke, die de eere van begraven te werden niet mogten genieten.

Als we van dusdanige gewoontens, keuren, en wetten onderrigt zijn, past ons ook niet onkundig te blijven van de eenvoudige manier, op welke het Roomsche volk eertijds de dooden begroef, dog daar na, om reden, verbrandde. De plegtigheden zelve, in allen deele tot nare treurigheid geschikt, leiden ons tot het bezien van den rouw, hoe langen tijd de rouwteekenen opentlijk duerden, en met welk een uiterlijke vertooning, of gelaat, die bewezen wierden. Herodiaan is de Schrijver, waar uit de vergoding der Roomsche Keizeren hier staat nageschreven, en die den Hollanderen in hunne tale te lezen gebeuren mag. Daarom zeile ik die bekende kust voorby, en neme mijn afscheid van deze begraaffenisstoffe, met te beschouwen, hoe voorhenen de dooden ter aarde besteld wierden, zoo by de Egyptenaars, Assyriers, Schijten, Ethiopers, Indianen, Grieken, Perzianen,

nen, Barbaren, Thracers, Duitſchen en Franſchen, als by Joden, Chriſtenen, en Turken.

Na een optelling van verwonderlijke grafgebouwen, uit geleerde Schrijvers aangetrokken, zien we met dit vertoog de ſchriften, die het eerſte ſtuk van Gyraldus werken uitmaken, en ik dus verre mijnen arbeid van uittrekſels te ſchrijven, niet zonder groot vermaak, en nut, ten einde gebragt.

Tot het tweede ſtuk hope ik eerſtdaags met geen minderen luſt te zullen toetreden.

IV. HOOFDDEEL.

Schriftmatige verklaringe over den tweeden algemeinen Zendbrief van den H. Apoſtel Simeon Petrus, *mitsgaders den* H. Apoſtel Judas Thaddeus, *ordentelijk het tweede hoofdſtuk van Petrus ingelijft. In welke dezer brieven verſtand, uit het oogmerk van den Geeſt, uit den Samenhang en kragt der grondwoorden, met mogelijke klaarheid is opengelegt, en betoogt door* Theodorus Antonides, *Predikant tot Weſterwijtwert en Menke-Weer. Te Leeuwarden by* Gerardus Hoogſlag 1697. *in* 4. 117 *bladen.*

IK geloove, dat lezers van Godgeleerde ſtoffe, op 't zien van den titel dezes boeks,

ſtraks den Schrijver zullen kennen.

Wy lazen zijne verklaring over den *eerſten brief* van den Kruisgezant Peter in Bloey- en Zomermaand van den jare 1694; en in de twee laatſte maanden des jongſtleden jaars 1696 leide ik zijnen vertaalden Koccejus in mijn Boekzaal open, om met groot vermaak de ſamengeſchakelde gedagten van dien zeer vermaarden Godgeleerde na te ſporen.

Na zoo zwaren arbeid, en blijk van zonderlinge naarſtigheid, welke een yder niet luſt na te volgen, om dat 'er zweet aan vaſt is, voelt de Heer Antonides zig nog niet afgeſloofd, maar komt, gelijk we zien, eer men 't denkt, met dit wigtige werk over des Apoſtels *tweede brief* te voorſchijn, ten onwederſprekelijken bewijze,

Dat hem de Nijd niet kan verwijten,
Zijn leven lediglijk te ſlijten.

Neen zeker: 's mans onvermoeide werkzaamheid, door treffelijke geleerdheid onderſteunt, blinkt al te ſterk uit, dan dat zijn naam, boven het gemeene lot der ſtervelingen, hem geen beſtendigen roem zoude byzetten.

Die Leeraar volgt zijn 's Heilands treden,
Die met een ongekreukte ziel,
Daar nimmer huichlery op viel,
Het hart der Waarheid durft ontleden,
En evenaart met vrome daên
Zijn woorden en geleerde blaên.

Maar

Maar ter zake. De Schrijver houd den zelven voet, welke wy hem zagen houden in zijn verklaringboek over des Apostels eerste brief: te weten, voor af gesproken hebbende wie dezen tweeden brief geschreven heeft (die is by hem niemand anders dan Petrus, 't zy wat ook eenigen gelust heeft daar tegen in te brengen) en aangetoond, dat ze van goddelijke kenteekenen is; voorts deszelfs inhoud, taal, stijl, en verdeeling beknoptelijk ontleed hebbende, treed hy tot het werk zelf.

Tegen over de vaarzen, die twee, drie, vier, of meer teffens, naar vereisch van zaken, telkens by een staan, is de Griekse grondtext geplaatst, op dat een lezer, dier tale kundig, te gemakkelijker kan vergelijken het gene doorgaans, tot opelderinge der zaken, uit de taalkunde word aangehaalt.

En hoewel hy gewoon is, de gedagten van den beroemden Koccejus in sommige plaatsen boven die van andere te waarderen, nogtans blinkt over al zijn vry oordeel uit, gepaard met zedigheid, en achting voor zulke Schrijvers, die hem schijnen voor 't naaste des Apostels grondige meining uit te leggen, hoedanige zy ook zijn.

Hy zal mijn zeggen bevestigd zien, die slegts d'oogen slaat op het eerste vaars, daar de Apostel *den genen* toespreekt, *die met hem even dierbaar geloof verkregen hebben door de regtvaardigheid onzes Gods en Zaligmakers Jezus Christus.*

Erasmus, onze Rotterdammer Erasmus, wien het gelust heeft, op wel meer plaatsen, daar van Christus persoon word gesproken, zig

van andere Godgeleerde gevoelens af te zonderen, oordeelt, dat door 't eerste woord *onze God* onderscheidentlijk de Vader word verstaan, als ten persoons opzigte onderscheiden van den Zoon, gelijk ook deze twee Goddelijke persoonen in het volgende vaars onderscheiden worden; dog de Heer Antonides verklaart zig liever te houden aan de meining van den Lutheraan Gerardus, willende, om zekere * redenen, dat men door *onzen God en Zaligmaker*, hier ter plaatse, Christus alleen zal verstaan.

Begeert iemand een proef van dezes Kerkredenaars Taal- en Oudheidskunde te zien, hy leze zijn zinrijke uitlegging over de Apostelwoorden *v.* 13. 14. en 15. Daar het woord † *Tente* [*Tabernakel* noemen 't onze Overzetters] en de aardige spreekwijze, van de *Tenten* der Ouden ontleend, een vrugtbare en lustige stoffe van geleerdheid schaft.

Met geen minder nadruk ziet men hem verklaren de getnigenisse van Petrus, hier in bestaande ✠ *dat hy een aanschouwer van Christus Majesteit is geweest*, en Gods stemme uit den Hemel heeft gehoort, als hy met andere leerlingen op den berg was. Waarom die berg *de heilige berg* genaamt word, staat met * Koccejus woorden opgeheldert.

De Heer Antonides heeft den geheelen brief van den Apostel Judas in het tweede hoofdstuk van Petrus brief ingelijft, om den eenen door den anderen te verklaren; van welke overeenkomstige schikking hy grondige reden geeft. Een

* *Zie dezelve* p. 21. † P. 140. *enz.* ✠ V. 16. P. 177. * P. 198.

Een kundig lezer kan haast zien, hoe groot een voegelijkheid in dat verband is, als hy maar, by voorbeeld, de drie eerste vaarzen van 't gemelde tweede hoofdstuk van Petrus samenknoopt met het vierde vaars van Judas brief;

Petr. 1. 2. 3. *En daar zijn ook valsche Profeten onder het volk geweest*, enz.

Jud. 4. *Want daar zijn sommige menschen ingeslopen*, enz.

Petr. 4. *Want indien God de Engelen, die gezondigt hebben, niet gespaart heeft* enz.

Jud. 6. *En de Engelen, die hun beginsel niet bewaart hebben.*

By dit geval word tegen de Heeren Daillon en Bekker beweert, dat beide de Apostelen hier niet spreken van † Verspieders van 't Land Kanaan, maar van Engelen, dat 's te zeggen, quade Engelen, duivelen. *De ketenen en banden der duisternisse*, waar mede zy in de *helle* gekluistert leggen, willen ook wel van na by bekeken werden.

Nog eens.

Petr. 6. *En de steden van Sodoma en Gomorra tot asschen verbrandende met omkeeringe veroordeelt heeft*, enz.

Jud. 7. *Gelijk Sodoma en Gomorra, en de steden rondom dezelve* enz. *tot een voorbeeld voorgesteld zijn, dragende de straffe des eeuwigen vyers.*

Behoeve ik u wel te zeggen, lezer, hoe groot een gelijkluidendheid hier weder voorkomt?

Zie daar andermaal.

Petr. 10. *Maar allermeest de gene, die naar het*

† P. 345.

het vlees in onreine begeerlijkheden wandelen , en de heerschappy veragten. enz.

Jud. 8. *Desgelijks evenwel ook deze in slaap gebragt verontreinigen het vlees , en verwerpen de heerschappye.* enz.

Alles is hier keuriglijk geschakelt en bewrogt; dog voornamentlijk het negende vaars van Judas, waar *in van den Aarts-Engel Michaël , met den Duivel twistende en over 't lichaam van Mozes handelende*, word gesproken : een plaats , die door hare duisterheid veler godgeleerden brein vermoeit , en veler lezeren gedagten geslingert heeft. Hier komt het Hebreeuwsch * מיכאל [Michaël] te pas , en beduid , naar 't oordeel onzes Predikers , geenen anderen , dan Christus zelf. De Joodsche Meesters vertellen een belachelijk verdigtsel van den twist tussen Samaël , den Prins der duivelen , en Mozes , die op stokslagen uitquam ; want Mozes sloeg , naar 't zeggen van deze voddevaêrs , met een roede , waar op de vierlettetige naam יהוה [Jehova] geschreven was , Samaël zijn een oog uit , en *den hoorn zijner hoogheid* van zijn voorhoofd af.

Dog de Heer Antonides denkt niet , dat Judas op zulk een vertelling ziet , gelijk ook niet op eenige onregelmatige Joodsche overleveringe , maar dat de Apostel door goddelijke ingevinge dit voorbeeld ter kragtiger vermaninge bybrengt. Hy geeft ons eerst de gevoelens van Kalvijn , Koccejus , Junius , Hammond , Huët , en Ainsworth ; daar na ook het † zijne

* P. 430. Wie *is* gelijk de sterke God ?
† P. 448.

e met veel omzigtigheid: maar 't valt my te
ing om na te schrijven.

In de voorzegginge van † Enoch, by Judas
in 't veertiende vaars gemeld, oordeelt hy, op
en zelven voet, dat de Apostel zig wederom
ier juist niet van eenige overlevering, veel
nin van eenig verdigtsel, bedient, maar door
ods Geest gesproken heeft.

Na dat dan de gansche brief van Judas, tef-
ens met het derde hoofdstuk van Petrus twee-
e brief in een eenparigen samenhang van oog-
nerk zeer geleerdelijk is afgehandelt, vervolgt
y Petrus * derde hoofdstuk, en bevrijd het
an sommiger achterdogt, gelijk als van Eras-
nus, wanende, dat Petrus, als hy zegt, *de-
n tweeden brief, geliefde, schrijve ik u*, voor
eze twee zendbrieven, die we kennen, nog
en andere zou geschreven hebben, welke ver-
ren is. Maar waarom zou dan de Apostel niet
eggen, *dezen derden brief schrijve ik u?*

Zeker, dit is zoo blaauw, als de aanmerking
an den wijzen Huig de Groot, willende, dat
n minste dit derde hoofddeel niet van des A-
postels Petrus hand is, maar van eenen anderen
meon, en verders, dat hier een nieuwe brief
egint. De gedagten van onzen Leeraar zijn
angaande dit geschil vol redensgrond, en dui-
elijkheid, ten bewijze dat alles langs een ge-
akkelijken trant kan gelezen werden.

Daar d'Apostel aan het derde vaars voorzegt,
at 'er in de laatste dagen spotters zullen komen,
ord uit de taalwijsheid geleert, wat het Griek-
woord ✠ ἐμπαῖκται beteekent, en hoe men
door

† P. 540. * P. 651. ✠ Empaiktai *spotters.*

door de † laatste dagen niet altijd den laatsten tijd des werelds moet verstaan.

Breedelijk uit zig de Heer Antonides over de woorden v. 7. *Dat de Hemelen, die nu zijn, en de Aarde, door het zelve woord als een schat wechgeleid zijn, en ten vyere bewaart worden, tegen den dag des oordeels:* desgelijks v. 10. *Dat in den dag des Heeren de Hemelen met een gedruisch zullen voorby gaan, en de Aarde, en de werken, die daar in zijn, verbranden.* Breedelijk, zegge ik, uit zig hier de geleerde uitlegger, vergelijkt de Schrift met de Schrift, om geen overeenkomste te storen, en ontvouwt den aart der Bibelsche spreekwijzen met een zonderlinge bequaamheid; dog juist altemaal ✠ niet na de letter.

Zoo verklaart hy ook v. 13. *De nieuwe Hemelen, en een nieuwe Aarde,* welke de Apostel zegt *te verwagten, waar in geregtigheid woont.* Deze nieuwe Hemelen en nieuwe Aarde zijn by hem tegengestelde van die oude, die t'zijner tijd nog waren, en die eerlang door 't vyer zouden vergaan. Op dat ik het u, lezer, met een woord zegge (want gy moet hier geen eigentlijken nieuwen Hemel, nog eigentlijke nieuwe Aarde, dat is, geen eigentlijk vernieuwd wereldsgevaarte verstaan) deze nieuwe Hemelen en nieuwe Aarde zijn by hem in 't gemeen de * vernieuwde kerk des N. Testaments, na de vernietinge der oude van 't O. Testament: hoewel in een meer byzonderen zin ook de kerke van 't N. Testament, zoo als die zal zijn na den val van den Antichrist, en onder de volle uitge-

† P. 672. ✠ *Lees van p. 722 tot 806.* * P. 809.

eſtrektheid van Jezus koninkrijk op Aarde.)it gaat hy omſtandiglijk van lid tot lid aanwij-en.

't Laatſte, dat ik den lezer aanbevele, is des nans uitlegging van het vijftiende en zestiende aars, meldende dat in Paulus zendbrieven, ie van deze dingen gewagen, *ſommige zwaar n te verſtaan zijn*, welke ongeleerde en onvaſte nenſchen verdraaijen, gelijk ook de andere chriften, tot hun verderf. Men heeft geleer-e mannen gevonden, die deze woorden Petrus ebben ontzegt, en afgekeurt. Onder die is Kalvijn zelf, zig latende ontvallen * *Nunquam Petrus ita locutus fuiſſet.* Maar de Heer Anto-ides verzet zig daar tegen met drie klemrede-en van Koccejus. Daar na wederſpreekt hy, net ruim zoo groot een kragt van zintwiſten, e Pausgezinde, die uit deze plaats de duiſter-eid van de H. Schrift willen ſtaande houden, ls of die voor de Leeken onverſtaanbaar was, en zy de Kerk die verklare, en opheldere. † en liſtige trek, omme de menſchen van 't Bi-el-lezen af te trekken, en na hun pijpen te oen danſſen.

Ik was voornemens, nog een werk van dezen chrijver (te weten zijn herdrukte en vermeer-erde verklaring over *Chriſtus wonderwerken* me-e in 4. by den zelven *Hoogſlag* uitgegeven) ier achter te laten volgen, dog worde ge-rangt, dit tot de twee naaſtkomende maanden : ſparen.

V.

* *Dat is.* Nimmer zou Petrus zoo geſproken heb-en. † *Zie pag.* 852.

V. HOOFDDEEL.

Nouvelle decouverte d'un tres grand Pays, ſituée dans l'Amerique, entre le nouveau Mexique, & la Mer Glaciale, avec les cartes & les figures neceſſaires, & de plus l'hiſtoire Naturelle & Morale, & les avantages, qu'on en peut tirer par l'établiſſement des Colonies. Le tout dedié à Sa Majeſté Britannique *Guillaume III. Par le R. P. Louis Hennepin*, Miſſionaire Recollect, & Notaire Apoſtolique.

Dat is,

Nieuwe ontdekkinge van een zeer groot Land, gelegen in Amerika, tuſſen het nieuwe Mexiko en de Yszee, met noodige kaarten, en printverbeeldingen; desgelyks de hiſtorie van de natuer en zeden des Lands, mitsgaders de voordeelen, die men door volkplantingen daar uit kan trekken. Alles opgedragen aan zyn Britanniſche Majeſteit Willem de III. Door den E. V. Louijs Hennepin, Franciskaner Geloofs-prediker, en Apoſtoliſch Notaris. Te Utregt by Willem Broedelet 1697. *in* 12. 24 *bladen.*

Alle

ALle geestelijke Vaders, of Broeders, zijn zoo naarstig en nieuwsgierig niet, als deze schrijver Vader Hennepin.

Hy is dezelve, die in den jare 1688 te Parijs ijn beschrijvinge van het toen ter tijd nieuwe-jks zoo gedoopte Landschap *Louiziane* liet itgaan; waar in hy voor een gedeelte zijn togt ermeldde, dog met achterhouding der ont-ekkingen, die nu eerst het licht zien.

In 't jaar 1676 was hy gezonden voor Predi-er des Christelijken Geloofs (*Missionaris* oemt men zoodanig een by de Pausgezinde) a † *Kanada*, een groot landschap in 't Noord-)oster-deel van Amerika, tussen de Straat Da-is, Nieuw-Engeland, en Nieuw-Neder-nd.

Vier jaren lang, sedert het jaar 1679 tot in et jaar 1682, heeft hy besteed in het Noorder merikaansche land te doorzwerven, en groo-: wereldstreken te ontdekken, die den be-oonderen van Europe voor hem onbekend zijn eweest.

Nademaal hy, na zijn wederkomst in Bra-and, daar hy voor een wijl Biechtvader van : Nonnen te Gosselies wierd, hem zelven als :n getrouw onderdaan van zijnen wettigen leere den Koning van Spanje wilde dragen, ad hy deswegen van de Franschen veel te lij-en; want zy beweerden, dat Gosselies aan rankrijk behoorde: en onder de Franschen ad hy zijne vianden, die, uit byzondere oor-ken, en ontmoetingen, op de gemelde zee-

† *By de Franschen ook wel* Nouvelle France *genaamd.*

togten voorgevallen, hem zeer wangunstig waren. Maar 't geluk wilde dat hy door voorspraak van den Heere Blatwait, Krijgs-geheimschrijver van den grootmagtigsten Willem de III, thans regerenden Koning van Engeland, schut- en scherm-brieven van dien Vorst verkreeg, niet alleen voor zijne geliefde maagden van Gosselies, maar ook van het vermaarde klooster van Kambron; daar anders die zoete schepsels, en kloosterlingen met al haren eigendom ten prooy der plonderende soldaten zouden konnen geworden zijn. En dit is de reden, dat hy, in erkentenisse van zoo groot een weldaad, den hoogstgemelden Koning van Groot Britanje (die zijne vrienden en vriendinnen midden in den oorlogsbrand en magtige wapenen der gezamentlijke bondgenooten beveiligt heeft) alhier zijnen verdienden lof toemeet, gelijk ook aan den welgemelden Heere Blatwait, mitsgaders aan den Hartog van Ormond, en Grave van Athlone, beroemde en dappere helden aan de regtehand zijner Majesteit.

Daar na kreeg hy, met voorweten van den Katholijken Koning, ten dienst zijner Hoogstgedagte Britannische Majesteit, verlof, om in een plaats van de Vereenigde Nederlanden, dien hy goed vond, aan de beschrijving van het vorensgezeide ontdekte wereldsdeel te gaan arbeiden. De legers van d'een en d'ander Vorst lagen in den voorleden jare te velde, en Vader Hennepin reeds met behoorlijke bullen, vrygeleybrieven, en kleederen van een weereldlijk persoon voorzien, was vaardig om zig na

Am-

nsterdam te begeven, en aldaar zijne aan-
keningen in rang te schikken. Maar tussen
ntwerpen en de Moerdijk ontmoetteden hem
ruiters, die hem en zijn reisgezel zilver-
oon maakten; 'k wil zeggen, al hun geld
amen. Hy trok dan met een kale beurs na
Haag, en na 't Loo, daar hy wel haast
n verlies door den voornoemden Heer Blat-
yt verzoet zag, en d'eere had van zijn Ma-
eit voor deszelfs vertrek na Engeland te
eten. Eindelijk quam hy te Utrecht by Sr.
edelet te regt, uit wiens drukkery *dit eerste*
ons toekomt.

Des goeden vaders inzigt om Christenen te
ken zal ik overslaan, zoo wel als mijne ge-
ten over zijn stijl en schikking. Laat ons
t hem liever zeggen, dat hy, ten tijde, hier
ensgemeld, na vele moeyelijkheden ter zee
estaan te hebben, aan het vorensgenoemde
ada quam. De Spanjaards, die dit Land-
p eerst ontdekten, als ze voet aan land had-
gezet, en daar in niets van hun gading von-
, verlieten het wederom, en noemden het
apo di Nada, dat is, *de Kaap van niet met*
daar van daan heeft het in de kaarten den
korten naam van *Kanada* gekregen.

Deszelfs Hoofdstad is *Quebek*, alwaar de
er Hennepin aangekomen, om zijn gods-
nstigheid, van den Bisschop strax aan 't pre-
en wierd gezet. Maar zijn yver ging ver-

Hy trok somwijlen 20 of 30 mijlen land-
rts in, niet zonder moeite, en pakkaadje
een ligt kapelletje, 't welk hy zoo nu en

dan van een grooten hond liet torſſen.

Dus ſpoedde hy voort tot eenige rivieren, en voornamentlijk die van *Sant Laurens eiland.* Hy liet daar in een van de grootſte * hutten zoo vele menſchen by een komen, als hy konde. Deze biechtte hy, en gaf hen den Ouwel. 's Nagts had hy maar een enkelen mantel, om zig te dekken: ſchoon 'er zoo felle vorſt was, dat hy, uit vreeze van door de koude te zullen vergaan, zig genoodzaakt vond, alle nagten wel vier- of vijf-malen vyer te maken. Ook had hy geen overvloed van leeftogt.

Om zijn ondernomen Apoſtelſchap voort te zetten bediende hy zig meerendeels van der Indianen gebruikelijke † ſchuitjes, meeſt uit dikke boomſchorſſen gemaakt, want in dat woeſte land zijn geen bequame wegen. Zonder vaart met die ſchuitjes zoude men nergens konnen komen: en met dezelve kan men op eenen dag wel 30 of 35 mijlen weegs, de rivieren af, ſpoeden.

Sa wel aan, nieuwsgierige lezer, laat ons den Heere Hennepin op 't ſpoor volgen. Heeft hy luſt om Chriſtenen te maken, wy zullen hem zijn yver niet misgunnen. 't Zal ons voortaan gebeuren, dat we niet alleenlijk vele vremde benamingen, maar ook ongehoorde zaken ontmoeten.

Vader Hennepin, brandende van begeerte omme in 't Barbaarſch Amerika het Euangely te preken, zogt eenige medgezellen op, die met hem geen zwarigheid zouden maken, het konink-

* *Cabannes.* † *Canots.*

koninkrijk der Hemelen te gaan verbreiden, al waar het 1200 mijlen van *Kanada*. Hy bezogt het eens met een reisje van 26 ueren aan d'ove zijde van *Quebek*, voer *de vloed van Sant Laurens* op, en belandde eindelijk aan den oever van het Meir, dat de *Iroquoisen* den naam van het *meir Ontario* geven.

Gy, al wie deze Boekzaaltogt aanvangt, moet my wat borgen, tot dat ik u 't een en 't ander wat nader zal verklaren. Anders moest ik de beschrijving van onzen Geestelijken Vader wel op tien plaatsen teffens lezen. Zijn stoffe is zoo rijk, dat hy nauwelijks schijnt te weten, hoe hy wil beginnen, voortgaan, en eindigen.

Honderd mijlen van *Quebek* legt een sterkte, *Katarokkouy*, of anders, naar den naam van een Franschen * Bevelhebber, in 't Fransch *fort de Frontenac* genaamd. Het is gebouwd aan d'afwatering van het gezeide *meir Ontario*, dat in d'*Iroquoiser* taal te zeggen is, *het schoone meir*.

De Franschen vonden noodig, deze sterkte wel te voorzien, tegen de aanvallen der *Iroquoisen*, en tot verhindering (ware het mogelijk) van den peltery-handel, dien deze *Iroquoisen* drijven met de bewoonders van *Nieuw York*, en met de Hollanders: want de Hollanders hebben daar een nieuwe volkplanting gesticht, en venten hunne waren aan de Wilde veel beter koop, als de Franschen van *Kanada*.

* *Te weten den Grave van Frontenac, die Gezagghebber van geheel Kanada is.*

Een wreed en ſchrikkelijk volk zijn de *Iroquoiſen*, inboorlingen van dit landſchap, die de Europeërs alleen vreezen om hun ſchietgeweer. Ze hebben meer als twintigmaal honderd duizend zielen (zegt onze Schrijver) in die woeſte landſtreken omhals gebragt.

De *Tſonnontouans* zijn de magtigſte in getal onder den landaart der *Iroquoiſen*, en bezaaijen ruime ſtreken met Indiaanſch korengewas; 't welk zy gemeenelijk voor twee jaren inzamelen, en in onderaardſche holen tegen den regen weten te bewaren.

Het land rondom de gemelde *ſterkte van Frontenak* (zoo zullen we 't voortaan noemen) is zeer vrugtbaar; en de winter is daar byna drie maanden korter als in *Kanada.* De Heer Hennepin gelooft, dat daar metter tijd een groote volkplanting zal aanwaſſen. Hy liet 'er, voor zijn groote aanſtaande togt, vijftien of zeſtien huisgezinnen, aan welke hy, in een kapelle op de veſting, gewoon was, de zoo genaamde Sakramenten te bedienen. Om deze reden quamen de huisgezinnen van *Quebek*, daar 't wel zes maanden in een jaar winter is, hier na toe zakken. Maar men zegt, dat de *Iroquoiſen*, lang na dat Vader Hennepin weder in Europe was gekeerd, de gemelde veſting *Frontenak* hebben verovert, en de Franſchjes leelijk gehandelt.

Aan de boorden van 't gezeide *meir Ontario* groeide de begeerte des Reizigers om meer landen te ontdekken nog ſterker aan. Hy kreeg eenige Wilden aan zijn hand, en rigtte daar niet alleen een zeer groot kruis op, maar ook een ka-

kapél: en men verzekerde hem, dat men aan de Zuidwesterzijde der groote meiren door een grooten stroom, *Hoio* geheten, tot in de zee konde geraken, na de kant van de *kaap Florida*.

Dan eens met inwoonders van *Kanada*, dan eens met Wilde, doorsnuffelde hy, wat bescheid 'er te vinden was van de vijf * Statendommen dezer Amerikanen. Op zekeren tijd deed hy een togt van 70 mijlen weegs landwaart in, met hooggehielde laarsschoenen aan de voeten, door de sneeuw, die daar zeer dik valt, tien of twaalf mijlen 's daags; en al waar hy met zijn maats quam, zig na de manier der Barbaren in hunne hutten armelijk behelpende. Hy kende nu eenigermate de *Iroquoise* taal, waar in men de lipletteren B. P. M. F. niet vind.

Aldus geraakte hy by de *Honnehiouts*, het krijgshaftigste volk van alle de *Iroquoisen*. Als deze de zwervers zagen, leiden zy vier vingeren op hun mond, tot een teiken van verwondering over zulk een moeijelijke reis in wintertijd; en verder ziende dat ze een ruige py (een kleed na den regel van Sant Frans gemaakt) droegen, riepen ze in hunne spraak *Hot chitagon*, beduidende *ho*, *gy bloot-voeten*, met bywoegsel van het woord *Gannoron*, welk woord zy als uit hun maag spreken, en waar meê zy te kennen gaven, dat hunne reis, in zulk een ongelegene tijd wel van groot belang moest zijn.

Van daar quam hy by de *Gannie kez*, of *Agniez*, een van de vijf Kantons der *Iroquoisen*, die

* *Of* Kantons.

die zig een groote dagreize van *Nieuw Jork* onthouden. Hier vond hy een Jezuijt, die hem een *Iroquois* woordboek gaf uit te schrijven.

Gelijk de vesting *Katarrokkouy* haren naam in die van den Gezaghebber *Frontenak* heeft verwisselt, zoo word het gemelde *meir Ontario* ook naar hem by de Franschen *Lac de Frontenac* geheten. Het is 24 mijlen lang, en 25 of 30 mijlen breed, zeer visrijk, zoet van water, diep, en alomme bevaarbaar. De vijf stammen van de *Iroquoisen*, meerendeels Zuidwaart van 't zelve gelegen, zijn de gemelde *Ganniekez*, dichtst by *Nieuw Holland*, of *Nieuw Jork*, de *Onnontaguez*, de *Tsonnontouans*, * *Honnehiouts*, en de gemeene *Iroquoisen*. Men vind 'er ook de gehugten *Teiaiagon*, *Keutè*, en *Ganneousse*.

De groote *rivier van Sant Laurens* spruit uit het *meir Ontario*, 't welk ook den derden naam van *Skanadario* voert.

Onder andere meiren, en wateren, is 'er een waterval van den stroom *Niagra*, tussen de meiren *Ontario*, en *Erié*, zoo groot en aanmerkelijk, dat deszelfs weêrgaê in 't gansch heelal niet bekend is. De Heer Hennepin beschrijft ons die, benevens het gezeide *meir Erié*, van de landzaten *Tejocharontiong* genaamd, en van geen Europeër rond gevaren als van hem, en zijne medgezellen: desgelijks van de *meiren Huron*, en *Illinouak*.

d'Eerste togt, dien hy in een *kanot* (men versta daar door een Indiaansche boot) ondernam, na dat hy twee jaren op de sterkte van *Frontenak* gewoont had, was van *Quebek* af, na het Zuid-ein-

* *Of* Onneïouts.

einde van *Kanada*. Hy landde eerst behouden aan de gemelde vesting, en nu was alles tot het opzoeken van onbekende landstreken klaar; bequame vaartuigen, uitgekorene matrozen, stierluiden, en wat des meer is. Vijftien mannen met hem begaven zig in een schip van omtrent tien tonnen lading, waar mede zy aan 't einde van 't *meir Ontario* voeren. Hier handelden zy met de *Iroquoisen*, die zig niet genoeg konden verwonderen.

'T Was nu in Wintermaand des jaars 1678, wanneer zy met hun schip (het eerste dergelijke dat daar ooit gevaren had) in de schoone rivier *Niagara* quamen: en daar meê zijn we in de tweede togt.

Men zong van blijdschap het *Te Deum*, en het *Iroquoise* volk, de *Tsonnontouans*, die voor aan den mond van deze vloed wonen, bragten onze Reizigers meer als 300 schoone vissen, blanker en lekkerder als karpers; schrijvende hunne goede vangst aan derzelver onverwagte aankomste toe, en noemende het vaartuig de *groote kanot van hout*.

De Landontdekkers haalden hun schip op den drooge, om het van den ysgang te bevrijden; dog gingen de Wilden ('t welk een bijster achterdogtig volk is) alvorens onderrigten, dat zy niet van zins waren een sterkte te stigten, maar alleenlijk een voorraadschuer, of magazijn, tot berging hunner waren.

Om hen alle verdere quaê gedagten te benemen, deden zy met hun achten een keer, als in gezantschap, na de Oversten dezes volks, door de sneeuw, en zelfs ook somtijds by nagt; wel-

 ke

ke togt 32 mijlen duerde. Ze quamen den zesden dag te *Tegarondies*, een groot gehugt, van de *Tsonnontonans*, en wierden daar voor den grooten Overſten des volks in een hut gebragt, onder den toeloop van wijven en jongens. De jonge Wilden waſten hen de voeten, wreven en ſmeerden die met Beere-vet.

's Anderen daags was het d'eerſte dag van 't jaar 1679, wanneer de vrome Heer Hennepin in een klein draagkapelletje van boomſchorſſen de Mis, en een predikaatſij deed. Het ſlot van deze bezending is, dat ze wel onthaald wierden. Raadsheeren van Venetien hebben geen meer deftigheid (zegt de Schrijver) en ſpreken met geen meer ernſthaftigheid, dan de oudſte des *Iroquoiſen* volks. Als hun iets wel behaagt, antwoorden zy met een uitgegorgeld woord *Niàöua*, dat 's te zeggen *goed*, of *wy danken u*. De Barbaren houden veel meer van Hollanders en Engelſchen, als van Franſchen, die onzen Schrijver verzelden; om reden hier vorens uitgedrukt. Maar hoe onmenſchelijk en Barbaarſch zy zijn, blijkt uit de allergruwzaamſte * moordpijnigingen, waar mede zy zekeren gevangen ſlaaf van Virginje, geduerende de laatſte verblijfdagen van dit gezantſchap, ter dood bragten.

Den veertienden van Louwmaand quamen ze weêr in hun hut aan de rivier *Niagara*, en verder tot by het *meir Erie*, daar zy in den Winter- en Herfſttijd een ſchip van 60 tonnen lading timmerden. Vader Hennepin keerde weder na de ſterkte *Frontenak*, om nog twee geeſtelij-
ke

* Pag. 90.

ke maats tot de ondernomen landontdekking met zig te nemen.

In Bloeimaand wederom voortgetogen hadden ze een tijd lang deze en gene ontmoetingen, tot dat ze hunne derde togt in Oogstmaand deszelven jaars 1679 aanvingen, en zeilden vermakelijk tot aan de engte daar het *meir Huron* in het *meir Erie* loopt, rondom belegen van zeer vrugtbare landeryen, Noord- en Zuidwaarts.

Nu waren ze al 300 mijlen van *Quebek* afgevaren, en voeren in de zelve Oogstmaand ('t was den 28sten) tot aan *Missilimakinak*; welk misselijk-klinkend woord een streek lands is, aan den Noorder-ingang van het *meir der Illinoisen*, daar het in dat van de * *Hurons* vloeit. Hier omtrent zijn vele gehugten, uit welke de Barbaren quamen aanloopen, niet zonder verbaastheid van zulk een grooten schip te zien. Ze worden ons † hier beschreven, en my lust 'er een poosje halte te maken, om straks met verschen moed de tot nog toe onbekende wereldsbrokken wijders te gaan opzoeken.

* *Volk, na 't* meir Huron *zoo geheten.*
† P. 134.

VI.

VI. HOOFDDEEL.

Vervolg der nieuwe ontdekkinge van een zeer groot landſchap, gelegen in Amerika, tuſſen het nieuwe Mexiko, en de Ys-zee, door Louis Hennepin, *te Utregt by* Broedelet *gedrukt* 1697.

DEn tweeden van Herfſtmaand 1679 lichtten de Landbezoekers het anker van *Miſſilimakinak*, daar we terſtond, om een hartſterking te nemen, wat gepleiſtert hebben. Den negentienden begaven veertien mannen zig in vier * booten, geladen met een Smits-winkel, en velerley ander gereedſchap. Zy namen hun koers Zuidwaarts na 't vaſte land, vier mijlen van 't eiland der *Poutouatamers* gelegen, en in Wijnmaand landden zy omtrent zeker gehugt, alwaar ze hun zelven op een voordeelige poſt met goede wapenruſting voorzien hebbende drie mannen uitzonden, om wat voorraad te beſcharen, met den *Vredeſtaf*, dien ze van de *Poutouatamers* hadden gekregen.

Gy hoort my daar ſpreken, lezer, van een *Vredeſtaf.* Deze word van den Heer Hennepin *Calumet* genoemt, en aldus beſchreven.

† Ze is eigentlijk niets anders, als een pijp, waar uit men Tabak kan rooken, en nogtans word ze by de Wilde van 't groote vaſte land in Noorder Amerika voor een geheim, en als eenig heiligdom gehouden. Verbeeld u, deszelfs

* Canots, *in 't eerſte uittrekſel te zien.* † P. 149.

zelfs ketel van wit, zwart, of rood marmer, en de pijp, omtrent twee voeten en een half lang van een ſterk riet gemaakt, vercierd met veelverwige vederen, en vlegten van vrouwenhair. Twee vleugelen zijn d'er aan gebonden, zulks dat een *Calumet* hier in niet ongelijk is den ſlangeſtaf van Merkuur, of den Vrede-ſtaf, waar mede men d'aloude gezanten ziet uitgeſchilderd. Dusdanig een *Calumet* verſtrekt by dit volk voor het zegel, en voor de allerkragtigſte beveſtiging van alle verbonden, overkomſten, en, met een woord gezegd, van alles, wat onder hen wettig, plegtelijk, en heilig is. Het is een allerzekerſt vrede-teiken, 't welk de Wilde in hunne gezandſchappen altijd vertoonen: en zy gelooven, dat het hun qualijk zou vergaan, by aldien zy de trouw van iets, dat met deze Tabaks-pijp beſloten was, quamen te ſchenden. Ook geven zy den genen, met welke zy, onder de vertooning van den *Calumet*, eenig verdrag hebben gemaakt, aanſtonds van de beſte tabak daar uit te rooken. De Heer Hennepin verklaart, dat hy menigmalen zou om hals geraakt zijn geweeſt, zoo hy geen *Calumet* by zig had gedragen.

De drie uitgezonde mannen dan, met zulk een bekenden Amerikaanſchen gezantpijp, en goed geweer, voorzien, geraakten, drie mijlen van de plaatſe hunner landing, by een gehugt, daar ze met de Wilde wel haaſt beſte maats wierden; zelfs quamen des anderen daags eenige oudſte des volks, ook met de *Calumet* in de handen, aan ſcheeps boord, en vereerden de zwervers ettelijke Reebokken, die ze ge-

van-

vangen hadden; waar tegen zy wederom wat ſnuiſtering van meſſen en ander tuig kregen.

Sedert den tweeden van Wijnmaand voeren de reizigers langs de oevers van 't *meir der Illinoizen* in hunne gewone ſchuiten, en quamen den achttienden het meir ten einde. Toen zetteden zy voet aan land, liepen door de velden, en boſſchaadjes, daar de ſmakelijkſte druiven, pruimen, en andere koſtelijke vrugten in 't wild waſſen, en jaagden daar Harten, Reebokken, en wilde Hoenderen. Een van 't gezelſchap ſchoot een Beer, op welk gerugt 26 wilde quamen aanſtuiven. Zy waren *Outtouagamers*, wonende aan de grenzen van de *Stink baay*, of de *baay der ſtinkende.* Deze *Stinkende* Wilde worden zoo genaamd, om dat ze wel eer omtrent de Zuidzee aan ſtinkende moerasplaatſen woonden, hoewel ze, van hunne vianden daar uit gedreven, zig thans onthouden in de baay, die Weſtelijk van de *Illinoiſen* legt. In 't eerſte ſcheen het geſchapen, dat het hier op een gevegt zou uitgekomen zijn, maar men maakte de pais, en leefde als vrienden.

Den eerſten van Slagtmaand vervorderden de Landzoekers hun reis, en geraakten by twintig voor uit gezondene maats aan den mond van de rivier der *Miamiſen*, die zig van de Zuidzijde in het *meir der Illinoiſen* ſtort. Hier ſtichtten zy een ſterkte, en een huis; 't welk volbragt zijnde, gingen 30 mannen, en drie zielbezorgers in acht booten het laatſtgenoemde meir nog verder bevaren. Onze Schrijver doet een omſtandig verſlag van hunne ontmoetin-

gen,

gen, en de gewone jagt van de inwoonders dier landstreken, voornamentlijk van Stieren, en vervaarlijke Koebeesten; voorts van de gezonde lucht, van 's volks bedrijf, en van de voordeelen, die de wijduitgestrekte bossen, en velden aldaar uitleveren: daar zijn ook goede bergstoffen.

Illinoizen (dus genaamd na 't woord *Illini*, het welk in 't Amerikaans een *regtschape man* beduid) zijn een talrijk volk, dat zig in gehuchten onthoud. Hun grootste gehucht is van 400 of 500 hutten: yder hut heeft 5 of 6 haardsteên, en tot elk haardsteê behoort een huisgezin, of twee; waar in ze vreedzamelijk met elkanderen leven.

Deze gehuchten strekken in een vlakte aan den oever van de rivier, zoo breed als de Maas voor Namen is.

In Louwmaand van het nieuwe jaar 1680 voorden ze nog door een ander meir, omtrent 7 mijlen lang, en eene mijl breed, *Pimeteoui* geheten; 't welk beteekent, dat daar ter plaatse vele vette beesten zijn. De Heer de la Salle, een uit de voornaamste van 't gezelschap, bevond met zijn Starrepeil-tuig, dat men hier op 33 graden en 45 minuten was.

Zy maakten, na verscheide hacchelijke ontmoetingen, kennis met de wilde *Maskoutenèrs*, en hielpen zelfs een verbond tussen de *Mianisen* en *Illinoisen* voortzetten. Middelerwijlen poogde een arglistige quant van dat volk onze reizigers af te schrikken van het voornemen dat zy hadden, om door de *Meschasipi* (dat is, de groote rivier) tot in de zee te geraken. Hy ver-

verzekerde hen met zonderlinge ernsthaftigheid, dat niemand die ontdekking, als ten koste van zijn leven, had ondernomen: dat de oevers van die stroom sterk bevolkt waren van zeer krijgsmoedige menschen, die hen wisselijk zouden dooden: dat de rivier zelf vol Gedrogten, Tritons, Krokodillen, en Slangen was: dat hun schip, hoe groot het mogt zijn, dat ze daar toe wilden maken, door de vervaarlijke banken, zanden, en draaikolken zou vergaan: en honderd andere zwarigheden.

't Is een gebruik, dat men de Wilde, als zy praten, aanhoort, zonder in hun reden te vallen, al duurde die nog zoo lang. Dus lieten de reizigers dezen verteller ook zijn gang gaan, en verstonden kort daar na uit andere Wilden, hoe groot de argwaan van dit volk is.

De voornoemde *Miamisen* wonen Zuidwestelijk op 't einde van 't *meir der Illinoisen* aan een zeer schoone rivier, van 15 mijlen in zijn omkring, op 41 graden Noorderbreedte. De *Maskoutensers* en *Outouagamers* bewonen de oevers van den stroom *Melleoki*, op 43 graden. Westwaarts vind men de *Kikapousen*, en *Ainoven*, die twee gehuchten hebben.

Boven de rivier *Chekagoumenant* is een ander gehucht van *Illinoisen*, *Kaskaschia* geheten, Westwaarts van 't zelve meir gelegen, een luttel naar 't Zuid-Westen, op omtrent 41 graden breedte. De *Authoutantasen*, en *Maskoutensers Nadouessiousen* onthouden zig drie honderd mijlen van de *Illinoisen* in drie groote gehugten aan een stroom, die in de *Meschasipi* uitloopt.

Alle

Alle deze Wilde maken hunne *Kabanen*, of hutten, zeer aardig van platte biezen. Zy zijn kloeke ſterke menſchen, fix op boog en pijl, los van aart, leuy, argwanig, ongeloovig, hunne eigene Overſten niet betrouwende, gramſtuurig, en groote dieven. 't Land is alomme zoo vrugtbaar, dat het al hun nooddruft verſchaft.

Onder hen zijn vele zoo genaamde * *Hermafroditen*, menſchen, die man en wijf zijn. Gemeenlijk hebben ze vele vrouwen, en veeltijds neemt een man alle de zuſters, zeggende dat die beter overeenkomen, als vremde. Echter zijn ze zeer minnenijdig, en om een ligte reden ſnijden zy hunne wijven den neus af.

Hunne ontucht is bijſter uitſporig, zelfs tot onnatuurlijke vuilheid toe. Zy kennen zekere heilzame kruiden, als wiſſe artzenyen tegen de beten der Slangen. Des Zomers gaan ze naakt, enkel met voetzolen, dog by Wintertijd weten zy hunne lichamen met zinnelijktoegemaakte beeſtevellen te dekken. De Heer Hennepin oordeelt hunne bekeering tot het Chriſtengeloof byna onmogelijk, zoo ongodsdienſtig en ongebonden is hun aart.

In dit ſchoon *Illinoiſch* geweſt duurt de Winter ten langſten maar twee maanden: en 't was den 15den van Loumaand 1680, als de wateren daar weêr bevaarbaar wierden. De Zwervers begonden aan de rivier een ſterkte te maken, dien zy het *Fort de Crevecœur* noemden, maar de Barbaren gaven 't den naam van *Chekagou*: ook arbeidden zy aan een nieuw ſchip, waar me-

* *Zoo vertelt ons Vader Hennepin* p. 219.

mede zy konden zee bouwen. Men vond geraden den Heer de la Salle na de sterkte *Frontenak*, daar zy 400 of 500 mijlen van daan waren, te laten keeren, en de Heer Hennepin zou met zijn gezelschap de ontdekking voortzetten.

't Geluk wilde, dat eenige verre-afwonende Wilde by de *Illinoisen* quamen, welker een de Europeërs onderrigtte niet alleen hoe heerlijk een vloed de *Meschasipi* was, maar ook dat men die konde bevaren. Hy zelf was 'er met een *Kanot* op geweest, en deed 'er een omstandig verhaal van, 't welk onze Schrijver aanteekende. Zie daar dan den yverigen man, met nog twee makkers, vaardig, omme in een *Kanot* de voortogt tot de vaart na den gemelden *Meschasipi* te doen, en nog bet afgelegene Wilde te gaan bezoeken: waar toe zy den vredestaf *Calumet*, en velerley snuisteringen, tot schenkaadjes voor de nieuwlijks te vinden volkeren, met zig namen.

Dewijl 't 'er nu eerst op aan zal komen, en ik voornemens ben nog een uittreksel dezer beschrijvinge te maken, schijnt het my niet ongevoegelijk hier af te breken, en 't overige tot de twee volgende maanden te sparen: zoo zullen we wat verschot van stoffe hebben.

VII.

VII. HOOFDDEEL.

ARNOLDI WESENFELD rationalis & moralis Philoſophiæ Profeſſoris in Univerſitate Electoriali Viadrina, *Georgica animi & vitæ*, ſeu Pathologia practica, moralis nempe & civilis, ex Phyſicis ubique fontibus libera nec ad ullam ſectam adſtricta methodo, cohærentibus tamen ubique principiis, deducta. In qua illud allaboratum fuit, præter multa nova & hactenus non obſervata eruta, ut Origines, Diſtinctiones, Cognationes, & Miſturæ paſſionum penitius excuterentur; uſus, abuſus, ipſique fontes dirigendi non tantum proprias, ſed & aliorum paſſiones plenius exponerentur, generaliaque a ſpecialibus ſegregarentur.

Dat is,

ARNOLDS WESENFELDS *(in de Keurvorſtelyke Akademie aan d'Oder Hoogleeraar van de redelijke en zedelyke Wijsbegeerte)* Akkerbouw van ziel en leven, *of oeffenſtellige Hartstogtkunde, namentlyk zedelijke en burgerlyke, uit natuerkundige bronnen alomme op een vrye en aan geen ge-*

zindheid gebondene leerwijze, nogtans met een doorgaanden samenhang van beginselen, afgeleid. Waar in bezorgd is, dat, behalven vele nieuwe, en tot nog toe niet aangemerkte en ontdekte zaken, de oorsprongen, de onderscheidingen, vermaagschappingen, en mengsels der Hartstogten grondelings worden nagevorscht; het gebruik, misbruik, en de bronnen, om niet alleenlyk de eigene Hartstogten, maar ook die van anderen te bestieren ontvouwt, en de algemeene van de byzondere dingen afgescheiden. Te Frankfurt aan d'Oder by Joan Volker 1696. *in* 4. 87 *bladen.*

F*Ortior est qui se, quam qui fortissima vincit Mœnia.* ——————

Is de bekende digtspreuk, beduidende

Hy is veel sterker, die zijn's harts genegentheden
Verovert, als die wint de sterkstgeveste steden.

't Is wat te zeggen, lezer, meester van zig zelven te zijn, daar zoo vele driften rondom ons gelegerd leggen, en ons pogen te bombarderen. Die dat geleert heeft, bezit voorwaar een van de grootste gelukzaligheden, die 't menschdom in dit sterffelijk leven konnen overkomen.

Dit

Dit was Davids grootste roem, en uiterste genoegen, zoo anders de rijmer Datheen des Konings woorden in zijn 131ste Snaarlied wel gevat heeft.

Eere moeten ze dan hebben, die hun werk maken dit op goede gronden te leeraren, en de arglistigheden der tegenspartelende bewegingen aan den mensch te ontdekken.

Zulk een loffelijke onderneminge pronkt alomme in dit braaf boek van den Hoogleeraar * Wesenfeld; want hy behandelt deze stoffe zoo uitvoeriglijk, dat 'er byna geen voorval in den ganschen menschelijken ommegang, waar omtrent de hartstogt eenigzins plaats kan hebben, te bedenken is, of het word hier ondersogt, en in den waren oorspronk aangewezen.

En gelijk deze wijze Wijsgeer een Goddelijke openbaringe voor af stelt (heel anders als zulke Filozofen, die daar toe geen ooren hebben) alzoo brengt hy doorgaans zijne redeneringen geheel en al daar op t'huis, dat ze niet alleen met die over een stemt, maar ook de zelve onderstellende, met de Natuur, als op d' Openbaring gebouwd, een aanvang neemt. Dit doet hy zelfs in 't byzonder op die gronden van Godsdienst, welke hy belijd, en toont menigmaal der Pausgezinden dolingen, uit quade bevatting van Godsdienst gesproten.

In het bybrengen van voorbeelden, die voornamentlijk in 't eerste deel plaats hebben, toont de Heer Wesenfeld zeer belezen te zijn, zoo in

* *Zie nog een werk van hem in Snoei- en Grasmaand* 1695.

in oude als nieuwe Schrijvers, wel ter sneê aangehaald. Voor al draagt hy zig doorgaans als een VRY FILOZOOF, die, 't zy hoe veel hy mag houden van Plato, of Aristoteles, nogtans op niemand verliefd is, dan op WAARHEID. Deze zoekt hy, deze lieft hy, deze vrijd hy.

Heerelijke, en eerlijke vryaadje, waaragtig! dus maakt hy geen onderscheid tussen oude en nieuwe schrijvers, dus weet hy van geen verschillende gezindheden der Filozofen, maar hy durft, ter liefde van zijne kostelijke Vryster, zelfs die mannen, met welke zijne gedagten anders wel meest over een komen, gelijk als Deskartes, Klauberg, Geulinks, Malbranche, en anderen, op zeer vele plaatsen met behoorlijke zedigheid wederspreken.

Zijn gansche werk is afgedeelt in twee boeken.

Het eerste, zeven hoofdstukken beslaande, handelt van de werking der beweginge zoo in als op de ziel en het lichaam in 't gemeen: het tweede van alle bewegingen in 't byzonder.

In het eerste zijn begin makende met ziel en lichaam, en derzelver vereeniging, toont hy, hoe de * beweging van de ziel niet van 't lichchaam is, wat men door de † fijne stoffe moet verstaan, wat de ziel is, en waar in haar ☩ vereeniging met het lichaam bestaat: dus zien we den mensch als een ‡ zekere band van de verstandelijke en gevoelige wereld; nevens een on-

* Motus a mente, non a corpore. † Materia subtilis. ☩ P 5. ‡ Vinculum quoddam mundi mentalis & sensibilis.

onderzoek, waarom niet alle beweging op het begeren der ziele geschied.

Omme de natuer, oorsprong, en verscheidenheid der bewegingen uit te vinden, moeten we eerst aanmerken, hoe de verscheide bewegingen van 't lichaam daar uit ontstaan, dat zekere bewegingen des lichaams met zekere gedagten der ziele verknogt zijn.

Hier hebben we dan de geboorte der hevige driften of hartstogten; welke, volgens onzen Schrijver, tweederley zijn, sommige, die eerst van binnen, andere, die eerst van buiten komen: en waar van wy best konnen oordeelen, als we zijn brave beschrijving van het samenstelsel des menschelijken lichaams hebben begrepen.

Zijn 's erachtens, is 'er in het hart een (*a*) vyer, dat de oorzaak van 's menschen meeste werkingen is; 't welk zoo vermakelijk is te lezen, als de gestaltenisbeschrijving der dierlijke geesten; wat het (*b*) brein is; hoe de voorwerpen van buiten tot de oogen komen; hoe de (*c*) mensch in 's moeders lichaam gevormt word; en wat (*d*) geheugenisse, en (*e*) inbeelding is. Fraay zijn, by uitnemendheid, de (*f*) bedieningen der ziele, gevolgd van de lijdingen in de ziel, en de wijze, op welke de ziel begrijpt, verbeeld, en geheugt.

Daar van daan leid ons de Heer Wesenfeld tot de (*g*) algemeene bewegingen der Hartstogten, leerarende ons eerstelijk wat die uitwer-

 ken,

(*a*) P. 14. (*b*) P. 15. (*c*) P. 17. (*d*) Memoria. (*e*) Phantasia. (*f*) Functiones mentis.
(*g*) Generales passionum motus. p. 27.

ken, welke van de ziel beginnen, dan van het lichaam.

Men ziet hier reden, waarom de mensch de eene Hartstogt meer onderhevig is, dan d'andere: waarom nieuwigheden meer bewegen: waarom wy de misslagen van een vriend zelf niet konnen zien, en ook niet gaarne van een ander hooren: waarom de bewegingen van uiterlijke voorwerpen sterker zijn: waarom langer voorledene zaken min, en nader aanstaande zaken meer bewegen: waarom het quaad ons meer beroert, dan 't goed; en eindelijk waarom wy meer door bygeloof, dan door waren godsdienst worden gaande gemaakt.

Overtredende tot de (*a*) zedelijkheid der Hartstogten, wijst hy ons aan, door wat drift de Engelen (dog dit gaat mijn verstand te boven) gevallen zijn: welke driften in de beesten zijn: hoedanige driften de mensch in den staat der natuerlijke volmaaktheid, en hoedanige in den staat der verdorvenheid gehad heeft. Maar ik spoede my tot het (*b*) gebruik en misbruik der Hartstogten, om te zien, hoe verre de Hartstogten onverschillig, ja zelfs goed zijn: van waar de (*c*) medeneiging en (*d*) tegenneiging der dieren komt, en welk het gebruik der vermengde Hartstogten is.

Nademaal de Hartstogten ook in zekere opzigten aan des menschen gelukzaligheid baten, schoon derzelver (*e*) misbruiken daar by staan, leeren we uit onzen Wijsgeer, hoe we de Harts-tog-

(*a*) Moralitas passionum p. 48. (*b*) Usus & abusus passionum. p. 64. (*c*) Sympathia. (*d*) Antipathia. (*e*) P. 79.

togten wel konnen bestieren: en eerstelijk in baar zelve. Deze (*a*) hulpmiddelen behooren of tot de Godgeleerdheid, of tot de Genees-konst, of tot de Zedekunde. De zedelijke zijn, of om iemand tegen de opkomende driften te wapenen, of om iemand van dezelve te genezen.

(*b*) Omtrent het bestieren der Hartstogten in andere hoore ik iets van de deelachtigmaking der Hartstogten in Engelen, Beesten, en Menschen. De scherpzinnige Filozoof onderzoekt, of het ons vry staat, Hartstogten, zelfs die onmatig zijn, in andere te verwekken? Hy schrijft ons teffens voor de wijze, om de Hartstogten in andere te kennen, te verwekken, te bedaren, en te matigen; voornamentlijk hoe met de verzierde bevattingen moet gehandelt werden: onder welke stoffe te voren komt, op wat manier men zekeren (*c*) herssenzieken man, die niet wilde pissen, om dat hy de gansche stad vreesde te zullen doen ondervloeyen, aan 't water lozen, en een ander, die, zig inbeeldende dood te zijn, niet wilde eten, aan 't eten kreeg.

Zie daar, mijn Hollandsche lezer, het eerste boek, en de grondvest, waar op het volgende tweede gebouwd is.

Dit begint met een verdeeling der Hartstogten, volgens Aristoteles, Deskartes, en ten laatsten ook naar het beste oordeel van onzen Hoogleeraar.

In de verhandeling der Hartstogten zelve ontmoet

(*a*) P. 87. (*b*) De directione passionum in alios. p. 122. (*c*) P. 156.

moet ons eerst de *verwondering* (schoon die eigentlijk geen Hartstogt is) in een zeer nette beschrijvinge, geknoopt aan een onderzoek, (*a*) of de kinderen, zoo ras als zy uit 's moeders lichaam komen, zig konnen verwonderen.

In de voorwerpen der verwonderinge vraagt hy, waarom alle menschen zig niet over dezelve zaken verwonderen, en toont de reden, (*b*) waarom de menschen als ze tooneelspelen bywonen, zelden slapen; en waarom het God behaagde, de eerste kerke door wonderdaden te stichten.

By het gebruik en misbruik der verwonderinge staat d'oorsprong van de aanbidding der zoo genaamde heilige overblijfselen in de Roomsche kerk aangewezen, en de doling van Dr. (*c*) Bekker, daar hy ontkent dat lichamen van quade engelen bewogen worden. Zie hier ook het bestier der verwondering in zig, en in andere, waar over vele nutte lessen voorkomen, en onder andere betoont word, hoe de onkunde veeltijds de moeder der verwondering is: welk een voorzigtigheid men moet gebruiken in zijne kinderen niet ligtelijk die leugenboeken, welke Románs heten, te laten lezen, en hoe de nieuwsgierigheid kan beteugelt werden.

Van de verwondering komt hy tot (*d*) *waardering*, en (*e*) *versmading* in 't gemeen. Schoon deze ook eigentlijk geen Hartstogten zijn, zy hebben egter haar gebruik en misbruik; en men leert hier, hoe ze te bestieren zijn.

Tot

(*a*) P. 205. (*b*) P. 220. (*c*) P. 235.
(*d*) Æstimatio. (*e*) Contemtus. p 257.

Tot de (*a*) *achting en versmading van zig zelven* gekomen bevind men eerst de voorregten des lichaams en verstands, ook van aanzien en rijkdommen: wat eigentlijk edelmoedigheid en hoovaardy is. Hier by komt te pas, (*b*) waar van daan geleerde menschen gaarne andere geleerde berispen, en krouwen; eindelijk waar in de zelfs-versmading bestaar.

Maar laat ons, dus voortzeilende, de Hartstogten zelve bezien.

Eerst van alle doet zig op Liefde, en Haat. Deze zijn eigentlijk Hartstogten. Ziels-liefde en Ziels-haat gaan voor af: en uit dezelve word Adams val aangewezen.

Als de Heer Wesenfeld de lichamen overweegt, vind hy, in den regten zin, een (*c*) Medelijding, en Tegenlijding in de planten, en dieren, maar allerdriftigst in ons menschjes: welker beide Hartstogten gemeene voorwerp is goed of quaad. Hier leeraart hy heel anders als de Filozoof Geulinx (in mijn Boekzaal bekend) wat de (*d*) *liefde der begeerlijkheid*, en (*e*) *liefde der gehoorzaamheid* is. Hy stelt ons voor de (*f*) belooning der goddelijke Liefde. Hy toont dat (*g*) *goederen om bate*, geen goederen zijn, en welk het algemeene voorwerp der haat is.

De Liefde en Haat tegen God valt in de Engelen en Menschen, dog deze (*h*) haat geenzins in de beesten. In de menschen is ze tweederley; of

(*a*) Æstimatio & contemtus sui. p. 282.
(*b*) P. 299. (*c*) P. 321. (*d*) Amor concupiscentiæ. (*e*) Amor obedientiæ. (*f*) Præmium amoris divini. (*g*) Bona utilia. (*h*) P. 381.

of een haat van ongehoorzaamheid, of van viandschap.

De Liefde van zig zelf, en van uiterlijke dingen is onderscheidentlijk in de beesten, in de menschen, en in de Engelen. Ja de liefde jegens zig zelf is ook in (*a*) God. Het raakt ons te weten, hoe verre *zelfs-liefde* geoorlofd is, en dat 'er geen eigentlijke *zelfs-haat* kan wezen. Omtrent de Liefde en Haat van anderen in 't gemeen toont de Schrijver hoe de Engelen en menschen het voorwerp van Liefde zijn; en op welke vier gronden dezelve gebouwd is; eindelijk waar in de haat van anderen bestaat; hoedanige haters van hunne medemenschen de Grieken (*b*) μισάνθρωποι noemden.

Hy konde niet voorbygaan van de Liefde der Vriendschap te spreken, en te vermelden (*c*) waar in Vriendschap van medeneiging verschilt; waarom ook de Vriendschap van vrome menschen duurzamer is, als van godlooze. Zie hier met eenen een nette handeling van de Liefde der vianden, liefde tussen echtgenooten, en liefde tussen bloedverwanten; waarom de Liefde meer daalt tot kinderen, dan opklimt: voorts van den haat onder dezen altemaal.

Wanneer hy het gebruik, misbruik, en bestier van Liefde en haat hier op laat volgen, brengt hy ten onderzoek, waar van daan het komt, dat 'er zelfs naauwelijks een godlooze is, die nog geen inbeelding van gelukzaligheid heeft; waarom in 't geliefde geen feilen worden gezien, en hoe zulks te verbeteren is. Alle

(*a*) P. 389. (*b*) Misanthroopoi *Menschenhaters.*
(*c*) P. 420.

e Liefde tragt na vereeniging, en 't (*a*) gebruik van de Liefde Gods is, den mensch met God, zijn maker, te vereenigen: waar tegen over de haat tegen God gesteld word. Daar is ook misbruik in God te lieven, zoo wel als in elfs-liefde.

(*b*) Begeerte [of verlangen] en Afkeer zijn by Deskartes maar eene Hartstogt, dog by den Heere Wesenfeld twee. Daarom schrijft hy, eerstelijk hoe Begeerte en Liefde, daar na hoe Afkeer en Haat van den anderen verschillen: wederom wat onderscheid tussen Wensch, en Begeerte is.

Om zijnen lezer het gebruik, misbruik, en bestier der begeerte met genoegen te doen kennen, verdeelt hy de begeerde zaken in driederley soorten, van welke yders byzonder gebruik en misbruik gevolgelijk word verklaart, met een duidelijke leeringe om dezelve te behandelen.

Wil iemand zien, wat (*c*) Blijdschap en Droefheid is? Hier kan hy die vinden in 't Lichchaam, en in de Ziel. Daar komt by de (*d*) schielijke verbazing, met alle de voorwerpen van Vreugde en Hartzeer. Derzelver gebruik word in allen deele vry uitvoeriglijk aangetrokken, en by deze gelegentheid krijgen we berigt, wat (*e*) Naaryver en (*f*) Wangunst is. Zy slaan den bal mis, welke meenen dat d'Afgunst de schaduw van 't Geluk is.

Hier hebben we ook de Hope, Wanhope, Stout-

(*a*) P. 477. (*b*) Desiderium & aversio. p. 501.
(*c*) P. 545. (*d*) Stupor. (*e*) Æmulatio.
(*f*) Invidia.

Stoutheid, Vreeze (met de wijze hoe men yder van deze Hartstogten byzonderlijk moet behandelen) Ligtvaardigheid, en Hoogvaardy.

De laatste Hartstogt, ons in dit werk voorkomende, is de * Toorn, die in de beesten zoo wel als in de Menschen en Engelen valt, en de sterkste bewegingen van alle Hartstogten heeft. 't Is waar, de geleerde hebben geoordeelt, dat ze geen tegengestelde Hartstogt had, dog de Heer Wesenfeld meent ja, en dat de Dankbaarheid daar tegen staat. Het gebruik van d'een en d'ander, gelijk ook dat van de tegenstelde dankbaarheid bekeken zijnde, laat hy de ondankbaarheid ook zien. Niemand verwondere zig dat men zelfs in † mangel van toorn kan misdoen: 't word hier aangetoont.

Na zulk een vertooning van alle de Hartstogten, brengt de hooggeleerde Schrijver den toevloed van alle dezelve tot een middelpunt, te weten een gerusten staat van ziel en lijf. Hy toont daar in voornamentlijk deze zaken. I. Waar in die bestaat, en hoe die in God zelf is. II. Hoe die onderscheiden is in de Hemellingen, Menschen en Beesten; dog in de Menschen altijd onvolmaakt, en waarom. III. Hoe men die in 't Lichaam en de Ziel kan verkrijgen.

Eindelijk geeft hy ons verscheide treffelijke middelen aan de hand, zoo uit de Natuur, als uit den Bibel, omme tot dien gewenschten stand van ruste, zoo veel als mogelijk is, te geraken.

Dus

* P. 647. † P. 669.

Dus ben ik met den Heere Wesenfeld zijn groot werk (zoo zeer van Verulamius en vele wijzaarts begeerd) ten einde geraakt, en verwagte, naar zijn belofte, meer andere, tot dergelijke stoffe behoorende.

VIII. HOOFDDEEL.

Den Honigraad der verdrukkingen, of een bondelke leerredenen over Rom. 5. 3. ---5. *Psalm* 39. 10. *Ps.* 94. 19. *Sprekende van de verdrukkingen der geloovigen, en haar gedrag en vertroostingen in dezelve door* Johannes d'Outrein *Phil. Doct. en Dienaar van Jezus Christus t'Arnhem. t'Amsterdam by* Gerardus Borstius 1697. *in* 8. 31 *bladen.*

AL voor vele jaren lasik

Men kent uit druk
Ook zijn geluk;
Beklaag u niet
Van wat verdriet:
Al wat niet zuert, dat zoet ook niet.

n de gevallen, die ik daar na gezien hebbe, erzekeren my ten volle dat het waarheid was. Het wedervaren, dat men daar omtrent tot ewijs zoude mogen te berde brengen, komt my

my in gedagten , op 't zien van dit geschrift , 't welk ik met lust doorbladert hebbe. Die 't ter hand zal nemen om het te doorlezen , zal d'er zoo luttel aan twijfelen , als de Heer d'Outrein, die 't geschreven heeft. Verdriet quam hem over , zoo ons d'opdragt meld , door 't afsterven van drie zijner kinderen , die hy liever had gehouden , ware het hem naar zijn zin gegaan : en wie zou 't zelve niet wenschen ? maar God , die ze hem had gegeven , behaagde het anders. Die liet hem dat zoet wel smaken , dat zijn Zoontjes , aan de voeten van haar godvruchtige moeder gezeten , eenigsins een begrip der Goddelijke waarheden begonden te maken , maar d'Almagtige stremde ook dat genoegen , alzoo Hy eerst het viertal zijner kinderen op de helft verminderde , terwijl de overgeblevene ondertussen met gevaarlijke ziektens worstelden ; en daar na met een nieuwen slag , als de vorige wonde nog bloedde , het eenigste overgeblevene Zoontje uit zijn armen wechrukte. Dat raakte , mijn 's bedunkens.

Echter beklaagt zig de teederhartige Vader van dat verdriet daarom niet , om dat hy daar door veel geleert heeft , 't welk nergens is te leeren , als in de Kruis-schole. Wy , lezers , mogen 't ons nog minder beklagen : want het gene dat hy leerde , heeft hy , naar zijn gewoonte , nettelijk , geleerdelijk en stichtelijk aan ons meê gedeelt. Men vind hier geen haken , en oogen , nogte verwarde rommeling , en derelijke kalling , hoedanig wy straks zullen zien dat aan den Leidschen Dam word gesproken : maar zelfs voor af

in

in den Opdragt ontmoeten wy vele zinrijke en heilzame ſpreuken, uit allerley Schrijvers, die tot deze ſtoffe dienſtig zijn. Wien het niet gebeuren mag Cicero of Seneka in zijn eigen taal te hooren, dien word dat gebrek vergoed: want al wat zy keurelijks tot trooſt en moedgeving van bedrukte ſchreven, ſtaat hier in goed Nederlands op zijn koten; en Epiktetus, ganſch niet de minſte in dat ſlag van onderwijs, komt ook ter baan. Dog onze Schrijver, hoe zeer ook van dezer Schrijfhelden drangredenen voldaan, ſchaft daar nevens uit Chriſten-Leeraars, dat vry bet klemt, en niet alleen de wonden zalft, maar ook geneeſt.

Hy zogt regtſchape ruſt voor zijn droeve ziel, en vergat onder dit zoeken niet, den Letteroeffenaars een berigt te geven over een werk der Vertooſtinge, dat op Ciceroos naam en rekening ſtaat, maar, zijn 's bedunkens, t'onregt; om dat 'er gronden in gelegt, en leſſen op geſtigt worden, die al te Chriſtelijk zijn, dan dat ze uit een Heidenſche penne zouden vloeyen. De geleerde Lipſius verſtond het ook zoo, en hield het voor een werk van Karel Sigonius, die onder de letterwijzen genoeg bekend is. Dog dit in 't voorbygaan.

Na dat dan de Heer d'Outrein de gebrekkelijkheid van den Heidenſchen trooſt levendig getoont heeft, en Seneka ruim zoo overtuigend ten toon geſtelt met zijn onnutte gronden, als de Italiaan Bokkalini hem ooit aardig wegens andere gebreken door de ſpitsroede joeg. zoo vermeld hy ons, wat Junius en Hei-

danus, vermaarde Leidſche Leeraars, hier over ſchreven; byzonderlijk de laatſte, die uit bevinding ſchreef, welke niet luttel ſcheelt van mondgezeg.

Verders zegt ons de Man, wat hem bewoog dit werk te laten drukken, en hoe net gepaſt hy deze ſtoffe vind voor yder vroom Vaderlander, en alle deugdſame Chriſtenen, dien hy den gevaarlijken toeſtand dezer eeuwe duidelijk afſchildert, zonder *Pontiaan van Hattem* te vergeten, die in zijn oordeel *een ſchadelijk Man* is, of de zoo genaamde *Hebreen* (daar zullen nog bet gezindheden in de wereld komen, en, hebben we maar wat tijd van leven, miſſchien in onze dagen nog wel) tegen welker waangevoelens hy in dezen opdragt een uitſtap doet.

Dus verre hebbe ik nog maar in den Opdragt geweeſt. De Voorreden vinde ik niet min ſtofrijk. Behalven de verſchooning, die de geleerde Kerkredenaar ter neder ſtelt, wat men daar af te denken heeft, dat hy al meê over een ſtuk van Paulus Brief aan de Romeinen ſchrijft, die of in haar geheel van Wittich, van Van Leeuwen, en van Van Peenen ſchijnt uitgepuurt, en ten opzigte van dit gedeelte nog onlangs door van Weſel zonneklaarlijk is opgeheldert; zoo verrekent hy ons kortelijk zijn wijze van boekoeffening in 't opſtellen van Leer-redenen, en geeft tot een ſtaaltje een verklaring over Salomons ſpreuk * *Die Liederen zingt by een treurig hart, is gelijk een,* *die*

* *Spr. 25. 20.*

die een kleed aflegt, ten dage der koude; en als Edik op Salpeter.

Dit hebt gy hier vast, kundige lezer, en nademaal deze Man geen man is van opsnyen, maar gewoon, doen aan zeggen te knoopen, zoo maak vry staat, dat gy wel haast een vlugt van zijne *Arenden* zult zien: ik wil zeggen een onbekrompe verhandeling over het gezeg van Jezaias † *Die den Heere verwagten, zullen opvaren met vleugelen als der Arenden*, en dan over die bekende spreuke van den Heiland ✠ *Alwaar het doode lichaam is zullen d'Arenden vergadert worden*, over welke laatste ik eens een inval van een ander Uitlegger in mijn Boekzaal hebbe opgedist, die zuiver eigen reedsel was. Of dit ook zoo zal wezen, moet de tijd leeren.

Nu ben ik pas den Opdragt en voorreden ten einde.

't Werk zelf is een pakje leerredenen, of schrifmagtige nette en welgeschikte verklaringen over Davids en Paulus woorden, in 't Opschrift aangewezen. Dit alleen uitgezondert, dat ze juist op de koop niet gemaakt schijnen, zulks dat een leuijaart zig zonder omzien daar meê zou konnen behelpen: want hy preekte zig ligtelijk te bersten, en al 't volk ter kerke uit, zoo hy dagt, dat alles, wat hier voor een predikaatsie gedrukt is, ook op eenen tijd zou moeten opgezegt werden.

Zie hier dan een verhandeling van de verdrukkingen, en hoe velerley ze zijn: hoe de Kerk altijd daar meê geworstelt heeft, en waar-

† *Jez.* 40. 31. ✠ *Matth.* 24 28.

om: ook hoe men in dezelve kan *roemen.* De grondwoorden worden niet overgeslagen, maar brengen meê, dat men bly is, juicht, ja pronkt in verdrukkingen; 't welk met redenen word bevestigt. Rijst 'er een bedenking, hoe men blijde kan wezen in zulke ongevallen, die zoo knellen, en van *drukken* haar naam hebben, ze word opgelost, en alle zwarigheid wechgenomen. Den Christen, die onder het Nieuwe Testament leeft, word dit op 't hart gebonden, om dat hy nu van geen Land Kanaän weet, en alle land zijn Vaderland is. Daarom past hem dit by uitnemendheid, nadien de vrome zielen van ouds zoo bot niet waren, of zy wisten nog al te zeggen, dat het goed was verdrukt te werden, en des Heeren jok van der jeugd af te dragen.

Dit word altemaal te nutte gemaakt; 't zy met Roome te wederleggen, dat zig trotselijk op voorspoed verheft, 't zy met te bestraffen zulke narren, die meenen eeuwig zalig te zullen wezen, om dat ze hier welig en rijk zijn, of van die onbezonnene, die rekening maken, om dat ze hier niet veel vermaak gehad hebben, naderhand niet te zullen misloopen. Onnoozel! op deze dwaalstreek zeilt 'er menig.

Onze geoeffende Schrijver poogt de menschen wijzer te maken, 't welk een ygelijk met my zal bekennen, die zig in aandagt wil nederzetten, om dien gulden schakel eens te zien ontleden, die d'er volgt; te weten, de verdrukking werkt Lijdzaamheid, de Lijdzaamheid bevinding, en die weêr hope; en dat daarom, om dat de liefde Gods door de H.

H. Geest in onze harten is ingestort.

Wil iemand voorraad opdoen, of God hem ook eens quam t'huis zoeken; hier kan hy te regt raken: want daar is verschot van goede bedenkingen.

Zoo gaat hy ook te werk, wanneer hy ons David afmaalt als met den vinger op den mond, om dat het God gedaan had. Alle zwijgen en verstommen is het regte niet. Hier is veel valsche munt, die geen toets kan uitstaan: maar dat is de regte slag, als het uit belijdenis van zonden spruit, en dat het tot vergrooting van de gulde lijdzaamheid strekt.

't Laatste valt niet af. Voor uit gaat, naar 's mans gewone trant, een ontleding van den 94sten Psalm: en dan volgt een volslage verhandeling van de groote genoegzaamheid, en kragtdadigheid van goddelijke vertroostingen, zeer voegzamelijk gesteld tegen die vermenigvuldigde gedagten, die in ons opborrelen, of als takken welig uitspruiten. Van yder leerreden is achter aan een schets te vinden met een bladwijzer.

IX. HOOFDDEEL.

De nieuwerwetsche Leidschendamsche spelling, en wanduitsche worgtaal van KORNELIUS VANDER LINDEN, *Doktor en Dominé aan den Leidschen Dam.*

Verhevene Zielen, die uwe sterffelijke lichchamen zijt ontrogen, Hoofd, Vondel, Dekker, Brand, Oudaan, Antonides, met meer andere brave Neêrduitsche Schrijvers, en gy nog levende Lescailje, Bake, Vollenhoven, Moonen, Hoogstraten, en wie meer door uw taal zoo in digt als ondigt vermaard zijt; komt, helpt my lachen, en neemt uw deel aan de geneugte, welke ons op dit uur van den *Dominé* aan den Leidschen Dam geschaft word.

Laat 'er vry alle kundige Lezers by komen: ik noodige hen, om voor hunne vergadering een taal- en spellingknuffelaar te zien verschijnen, die, met den laatdunkenden geest bezeten, de bruske stoutheid gehad heeft van u altemaal voor *verdwaasd* te schelden.

Zie daar, daar komt de Heer Vander Linden, schoorvoetende, aantreden.

Het boek, dat hy onder den mantel draagt, is getiteld * *de Wijsen van Oosten binnen Jerusalem en Bethlehem*, enz. Het ander blaauw boekje, dat uit zijn tas steekt, voert het opschrift van † *Troostreden . . . over den Brand, en*

* *Gedrukt, te Leiden by Frederik Haring* 1696.

† *By den zelven Drukker* 1697.

Inwijingreden . . . over de afgebrande en her-
ude Kerk aan de Leidzendam.

Maar ſchrik niet, lezer, als gy den Man meeſt
e de woorden van zijn boek met een groote
ter ziet beginnen (een zaak by ons en meer
dere volkeren tot dezen huidigen dage toe
gewoon en gedrochtelijk) zelfs de woorden
, *Uit*, *Op*, *Van*, *Al*, *Een*, *Haar*, *Hoe*,
or, *Na*, *Nu*, *Dan*, *Med* [voor *met*] en dui-
nd andere.

De letter Z, die by de beſte Hollandſche
hrijvers zaft is, gelijk het woord *zeden* meê-
engt (ſchoon ze by de Grieken als een *ds*
oet uitgeſproken werden) is by den *Dominé*
rd, en word van hem, tegen 't algemeen
bruik, voor *ss* of *ſch*, en aan 't eind der
oorden gezet: dus ſchrijft hy *Menz*, *Men-*
n, *Toetz*, *Toetzen*, *Eiz*, *Eizen*, ✠ *Ganz*
oor *ganſch* of *geheel*) *Joodz*, *Prinz*, *Hebreez*,
iekz, *Plaatz*, en *Oudwijvze*.

Wy zullen het mooiſt hooren; *Nimand* voor
iemand, en (luſt u niet te lachen!) *Heevt* voor
eft, *Weerld* voor *Weereld*, *Geboorn* voor *Ge-*
en, *Seid* voor *Zegt*, *Vil*, voor *Viel*, *Sei*
or *Zeide*, even als een veenboer ſpreekt.

En gelijk de groote Spraakhervormer kort
l zijn, zoo heeft hy ook zijn heerlijk boek
t brokken en kruimelen gemaakt; 't welk ie-
nd, die dit nooit meer gezien heeft, voor-
mt, als of hy zoo armoedig was, dat hy geen
den wiſt aan een te knoopen. Elke blad-
de is een ſchralen akker, vol greppen en ſloo-
, die aan alle kanten begroeid zijn met vijs

✠ *De Ganzen zullen we wat verder bekijken.*

onkruid, ftekels, en netels, heermoes, en naaygaren; 'k wil zeggen met 1. 2. 3. of a. b. c. die van 't begin tot het einde de herffens van den *Dominé* zulke fluipertjes doen maken, dat hy hem zelven geduüeriglijk verlieft. 't Is enkel verdeeling, op verdeeling, wat men ziet.

Om zijn werk dik te maken heeft hy d'er ingelaft *Al Christi Verfchijningen Uit Al de Euangelisten*; om met hem te fpreken: *want alle verfchijningen, en alle de Euangeliften* zoude by den Leidfchendammer Spraakkonftenaar quaê taal wezen. Wel hoe? hebbe ik niet gezegt, dat hy de kortheid bemint.

Daar hy een *korten inhoud* van een ftuk of deel zijnes werks zal geven, daar maakt hy den lezer baloorig met niet meer dan 20 zijden vol van de gemelde 1. 2. 3. en *a. b. c.* op *a. b. c.* Zoo deel-zugtig is de Schrijver.

In yder blad hoort men hem menigmaal fchreeuwen *Immers*, en *Ja!* welk *Ja!*, met het bygevoegde fchreeuwteeken, dikwils tweemaal op eene bladzijde ftaat en pronkt. Ey leert dog, Hollanders, deze koftelijke ftijl navolgen. *Immers* is dat zeer welfprekend, *Ja!* met een Leidfchendamfchen zwier! *Ja! immers* op zijn *Vander Lindens! Ja!* nog eens *Ja!*

Ook is de Heer Vander Linden zoo goed vraags, dat hy hem zelven geduerig moet antwoorden. By voorbeeld, * *Waar hebben sij dese sijn Ster so lang gezien?* dan antwoord hy, *In 't Oosten.* Na nog een *Ja* of twee, zegt hy: *Sy hebben dan dese Ster wel in 't Oosten gezien* († wil-

* *Naar zijn spelling.* p. 118.

(† willende het woord *gezien* verklaren, ſtelt hy d'er by, *med haar eigen Ogen*, op dat niemand mogt denken dat ze met een 's anders oogen keken) *maar nu ſÿ uit 't Ooſten in 't Weſten zÿn Gekomen, Sien zÿ haar niet meer.* Immers is dat heel nadrukkelijk, en *Kornelius* praat zoo fraay van 't Ooſten, dat hy zelf buiten Weſten ſchijnt te raken.

Ja! om wat meer edele paarlen voor den dag te langen, deze *Dominé* van den Leidſchen Dam heeft een tamelijke groote Voorreden voor zijn boek gemaakt, daar men hem met zijn taal, ſpelling, en groote letters dus ziet ſchrijven.

Ik Weet, wat al Denkens het my Gekoſt heevt; wat al Diſtelen en Doornen van verwarde Swarigheden, die hier in Voorquamen, my meermaal hebben ✠ Geſtoken en Gepÿnigd. 't Heevt my de Herzens dikmaal niet Weinig Geknaagd, en doen Roken, eer ik Alle gedurig Opkomende Duiſterheid heb konnen doen Opklaren en Wegnemen.

Wie krijgt geen medelijden met een Man, die door *diſtelen en doornen* in zijn *verwarde Herſens* zoo *gepÿnigd* is geweeſt?

Met zulke *rookende herſſens* betuigt hy, in dezelve voorreden, dat niemand zig aan zijn byzondere ſpelling der lettergrepen en woorden moet ſtooten.

Ja! Hy kan zig niet genoeg verwonderen, dat ook *Geletterde Mannen dikmaal ſo Slordig zÿn op haar eige Moeder-taal*; dat zy zeggen *verre* voor *ver*, *hope* voor *hoop*, *ik hebbe*, *ik hadde*, voor *ik heb*, en *ik had*. enz.

† P. 117. ✠ *Boere-kalling.*

Maar *immers* zal een taalkenner zig niet min verwonderen, dat iemand zulk een grove onkunde van allerley woorden, en byzonderlijk die haar buiging zoo wel in onze als in andere talen hebben, durft laten blijken.

Te meer als hy alle de genen berispt, die *Ezelinne*, *Kennisse*, *Gelijkenisse*, *Besnijdenisse*, *Getuigenisse* enz. schrijven; daar het, naar zijn nieuwe uitvinding, *Eselin*, *Kennis*, *Gelijknis*, *Besnijdnis*, *Getuignis* * moet zijn.

Ja! dus zien we *immers*, dat hy geen woordleiding verstaat, 't zy in dicht of ondicht, en dat zijn ooren wel wat besnijdenisse van nooden hebben, zoo lang ze te grofhuidig zijn, om de welluidendheid van woorden te vatten: nogtans ontziet hy zig niet de Digters te beschuldigen, dat ze *onse Taal Verlamd hebben*.

Bijster steekt hem tegen de borst, dat men *hun* en *hen* voor *haar* schrijft. Dog 't is hem te vergeven, dat hy het kennelijk onderscheid van die woorden niet kent, dewijl hy het verschil der drie *genera*, zelfs dat van een *adjectivum* en *substantivum* [gelijk het de Latinen noemen] in onze taal niet geleert heeft.

Eindelijk verklaart hy *med Bevremding en Verwondering te Sien* dat sommige *oogen*, *ooren*, *grooter enz*. schrijven; daar men, volgens de Leidschendamsche spraakkonst, *Ogen*, *Oren*, *en Groter* moet zetten. *Immers* is dit ook een van 't mooiste! *Ja*! al zoo aapachtig als dat hy liever van *Here*, *Deling*, *Stene*, en *Leraar*; dan van *Heere*, *deeling*, *Steene*, en *Leeraar* praat.

Na

* *Op dezelve Hottentotsche wijze schrijft hy* Ondvangnis.

Na zulk een allerdoorlugtigste voorreden voor et boek *de Wijzen van Oosten* doorbladert te ebben (wiens hart zoud 'er niet van opgaan!) iel ik aan 't werk zelf, en vond, onder dui- end verdeelingen, geen ander ding, als het elk naar den Chaos gelijkt, zoo als ons die an Ovidius beschreven word,

——— *rudis indigestaque moles.*

Een ruwe lompe mengelklomp,
Een enkel warnest, lomp, en plomp.

Visselijk zoude ik geen geduld gehad hebben om et geheel te doorloopen, indien my hier en aar zulke belachelijke vertooningen niet onder oogen waren gekomen, die zelfs den allerbe- ugtsten huilebalk Heraklijt zijn lever konnen oen verschudden: zoo aardig zijn zijne be- hrijvingen, gissingen, ontvouwingen, en ergehaalde toepassingen. Laat ons een of twee an die zielverrukkende leeringen hooren.

Daar *Dominé Vander Linden* de geschenken er Wijzen uitpluist, *Goud*, *Wierook*, en *Myr- re*, gaat hy yder van die zeer scherpzinnig- ik beschrijven, en zegt (of de borgers van den eidschendam het niet wisten) dat * *Goud is 't oortrefflijkste onder Al de Metalen, en 't Aller- aste. Geelverwig.*

Ey hoort hem eens kouten, wat hy van Ma- a denkt, toen ze die giften van Goud, Wie- ook, en Myrrhe had gekregen. † *'t Is Seker,* egt hy, *dat sy, door dese Grote en Kostlijke Ge- schen-*

* P. 366. † P. 369.

schenken enigsins Verrijkt, nu Genoeg had om een Lam voor haar te Kopen. De reden waarom zy 't niet gedaan heeft, verklaart hy aldus, *om dat het niet wel Voegde, dat sy sig selve so Daadlijk Meester maakte van de Vereeringen en Geschenken, aan haar Kind gedaan; ja! sig deselve so haast quam Quijt te maken.*

Wat is de Prediker verreziende! wat is hy bekommerd waar dat Goud mag gebleven zijn! dan overlegt hy eens, * of de *geschenken Jozef en Maria niet beter konden te pas komen tot haar onderhoud:* dan wederom, of zy die op de togt na Egypten niet van doen hadden, † *dewijl*, zegt hy, *'t Reisen in die Landen, in die Tijd, so kostlijk niet vil;* hoewel hy hem zelven, na nog wat walgelijk geteem, deze tegenwerping maakt. *So sy anders deze Geschenken, tot een Gedagtnis van dit Voorval, niet voor Altijd hebben Bewaard.*

Die den *Dominé* nu wilde vragen, ✠ hoe hy zoo netjes weet te gissen, laat die met eenen eens vragen, hoe hy weet, op wat wijze *Jozef in Egypten, so voor hem selve, als voor Moeder en Kind de Kost Gewonnen heeve.* Nogtans zegt het de Leidsendamsche Profeet, met byvoeging van zijn gewone *immers*, in deze duidelijke woorden. ‡ *Want immers is 't niet te Denken, dat Joseph, in Al die Tijd, Leui en Ledig sou hebben Geseten, of ydele dingen Gedaan. Behalven dat Maria selv ook haar Naarstigheid kan hebben Toegebragt, tot Onderschraging van 't Huishouden; med Spinnen, of enig ander Vrouwen handwerk. Gelijk so een Deugdlijke Huisvrou* be-

† Ibid. ✠ Ibid.

beschreven en gepresen staat Spreuk. 31. 19. 24.

Daar hebt je de wijsheid. Zoud gy 't wel gelooven, Boekzaallezers, dat 'er zulke Schrijvers in Neêrland waren? zoud gy al dat getalm niet eer voor eenig gequijl van een seuzelaar, of ongeletterde grolpaap, aanzien, als voor de uitlegging van een Hervormd godgeleerde?

Nu laat ik u van 't overige uit deze staaltjes oordeelen, en zal de Historie van den *Dominé* kortelijk gaan afhandelen.

In den voorleden jare wierd my een afdrukzel van dat kostelijk juweel vereert, en ik vermeldde het agter de * uittreksels (luttel denkende dat de maker my zoude dwingen hem een jaar daar na beter op te schikken) met dit bytoegsel; *'t gene deze Schrijver in zijn voorreden van de Nederduitsche taal spreekt, gaat by my ganscb niet door.*

Men kan zien, dat ik niet van zin was des Mans bovengezeide ongerijmdheden aan te wijzen, maar dit alleen, dat hy, die dommeragtiglijk tegen de meest op reden steunende spelling van alle Neêrduitsche taalgeleerden ganging, en zulk een worm, die de beste Schrijvers *verdwaasd* durfde noemen, my tot een toestemmer konde hebben; met zoo veel te meer regt, om dat ik gewoon ben byna geheelijk de spelling van alle de vermaarde mannen, die de plompert wil meesteren, in mijne schriften na te volgen.

Hoe zeer mijn eenvoudig gezeg dien waanwijzen echter mishaagt heeft, blijkt uit de voorreden van zijn gemelde *Troost- en Inwying-*

re-

* *Julius en Augustus* 1696.

reden, dien hy, tot een ſmakelijke mildkitteling van alle kundige lezers, voor twee maanden, in 't ligt gaf.

Ik behoeve hier niet te herhalen wat taal, wat ſtijl, wat ſpelling in die twee redenlooze redenen doorgaans uitmunten. Het zal een ygelijk met den eerſten opſlag blijken, dat hy daar in nog onwijſelijker te werk gaat, als in de Wijzen van Ooſten. Men zoeke maar *p.* 24, en 25, daar hy niet alleenlijk, volgens zijn gewoonte, van *bekeren* praat, in plaats van *bekeeren*, en niewerwetſe woorden vind, gelijk als; *De Heer onſe God is* Nu *nog een God, die Alle Dag* Toornd (welk laatſte woord *Toornd* hy als een edel geſteente met andere letters heeft laten printen) maar daar hy ook babbelt als een kind, dat men leert ſpreken, of als een wollewever uit Walſch-Vlaanderen, die pas een maand in Holland heeft gewoont. Want wat taal is dat, *Hoe Verſchriklijk komt ons ſijn ondſtoken Verbolgenheid Voor! in deſe tegenwoordige Swaar een Oorlog.* Ik vrage nog eens, wat Waal ſpreekt krommer, als *in deſe tegenwoordige Swaar een Oorlog?*

Nogtans luſtte het den *Dominé*, die van zulke wanbakke praat vol is, in zijn voorberigt * *de Boekzaalſchrijver zijn Misdoen Aan te wijſen;* welk misdoen hy met zijn groote letters en wangalmende woorden aldus beſchrijft.

't Heevt ſijn E. Believd, in ſijn Boekſaal *van de Maanden* Julius en Auguſtus, *in 't Jaar* 1696 *in plaatz van een Uittrekzel te Maken van mijn Boek, onder de Naam van de* WIJSEN VAN OOS-

* *Hy weet niet, waar hy* de *of* den *moet zetten.*

OOSTEN *&c, in die Tijd Uitgekomen, alleen Dit te Seggen.* † 't Geen dese Schrijver, in sijn Voor-Reden, van de Neerduidze Taal Spreekt; gaat by My ganz niet Door.

Is 't geen groote misdaad? *Ja!* (zie daar, het woord van zijn E. dat mooije *Ja*-woord, komt my nog eens te binnen) hy heeft nog wat meer tot mijn laste, namentlijk, hy klaagt, *dat ik van vele boeken geen uittrekſels make, die 't beter waardig zijn, dan een verhaal van* Krom-
„ wels *bedrijf, en regering.* Eindelijk, voelt
„ hy zig genoodzaakt, aan te wijzen dat ik van
„ zijn ſpelling zeer weinig kennis of verſtand
„ hebbe, en hy ſchaamt zig over my, zoo
„ dikmaal als hy leeſt *Omme, Toen, Hen,*
„ *Hun*, enz.

Wel aan, Taalkenners, laat ons nu eens gaan bekijken waar den *Domine* de ſchoe wringt, en waar over hy voortaan, zoo hy niet geheel en al ſchaamteloos is, hem zelven moet ſchamen, wanneer hem zal blijken, dat elk Hollander, die zijn moederſpraak verſtaat, en het boek *de Wijzen van Ooſten*, gelezen heeft, deszelfs maker, naar zijn gewiſſen, verklaart voor den allerplompſten Prater, die by de Nederlanders in ettelijke eeuwen de penne op 't papier zette.

Hy had gewaant, naar 't ſchijnt, dat ik van zijn grolboek een groot uittrekſel zou gemaakt hebben; en dan waren we beſte maats geweeſt. Maar nu ik liever in tien uittrekſels van den wereldwijzen *Kromwel*, als eens van den taalonwijzen Leidſendamſchen Prediker wilde gewagen,

† *Met zulk een gedrogtelijke ſpelling mismaakt hy mijne woorden.*

gen, daarom vraagt hy, of mijn gezeg een uittrekſel of oordeel geven is? Hem zy rond uit geantwoord, het is oordeel geven, en 't boek was geen uittrekſel waardig. Maar dan vraagt
,, hy weêr, hoe ik daar toe kome te vervallen,
,, dat ik van vele boeken mijn oordeel geve,
,, daar my *immers* niet na gevraagt word; daar
,, dan zijn gewone *Ja*! twee regels achter volgt.

Men zou den Os van Cyprus antwoordende konnen vragen, wie my verbied mijn oordeel te geven? Of misgunt hy my deze vryheid, daar hy zelf, zonder dat het hem gevraagt word, zijn lamme kalling durft gaan aanprijzen, met verachting van meeſt alle de gelukkigſte Neêrduitſche Schrijvers dezer eeuwe? Want wat braaf Schrijver in rijm of rijmeloos ſchrijft zoo wel geen *hun*, en *hen*, als *haar*, dog yder by zijn geſlagt? Wie van hen houd de woorden *toen*, en *darren*, zoo wel als *durven*, en alle andere woorden die hy uitmonſtert, voor geen zuivere taal? nogtans worden zy altemaal daarom van dezen nieuwbakke ſpellingvinder beſpot, ſchoon hy niemand dan hem zelven ſchandelijk ten toon ſtelt, betuigende (och armen) dat hy in onze taal wel leeſt van *hennen*, die eyeren leggen, of van een oud volk *Hunnen*, maar anders geen. Mag men niet uitroepen,

O *Wijshoofd aan den Leidſchen Dam*!

Zijt gy dan zoo boerſch, dat gy alleen van *hennen* weet te praten, om dat gy miſſchien meer met hoenderen omgaat, als met brave boeken,

ken, die u zouden geleert hebben, dat men voor het mannelijk *hun* moet zetten? konde gy u plompheid niet by u houden, zonder u zelven te brandmerken? moest gy uw grove onkunde nog verder openbaren, willende dat men *doe* [in 't Latijn *fac*] zal schrijven in plaats van *toen* [*tunc*]? zoo verdient gy *immers*, dat alle Letterkenners, als ze over den Leidschendam gaan, zig te binnen brengen, daar woont die averegtse Kromkouter, die, voor Preker t'scheep komende, zoo apelijk voor taalhervormer wil spelen: daar woont de Schrijver van de Wijzen van Oosten, die, als een Bes aan het spinrokken, van Maria babbelt, niet denkende aan dat bekende vaarsje,

Turpe est doctori, cum culpa redarguit ipsum.
Dat is,
't Is schandlijk als een Leeraar preekt,
Wien zelf zijn misdaad wederspreekt.

Hoe willen u, Heer Vander Linden, zoo gy weer te veld komt, door berijmde en onberijmde uitjouwingen de ooren nog oprijzen, wanneer gy te vergeefs zult denken; och had ik my zelven, en niet een ander, toegepast *Schoenmaker blijf by uw leest*; och had ik mijn *Ja!* en mijn *immers* alleen tot galmwoordjes voor den Leidschendamsen kansfel bewaart! wanneer gy u over uw wanbakke stijl en verwarde rommelredenen, al zijn ze over al in korte zinsloten armoediglijk afgebroken, van alle man zult begekt zien: en wanneer gy meer lust zult hebben, om by uwe Leidsendamsche borgers van *hennen* en *eye-*

ren te gaan praten, als wederom van de Neder-Duitsche taal te kouten.

Eer ik de gordijn laat vallen, keere ik my nog eens tot u, brave vernuften, die van den *Dominé* in uw schrijfeere beledigt zijt, en verzoeke dat gy 't hem wilt vergeven. Zoo hy in zijn * Voorreden waarheid spreekt, *dat hy Daaglijks soekt te Leren*, mag men, naar den aart der liefde, nog hopen, dat hy zig van zijne wanduitsche dolingen niet zal *bekeren*, gelijk hy schrijft, maar *bekeeren*.

Laat hy voor af zig schamen berispt te hebben, 't welk hy niet verstond. Laat hy zig schamen een ander zijn vry oordeel te benijden, en zelf een ondragelijke vryheid te nemen van de Digters, aan welke onze taal waarlijk haar meeste roem schuldig is, samt onze vermaardste landsluiden in 't stuk van de Letterkonst, te willen oversnuiven.

Laat hy zig schamen *gansche* gemaakt te hebben tot *Ganze*, als of hy, die meer verstand van *hennen*, *eyeren*, en *ganzen*, als van taal heeft, een *gansche vergadering* wilde noemen een † *ganze vergadering*; *gansche dag* een *ganze dag*; *gansche geslagt* een *ganze geslagt*; *ja*! (ik zoude dat *ja* van hem wel leeren) de *gansche Hemel* een ☩ *ganze Hemel*; der mate, dat hy hem zelven in eenigen deele als een andere malle † Frans schijnt te willen aanstellen: want gelijk die koddige fratsemaker gezegt word voor de *ganzen* gepredikt te hebben, zoo wil deze Preker telkens van *ganzen* praten. Ein-

* *Voor de Wijzen van Oosten.* † *Lees zijn Troostreden* p. 18. ☩ *Lees* p. 70.
† *Met een Sondaagsen naam* Sant Franciscus.

Eindelijk laat hy zig schamen over zijn temenden stijl, die een en 't zelve woord zoo dikwils herhaalt, dat het eenen lezer lichtelijk aan 't braken kan helpen: gelijk daar van tot een staaltje strekt, dat in 't gezeide malle boek van de *Wyze van Oosten* het woord *Grav* meer als vijftigmaal in eenige weinige bladzijden voorkomt.

Over alle welke schamenswaardige blijken van ongeleerdheid als hy zig zal geschaamt, en teffens zijne steiloorigheid afgelegt hebben, zoo zal 'er, zegge ik, nog hope voor hem overig zijn, van in tijd en wijlen den eernaam van een leerling der beste Neêrlandsche Dichters (die hy uit onwetenheid verongelijkt heeft) te konnen verdienen.

TOEGIFTJE.

Ik vergat terstond den lezer nog een aanmerkelijk proefje van des Predikers onbeschoftheid aan te wijzen, 't welk in zijn * Troostreden te vinden is, en, naar zijn gewone vraag-schreeuw-spelling- en ja-trant, aldus luid.

„ *Hoe Veel zijn 'er ? ik wil nu niet Spreken „ van sulke Versteende Herten, en Beesten van „ Menzen, die haar selve hebben Vermaakt; wanneer sy 't Huis van Dese of Gene, ja! bysonder 't Huis des Here Sagen Aangaan, of in Brand staan. enz.*

Ga heen nu, en oordeel, of de Man niet zelfsprekend is.

* P. 31.

X. HOOFDDEEL.

Histoire des revolutions d'Angleterre, depuis le commencement de la Monarchie. Par le Pere *d'Orleans* de la compagnie de Jesus. Trois Tomes.

Dat is,

Historie der rykswisselingen van Engeland, sedert het begin van de alleenheerssing aldaar, door Vader d'Orleans *Jezuyt. Te Parys by* C. Barbin 1695. *in* 12. 3 *stukken, t'zamen* 66 *bladen.*

DAar is in verscheide talen veel van d'Engelsche zaken geschreven, of uit Engelsche gedenkschriften in andere spraken overgezet, 't welk ik onder het doorbladeren van deze beknopte Historie in een zeer goeden rang geschikt vinde. Of 't altijd na waarheid is, zullen we haast hooren.

De Heer d'Orleans onderneemt hier niet te beschrijven de geschiedenissen des Engelschen Volks, maar alleen de wisselingen, in Britanje, sedert het van Koningen beheerscht is, voorgevallen. Hier in voldoet hy den titel van het werk, dog op zijn wijze, dat is, als een Franschman, en als een uit de Maatschappy der Jezuiten, dien 't wee aan zijn hart doet, dat de Engelschen onder de regering zijner jegenwoordige Majesteit de Lojolijtsche sprink-

sprinkhanen het gat hebben uitgeboent. Dat zullen we straks zien.

In het *eerste* der vier boeken, dit eerste stuk uitmakende, vergaapt hy zig niet aan de verdigtsels, met welke de vermufte tijdboeken der Britten zoo leelijk-mooy opgeschikt, en van leugenachtige kloostervogels gestoffeert zijn, dat ze in 't stuk van verdigtsels tegen Amadis van Gaule stand konnen houden, maar haalt de overwinningen der Romeinen op Britanje bevogten, kortelijk aan, beschrijft den inval der Engelsche Saxons op de aloude inwoonders van 't Land, en daar na de zege, dien de Denen wederom tegen de Saxons bevogten.

Hier op volgt, hoe de Normannen zoo wel de Denen als de Saxons overmeesterden, nevens een verhaal van den twist tussen de Huizen van Blois en Anjou over het Koninkrijk, eindelijk de beslegting van dezelve, waar by de Kroon van Engeland aan het laatste verviel.

Hy brengt ons in het *tweede boek*, omtrent het jaar 1155 tot Koning Henrik den II, die, gesproten uit den gemelden Huize van Anjou, een bloeyenden staat in den aanvang zijner Heerschappy genoot; dog dat geluk ontzakte hem by zijn leven, wierd onder zijnen navolger Richard de I niet hersteld, en eindigde ten laatsten onder Jan zonder Land in een dubbele rijksschudding, van welke de jaren 1214, 1215 en 1216 gewaagden.

Henrik de III, zoon van Jan zonder Land, wierd de rijks-erffenisse van Engeland magtig,

hoe zeer ook Louijs, zoon van den Franſchen Koning Filips Auguſt, dezelve hem betwiſt had; dog Simon van Montfort, Grave van Leyceſter en hoofd van een deel weêrſpannelingen overwon den gemelden Henrik, en kreeg hem gevangen. Dit is de ſtoffe van het *derde boek*, daar we Henrik in den jare 1265 door den dapperen arm van zijn zoon Eduard den I wederom op den troon herſteld zien.

In het *vierde boek* beſchrijft Vader d'Orleans des voorzeiden Eduards voorſpoedige regering, voorts de Hiſtorie van deszelfs zoon, die door zijn wijf Izabelle van Vrankrijk uit zijn troon geſtooten wierd, en lijden moeſt, dat zijn zoon Eduard de III in zijn plaats klom; 't welk na de tijdrekening, in dit werk gevolgd, uitkomt op den aanvang des jaars 1326.

De gemelde Eduard de III was maar veertien jaren oud, als men hem de kroon op 't hoofd zette. Hy regeerde, na de dood zijn 's Vaders, die rampzaliglijk aan zijn einde quam, zeer gelukkig. Richard de II, zijn neef, uit den Prince van Wales, zijn zoon, pas voor hem geſtorven, wierd erfgenaam zijner heerſchappy, dog door Henrik van Lankaſter, Grave van Derby (wonderlijke wiſſelingen!) uit het Rijksbezit gezet, en van het Parlement, dewijl hy zelf een laffen afſtand deed, voor ontkroond verklaard; waar na hy eerlang den moord-dood ſtorf; 't welk de inhoud is des *vijfden boeks*, waar mede het tweede ſtuk een aanvang neemt.

In het *zesde boek* zien we den zelven Henrik van Lankaſter met den naam van Henrik de IV heer-

heerschen, als d'eerste Koning uit zijnen huize. Hy bragt Engeland in rust, en storf in Snoeimaand des jaars 1423, nalatende eenen zoon Henrik de V; twee geweldige rijksbezitters, maar de laatste zoo beroemd door zijn overwinningen, als de eerste door zijn beleid. Als de Vader, stervende, den zoone zijnen rijksnavolger voorhield, hoe luttel regt zy beide tot de kroon hadden, antwoorde de laatste; *mijn degen zal wel bewaren, dat de uwe voor my verkregen heeft.* Deze belofte zag men hem nakomen, wanneer hy byna geheel Vrankrijk overmeesterde: maar de dood beliep hem in zijn beste levenstijd den laatsten van Oogstmaand des jaars 1422, nalatende eenzoon, Henrik de VI, die een onnoozel wigt zijnde den last van twee kroonen in de wieg had te torssen.

De beginsselen zijner heerschappye onder Voogden en Veldheeren schenen hem een beter einde te belooven, dan ze gehad heeft: want hy was door het beleid des Hartogs van Bethford zoo voorspoedig, dat hy, die te Londen Koning van Engeland was gezalft, in de Kerk der Lieve Vrouwe te Parijs Koning wierd gekroond; maar hier mag men uitroepen,

Wereld met uw schijn, en vermomde dingen,
Ach hoe zeker zijn uw' veranderingen!

Zie daar, zoo zeeghaftig een Vorst, na zijn huwelijk met Margriet van Anjou voltrokken te hebben, van de fortuin de nek gekeerd, tot zoo verre, dat hy in een binnenlandschen krijg drie

zware veldslagen verlieft, en zig op de vlugt be geeft; daar na gevangen, met de beenen onder zijn paard vast gebonden na Londen gesleept, en aldaar in den *Tour* gezet word. Aldus raakte in dezen Henrik het Huis van Lankaster t'onder, en dat van York boven, uit welk laatste Eduard de IV ten troon van Engeland trad; en hier mede komen we met het jaar 1464 tot het *zevende boek*.

Met regt draagt de beschrijving den titel van rijkswisselingen, en ik twijfele, of men van eenig rijk zoo vele en zeldzame ooit gehoort heeft. Eduard de IV, te voren Eduard van van York, een zoon van den Grave van Mark, had zig zoo haast niet Koning van Engeland laten kroonen, of hy bevond hem zelven ook in grooten onrust en krijg verward, tegen den Hartog van Warwik, eerst zijnen getrouwen Amptenaar, en aan wien hy zijn kroon verschuldigd was. Hy was die Eduard de IV, die zijn broeder Joris, Hartog van Klarence, om dat hy met Warwik ten zijnen verderve had aangespannen, ter doeming aan 't Parlement overgaf, en in een vat met Malvezeywijn liet verzuipen. De fortuin speelde ook met hem niet min als met zijn voorzaten, want terwijl hy na Vlaanderen was getogen, daar hy niet zonder levensgevaar in een armelijken staat aanquam, keerde de kans in Engeland om, en de gevangene Henrik de VI wierd weder voor Koning uitgeroepen. Dog (wie hoorde ook schielijker omkeeringen en rijkstuimelingen!) dezelve nu verstootene Eduard quam naauwelijks met een kleine krijgsmagt over zee in Engeland,

geland, of hy herwon zijn verloren rijk, en
de pas herstelde Henrik geraakte voor de vierde maal in zijn handen, zonder uitstel weder in
den kerker, daar hy uitgekomen was, en eerlang aan een geweldige dood, in den jare 1471.
Filips de Kommines spreekt van dien ongelukkigen Henrik de VI als van een onvoorzigtigen botterik, daarentegen Vader d'Orleans
verheft hem tot een Sant, aan wiens graf (lust
u niet te lachen, lezer?) ik wete niet welke
wonderwerken gebeurd zijn.

Koning Eduard de IV, wien nu niemand,
na zoo veel voorspoed, de kroon had durven
betwisten, storf, pas een en veertig jaren
oud, in Grasmaand des jaars 1483.

Zoo kort van duur is aardsche mogendheid.

Zijn zoon Eduard de V had het ongeluk van
onder de slaverny te staan van zijn oom Richard, Hartog van Glocester, en broeder van
Eduard de IV. Deze wreedaart, tot voogd
van zijn 's broeders zoon verkoren, liet hem,
maar twee maanden geregeert hebbende, en
deszelfs jonger broeder den Hartog van York,
vermoorden, zijn derde neefje den jongen
Grave van Warwik, zoon van den rampzaliglijk in wijn verdronkene Hartog van Klarence,
op een kasteel gevangen zetten, en steeg zelf
ter rijkstroon van Britanje, opgehuld met den
titel van Richard de III. Maar die dwingeland had geen vaster verzekerdheid van zijn
staat, als alle zijn 's gelijke Nimrods, want
in Oogstmaand des jaars 1485 (om wat een kor-

ten poosje regerens zouden die dolle mans geen broeder- ja vadermoorders werden!) van Henrik Grave van Richemond aangetast, verloor hy teffens met den veldslag zijn leven; en zijn overwinnaar, die na hem onder den naam van Henrik de VII als Koning geheerst heeft, trouwende, volgens zijn belofte, Elizabeth, de oudste dogter van Eduard de IV, hereenigde in zijn persoon het regt van de huizen van York en Lankaster, 't welk hy meende hem namaals van niemand te zullen betwist werden. Met zijn dood zijn we tot in Grasmaand van den jare 1509, en tot aan het *achtste boek* gevordert.

In den aanvang van het gemelde achtste boek, dat het laatste van dit tweede stuk is, gaat Vader d'Orleans eenen geheelen anderen weg inslaan dan hy tot nog toe gehouden heeft: want in de voorgaande rijkwisselingen en opschuddingen, heeft hy de uitkomsten byzonderlijk gemeld, en yder van dezelve ten breedsten afgemaald; maar in deze, die voortaan onder zijn penne zullen vallen, vat hy de gebeurtenissen by een, en brengt ze tot een kort begrip.

Op dat dit niemand wonder schijne, geeft hy d'er reden van; namentlijk, dewijl de zaken, zoolang voor onzen tijd gebeurd, slegts in 't gemeen en meerendeels verwardelijk bekend zijn, meende hy den Lezer dienst te zullen doen, met hem in wijduitgestrekte verhalingen dezelve te ontvouwen. Daarentegen, om dat de geweldige veranderingen, sedert de twee laatste eeuwen in Engeland voorgevallen, ge-

genoeg ter ooren van al de wereld zijn gekomen, oordeelt hy nu, dat het den meesten zijner leeren best behagen zal, dit tweede stuk af te nippen met een historische verbeeldinge, die, e geschiedenissen in een korter bestek beknopt e zamen vattende, dezelve des te levendiger n helderder doet uitschitteren.

Daar na zullen we hem in het derde stuk de istorie van den Huize van Stuart uitvoeriger ien verhandelen.

We konnen den Jezuijtschen Vader ligtelijk leze reden hooren geven, om dat hy daar van ijn vrye keure heeft; maar anders, om de vaarheid te zeggen, dunkt my, met zijn verof, dat ik, behalven de zijne, nog een andere an ramen, die misschien ruim zoo opregt is, ls die, dewelke wy gehoort hebben. Wat ehoeft iemand, die uw boek leest, ô goede Priester d'Orleans, zig zand in d'oogen te laen strooijen, daar hy klaarlijk kan bespeuren, lat het u voortaan bang valt, uwen Roomsch-Katholijken godsdienst te zien onderleggen, n de zoo genaamde kettery in de Britsche rijken meer en meer d'overhand nemen? och ja, it is de reden van uwe aangehevene talmery; ier zult gy nog maar met Henrik de VIII beinnen, en daar na vry meer dingen tegen uw art en zin te boek moeten zetten: dit doet zoo krimpen, en praten, *dat het drukken van stuk wel vereiste een gelegentheid van de Britanische alleenheerssing, die veel vaster ware, als ie, waar in we dezelve althans zien.* Hoe het aar meê gelegen is, staat ons haast uit uw dere stuk te hooren, maar van deze groote rijkswis-

verwisseling, en allerwonderbaarlijkste omkeering der dingen in Engeland, die wy beleeft hebben;

Hinc illæ lacrymæ,

mijn goede maat!

Daar komt het u van daan,
En 't moet 'er anders gaan;
Eer dat we straks de kroon op Willems hoofd zien staan.

Henrik de VIII, zoon, en navolger van Henrik de VII, aanvaarde het Britsch gebied met veel luister; maar hy was een wondere kop, zoo rijk van gebreken, als deugden. Onze schrijver prijst zijne hoedanigheden, en 't geluk zijner eerst aangevangene heerschappye; maar sedert dat hy, die uit yver voor den Roomsch-Katholijken godsdienst zelf tegen Luther had geschreven, en om die reden van Paus Leo met den eernaam van Beschermer des geloofs vercierd was, van toon begon te veranderen, en de kerkelijke zaken na zijn zin wilde draaijen, even gelijk hy met het rijksbestier en zijn wijven omsprong, eindelijk de Roomsche Kerk afviel, en al wie zijn voornemens poogden te dwarsboomen den nek brak: sedert dien stand der dingen, zegge ik, word hy als een ongestadig, ongebonde, wreed, en goddeloos Vorst afgeschildert. Meerendeels, zekerlijk, niet zonder reden; 't welk niemand kan loochenen, wien de daden van Henrik bekend zijn: de historie van de kerkhervorming in En-

land, door den Bisschop van Salisbury beschreven, en waar inne Henriks deugden niet verzwegen worden, kan zelve bewijs genoeg uitleveren. Zijn alomme berugte daden zullen ons niet ophouden, dewijl het, tot vervolg der rijkswisselingen, genoeg is, dat we hem Onroomsch (na allen blijk) zien sterven, in den ouderdom van 57, en een regering van 37 jaren.

Hy had by zijn laatste wille tot zijne rijkserfgenamen verklaart zijn zoon *Eduard*, geteeld by Johanne Seymours, en zijn Dogters *Maria* en *Elizabet*, d'eerste gewonnen by * Katharine van Arragon, die hy had verlaten, d'andere by Anne Boulene, dien hy 't hoofd liet afslaan.

Nu stond het met de gezindheid van den godsdienst te gaan, naar dat Henriks drie Erfgenamen opgevoed waren, en na dat haar een lang of kort leven was beschoren.

Eduard, bestierd van zijn 's moeders broeder Eduard Seymours, Grave van Hertford, daar na Hartog van Sommerset, een harde Zwinglian (zoo hier staat) volgde zijn vader in 't rijksbezit met den naam van *Eduard de* VI pas negen jaren oud, en men zag de Onroomsche gezindheid, gedurende zijn regering, die van den gemelden zijnen Oom meest afhing, boven drijven; dog dit duurde niet langer als van 't jaar 1547 tot 1553, wanneer de jonge Vorst quam te sterven.

Een vervaarlijke omwenteling der dingen rees na zijn dood, zoo haast als Maria, hard Roomsch-

* *Deze was de nagelatene weduwe van zijn broeder Arthur.*

Roomſchgezind, ten troon klom. Deze, een Vorſtin van bloedgierigen imborſt (Vader d'Orleans zelf kan niet nalaten haar wreedheid te misprijzen) had het roer der alleenheerſſing naauwelijks in handen, of zy dempte op haar beurt den hervormden godsdienſt in Engeland, zoo als die, pas voor haar, keer om keer gebloeid had. Zy was die Maria, dewelke met den Spaanſchen Filips de II trouwde, en Johanna Gray liet onthalzen.

Maar (zie daar weêrom een allerzeldſaamſt rollen en beuitelen van geeſtelijk en wereldlijk!) de bijſter ſtrenge Koninginne ſtorf, onder veel wangunſt van de fortuin, na een regering van zes, en een leven van drie en veertig jaren, in Slagtmaand des jaars 1558.

„ Met haar verloor Engeland (*zegt Vader*
„ *d'Orleans*) nog eenmaal den waren gods-
„ dienſt, door een herhaald verval in ſcheuring,
„ en dwaling, zoo veel te doodelijker, als de
„ Vorſtinne, die na Maria ten troon ſtapte,
„ bet bequaamheid hadde, omme het einde
„ der zaken, die zy ondernam, te bereiken.

Dat is te zeggen, zoo als ik het begrijpe, Koninginne Elizabeth, vrouwe van een regeerkundig vernuft, en die haar ſtuk, trots menig man, moediglijk wiſt ſtaande te houden, toonde, dat ze meeſtreſſe van kerk en Staat was, tot zoo verre, dat ze niet alleen de Papery in Engeland den doodſteek gaf, maar ook van haren tijd af den grond leidde, dat de Onroomſche godsdienſt voortaan de Godsdienſt van dat rijk moeſt zijn.

En deze is de heldinne, die Jakob, zoon van

aar nigt de Schotse Koninginne Maria (onder
aar regeringe in 't jaar 1587 onthalst) tot ha-
n rijkserfgenaam noemde, en met welker af-
erven Vader d'Orleans dit tweede stuk besluit,
vorens zig hebbende laten ontvallen, om dat
in 't volgende derde stuk het Huis van Stuart
leen tot zijn schrijfstoffe zal nemen, een weitse
fsprake tot roem van den ontkoningden Ja-
ob de tweede, diens voorbeeldelijke deugden
ophaalt, hem noemende *een Vorst, die om*
ene zaken als om den godsdienst lijd, een Mo-
rch van beproefde dapperheid, en een onwraakbare
tuige van de waarheid eenes geloofs, dat Kroonen
rt opofferen. Maar laat ons voortgaan.

IK mogt dit derde stuk wel met eenen nieu-
en titel beginnen, om dat het met een nieu-
e en niet min oorvleyende opdragt dan de eer-
aan den Koning van Vrankrijk, Louijs de
IV, handhaver, helper, en ondersteuner van
n gewezen Koning Jakob, word toegewijd;
aar dewijl de zaken, die de Jezuijt zal gaan
rtellen, ons Hollanders byzonder kennelijk
n, en vele der geschiedenissen, daar hy 't
eeste werk van maakt, in de Boekzaal elders
vinden zijn, ben ik voornemens, zoo veel
doenlijk is, my te spoeden.

Hier hebben we drie boeken, die de acht
orste in rang volgen.

In het *negende*, 't eerste van dit laatste stuk,
mt de wel bekende Koning Jakob de Eerste
het tooneel.

Deze zijn Schotsch Koninkrijk met de twee
(Engelsch en Yersch) die hy van Elizabet ge-
ft had, samen geknoopt hebbende, noemde
zig

zig Koning van Groot Britanje, en eigende zijn rijksbezit in het derde jaar van deze loopende en haaſt afgeloopene eeuwe, als Klement de VIII Paus van Roome, Rudolf de II Duitſch Keizer, Henrik de IV Koning van Vrankrijk, en Filips de III Koning van Spanje was.

De Heer d'Orleans gaat rondborſtig in te verhalen, dat Jakob een vredelievend Vorſt was, die niet als ruſt met zijn gebueren, en gemak in zijn dagen zogt. Al de wereld weet, dat dat waar is. Daar aan laat hy zig hooren zoo over de gezindheden, die in Engeland en Schotland ſtand grijpen, als over de menigvuldige ketteryen in die rijken, tot de Geeſtdrijvers en Quakers toe, *wier namen alleen* (zegt hy) *hunne dolheid te kennen geven.*

Onder de oorzaken, die Jakob een inheemſche ruſt lieten behouden, ſtelt de Schrijver ook zijn ligte navolging van den bovendrijvenden godsdienſt. *Hy was* (zoo ſpreekt de Jezuijt) *in de Presbyteriaanſche gezindheid opgevoed, en volgde die, zoo lang hy in Schotland was; maar in Engeland gekomen omhelsde hy de Biſchoppelijke. Niet dat hy zonder Godsdienſt was* NB; *want hy had zelfs een neiging tot de waaragtige: maar al d'omſlag, en verdere gevolgen van een bekeering tot den Katholijken godsdienſt waren hachelijk voor een Koning van Engeland, die bevreeſd was, zijn ruſt te verſtoren.*

Koning Jakob, in Snoeimaand des jaars 1625 geſtorven, liet den naam na van een geleerd man, en een handhaver der geleerde te zijn geweeſt: maar hoe verre dit ging, weten de geleerde beſt. Vader d'Orleans be-

grimt

grimt zijn geheugenisse, om dat hy zoo laf was, dat hy den geleerde Schotsman Joris Buchanan toeliet, hem een boek op te dragen, waar in hy beweerde, *dat de Koningen het oordeel hunner onderdanen onderworpen zijn, als mede de straffen; welker gestrengste niet is het ontkroonen.*

Met de vertooning van Jakobs zoon, Karel de Eerste, die, na zijn mislukte vriaadje met de dogter van Spanje, naderhand Henriette van Vrankrijk ten wijve nam, en van dien tijd af, zoo als hy ten troon was gestegen, hem zelven vond bedremmelt in een warrenest van samengevloeide binnenlandsche ontroerenissen, die hem eindelijk op een schavot voor zijn rijkshof te Londen onder den bijl deden bukken, loopt het negende boek ten einde.

Toen zag men met Karels rampzaligen ondergang in Engeland eenen allerverbazendsten omkeer der dingen, wiens wedergaê geene jaarboeken, geene geschichten der Aloudheid uitleveren.

Toen zag men Groot Britanje, onder de benaming van een Gemeenebest, haar zelven staande houden, en wel haast haar ontzachelijkheid wederom als van een enkel persoonaadje te leen beuren, wanneer Kromwel, tot haren Beschermheer verkoren, door beleid en stoutheid geheel Europe na zijn oogen deed omzien. Deze is de wijdlufte stoffe van het *tiende boek*, welke, van my in tien uittreksels van Kromwels leven beknoptelijk vermeld zijnde, hier niet behoeft herhaalt te werden.

* P. 257.

Een ding doet my een poosje ſtil ſtaan , eer ik voortga van de plaats , daar onze Schrijver van Kromwels imborſt , aart , en zeldſame voorſpoed ſpreekt. *Men zegt* (dus luiden zijne woorden) *dat de Kardinaal Mazarijn Kromwel een gelukkigen zot plagt te noemen.* Ik houde het hier zekerlijk met den Jezuijtſchen vader , oordeelende , *dat dat niet wel getroffen is :* ja ik voeg 'er by , niet te konnen gelooven , dat Mazarijn zulke taal gevoert heeft ; of zoo hem die ontvallen is , dat hy in dat gezeg , hoe wijs en loos hy mag geweeſt zijn , de grofſte en verkeerdſte narre-kalling geſproken heeft , die een zot immermeer liet van zijn lippen druipen. Niemand , niemand , die des fieren Oliviers bedrijf kent , zal hem voor een dwaas erkennen. Had hy 't geluk op zijn hand , dat was het alleen niet , waar door hy zoo hoog verheven wierd. Elke ſtap van zijn leven , elke onderneming , alle zijne gangen , wiſſe beſluiten , vaſte getykavelingen , verwonderlijke en palſtaande moed zoo in oorlog als vrede , en eindelijk zijn tijdige uitvoeringen van alle zaken bewijzen dat hy een allerdoorſlepenſte Vos , een van de gaauwſte wereldbedriegers, en niets minder dan een zot is geweeſt.

Maar zijn deze dingen niet beſchreven in de geſchiedeniſſen van Kromwel , die onze Boekzaal vervat ?

De Jezuijt , tot de herſtelling van Karel de Tweede gekomen , zegt by voorraad (want we zullen dien Vorſt wat later zien ſterven) dat hy vreedzamelijk zoude geheerſcht hebben , by aldien de Onroomſche hadden konnen dulden ,

dat

dat hy, die Roomsch Katholijk storf, de onderdanen van zijne gezindheid wat gunstig geweest was, en indien zy hem niet hadden willen verbinden tot het onterven van zijn navolger [zijn lieven broeder Jakob] om dat die een godsdienst omhelsde, dien hy zelf ook gaarne gevolgd had.

Laat ons der Jezuijtsche penne dit niet qualijk afnemen: ze schrijft, na dat ze gebekt is.

Het *elfde* en laatste boek der Engelsche rijkswisselingen vervat de laatste en aanmerkelijkste, die wy moeten gelooven geschied te zijn, om dat wy ze met onze oogen gezien hebben. Vonden wy die in de jaarboeken van Grieken en Latijnen, we mogten ze voor verdigtsels, of, ten besten geduid, voor opgecierde praalvertellingen nemen; nu hebben ze hare beroemdheid gekregen door een invloed op den stand van gansch Europe, die al te groot en wijdluftig dagelijks voorkomt, dan dat onze nakomelingen ooit hier namaals aan de waarheid der gebeurtenissen zullen konnen twijfelen.

Vader d'Orleans verandert zijn vorensaangeroerd opzet, van dit laatste werk niet eer uit te geven dan wanneer de regering in Engeland in een vaster staat was; om dat hem vele personen verzogt hebben, dit overschot der Engelsche historie niet langer te willen achterhouden, en om dat men het in 't Fransch tot nog toe niet wel beschreven vind: tot welke verandering hy zig des te ligter liet bewegen (zegt hy) door de onregtvaardigheid der Schrijvers van deze rijkswisseling,

 „ mee-

„ meerendeels *Sektarißen* , en , razende ver-
„ volgers van een Katholijk Koning , of bui-
„ tenſporige oorvleyers van een Onroomſch
„ Vorſt ; van wien zy zig bedient hebben ,
„ om den anderen te onderdrukken.

Hier gaat hy nu vertellen den manhaften imborſt van den gewezen Koning Jakob , van negen jaren ouderdoms af , wanneer hy onder zijn Vader de veldtogt bywoonde , tot die van zeven en twintig jaren , toen hy met zijn broeder in Engeland keerde , gebleken.

Voor een proeve zijner groote krijgsdapperheid word aangehaald zijne overwinning , die hy als Vloot-voogd in den oorlog van 't jaar 1665 tegen de Hollanders ter zee behaalde.

Van daar , zonder meer proeven te lezen , vinde ik een verhaal , hoe dezelve Jakob , nog Hartog van York zijnde , Paapſch wierd , en zijn eerſte vrouw , de dogter van den Kancelier Hijde , door het lezen van 't zelve boek , dat hem bekeerd had (zoo 't waar is) den zelven gang ging. En dus komt de Jezuijt met horten en ſtooten tot het jaar 1670 , 1671 , en 1672 ; hebbende onder weeg zoo veel geveinſd , ontveinſd , gedraaid , en verdraaid , als hy nu plat uit gaat liegen.

York is dog zijn Held , en die wint het wederom ter zee tegen de Hollanders , die ook te land byna door zijn Chriſtelijkſte Majeſteit tot hun verderf gebragt , de twee overwinnende Koningen Karel en Louijs moeſten te voet vallen , en om vrede ſmeeken. Zoo zegt het de Paap rond uit , en gy kunt wel denken , lezer , daar hy van den Grave van Schaftsbury praat ,

praat, en den nasleep der smeulende onrusten in Engeland van dien tijd af tot het jaar 1678 vertelt, dat hy met geenen anderen als Paapschen inkt schrijft. Het leven van Karel en Jakob de II, by mijn drukker uitgegeven, levert andere stoffe uit. My lust die historien niet op te halen; nogte den Jezuijt ten toon te stellen, daar hy tot des Konings Karels dood op zijn manier voortgaat, met uit te varen tegen alle de gene, die Yorks vianden waren, en zijne Katholijken vry van alle schuld te wijzen.

Is 't wonder? die goede liens *zijn onderwezen in een school, waar in men leert liever te zugten over de zonden, dan de zondaren op 't lijf te vallen.* 't Zijn zijne eigene woorden *p.* 381.

Maar zijn kalling heeft my al lang genoeg gewalgt: laat ik my van hem afmaken, want hy weet niets anders te vertellen als den lof, dog teffens het ongeluk, dat Jakob door zijn Katholijkheid overquam, toen hy zijn broeder Karel (die in Sprokkelmaand des jaars 1685 des levens en der genotene wellusten een eind had) in 't rijksgebied navolgende de snaren van zijn Katholijk speeltuig zoo stijf spande dat ze barstten.

Paap d'Orleans werpt het anker neêr in de historie zijnes tijds van den jare 1691, met een toegiftje van vleyery aan zijnen Koning Louijs;
„ die, na zijn zeggen, den roem heeft, van
„ by zijne hoedanigheden, waar door hy den
„ naam van GROOT voert, ook deze te voe-
„ gen, dat hy de brave zaak van den ontkroon-
„ den Jakob alleen voorstaat, in spijt van zoo
„ veler Vorsten tegensporrelingen, *t'zamen ge-*

„ *ſpannen tegen den Heere, en tegen zijnen ge-*
„ *zalfden.*

Nu vrage ik mijnen lezer eens, of een papetong niet durft zeggen, al wat hem zijn gal opgeeft? zeker ik verwondere my niet, dat Vader d'Orleans in een voorberigt voor dit laatſte ſtuk den lezer poogt in te nemen, door een verhaal van de oorſpronkelijke bewijzen, uit welke men van de waarheid zijner hiſtorie kan verzekerd zijn. Hoe? na dat hy daar vertelt heeft, welke groote Heeren en Rijksamptenaren hem d'echte ſtukken tot de geſchiedeniſſen van de Koningen Karel de I, en II beſchikt hebben, roemt hy op het geluk, dat hem omtrent de hiſtorie van Jakob de Tweede heeft beſchenen. *Hy heeft de vryheid gehad van dien Vorſt*, die thans by zijnen halsvriend Louijs in Vrankrijk t'huis legt, *zoo lang wegens zijne zaken te vragen, als hy begeerde, en hy maakt geen zwarigheid hem te gelooven*, enz: want *zijn godsdienſt, zijn waardigheid, zijn imborſt maken hem geloofwaardiger als zijne onderdanen. Zijn opregtheid jegens God, die hem drie kroonen aan zijn geloof deden opofferen, is ook een onwraakbaar bewijs van zijne opregtheid jegens de menſchen, over belangen van minder gewigt.*

Wat wil iemand meer hebben? de Vorſt heeft hem verzekert, *dat hy niets tegen de wetten van zijn Koninkrijk bedreven heeft, en, zoo hy ſomwijlen daar van eenige ontheffing heeft gedaan, dat geſchiedde door een regt, 't welk hem zelf van Onroomſche regters toegeſtaan, en onafſcheidelijk van zijn Koninklijke magt is.*

XI. HOOFDDEEL.

Historia nuperæ rerum mutationis in Anglia, in qua res a *Jacobo* Rege contra leges Angliæ & Europæ libertatem, & ab *Ordinibus Angliæ* contra Regem patratæ, duobus libris recensentur, authore * E. B.

Dat is,

Historie der Rijksverandering, onlangs in Engeland voorgevallen, *waar in de zaken, die Koning* Jakob *tegen de Engelsche Wetten, en Europa's Vryheid, gedaan heeft, mitsgaders het bedryf van den* Staat van Engeland *tegen den Koning, in twee boeken vermeld worden door E. B. Te Londen by* Sam. Buckley 1697. *in* 8. 22 *bladen.*

IK hebbe niet zonder reden het werk van Vader d'Orleans terstond laten voor af gaan, en mijnen lezer onder andere zaken kortelijk aangewezen, dat die Jezuijtsche Schrijver, zeer gezet is in het voorstaan van den ontkoningden Jakob de II, onlangs regerend Koning van Engeland, dog nu by zijnen boezemvriend den Franschen Lelyvorst t'huis leggende.

Deze schrijver, die ons hier met zijn Latijn-

* Ez. Burridge, *zoo ik berigt worde.*

tijnsche penne uit Britanjes Rijkstad voorkomt, is regt anders gezind, en onderneemt in dit werk aan te toonen, dat Vader d'Orleans niet weet wat hy zegt, wanneer hy praat, dat die ongelukkige Britsche Vorst Jakob alleenlijk om de zake van zijnen godsdienst geleden, en de heerschappye zijner drie rijken verloren heeft.

Hier komt ons, zegge ik, een Engelschman van over zee, niet konnende langer verdragen, dat zijnen landsluiden door een Jezuijt word verweten, als of zy, uit haat van Jakobs Pausgezindheid, hem het gat hadden uitgeboent, en den Prins van Oranje tot hunnen Koning verkoren.

Hy behoeft niet, meint hy, dien allergelukkigsten en wenschelijksten Heldentogt van den laatstgenoemden Vorst [thans zijn regerende Majesteit van Groot Britanje] op te halen. Die is te roemrijk, dan dat ze immer in vergetelheid zal raken, en geen blijder dag, wil hy zeggen, heeft ooit geschenen, dan toen ter tijd, als de dwingelandy de schop, 's lands Godsdienst en Vryheid een nieuw leven, en het rijk den grooten Wilhem tot een nieuwen Koning kreeg: maar den handel van de Staten van Engeland, om zoo te spreken, dat is, van de Rijksvergaderingen, tegen de lastertale der Lojolijtsche maats onverantwoord te laten, en niet te bewijzen, dat zy loffelijk, en regtvaardiglijk, ten besten van Europe, gedaan hebben, dat mogt hem van zijn hart niet. Neen zekerlijk. Hy wil het quaadspreken der Jezuijten, en hunne aanhangelingen, met hi-

istorische proeven dempen, hy wil het Engelsch volk tegen het verwijt van ontrouw en erraad beschermen, en een reex van zaken te oek zetten, die met meer grond van redenen, an Jakobs Pausgezindheid, voor de oorzaken an 't verlies zijner drie Koninkrijken mogen erekent werden.

't Is waar, dit kan hy niet doen, dan tefns vermeldende de misslagen, zijn 's oordeels, oor den gewezen Koning bedreven; maar eze gedwonge vryheid moet hem niet qualijk enomen werden, zoo hy meent; dewijl Var d'Orleans, volgens zijn eigen bekenteniss, † vryen toegang, tot dien Vorst, en gegentheid om met hem te spreken gehad heeft: welk by onzen Schrijver zoo word opgenoen, als of Koning Jakob den Jezuijt schrijfoffe had verschaft, of ten minsten overgelen het gene de Jezuijt wegens zijn bedrijf, als : zijne aanteekeningen getrokken, stond uit geven.

Met zulk een rustigheid betuigt de Engelsan, der waarheid geen afbreuk te willen en, maar regt door zee te gaan; eerstelijk te verhalen, wat Koning Jakob tegen zijn lk heeft bedreven; ten tweede, wat het lk door de inhaling van den doorlugtigsten anje-vorst tegen haren Koning Jakob heeft laan.

In den aanvang beweert hy, dat de meergelde ontkroonde Jakob zijn rijksgezag niet den godsdienst heeft verloren, maar dat

 hy

† *Zie dit, en veel meer, aan 't einde des voorgaanden dstuks.*

hy de liefde zijner onderdanen van zig vervremd heeft door zijn naauw verbond met den Franſchman, en, om deszelfs onregtvaardige willekeur op te volgen, met het leed, dat hy ons vrye Neêrland aandeed. * Hier verklaart de Schrijver een yzing in zijn ziel te gevoelen, als hy gedenkt aan het ongelijk, dat de Engelſche Hovelingen den Nederlanderen hebben aangedaan; gevende ons teffens gezonde reden, waarom de Franſchman, met een onbepaalde heerſchzugt bezeten, zoo vele beroertens aanrigtte, omme met hulp der Britten ons Gemeenebeſt, ware het doenlijk geweeſt, te verdelgen. De Hiſtorien, welke ons van die onregtvaardigheden volle verzekering geven, en in het derde hoofddeel gemeld worden, zijn onloochenbaar, en van verſcher geheugeniſſe. Miſſchien zal het een Hollander wat miſſelijk voorkomen, dat de Engelſchman, van de moord der twee broeders *J. en K. de Wit* ſprekende, deze Heeren met een byna ongehoorden naam in 't Latijn † DE-VITI noemt.

Van daar vervolgt de ervare man zijn oogmerk, in te toonen wat al aanſtoot Koning Jakob den volke gaf door zijn willekeurige bedrijven in af of aan te ſtellen, dat hem luſtte, dog dat hem geenzins vry ſtond. Dit beſlaat een ✠ hoofddeel vol wigtige ſtaaltjes.

Maar voor een dieptreffende ſteek in 't hart der Britſche Kerke word ook aangemerkt Jakobs beöoging in het aanſtellen van zijne zoo ge-

* P. 65. † J. De-Viti inſana factio. De-Vitorum cædes Nex De-Vitis atrociter illata, *enz.*

✠ *Het 4de.* p. 91.

naamde (*a*) Kerkelijke gevolmagtigde; dwars
tegen de aloude rijks-grondwetten, en bevestigde voorregten: waar by quam een merkelijke inbreuk in de zelve wetten, door de arglistige * gewetens vryheid, zijnen onderdanen onpariglijk geschonken.

In het zevende hoofdstuk vervat de Heer Burridge de geweldenary, die Jakob tegen de magt der Rijksvergaderingen, en tegen het gezag der raadsbesluiten, daar inne genomen, telkens gepleegt heeft, pogende het ongelijk, den wetten aangedaan, met schijn van wetten te bedekken. De bedroge Vorst was al te veel verzot op de Fransche regeerwijze, zo 't schijnt: waaromme hy eens op zekeren tijd, eer dat hy der Engelsche mogentheid meester wierd, zig liet hooren; *dat hy liever, gelijk de Koning van Vrankrijk, eenen enkelen dag vry, en na zijn willekeur, wilde heerschen, dan, gelijk zijn ✠ broeder, een geheele eeuw.*

Het eerste boek loopt af met het achtste hoofdstuk, waar in nog een lijst van Jakobs bedrijven, die den Engelander reden van klagten hebben gegeven, vermeld staan; en onder welke de zeer wreede mishandelingen van 't Yersche volk niet verzwegen worden, nevens de geboorte van den gewaanden Prins van Wales, ligts ter loops aangeroerd. Door dergelijke wandaden (zegt de Schrijver) en meer andere, die Koning Jakob, na de landing van den Prins van Oranje, heeft uitgevoert, is de allervermaard-

(*a*) *Commissarii Ecclesiastici* p. 118.
* C. 6. p. 140.   † P. 162.   ✠ *Karel de II.*
† 173.

maardste rijkswisseling te weeg gebragt. Zulks dat, zijn 's erachtens, de Koninklijke kroon met geen schelmsche handen van onderdanen Jakob ontnomen is (gelijk de venijnige tongen der Jezuiten het Engelsch volk darren te last leggen) maar dat Jakob van zelf, of ten minsten ongedwongen, het rijk verlaten heeft. Vraagt iemand, waarom? hy hoore verder des Schrijvers eigene woorden, die my hier lust te vertalen.

,, Want hy, [Jakob] hebbende, na Oranjes ,, landing, zijn krijgsmagt in de vlakte van ,, Salisbury gebragt, en alle hope van slaan af- ,, gelegt, weigerde den Rijksraad, welkers ,, besluiten hy zoo menigmaalen bespot had, ,, by een te roepen, en verhaastte zijn vlugt ,, na Vrankrijk, om geene andere reden, als ,, om dat hy hoopte, dat in zijn afwezen het ,, volk met onderlinge tweedragt den Staat ,, zoude verscheuren, en dat hy by zulken ge- ,, val kans zoude krijgen om weder t'huis ge- ,, keerd de beroertens zijner onderdanen te ,, dempen, en na zijn welgevallen tegen hen ,, te woeden.

,, Maar in deze zijne hope heeft hem zijn ,, volk bedrogen. enz.

Omme nu in het tweede boek aan te toonen, hoe de Engelsche, na 't uitstaan van hun geleden ongelijk, zig tegen den meergemelden hunnen Koning Jakob gedragen hebben, neemt de Schrijver daar in zijn aanvang met de historie van de aankomste des Princen van Oranje, die tot verlossing van groot Britanje door de rijksgrooten was gebeden. Dit is een beknopt verhaal,

al, hoe de vloot der Batavieren, na eenige
rkeling, in Torbay landde, en den grooten
genaar met zijne krijgsbenden in 't Graaf-
ap Devonshire, een westerstreek van Enge-
d, niet verre van het strijdperk, dat den
rtog van Monmouth doodelijk was geweest,
zettede; wanneer Jakob te laat begon te mer-
n, dat hy de snaren van zijn willekeurige heer-
appy, in navolginge van zijnen vriend den
veldigen Lelivorst, al te stijf gespannen
d. Dit word vervolgt met de geschiedenis-
der dingen, die Jakob wedervaren zijn,
stelijk sedert Oranjes landing in Britanje,
den tijd toe dat Jakob zijn leger verliet, en
der tot zijn vertrek na Vrankrijk: een reeks
zaken, al t'zamen waardig, dat wy en on-
nakomelingen dezelve der gedenkenisse
velen; ziende dat een Koning, nog pas te
en de schrik zijner onderdanen, thans plot-
jk van groote en kleine, vrienden, en kin-
ren zelve, verlaten word; Oranje van alle
nten bygesprongen en verwellekomd.

Na dat dit werk in drie hoofddeelen zijn be-
eid heeft gekregen, word in het vierde be-
reven, op wat wijze de verandering der
oninklijke regering is geschied; namentlijk
n verklaarde den rijks zetel openstaande, en
Jakob verlaten: daar op volgde de wel-
egelde verkiezing van WILHEM, en MA-
A.

Ik bevele den lezer onder anderen te letten
het dwaas bedrijf van den vlugtenden Koning
kob, met nadruk te boekgezet: want behal-
dat hy na den raad zijner rijksgrooten,
toen

toen hy in verlegentheid geraakte, niet wilde luisteren, waar bleek ooit grooter stijfhoofdigheid, als toen hy weigerde by den Aartsbisschop van Kantelberg zijn verblijf op Lambethhouse te nemen, daar die Aartsbisschop hem heiliglijk en onder verbintenisse van zijn hals beloofde, en binnen stond, dat hy, dit doende, geen gevaar zoude loopen van zijn rijk of leven te verliezen? Maar deze bede was vrugteloos, de Vorst wilde liever zijn Jezuijtsche lievelingen het oor leenen, al ware het met de uiterste hachchelijkheid, dan hem zelven aan de trouwe zijner geheimraden bevelen.

De Heer Burridge eindigt zijne historie met een brave aansprake aan zijn regerende Majesteit, een loffelijke erkentenisse van de weldaad, zijnen landsluiden bewezen, en een slotwensch, dat God dien allerdoorlugtigsten Verlosser niet eer der zaliger onsterffelijkheid wil deelachtig maken (dat is te zeggen, van d'aarde rukken) voor dat hy den Britannischen Staat zal beveiligt en vast gesteld, den bontgenooten een roemrijke vrede verschaft, en met zijn volk een langduerige rust genoten hebben.

XII. HOOFDDEEL.

ARNOLDI VINNII J. C. Tractatus quinque, de pactis, jurisdictione, collationibus, transactionibus, & quæstionibus juris selectis. Quibus additæ sunt *Simonis Vinnii* Arn. Fil. Orationes duæ, & alia quædam, cum indicibus locupletissimis. Editio quinta, auctior & prioribus emendatior.

Dat is.

Vijf verhandelingen van den Regtsgeleerden Arnold Vinnius, *wegens de* Bedingen, Regtsban, Bypassingen, Overkomsten, *en* uitgelezene Regtsgeschillen. *Daar zijn bygevoegd twee vertoogen van* Simon Vinnius, *Arnolds zoon, en nog iets meer, met zeer wydloopige bladwyzers. De vijfde druk, vermeerderd, en verbeterd. Te Utregt by* Thomas Appels 1697. *in* 4. 102 *bladen.*

Zonder my over de spitsvindigheden en vitteryen der regtsgeleerde te willen uiten, mag ik wel zeggen; by aldien eenige boeken in dienste van de regtsoeffenaars drukkens waardig zijn, 't waren in deze eeuw de schriften van den Hoogleeraar Arnold Vinnius.

Hebt

Hebt gy daar wat tegen, lezers, en vraagt gy, hoe ik dat weet? 'k zal 't u zeggen. In de dagen mijner groene jeugdelijkheid (trouwens ik ben nog niet oud) was de leering van regtsgeleerde zaken, een der bezigheden, die mijne gestole uuren sleten, en toen leerde ik *Vinnius* kennen.

Gelieft het u, dat ik wat meer zegge. Daar zijn verscheide bazen, die met Vinnius paarden geploegt hebben, en, zoo zy leefden, zy zouden het hart niet hebben, dat zy 't ontkenden.

Misschien zal d'een of d'ander, die ook den naam van Advokaat draagt, zijn neus opschorten, als hy een uittrekselmaker zoo hoort praten; wanende dat iemand, die met geen bul voorzien is, zig van Justiniaans gewijde mengelbrokken moest onthouden: maar als ik zulk een zal gezegt hebben, dat het my, ten tijde toen ik ook een bul zoude hebben konnen halen, niet gelegen quam, en dat ik dagt, dat alle menschen juist hun zelven doorgaans met den naam van *Advokaat* (of *Heer Advokaat*), niet behoefden te laten noemen, dewijl de kennisse der regten, zoo klein of groot als ze is, een liefhebber van boekoeffeningen wel konde te stade komen, al ging hy zijn penningen op geen Hooge School uitgeven: wanneer 't, zegge ik, zulk een naam Advokaat zal verstaan hebben, dat een Notaris in zijn leven ook wel iets uit het * Lichaam der Regten heeft waargenomen, zoo zal hy hem niet misgunnen de vryheid van zediglijk zijn gevoelen over een regtsge-

* Corpus juris.

…leerd Schrijver te verklaren.

Gy al wie een goeden druk van Vinnius werk …ver Justiniaans Inleidingen hebt, hier kunt gy …og vijf schriften van den zelven Man in eenen …ndel herdrukt vinden, zoo net, en op zoo …erlijk papier, als in vredetijd iets van hem …oor dezen aan den dag quam.

Niemand store zig daar aan, dat ik het …oord *Pactum* in onze taal *beding* genoemt, en …ransactio met den naam van *overkomst* vertaalt …ebbe. Het mogt, dagt my, zoo in 't alge…een wel staan, om onderscheids wille voor …ijne Landsluiden. Voor andere valt in Vin…ius duidelijk genoeg te leeren, wat *Pactum* of …*ctio*, en wat * *Pactum conventum* is.

Dewijl *Pactum* by de regtsgeleerde word be…hreven *een toestemminge van twee of meer perso…n tot een en dezelve zaaksbestelling*, zoude ie…and konnen zeggen, dat tussen *Pactum* [be…ing] en *Transactio* [overkomst] geen onder…heid bleek; want dat een gesloten beding, …et anders als een overkomst tussen twee of …eer personen kan genoemd werden. En zoo …u een beding, overkomst (of verdrag) en voor…aarde-making zusters en broeders zijn; gelijk …by † Juvenaal,

Conventum *tamen &* Pactum, *& sponsalia nostra*
Tempestate paras.

En nog in dezen tijd wilt gy gaan maken,
Om, als de rest, ook aan het wijf te raken,

* *Een gesloten beding.* † *Satyr.* 6.

Een huwelijksche voorwaarde, een beding,
En overkomst! ——— ———

Mogelijk was daar zoo veel niet aan gelegen; maar we hebben hier het woord *Transactio* liefst *verdrag*, of *overkomst*, en geen *beding* te noemen, om dat *Transactio* eigentlijk is een * uitwijzing, die niet ter schenk geschied, van een twijfelagtige zaak, door t'zamenkomst van partyen. 'k Wil zeggen, tussen † *bedingen* en met elkanderen ✠ *verdragen*, of *overkomste maken*, is dat aloud onderscheid by de regtsgeleerde, dat de gene, die verdrag maken, gelijk als over een twijfelagtige zaak, en nog niet geëindigd pleitgeschil, verdragen: maar iemand die beding maakt, geeft een wisse en ontwijfelbare zaak, giftshalven, over.

Trouwens het is ook waar, schoon *Transactio* [verdrag of overkomste] altijd van een twijfelvallige en onzekere zaak voorkomt, dat echter *Pactum* [beding] wel meest, dog niet altijd, van een ontwijfelbare zaak gezegt word: want het werkwoord *Pacisci* [bedingen] zegt men ook wegens een betwistelijk pleitgeschil. *L.* 7. § *si paciscar.* 13. *cum seq. ff. de part. l. transigere.* 18. *C. h. tit. l.* 4. § *ult. l.* 5. *l.* 6. § 3. *& seq. ff. de his qui not. infam.*

Dat 's daar van. Het Latijnsch naamwoord *Collatio*, 't welk ik ‡ *Inbreng*, *Inbrenging*, of Toe-

* Non gratuita rei dubiæ decisio facta conventione partium. *pag.* 183. † Pacisci. ✠ Transigere.
‡ *Anders* toeschatting van te vorens genoten goederen.

ebrenging had konnen noemen, lusttre my *passing* te doopen, om dat we met goed Hol- dsch, meen ik, het woord *Bypassen* gebrui- n in zulken zin, wanneer we eenig geld of ed moeten toebrengen, inbrengen, schie- , of passen. By voorbeeld, twee of meer sonen moeten even veel trekken van iets dat onder elkanderen hebben te deelen. Zoo nneer een van dezelve reeds een goed gedeel- had genoten, d'andere, die nog niets ge- kken hadden, zouden immers wel maken, hy het genotene zoude moeten inbrengen: zouden hem wel van passe leeren, dat hy eerst eest bypassen, en aangeven wat hy reeds al ch had, eer hy van 't overige nog met hun g deelen.

In dezer voegen word die *Bypassing* [Collatio] ır regten verstaan, wanneer kinderen of dskinderen, eenige goederen of penningen, uitzet, of voortzetting van huwelijk, ne- g, koopmanschap, of anderzins genoten bben: indien zy van hunne Ouders of Voor- lers willen deelen; zoo moeten ze, voor alle ling, dezelve genoten goederen eerst by- sen, of inbrengen. Een Hollander, die n andere dan zijne moedersspraké verstaat, te regt raken by Simon van Leeuwen, daar in zijn * Rooms-Hollands regt aantoont, het regt van inbreng nog ten huidigen dage zijn volle kragt is gebleven, en byna in alles t de Roomsche regten overeenkomt.

Des Heeren Vinnius verhandeling van den *sban*, *regtsdwang* of het *regtsgebied* (in krom-

* 3. Boek. 16 deel.

taal *jurisdictie*) is keurlijkuitgepluisde en wel bewerkte stoffe, die een regtsoeffenaar behoort te verstaan. By den gemelden * Simon van Leeuwen kan men lezen, hoe de *hooge*, *middelbare*, en *lage regtsdwang* onderscheiden is. Onder de regtsgewoontens van Bourgonje leest men in oud Fransch van *haulte & basse jurisdiction*, gemeenlijk *hooge en lage jurisdictie*, waar van d'eerste ook *hals-heerlijkheid* word genaamt, maar dat men de regtsgeleerde dien zelven *hoogen* en *lagen regtsban* ook in Barbaarsch Latijn *alta & bassa jurisdictio* hoort noemen, is mooy van leelijkheid. De Heer Vinnius praat beter taal.

Zijne twee boeken der uitgelezene regtsvragen geven in vele hoofddeelen verschot van allerley bedenkelijke zaken, in de Roomsche regten voorkomende.

XIII. HOOFDDEEL.

Manier van Procederen voor den Hove van Holland *hedendaags gebruikelijk.* Tweede druk, *van zeer vele misslagen gezuiverd, en meer als de helft vermeerderd; als mede met verscheide Placcaten, Resolutien, en Ordonnantien* &c. *de Practijk concernerende, verrijkt. Zeer dienstig en noodzakelijk voor alle practisyns. In 's Gravenhage by* Engelbregt Boucquet 1697. 23 *bladen.*

Zulke

* *Zie zijn Rooms-Hollands regt* 1. *boek.* 9. *deel.*

ZUlke boeken, hoedanig een ons hier voorkomt, hebben ook haar nutheid en geㅤ)ruik. Men leeft dog in deze wereld niet zonler twisten en pleiten; en om dat bekende *Mijn*, en ouwerwetsche *Dijn* wel t'huis te wijzen, zullen in ons Vaderland, zoo wel als in lle geregelde landen, altijd pleiters te pas komen.

Niet alleen voor deze pleiters, maar ook oor elk een, die hen van nooden heeft, is het iut te leeren, hoe men voor den Hove van Holand met de regtsplegingen te werk gaat; 'k iad byna *procedeert* gezegt: d'eerste, op dat e verstaan, hoe ze, hunner meesteren zaken vaarnemende, behoorlijk pleitloon konnen erdienen; d'andere, op dat ze ook weten, vat 'er voor het geld, dat ze verpleiten, geaan word.

De jonge regtsoeffenaars (of heeft iemand et woord *practisijns* liever?) behielpen zig oor dezen met de riemen, die zy hadden, elijk als ten deele met het werkje van *Willem de Groot*, en andere, dog wel meest, om at de hedendaagse oeffening veel van de voorchriften van dien *de Groot* verschilt, met zeere geschrevene bladen, die d'een den ander af na te schrijven, waar in deze manier van egtsplegen, in sneden en hoofddeelen afgeeeld, was begrepen.

Dit geschreve werkje, van regtskenners naezien, geraakte eindelijk in druk, en was de erste uitgifte, die wel haast aan den man ging. Maar, gelijk het gemeenelijk in d'eerste uitgif-

te van een boek toegaat, het beste handschrift was zoo volmaakt niet, of 't had ook zijne misslagen, die in den druk inslopen. Daarom heeft de drukker van dezen *tweeden druk* zorge laten dragen, eerstelijk dat die bekende misslagen verbeterd zijn, daar na, dat vele noodige zaken, die niet eens gerept, 'k laat staan uitvoeriglijk aangewezen waren, daar by gevoegd zijn.

Maranta, *Damhouder*, *Merula*, *Neostadius*, *Willem de Groot*, en *van Alphen* staan aangehaalt, nevens de *Instructie van den Hove en Hoogen Rade* (zie daar ik worde genoodzaakt ook op zen *practisiins* te kouten) daar 't pas geeft; niet over al: om dat het genoegzaam in *Merula* getoond is.

De *Resolutien* en *Placcaten*, die de regtsoeffening raken, of waar in door dezelve merkelijke verandering is gekomen (gelijk als in 't stuk van *Cessie*) mogten niet voorbygegaan werden.

En hier in is het dat men de *Papegaay* van den Sekretaris van *Alphen* behoorde te verbeteren; zoo als hier op zijn plaats word aangetoont.

Ook moesten de jonge regtsoeffenaars weten, hoe verre de jegenwoordige *Practijk* van de beschrijvinge van den meergemelden *W. de Groot* afwijkt.

Weinige hoofdstukken zijn zonder vermeerdering gebleven, en vier nieuwe zijn d'er bygekomen namentlijk *van Arresten*; *van eenige clausulen zoo in de conclusien, als elders doorgaans voorkomende*; *van extrajudiciele decisie, of verklaringe van den Hove*; en *van submissie*; van welke

welke stoffen maar kortelijk is gehandelt, daar nders met de twee voorste een geheel boek zoue konnen gevult werden.

Eindelijk is de inhoud, boven de byvoeging an weinige voorschriften, doorgaans verrijkt, s wel byzonderlijk de stoffe van *Reconventie* topt uw ooren keurlijke taalpluizers) *Arrest*, *eneficie van Inventaris*, *Cessie*, *Attentaten Peaal*, *Onwillig decreet*, *Preferentie*, *Gyzelinge*, *urge*, en *Criminele Proceduren.*

Zie daar dan dit regts oeffenkundig handboek ruim de helft grooter als 't in den eersten druk geweest.

XIV. HOOFDDEEL.

esde vervolg *der Brieven*, *geschreven aan verscheide Hooge Standspersonen*, *en geleerde luiden*, *door* ANTONI VAN LEEUWENHOEK. *Te Delft by* Henrik van Krooneveld 1697.

DE * ZES LAATSTE BRIEVEN.

MEt de vertooning van den Aartkloot in een glaze fles te zien draaijen hebbe ik en draad van mijn laatste uittreksel uit Leeuwenhoeks laatste briefwerk afgeknipt, om anere boeken ook een beurt te geven: nu lust my met de zesde van dit zesde vervolg, dat is de

* *Zie de vijf voorste in Maart en April* 1697.

† 102de, die vermaakelijke kijkery te hervatten.

Daar verhaalt ons de ſchrandere onderzoeker zijne ontleding van *Alen*, en *Palingen*. Gy weet, lezer, hoe ſommige voorgeven dat paling niet voortteelt; dog gy geheugt ook teffens wel, denke ik, dat die voddepraters ter Boekzaal lang zijn uitgeſtampt. De Heer Leeuwenhoek vond juiſt alle de palingen, die hy opende, met een baarmoeder voorzien: zoo kan hy niet zeggen, dat 'er hem eene mannelijke is voorgekomen. Dus heeft hy van de kleine diertjes, welke zig op de bladen van Aalbeziën, Kerſſen, Pruimen en Rozen onthouden, en altemaal hare lichamen vol jongen hebben, ook nooit konnen zeggen dat hem eenige van mannelijken Sex te bekennen waren. Yder brengt zijn geſlagt voort, zonder dat hy de minſte verzameling konde beſpeuren. Maar of dit in de Alen en Palingen mede plaats heeft, dan of ze zoo genaamde *Hermafroditen* [mannetjes en wijfjes t'zamen] zijn, dat moet nog onderzogt werden.

Hy beſchoude wederom in deze viſſen den omloop des bloeds zoo in de hoofd- als ſtaartvinnen, teffens het hart, en deszelfs ſnelle beweging, met uitrekking, en inkrimping, waar door het bloed word voortgeſtooten.

Voor al quam hem zeer wonderlijk voor 't gezigt de beweging in de ronde deelen, die meeſt alle viſſen aan 't hoofd hebben, by ons *koonen* genaamd. Want hy zag niet alleenlijk, hoe twee ryen van deze koonen tegen den anderen

† *Aan de Engelſche Maatſchappy geſchreven.*

en rondagtig gebogen lagen, maar ook, dat derelver einden malkanderen als quamen te raken, n dan weêr een luttel van een gingen, niet anders, als of wy een blaasbalg zagen op- en toeaan: welke beschouwing hem geneugelijker iel, dan of hy in de kostelijkste kleinoody-kaner zijn buik vol had gekeken.

Hy voegt 'er by zijne ontdekkinge van meer ls een soort van *Mijten*, en de menigvuldige Aijten in een *Vijg*; by welk voorval hy ons ook it een zaadje van den Vijg deszelfs plant aanrijst, bestaande uit twee bladeren, en dat deel, at de wortel en stam zoude wezen. 't Een en 't nder word in print verbeeld.

Maar wanneer hy aanmerkte, dat een geneene vijg met tussen de 400 en 500 zaden voorien is, dat yder vijgeboom jaarlijks vele vijgen an voortbrengen, en dat uit yder volwasse adje van een vijg een gansche boom kan spruin; by-gevolg, dat een landschap, met vijgeoomen beplant, zoo vele zaden in een jaar ou konnen uitleveren, dat men daar mêe niet leen een gansch koninkrijk, maar den ganhen aartboden vol vijgeboomen zou konnen eplanten: 't welk niet alleen plaats heeft in ijgeboomen, maar ook in andere boomen; s hy dit, zegge ik, overpeinsde, quam hem den zin, dat men hem niet behoefde te vraen, waarom zoo vele diertjes, als hy stelt, 't mannelijk zaad zijn? is 'er niets te vereefs geschapen, waar toe dienen de menigvulge zaden der boomen? hier moet men de and op den mond leggen, en zig verwonderen ver den Alwijzen, die, tot voortplanting van

alles wat beweging en wasdom heeft ontfangen, zulks noodig achtte.

De 103de brief, den Hoog-Edelen Heere van Renswoude toegezonden, schaft ons *Oesters*. 't Is omtrent een jaar geleden, dat de Heer Leeuwenhoek eenige van die smakelijke zeebanketjes ontleedde, en bevond, dat vele rondagtige deelen, die daar in lagen, en in 't eerste eyeren schenen, geenzins eyeren, maar levende diertjes waren.

Vraagt iemand, wat deze diertjes zijn? het mannelijk zaad van de Oesters, bestaande uit tweederley Sex, zoo mannetjes, als wijfjes, en wel in zoo grooten getal, dat, volgens zijne uitrekening, geen koninkrijk in Europe zoo vele menschen zoude konnen opbrengen, als 'er mannelijke diertjes in eenen Oester lagen: ja dat 'er in gansch Europe zoo vele menschen niet zijn, als 'er levende schepsels in drie groote Oesters waren. Nogtans maakte de beschouwer geen zwarigheid, om de gemelde drie Oesters, met nog eenige van hun zusters en broêrs, en de meeste van alle die levendige beesjes daar in, 's avonds ten tien ueren na zijn maag te zenden. Dog hy belachte zijn eigene zwakheid, bespeurende, dat dit oestereten zulk een val niet had, als 't wel zoude gedaan hebben, had hy die dieren, en de verdere Oester-ontleding van te voren niet gezien. 't Welk my gansch niet vremd schijnt. Ik kenne'r wel, die liever oesters zouden willen eten, als ontleden.

Aan den zelven Hoog-Edelen geboren Heere schrijft de Natuurbekijker eerst van den zoo genaam-

aamden *Honingdauw*; waar van ik den lezer eens hebbe medegedeelt, het gene hy deswe-en my liet toekomen; daar na van de zeldza-e voortteling der diertjes op de bladeren van oomen; voornamentlijk van de schadelijke *varte vliegen*, die sommige wanen uit het wa-r te komen; 't welk onmogelijk is. Het atste aanhangsel is wederom van de *Oesters*, de Schrijver verbetert het dwalende spreek-oord, *dat de Oesters niet tijdig zijn dan in maan-n, waar in de letter R komt.*

Zijt gy begerig te weten, nieuwsgierige le-r, waar van daan de witte houtstoffe komt, en gy somtijds op uw branthout ziet leggen, uw oogen op het gene, dat aan den Ed. Heere n Bleiswijk, Delfsch Burgermeester, in den 5den brief word vertoont. Daar zult gy de vendige wormen haast in 't hout vinden, en e derzelver veranderingen in popjes, en vlie-nde schepsels; voorts haar leden, schildjes, wiekjes zoo net vernemen, dat u geen reden n twijfeling zal overblijven, hoe de *wormen 't hout* komen.

In den honderd en zesden brief openbaart Heer Leeuwenhoek aan den Wel-Ed. ge-engen Heere Raadpensionaris Heinsius zij-gedagten over het *eten van zuur en vis*; welk sommige Artsen hier te lande zeer gezond achten. Hy daar en tegen is van n gansch ander gevoelen, en oordeelt, dat t zuur- en vis-eten ons niet schadelijk De ervarenheid bevestigt zijn stelling, , wat het vis-eten belangt, ik houde het met

* Zie *Jul. en Aug.* 1696. p. 144.

met den man: want vis bekomt my altijd beter, dan vlees. Hy betuigt, veelmalen ondervonden te hebben, dat zijn lichaam, als 't onpasselijk was, door 't eten van vis met sausse van boter en azijn verquikt wierd, en dat zuere sausen hem nooit qualijk zijn bekomen. Ja hy meint zelfs, dat vis gezonder als vlees is, en wel byzonderlijk voor zulke menschen, die, niet arbeidende, de vis beter konnen verteren, dan 't vlees, het welk doorgaans meer voedsel geeft, en daarom oorzaak van ziekte kan zijn; vast stellende, dat vele ziekten uit al te veel voedsel spruiten.

Visgrage monden, grijpt vry moed,
Dat reed'lijk stelsel doet ons goed.

Waar praten die quaê-notekrakers van, 'k wil zeggen, die wijshoofden, die zoo luttel van vis houden, als Erasmus deed, gelijk uit zijn schriften blijkt? als de Vis zoo zeer tegen onze gezondheid strijd, waarom zien we dan dat de Vissers op de Zeedorpen, die doorgaans zeer veel vis gebruiken, zoo op zee, als aan land, meerendeels kloeke en sterke mannen zijn, smakelijk van wezen, en fris tot verwondering, onder welke men grijzaarts vind, die hairen van een vingerbreed lang op hunne neuzen tussen de oogen hebben.

Maar om dat de Hr. Leeuwenhoek, onder zijne bedenkingen over dit stuk, oordeelde te konnen werden aangetoond, dat de stremming, die de spijs in de maag word aangebragt, zoo ze door zuur mogt geschieden, geen schade,

maar

maar voordeel doet, daarom heeft hy hem zelven willen voldoen met eenige naauwkeurige beschouwingen van dat gene, 't welk wy in Holland *stremsel*, of *Lebbe* noemen, en de boeren in de melk doen, op dat die zoude runnen, of stremmen; wanneer zy van die samengestremde deelen kaas maken. *Lebbe* is kalvergedarmte, dat op Delfsche martdagen veel verkogt word. Ik zegge, dat kalverdarmen in tonnens gepekelt worden, en dat die, met haar pekel, of nat, den naam van *stremsel*, en *Lebbe* hebben.

Dit is een zeer aanmerkelijke betooging, waardig van woorde te woorde gelezen te werden; waarom ik dezelve hier niet zal verkorten: ze bewijst ons, by aldien de stremming in onze magen door zuur geschied (en alle zuur, zegt men, doet stremmen) dat het zuur ons noodzakelijk is. Onder andere kan iemand, die geen *Meet*, nog *Zouter* kent, leeren, wat die woorden in onze taal meêbrengen.

Laat ons nu eens van *Haring* praten, dat is ook goê kost, en voor een grage maag dikwils aangenamer, als alle de geregten, die de lekkerbek Apitius in zijn tijd wist te beschrijven. Tast toe, Hollanders, gy kunt ook uw deel hebben van 't gene de Delvenaar aan zijnen welgemelden Burgermeester Bleiswijk in den * laatsten brief van dit zesde vervolg ten besten geeft. Zoo gy geen ontaarde Landsgenooten zijt, zult gy 't immers met den † Ystroom dichter houden, daar hy u toezingt,

Wan-

* *Den* 107*sten*. † *Ystroom* 1. *boek*.

Wanneer wy 't moederligt in Hooijmaand voelen
blaken,
De Haringbuissen, rijk gelaên, de wal gena-
ken,
Met vissen, nog niet bruin gebeten op de
graat,
Belachen we in ons vuist Lukkullus overdaad,
En Kleopatre, die om Roome te beschem-
pen
Een Konings schat kon in een teug azijn verslem-
pen.

Ja maar, 't is juist altijd met geen haring-eten te doen. Hebt gy geen lust om de teikenen te leeren kennen, waar aan men kan zien, hoe oud de Haringen en andere vissen zijn, gy meugt wel t'huis blijven.

Als we letten op de Haringen, die in 't begin van Zomermaand ter sluik gevangen worden (want dan is het nog niet geoorloft) we zien, dat zoodanige Haringen zeer klein zijn, by de genen, die men een maand of twee later vangt. Hier uit schijnt het, dat alle Haringen, die onze buisluiden vangen, nog geen jaar oud zijn, en afkomstig van de homme en kuit, die het jaar te voren is geschoten. Het komt ook niet onwaarschijnelijk voor, dat de Haringen, haar homme en kuit geschoten hebbende, uit de Noord-Zee vertrekken, zonder daar wêer in te komen. Uit die reden vind men zoo nu en dan wel een ongemeenen grooten Haring, die misschien van zijn gezelschap zal afgedwaald, of ook wel in onze zee overgebleven zijn. Zoo leert ons d'ervarenheid dat

dat 'er meer vissen zijn (by voorbeeld *d'Elft*) die, als haar teeltijd nadert, op onze rivieren komen, en, haar homme en kuit geschoten hebbende, weêr vertrekken, zonder dat we weten, waar ze blijven, of dat ze na dien tijd in zee gevangen worden.

De Vis *Pieterman*, die voor omtrent 30 jaren in veel grooter overvloed by ons ter mart quam, als thans ter tijd, heeft ter zijden, en boven op 't hoofd, mitsgaders in den nek, zekere scherpe pinnen, die gemeenlijk voor venijnig worden gehouden, en den genen, die zig daar aan gesteken hebben, een deerlijke smart aandoen. De Hr. Leeuwenhoek heeft voor zijn vergrootglazen deze steekpinnen meer als eens beschouwt, en geeft ons de naaste reden van de pijn, dien ze den lijder aanbrengen; op dezelve wijze als van de angels der Schorpioonen.

Eindelijk leert hy zijnen lezer zeer duidelijk, hoe men aan de schobben van de vissen derzelver ouderdom kan onderscheiden.

XV.

XV. HOOFDDEEL.

Histoire des Medailles, ou introduction a la connoissance de cette science par *Charles Patin*.

Datis,

Historie van de gedenkpenningen, of inleidinge tot de kennisse van deze wetenschap, door Karel Patin *te Parijs by de* Wed. Kramosi 1695. *in* 12. 13 *bladen*.

VAn de penningkunde, ons meermaal in de Boekzaal voorkomende, geeft de Heer * Karel Patin, man van beroemden name in 't gemeenebest der geleerden, een zeer beknopte historie in luttel bladen, op dat hy de lezers tot die oeffeninge zoude lustig maken, daar zy anders door al te groote wijdloopigheid der boeken die van de penningen handelen, afkeerig worden.

Want in zeer vele boeken, over deze stoffe geschreven, meest in 't Latijn, en Italiaansch, vind men wel een verklaring van eenige byzondere penningen, maar niet de historie van de penningen in 't gemeen; als welke in dezelve word onderstelt den lezer van zulke zinnelijkheden kennelijk te zijn.

Daarom gaat de Heer Patin eenen geheel ande-

* *Zoon van den Franschen Arts G. Patin, door zijne brieven best bekend.*

nderen weg van schrijven in. Hy vertoont len oorsprong der penningen, en gedenkmun-te; hy beschrijft de verscheidenheid der stof-fen, grootte, en opschriften; hy bewijst de voortreffelijkheid, het gebruik, onderscheid, en, met een woord gezegd, hy geeft de histo-rie der penningen.

Laat ons dit wat nader, dog kortelijk, be-zien.

Hy toont ons de voortreffelijkheid en waar-dy der penningen, uit derzelver nut en ver-maak voor allerley menschen, Vorsten, groo-te, rijke, geleerde, ja de vrouwen zelve niet uitgesloten zijnde, die op de penningen, vele aanzienlijke persoonaadjes van haar ge-slagt konnen leeren kennen, en door de denk-beelden van derzelver deugden en gebreken de eerste na volgen, de laatste mijden.

Dat is een nutheid voorwaar, die uit porce-lein en ander mooy huiscieraad niet te halen is.

Het gebruik der gedenkmunte is gelegen in het groot behulp dat ze tot eene volkomene history-kennisse geeft. Al wat tot de histo-rien behoort is juist alleen niet in boeken ver-vat: ook vinden we in de boeken alles niet wat we behooren te weten, en we moeten ons wel wagten van alles te gelooven dat ze ons zeg-gen.

Wat dan? wy behooren onzen toevlugt te nemen tot gedenkstukken, die ons een vast be-wijs der dingen geven, om dat de onweten-heid en ontrouw daar tegen niets heeft konnen uitwerken.

Van zoodanige gedenkteekenen zijn de oude echte penningen niet de minste.

Zy doen ons begrijpen de godsdienstgeheimen der ouden, en de werktuigen, in hunne kerkgebaren eertijds gebruikt: zy verbeelden ons hunne Goden, zoo wel als hunne Overheden, en derzelver namen: wy leeren daar uit kennen allerley gestichten van Tempels, Marten, Havens, Boekzalen, Graven, Bruggen *enz.*

Wijders droeg d'Oudheid zorge, dat op de penningen vereeuwigt wierden zulke werken, die alleenlijk tot cieraad des Vaderlands gemaakt waren, gelijk als Triomfbogen, Schouwburgen, Renbanen, Gedenkspitsen, Lusthoven, en Pragtgebouwen, die meerendeels tot peuinhoopen verwoest zijnde ons alleen door de penningen bekend zijn gebleven. Eindelijk de heerlijkheid der Zegepralingen, Voorregten van Steden, en Landen, Spelen, Volkplantingen, veroveringen van geheele werelds-deelen, beeltenissen en opschriften van Keizers, Vorsten, en groote mannen, zelf de wijze van het schrijven der aloude, Vrede- en Krijgs-gewaad, Wagens, Draagzetels, Kroonen, Kranssen, plegtigheden van Geboortens, Bruiloften, Overwinningen, Inwijdingen, en duizend andere dingen, die onder het lezen van historien noodig zijn te weten, worden ons op de penningen vertoond.

Na dat de Heer Patin van het onderscheid, dat 'er tussen geld, en gedenkmunt is, gesproken heeft, mitsgaders van beider naamsoorspronkelijkheden, en het regt van die te slaan

of te munten, toont hy, van gevoelen te zijn, dat de gedenkpenningen [in onduits *Medailjes*] eertijds ook gangbaar geld zijn geweest, en alleen door de oudheid haren titel hebben gekregen: uitgezonderd eenige eerpenningen, die in het leger den Romeinen tot cieraad der standaarden van de keurbenden dienden, en nimmer bevonden worden met het merk van den Roomschen Raad [de letteren S. C.] gestempeld te zijn.

Daar is ook niet aan te twijfelen, of de oudste gedenkpenningen, die wy hebben, zijn Griekse.

Men bediende zig van ouds her voornamentlijk van driederley stoffe tot het penningmunten, goud, zilver, en koper.

't Is waar, men vind 'er ook weinige van andere stoffe, en wel eenige Griekse van Lood, maar die halen by de Romeinsche niet. In tijd van nood maakt men die van 't gene naast by de hand was, gelijk te zien is aan de papiere penningen, die onze Leidsche Batavieren in hunne belegeringe van den jare 1574 drukten, met het opschrift LUGDUNUM BATAVORUM aan d'eene, en een Leeuw, omringd met de letteren PUGNO PRO PATRIA, aan d'ander zijde.

d'Oudste van goud, zijn gemaakt in Griekenland ten tijde van * Filips van Macedonien, en zijn zoon Alexander de Groote, Koningen van Macedonien. Maar men vind kopere, die ouder zijn, van Amyntas, Filips vader.

* *Zie het heerlijk penningboek van den Heere* Jakob de Wilde.

De Romeinen begonden 62 jaren na 't slaan van zilvere munt (dat is 546 jaren na de bouwinge der stad) ook goude te stempelen: dog de zilvere zijn niet om de waardy der stoffe, maar om derzelver grootste menigte, en om dat ze de meeste en beste byzonderheden van de oude historie verligten, by de kenners in een duurzame achting.

Vermits dan eerst by de Grieken en Romeinen, daar na by de Hebreen, Gotthen, Spanjaarden en de hedensdaagse volkeren het zilver tot de munt meest gebruikt is (de vervalschte laten we staan) spreekt de Schrijver van de zilvere penningen in eenige hoofddeelen, eer hy tot de kopere komt.

Onder die geeft hy den voorrang aan de penningen, gemeenlijk † *Borgermeesterlijke* genoemd, niet om dat ze alle van Borgermeesters zijn gemunt, maar tot onderscheid van de Keizerlijke, om dat ze geslagen zijn door bevel van de Roomsche Overheid, in den tijd, toen het gemeenebest van Roomen onder het Burgermeesterlijk gebied stond, en van den halsband der volgende dwingelanden nog niet gekneld wierd.

Hy zegt, dat 'er duizend en zeven en dertig van deze Burgermeesterlijke penningen voor handen zijn, uit welke de Romeinsche geslagten kennelijk worden.

Van

† NUMMI CONSULARES.

Van deze heeft hy 'er gezien, van goud	42
Van zilver	741
Van koper	254
	1037

De beelteniſſen en opſchriften van deze zijn le allerzinnelijkſte, opmerkelijkſte en waarligſte panden der Oudheid. Staaltjes tot bewijs op te halen zoude my te lang vallen.

Roomſche *Keizers-penningen* zijn zulke, die onder de regering, en op bevel van die alomberugte Werelddwingers, 't zedert Julius Cearstijd, geſlagen wierden.

Men vind 'er van alle Keizers: van den genelden Cezar af, tot Heraklius toe, nevens en grooten hoop van andere, die ſommige Vorſten of dwingelanden, op 't aanvaarden an den Vorſten naam, deden munten; dewijl un zelven op geldmunt te vertoonen een der oornaamſte merken van oppermagt was.

Na Julius Cezar liet Auguſtus ook zijn beelenis op de Roomſche munt ſlaan, en hunne avolgers ontnamen met verloop van tijd het emeenebeſt alles, wat 'er nog van de vryheid as overgebleven.

Deze Keizerlijke (of onder der Keizeren eerſchappy geſlage) penningen vertoonen ons iet ſlegts de Roomſche Keizers, maar ook unne vrouwen, moeders, zuſters, dogters, oedvrienden, en geliefde; van alle welke de leer Patin hier een lijſt ten beſten geeft.

Na den tijd van Fokas, en Heraklius, gingen fraaye wetenſchappen te gronde, en Italie

bleef ten prooy der Gotthen en Barbaren, die de beste overblijfselen van de majesteit der Romeinsche heerschappy vernielden.

Daar de Schrijver van de Hebreeuwsche Punische, Spaansche, en Gottische penningen tussen beide met een woord rept, vertoont hy ons den vorm eenes Sikels, voor hoedanige XXX men wil, dat Judas den Heere Christus verried.

Het dertiende hoofdstuk behelst een verhandeling van de penningen, die in later dagen, en deze onze eeuw geslagen zijn, onder welke de Schrijver een voorslag doet van een penning, tot vleyery van den tegenwoordigen Koning van Vrankrijk te maken, met het opschrift van *Restitutori orbis Christiani*. [ter eere van den hersteller des Christenwerelds] *Wat maakt men niet al om geld!* zeide een boer.

Van, een zeker soort van grolpenningen onder de * *Talismans* gerekend, nevens andere, die min geacht zijn, lust my niet te reppen.

Hoe heerlijk de goude en zilvere zijn, de kopere hebben d'eere der oudheid boven haar: een stoffe, breedelijk in dit werkje uitgehaald.

Dan volgen de groote pronkpenningen, in kromtaal *Medailjons*, en de valsche of nagemaakte gedenkpenningen.

Men vind tot een aanhangsel van de penninghistorie eenige aanmerkingen over de misslagen, die sommige Schrijvers in het niet kennen der penningen begaan hebben. Dog veel nutter

* *Zie van de* [illegible] *zelteekens Mey en Juny* 1694.

nutter is het daar aan volgend vertoog van de opschriften, die gemeenlijk op de Roomsche gedenkmunt te lezen zijn, en een verklaring van de verkorte woorden, gelijk als by voorbeeld.

A. A. A. F. F. *Ære. argento. auro. flando. feriundo* [om van koper, zilver, en goud te munten, en slaan].

BON. EVENT. *Bonus eventus* [goede uitkomst].

CONS. SUO. *Conservatori suo* [ter eere van zijnen behouder].

D. M. *Diis manibus* [voor de Schimmegoden].

EX. A. PU. *Ex argento publico* [van 's lands zilver].

FORT. RED. *Fortunæ reduci* [ter eere van het wedergekome geluk] en zoo voorts, volgens het A B.

Achter het werk zijn gesteld des Schrijvers zinnebeelden, tot loftuitery van den huize zijner Fransche Majesteit opgesteld, en met vaarzen verklaard.

Twee brieven, aan den zelven Vorst in den jare 1661 en 1662 met veel vleyens vleyende geschreven, vullen de laatste bladen.

XVI. HOOFDDEEL.

Relations historiques & curieuses de Voyages, en Allemagne, Angleterre, Hollande, Boheme, Suisse *&c.* Par *Charles Patin*, Docteur Medicin de la faculté de Paris.

Dat is,

Historische en aanmerkelijke aanteekeningen van de reizen in Duitschland, Engeland, Holland, Bohemen, Zwitserland enz. *Gedaan door* Karel Patin, *Arts van Parys. t'Amsterdam by* P. Mortier 1695. *in* 12. 13 *bladen met printen.*

IN dit werkje geeft de oudheidskundige Heer Patin ons een beknopte schets van het gedenkwaardigste, dat hem in zijne reizen is voorgekomen. Het bevat vier byzondere vertellingen, juist niet alleen van de gelegentheid der landen, en plaatsen, daar hy aanquam, want dat laat hy als een oubakke kost voor den genen, die in zulk een verwarmde kool smaak heeft: maar allermeest van ongemeene zeldzaamheden, oude gedenkteekenen, konststukken, en, met een woord, van niets anders, als dat uitgekipt fraay in de konstkamers en kassen by Vorsten, Grooten, geleerde mannen, en keurelijke liefhebbers gevonden word; en waar toe het alle man niet gebeuren mag toegang te krijgen.

Zie

Zie hier een ſtaaltje in den eerſten opſlag. Te Weenen (zoo verhaalt hy in zijn eerſte aan-eekening aan Frederik Auguſt, Hartog van Wirtemberg) wierden hem vertoont de twee Keizerlijke konſtkaſſen, welker eene voor de-zen van Bruſſel was gezonden, en van den Aartshartog Leopold met ongelooffelijke fraai-ieden vervuld; de andere, een eigendom van les Keizers Huis, en een vergaring-werk van vier Keizeren zelve. Yder van die begrijpt een onwaardeerlijken ſchat.

In de eerſte kas zijn 1500 van de beſte ſchilde-yen, die men in de wereld vind, Van Rafaël, van Titiaan, van Karache, van Pauwels Ver-neze, van Korrege, van Palme, van Hol-ein, van Georgon, van Sciavon, van Baſſan, van Aalbert Durer, van Rubens, van Van Dijk *enz.* Ik zwijge van het ſnywerk, en de gra-veerſſels. Nog zijn d'er in (men denk eens wat en kas het moet wezen) byna 300 oude beel-en, zoo van marmer, als koper, en 800 ude goude gedenkpenningen, elk van de zeld-aamſte en koſtelijkſte. De Heer Patin zegt, at hy den lijſt dezer muntſtukken aan den Har-og zal vertoonen, zonder ons dezelve meê te eelen.

De tweede mogt men wel een kas van won-eren noemen, zoo rijk, zoo vol gepropt van hatten is ze; en daar paſt op, het gene Joze-us in zijne Joodſche Oudheden van Titus zege-raal zegt, *dat zelfs oogen, die gewend zijn won-ren te zien, daar over verbaaſt ſtaan.*

Omme u lezer, een denkbeeld van dien ver-zenden rijkdom te geven, zoo zal ik niet

voor den dag komen met een ſtuk van 't kruis, den doornen kroon, en een der vier ſpijkers, die den Christenen aldaar met grooten eerbied getoond word, maar met 2200 zilvere gedenkpenningen, alle oude, en echte, alleen van de Keizerinne Sabine, en 't opſchrift VENERI GENETRICI [*ter eere van Moeder Venus*], met weitsgekiſte oudheden, met keur van geſteente, zoo koſtelijk bewerkt, als wonderlijk van grootte, met Agaatſtukken van twee voeten uit den middelſtreep (ongehoorde ſmaragden vergat ik ſchier) gemerkt XPICTOC [Chriſtos], met vaten van Bergkriſtal, grooter als die men gemeenelijk van ander kriſtal vind, met Agaten, daar de zegepralingen der Roomſche Keizers over de Duitſchen op gegraveert ſtaan, met het beeld van den Spaanſchen Koning Filips de II, gewapend in loutere goude wapenen, rondom vol diamanten; alle welke dingen hier maar tot een ſtaaltje van den overigen overvloed worden bygebragt.

De Heer Patin had het geluk van, op bevel des Keizers, zijn boekzaal te zien, en daar in, behalven ontallijke koſtelijkheden, en gedrukte boeken, een getal van 10 of 12000 handſchriften in allerley talen en wetenſchappen. Hy vermeld de groote goedheid van zijn Keizerlijke Majeſteit aan hem bewezen, met de opening van alle hare konſtkamers; en wat hem in en buiten Weenen aanmerkelijkſt is voorgekomen.

Zeer luſtig is 's mans beknopte hiſtorie van Ooſtenrijk, het vrugtbare Hongarye, en Boheme,

eme, besloten met het gene hy te Passau be-
ond, daar dan verder een verhaal van de ze-
en en den godsdienst der Duitschen bykomt,
edagteekend in Oogstmaand 1669.

Aan Hartog Eberhard van Wirtemberg
hreef hy zijn tweede reisverhaal uit Straats-
urg, in Loumaand des jaars 1671. Daar in
ekent hy aan eerstelijk de mannen, die hem
Ulm hunne penningkassen, en konstkabinet-
n lieten zien, voorts wat hy te Augsburg
ond, in Tirol, en te Inspruk, vol van be-
houwens-waardige hofcieraden, onder wel-
zijn de wapenen van de twee Keizers Maxi-
ilianen, Karel de V, en ettelijke andere
rugte Vorsten, konstige tafereelen, Turk-
he kleedy, glaze vaten, gesteentens, berg-
offen, een reex van goude Roomsche pennin-
en, van Julius Cesar af, tot Heraklius toe,
og een vergadering der Burgermeesterlijke
edenkmunt, en van andere Keizers; waar
komt een groote hoop zilvere potstukken,
kopere, die wegens haar zeldzaamheid van
gemeene waardy zijn: ook een overrijke-
k gestoffeerde Boekzaal, en eindelijk zeven
dertig kopere pronkbeelden van negen of
en voeten hoog, die aldaar in de Hoofdkerke
aan.

Zijn beschrijving van Munchen, de Hof en
oofdstad van Beyeren, daar hy op een vreug-
etijd aanquam, levert ons vele vermakelij-
vertooningen van pragt.

Het mangelt dat Keurvorstelijke Huis ook
n geen rijkdom, nog muntkas, welkers
vintig laden met 1400 goude penningen voor-

zien

zien zijn, alle van Roomſche Keizers; want van de Griekſche, en der Burgermeeſterlijke zijn d'er omtrent nog 400 daarenboven, dog deze laatſte, hoe fraay ze ook blinken, zijn nagemaakte, en hebben de Oudheid niet.

Uit het derde verhaal, den Heere Markgrave Frederik van Bade-Dourlach toegezonden, zien we wat den Heere Patin te Bazel, te Augſt, en in ettelijke plaatſen van Duitſchland ontmoet is. By gelegentheid van zeker oud Romeinſch geſticht hooren we den lof van den Heere Amerbach, in zijn tijd een van Eraſmus vrienden, en een liefhebber der geleerdheid, van wiens boeken en fraaiheden de ſtad Bazel erfgenaam bleef. Het was der moeite waardig by Augſt wat halte te maken, want daar vinden de boeren nog dikwils oudheden onder de aarde, en men ziet 'er eenige ſtaaltjes van.

Niet min bedankt zig de penningwijze reiziger van de beleefdheden, hem te Bazel bewezen.

Onder de geleerde pronkt daar de Heer Wetſtein, en zijn zoon, voornamentlijk de Heer Sebaſtiaan Feſch, die zijn Kabinet (een van de beſte in Duitſchland) voor liefhebbers nooit onwillig is te openen. Hy is afkomſtig van dien geſlagtrijken Bazelſchen Borgermeeſter Rudolf Feſch, die, na een zeſtigjarig huwelijk met Anne Gebveiler, hondert vijf en zeſtig zoo kinderen als kindskinderen uit zig geſproten zag.

Eraſmus beeltenis, halver lijf van Holbein geſchilderd, en de nalatenſchap zijner zinne-
lijk-

ijkheden, die Amerbachs erfgenamen in 't
aar 1661 voor veel geld aan de Overheid van
Bazel verkogten, van welke ze, aan de Hooge
School vereerd zijn, ſtaan hier aangeteekent,
evens de konſtſtukken van den gemelden Hol-
ein, die in zijn tijd een treffelijk Schilder,
og te gelijk een arme kalis was. Ten blijke
aar van ziet men te Bazel, behalven zijne
oſtelijke ſchilderyen, die in openbare plaat-
en van de ſtad hangen, ergens op een hoek van
en ſtraatje zeker huis, dat met Holbeins ei-
en hand van boven tot beneden uiterlijk is be-
childert. Vorſten zelve verwaardigen het te
ekijken, en geen vremdeling komt te Bazel,
f hy voed zijne oogen met het gezigt van dien
beid, waar voor Holbein niets anders had
enoten als een vrolijken avond; want de be-
oonder van dat huis, dat nergens na het aan-
enlijkſte is, was een herbergier, die den man
ens helder onthaalt had.

De Graaf van Arondel (van wien die door-
gtige Engelſche Heer deszelven naams, die
zijne oude * Marmerſteenen en opſchriften
r onſterffelijkheid is ingewijd, zijn afkomſt
kent) uit Italien door Bazel reizende, ont-
kte Holbein zijn armoede, en bragt hem in
ngeland, daar hy beter dagen had, geacht
n alle grooten, ja van Koning Henrik den
IIIſten zelf, die op zekeren tijd tot een
raaf, Holbeins fortuin misgunnende, zig
et hooren; *ik kan wel zes Graven in een uur,*
aar geen eenen Holbein maken. Zoo ziet men,
dat

* Marmora Arundeliana *heerlijk en gelukkiglijk*
tvouwd door den vermaarden Seldenus.

dat brave vernuften niet zelden door vele wederwaardigheden heen ſukkelen.

't Gene de Heer Patijn hier verder aanlaſt van Eraſmus *Lof der zotheid*, en de ſnakeryen, die Holbein daar in teikende, is niet onvermakelijk.

Als hy, boven dit alles, nog van de Bazelſche Stadsboekzaal, en de oude drukken daar in gewaagt heeft, voert hy ons voort door Briſak, Filipsburg, het althans van de Franſchen al te jammerlijk verwoeſte Heidelberg, Durlach, Mentz, en Bacharach, over Nimwegen tot binnen Utregt, daar we by den Heere Grevius twee oude gedenkteekenen zien, een penning, en een ſteenbrok. De penning is van Kommodus, en de merkletters I. O. M. EX SUP. moeten we uitleggen * JOVI OPTIMO MAXIMO EX SUPERANTISSIMO, zoo als uit vergelijking van een ſteens-opſchrift ons geleert word.

Amſterdam en andere Hollandſche ſteden vermeld hy in haren lof, dog zeer kortelijk. Dat hy het grafgewelf van den Admiraal Obdam te Haarlem, in plaats van in den Haag ſtelt, moeten we als een ſchrijffout over 't hoofd zien. Hy ſcheid van dit derde verhaal niet af, voor al eer hy ook daar in zijn komſt te Londen geboekt heeft. Het is gedagteekent uit Straatsburg in Wijnmaand 1671.

In zijn vierde verhaal herhaalt hy 't groot genoegen, tot voldoening zijner zinnelijkheden, by de Duitſchers genoten, en ſchrijft aan Antoni

* Ter eere van den zeer goeden, zeer grooten, alleruitmuntenſten Jupiter.

oni Ulrik, Hartog van Bronswijk en Lunenborg, zijn togt over den Zwabischen berg Kniebis, die met zijn top door de wolken breekt, van waar hy in Wirtembergerland quam.

Hier hebben we de fraaiheden van Tubingen, Stugart, Nieustad, Anspach, en Neurenberg. In de laatste stad zegt hy by zekeren liefhebber gezien te hebben *den degen, die Oldenbarneveld deed zwijgen, en naderhand meer vermogt als de magt van 't Huis van Oostenrijk.* Wat hy daar meê meint, wete ik niet, maar dat het iemands degen of zwaard moet geweest zijn, leeren my zijne daar aan volgende woorden; * *& en verité sa vüe seule est bien capable d'effrayer l'Orateur le plus asseuré.*

Verwonderlijk zijn de gezigtkundige verschijningen, die de Heer Grundler aldaar vertoont, noodig, omme den botmuilen en gespenstdrijvers te onderwijzen, dat het juist geen duivelery is, wanneer ze Hemel, Helle, Paradijs, en keur van spokeryen zien.

Al wat hunne geprikte herssenen by ongeluk voorkomt, dat word hier door eerlijke konst opentlijk voor het gezigt ten toon gevoerd.

Ik vliege ettelijke steden, met hare geleerde mannen, en beziens waardige dingen, voorby, staroogende een wijltje op zekeren Apotheek te Dresden, in welke vier duizend zilvere doozen met apothekeryen zijn, behalven velerley gebalssemd menschenvlees, en geraamtens, waar onder een olifantje van een voet lang is.

Men

* *En in waarheid, deszelfs gezigt alleen is magtig een allervrymoedigsten Redenaar te verschrikken.* p. 388.

Men wil den kijkers doen gelooven, dat een vrouw dit dier gebaart heeft.

Te Praag in Bohemen vertoonde men in een kerk zekere drie steenen van een pilaar, die de duivel van Roomen had gebragt, om een Priester, aldaar de Misse doende, te bedotten; met byvoegsel, dat Sant Pieter den droes in de zee had geworpen.

Als men den Reiziger, een goed Katholijk, vraagde, of hy 't wel geloofde, meende de man, die zoo zot niet was, te mogen volstaan met te zeggen, dat hy nooit van zulk een wonder gehoort of gelezen had, schoon redelijker wijze van des Heiligen Pieters wonderdaden onderrigt zijnde, maar dat de omstandigheden des tijds hem misschien zouden overtuigen. Derhalven vragende *wanneer dit gebeurd was*, kreeg hy tot antwoord, *voor vele duizenden van jaren*. Als hy hier op zeide, *dat de Christelijke godsdienst nog geen* 1700 *jaren oud was*, gaf men hem tot bescheid; *ja maar, dit wonderwerk, waar van men u vertelt, is veel ouder.* Dus zag de Heer Patin, dat zijn tijdrekening hier niet mogt gelden, en dat Sant Pieter, de Misse, en Katholijke kerken ouder waren als hy meende.

Eer hy andermaal te Weenen komt, maakt hy ons deelachtig een zeker schouwspel, dat hem zoo vremd voorquam, als of hy een schets der verrijzenisse ten jongsten dage had gezien. Tussen d'Elve en een bosschaadje rezen schielijk voor zijne oogen drie of vier honderd naakte menschen op, uit een vlakte, daar ze hadden neêrgelegen. Deze waren een soort van zwer-

zwervende zoo genaamde Bohemers, die zonder geld of goed, en zonder werken, als de beesten, leefden, met zoo groot een vreedzaamheid als in geen vryen gemeenen Staat word gevonden.

De Reiziger, die gansch niet Paracelsus gezind is, maar den berugten man voor een † louteren bedrieger houd, geeft ons echter zijn grafschrift te lezen, zoo als hy't te Saltzburg naschreef.

CONDITUR HIC
PHILIPPUS THEOPHRASTUS,
INSIGNIS MEDICINÆ DOCTOR,
QUI
DIRA ILLA VULNERA
LEPRAM, PODAGRAM, HYDROPISIM,
ALIAQUE INSANABILIA CORPORIS
CONTAGIA
MIRIFICA ARTE SUSTULIT,
AC
BONA SUA IN PAUPERES
DISTRIBUENDA COLLOCANDAQUE
HONORAVIT:
ANNO M. D. XLI. DIE XXIIII. SEPTEMB.
VITAM CUM MORTE
MUTAVIT.

't Welk beduid,

Hier legt Filippus Theofrastus, *voortreffelijk Leeraar der Geneeskunde, die de wreede qualen Lazery, Voetjicht, Waterzugt, en andere ongeneesse-*

† *Zie* p. 237.

neeſſelijke beſmettingen des lichaams door een wonderbaare konſt heeft wechgenomen, en zijne goederen aan den armen gemaakt. Hy heeft in 't jaar 1541 den 23ſten dag van Herfſtmaand het leven met de dood verwiſſelt.

Iemand mogt vragen hoe Paracelſus kan gezegt werden zijn goederen aan den armen gemaakt te hebben, daar hy in 't Gaſthuis te Saltzburg geſtorven is?

Deze beknopten brief, den twaalfden van Zomermaand 1673 uit Bazel geſchreven, heeft tot een aanhangſel eenige opmerkingen, die de Heer Patin in Zwitſerland aanteekende, en als een toegift, acht dagen daar na, aan den gemelden Lunenburger Hartog zond.

In zijn kort verhaal van Zurich gewaagt hy de plaats, daar de Hebreeuwſch-kundige Hottingerus, met een gedeelte zijn 's huisgezins, in de rivier verdronk; aan wiens zonen hy voor het beſchouwen van eenige Ooſterſche gedenkpenningen zig erkent verpligt te zijn. Elders geeft hy ſommige gedenkſchriften ten beſte, en beſluit zijn aanteekeningen met Geneve, daar de Heer Turretin hem twee- of driehonderd ſtukken oude goude gedenkmunt vertoonde, en onder die een van den Keizer Valens, welkers waardy beſt bekend is den genen, die van de penningkunde hun werk maken.

XVII. HOOFDDEEL.

Tobiæ Gutberlethi W. F. T. N. animadversiones philologicæ in antiquam inscriptionem Græcam Smyrnæ repertam.

Dat is,

Tobias Gutberleth's *W. Z. T. N. taallievende aanmerkingen over een oud Griekſch opſchrift, te Smyrne gevonden. Te Franeker by* W. Blek 1696. *in* 8. 2 *bladen.*

ZOnder iets te reppen van de loffelijke oeffeningen der Oudheidskunde, en 't groot
ut, dat de boekbeblokkers uit de opſchriften,
oo van oude penningen, als wel voornament-
jk van ſteene gedenkbrokken, konnen halen;
ewijl daar van, by gelegentheid van deze ſtof-
:, ſomtijds in de Boekzaal praat is geweeſt;
al ik hier het opſchrift zelf ter neder zetten.

ΛΑΟΥΑ. ΤΡΥΦΑΙΝΑ. Η. ΚΑΙ. ΡΟΔΟΠΗ ΖΩΖΑ,
ΑΤΕΣΚΕΥΑΣΕΝ. ΤΟ. ΜΝΗΜΕΙΟΝ. ΕΑΥΤΗ.
ΑΙ. ΤΩ. ΑΝΔΡΙ ΑΣΚΛΗΠΙΑΔΗ. ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ.
ΟΥ. ΦΙΛΟΞΕΝΟΥ. ΚΑΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΙΣ ΚΑΙ.
ΡΕΜΜΑΣΙΝ. . ΑΥΤΗΣ. ΚΑΙ. ΤΟΥ ΑΝΔΡΟΣ.
ΥΤΗΣ. ΜΗΔΕΝΟΣ. ΕΧΟΝΤΟΣ. ΕΞΟΥΣΙΑΝ.
ΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΑΙ ΕΑΝ ΔΕ ΤΙΣ. ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ.
ΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΑΙ. ΤΙΣΕΙ ΜΗΤΡΙ ΘΕΩΝ. ΣΙΠΥ-
ΗΝΗ. ΤΗ. . . . . . ΔΙ. ΗΜΩΝ ΑΡΓΥΡΙΟΥ ΧÆ.
ΑΥΤΗΣ. ΕΠΙΓΡΑΦΗΣ. ΕΚΦΡΑΓΙΣΜΑ, ΑΠΕΤΕ-
Η. Ε. . . . . . :

Het komt in onze taal op dezen zin uit.

Flavia Tryfena, die ook Rhodope
genaamd word,
heeft, by haar leven, [dit] gedenk graf
opgerigt,
voor haar zelven, en voor haar man
Asklepiades,
zoon van Heraklides,
zoons zoon
van
Filoxenus.
Ook voor de vrygemaakte slaven,
en voedsterlingen,
van haar, en van haren man:
zonder dat iemand magt heeft
[het zelve]
te vervremden.
Dog zoo iemand ondernomen zal hebben
het te vervremden,
hy zal tot boete betalen
aan de moeder der Goden,
Sipylene,
dewelke van ons . . . . .
15 zilvere . . . . .
Het verzegelde tafereel van dit opschrift
is wechgeleid. . . . .

Gy ziet wel, Hollanders, dat gy aan dit opschrift, 't welk op 't eind verminkt is, zoo veel niet hebt; 'k wil zeggen, dat gy d'er zoo vele merkwaardigheden niet aan kunt bespeuren, als taalkundige, en oudheidswijze. Dat is

s waar: en daarom zal ik 'er u niets van zeggen. 't Is een letterlekkerny voor tongen, ijner, als die van platters.

De geleerde Heer Gutberleth toont, uit vergelijking van andere oude gedenkmerken, niet lleenlijk hoe dit opſchrift moet gelezen, en evuld werden, maar ook welke regt-aloude ewoontens daar uit te viſſen zijn. De vernaarde * Spon heeft dezen zelven Grafſteen, lien hy te Smyrne zeer gebrekkelijk had nagechreven, voor d'eerſte reize in 't ligt gebragt. Daar na is ze van den ongelukkigen † Daniel Koſſon veel netter en gaver aan den overledenen eleerden man Abraham Berkelius overgezonien, en door den zoon van dien laatſten aan den nede afgeſtorven Grieks-kenner J. Sibranda, indelijk aan onzen Heer Gutberleth ter hand eſteld.

* *In zijne* Miſcellan. Erudit. Antiquitat. pag. 38. um. 85.

† *Zie dezes braven Mans jammerlijk ſterflot in de Boekzaal van Hooy- en Oogſtmaand* 1696.

XVIII. HOOFDDEEL.

** Amo Papam, his bilem faciet, meto,*
Chronologia ſacra contracta a creatione mundi ad nativitatem, Salvatoris & Domini noſtri Jeſu Chriſti, Filii Dei unigeniti, & deinceps uſque ad finalem deſtructionem urbis Hieroſolymæ, tempore Veſpaſiani Imperatoris Romani, ſalvo meliori calculo
Iea, oai, ao, ieio, eeeio, oaeio, eo, ee, aii.

Dat is,

Beknopte gewyde tydrekening, van de wereldmaking af, tot de geboorte onzes Heeren en Zaligmakers Jezus Chriſtus, Gods eenig geboren Zoon, en vervolgens tot de uiterlyke verwoeſting van de ſtad Jeruzalem, ten tyde van den Roomſchen Keizer Veſpaſiaan, behoudens beter uitrekeninge. Te Dordregt 1696, *en by de meeſte boekverkoopers, in* 8. 4 *bladen.*

OP dat niet iemand, de onderſte en bovenſte lijſt van den titel voor iets miſſelijks aanziende, teffens het ganſche werkje naar die maat mogt meten, moet ik zeggen, dat de onverſtaanlijke woorden *amo &c.* en *iea &c.* niets an-

* Mathias Pompe me faciebat olim.

nders zijn, te weten, de bovenste een letter-eering waar uit men zou konnen vinden, vie de * maker van deze tijdrekening is, en 'onderste de klinkletters van het jaar en de naand waar in ze is geschreven.

Wat het werkje belangt, het schijnt my te ienen tot deze drie volgende byzondere inigten.

I. Om zeer kortelijk aan te wijzen de tijdekeninge van de Wereldmaking af, tot op de erwoesting van Jeruzalem: waar in niets word er neder gestelt, of daar staat by de naam des schrijvers, uit wien het gehaald is, ook het oek en hoofddeel; alle welke Schrijvers geeft hebben zoo voor den tijd, als in, en even a den tijd van Christus.

II. Om te betoonen, wie die *Darius* Koing der Persen is geweest, den welken Daiel in zijn negende hoofdstuk noemt *Darius en Zoon van Ahasueros.*

III Voornamentlijk om uit te vinden, hoe, n wanneer de 70 weken, in 't voorzeide neende hoofdstuk van Daniel gemeld, van het itgaan van 't bevel dat het Joodsche Volk zoue wederkeeren, en Jeruzalem herbouwt verden, ten tijde van den voornoemden Daius Ahasueros zoon, tot op den Messias, noeten werden begonnen en geëindigt.

En dit is zekerlijk der geleerden bedenkinen waardig.

XIX. HOOFDDEEL.

Brief aan een Ongodist; waar in de H. Schriftuer van alle tegensprekingen gezuivert word, door Bisschop Stellingfleet. *Mitsgaders Mozes tegen Spinoza, en Hobbes verdedigd door Bisschop* Kidder, *uit het Engelsch vertaald. Te Delft by* Adriaan Beman 1697. *in* 8. 10 *bladen.*

DAar was niet aan gelegen geweest, al had de * Vertaler van dezen brief, in plaats van 't goede Duitsche woord *Ongodist*, voor deze maal het bekende kromwoord *Deïst* gebruikt, om des te beter onderscheid te maken. Want dewijl men dog, naar de eigenschap onzer tale, door een *Ongodist* gemeenlijk verstaat zulk een, die geen God, of Gods voorzienigheid, erkent; zoude de man, aan wien de Bisschop schrijft, zig aan die benaming konnen storen. Hy was (volgens † getuigenisse van den Bisschop zelf) *een persoon, die het Wezen en de Voorzienigheid Gods wel erkende, dog van de H. Schrift en den Christelijken godsdienst een kleinachting uitdrukte.*

Dusdanige plagt men van ouds *Deïsten* te noemen, en ik wete hen met geen enkel Neêrduitsch woord te doopen. Wil iemand zeggen, dat zy ook *Ongodisten* mogen genaamt werden, 'k hebb'er niet tegen: men kan alle godloozen ook

* *De Heer* W. van Schie, *Engelsch Predikant te Delft.* † *Lees de Voorreden.*

ook *Ongodisten* heten. 't Zy ons genoeg, dat we weten, welk een ongeloovige ons hier voorcomt.

Die hem op een deftige maniere onderwijst, s de Heer Stellingfleet, man van naam onder de geleerde, en byzonderlijk vermaard door zijn boek de * *heilige oorspronkelijkheden*, in 't welke hy zijn bequaamheid om Heidenen tot het geloof te brengen getoond had.

't Is jammer, dat we den brief niet hebben, op welke dit antwoord is geschreven, om des Bisschops redenen des te klaarder te konnen wikken.

In den aanvang ontdekt hy het voorgeven van den *Deïst*, en toont met hoe luttel schijn van waarheid die man zoo ernstiglijk aanhoud om antwoord, tot geruststelling van zijn gemoed; daar hy dog Schrijvers genoeg kende, die deze zake hebben afgehandelt.

Hy baant hem tegen zijn verkeerdheid een veiligen weg; want immers kan iemand een opregt Christen zijn, schoon hy alle zwarigheden van de Schriftuer niet weet op te lossen: dat hy het niet kan doen, schort niet aan de Schrift, maar aan hem.

Het eerste werk dan is te onderzoeken, of de gronden, waar op de Christelijke godsdienst steunt, in de H. Schrift zijn te vinden.

Zoo moest de Heer Stellingfleet spreken tegen een, die zelf de gronden van den godsdienst toestond. Het geschil was dan over deze twee zaken.

I. Of de geschiedenissen, in de schriften

 des

* Origines sacræ.

des Nieuwen Testaments verhaald, waaragtig zijn.

II. Of, onderſteld zijnde dat ze waar zijn, genoegzaam bewezen word dat die leere van God is.

En dewijl de vrager zijn gevoelen vry duiſter voorſtelt, brengt de antwoorder het zelve tot VII hoofdvragen.

Eerſtelijk handelt hy van de ſtoffe der zaken, die gedaan zijn, en bewijſt die daden met menigvuldige redenen: daar na, dat 'er geen redenen zijn om te twijffelen aan de waarheid van het gene, dat in het N. Teſtament verhaalt word.

Van vijfderley zaken, hier bygebragt, die gelegentheid van twijfelen konnen geven, toont hy omſtandiglijk dat niets dergelijks in de ſchriften van het N. Teſtament gevonden word.

De *Deïſt* ſcheen het byzonderlijk op de tale van Paulus geladen te hebben, maar hier zien we, dat die groote Kruisgezant ons niet heeft willen bedriegen. Daar 't pas geeft, krijgen de Papiſten in 't voorbygaan hun beurt.

Al wie in den zin heeft te bedriegen, bedient zig van hiſtorien, die door lang verloop van tijd onder d'aſſche der vergetelheid begraven, en niet wel te wederleggen zijn, 't welk aan de verborgentheid der Heidenſche verdigtſelen blijkt: maar de Apoſtelen gingen heel anders te werk. Zy ſchreven van hunnen tijd, en van zaken, welke, zoo ze valſchelijk van hen verhaald waren, ligtelijk zouden wederſproken zijn geweeſt, vermits al de wereld die wiſt.

Laat

Laat ons het Nieuwe Testament met alle 'omstandigheden van den tijd, die daar in verandelt word, vergelijken, wy zullen deselfs historie waaragtig bevinden: en wat aanaat de twisten en zwakheden der Apostelen, ie de vrager voorwerpt, onze Schrijver geeft em daar op een overtuigend en mondstoppend ntwoord.

Twee andere tegenwerpingen worden ook pgelost, en der Apostelen opregtigheid op een lare en onwederspreekbare wijze bewezen.

Zy getuigen 't gene zy gezien hebben, en at niet langen tijd daar na, maar rond uit, iet den eersten, en wel zoo duidelijk, dat het oor yder verstaanbaar is. Tot het bevestigen in CHRISTUS kruisdood en opstandinge zijn een een of twee, maar vele getuigen, zelf ot vijf honderd toe.

Deze spreken hunne getuigenisse, niet geinshalven, maar met gevaar van 't leven, en evestigen hunne prediking met wonderwerken, oor d'oogen van de geheele weereld.

Hier tegen had de vrager, als zulks wel voorende, zes tegenwerpingen gemaakt, dog die er een voor een, na den eis van een brief, woren afgekaatst. De derde van die was, *waar- 1 thans ter tijd geen wonderwerken geschieden*? aar op de Heer Bisschop antwoord; *om dat emand nu last heeft van een nieuwe leere te verndigen, en ook geen belofte van de wonderwerken vervolgen in de H. Schrift staat.*

De teekenen, die de geloovige verzelden, ekken ten minsten om het Christelijk geloove bevestigen, en hielden op, toen dat geloove

ver-

verſpreid was: derhalven te vragen, waarom God de gaven van wonderen te bedrijven tot verſterkinge der vromen nog ten huidigen dage niet verleent, is zoo veel, als of 'er gevraagt wierd, *waarom God geen nieuwe Zon maakt, tot voldoening van Godverzakers, die niet willen gelooven, dat 'er een oude Zon van Hem gemaakt is.*

Tegen het gene dat iemand van die plaatſen des O. en N. Teſtaments wil zeggen, in welke aan God eenige zaken, Hem niet eigen, worden toegeſchreven, verzet zig de Biſſchop ook, en verhandelt fraaijelijk, al wat van Abrahams voorzegging *Gen.* 15. 13-16, met de vervulling *Exod.* 12. 40, 41 kan gedagt werden.

Hy roert aan, dat de Schriftuer niet gewoon is, in geſlagtlijſten alle de Ouders gevolgelijk een voor een op te tellen, en geeft een les, hoe men omtrent de ſchijnſtrijdigheden des Bibels moet oordeelen.

Men ziet hier, wat den vrager geantwoord word over die dingen, welke hy meint Gods goedheid en wijsheid niet te paſſen, als daar is de wet *Exod.* 21. 7, de onderſtelling van dat het den Joden geoorlofd was vele wijven te nemen, de wet *Deut.* 23. 13 van de proeve des maagdoms, de wet der bittere wateren, en het verbieden van woeker.

Van daar treed onze Schrijver tot het beſlegten der knibbelingen, die de Vrager tegen de hiſtorien des Ouden Teſtaments had ingebragt; namentlijk de plaats *Exod.* 32. 33, daar Mozes tot God zegt, *wiſch my uit uit het boek des levens*, wijders de hiſtorie van Ruth, en het verhaal

taal in *Sam.* 2. 8, alwaar God gezegd word de
wijven van den Koning Saul aan David gegeven
e hebben, en eindelijk het verhaal van Ho-
eas, die bevolen word een overspelige vrouwe
e nemen. De Heer Stellingfleet toont over
het laatste, hoe gelijkenissen dikwils als een
historie worden verteld.

Wegens het N. Testament had de *Deïst* niets
angeraakt als *Markus* 10. 29. 30, en de dui-
terheid van *Johannes Openbaringe*: maar de
Bisschop antwoord hem, dat hy de eerste is,
ie de duisterheid van 't Openbaringboek tegen
het gezag des Bibels bybrengt. Het is zoo
eel, zegt hy, als of iemand tegen de Wis-
undige wisheid het * *vierkant eenes krings* wil-
e inbrengen. Hoe? genomen, dat in het ge-
melde boek vele verborgenheden staan, die
wy niet konnen begrijpen, is het daarom van
een goddelijke openbaring?

Daar mede hebbe ik mijn uittreksel van den
rief lang genoeg gemaakt, zoo my dunkt,
iende dat de Schrijver in zoo kleinen bestek
an bladen meer zegt, als sommige in een dik
oek, dat zout nog smout heeft.

Dat ik geen lust hebbe, om het vertoog van
en Bisschop Kidder hier mede te vertoonen,
, om dat de tegenwerpingen van Hobbes en
pinoza van my zouden moeten nagesch reven
werden, daar ze wel uit de Boekzaal mogen
lijven. 't Is zeker, dat de eerwaarde Heer
Kidder die twee Bibelvitters in hunne uitvlug-
en voet by stek zet, en groote bequaamheid
eeft, om tegen hen, en alle andere, staan-
de

* Quadratura circuli.

de te houden, dat MOZES de Schrijver is van de historien, die wy op zijn naam beschreven hebben.

Uit de penne van denzelven vertaler, en by den zelven *Beman* te Delft, is gedrukt

Het leven en dood van den Graaf van Rochester, *gestorven den 26sten July* 1680, *volgens eigen bevel, op zijn doodbed, tot waarschuwing en overtuiging der Ongodisten, beschreven door* Gilbert Burnet *Bisschop van Salisbury* 1697 in 8.

Een merkwaardige Historie, strekkende ten bewijze, hoe iemand, die gewoon was geen geopenbaarden Godsdienst te willen erkennen, op 't einde van zijn leven konde belijden, van de waarheid des Christendoms, en de kragt der inwendige genade, verzekerd te zijn. Leest, leest dog, Spinozisten, dit, en de twee vorige werkjes: ze konnen ul. tot bekeering strekken.

XX. HOOFDDEEL.

Jacobi a Mellen Lubecensis sylloge nummorum ex argento uncialium, quos vulgo Imperiales seu Thaleros appellant. Classis I. Unciales nummos Imperatorum & Regum Romanorum, nec non serenissimorum Austriæ Archiducum comprehendens.

Dat

Dat is,

Verzameling van zilvere penningen, een once wigtig, die men gemeenelijk Rijksdalers *noemt.* I. *Schok, vervattende de Rijksdalers der Keizeren, Roomsche Koningen, en Aartshartogen van Oostenrijk, door* Jakob van Mellen *van Lubek. t'Amsterdam by de* Waasbergens, *te Lubek by* Boekman *en* Wiedemeyer 1697. *in* 4. 7 *bladen.*

VAn driederley oudste soort dezer groote of wichtige muntstukken sprak ik kortelijk in de twee laatste maanden des jaars 1695, daar we het geschrift van den Kielschen Heere Hoogleeraar Reyherus zagen; en ik voegde d'er met een woord by, uit den Dichter Jeremias de Dekker, hoe wy Christenen, zoo wel als andere Onchristensche volkeren, gewoon zijn de genen te eeren, die van deze en dergelijke penningen rijkelijk voorzien zijn.

Dat het Hoogduitsche woord *Thaler*, waar van daan ons zafter Hollansch *Daler* komt, zijn oorsprong schuldig is aan het *Joachims-Thal* [Joachims-Dal] die bekende plaats in Bohemen, alwaar dat brave geld geslagen wierd, is waarschijnelijk: en daar meê vervallen alle letterknibbeleryen over deszelfs woordoorspronkelijkheid, ook met een woord of twee in 't gemelde boekje van Reyherus aangeroerd.

Hier

Hier zien we een Schrijver, die grondige kennisse heeft van alles, wat wegens de *rijksdalers* (zoo wierden ze ter zake van 't muntgezag des Roomschen rijks metter tijd genoemt) is geschreven; waar van hy ons in zijn voorreden een beknopt verslag doet. Zijn opzet is geenzins, als een muntmeester te gaan uitrekenen wat haar gewigt, en waardye is, of wat onderscheid men moet opmerken tussen der Hoogduitschen *Bankdalers*, *Wisseldalers*, en meer andere dalers; hoe veel de Spaansche *Realen*, *Pesos*, en *Pattakons*, de Italiaansche *Scudi*, de Fransche *Ecus*, de Engelsche *Crowns*, en Hollandsche *Dukatons* doen; ook lust hem niet, gelijk andere gedaan hebben, alleenlijk eenige soorten van Rijksdalers te vertoonen, maar zoo vele als 'er te vinden zijn, of ten minsten zoo vele als door zijn onvermoeide vlijt hebben konnen ontdekt werden: daarenboven wil hy dit werk historischer wijze uitvoeren, acht nemende op de Vorstelijke geslagtrekeningen, en stamboomen, en ontdekkende wat 'er uit de wapens is te leeren.

Voor aan deze eerste verdeeling der zilvere Roomsch-Keizerlijke en Roomsch-Koninklijke penningen pronkt een penning ter eere van den Keizer *Frederik den* III, en zijn zoon *Maximiliaan*, geslagen in 't jaar 1531: niet om dat deze, die veel jonger als de gemelde Keizeren is, eigentlijk tot het gangbare geld behoort, maar om daar uit gelegentheid te nemen van iets wegens den gezeiden *Frederik* te gewagen.

Het is eer een gedenkpenning, dan zakgeld, waar

raar op men die Vorsten na hun dood gevleid
iet met het woord * DIVI, op de wijze der
ude Heidenen. Dusdanige gedenkpenningen,
y de Italianen *medaglie*, en by de Fransche
edailles geheten, zijn by de Hoogduitsche
iet den naam van *Schaupfenninge* bekend.

De Heer Van Mellen, hebbende ons de hi-
orie van *Frederik* kortjes verrekent, gaat voort
ot de Rijksdalers, die deszelfs zoon *Maxi-
iliaan de I* Aartshartog van Oostenrijk, liet
aan. Sommige zijn met zijn borstbeeld en
apen, andere ook met het borstbeeld van zijn
ouw *Maria van Bourgonje* gestempeld. Van
laatste soort staan hier twee verscheide, dog
ide van den jare 1479; hy met het byschrift
n zijnen ouderdom *ætatis* 19, en zy *ætatis*
).

Verder praalt dezelve *Maximiliaan* op een
dere Rijksdaler als Roomsch Koning, en
itstelijk ook als Roomsch Keizer, op meer
een stuk, welke alt'zamen van den Heer
in Mellen geschichtkundiglijk worden opge-
ldert.

De drie laatste penningen, met welke (zon-
r dat ik eenige hebbe onaangeroerd gelaten)
ze eerste schok afloopt, zijn van Keizer
rel de V, zoons zoon van den voorgemelden
iximiliaan, in 't jaar 1500 te Gent gebo-
1.

Op de eerste en tweede staat hy in de gelij-
nisse meer van een Tabbaard-man, als Krijgs-
frigen Keizer, met een Doktors-muts op 't
ofd. Maar het opschrift van den eersten,

in 't jaar 1532 gemunt, is van een godloospluimstrijkenden inhoud, buiten twijfel niet van hem zelven, maar van een ander uitgegeven.

Tecum regna Deus partitus, ut imperat astris
Ille, regenda tibi sic sola cuncta dedit.

Welker vaarzen zin is, *dat God met Karel de heerschappy zoo verdeelt heeft, dat God het gebied over den Hemel voor hem zelven heeft behouden, dog al 't overige van de wereld aan Karel gegeven.* Pestige taal van d'een of d'ander hoofsche raven!

Maar op de derde pronkt hy aan d'eene zijde als een gekroond Keizer, omschreven met de woorden CAROLUS D. G. ROM. IMP. HISP. REX [*Karel, door Gods genade Roomsch Keizer, Koning van Spanje.*] Aan d'ander kant zijn wapen, met het byschrift DA. MIHI. VIRTUTE. CON. HOSTES. TUOS [*geef my dapperheid tegen uwe vianden!*] een bede, zegt de Heer Van Mellen, die hy misschien in zijn optogt tegen de Afrikaansche Moren gedaan heeft.

We zullen met verlangen het vervolg van dit aangevangen werk te gemoet zien.

XXI. HOOFDDEEL.

Van Lodensteins *negen predikatien over eenige stoffen, dewelke heel zelden worden geleert, en nog minder gepractiseert. Nagezien, ter drukpersse bequaam gemaakt, en verrijkt met een Voorreden, als ook met een beschrijving van het leven en sterven van den grooten zelfsverloochenaar. J. Van Lodenstein, door* Everardus vander Hooght, *Predikant te Nieuwendam. t'Amsterdam by* Jakobus van Hardenberg 1697. *in* 12. 24 *bladen.*

DE drukker van dit predikaatsi-bondeltje, eertijds een Leerling van D. Jodokus van denstein, in zijn leven Predikant, laatst te recht, verstendigd zijnde, dat eenige liefhebbers, zijnes gewezenen Leeraars Predikatsien hadden uitgeschreven, welke hy gaarvilde in 't ligt brengen, konde zig by niend beter vervoegen dan by den Heere Van-Hooght, in mijn Boekzaal bekend.
y niemand beter, zegge ik, en niet zonder n; want uit geen onwissen monde is my gt geworden, dat de Heer Vander Hooght zijn twaalfde tot zijn vijf en twintigste jaar oon was zijnen Leermeester na te gaan, hooren; 't zy waar hy ook predikte.
eze nam derhalven de moeite, van eerst

de drie voorste Predikaatsien, en de vijfde, zoo als die in rang staan, te overzien, houdende zig stiptelijk aan 't afschrift, en alleenlijk daar by voegende eenige Texten; met inzigt omme het gene daar aan ontbrak in de voorreden aan te roeren. Onderwijlen liet hy zig door den gemelden drukker bewegen, omme de vierde, zesde, zevende, achtste en negende predikaatsien ook te overzien, met beding nogtans, dat hy daar inne vryelijk een korte verklaring mogt geven, zoo van den Text, als van de kragt der Grondwoorden, ten dienste der lezers en Bibelscholieren.

De Voorreden, zeven bladen beslaande, gaat over verscheidene stukken: als daar is een (*a*) bewerking, dat het wezen van 't regtschapen Christendom niet alleenlijk een inwendigen, maar ook een uitwendigen en lichamelijken godsdienst vereist: een (*b*) onderzoek, welke predikstoffe tot dien in- en uitwendigen godsdienst de vrugtbaarste is: een (*c*) aanwijzing, in wat opzigt het zintwisten over de waarheid, of het wederleggen van de Kerkverschillen, noodig is; desgelijks (ten aanzien van het hedensdaagse zoo genaamde profeteren) hoe het (*d*) profeteren van God bevolen word, en hoe Christus en zijne Kruisgezanten zig eenstemmig daar in droegen, daar het hedendaags profeteren den weg baant tot ongebondenheid, en veragting van 't heilig boek, ja den toehoorder met een magere ziel uit de kerk laat keeren: hoe andere den (*e*) Staat van 't

(*a*) P. 7--17. (*b*) P. 18--21. (*c*) P. 21--25.
(*d*) P. 25--34. (*e*) P. 34--40.

t Nieuwe Testament in vele dingen gelijk maken met den Staat van 't Oude Testament, als f ze hunne hoorders tot een schatkist bragten, aar ze niet hunne eigen goederen vinden, naar alleen eens kijken, wat de Vaders van het Oude Testament in voorledene tijden konden enieten of niet; en wat onze nazaten in het oekomende zullen bezitten, terwijl men de hare niet onderrigt, wat God in den tegenwoordigen tijd voor haar is, en zy voor God ehoorde te wezen; vervolgd met een aanhouing op het nutste en noodigste om zielen te ekeeren.

Als de Heer Vander Hooght, zijn's erachns, dus de onvrugtbaarheid, en de daar tegengestelde vrugtbaarheid der lessen eenigerman heeft aangewezen, treed hy tot het * len en sterven van den voorzeiden Heere Jod. n Lodenstein, omme uit den zegen zijner beeninge, de voorgaande stelling van de vrugtarste predikstoffen te bekragtigen.

Hoog gaat des overleden mans lof in deze behrijving, ja zoo hoog (zonder iemand te bedeelen) als of de beschrijver nooit eenig ensch gekent had, die tot zulken top van gemeene deugden was gestegen, dan hy † odenstein, in Oogstmaand des jaars 1677 te trecht gestorven.

Vervolgens van de negen predikaatsien en ar schikking eerst breedelijk in 't gemeen geoken zijnde, (waar toe ook de twee uitgevene schriften van hem D. Vander Hooght, weten *Ordre van een welgestelde Predikatie*, en

* P. 40--94. † P. 108.

en *Voorregten van het ware Christendom* den lezer groote hulpe geven) toont hy in 't byzonder de hoofdstoffe der gemelde Kerkvertoogen.

Van de *drie* eerste, uit welke ons die zeldzame deugd van *zelfs-verloochening* word geleeraart, merkt hy de afdeeling, verklaring, toepassing, en 't oogwit aan; 't zelve komt ons voor wegens het *vierde*, 't welk de *doodheid des harten* verhandelt.

Het *vijfde*, van *'t wee eenes verlaten volks* sprekende, voegt zeer wel by *'t zesde*, op een bededag gedaan. Men zie derzelver * kort begrip in de voorreden ontvouwd.

De *zevende*, *achtste*, en *negende* Leerreden, uit Salomons Hooglied genomen, schetsen de allergeestelijke bewegingen tussen Christus, en een godzalige ziel.

Die den Heer Lodenstein en zijn predikstijl niet gekent hebben, konnen het berigt, dat zijn gewezene Leerling in de gemelde voorreden geeft, niet wel ontberen; ook zullen ze hem dank weten, dat hy de verhandelde stoffe boven yder blad van 't gansche werkje heeft gestelt; 'k zwijge zijne † aanmerkingen over het woord *Lodensteinsche V - - -* of *Lodensteinsche K. .* strekkende tot opheldering van D. Lodensteins gevoelen. Vatten 't alle luiden zoo, als het de yverige Heer Vander Hooght vat, zoo worden zoodanige menschen *Lodensteinsche* genaamd (ze komen my hier niet anders voor) dewelke opregte belijders van den zuiveren hervormden godsdienst, en van een uitstekenden vromen wandel zijn.

XXII.

* P. 133--136. † P. 147--159.

XXII. HOOFDDEEL.

I. *Conradi Barchausen* Pharmacopœus synopticus, plerasque medicaminum compositiones ac formulas, eorumque dextram tam Chemicam quam Galenicam conficiendi & componendi methodum exhibens. Quin & singula Medicinæ atque Pharmaciæ studiosis hac in arte præcipue scitu necessaria demonstrans. Editio secunda, correcta, cumque plurimis curiosis aucta. Cui loco mantissæ accedunt duæ Tabulæ: quarum altera medicamentorum Dosin; altera remedia cujusvis morbi specifica dicta indigitat.

Dat is.

De kortbondige Apotheker van J. Konraad Barkhausen, *vertoonende de meeste toemakingen en voorschriften van Artzenyen, met derzelver regtschapene wijze van toebereiden, zoo volgens de Scheykonst, als volgens den trant van Galenus; mitsgaders alles wat den oeffenaren van de Genees- en Apotheek-konst in deze wetenschap noodig is te kennen. De* tweede druk, *verbeterd, en met zeer vele aanmerkelijke dingen ver-*

meerderd. Tot een toegift komen d'er by twee Tafereelen, welker een de maat der artzenyen, het ander de artzenyen, zoo als die tegen yder byzondere quale dienstig zyn, aanwijst. Te Utregt by Francois Halma 1696. *in* 8. 17 *bladen.*

WAnneer de Natuurkunde van deftige onderzoekers wat beter wierd opgeheldert, en de waarheid als uit den put van Demokrijt het hoofd begon op te steken, toen deelde zy haar glans aan meest alle andere wetenschappen meê.

Dat de Geneesheeren, wier wetenschap en konst voornamentlijk op die gronden gebouwd is, onder de gene waren, die daar van niet het minste genot hadden, zal ons de Heer Barkhuizen goed maken met dezen zijnen beknopten *Apotheker*.

Ik bedriege my grootelijks, zoo de man oud en nieuw niet aardiglijk t'zamenvoegt, en dat op zoo klaar een wijze, dat een leergierige aanstonds zijn meining ten vollen kan vatten.

Voor af zal 't niet onnut zijn aan te teekenen, dat hy in zijn * Aanhangsel rond uit verklaart, gansch niet eensgezind te zijn met die Artsen, die den Wondheelers de Ader-vlijm, en den Apothekers hun Aarsspeuit, Hartsterking-kroesjes, en dergelijke geneestuigen, hen in 't oog loopende, met alle geweld uit de handen willen ruk-

* P. 189.

rukken. Hy oordeelt in tegendeel, dat ze, menigmaal van goed gebruik zijnde, uit de Aartzenykonst niet behoorden uitgeschrapt te werden, maar in waarde gehouden, als 't pas geeft; gelijk hy ook in de derde snee van zijn werk zelfs daar van verscheide goede voorschriften yder op haar letter geeft.

Dit boek dan is in drie sneden afgedeeld, en gesterkt met een voorreden, die ons aantoont, wat eigentlijk een † *Apotheker* is (laat my dog dit woord houden) en hoe de Artsen hunne schrift- en woordverkortingen, merkletteren, konst-krullen, gelijk de ♱ *Chymisten* ook hunne byzondere uitdruksels en krabbelteikens hebben. Deze, in hunne gewonelijke inneem-briefjes gebruikelijk, worden zoo in gewigt als zaken aangehaald.

De eerste snee, kortst van alle, zegt ons alleenlijk wat werktuigen hier te passe komen.

De tweede geeft ons een schetse der woorden, van welke de Heeren *Chimisten* (of heeft iemand beter zin in 't woord *Scheikonstenaars*?) zig in hunne konst bedienen. Op dat dit des te verstanelijker zy, beschrijft hy daar by de manier, op welke het geschied. Men zie dit, by voorbeeld, op het woord * *Calcinare*, en vele andere; zoo dat iemand, die dit boek slegts voor zijn neus legt, alle schrijvers, die van deze stoffe handelen, zonder eenig het minste ongemak zal konnen lezen. Ook is hier al-

 les,

† *Misschien leest iemand liever* Kruidmenger.
♱ *Stofscheiders.* * *Tot kalk, of tot stof branden, verkalken.*

les, om niemand lang te laten zoeken, op zulken netten rang van A B gezet, dat yder zaak na zijn waardy met den eersten opslag te vinden is.

En gy bezige stokers

(Wat naam geve ik u best?) komt herwaarts, en doet uw voordeel met verscheide soorten van leem, u aangewezen, waar mede gy alle uwe vaten en glazen, tegen welke gy gewoon zijn te stoken, kunt bestrijken, en smeren, om dezelve voor bersten en springen te bewaren.

In de derde sneê, die de uitvoerigste is, word gehandelt van het toebereiden der noodige geneesmiddelelen tegen allerley qualen, zoo als ze in den *Apotheek* bekend zijn, yder op zijn letter volgende. Een jong Doktor, wiens brein van dien huisraad nog niet rijkelijk voorzien is, kan zig by voorvallende gelegentheden daar van bedienen; en op dat eenen gaauwen *Apotheker* niet altijd dezelve voorschriften zouden ontmoeten, zien we dikwils verschot van geneesmiddelen tot eenerley einde, gelijk als tot een staaltje in den * *Klysteer* [Aarsspeuiting] en elders. Daar ontbreken geen uitwendige Artzenijen, en de Wondheelers konnen hier hunne † bijtzalven en ✠ pleisters leeren maken.

Vermits by de *Apothekers* ook wel eer lekkernyen te vinden waren, mogen de Suikerbakkers uit deze bladen insgelijks eenige lessen halen, om te weten, hoe zy de gehemeltens der ‡ lekkerbekken best dienst doen. Maar om-

* P. 52. † P. 48. ✠ P. 77.
‡ P. 103.

omtrent dit ſtuk ſtaat een ding van grooter belang als tongvermaak te boek geſlagen; namentlijk of Suiker en Honig onze gezondheid wel zoo nadeelig zijn, als Dr. Bontekoe en zijne volgelingen hebben voorgegeven.

De reden van hun ſtelling is deze. Als men Suiker of Honig met eenige vogt ſmelt, en daar na overhaalt, komt daar uit zulk een ſcherp zuur vogt, dat het zelf in ſteenen ineet. Goed. Onze Schrijver ſtaat dat toe, maar onderzoekende, wat tijd tot dit zueren vereiſt word, zoo bevind hy ettelijke weken, en meint derhalven, dat dat quaad voor ons zoo zeer niet te dugten is, vermits de Suiker en Honig maar eenige ueren in onze maag blijft, en dus geen tijd heeft, om zuur te werden: dat ook de hitte van de maag vry wat minder is, als de hitte van vyer onder een ſtookketel, die deze zuuring te weeg brengt. Daarenboven acht de Heer Barkhuizen, dat Dr. Bontekoe en de zijne tot nog toe niet bewezen hebben, dat ziektens uit een zuur ontſtaan, of door eenig zuur niet konnen genezen werden.

Wat de * koraalverwſels, daar de voorgaande Artſen zoo veel werks van maken, belangt; onze Schrijver ſchijnt op verre na daar van zoo groote gedagten niet te hebben, hoewel hy verſcheide ſoorten van de dezelve opgeeft; en, dat nog meer te verwonderen is, het † *vlugge oliachtig zout*, of ☩ *d'oliachtige geeſt*, die na Silvius zijn naam heeft, is by hem ook zoo kragtig niet,

* Tinctura corallorum. *p.* 165. † Sal volatile oleoſum. ☩ Spiritus oleoſus Sylvii *p.* 152.

niet, als andere wel voorgeven, die het voor een algemeene Artzeny plagten te waarderen.

Juffertjes, die gaarne zaft en blank vel hebt, bedient u van verscheiden zeep, welk u deze Schrijver voorschrijft *p.* 141.

En gy liefhebbers van ernstiger geneesmiddelen kunt u hier verlustigen met den (*a*) *geest der zonne*, van zuiver goud gemaakt, of een ander (*b*) goud-artzeny, breedelijk van hem behandeld, en die hem niet mishaagt, zoo ze omzigtiglijk gebruikt werde. Maar voor 't (*c*) *alkahest* zult gy zien dat hy niet veel achting heeft.

Ik moest niet vergeten te zeggen, dat de Heer Barkhuizen verscheide aardige geneesmiddelen aan de hand geeft, die by andere Schrijvers niet te vinden zijn, dog daar omtrent is hy spaarzaam.

Men vind evenwel zijn beschrijvinge van de vermaarde Frankfoortsche (*d*) pillen, en die men te (*e*) Spa gewoon is in te nemen.

Algemeene zaken worden van hem uitvoeriglijk aangehaalt: andere, daar van afhangende, op een korter wijze, na dat de zake vereist.

Het byvoegsel achter 't werk is ook van zonderlinge nutheid, want het behelst eerst een tafel, waar op alle de Artzenyen yder volgens zijn letter staan, met aanteekening hoe veel een kind van 6 jaren, een jongeling van 16, en een man van 30 op eenen tijd veiliglijk daar van

(*a*) Spiritus Solis. *p.* 148. (*b*) P. 168.
(*c*) P. 25. (*d*) P. 157. (*e*) P. 173.

van teffens mag gebruiken.

Een tweede tafel, en die veel wijdloopiger is, wijſt ons, na den rang van 't A B, de kragten der Artzenyen aan, zoo die men inneemt, als die men van buiten oplegt. Dan ſtaat 'er by geſchreven, tegen welke quale elk derzelver dienſtig is.

Gemakkelijker weg als deze zal een leerling der Geneeskunde niet lichtelijk vinden.

XXIII. HOOFDDEEL.

Schatkamer der uitgelezenſte Hiſtorien, *zoo van punt- als mengelſtoffen, van ſchrandere verſtanden dezer eeuwen, vervattende honderd zoo wel vermakelijke, ſcherpzinnige en uitgelezene ſpreuken, ſpitsvindige antwoorden, alsſtigtelijke, nutte, en zeldzame voorvallen. Verrijkt met aanmerkingen, taalkundige waarnemingen, en beknopte verklaringen door T. E. Het eerſte deel. t'Amſterdam by* Jan ten Hoorn 1697. *in* 8. 29 *bladen.*

'k MEinde van dit boek alleen den titel te vermelden, maar ik bedenke my, op het lezen van de acht en vijftigſte, negen en vijftigſte, en zesſtigſte vertelling, die my, althans luttel ernſtig, door een vremden luim hier luſt uit te trekken. Ze handelen van twee

jonge moortjes, uit blanke moeders, en van een wit knaapje uit een zwart mamaatje geboren. Luister toe, het eerste van de drie luid, volgens mijne uittrekselmakery, aldus.

„ Te Parijs was een zeker Pleitbezorger,
„ *Livet* genaamd, wiens huisvrouw, ziende
„ een welgemaakten jongen Moor, lust kreeg,
„ om van hem gedekt te wezen. Lacht je'r om, lezer? zoo hebt gy misschien quaê gedagten; maar dat je my wel verstaat, de oorspronkelijke historie vermeld, dat de juffrouw den jongen Moor liet binnen komen, om dat ze door zijn behulp zekere quale in haar maag zoude verdrijven, en daarom deed ze hem op haar leggen, denkende dat het vel van een Morjaan veel meer verwarmende was, als dat van een Fransman.

„ 't Gebeurde eerlang, dat ze onder de lief-
„ koozingen van haren man om den Moor
„ dagt, en juist ontfing. Als ze na negen
„ maanden van een zwart wichtje in de
„ kraam quam, vertelde ze aan eene van ha-
„ re vriendinnen, hoe kragtig een inbeeldinge
„ haar was overgekomen. Deze liep ter-
„ stond om den man van zijn pleiten te ha-
„ len, en te boodschappen dat zijn liefste
„ verlost was. *Wel, buurvrouw*, zeide mijn
„ Heer de Pleitbezorger, *wat hebben we jongs?*
„ *een schoone zoon*, antwoorde het wijf, *maar*
„ *ik bidde u, buurman*, sprak ze met eenen,
„ *hebt gy uw liefste nooit ombelst, als gy uw*
„ *inktkoker op zy had? ja, wel dertigmalen*,
„ antwoordde de goede Livet. *Daar hebbe ik*
„ *niet aan getwijfelt*, hervatte het wijf. *Gy hebt*
„ *uw*

„ *uw dingen wel fraay geklaart, daar is inkt in*
„ *gevallen, zulks dat gy een kind, zoo zwart als*
„ *een Moor, hebt gekregen.*

De tweede vertelling word ons van den Schrijver gelevert voor een waaragtige historie, die in zijn tijd te Batavië gebeurde; zonder nogtans het jaar uit te drukken.

„ De Schrijver van 't Gasthuis had een
„ mooy wijf, van Hollandsche Ouders, 't
„ welk, als in zes of zeven jaren geen kind by
„ hem kreeg, somwijlen by een van hare
„ huis-slaven, een Zwart, dog welgemaakt
„ van lijf en leden, haar lust boette.

„ Toen men hoorde, dat de Vrouw zwan-
„ ger was, toonde de man, en hare vrienden,
„ groote vreugde; dog deze zakte niet lut-
„ tel, wanneer d'er een zwart schepsel ter
„ wereld quam. De man, tot wanhoop ver-
„ voerd, poogde heimelijk zijn wijf om hals
„ te brengen: dog de vrienden, des versten-
„ digd, begaven zig tot het Opperhoofd,
„ gemeenelijk de *Generaal* genoemd, die ook
„ zelf tot Doopheffer van 't kind was verko-
„ ren. De man wierd ontboden, en byna een
„ jaar lang op den burgt van 't Opperhoofd ge-
„ houden, zonder zijn vrouw te zien. Daar
„ na maakten de vrienden wederom, dat ze
„ verzoenden, en men zond den slaaf voor
„ zijn leven op een roeyschip.

De derde is vry aardiger.

„ Te Bassain, een stad in Indostan, kreeg
„ een Zwartinne, die aan een haar 's gelijken
„ Kaffer, of Zwart, getrouwd was, een wit
„ kind. Men meent, dat ze haar hart wat

„ opgehaalt had met een Portugeesch soldaat;
„ want in de meeste plaatsen, die de Portu-
„ gijzen in Indiën bezitten, gebeuren niet
„ weinige zulke minnesnoeperijtjes.

„ De Kaffer, ziende een kind, dat hem in
„ verw niet geleek, wilde zijn vrouw te lijf, en
„ zou haar den nek gebroken hebben, waren
„ d'er geen andere wijven voorgeschoten.

„ Een van de wijven, die de kraamvrouw
„ in barensnood hadden bygestaan, liep na 't
„ huis van de Jezuiten, en bad Vader Tho-
„ mas La Bare, die een langen wijl bestierder
„ van zijne Geestelijke medebroeders te Agra
„ was geweest, dat hy dog eens by den ver-
„ gramden Kaffer wilde komen; dewijl ze
„ wist, dat de Kaffers zonderlinge eerbied
„ voor de Jezuijtsche maatschappy hebben.
„ Vader Thomas quam met een van zijne broe-
„ ders aanstappen, en, hebbende de reden
„ van des Kaffers grimmigheid aangehoort,
„ wist hem tot geen bedaren te brengen.
„ Eindelijk bedagt hy een fraaije vond. Hy
„ vraagde den Kaffer, *of hy hoenderen had, en
„ onder die een zwarte Henne?* De Kaffer zeide,
„ *genoeg zwarte hennen te hebben.* Aanstonds
„ wierd 'er een gehaald, en de Jezuijt her-
„ vraagde, in aller tegenwoordigheid, *van
„ wat verw de eyeren waren, die deze zwarte
„ Henne leide?* De Kaffer moest zeggen *witte.*
„ *Zoo zijt gy dan,* sprak Vader Thomas, *bot-
„ ter als dit dier: want zoo deze zwarte Henne u
„ witte eyeren legt, waarom wilt gy niet, dat uw
„ vrouw, welke zwart is, u ook een wit kind
„ bare?*

„ Door

„ Door deze gelijkenisse wierd de gramschap
„ van den Kaffer geslist. Hy ging de moeder
„ en haar wicht omarmen, en men hoorde hem
„ van de zaak niet meer spreken.

Waar weten de Papen geen raad toe?

XXIV. HOOFDDEEL.

Titels, deze en gene boekmare, enz.

I.

LEes in het voorgaande stukje *p.* 437. de tweede regel van onderen, *'k weet niet waar te willen.*

In deze tweede maanden *p.* 36 mag ik wel lijen dat men leze *Deze hoorde by biegten.*

P. 44. de vierde regel *gepeistert.*

II.

Voor weinige dagen kreeg ik
Historia trium Gordianorum.

Dat is,

De historie der drie Gordianen, te Deventer by *Fronten* gedrukt 1697. in 8.

Dit werkje van den Ed. Gr. Achtb. en hooggeleerden Heere *Gisb. Cuperus* moet ik op mijn gemak bezien.

III.

Desgelijks
Cornelii van Eck *JCti & Antecessoris Ultrajectini principia juris civilis, secundum ordinem digestorum in usum domesticorum collegiorum vul-*

gata. Editio tertia, prioribus correctior. Accedunt auctoris Orationes duæ de ſtudio Poëtices conjungendo cum ſtudio juris Romani.

Dat is,

Beginſſelen van 't borgerlijk regt, volgens den rang van Juſtiniaans wetverzamelingen, tot dienſt der gener, die byzonderlijk ten zijnen huize in de regten onderwezen worden, uitgegeven van *Kornelius van Eck* Regtsgeleerde, en Hoogleeraar te Utrecht. De derde druk, meer verbeterd dan de vorige. Daar komen twee Vertoogen van den Schrijver by, wegens de oeffeninge der Digtkonſt met die van 't Roomſche Regt te paren. t'Utregt by *Halma*, en *Van de Water* 1697. in 8.

IV.

Dictionaire hiſtorique & critique: par Monſieur Bayle.

Dat is,

Hiſtoriſch en oordeelkundig Woordboek, door den Heer *Bayle*. Te Rotterdam by *Reinier Leers* 1697. in fol. 2 ſtukken, 4 deelen.

V.

By den zelven *Leers* is gedrukt

Hiſtoire d'Angleterre, d'Ecoſſe & d'Irlande, avec un abrege des évenemens les plus remarquables arrivez dans les autres états. Par Mr. de Larrey *Conſ. d'Ambaſſade de ſon A. E. de Brandebourg.* Tome I. *Qui comprend les regnes de Henri* VII. *Henri* VIII. *Edouard* VI. *Jeanne Gray, & Marie.*

Dat is,

Hiſtorie van Engeland, Schotland, en Yerland,

land, met een kort begrip der gedenkwaardigste geschiedenissen, in andere Statendommen voorgevallen, door den Heer *De Larrey*, Raad des Gezantschaps van zijn Keurvorstelijke Doorluchtigheid van Brandenburg. *Het eerste stuk.* Vervattende de regeringen van Henrik de VII. Henrik de VIII. Eduard de VI. Johanne Gray, en Marie. 1697. in fol.

VI.

Gerard Borstius Boekverkooper te Amsterdam staat binnen weinige dagen uit te geven

Samenspraken van *Desiderius Erasmus* Rotterdammer, uit het Latijn vertaald, met noodige kantteikeningen, van *Pieter Rabus*. Hier voor gaat *de vermomde Hofjonker*, uit Erasmus schriften voorhenen berijmd, met byvoegsel van een Samenspraak van Erasmus, die voor d'eerstemaal in 't Latijn en Neêrduits door den Vertaler is uitgegeven. *De tweede druk*, van de fouten des eersten druks gezuiverd, en in de kantteekeningen vermeerderd en verbeterd. in 8.

VII.

Dissertatio philologica de Censoribus Populi Rom. quam &c. publice defendendam suscipit Franciscus a Bochoven &c.

Dat is,

Letterwijs vertoog van de Schattingmeesters des Roomschen Volks, welke *enz.* opentlijk te verdedigen word ondernomen van *Fr. Bokhoven*, enz. Te Leiden by *A. Elzevier* 1697 *in* 4.

Dit vertoog is den zesden van Hooimaand

dezes jaars te Leiden onder den Heer Professor Jakob Perizonius beweert.

VIII.

Te Kambrids (ik hebbe dit waardig boekje al lang genoeg vergeten) is herdrukt

CENSORINUS *de Die natali.* Henricus Lindenbrogius *recensuit, & notis illustravit. Quibus etiam accedunt* Nunnesii *in fragmentum notæ, cum spicilegio annotationum doctissimorum Virorum* Salmasii, Scaligeri *&c. Opus hactenus diu desideratum, ex optimorum exemplarium collatione jam denuo recognitum atque auctum.*

Datis,

Censorinus van den Geboortedag. *Henrik Lindenbrog* heeft hem overgezien, en met aanmerkingen opgeheldert. Hier by komen ook de Aanteekeningen van *Nunnesius* over deszelfs brok, met een nalezing der aanmerkingen van de zeer geleerde mannen *Salmasius*, *Scaliger* enz. Een werk, waar na dus verre lang verlangt is, uit de vergelijking van de beste afdrukſels nu op nieuws overgezien, en vermeerderd. in 8.

Meer Boeknieuws, zoo uit Holland, als elders van daan.

I.

De Heer Professor Bidloo heeft uitgegeven

Godefridi Bidloo *Vindiciæ quarundam delineationum anatomicarum contra ineptas animadversiones* Fred. Ruyschii *Prælect. Anat: Chirurg: & Botan.*

Dat

Dat is:

Govard Bidloo's verdedigingen van sommige Ontleed-kundige schetsen tegen de beuzelachtige aanmerkingen van *Frederik Ruysch*, Lezer in de Ontleed-Wondheel- en Kruidkunde. Te Leiden by *Jordaan Luchtmans* 1697. in 4. met printen.

II.

Samuelis Reyheri *JC. & Mathematici Kiliensis experimentum novum, quo aquæ marinæ dulcedo die VI Febr. An.* 1697. *examinata describitur.*

Dat is,

Samuel Reyherus (Regtsgeleerde en Wiskonstenaar te Kiel) nieuwe proef, op welke de zoetheid van zeewater den 6den van Sprokkelmaand 1697 onderzogt, beschreven word. Men vind ze te Leipsig by *J. S. Riechel in* 4.

III.

De Heer *Johan Lodewijk Hanneman*, Arts en Hoogleeraar te Kiel, mitsgaders Lid van de Keizerlijke Akademie, gezegd Nestor de II. heeft geschreven

Pium, castum & devotum Philosophiæ adeptæ & Theologiæ orthodoxæ Osculum. i. e. *exercitatio Philosophico Mystico-Theologica*, qua pio quodam zelo & studio adumbratur & instituitur analogia quorundam mysteriorum Theologicorum cum *Lapidis Philosophorum arcano magisterio.*

Beduidende,

Een vrome, kuisse, en eerbiedige kus van de goudmaakkundige Filozofie, en regtzinnige

Godgeleerdheid. Dat is, een Wijsgerige-Verborgene-Godgeleerde oeffening, in welke met een zekeren vromen yver en poging geschetst en voorgesteld word *zekere gelijkvormigheid der Godgeleerde geheimen met de geheime leering* van den Steen der Filozofen. Te Hamburg by *Govard Liebezeit* 1696. in 8.

IV.

Ook heeft dezelve Heer Professor Hanneman uit laten gaan zijn

Zacharias Pontifex. *i. e. commentarius de appellatione ad vallem Josaphat.*

Dat is:

De Hoogepriester Zacharias, ofte een Verhandeling van het beroep tot het dal Josaphat. Te Hamburg by *Libezeit* 1696 *in* 8.

V.

Een nadere ontdekkinge der *menschelijke Waters*, ofte een wegwijzer, om aller menschen byzonder temperament te ontdekken, en daar uit tot een zekere kennis van velerley ziektens en gebreken te komen. Alles door de Reden en Ervaring uit zekere gronden nagespeurd door *Josephus Butler* Med. Doct. Te Haarlem by *Jakob van Beverwijk* 1697. in 8.

VI.

Izaak van Ruynen, Boekverkooper te Rotterdam, drukt een *Kort verhaal der Reformatie, nevens een onpartijdig Chronijkje, door een geleerde pen tot dezen tijd vervolgd*, in 8.

Italiaansch Boeknieuws, getrokken uit den brief des Heeren Antoni Magliabecchi, *geschreven uit Florencen den eersten van Zomermaand* 1697, *aan den Heer* Antoni van Leeuwenhoek.

I.

Bibliotheca Hispana vetus, sive Hispanorum, qui usquam unquamve scripto aliquid consignaverunt, notitia. Complectens scriptores omnes, qui ab Octaviani Augusti imperio usque ad annum MD. *floruerunt, Auctore* D. Nicolao Antonio *Hispalensi J. C. ordinis, S. Jacobi Equite, Patriæ Ecclesiæ Canonico, regiorum negotiorum in urbe & Romana Curia Procuratore Generali, demum Madriti Consiliario regio. Opus postumum. Nunc primum prodit jussu & expensis eminentissimi & reverendissimi Domini D. Josephi Saens Cardinalis de Aguirre.*

Dat is:

De oude Spaansche Boekzaal, of kennisse der Spanjaarden, die ergens of ooit iets geschreven hebben. Behelzende alle de Schrijvers, die sedert de heerschappy van Oktaviaan Augustus tot het jaar 1500 gebloeit hebben, door *D. Nikolaas Antonio*, Seviljer, van d'orde van J. C, Ridder van Sant Jakob, Kanonnik van zijne Vaderlandsche Kerk, Algemeen Bevorderaar der Koninklijke zaken in de Stad en 't Hof van Roome, eindelijk Koninklijk Raadsheer te Madrid. Een werk, na des makers dood nu eerst uitgegeven, op bevel en kosten

van den zeer uitmuntenden en zeer eerwaardigen Heere den Heere *Jozef Saens Kardinaal van Aguirre.* Te Roome uit de drukkery van *Antoni de Rubeis* 1696. in folio. 2 ſtukken.

II.

Della natura di Fiumi trattato Fiſico-Matematico del Dottore Domenico Guglielmini, primo Matematico dello ſtudio di Bologna, e dell' Accademia Regia delle ſcienze &c.

Dat is:

Een Natuer-Wiskonſtige verhandeling van den aart der Rivieren, door Dr. Dominikus Guiljelmini, eerſte Wiskonſtenaar der Vergaderinge te Bolonje, en van de Koninklijke Akademie der wetenſchappen. Te Bolonje by *Antoni Pizarri* 1697. in 4.

III.

Prænotiones myſtagogicæ ex jure Canonico, ſive reſponſa ſex, in quibus una proponitur commune Eccleſiæ utriuſque Græcæ & Latinæ ſuffragium de iis, quæ omnino præmittenda ſunt Ordinibus ſacris: atque obiter & Græcia adverſus calumniatores defenditur, & præcipuæ Photianorum ineptiæ refelluntur. Auctore Nicolao Comneno Papadopoli, *Cretenſi, Abbate S. Zenobii. S. Theolog. Philoſ. ac J. U. D. & in Academia Patavina Canonum ſacrorum interprete.*

Dat is,

Kerkgeheime voorkenniſſen uit het geeſtelijk regt, of zes verklaringen, waar in voorgeſteld word de gemeene toeſtemminge der Griekſche en Latijnſche Kerke wegens die dingen, welke in de gewijde ordeningen moeten

ten voor af gaan. Tussen beide word Griekenland tegen hare lasteraars verdedigt, en de voornaamste beuzelingen der Fotianen wederlegt, door *Nikolaas Komnenus Papadopoli*, Kretenser, Abt van Sant Zenobius, Dr. der H. Godgeleerdheid, Filozofie, en van beide de Regten, mitsgaders in de Hooge Schole van Padua uitlegger der gewijde regelen. Te Padua op kosten van de Schole 1697 in 4.

IV.

Nicolai Parthenii Gianettasii S. J. Æstates Surrentinæ.

Dat is,

Nikolaas Parthenius Giannettasius, uit de maatschappy van Jezus, Zomertijden van Surrento. Te Napels by Jakob Raillard 1696 in 8.

V.

L'Era volgare Dionisiana di Cristo, posta alla capella della Verità dal Dottore Tommaso Santacostini, *Patrizzio Milanese. In cui si prova gli anni, mesi, e giorni, della Nascita, Battesimo, e Morto del Redentore, essere quelli stessi, che dal volgo Cristiano indistintamente si credono. Operetta curiosa, ed utile, per la diversita delle opinioni d'autori gravissimi, antichi, e moderni, nell' asserzione di questi tempi fra di loro contrarii. Con un breve saggio della novissima epatta Luni-Solare perpetua. Consecrata all' Eminmo. e Revmo. Principe il Sig. Cardinale* Fabricio Spada, *Sopraintendente generale di tutto lo stato Ecclesiastico.*

Dat is,

De gemeene Christelijke Tijdrekening,

volgens Dionijs, in den Tempel der Waarheid geplaatst van Dr. *Thomas Santagostini* Milanezer, Man van Raadsheerlijken stamme, waar in bewezen word, dat de jaren, maanden, en dagen van de Geboorte, Doop, en Dood des Zaligmakers zoodanig zijn, als ze zonder onderscheid van 't Christendom in 't gemeen worden aangenomen. Een werkje, keurlijk, en nut, wegens de verscheidenheid der gevoelens van de wichtigste schrijvers, zoo oude, als nieuwe, die omtrent de bewering van dien tijd onder den anderen verschillen. Met een korte proeve van de nieuwe altijdduerende Maan-en Zonnelijke jaarsleutel, toegewijd aan den doorl. en eerwaardigsten Prins den Heer Kardinaal *Fabricius Spada*, Algemeen Oppergezaghebber van den ganschen Kerkelijken Staat. Te Macerata by *Michiel Archangel Silvestri* 1697 in 4.

VI.

Ludovico Antonio Muratori laat te Milanen eenige *gedichten van Sant Paulinus* drukken, die nu voor d'eerste reis uit de handschriften van de vermaarde Ambroziaaansche Boekzaal voor den dag komen.

VII.

In dezelve stad Milanen storf voorleden week de Heer Graaf *Mezza Barba Birago*, die de gedenkpenningen van Adolf Occo met vele zijner byvoegselen heeft uitgegeven.

AAN-

AANWIJZER
der voornaamste
STOFFEN
IN DE
BOEKZAAL
Van de Maanden
JULIUS EN AUGUSTUS
1697.

Alou-

Hoe

TI-

Die onlangs de gedrukte ſamenſpraak *'t Heil der Atheïſten naaktelyk ontdekt*, van Amſterdam gekregen heeft, doet den zender by dezen bedanken, en beament de uitſpraak van den Schipper.

UIT.

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

Gestricht door

P. RABUS.

SEPTEMBER en OCTOBER
1697.

Met Privilegie van de Edele Grootmogende Heeren Staten van Holland en West-Vriesland.

TE ROTTERDAM,
By PIETER VANDER SLAART.
1697.

DEN ZEER VERMAARDEN

E N

HOOGGELEERDEN HEERE

D^R. JOHAN BROEN,

A R T S,

EN DER

LEIDSCHE HOOGE SCHOLE

L E Z E R

IN DE GENEESKUNDE,

ORD DIT TWEE EN DERTIGSTE BOEKZAALSTUKJE

RIENDSCHAPSHALVEN

O P G E D R A G E N

AN ZIJNEN DIENSTWILLIGEN

P. RABUS.

DE BOEKZAAL VAN EUROPE.

SEPTEMBER EN OCTOBER 1697.

EERSTE HOOFDDEEL.

Numismata ærea Imperatorum, Augustarum & Cæsarum, in Coloniis, Municipiis, & Urbibus jure Latio donatis, ex omni modulo percussa. Pars prima & secunda, auctore *Jo. Foy-Vaillant* Bellovaco, Doct. Med. & Seren. Ducis Cenomanensium Antiquario.

Dat is:

Kopere penningen van [*Roomsche*] *Keizers, Keizerinnen, en Ryks-princen, in de Volkplantingen, Poortersteden, en Steden met het Latijnsche borgerschap beschonken, in*

allerley vorm geslagen. Eerste, en tweede deel, door Joh. Foy-Vaillant *van Beauvais. Arts, en Oudheids-ingaarder van den Hartog du Maine. Te Parijs op des Schryvers kosten, by* Daniel Horthemels 1696. *in fol.*

ONder de liefhebbers van oude gedenkmunt, en de regte kennisse van dien, den boekoeffeningen eenen grooten stut gevende, is de naam van den Heere Vaillant voor eenige jaren by uitnemendheid achtbaar geworden.

In 't jaar 1674 liet hy te * Parijs zijn voortreffelijke penningen der Roomsche Keizers van Julius Cesar af, tot Postumus, en de Tyrannen toe, uitgaan, in twee deelen gedeeld, welker eerste behelsde de kopere Roomsche penningen, of die op bevel van den Roomschen Raad geslagen zijn; het tweede de goude en zilvere: een werkstuk, dat in den jare 1694 te Amsterdam by Gallet in een derden druk herboren van my in de Boekzaal niet gezet is, om dat het afdruksel my te ras onthaalt wierd. Het zelve was met aanmerkelijke penningen, en een lijst der gener, die van den grootsten vorm waren (by de Italianen gemeenelijk *medaglioni* geheten) opgehelderd.

Dit byzonder werk, ons hier voorkomende, heeft, naar luid van 't opschrift, geene andere penningen, als zulke, die in overheerde, bevolkte, en met borgerregt beschonke plaatsen,

* *By Ninvelle en Villery.*

sen, den Roomschen Vorsten ter eere, geslagen zijn.

Overgroot is deszelfs waardye; niemand regt kennelijk, dan die magtig is by hem zelven te overwegen, hoe zwaar en hoe onbeschrijfelijk een arbeid ('k laat staan zonderling geluk) vereist word, in toegang te krijgen tot alle vorstelijke muntkassen van gansch Europe, uit welke die heerlijke penningschat moet by een gezameld werden.

Ik bidde hem, die de moeite lust, dat hy des Heeren Vaillants voorreden leze, en hy zal een gat in den hemel slaan, als hy hoore, van wat al penning-kabinetten van Vorsten, Vorstinnen, en Grooten in alle oorden des Christenwerelds de man by ondervinding gewag maakt.

Het eerste stuk van dit doorlugtig boek gaat van *Julius Cesar* (wat heeft die moedige karel niet al spels in de wereld gemaakt!) tot *Kommodus* den losbol toe.

En dewijl de Heer Vaillant geen penningen uit bevolkte plaatsen ter eere van *Pertinax*, *Did. Julianus*, *Pescennius Niger*, en *Albinus* in den tijd van XXX jaren, door hem aan 't zoeken besteed, heeft konnen vinden, dan eenen enkelen verdagten * penning van den gemelden Niger, met Grieksch opschrift, treed hy in het tweede stuk voort met Keizer *Severus*, en eindigt met *Gallienus*.

Vraagt iemand, wat ons aan het kennen van dit soort van penningen gelegen is?

Men ziet hier niet alleenlijk de voortzetting

* P. 224.

van de Roomſche mogendheid in verre geweſten (zelfs van Romulus, ſamt de volgende Koningen, en de daar na gekorene Burgermeeſters gedaan, en tot Julius Ceſars tijd vervolgd) tot den Keizer Gallienus toe nageſpoord, maar men leert 'er uit zeer vele zaken, die de geſchichtſchrijvers of verzuimt of overgeſlagen hebben.

Is 't niet wetenswaardig, welke volkplantingen van de Keizers gemaakt, en welke hare regte benamingen zijn?

Welke ſteden van de Hiſtory-ſchrijvers * *Bouwſteden* in plaats van † *Behandveſte ſteden* genaamd worden? of welke Behandveſte ſteden by hen voor Bouwſteden zijn gehouden?

De jaarrekeningen der ſteden, op hare penningen alleen uitgedrukt?

Het regt van munt te ſlaan, den Bouwſteden van de Keizers vergund, of ontnomen?

De voornaamſte Goden der Behandveſte ſteden, byzonderlijk die in Griekenland, de Aziatiſche en Afrikaanſche volkplantingen, en by die van Korinthen, en Patre geweeſt, en van Pauſanias zoo zorgvuldiglijk beſchreven zijn?

De ſtichters der ſteden, hare helden, en oudheden?

Spelen, en ſtrijdvertooningen, ter eere der Goden aangeſteld, en in dezelve wijdluftig gevierd?

Het zenden van de uitgediende ſoldaten der Roomſche Keurbenden na de bevolkte plaatſen?

De

* Coloniæ. † Municipia.

De hoofdsteden der overheerde Landschappen, van de Keizeren aangesteld?

De namen der Bouwsteden, afgeleid van 't geslagt der Keizers, die derzelver stigters waren?

De zinnebeelden der borgeren, en eerteikenen der oude soldaten?

De gelegentheden van de steden, door verbeeldingen van rivieren, of beeldwerk, op rotsen geplaatst?

En eindelijk den overvloed der landeryen met korenaêren, druiventrossen, en palmboomen gescherst?

Is dit alles, zegge ik, voor een kundig boekoeffenaar niet de uiterste nasporing waardig? wisselijk voorwaar.

Om een Hollander iets van 't gezeide te doen verstaan, zal ik uit de eerste Julius Cesars-penningen, als een staaltje (want hoe zoude ik hier van yder in 't byzonder spreken?) deze kleine aanteekening doen.

Aan de eene zijde der penningen ziet men het hoofd van Cesar, dan eens met, dan eens zonder Lauwertak, met het een of 't ander opschrift, beteekenende den naam van zijn geslagt, en de stad; gelijk als by voorbeeld, LAUS JUL. CORINT. Dat is, *Korinthen, de lof van den Juliaanschen stam*, ten blijke, dat hy [Julius Cezar] Korinthen tot een Bouwstad des Roomschen gebieds had gemaakt; aan d'ander kant een zinnebeeld, tot bewijs dat deze of gene stad een Bouwstad was; het zy een inwoonder, drijvende een stier en een koe voor zig (het welk een gemeen borger verbeeld) of

ſtandaard-arenden, en krijgsveldteekenen, wanneer het bouwſteden van ſoldaten zijn: voorts andere en andere uitdrukſels, vorens gemeld, zoo op bevolkte plaatſen, als behandveſte ſteden.

De onderſtaande verklaringen van den Heere Vaillant, zijn duidelijk, en zeer geleerd: ook konnen de bladwijzers den lezer in 't nazoeken hulpe bybrengen.

II. HOOFDDEEL.

Mundus Symbolicus in emblematum univerſitate formatus, explicatus, & tam ſacris, quam profanis eruditionibus ac ſententiis illuſtratus: ſubminiſtrans Oratoribus, Prædicatoribus, Academicis, Doctis, *&c.* innumera conceptuum argumenta; idiomate Italico conſcriptus a reverendiſſimo Domino, D. *Philippo Picinello*, Mediolanenſi, Canonico regulari Lateranen. Abbate, Theologo, Lectore, Prædicatore privilegiato; nunc vero juſto volumine auctus & in Latinum traductus a R. D. *Auguſtino Erath*, Imperalis collegii ad B. V. in Wettenhauſen, Ord. S. Auguſtini Canonico Regulari, SS. Theologiæ Doctore ac Profeſſore, Protonotario Apoſto-

Apoſtolico, ac Sub-Decano, cum quadruplici copioſiſſimo indice, lemmatum, applicationum, rerum notabilium, & locorum S. Scripturæ. Editio noviſſima, a plurimis mendis, quibus prior ſcatet, repurgata.

Dat is,

De zinnebeeldelijke Wereld, *alomme met Zinnebeelden toegeruſt, verklaard, en zoo met geeſtelyke als wereldlyke leeringen en ſpreuken opgehelderd: verſchaffende den Redenaren, Predikers, hooge Scholieren, Digteren*, enz. *ontelbare ſtoffen van gedagten, in 't Italiaanſch beſchreven van den zeer E. Heere* Filips Pincinel, *Milanees, Kanonik*, enz. enz. *nu met een vol boek vergroot, en in 't Latyn vertaald van den E. Heere* Auguſtijn Erath, *Kanonik* enz, *met een zeer wijdloopigen viervouwdigen bladwyzer der zinſpreuken, toepaſſingen, aanmerkelyke zaken, en Schriftuerplaatſen: de laatſte druk, van zeer vele fouten, die in den eerſten druk krielen, gezuiverd. Te Keulen by* Joh. Boet 1696. 2 *ſtukken in fol.*

ZAg de lezer * voor dezen een bondel van zinſpreuken, en zinnebeelden, uit verſchei-

* *Maart en April* 1695.

ſcheide gedenkteekenen by een geſtapeld, hier komt hem in dit herdrukte werk de geheele wereld zinnebeeldelijk voor, zoo men het opſchrift mag gelooven.

Ik ſprak toen van de leden, die tot een zinnebeeld vereiſt worden, omme kortelijk iemand, die 't niet wiſt, te doen begrijpen, wat door een zinnebeeld verſtaan word: maar of iemand daar aan zijn luſt niet geboet had, dien noodige ik tot het bezien van dit groot gebouw, met een galery geſtigt; waar in afgeſchetſt is, alles wat tot de natuur en wijze van een zinnebeeld te maken behoort; gelijk als de woordoorſpronkelijkheid en oudheid der zinnebeelden: wat een heldenzinnebeeld is, en de, vorm of 't lichaam, en het opſchrift, van 't zelve: eindelijk de zinnebeelden van mindere perſoonaadjes.

Deze en andere zinnelijkheden zijn van *Paulus Jovius*, *Scipio Bargalius*, *Herkules* en *Torquaat Taſſo*, *Paulus Arezius*, *Joan Ferrus*, en *Emanuel Theſaurus* uitvoeriglijk verhandeld, waaromme ik my hier andermaal niet zal inlaten.

Ook is de ſtoffe van zoo groot een werk al te wijdloopig, dan het beſtek eenes uittrekſels zoude konnen vatten: zoo dat my raadzaamſt dunkt, alleen het volgende aan te teekenen.

De twee ſtukken, in welke deze ganſche zinnebeeldelijke wereld gepakt is, beſlaan vijf en twintig boeken, het eerſte dertien, het laatſte twaalf.

In het eerſte ſtuk ziet men zinnebeelden, en zinſpreuken uit *natuurlijke lichamen* opgezet, of

of verklaard, by voorbeeld uit hemelsche dingen, hoofdstoffen, goden, menschen, vogelen, viervoetige beesten, vissen, slangen, en venijnige dieren, gekorve, boomgewassen, kruiden, bloemen, gesteentens, en bergstoffen.

In het tweede pralen zulke, die genomen zijn uit *konstiglijk gemaakte lichamen*, gelijk als kerktuig, huiscieraad, gebouwen, handwerkstuigen, speelgereedschap, boekstaven, scheepstuig, wiskonstige werktuigen, krijgsgeweer, zangkunstig- en boerengereedschap; voorts allerley tommeling, dagelijks in handen komende.

Alle welke dingen voor aan den ingang van het eerste stuk in zes talen, Latijn, Hoogduits, Italiaansch, Fransch, Spaansch, en Neerduitsch (dog 't laatste hier en daar zeer mager) op een ry gemeld staan.

Daar by vind men een lijst der Schrijvers, gedrukte, en ongedrukte, die de leden van dit lichaam uitmaken.

De lust der lezers kan opgewakkert werden door de overal ingelaste Latijnsche en Italiaansche vaarzen, hoewel ik de Italiaansche nergens vertaald vinde.

III. HOOFDDEEL.

Romanorum *Triumphus* solennissimus, quo Ceremoniæ, Vestitus, Currus, aliaque, quæ ad honorem hunc summum requirebantur ornamenta & antiquitates illustrantur, opera & Studio *Johannis Nicolai.*

Dat is:

De zeer statige Zegepraal der Romeinen, *waar in de Plegtigheden, Kleedy, Wagen, en andere zoo cieraden als oudheden, die tot deze hoogste eere vereist wierden, worden opgeheldert door* Johannes Nikolai. *Te Frankfurt aan den Meyn by de Wed. van* Herm. van Sanden 1696. *in* 12. 11 *bladen. Men vind ze by* Antony Schouten *te Utrecht.*

WY bezagen in Snoey-en Grasmaand van 't loopende jaar met dezen Schrijver, die ons voor de tweedemaal in de Boekzaal voorkomt, *den rouw der Grieken*, en daar uit des Mans geleerde naarstigheid in 't nasporen en uitschrijven der oudheden, zonder welker kennisse men geen Griekſche of Latijnſche schriften met vrugt kan lezen.

Een andere proef zijner belezenheid geeft hy ons hier met een beknopte vertooning van die allerplegtelijkste plegtigheid, by de Romeinen TRIUM-

TRIUMPHUS geheten, waar van daan het half Duitſch geworden woord *Triomf* komt; ik meine de Zegepraal, of Zegeviering, met welke de Roomſche Veldheeren en Keizers, in erkenteniſſe van hunne dapperheid, tegen de vianden betoond, en wegens het behalen van aanmerkelijke overwinningen, wierden verheerlijkt.

Hy onderzoekt voor af den oorſprong van 't Latijnſche naamwoord * *Zegepraal*, en van 't werkwoord, † *Zegepralen*, en zegt dan kortelijk wat, en hoe velerley, het gemelde Zegepralen oulinks geweeſt is.

De Raad en 't Volk van Roome liet deze allerzwierigſte Staatſy aanrigten op tweederley wijze, de *grootſte*, of een *mindere Zegepraal*. De grootſte, eigentlijk TRIUMPHUS gezegd, beſtond hier in, dat een Veldheer, die een wigtige verovering had gedaan, of een groote overwinning bevogten (in dier voegen, dat 'er weinige van zijne ſoldaten geſneuveld, maar in tegendeel veel viandelijk bloed vergoten, en vele gevangene gewond waren) als een andere Jupiter met een rijksſtaf in de hand, en een koſtelijken rok aan 't lijf, op een wagen of Zegekoets met vier witte paarden getrokken in en door de ſtad wierd gevoerd; voorts met zoodanig een ſleep, als vervolgens by ſtukken zal gemeld worden. De mindere Zegepraal, welke men OVATIO noemde, was, wanneer een Veldheer, tot roem van een kleiner of min gewigtiger overwinninge, tegen de vianden bevogten, te voet ging, of op een paard na 't Kapitool reed, gekranſt met een Myrten-tak om zijn

* Triumphus. † Triumphare.

zijn hoofd, en van juichende krijgsknegten verzeld. Dionys de Halikarnaſſer zegt, dat met deze *Ovatio* zelfs die gene vereert wierden, die, al hadden ze geen zege op de vianden behaalt, nogtans, na een onverſchrokke dapperheid in 't vegten betoond te hebben, met het uiterſte gevaar de geheele nederlaag van hun leger ter naauwer nood ontkomen waren.

Het gewaad van den Veldheer, die de eere der mindere Zegepraal genoot, was ook merkelijk minder pragtig, dan die, welke in een volſlage *Triomf* (dit woord mag ik voor de grootſte Zegepraal gebruiken) van den Veldheer gedragen wierd; en hy had geen rijksſtaf in de hand. De Heer Nikolai beſchrijft, * waar in het verdere onderſcheid tuſſen de groote en kleine Zegepraal gelegen was.

De groote *Triomfen* waren te land, of te water, dat is, *Land-* of *Scheepstriomfen*. *Landtriomfen* wierden wederom verdeelt in triomfen, welke of *in 't leger*, of *in de ſtad*, of *op den Albaanſchen berg* gevierd wierden; en we leeren daar omtrent, eerſt de ſlagtoffers, ten tijde der Zegevieringe, namentlijk of het woord *victima* [ſlagtoffer] niet wel van *victoria* [oververwinning] komt, als zijnde eigentlijk een offer, dat na de verkregen overwinning geſlagt wierd: daar na hoe de Zegevieringen in ouder en later tijden onder de krijgsknegten afliepen.

Als de Schrijver den inſteller en de plegtigheden der groote *Land-triomf* heeft opgehaalt, en met onderſcheid aangewezen, hoe verre men

* Cap. 3.

men Romulus of Tarquinius Priſcus voor den zelven moet houden, ſpreekt hy ook van *Jupiter Feretrius*, van het toewijden der geplonderde wapenen aan de Goden, en van den edelmoedigen beuit, *ſpolia opima* genoemd: ik zwijge het oprigten der Zegezuilen, [*Tropæa*] en hare opſchriften; welke derzelver ſtoffe en opſchikking was; hoe ze aan Jupiter, of eenig ander God, toegeheiligd, en hoedanige eerenbeelden op zekere plaatſen geſteld wierden.

Men voerde de zegepralende Veldheeren op een vergulde wagen, van vier witte paarden getrokken (zoo als ik terſtond gezegt hebbe) gevolgd van overwonne vianden, die ketenen en boeyen aan hunne halzen torſten. Voor uit gingen de Raadsheeren, en geleiden hem op 't Kapitool, in den tempel van Jupiter, van waar ze, een witten Stier geſlagt hebbende, met de zelve ommegang-ſtaatſij weder na huis keerden. De Zegepraler droeg een kroon op 't hoofd, die, na verloop van tijd, als Roomen in weelde zat, van goud gemaakt, en van een ſlaaf, achter hem op de Zegekoets ſtaande, boven zijn hoofd wierd gehouden. Het krijgsvolk, dat de wagen omringde, droeg ook Lauwertakken, en kranſſen. Voeg hier by een deel Cyter-en Fleuitſpelers, alt'zamen meê gekranſt, en triomf-deunen neuryende.

Nu leert ons de Heer Nikolai, welke aanzienelijke ampten iemand alvorens moeſt bedient hebben, eer hem de *Triomf* wierd toegegewezen; welke redenen een *Triomf* wederhielden, of voortgang deden nemen; wie dezelve eiſte, of niet begeerde.

Wanneer de Veldheeren een voortreffelijke overwinning hadden bevogten, waren ze gewoon, brieven, met Laurier omwonden, aan den Raad te zenden; een teiken der blijde mare. Voornamentlijk zonden zy die brieven, om daar door de eere te verwerven, dat 'er voor af bedeſtonden en dankzeggingen over de Zege mogten aangeſtelt werden: ook wel de *Triomf*.

Geen Veldheer mogt de Zegepraal verzoeken, dan alleen buiten de ſtad. Hy mogt, zegge ik, niet in de ſtad komen, maar de Raad vergaderde gemeenlijk in den tempel van de Krijgsgodes, op 't veld van Mars, en hoorde daar het verſlag der bedrevene zaken. Dan verzogt hy de Raadsheeren, *dat zy bevel willen geven, om tot roem van zijn braaf bedrijf* (of *ter zake van dat hy 't Gemeenebeſt dapperlijk en gelukkiglijk bedient had*) *den onſterffelijke Goden te laten eere bewijzen, en hem overwinnaar Zegepralende binnen de ſtad te laten voeren.* Daarenboven wierden d'er eenige heilige dagen ingeſtelt, in welke men vrolijk was, en de kerken ging bezoeken.

Op den Triomf-dag, by 't raadslot vaſtgeſteld, liet de Veldheer zijne ſoldaten by een roepen, en deelde in zijn Triomfgewaad verſcheide krijgsſchenkaadjes uit. Hy ſtond op een veldheerlijke ſtandplaats, ſommige bedankende, prijzende, of de heldendeugd van anderen breed uitmetende. Onder deze giften, zoo van armringen, ketenen, als ſpieſſen, hebben byzonderlijk de kranſſen of kroonen alhier hare uitvoeriger beſchrijvinge.

Zoo als hy zegepralende Steêwaart in zoude rijden, deed hy een offerhande aan sommige goden: voor al aan Jupiter den *Overwinnaar*, die ook den naam van *Jupiter den Kapitoliner* of *Standhouder* voerde. De Schrijver brengt hier toe een zeker fraay opschrift by, dat te Grieksweissenburg is.

JOVI STATORI VICTORI M. ULP.
NERVA TRAJANUS
CÆSAR VICTO DECEBALO DOMITA
DACIA VOTUM SOLVIT.
ASPICE ROMULE PATER.
GAUDETE QUIRITES. VESTRA ISTA
EST GLORIA.

Beduidende

Ter eere van Jupiter den Standhouder,
den Overwinnaar,
heeft M. Ulp. Nerva Trajanus,
na dat hy Decebalus overwonnen,
en Dacië t'ondergebragt heeft,
zijn belofte voldaan.
Zie gy het aan, o Vader Romulus.
Verblijd u, o Romeinen,
Deze roem is de uwe.

Het aanhangsel van de slagtoffers zelve, en al haren omslag is niet min nut te weten, als vermakelijk te lezen.

Zoo begon dan de *Triomf*, of Zegepraalviering van het veld van Mars af, alwaar het overwinnend leger, van hare krijgstogt wedergekeerd, halte maakte, tot aan de Triomfpoort, door

welke de Zegepraler ſtond te rijden. Ondertuſſen was al de borgery vrolijk, en kleedde zig in 't wit, om over al omtrent de renbaanen, marten, en andere plaatſen van de ſtad deze plegtigheid te zien; ſommige op houte zolderingen, of ſtellaadjes, daar toe gemaakt.

Straten, en wegen, en kerken, en kapellen waren met bloemen en reukwerken begeurd: altaren zelve met velerley loof en laurieren bekranſt. De bloemen waren meerendeels Rozen, Lelien, Violen, Ridderſporen, Hyacinthen, en vele andere, die reuk geven.

† De ganſche Vroedſchap [of Raad] quam van hellebardiers beſtuwd den Veldheer tot aan des Stads poort te gemoet, met de Tempelvoogden, Outerknapen, en al den Adel, wagtende daar een kleine poos, tot den juiſten tijd der inhalinge, als alle de eerteikenen en cierſſels waren klaar gemaakt. Dan volgden de Bazuin-Fleuit- of Pijpſpelers. Achter deze wierden gedragen Elpenbeene of kopere tafereelen, Beeltenissen, houte Toornen, afbeeldingen van veroverde Steden, Sterktens, Bergen, Rivieren, Moeraſſen, Zeen, en diergelijke vertooningen meer.

Zoo zegt ons ‡ Tacitus, dat in de Zegepraal van Ceſar Germanikus over de Cheruſcen, en andere volken, die aan de Elve wonen, ten toon gevoerd wierden beuit, gevangene, afbeeldingen van gebergtens, rivieren, en veldſlagen. Daar op ſpelen ook de vaarzen van Ovidius, en Propertius, in deze verhandeling aangehaald. Men zag 'er ook wapenen, den vianden

† C. 16. p. 154. ‡ Annal lib. 2.

den ontnomen, wagens met beuit geladen, ſtandaarden en andere krijgsteekens, niet opgeregt, maar nedergebogen. Deze waren verzeld van een nieuwen rang mannen, die Zegekranſſen droegen. Achter welke voortgeſleept wierden allerley ſtormtuigen, muerbrekers, ſcheepsſnuiten van veroverde ſchepen, zeiſſenwagens, ſchilden, kopere, zilvere, of goude draagzetels, beelden, pijlkokers, zwaarden, en ſchichten. Voorts quamen eenige duizende mannen, die in zilvere vaten goud en zilver gelddroegen. Daar na wederom andere bazuiners, die ſterk opbliezen, met vijftig, honderd, of meer of min Oſſen, na dat de Zegepraler rijk was: welke met vergulde hoornen, offerbanden en kranſſen van zekere welopgequikte outerknapen ter ſlagtinge geleid wierden. Somtijds quamen ook op hun rang ettelijke Olifanten, den overwonnen volkeren ontnomen, zelfs Tigers, en andere wreede wouwdbeeſten, Wijders volgden de wagens, het geweer, Vorſtelijk hulſſel, kroonen en kranſſen, daar op gelegd. Naaſt daar aan gingen de overwonne viandelijke Koningen, en Veldheeren, ſamt derzelver zonen, broeders, dochters, en bloedvrienden, die al weenende voor den dag quamen, en met boeyen om den hals bezwaard. Dus zegt onze Nazo

Vincula captivos Reges cervice gerentes
Ante coronatos ire videbis equos.

Dat is,

Gy zult de Koningen met boeyen zien belaên
Om hunnen nek, en voor gekranſte paarden gaan.

Gevangene Koninginnen, en andere groote Me-vrouwen wierden somtijds op dezelve wijze te pronk geleid. Zoo leest men dat Aureliaan de Oostersche Koninginne Zenobia gekneveld in Triomf gevoert heeft; dat Diokletiaan, over de Persen zegepralende, hunnen Koning Nar-ses met zijn vrouw, zusters, en kinderen voor den wagen liet slepen. Ja Plutarchus verhaalt, dat Pompejus niet alleen den Koning Tigranes, en zijn zoon, met wijf en kinderen, maar ook Sosima, Tigranes huisvrouw zelve, den Jood-schen Koning Aristobulus, Mithridates zuster, en hare vijf kinderen, met nog een sleep van Scytische wijven, *enz.* in zijn Zegestaatsij ver-toont heeft. Achter deze traden de krijgsge-vangene, en men zag de kranssen, die den Veld-heer van de wingewesten vereerd waren, sta-tiglijk gedragen. Eindelijk verschenen weder-om eenige hellebardiers, bijlen-en bondelendra-gende dienaars, alle gelaurierd, en besloten met Wierook, en vele andere reukwerken, waar me-de deze hoogstatelijke plegtigheid begeurt wierd. Het allerlaatste was een zekere toebereide pot-semaker in een lang kleed, die met zijne gebaar-den en fratsen de aanschouwers aan 't lachen hielp, of een toegemaakt wijdgapend beeld met groote tanden, *Manducus*, of van een oud snap-pig dronke wijf, *Citeria* geheten, zoo † Alexan-der ab Alexandro vertelt, schoon andere Schrij-vers ontkennen dat een van deze drie spottelijke vertooningen ooit in de Zegepralingen gebruikt wierd, maar wel een persoon, die de overwon-nene smadelijk toesprak.

Eer

† Genial. dier l 6.

Eer we nog eens nader met den Heer Nikolai tot den zegepralenden Veldheer zelf komen, moeten we weten, dat voor hem ook ſtaande beelden wierden opgerigt, en Triomfpoorten.

Deze Triomfbeelden waren den Zegepraler verbeeldende, of op een paard, of op een wagen gezeten; waar van daan de eerſte *Statuæ equeſtres*, d'andere *Curules* genaamd zijn, de laatſte gemeenlijk met twee, vier, of zes paarden voorzien. Ze wierden niet alleen opgerigt, maar ook wel in den ommegang omgevoerd. Byzonderlijk roemrijk was het, de geplonderde beeltenisſen der verwonne Koningen en Veldheeren ten toon te dragen. Lukullus voerde in zijn Triomf een gulde beeltenis van Mithridates, en Scipio d'Afrikaner liet het beeld van Syphax omdragen. Behalven dit alles, en de gezeide afbeeldingen, waren d'er nog verſcheide andere, dewelke niet naar 't leven (van hoedanige hier voor geſproken is) Steden, Bergen, en Stroomen verbeeldden, maar zulke, die met menſchen-beelden wierden vertoont, en gelijk als onder de voeten der Overwinnaars nedergeworpen, of in eenige andere geſtalte van ootmoedigheid verſchenen. Niet anders moet men d'oude Schrijvers verſtaan, als ze Landen, Zeen, en Vloeden met menſchelijke gebaarden afmalen: Germanje met neêrhangende hairen geboeid, en haar hals uitſtrekkende, by Ovidius; Karthago in Scipioos Triomf ootmoedig de handen uitſtekende, by Silius; de Rijn gevangen, en met zijn hairen de hoef van Domitiaans paard dekkende

de by Statius; den Oceaan gevangen by Florus, *enz.*

Van de Triomf-of Zegebogen komen ons voorbeelden te voren omtrent Veldheeren, die uitheemſche volkeren en geweſten verovert hadden. Ze worden in 't Latijn *Arcus*, ook wel *Fornices* genoemt. Tacitus gewaagt van de Triomfbogen, en bygevoegde Standbeelden, die ter eere van Germanikus en Druſus om hunne beroemde daden in 't Ooſten uitgevoerd, te Roome wierden opgerigt: Suetonius van de menigte, die de dwingeland Domitiaan tot zijn's zelfs eere alomme liet ſtichten.

In de perſoon van den Zegepraler zelf hebben we eerſt te letten op zijn kleedy, en cieraad. Zijn opperkleed was purperverwig, met goude beelden doorweven: en dit droeg, behalven de verſcheide * benamingen in 't Grieks, ook by de Latijnen den naam van *veſtis palmata*, om dat 'er palm-loof, als het zekerſte zinnebeeld van overwinninge, was ingeweven, dog 't welk ſommige van d'andere uitdrukkelijk onderſcheiden. De Lauwertak, hem om zijn hoofd gevlogten, was een geheel andere, als welke hier vorens gezegd is, dat van goud, en met geſteente ingeleid, door een ſlaaf hem boven 't hoogd getild wierd. Voorts waren alle, die den ommegang bywoonden, en al het tuig, dat gedragen wierd, met Lauwer beſteken, en omwonden. Men leeſt ook van witte Zegepraal-kleederen, en Palmtakken, in dien ſleep gebruikt. De

* *Men zie behalven* Silius Italicus, *en andere Latijnſche Dichters*, Dio Caſſius l. 63. Appian. in Punic. Dionyſ. Halicarn. l. 3.

De laatſte aanmerking is over den ring, aan, en ſcepter in de hand des Zegepralers, en over de roode kleur, waar mede hy beverwd was.

Veel malen komt ons voor, als of de Triomfeerders op goude wagens ſtonden; maar laat ons dit liefſt niet nemen voor wagens, die klinkklaar goud waren, maar koſtelijk met goud ingelegd, en vercierd; gelijk ook doorgaans met yvoor, en beelden van goud en zilver opgeſchikt. De paarden waren wit, en toen deze al te gemeen wierden, ſpande men daar Olifanten voor.

Ook hadden de triomferende Veldheeren ſomtijds hunne kinderen en lievelingen by zig op den Zegewagen; dog Paulus Diakonus bedriegt zig, als hy ſchrijft, dat Veſpaziaan en zijn zoon Titus de eerſte waren, die op eene wagen triomfeerden.

Lang voor Veſpaziaan had men gezien, dat 'er meer op zaten; en de geleerde Onufrius heeft den dwalenden Diakonus, zonder andere reden, gevolgt; daar we uit Jozefus duidelijk leeren, dat Veſpaziaan voor uit reed, en Titus achter hem volgde. Dit beveſtigen de oude penningen, die Veſpaziaan altijd alleen verbeelden.

Het geſpeel en gezang der bekranſte ſpelers en zangers vermeerderde de blijdſchap. De ſoldaten zongen triomfliederen, en, behalven het gewone *Io Triomf!*, ook niet zelden ſchimpen ſpotdeuntjes op hunne Veldheeren, die in zulk een algemeene vreugdetijd zoo naauwhoorende niet waren. Staaltjes daar van levert ons Suetoon in Julius Ceſars leven, die de ge-

leerde kennen. Ik zal ze hier niet naſchrijven, als te vuil zijnde, maar liever dat van Ventidius Baſſus, die, voor dezen zeer gering van afkomſt, en met muilezels te verkoopen zig erneert hebbende, daar na tot hoog bewind van zaken gekomen, over de Parthers, van hem in drie veldſlagen verwonnen, zegepraalde. Het ſchimpgezang, dat het krijgsvolk, geduerende zijn inhaling, liet hooren, luidde aldus,

Concurrite omnes augures, aruſpices,
Portentum inuſitatum conflatum eſt recens,
Nam qui fricabat mulos Conſul factus eſt.

Dat is,

Kijkt uit, loopt toe, gy Wichchelaren,
Nieuw wonder zal u wedervaren.
Die onlangs nog moeſt Muilen krouwen,
Dien kunt gy Burgervoogd beſchouwen.

Voor 't laatſte ſchrijft de Heer Nikolai van de draagtuigen, waar op de velerley blijken der overwinningen en zegevieringen gedragen wierden, in 't Latijn *fercula* genoemd. Dus zien wy den Zegepraler tot aan de trappen van 't Kapitool gereden (daar het grootachtbaar gezelſchap van Stads Overheid hem verwachtte) en uit zijn Triomfwagen in den Tempel van Jupiter gaan, hebbende alvorens van de meêgeſleepte gevangene ſommige of 't leven of de vryheid geſchonken; ſommige na den kerker laten leiden, en met de dood ſtraffen.

Op 't Kapitool ſlagtte men een witten Os, en

en de Zegepraler (die, op zijn Triomfkaros ſtijgende, deze woorden had geſproken,

DII, NUTU ET IMPERIO QUORUM NATA ET AUCTA EST RES, ROMANA, EANDEM PLACATI PROPITIATIQUE SERVATE.

Beduidende

Gy o Goden, door welker beſtier en gebied het Roomſch Gemeenebeſt geſproten en vergroot is, bewaart dog het zelve met gunſt en gewilligheid.)

ſprak nu, in 't Kapitool getreden, deze beê

GRATIAS TIBI JUPITER OPTUME MAXIME, TIBIQUE IUNONI REGINÆ, ET CÆTERIS HUJUS CUSTODIBUS HABITATORIBUSQUE ARCIS DII, LUBENS LÆTUSQUE AGO, RE ROMANA IN HANC DIEM ET HORAM PER MANUS QUOD VOLUISTI MEAS, SERVATA, BENE GESTAQUE, EANDEM ET SERVATE, UT FACITIS, PROTEGITE PROPITIATI, SUPPLEX ORO.

Dat is,*

Ik danke u, zeer goede zeer groote Jupiter, en u Koninginne Juno, en u o andere Goden en Bewoonders van deze Veſting, van ganſcher harte, en met vreugd; om dat, gelijk gy l. gewilt hebt, de

* Roſin. lib. 10.

de Staat van Roome tot dezen dag, en tot dit uu toe door mijne handen behouden, en voorspoediglijk gehandhaaft is. Nu is mijne ootmoedige bede dat gy dezelve ook nog bewaart, gelijk gy doet, en gunstiglijk beschermt.

Daar na offerde hy zijn krans, zoo wel de goude, als de Lauriere, aan Jupiter op; en alles met een overdadigen slemp, daar het volk de smeer van had, besloten zijnde, wierd de zegepraler weêr met staatsij na huis geleid.

IV. HOOFDDEEL.

Historia trium GORDIANORUM.

Dat is,

De Historie der drie Gordianen. *Te De venter by* Albert Fronten 1697. *in 8 5 bladen en een half met penningprinten.*

KEnners van talen en oudheid, zoo haast al zy den naam van den Schrijver dezer bla den verstaan, zullen zig verzekerd houden, da ze niet iets gemeens behelzen: want wie ken den geleerden arbeid van den Wel-edelen Groot Achtbaren Heere *Gisbertus Cuperus* niet?

Dezen zoo aanzienelijken Hoofdman in ' gemeenebest der letterwijze gelustte het me zuivere blijken uit de historien en Oudheids kunde aan te toonen, dat 'er niet meer dan drie *Gordianen* op den lijst der Roomsche Keizers en Cesars bekend zijn: strekkende tot wederleg ging

ging van zekeren anderzins geleerden Fransman, die onlangs te Parijs een geschrift liet uitgaan, getiteld *l'Histoire des quatre Gordiens, prouvée & illustrée par les Medailles.* [Historie der vier Gordianen, met gedenkpenningen betoogd en opgehelderd].

De gemelde Fransche Schrijver beweert daar inne, tegen alle de gene die tot nog toe maar van drie *Gordianen* geweten hebben, dat er vier, zoo Keizers, als Cesars, geweest zijn; namentlijk. I. Den ouden Gordiaan, Onder-Gezaghebber van Afrika. II. Zijn zoon, beide Afrikanen. III. Des laatstens zoon, dien de Vroedschap Cesar maakte, toen de Grootvader en Vader te Roome Keizers wierden verklaart, en de verkiezing, die in Afrika gedaan was, goed gekeurt. IV. Gordiaan, by genaamd *pius*, of de vrome, des oudsten dogters zoon, die Cesar wierd, als Balbijn en Pupieen ter Keizerlijke ontzachelijkheid stegen, en, als die beide het volgende jaar den moorddood stierven, voor Keizer wierd uitgeroepen.

Een Hollander, die geen Grieks of Latijn verstaat, kan van die drie het beknopt verhaal van den vertaalden Herodiaan lezen. Kapitolijn, een Latijnsch Schrijver, gewaagt nadrukkelijk van *drie Gordianen*, als hy zegt, * *dat 'er geen twee (gelijk sommige onervarene Schrijvers spreken)* maar drie Gordianen *geweest zijn; dat volgens getuigeniße van den Griekschen Historiy-schrijver Arrianus, en Dexippus, ook een Griek, die wel kortelijk,* dog naar trouw, *alles vermeld hebben.*

't

* Cap. 2. *Gordian.*

't Zoude wat vremds zijn, daar kort na de tijd der Gordianen een geschil over derzelver getal ontstond, (sommige willende dat 'er maar twee, andere dat 'er drie geweest waren) dat niemand van vier Gordianen zou gewaag hebben.

Nog nader mag men het getal van drie vast stellen uit de toejuichingen, die de Raad aan hen deed; zoo als ze ons by den zelven Kapitolijn voorkomen; * *Keizers Gordianen! de Goden willen u behoeden. Beide moet gy gelukkiglijk heerschen. Den [jongen] Gordiaan, de kindszoon [van den oudsten] geven wy het Schoutschap. Dien kindszoon van Gordiaan zeggen wy het Borgermeesterschap toe. Die kindszoon van Gordiaan willen we dat Cesar genaamt werde. [Ja] dat [die]* DERDE *Gordiaan het Schoutschap aanneme!*

Waren d'er *vier Gordianen* geweest, waarom zou de Vroedschap niet een woord van de vierden gerept hebben? te meer, als hy, naar 't zeggen van den Franschman, te Roome, en de derde, hier vermeld, in Afrika by zijn Vader en Grootvader was, zijnde die, volgens zijn stelling, een wicht van vijf of zes jaren: maar Gordiaan, bygenaamd Pius, omtrent veertien jaren oud, als hy Vorst verklaard wierd: zoo als men † by dien uitvinder der vier Gordianen leest.

Daarenboven, by aldien de aangehaalde woorden van Kapitolijn *die kindszoon van Gordiaan willen we dat Cesar genaamt werde!* moesten verstaan werden van eenen anderen Gordiaan

* *In Maximin.* c. 16. † P. 98.

diaan, als Gordianus Pius, zonder dat hy in deze toejuichingen gemeld word; zoo volgt, dat die vierde Gordiaan teffens met de waardigheid van Cesar Schout wierd, 't welk geenzins waarschijnelijk is. Gansch niet. Hy was die derde Gordiaan, die te Roome leefde, aan wien de Raadsheeren 't Schoutsampt vereeren, wien ze Burgermeester maken, en wien ze eindelijk wenschen tot Cesar te zien verkoren.

Is dat geen bewijs genoeg, om te toonen dat 'er maar *drie Gordianen* geweest zijn, laat ons hooren het getuigenisse van Vulkatius Terentianus, een Schrijver, die in der Gordianen tijden leefde, en hunne daden te boek sloeg. Deze is de man, uit wien de meergemelde Kapitolijn dus aanteikent. † *Zekerlijk ik hebbe geoordeelt hier in te lassen 't welk by Vulkatius Terentianus, die de historie van zijn tijd heeft geschreven, wonderlijk schijnt: want hy zegt, dat de* OUDE GORDIAAN *van wezen Augustus zoo geleek, dat hy zijn stem, en manieren, en lijfsgestalte scheen te verbeelden:* dat DE ZOON *na Pompejus zweemde, schoon men zegt, dat Pompejus niet vet van lichaam was: en dat de* KINDSZOON, *wiens beeltenissen wy nu nog zien, van wezen was als Scipio d' Asianer.*

Al was uit andere geschichtschrijvers geen meer overtuigend bewijs te halen, hier alleen kan men zien, dat 'er maar drie Gordianen zijn geweest, en dat 'er een vierde nimmer geweest is, als in de herssenschildery van den verruftigen Fransman.

Van

† *Capitol. in Gordian.* c. 21.

Van deze drie Gordianen was de Vader 80, en zijn zoon 46 jaren oud (beide Afrikanen gezegd) als zy in 't jaar na de bouwing van Rome 991 Keizers wierden. De zoon sneuvelde in een veldslag by Karthago, op welke mare de vader zoo mistroostig wierd, dat hy door de strop zijn leven eindigde. De derde Gordiaan, of Gordianus Pius, geboren uit den jongsten van de twee gezeide, of uit de dogter van den oudsten (zoo andere willen) wierd, ten tijde als Balbijn en Pupieen Keizers gemaakt wierden, met den eernaam van Cesar verheerlijkt, en na hun dood Keizer verklaart.

De hooggeleerde Heer Cuperus, hebbende beknoptelijk de historie der Gordianen uit Griekſche en Latijnſche Schrijvers uitgepluisd, en overwogen, waar henen de gevoelens van andere later Oudheidskenners hellen, dewijl hem de waarheid van dat 'er maar drie Gordianen geweest zijn van alle kanten meer en meer toestraalt; gaat verders de vijf drangredenen, die de Fransman, tot grondvest zijner ongehoorde stelling, meerendeels uit oude penningen, gebruikt, omstandiglijk onderzoeken. Hy wederlegt ze voor de vuist, en met dezelve behulpselen, waar van de maker van den vierden Gordiaan zig bedient heeft. De penningen en opschriften worden ter toets gebragt, en de Schrijvers, zoo oude als nieuwe, ter verklaringe van de verhandelde zaak aangehaalt: uit alle het welke men zeer lichtelijk kan op maken het besluit van dat des Franschen Schrijvers bewijzen geen goeden grond hebben.

Iemand, die dezer letterheiligdommen niet

onbe

onbedreven is , zal met geen minder vermaak, als 't welke hem de gezeide verhandeling, moet aanbrengen , nog eenige bladzijden lezen waar in de Heer Cuperus sommige zaken, die de Schrijver der vier Gordianen onder andere ter neêr stelt , geschichtkundiglijk polst, en aan het oordeel van zijn 's gelijke, dat is, door en door belezene mannen, bevolen laat. Een zeer fraeije oeffening , en der naspo inge waardig , om dat de historie dier tijden daar uit word opgeheldert. Onder deze is de † vraag , of Balbijn en Pupieen maar een jaar geheerscht hebben, dan of zy het tweede jaar hunner regeringe zijn ingetreên.

't Slot is des aanzienelijken Schrijvers rekkelijke betuiging van zijn oordeel om een beter te geven : en gelijk hy in zijnen opdragt aan den weledelen wijdberoemden en wijzen Ezechiel Spanheim , Prins der oudheidskenners dezer eeuwe, rustiglijk aanhoud, dat het hem gelieve zijne gedagten over deze historie der drie Gordianen mede te deelen ; alzoo verzoekt hy aan 't einde van dit vertoog den geleerden Schrijver der vier Gordianen , dat hy deze zijne vryheid ten goede wil nemen , en gelooven, dat hy niet uit berispzugt met hem in 't strijdperk is getreden, maar alleen om de waarheid der historie te kennen, en op dat geleerde vernuften , byzonderlijk hy Fransche Schrijver zelf, zig met deze stoffe nog wat mogen oeffenen , en de zake naarstiger dan van hem gedaan is ondertasten.

† P. 67.

V. HOOFDDEEL.

Verklaring over de Wonderwerken JEZU CHRISTI, *waar in de woorden van yder Wonderwerk worden geopent, en haar einden en oogmerken op een schriftmatige wys betoogt, door* Theodorus Antonides, *Predikant tot Westerwytwert, en Menkeweer. De tweede druk, door den Auteur vermeerderd en verbeterd. Te Leeuwarden by* Gerardus Hoogslag 1697. *in* 4. 83 *bladen.*

IK denke niet, dat eenig lezer van my zal vereissen de verklaring van het woord Wonderwerk, by velen in Onduits *Mirakel* genoemd; dewijl geen Christen de Wonderdaden, die wy in d'Euangelische geschiedenissen beschreven vinden van Christus uitgevoerd te zijn, anders kan verstaan, als voor zoodanige werkingen die, alle menschelijke vermogens te boven gaande, onwedersprekelijke bewijzen van goddelijkheid geven.

Deze gaat de Heer Antonides, met wien schriften wy meermalen, en nog de twee jongst ledene maanden, onze Boekzaal hebben opgeciert, godgeleerdelijk verklaren, volgens den rang, zoo als ze ons in de gemelde Euangelien voorkomen, tot eere van onzen Heiland, tot versterking van ons geloof, en tot opening van de geheimen des Goddelijken Woords; overstappende nogtans het wonder, 't welk Augustijn voor 't grootste houd, te weten des Za

ligmakers geboorte uit een Maagd, nevens eenige andere wonderlijke gevallen, en Goddelijke werken, die omtrent Zijn geboorte en kindsche jaren geschied zijn.

'k Wil zeggen, hy heeft de voornaamste Wonderwerken verkoren, die Christus bedreef, toen hy voljarig was, en zijn ampt openbaarlijk bediende; teffens ook eenige, die by zijn dood zijn voorgevallen: zoo dat dit bestek wat verder word uitgezet, als tot de wonderen, die Hy in 't genezen der kranken verrigt heeft; namentlijk deze.

1. Jezus verandert water in wijn.
2. Doet een groote menigte Vissen vangen.
3. Geneest allerley ziekten in 't gemeen.
4. Geneest een blind geboren.
5. Opent de ooren van een doove.
6. Doet een stomme spreken.
7. Doet een kreupele wandelen.
8. Reinigt een melaatsche.
9. Geneest een kranken.
10. Geneest een waterzugtige.
11. Werpt duivelen uit.
12. Geneest een maanzieke.
13. Verwekt een doode.
14. Spijst 5000 menschen.
15. Doet een visch tol betalen.
16. Bestraft de zee en winden.
17. Wandelt op zee.
18. Doet een vijgeboom verdorren.
19. Doet wonderen geschieden by zijn vanginge.
20. Nog meer by zijn kruissinge.

Het gevoelen van den Heere Antonides is wel in 't algemeen met het gansche Christendom hier in over een stemmende, dat Jezus die wonderen gedaan heeft, om te betoonen dat Hy de Messias was, en om zijn Leere te bevestigen; welke zijne hoogste oogmerken waren: dog hy oordeelt nog byzonderlijk, dat Christus daarenboven eenige ondergeschikte inzigten had, om, naar gelegentheid van tijd, plaats, en omstanders, te leeren, vermanen, bestraffen, of om toekomende dingen te voorzeggen, die bedektelijk door deze of gene wonderdaad wierden afgeschetst. Dat is, de Schrijver houd zig gansch niet vremd van het gevoelen der Oudvaderen, niet zulke, die, gelijk als Origenes, byna alles wat in de H. Schriften staat in een verbloemden zin wilden verstaan hebben, maar van zoodanige, die alle historisch verhaal eerst voor een grondslag stellen, en dan daar op bouwen verbloemde uitleggingen, als waarheden in de zaken der historie begrepen: met een woord gezegd, dat deze historien van de Wonderwerken zinnebeeldig en Profetisch zijn.

In de verklaring van byna yder Wonderwerk word hier aangewezen, dat de Oude Vaderen dusdanig een zinnebeeldige en Profetische beduidenisse in de gezeide Wonderwerken gewoon waren te vinden: met welk gevoelen ook sommige later Schrijvers van meer als eene gezindheid over een komen. Dog om juist met geen menschelijk gezag voor den dag te komen, oordeelt de Heer Antonides, dat deze meining van dat Christus door zijn Wonderwerken zinnebeeldige beteekenissen in 't oog gehad heeft ui

uit de volgende redenen kan bewezen werden.

Voor eerst, om dat Hem zulks ten hoogsten betamelijk was, en zijn wijsheid, mitsgaders deftigheid en grootheid zijner werken daar door betoogt wierd.

II. Om dat 'er zulke nette overeenkomsten tussen de Wonderwerken en geestelijk-beteekende dingen gevonden worden, dat we niet mogen denken, of de Zaligmaker heeft, het eene doende, ook zonderling het ander beoogt: gelijk als by voorbeeld, toen de Heere op de bruiloft te Kana water in wijn veranderde, konde hy op 't oog gehad hebben, dat Hy, den tijd des Ouden Testaments verstreken zijnde, de gewenschte en heerlijke Kerk des Nieuwen Testaments wilde in wezen brengen, en daar in de geestelijke bruiloft vieren; 't welk van * Kornelius Janssenius, een geleerd Pausgezind Schrijver, ook zoo verstaan word.

III. Om dat in vele Wonderwerken derzelver omstandigheden ons duidelijk eenig byzonder oogmerk van Christus schijnen aan te wijzen. Men denke maar eens op het verdorren van den vijgeboom. Hy had zijn Koninklijke intrede ('k spreke met den Heer Antonides) binnen Jeruzalem gedaan, en den Tempel voor een moorders-hol uitgemaakt, onder toejuichinge van *Hosanna de Zoon Davids*; voorts na Bethanien geweken doet hy thans zijn laatsten optogt na Jeruzalem: op weg ziet hy den vrugtontberenden vijgeboom, dien hy doet verdor-

 ren,

* *Niet* Janssenius *de Bisschop van Yperen, naar wiens naam de Janzenisten gedoopt zijn, maar een ander, die de* Concord. Euangel. *heeft geschreven.*

ren; dog niet zonder woorden van opwekking tot aandagt; namentlijk dat zijne leerlingen, 't geloof eens onfangen hebbende, als een mosterzaad, tot den berg zouden zeggen, *werd opgeheven en in de zee geworpen!* Dit wilde, volgens 't gevoelen van onzen Kerkredenaar, niets anders zeggen, dan dat het Jodendom zoude werden uitgeroeit.

Zoo is ook by 't genezen van den blindgeboren uit de redenering des Zaligmakers te zien, dat hy de blindheid der Farizeen wilde doorstrijken; 't welk dat schijnheilig gebroedsel zelf genoeg verstond. Lees *Joan.* 9. *vers* 39. 40, 41.

IV. Om dat Christus ook wel met klare woorden de zinnebeeldige en Profetische beteekenisse van 't Wonderwerk uitlegt; gelijk men dat duidelijk bevind in die groote visch vangst: want als Peter, en Sebedeus zonen daar over verbaasd stonden, sprak de Heiland, *Vreest niet, van nu af aan zult gy menschen vangen* Luk 5. 1. Als of hy zeide; ik hebbe u door deze groote vangst van vissen het vangen van menschen afgeschildert.

V. Om dat de Geest zelf den zin, en de meininge (of zinnebeeldige beduiding) van een Wonderwerk in andere plaatsen van de H Schrift laat bekend maken. Laat ons ons maa erinneren het scheuren van des Tempels voor hangsel: Paulus leeraart, dat dat beteekend de scheuring van Christus lichaam, en de wech neminge van de scheidmuer tussen Joden e Heidenen. *Efez.* 2. 14. *Kol,* 1. 20.

VI. Om dat men ook profetien vind, die

Wor

Wonderwerk en deszelfs zinnebeeldige beteekenisse teffens vervangen. Ten voorbeelde zy de plaats uit Jezaias, * *waarlijk Hy heeft onze krankheden op zig genomen, en onze smarten gedragen.* Dit word by Mattheus gepast op 't genezen van lichamelijke krankheden, maar Petrus verklaart dit † *van 't dragen van onze zonden aan 't hout.* Dewijl het eerste het laatste beduidde.

VII. Om dat op deze wijze eene alomgaande overeenstemming van Profeten en Euangelisten zig te klaarder vertoont.

VIII. Voeg hier by, nademaal het openbaar is, dat Christus was gekomen, niet om zoo zeer een Geneesmeester van lichamen, en Wonderwerker, als om een Zaligmaker van ziel en lijf te wezen; wat was dan billijker, als dat Hy dat in al zijn woorden en werken betoogde, en 't gene daar omtrent in aanmerking quam, beteekende?

IX. Wijders is in de H. Schriften een by uitnemendheid beoogd voorwerp, namentlijk Christus, zijn voldoeninge, Koninkrijk, en goederen, waar op ze doelen. Waarom ook niet in de *wonderwerken*?

X. Daarenboven worden de wonderdaden σημεῖα genaamt, dat is, *teekenen*. Zonder twijffel, om dat ze wonderen zijn, en hare beteekenisse hebben.

XI. Eindelijk Christus openbaarde daar door zijn ✠ *heerlijkheid.* Deze is wel de openbaringe zijner Godheid en Messiasschap, dog te zamen

* *Jez.* 53. 4. † 1. *Petr.* 2. 24. ✠ *Seemeia* Joh. 2. 11.

men gepaard met de openbaring zijner werken, koninkrijk, en goederen, waar mede hy de zijnen vervult. Wanneer nu de *Teekenen* Christus *Heerlijkheid* openbaren, hoe zullen ze dan ook niet openbaren en beteekenen die dingen, zonder welke zijn *Heerlijkheid* niet kan zijn, nogte begrepen werden; en zonder welke de nakomelingen naauwelijks aan Hem konden gedenken?

Zie daar, Christen lezer, des mans onderstellinge tot een grondvest gezet, waar op hy zijn gebouw poogt te voltooijen, volgens 't rigtsnoer van den Bibel, en met kalk van een netovereenbrenginge van de stoffe van een ygelijk wonderwerk met geestelijke en zinnebeeldige, die hy oordeelt, dat daar door beduid worden; dat is, met een woord gezegd, de gelijkheid tussen beide.

Zijn wijze van verklaringe is deze. Hy beziet eerst de textwoorden, die van dit of dat wonder gewagen, en ontvouwt die beknoptelijk, daar ze zig wat zwaar opdoen. Vervolgens toont hy de oogmerken van Christus, zoo groote, en algemeene, als die daar onder geschikt zijn. Voor 't laatste geeft hy eenige korte lessen tot leeringen, en toepassingen.

* Joh. 2. 11.

VI.

VI. HOOFDDEEL.

Eduard Pocockii, linguæ ſanctæ in univerſitate Oxonienſi Profeſſoris regii, Commentarius in Prophetiam Joëlis, e ſermone Anglico nunc primum Latine factus.

Dat is,

Verklaring van Eduard Pokok, *Koninklyken Hoogleeraar in de Hooge Schole van Oxfort, over de Profetie van Joël, uit het Engelſch nu eerſt in 't Latijn overgezet. Te Leipzig by* Thomas Fritſch *in* 4. 1695. 55 *bladen.*

ALle voorzeggingen zijn, zoo lang als de tijd met derzelver vervulling zwanger gaat, duiſter. Daarom vind men doorgaans velerley toepaſſingen; d'een ziet 'er dit, d'ander dat uit; en ſommige uitleggers, al te ſtout in hun ramen, hebben hun zelven ten ſpot geſteld, wanneer de wereld zag, dat de tijd, aan welke zy hunne verklaring ſtiptelijk hadden bepaald, reeds verſtreken was.

Zonder dat ik hier behoeve te ſpreken van de gene, die oordeelen, dat de meeſte boeken der Profeten niets anders zijn als enkele zedeleſſen, toepaſſelijk op den tijd, waar in derzelver Schrijvers leefden; niemand zal loochenen, dat het ligt dan eerſt de duiſtere plaat-

ſen opheldert, als het Profetiſch woord in de vervullinge zelf gezien word.

Een der Profeten, wier ſchriften bezwaarlijkſt haar regte tijd kan gegeven werden, is Joël, die nog tijd nog plaats zijner voorzeggingen noemt, en daarom zeer duiſter gehouden word. Maar zie hier een man, die ondernomen heeft, ons een zeer naauwkeurige verklaring zoo van woorden als zaken te geven, den Heere Eduard Pokok, een der geleerdſte van onze eeuw; man, zegge ik, wiens taal- en oudheidskenniſſe by uitnemendheid onder de letterrijke vernuften beroemd is.

Voor eenige jaren wierd in Holland een voorſlag gedaan van dit deftig werk uit het Engelſch in 't Latijn te vertalen, maar de drukker wierd door andere bezigheden belet, zoo als zeker Godgeleerd Heer, daar over geraadpleegd, my onlangs betuigde, nu heeft Duitſchland dien waardigen arbeid uitgevoerd.

Aan 't voorhoofd van des Heeren Pokoks voorreden, word ons hope gegeven van dat des Schrijvers aanteekeningen over Micha en Malachias ook zullen vertaald worden, want in den Engelſchen * druk zijn deze drie Profeten by een gevoegd.

In de gemelde voorreden geeft de doorgeleerde man ons te verſtaan, wat zijn voornaamſte oogmerk is; namentlijk den waren letterlijken zin dezer gezigten aan zijnen lezer te vertoonen (hoewel hy ook van de Profeetſie zelf, gelijk uit het vervolg zal blijken, zijn oordeel geeft) en dan wel in uit te drukken de regte kragt der Hebreeuw

† *In* fol.

Hebreeuwsche woorden, den eenigen regel, waar na de verklaring moet geschikt zijn.

Eerstelijk bewijst hy dan, dat de Hebreeuwsche text, dien wy nu hebben, van ouds her, zoo voor, als na Christus, onvervalst is bewaart, en besluit daar uit, dat alle vertalingen aan deze moet getoetst werden.

De verschillige vertalingen spruiten niet zoo zeer uit de verscheide lezinge van 't Hebreeuwsch, als wel daar uit, dat, dewijl de Hebreeuwsche woorden, meer als eene beteekenisse hebben, d'een die, d'ander gene in zijn vertaling gebruikt heeft; 't welk met eenige Bibelplaatsen voorbeeldelijk word bevestigt.

Op een doorgeleerde wijze toont de Schrijver den deftigen regel, waar na hy zig geschikt heeft, om de waarheid van een regte vertaling uit te vinden, en de waardy van yder oude overzetting in allerley talen, byzonderlijk van de Syrische en Arabische, en vervolgens ook van de Griekse; waar by gevoegd is een uitweidinge over het gene, dat in de gemelde Griekse overzetting agter *Job* 42. 17 is aangelast (ik meine die breede historie van Jobs wijf en kinderen) en aanwijzinge hoe dat in de Syrische overzetting staat uitgedrukt.

In zijne zeer nette onderrigting wegens de oudheid der Syrische vertaling wil hy, dat de oude, die spraak noemende, door dezelve geene andere als de Hebreeuwsche hebben verstaan, en dat de Syrische en Chaldeesche talen alleen in de klank-uiting verschillen.

Van de Syrische gaat hy over tot de Arabische

ſche overzettingen, die veel later in de wereld gekomen, en velerley zijn. Hy leeraart ons derzelver gebruik, en geeft reden, waarom hy de vertaling van Pagninus, en andere nieuwer Latijnſche Overzetters gebruikt, en op wat wijze hy zig daar van bedient heeft.

Hy heeft om zijn werk te voltooyen niet alleenlijk alle de die overzettingen (dat 's een arbeid!) maar ook verſcheide Hebreeuwſche en Arabiſche woordboeken gebezigt, niet van Chriſtenen, maar van Joden zelve, en in hunne tale geſchreven, welker namen, en waardy hy ons geleerdelijk ter hand ſtelt.

Dat is nog alles niet. By de gezeide hulpmiddelen heeft hy nog gevoegt de Joodſche verklaarders, wier gedagten hy den lezer mededeelt, om dat zy groot voordeel boven andere hebben, als zijnde van der jeugd aan in de grondige kenniſſe der Hebreeuwſche taal onderwezen; waaromme zy ook den Schrijveren, tot het uitvinden van den letterlijken zin ten nutte ſtrekken, uitgenomen in die plaatſen, die de Chriſtenen meinen dat van Chriſtus en zijn rijk ſpreken: want tegen Hem zijn ze, volgens hunne vaderlijke overleveringen, zoo verbitterd, dat zy in dezen deele de Schriften tot hun eigen verderf draayen.

Hebbende ons dan gezegt, welke Joodſche verklaringen hy hoogſt agt, en gebruikt heeft, gaat hy over tot de Chriſten Schrijvers, die over dit boek geſchreven hebben, en geeft reden, waarom die meinigmaal voeten en vademen van den anderen verſchillen.

Nu komen we tot het werk zelf. Wanneer

we uit des hooggeleerden mans onderzoek den regten zin der woorden geleert hebben, en verstaan, hoe Joden en Christenen die overzetten, en waarom zy 't niet eens zijn, zoo wel in dezen Profeet, als in de andere; dan zien we, hoe hy dezelve zoo veel als mogelijk is poogt te vereenigen, om ons eindelijk de letterlijken zin der woorden bloot te leggen.

Deze vastgesteld zijnde, gaat hy wederom de Profeetsien naspeuren. Joden en Christenen hebben, elk op hun rang, hier ook vry spreken. Eerstelijk brengt hy zoodanige te voorschijn, die de woorden eigentlijk, zoo als ze daar ter neder zijn gesteld, opvatten; als, by voorbeeld, *sprinkhanen*, *kevers*, enz, voor zulke dieren als ze zijn, *Egypten* voor Egypten, *Jeruzalem* voor Jeruzalem, enz. en geeft yder zeggen zijn volle kragt en zwier.

Daar aan volgen de Joden en Christenen, die de voorschreve woorden opvatten voor zinnebeelden van andere zaken, daar onder verborgen, gelijk als *sprinkhanen*, *kevers* en andere dieren voor *Aßyriers*, *Chaldeen*, *Romeinen*, en dergelijke: *Egiptenaren* voor den Antichrist, *Jeruzalem* voor de geloovige Kerke; met aantooning van de gronden, waar op zy hun gevoelen vestigen.

Hy houd het met die genen, die alles tot aan *Joel* 2. v. 28 letterlijk opvatten, hoewel men geen juisten tijd, wanneer het zoude geschied zijn, weet aan te wijzen: 't welk hy oordeelt daar van daan te komen, om dat Joël zijn eigen leeftijd zoo min als de regeringe, onder welke hy geprofeteert heeft, bekend maakt.

Nog

Nogtans geeft hy in 't vervolg aan alle uitleggers der Profeten dezen regel, dat een Profeetsie, in het gemeen, en zonder bepalinge van een Profeet voorgesteld, mag werden toegepast op alle groote zaken, in welke de waarheid van die voorzegginge gezien word.

Dog vat hy het eerste deel dezer voorzegginge geheel letterlijk op, hy verandert aan 't gemelde 28ste vaars t'eenemaal van toon, zeggende dat dit van een geheel andere natuur dan het voorgaande is: en mogelijk heeft de Jood Abarbanel uit den zelven inzigte gelegentheid genomen, om dit profetisch boek in tweeen te deelen, als of de eerste zaken, daar inne verhandeld, geheel lichamelijke (schoon eenige die verder trekken) de andere geheel en al geestelijke zijn; waaromme ook sommige van dit vaars het volgende derde hoofdstuk beginnen.

't Is waar, de Heer Pokok brengt Christus, als in deze voorzeggingen aangewezen, in het voorgaande ook meermalen te voorschijn, als *p.* 199, 212, 215, 218, en elders, maar hy slaat dit te boek, als gedagten van andere, by welke hy zig niet voegt; altijd by den eenvoudigen zin der woorden blijvende, en krijgt evenwel by dusdanige verklaringen gelegentheid, om Abarbanel, en zijn meinige over den Messias, te wederleggen.

Al wat dan na Joël 2. 28 volgt, moet, zijn 's oordeels, geestelijk werden opgevat. Dog hier leggen de uitleggers lustig over hoop. Sommige, en byzonderlijk onder die Hugo de Groot, weten hier de tijden van Antiochus, andere

de dagen van 't Nieuwe Teſtament, andere het laatſte oordeel te vinden. By de laatſte voegt zig de Heer Pokok: zie *p.* 309. 325, 333, 341. dog het is bedenkelijk, of de Profeet in een hoofdeel zoo menigmaal het laatſte oordeel zoude voorzeggen.

By voorval dat een der Joodſche Schrijvers hier van den Gog en Magog ſpreekt, verhandelt onze uitlegger uitvoeriglijk, wat by de Joden daar door verſtaan word. Zoo doet hy ook in de verklaring van het dal Jozafat, dat de ouden geacht hebben de plaatſe te zijn, in welke het laatſte oordel zal geſchieden, en haalt den wortel, waar uit dit gevoelen is aangegroeit, voor den dag.

Taalkundige konnen het beſte gezigt van dit deftig werk nemen, en ik zoude my ingelaten hebben in eenige ſtaaltjes van grondige taalgeleerdheid aan te toonen, ten zy de overzetter my de moeite had afgenomen, met een lijſt der uitgepluisde woorden voor aan te zetten.

Nog een woord. De Heer Pokok volgt doorgaans eenen aanmerkelijken regel, te weten, dat alle Hebreeuwſche woorden, in de H. Schrift maar eens voorkomende, eerſt aan de Arabiſche tale moeten getoetſt werden, om te zien, of derzelver wortel, by de Joden in ongebruik gekomen, daar nog te vinden zy; by aldien niet, dat men dan die woorden zoo moet vertolken, als de zin gemakkelijk kan lijden.

Voeg hier by, dat hy niet alleen zoo een omſtandig verhaal van de woorden doet, maar ook van zaken: by voorbeeld, hoe *berouw*
heb-

hebben in God kan vallen, en wat denkbeeld wy van die ſpreekwijze moeten maken, wat het Hebreeuwſche woord שדי [*Schaddai*] beduid, van waar het afkomſtig is, en hoe het Gode word toegeſchreven. Dus ſpreekt hy ook van den naam יהוה [*Jehova*] en geeft ons volkomen verſlag daar van.

Ik zoude byna vergeten te zeggen, dat, behalven de bygevoegde naamrollen van alle de Joodſche en Chriſten Schrijvers, in dit werk vermeld, ook onder elk blad geleerde kantteekeningen zijn gemaakt.

VII. HOOFDDEEL.

De Bredaaſche Klio, *uitdeelende verſcheide gedichten, betreffende de Stad, het Land, en de Aangehoorigheid van Breda, door* Pieter Nuyts, *Officier der Vryheid Etten, Leur en Sprundel. Te Amſterdam by de* Erfgen. van J. Lescailje 1697. *in* 4. 22 *bladen.*

DAt de Heer Nuyts een kundig Neêr duitſch Dichtoeffenaar is, bleek den Boekzaalbewandelaars, meine ik, toen ze in Hooyen Oogſt maand des jaars 1695 het dertiende ſchimp- of hekeldicht van Juvenaal door hem vertaald zagen.

Het zal hen nog klaarder blijken aan deze mengelzangen, die hy niet te onregt het opſchrift van de Bredaaſche Klio laat voeren, om

om dat hy in vele derzelver d'aloudheid van de Stad Breda, en haar aanmerkelijkste gebeurtenissen, zoo in vrede als Oorlog, helder opzingt, byzonderlijk haar veelvuldige veroveringen, uit onze oude geschichtboeken bekend.

Die d'eerste in rang voorkomen, zijn tot lof van den grooten Willem de III, en Maria de II geschikt, 't zy op d'afreis van die allervoortreffelijkste Vorstin, roemrijker gedachtenisse, na Engeland, 't zy op de wederkomst van zijn Majesteit in Holland, en aankomst te Breda, of op de krooning van beide.

Voeg hier by des Dichters erkentenisse aan den Wel Ed. gestrengen Heere Mr. W. van Schuilenburg, die hem van 's Konings wegen met een gouden gedenkpenning begiftigde, *enz.*

Andere vaarzen rollen of over de nieuwe Bredaasche steenwegen, of op het Hof van Breda, welkers volbouwing in 't jaar 1686 ondernomen wierd, en waar uit men kan leeren verscheide aloudheden van die stad, zeer naauwkeuriglijk aangeteekend.

Misschien zijn in Neerland menschen genoeg, die niet eens weten, dat Breda den naam heeft van *Breede* en *Aa*, dat is te zeggen, na de rivier de *Aa*, die aldaar op zijn breedste is, en in de rivier de *Marke* valt; ja misschien zijn d'er wederom weinige, die zoo zuivere gedichten uit Breda immer verwacht hadden: weshalven de Dichteresse Katarine Lescailje aan, en tot lof van de Heer Nuyts onder andere dus spreekt.

Zoo zuiver een geluid te hooren
Is de Aa en Merkstroom ongewoon,
Die sneller vloeyen als te vooren,
Trots op hun grooten Voedsterzoon,
En schijnen van een godheid zwanger,
Als hun geleerden Helden zanger.

Kon de Ystroom aan zijn ruime boord
Veel gloryrijke Dichters queeken,
Breda brengt nu de zijne voort,
Daar gy de taal van erfgebreken
Opheldert, en de Poëzy
Zet nieuwe kragt en luister by.

Hoe ziet men uwe vaarzen vloeyen,
Voor wind, voor stroom, gelijk een zwaan,
Die met zijn wieken, onder 't roeyen,
De maat komt van zijn toonen slaan;
Daar gy Breda, in top verheven,
Schets met onsterflijke int na 't leven!

Welgepaste waardeerwoorden, voorwaar!

Men ziet den Ed. Dichter met een bevalligen zwier de * verovering van Breda door het Turfschip vereeuwigen, en zijn eeuwgedigt in den jare 1690 aan de Heeren Stadhouder, Burgermeesteren, en Schepenen der Stad opdragen. De overige zijn gedichten van verscheide maat, en stoffe; behalven de puntdichten, die wel de helft van 't boek uitmaken.

Daar in heeft de grootmagtige Verlosser van Groot

* *Voorgevallen den vierden van Lentemaand* 1590.

Groot Britanje, onze Groote Hollander, weder zijn deel; desgelijks des Vorsten regtehand zijn *excellentie* (zoo noemt men 't) de Heer Graaf van Portland, Drossaart der stad en lande van Breda, mitsgaders andere Heeren Koninklijke Raden, en Rekenmeesters, plaatsen, steden, en honderd andere voorwerpen, te lang om hier te vermelden.

VIII. HOOFDDEEL.

Cornelii van Eck JCti & Antecessoris Ultrajectini principia juris civilis, secundum ordinem digestorum in usum domesticorum collegiorum vulgata. Editio tertia, prioribus correctior. Accedunt auctoris Orationes duæ de studio Poëtices conjungendo cum studio juris Romani.

Dat is,

Beginsselen van 't borgerlijk regt, volgens den rang van Justiniaans wetverzamelingen, tot dienst der gener, die byzonderlijk ten zijnen huize in de regten onderwezen worden, uitgegeven van Kornelius van Eck *Regtsgeleerde, en Hoogleeraar te Utrecht. De derde druk, meer verbeterd dan de vorige. Daar komen twee Vertoogen van*

den Schryver by, wegens de oeffeninge der Digtkonst met die van 't Roomsche Regt te paren. t'Utregt by Halma, *en* Van de Water 1697. *in* 8. 65 *bladen.*

VOor zeven jaren gaf de beroemde Heer Hoogleeraar van Eck deze regtsbeginsselen d'eerstemaal te Franeker in 't licht.

Thans zien we dezelve, in een derden druk, van eenige misstellingen verbeterd, en op sommige plaatsen wat vermeerderd, behalven met twee vertoogen, die we straks eens moeten bekijken. Ik zal mijnen Hollandschen lezer niet pogen te doen gelooven dat deze beknopte schrijfwijze (hoedanige van meer andere geleerde elk op zijn manier by de hand genomen is) den leerlingen der Roomschen regten grootelijks te stade komt, dewijl ze daar uit hunner meesteren gevoelens, in de byzondere leervergaderingen dikwils gehoord, vaster konnen geheugen, wanneer zy die in druk zien, als wanneer zy die uit den mond der leeraren hooren; want dat kan niemand beter verstaan, dan die dezer oeffeningen eenige smaak heeft. Laat het genoeg zijn, met den Heere van Eck te zeggen, dat het oogwit van zijn arbeid is omme voor zijne hoorders den weg te banen tot het verstaan van de hoofddeelen des Wetbondels, die, gemeenelijk *digesta* of *pandectæ* genoemd, het grootste deel van het *corpus juris* uitmaakt, dog geenzins om hen daar door van het beblokken der oude wetten, raadgevingen, en keuren, zoo der Roomsche Keizeren,

ren, als der vermaardste regtsgeleerden, in dien gezeiden bondel vervat, te willen aftrekken. Hy is van een gansch ander gevoelen als zulke, die, om in de regtsgeleerdheid te vorderen, liever de kleine beekjes van nieuwgemaakte korte begrippen, als den ruimen Oceaan van oude echte regts-schriften willen bevaren. Al wat aan dit beknopt stelsel ontbreekt, is hy gewoon met de levendige stem uitvoeriglijker te verklaren.

Maar het welke misschien meer andere met my voornamentlijk aanlokt, is des Schrijvers alom uitmuntende liefde tot dat stuk der geleerdheid, taalwijsheid, of redenlievende boekoeffening (*Philologia* zegt men doorgaans) waar mede een regtschapen vernuft zig kan voeden, als met een letterlekkerny, die alle soort van boekgeregten verre te boven gaat: dat is, die ons leert begrijpen wat de taal- history- en oudheids kennisse, dichtkonst, en welsprekendheid is.

Blijk daar van zijn des hooggeleerden Mans twee vertoogen, het eene gedaan te Franeker in 't jaar 1693, het ander te Utrecht in den jare 1695, yder ten tijde als hy *Rector magnificus* in de twee genoemde plaatsen afging; welke voor 't werk hier gedrukt staan, en beide van eenen inhoud zijn; namentlijk *dat men de Dichtkunde met de oeffening der Roomsche Regtsgeleerdheid moet samenvoegen.*

In 't eerste hoort men hem met een lustigen en rustigen trant van tale, op en zonder maat, zijnen toehoorderen de voortreffelijkheid der edele Dichtkunde aanprijzen, niet alleenlijk

uit haren afkomst, by Hebreen, Grieken, en Latinen oulinks bekend, maar ook van wegen de hoogachting, die wel byzonderlijk de oude Wetgevers, Keizers, en Regters voor die groote Moeder der Welsprekendheid van alle tijden her gehad hebben. Bevinden we deze onze eeuw, die op 't eind loopt, heel anders gesteld, en gelijk als met een dommekragt averegts om gedraaid, in dier voegen, dat de Poëzy, wel eer zoo gevierd, thans by den grootsten (niet den geleerdsten) hoop versmaad en met den nek aangezien word, dat 's een ongeluk. Eertijds had ze een ander ontzag, waaragtig! en de Poezy-haters hebben maar eens te denken om den welsprekendsten der Romeinen, Cicero meen ik, die in zijn vertoog voor den Dichter Archias, belijd, dat hy den zelven Dichter tot een voorganger zijner geleerde boekoeffeningen gehad, en uit hem de konst van wel te spreken geleert heeft.

Waar blijft gy pleiters? hebt gy u met preken en praten voor de vierschaar afgesloofd, gaat tot de Dichters, als tot versche en zuivere bronnen, en daar uit zult gy weêr nieuwen voorraad komen opdoen van geestigheid in zaken, verhevenheid in woorden, en beweginge in hartstogten. Zy waren van overlang de mannen, die in de tijden der onwetenheid Godsdienst, Zeden, en Wetten leeraarden. Zy waren de gene, die beter en volkomener als Chrysippus en Krantor aanwezen, wat eerlijk wat schandelijk was. Zy hebben schriften uitgegeven, die meer nut toebragten, dan de oudberuchte wetten der twaalf tafereelen. Ja hy

ſpaart de waarheid niet, die rond uit durft zeggen, dat vele wetten, zelſs die hedensdaags in zwang gaan, uit de leergronden der Dichters moeten werden uitgelegt.

Niets kan der halven nutter en vermakelijker voor een regtsoeffenaar wezen, als dat hy tot uitſpanning van zijn geeſt hem zelven tot het lezen der Dichters begeve, en het ſtof der oude wetten met de friſſe vogt der hengſtebron afſpoele? Indien Akkurſius, Bartolus en Baldus (anders geen onbedrevene wet-pluizers) dat gedaan hadden, men zoude in hunne grove groote boeken zoo vele belachelijke gloſſen, grollen, en kromtaal niet vinden, die de geleerde Alciatus, Kujacius, Donellus, Hotomannus, en andere naderhand hebben verworpen.

Laat een ander, die 't geluk niet heeft van te konnen begrijpen hoe voegelijk de Dichtkunde met de regtsgeleerdheid kan gepaard gaan, van een verkeerd oordeel zijn; de Heer van Eck nogtans ontziet zig niet, de vergaêring zijner toehoorders toe te roepen, dat hy liever in de berggroeven wilde arbeiden, en alles lijden, waar toe hy anders luttel zin heeft, als zijn ganſche leven te moeten ſlijten in de drooge oeffening der regten, en in die lompe gloſſemakers te doorlezen; zonder hem zelven ſomtijds het verklaren der Wetten te mogen onttrekken, en een daagje met de lezing der Dichteren, en dichtoeffening te verluſtigen.

Edelmoedige rondborſtigheid voorwaar! en daarom zal het den hoop der Roomſche Wetgevers, en onder die den Keizer Filips, tot een eeuwige ſchande ſtrekken, dat zy, daar ze niet

alleen de Lettekonstenaars, Redenkavelaars, Redenvoerders, Wijsgeren, Artsen, en den Regtsgeleerden zelf, maar ook Zangkonstenaars en Schilders eenig voorregt hebben gegeven; dat ze, zegge ik, echter het gewijde dichterdom hunne hoogachtbaarheid benijd hebben, en hen met dit domdriestig blixem-besluit geslagen.

* *Poëtæ nulla immunitatis prærogativa juvantor.*

Een vervaarlijke woestaardigheid en onverstand, in geenen deele met eenige schijnverf te verschoonen; of 't moest wezen, om dat regtschapene Dichters, als wonderen der Nature, zeer zelden voorkomen, en dat in de Barbaarsche wet van Filips door Dichters verstaan worden, die gemeene hoop vaarzemakers, die tot den rey der Poëzy-oeffenaars niet behooren: daar verhevene Poëten, en die dien eernaam waardig waren, voor half goddelijke vernuften, en van hemelsch vyer geraakte menschen alomme zoo verheerlijkt wierden, dat zy geen voorregt onder de Wetten behoefden te zoeken.

De Heer van Eck, eer hy zijn vertoog besluit, moedigt de leerlingen, die op de Hooge School tot het verkrijgen van de regtskennisse verkeeren, in vaarzen aan, dat zy, alle ligtmissery, Bachus, Venus, en 't verkeerbord latende varen, zig onder de banieren der Zang-

* *Dat de Dichters met geen voorregt van vryheid geholpen werden.*

Zanggodinnen begeven, en dezelve, teffens met de Godinne der Regtvaardigheid Themis, voortaan in eere houden.

In zijn tweede vertoog hoort men den redevoerenden Professor de voorgaande stoffe vervolgen. Gesproken hebbende van dezen onzen tijd, die Horatius, Virgilius, en Homerus meer dan al te veel digtwerk zou konnen schaffen, zoo zy de heldendaên van den Grooten Willem den III ondernamen op te zingen, gaat hy andermaal zijn toehoorders voorhouden, hoe veel de regts oeffenaars aan de Dichters, byzonderlijk Latijnsche, schuldig zijn: derhalven dat het den Hooge Regts-Scholieren voor al past, zig te gewennen tot het lezen van gedichten, ons van de Oudheid nagelaten. Hy wil juist niet, dat elk een Poëet werd, want dat mag niemand gebeuren, dan die door een zonderlinge Hemelsche ingeving, en heilige herssendrift daar toe geboren en aangezet word; maar hy wil, dat de jeugdelingen lust scheppen in de werken der Poëten, en daar uit leeren hun leven, en zeden te verbeteren, hunne gemoederen tot de bevatting der wijsheid schikken, en verstand van de wetten der oude regtsgeleerde krijgen. Hy wil, dat ze uit de Dichters leeren een eerlijk, en teffens nut vermaak te nemen, dewijl dog Plinius zegt, dat we meerendeels in de boekoeffeningen het vermaak zoeken, waar mede zy de moeyelijkheid van andere harde leeringen verzaften. Eindelijk hy wil, dat ze door hulp van de lezing der geleerde Dichters hun zelven wapenen tegen het gedroch-

telijk schrikdier de Bastaardy , dat over al veld zoekt te winnen , daar het kan , en uit de boeken der Glossemakers voor den dag te springen. Waren alle Ouders en Meesters van dat verstand , zy zouden de onbedrevene en groene verstanden zoo vliegens uit de Scholen tot de regtsboeken , en pleit-leeringen niet verzenden , maar dezelve eerst het lieffelijk sap der Dichtkunde laten smaken.

Niemand brenge hier tegens in , dat 'er ook dertelheid en ontucht in de Dichters schuilt ; want die word door overvloed van zedelessen en leerstukken van wijsheid rijkelijk opgewogen ; en 't zijn heele andere wegen , die niet zelden de Akademy-Scholieren ten verderve leiden , dan het lezen van gedichten.

't Is 'er zoo verre van daan dat het een beminnaar der regten niet zoude passen dikwils Poëten te doorbladeren , dat in tegendeel het menschdom door de vernuftrijke vonden der Dichters eertijds niet alleenlijk tot allen borgerlijken handel , en prijswaardige gezelligheid , maar zelfs ook tot eerbied voor regt en wetten gebragt is , en die wijze mannen wiften (gelijk het verdigtsel van Orfeus meld , dat hy boomen , wild gedierte , en rotsen tot aandagt bewoog) de gemeente , 't zy willig of onwillig , tot deugdsoeffening te trekken. Zy zijn de oorzaak , zegt Cicero , dat ons leven met wetten en inzettingen word gehandhaaft.

Zy zijn ook 't spoor bijster , welke wanen , dat de verzierssels der Dichters de jeugdige harten met een deel wisjewasjes en oudwijfsche praatjes vervullen. Zekerlijk die dat oordeelen ,

len, kaauwen slegts den bast, en weten niet, dat daar onder het pit der allernutste waarheden schuilt. Voeg hier by, 't welk het klemt, dat in die Poëtische verdichtsels van ouds geen klein behulp is gelegen geweest, om de Regtsgeleerdheid en 't gezag der wetten in de borgerlijke maatschappy te staven, en te ondersteunen.

* Want de eerste Wetgevers oordeelden zeer wijsselijk, dat het een sterke band was om de menschen in hun pligt te houden, indien zy hen konden doen gelooven, dat de wetten, die zy voorschreven, door een zekere goddelijke voorzienigheid waren ingesteld, om alzoo te ontgaan den nooddwang van rekenschap te geven wegens de dingen, die tot het Gemeenebest behoorden; en waar van geen beter rekening was te vinden, als wanneer daar van aan niemand rekenschap wierd gegeven. Dus maakten zy, dat hunne wetten altijd met eenig gevoelen van godsdienst en goddelijkheid verzeld gingen; en daar toe bedienden zy zig van de zeer schrandere Dichters. Deze gaven den volke in haar pap te eten, dat de Godinne Ceres, in Sicilien geëerd, d'eerste Wetgeefster was. Deze deden den gemeenen man gelooven, dat Minos wetten van Jupiter afkomstig, dat Lykurgus wetten aan Apollo, en dat de keuren van Solon en Saleucus aan Minerva haren oorsprong schuldig waren: eensdeels om in de harten der gemeente in te printen, dat het een doodwaardige misdaad was, van die geheiligde onderhouding der wetten een duimbreed af te wijken; ten anderen, op

* P. 78.

op dat de Wetgevers zelve daar uit hun plicht konden leeren, namentlijk dat in alle wetten moet wezen goedertierenheid, die door Jupiter, gezag en magt die door Apol, en wijsheid en voorzigtigheid, die door Minerve beduid word.

Op geene andere wijze verzierde Zamolxis om de Schijten by de ooren te vangen, dat hy zijne wetten met voorweten van de Godinne Vesta gaf, en de fijne Numa Pompilius maakte de Romeinen wijs, dat hy 's nagts met de Godinne Egeria heimelijk gesprek hield, en op haar raadgeving en vermaning, zeer gewijde, en den Goden behagelijke, wetten uitgaf. Hoe? liet die zelve Koning Numa, die regtvaardige Vorst, volgens Livius verhaal, geen Priesters van Mars door de Stad huppelen, en vaarzen zingen? Liet hy niet een bosschaadje waar in hy veinsde dikwils alleen met de Godinne onderhandeling te houden, aan de Zanggodinnen toewijden? Zie daar een beleid, dat klinkklaar Poëtisch is.

Met geen anderen inzigte schijnen de Roomsche Wetgevers, die na Numa gevolgd zijn een elpenbeene beeld van Apol op de Vierschaar van Augustus, daar men regtte en pleitte, gestelt te hebben, als om de vereeniging van Apol met Themis, dat is, van de Dichtkunde met de Regtsgeleerdheid, te toonen. Maar ik zal den Heere van Eck zoo lang laten preken als 't hem lust; mijn zandlooper staat reeds stil, en vermaant my mijne woorden af te knippen. Hy dringt den opstel van zijn bewijs verder en verder aan, en toont dat in gewijde en

om

ongewijde bladeren overvloed van voorbeelden is, waar uit blijkt dat de oeffening der Poëtische verdigtsels, Grootspraken, Leenspreuken, Vertellingen, en Gelijkenissen (die al te zamen tot den welstand van 't Gemeenebest en tot het onderhouden van wetten veel gedaan hebben) met de leeringen der regten behoort gepaard te gaan. Nog eens.

Hy wederlegt de genen, die hier tegen ik weet niet welke tegenwerpingen willen maken, en in 't byzonder die Regtsgeleerde wijshoofden, welke quansuis voorgeven dat het gezag der Dichters meer huisraad van Letterkonstenaars, dan van Regtsoeffenaars is. Zoodanige houd hy met de grootste reden voor menschen, die door een hoovaardige versmading van goede konsten wat willen schijnen, en alles wat zy niet verstaan, en waar uit zy hunne beurzen niet konnen vullen, met het woord * *Grammaka* doopen: daar nogtans zonder behulp van de *Grammatika*, welke zy zoo zeer verachten, de oude Regtsgeleerde Labeo, en de later Kucius, tot die onsterffelijke naamsvermaardheid, en volslage kennisse der regten, nimmer zouden gekomen zijn.

Gelijkerwijs de Heer Hoogleeraar in zijn eerste vertoog juist het geluk had van de eerteekenen zijner afgeloopene Akademische regering over te leveren aan zijnen Amptgenoot en navolger den vermaarden Heer *J. Schotanus*, Dichter en Wijsgeer; alzoo wilde het wederom wezen, dat hy in zijn tweede Redevoering andermaal het *Rektoraat* overgaf aan eenen zijner

* *Letterkonst.*

zijner Amptgenooten, niet min door zijn Latijnsche Dichtery vermaard, en ook een Regtsgeleerde, den beroemden Heere *L. Vande Poll*, tot wien hy zijn aanspraak in vaarzen laat afrollen.

Meer hebbe ik tot u, lezer, van dit werk des Heeren van Eck niet te zeggen, als dat hy 't zelve in twee deelen heeft verdeelt; zulks dat het tweede met het vierde deel van den Wetbondel, dat is, het twintigste boek, beginnende met den titel * *van panden en* † *onderpanden*, een aanvang neemt.

IX. HOOFDDEEL.

Antoni Schouten, *Boekverkooper te Utrecht heeft gedrukt een aanmerkelyke historisch Reisbeschryvinge door verscheide landen veel grooter als die van geheel Europa, on langs ontdekt. Behelzende een naauwkeu rige beschryvinge van de gelegentheid natuer en vrugtbaarheid van 't Zuider en Noorde gedeelte van* Amerika, *mitsgaders de ge daante, aart, manieren, kleedingen, e 't geloof der talrijke wilde natien, aldaa wonende. Het beleg en de veroveringe va* Quebek *de hoofdstad van* Kanada *door d Engelsche. De gewichtige aanmerkinge op*

* De pignoribus & hypothecis. † *Of Grondpanden.*

op de onderneming van de Heer de La Salle op de goudmijnen van S. Barbara, *met veel meer andere waaragtige en zeldsame geschiedenissen. En in't byzonder de aanwijzingen om door een korten weg, zonder de Linie Equinoctiaal te passeren, na* China *en* Japan *te komen; en de groote voordeelen, die men hier door, als mede door de nieuwe Volkplantingen, in deze vrugtbare landen zou konnen trekken. Alles met een nette kaart, tot deze aanwijzinge noodig, en kopere platen vercierd. Met approbatie van* Wilhelmus den III *Koning van Groot Britanje, en aan dezelve zijne Majesteit opgedragen door* Lodewijk Hennepin *Missionaris Recollect, en Notaris Apostolijk* 1697. *in* 4. 23 *bladen.*

DEze Reisbeschrijvinge is by den zelven *Schouten* ook in 't Fransch uitgegeven, met een kaart en printen in 12.

X. HOOFDDEEL.

Histoire du gouvernement de *Venise* par le Sieur *Amelot de la Houssaie.* Derniere edition, reveuë, corrigée, & augmentée, avec figures. *Tome premier.*

Dat is,

Historie der regeringe van VENETIEN, *door den Hr.* Amelot de la Houssaie. *De laatste druk, overgezien, verbeterd, en vermeerderd, met printen.* Eerste stuk. *Te Amsterdam by* Pieter Mortier 1696. *in* 12. 22 *bladen.*

MEn ziet den Heer Amelot de La Houssaie in deze zijne historie niet verhandelen de gelegentheid der stad Venetien, nogte haar landstreke, inwoonderen, of dergelijke dingen meer, die in de beschrijving van d'eene of d'andere stad gewoonlijk worden aangeteekend, en van welke de Boekzaal, daar 't pas gaf, niet ledig is geweest; maar hy spreekt hier van Staatsbedieningen, onder de Edelen van dat aloud Gemeenebest verdeeld, en wijst ons aan, wat deel yder byzondere vergadering aan de gemeine regeringe heeft, hoe elk lid daar toe word verkoren, en, met een woord, waar in de geheele verborgene Staatkunde der doorslepene Venetianen bestaat.

Om dat hy dit naaktelijk voor de oogen van al

al de wereld bragt, haalde hy daar door den haat van dien Gemeenen Staat zoo verre op zijn hals, dat hy genoodzaakt is geweeſt, zig deswegen in een voorreden te verantwoorden, en reden van zijn doen te geven; want de zake liep zoo verre, dat de Venetianen van den Franſchen Koning verzogten, dat de Schrijver by de kop mogt gevat werden: ja de Heer Kontarini, Venetiaanſch gezant, liet zig ontvallen, dat hy des Schrijvers hoofd zoude krijgen, om het zelve na Venetien te zenden.

Het werk is verdeeld (buiten verſcheide byvoegſels) in vijf deelen, van welke vier in dit eerſte ſtuk ſtaan.

In den aanvang vinden we een fraaye ſchetſe van de velerley verandering, omtrent de beſtiering van dit Gemeenebeſt voorgevallen, en hoe het zelve, niet anders als voorheen het Roomſche, door nood, of wiſpeltuerigheid dan eens in deze, dan wederom in die vorm vergoten is.

Somwijlen hield de Hartoglijke Oppermagt daar alleen ſtand, dan eens de * Volkregering, nu wederom de † Regering der weinige: op een ander tijd was 'er een ✠ Regering der beſte, na dat de bazen, die den bovenzang hadden, het wiſten te draayen, tot dat eindelijk de wijze der regering, die d'er nu ter tijd nog plaats heeft, geveſtigd is.

Venetien heeft dit voorregt van roem, dat zy het langer heeft ſtaande gehouden als Lacedemoniën, of eenig ander gemeenebeſt der Ou-

* Democratia. † Oligarchia. ✠ Ariſtocratia.

de; 't welk de Schrijver met optellinge van die altezamen bewijſt.

Van de drie byzonderſte Raadsvergaderingen der Venetianen, welker getal, en werk, ook vermeld word, komt de groote Raad alle Zondagen en heilige dagen by een, om alle andere overheden uit het midden van haar te verkiezen; want die geen Edelman is, kan geen deel aan de regering hebben, dan alleen als Geheimſchrijver.

Deze is een vergadering van den ganſchen adel van Venetien, welkers verkiezing, op een aardige wijze alhier beſchreven, alle achterdogt van valſcheid ſchijnt te verbannen: dog dat het 'er altijd zoo niet heeft toegegaan, bewijſt de Heer Amelot uit de verkiezing van Hartogen in oude tijden.

In de twintig algemeine wetten van dit Gemeenebeſt kan men zien, wie tot deszelfs beſtier geregtigd is, waar toe elk, en hoe yder Edelman, in en buiten den Raad, zig moet gedragen: alles den Staatkundigen ſtrekkende tot een voorbeeld van zeer regtvaardige, dog te gelijk ſtrenge, wetten, die hun omzigtig maken.

De * *Byeenkomſt*, die zy *collegio* noemen, heeft in de byzondere Raadvergaderingen den voorrang. Ze beſtaat uit den Hartog of Doge, en vijf en twintig andere Raadsheeren, uit verſcheide vergaderingen, die dikwils veranderen; en in deze hebben de Gezanten, en alle andere perſoonaadjes, gehoor, met plegtigheden, die ons afgemaald worden.

De

* P. 36.

De ziel van 't Gemeenebest is de Vergadering, die men uitmuntender wijze † den *Raad* zoude mogen noemen, en die by hen den naam van ✠ *Pregadi* draagt, bestaande wederom uit een menigte personen, wel tot 300 toe, uit allerley andere vergaderingen. Maar de stemmen van deze zijn alt'zamen niet even gewigtig, en daar word niets op het tapijt gebragt, als 't welk te voren in de Byeenkomst geweest is.

Een opmerkend vernuft zal met vermaak lezen, hoe de gezeide Staats-Vergadering althans met het volk handelt, niet alleenlijk met de inwoonders van de stad Venetien, maar ook met die van het vaste land: heel anders met soldaten als zeeluiden; waar by komt een vertoog zoo van haar magt te water en te land, als van hare inkomsten; die zoo wanneer te kort schieten, zoo verkoopen zy den Adeldom.

Na dat de Schrijver heeft bygebragt een aardige reden, waarom deze Raad den * Monnikken en hoeren vryheid geeft van zoo verre in ongebondenheid uit te spatten, schetst hy het dienstig of ondienstig belang van Venetien met andere magten, met den Paus, met Spanje, Vrankrijk, *enz.* ‡ Genua en de Turk hebben hier wel 't grootste aandeel, dog de Venetianen ontzien den laatsten zoo lafhartiglijk, dat hy daar door te meer onhandelbaar word.

Dus verre het eerste deel dezer historie bekeken: laat ons tot het tweede voorttreden.

R 2 Hier

† P. 40. ✠ *Vergadering der verzogte.*
* P. 80. 81. 82. 83. ‡ P. 106. *en* 117.

Hier heeft de * Doge den voorrang, die, zoo haast hy verkoren is, den Hartogsmuts op 't hoofd krijgt.

Wie zoude nu niet denken, een grooten Meester of Heerscher te zien, die, met den naam van Hartog, als Prins ook het gezag kreeg? maar hy heeft niets minder dan 't laatste. Al zijn doen is bepaald; en zijn grootste eere, dog met oneindige zwarigheden verzeld, is, dat hy verstrekt voor de mond der vergaderinge, waar in yder lid, dien hy niet na den zin spreekt, hem zal darren in den baard varen, en stoutelijk berispen. Ja zoo wanneer de leden oordeelen, dat hy zijn gezag te verre uitzet, zetten zy hem af, of mishandelen hem op een smadige wijze, zoo als met oude en nieuwe voorbeelden word aangetoont. Zijn kleedy is deftig, zijn lijkstaatsy pragtig, maar dat is 't beste wat hy heeft, anders is zijn aanzienlijkheid meer uitwendig, dan in der daad maggtig; en daar voor zit hy als in het paleis opgesloten, als een gevange man bewaard, en van alle kanten bespied.

Venetien had eertijds voor yder harer zes eilanden een Gemeensman, die nu in Raadsheeren veranderd zijn, en een vergaderinge uitmaken. Zy verbeelden met den Doge het lichchaam van 't Gemeenebest, en hun ampt zoo wegens het gemeen als 't byzonder is tweeledig.

De allergewigtigste Staatszaken worden verhandelt door zes † *staatswijze*, welker bediening, en verkiezing in alle haren omslag ons breedelijk voor oogen komt. Nog vijf zijn d'er

* P. 131. † Sage-grands.

d'er bygevoegd, toen het Gemeenebeſt haar gebied aan het vaſte land verder had uitgebreid.

Vijf jonge Edelluiden van den eerſten trap noemt men *Wijze van rang*, die ook in den Raad komen, en hun toegewezen werk hebben.

Welk een groote titel het zy * *Prokurator van Sant Marko* te wezen, weet yder, die niet geheel onkundig van de Venetiaanſche regering is. Niemand kreeg eertijds dezelve, dan door verdienſten, waar door ſommige nog wel gevordert worden, en het getal beſtond maar in weinige; maar thans koopt men die ook voor geld, en de menigte der *Prokuratoren* is vry vermeerderd: ik zwijge, dat 'er nog buiten gewone toegevoegd zijn.

Als de Heer Amelot ons met geen ſpaarzame hand heeft medegedeelt waar in hunne bedieningen gelegen, en welke uitmuntende voorregten aan dezelve vaſt zijn, brengt hy ons tot ...lien ontzachelijken † *Raad van tienen*, die een Venetiaanſch Edelman ſomtijds wel een yzing ...n d'aderen kan brengen, en 't hart in de ſchoe...en doen zinken.

Voor dezen Raad worden alle Staats-mis...adige gedoemd, en ter ſtrafplaatſe gevoerd, ...er hunne misdaden zijn bewezen; hier zijn ...voorden, ja zelf gebaarden, ſchuldig; hier ...s alle barmhartigheid verre te zoeken, maar ...oodanig een ſtrengheid gehuiſt, die in geene ...iſtorien van eenige regtbanken haar weêrgaê ...ind.

Drie hoven van ✠ veertig regters zijn te Ve...etien. Het eerſte Hof is de nieuwe borger-

* P. 174. † P. 183. ✠ P. 204.

lijke vierschaar, daar alle zaken, by beroep van d'Overheid buiten de stad, komen. In het tweede worden gebragt de borgerlijke zaken; by beroep van d'Overheid van Venetien. De derde behandelt alle lijfsstraffelijke zaken, uitgenomen die van gequetste hoogheid.

Zie daar dan het voornaamste der Overheids-ampten: meer andere, daar aan volgende, lust my niet aan te trekken. Alleenlijk moet ik zeggen, dat het ampt van (*a*) Kancellier een gewinbarende en aanzienlijke bedieninge is, en de Geheimschrijvers uit de borgery verkoren worden.

Nu tot het geestelijke.

Venetien heeft een (*b*) *Patriarch*, die altijd een edel inboorling moet zijn, en door den Raad word aangesteld. Maar de lezer zal weder stoffe hebbe van verwondering, als hy ziet, hoe luttel magts deze groote naamdrager over de andere geestelijkheid heeft.

De Raad heeft dezelve geheel en al na zig getrokken. Nog is 'er een (*c*) *Patriarch van Aquileie*, voor dezen een man van wijd uitgestrekt gebied, en die in de kerkvergaderingen den voorrang boven alle Aartsbisschoppen en andere kerkbazen eischte, dog die zaken zijn ouwerwets geworden, en 't is 'er nu met hem zoo breed niet meer.

Daar we van der Venetianen (*d*) *Podesta* lezen, zien wy, hoe de Edellieden van dat ampt in alle de steden van hun gebied worden gezonden, en hoe verre hun magt (by na als de

(*a*) P. 227. (*b*) P. 232. (*c*) P. 236.
(*d*) P. 246.

de * *Prætores* der Romeinen) zig uitbreid. Zy voegen hem een Hopman toe, die over de soldaten gebied, dog met kleine magt.

Hier ben ik gekomen tot *p.* 248. P. 255 begint de Schrijver van alle *Zee-amptenaren* te spreken; en wel eerstelijk van den *Algemeenen Bevelhebber ter zee*, den *Bevelhebber van de Golf*, en den *Galeyvoogd*, die alle ook Venetiaansche Edellieden zijn. Dus word dit tweede deel besloten met het Oppergezag, 't welk dit Gemeenebest zig over de Adriatische zee eigent, waaromme ook haar Doge dezelve alle jaar eens met vele plegtelijkheden trouwt. Het is afgebeeld *p. 266.*

Opmerkelijk is uit het † derde deel te leeren voor iemand, die het niet weet, op hoe een wijze en loffelijke manier, dit wijs en loffelijk Gemeenebest heeft ingeteugelt dat allervervloekste helsch gedrogt, die plaag van geleerde mannen, en moorddadigste dwingelandinne van 't geweten, de *Inquisitie*. Want de Venetianen hebben aan zig getrokken, en tot den wereldlijken regtbank overgebragt byna alles wat dat bloedzuipende en moordbrandende schrikbeest in hun gebied, en in andere gewesten onder hunnen regtsban, gaarne beheerde; zes zaken alleenlijk uitgezonderd, dog dewelke van zoo weinig belang, en met zoo vele inbindingen bezet zijn, dat men de

* *Ik laat dit woord in zijn eigen sap, daar* Prætor *anders* Schout *vertaald word. Maar die geen kind in d'Oudheden is, weet, dat de* Prætores *by de Romeinen geheel andere* Schouten *waren als de hedensdaagse.*

† P. 269.

vierſchaar der *Inquiſitie* daar meer een bullebak als een vierſchaar mag noemen. De Venetiaanſche Overheid zend ook drie Raadsheeren, onder de naam van hulpregters, in haar vergadering, om alles zoo naauw te onderzoeken, dat 'er voor de Heeren *Inquiſiteuren* niet veel te doen valt. Alleenlijk is het te verwonderen, hoe de Venetianen hebben konnen toelaten, dat 'er vremdelingen in die regtbank zitten.

Het * vierde en laatſte deel van dit ſtuk is omſtandig in 't verhaal der moeyelijkheden, die tuſſen Paus Paulus den V en dit Gemeenebeſt zijn voorgevallen. De Heer Amelot beſchrijft hier voorwaar zeer naaukeuriglijk hoe deze brand, door de hoofdigheid van den gemelden Roomſchen Kerkvoogd ontſteken, begonnen, voortgegaan, en eindelijk door tuſſenkomſte van den Koning van Vrankrijk, na veel ſtribbelens, gebluſt is, na dat ze geheel Europe ſcheen in volle vlam te zullen zetten. Een zeer net en beſchaafd werk, waardig van alle Staatkenners gelezen te werden, als 't welke niet alleenlijk den omſlag der Venetiaanſche regering vertoont, maar ook een voorbeeld voor nieuwe gemeenebeſten kan verſtrekken.

* P. 296.

XI. HOOFDDEEL.

Histoire du Gouvernement de *Venise* par le Sieur *Amelot de la Houssaie*, derniere édition, revûë, corrigée, & augmentée, avec figures. *Tome second.*

Dat is,

Historie der regeringe van VENETIEN, *door den Heer* Amelot de la Houssaie, *de laatste druk, overgezien, verbeterd, en vermeerderd, met printen.* Tweede stuk. *Te Amsterdam by* Pieter Mortier 1696. *in* 12. 16 *bladen.*

TOen ik dit tweede stuk eerst in handen kreeg, konde ik niet begrijpen, waarom het vijfde en laatste deel by de vier voorgaande niet gevoegd was, maar geplaatst, en herwaarts overgebragt by stukken, wel van den zelven aart, maar van eenen geheelen anderen Schrijver: dog onder het doorlezen bekroop my aanstonds eenige achterdogt, of 'er niet iets schuilde, dat onzen Schrijver daar toe bewogen had.

En zekerlijk zal de lezer niet veel moeite hebben, omme de waarheid der zake na te vorsschen; want dit vijfde deel is, gelijk het volgende, in dit stuk begrepen, een louter hekelschrift, dat de heerschappy der Venetianen, en alle hunne personen en daden op 't aller-

lerſcherpſte overhaalt, en hatelijk ten toon ſtelt.

Het neemt zijn aanvang met de byzonderſte oorzaken van het verval dezer aloude vrye Staatsregering te onderzoeken.

d'Eerſte is, dat ze, even als wel eer Sparte, meer heeft als ze kan bewaren.

De tweede, het langſaam nemen van hare beſluiten, die ten deele uit haar onbeſtendigheid beſtaat.

De derde, om dat in den Venetiaanſchen Raad, uit een groote menigte t'zamen geſteld, alle quade beſluiten, als ze maar wat ſchijns hebben, ligtelijk ingang krijgen: en zoo de'r een geheel goede en een geheel quade beraadſlaging op het tapijt komt, dat de Raad door een quade regeerliſt meeſt den middelweg inſlaat.

Nog zegt de Schrijver, dat de zuinigheid, en daar op volgt zelf gierigheid, eene der oorzaken van haar verval is, en bewijſt zijn gezeg met zeer ſtekende voorbeelden: maar dit is een ſpeeltje by het volgende, in 't welke hy alle de genen, die aan 't roer der regeringe zitten, na zijn welbehagen afſchildert; en deze * ſchildery is zoo boos en overhatelijk, dat geen pen bequaam is om een Oppermogenden Staat, en deszelfs handhavers, zoo ſchandelijk te verleelijken, als die van een Franſchman, gewoon zijnde van zijne landzaten alleen lof te ſchrijven.

Ik ſchame my waarlijk, eenige ſtaaltjes tot bewijs aan te halen, en durve den lezer naauwe-

* P. 468.

welijks vermanen, dezelve na te zoeken.

Ondankbaarheid (zoo begint de quaadſpreker) *is doorgaans het algemeene gebrek der Staatsgezinde* geweeſt *enz.* De lezer kan van de reſt oordeelen.

Evenwel om dien laſter goed te maken, gaat de Franſchman quanſuis den † lof der Venetiaanſche Overheeren daar tegen ſtellen, dog zoo mager, dat het penceel naauwelijks verw heeft gevat, die bequaam is eenige bevalligheid af te malen. Hy zegt, *dat zy ſtatelijke voorzigtige mannen zijn:* 't welk voorwaar een brave lofſprake voor een regeerder is, maar dat hy niet meent het gene hy zegt, blijkt daar aan, om dat 'er aanſtonds op volgt *ten minſten uiterlijk.* En zoo gaat hy alomme te werk: alles is blaauw, en zoo koud als ys, en ſchijnt als tegen zijn hart gezegd, om zijne voorgaande hekelingen en quaadaardigheden ten minſten wat te verzaften.

Onder dit alles zal de lezer ſomtijds op de kant vinden *zie de aanmerkingen*, en hoewel hy niet zegt waar die aanmerkingen te vinden zijn, hebbe ik dezelve gezogt, en achter aan 't werk gevonden. Ze beſtaan in een verklaringe van ſommige woorden, en eige namen, hier en daar door het boek verſpreid; en op dat men zig te gemakkelijker daar van bediene, zijn ze op den rang van ‡ A B geſteld, met aanwijzinge van 't blad, waar op zulk een naam of zaak voorkomt: als dan worden d'er ſommige zaken nog breeder uitgehaald, en met

† P. 490. ‡ P. 494.

met bewijzen, uit verſcheide Schrijvers genomen, beveſtigd.

Dan volgt een † naamrolle van alle de Stamhuizen der Venetiaanſche Edellieden, verdeeld in vijf ſchokken. De eerſte zijn de huizen der adeloude of eerſte Edelen. Van de tweede zie ik nog redenen, nog voorregten, als alleen hun lijſt. Die van den derden ſchok zijn Edelen van den oorlog met Genua, om dat ze verkoren wierden, in dien tijd, als Genua ſtond op den ſprong om het Gemeenebeſt van Venetien geheelijk t'onder te brengen. In den vierden rang zijn de Edelen, die in den oorlog van Kandia hunnen Adel gekogt hebben. De Heer d'Amelot doet ſommigen dezer laatſte de eer aan van te vermelden, wat zy te voren deden, eer zy voor hunne penningen tot Edelluiden wierden verheven. De vijfde ſchok is van zoodanige, die of eers halven, of door verdienſten edel geworden zijn, onder welke zelf Koningen en Vorſten begrepen worden. Van alle deze voorgaande zegt hy, wat waardigheid yder Stamhuis heeft bezeten, en hoe vele Hartogſchappen, en andere aanzienelijke bedieningen, tot de Pauſſelijke Oppermagt toe, zy zoo in als buiten het Gemeenebeſt bekleed hebben.

Hier aan is gelaſt een vertaling van dat alom berugte Italiaanſche boek ✠ *Scrutinio della Liberta Veneta*, van 't welke men in Italien zegt dat Dom Alfonſo de la Queva, wel eer Spaanſch Gezant te Venetien, de Schrijver is.

Ik

† P. 531. ✠ *Grondig onderzoek van de Vryheid der Venetianen.*

Ik kan niet zien, dat de Heer Amelot met de vertaling van dit boek, dat reeds zoo lang in de wereld is geweest, iets anders voor heeft, als het Gemeenebest te quellen, en te steken: want het oogmerk van den Schrijver (hy zy dan wie hy zy) is alleen, den Venetianen te willen benemen de glorie van dat zy al voor vele eeuwen, ja zelf van hun wieg en bakermat af, vrye en van niemand afhangende Staatsluiden zijn geweest, en te bewijzen, dat zy altijd onder den Keizer hebben gestaan, of onder hunnen Hartog, die onder den Keizer met volle magt over hen heerschte.

Om zulk een onderneminge wel uit te voeren, begrijpt hy zijn werk in VI hoofddeelen.

In het eerste bewijst hy, dat Venetien geenzins in de eerste grondlegginge vry geweest is, waar toe haar bouwinge in de Zee aanleiding scheen te geven, maar dat ze een onderdaan van anderen is geboren, niet alleenlijk om dat in haar eerste opkomst gansch Italien den Keizer onderhoorig was, maar om dat die van Padua derwaarts haar Borgermeesteren zonden om te regeren. Verscheide tegenwerpingen van Schrijvers der Venetiaansche Vryheid worden beantwoort.

Het tweede hoofdstuk toont, hoe de Venetianen eertijds geweest zijn onder de gehoorzaamheid der Roomsche Keizeren, en Gotsche Koningen. Dit word eerst bewezen uit onzijdige Schrijvers, die eenpariglijk zeggen, dat niet alleen het overige Italië, maar Venetien in 't byzonder den gezeiden heerschers onderdanig was: daar na ook uit Venetiaansche

Schrij-

Schrijvers zelve, die geschreven hebben lang voor den tijd, eer dat men te Venetien de poppen van met het Gemeenebest vry geboren te willen zijn in 't hoofd kreeg. Het wispelstaarten der Venetianen tegen deze waarheid word hier weder opgehelderd.

In het derde hoofddeel zegt de Schrijver nog bet, en wil, dat Venetien zelf na de verwoesting der Gotthen tot de gehoorzaamheid onder de Keizeren is wedergekeerd, en nog omtrent een geheele eeuwe daar onder gebleven; 't welk mede uit de oudste en beste Schrijvers word verrekent.

't Vierde hoofdstuk, dat kort is, bewijst, dat de Doge van Venetien, door het volk telkens verkoren, een tijd lang alleen de magt van te gebieden in hand had.

Het vijfde beschrijft zeer nettelijk wanneer het gezag van den Doge palen, en het volk vryheid, begon te krijgen. Een lezenswaardige stoffe.

Het laatste zegt ons, hoe de Edelen die vryheid den Borgeren weder ontwrongen, en tot hun alleen, met uitsluiting van alle anderen, overgebragt hebben: zijnde een naauwkeurig verhaal van alle gelegentheden, die zy daar toe hebben waargenomen.

Na dat alle het vorenstaande volschreven was, gaf een zeker † boek van Keizer *Konstantijn*, bygenaamd *Porphyrogennetus*, den Schrijver aanleiding om nog een byvoegsel, tot kragtiger bewijs zijn 's zeggens, aan dit werk te lassen. Daar by komen nog eenige aanmerkingen over

† Porphyrogennetus de administrando imperio.

ver het geheele werk, nogtans zonder den rang van A. B, en daarom van den lezer des werks nooit te vinden, ten ware men het blad daar bygesteld zag.

Eindelijk zien we een aanspraak van *Louijs Helian*, Franschen Rijksgezant, gedaan in den jare 1510 aan den Keizer, en de gezamentlijke Keurvorsten des Roomschen Rijks, om dezelve aan te moedigen tot het aanhouden des oorlogs, in welke zijn meester met hen te gelijk tegen het Venetiaansch Gemeenebest was ingewikkeld. Hier worden de Venetianen zoo schandelijk afgeschilderd, dat men schier by alle volkeren des aardbodems zoo vele boosheden niet zoude vinden, als men van hen alleen zegt. Het regt der volkeren bedwingt de tong, zelf als men van zijn viand spreekt. Zekerlijk ongehoorde gruwelen aan een regering toe te schrijven, en die arger als voor Turken en moorders uit te maken past beter een faamroovenden Schrijver als een Gezant. Wat dunkt u, lezer, wanneer de Hr. Amelot alle zulke fraaije stukjes by een raapt, is 't wel zonder reden geweest, dat de Venetiaansche Gezant hem ter straffe vorderde, en zoo veel moeite deed, om dit kind in zijn geboorte te smoren?

XII. HOOFDDEEL.

Suite de l'hiſtoire du Gouvernement de *Veniſe*, ou *l'hiſtoire des Uſcoques*, par le Sieur *Amelot de la Houſſaie. Tome troiſiéme.*

Dat is:

Vervolg van de hiſtorie der regering van VENETIEN, *of* Hiſtorie van de Uskokes, *door den Heer* Amelot de la Houſſaie. Derde ſtuk. *Te Amſterdam by* Pieter Mortier 1696. *in* 12. 13 *bladen.*

HEt derde ſtuk is van den Schrijver gedoopt *Vervolg der Hiſtorie van de Venetiaanſche regering*, maar ik kan niet zien, wat overeenkomſt de *Uskokes* daar mede hebben, als dat dit vuil geſpuis, op een geheel anderen bodem wonende, met hunne rooveryen en geweldplegingen de Venetianen telkens quam quellen, en daar door noodzaakte, meer magt in die geweſten te houden, om hen te kortwieken, en daar ze hen konden betrappen aan galgen te hangen.

Dewijl het dan de Hiſtorie der Uskokes is, van welke ik hier moet ſpreken, wel aan, lezer, laat ik u eens zeggen, wat geboefte dit is.

Het is een ſoort van allerley opgeraapt volk, 't welk van den Hartog wierd gelegt op de grens-

grensplaatsen, en in de steden, die voor de viandlijke aanvallen meest bloot stonden; want deze menschen, stout, onvertzaagd, roofgierig, en daarenboven geldeloos, waren best in staat, omme de Turken in te binden, of ten minsten hen gelijk met gelijk te vergelden.

In 't eerst tastten zy niemand aan, dan Joden en Turken, dog daar na op den beuit zoet geworden, ook ten deele by mangel van betalinge gedrongen, pakten zy al aan wat hen voorquam, zonder eens te onderzoeken, wat personen of goederen onder hunne plonderklaauwen vielen.

De Venetianen, dit vernemende, zaten hen aanstonds achter her, niet alleenlijk omme den koophandel, een zake van zoo grooten belang, en hunne onderdanen te beveiligen, maar ook byzonderlijk uit vreeze, dat de Turken, welke zy al te lafhartig ontzagen, op hun zouden verhalen alle de schaden, die deze roofvogels hen toebragten.

Ze knoopten dan alle de Uskokes, of Uskoks die in hunne handen quamen, vliegens op; en de Uskokes daar tegen kaapten te water en te land zoo veel als ze konden, en klopten dood al wat hen in den weg was.

Zy zijn eigentlijk eerst Dalmatiërs geweest, die den gezeiden naam Uskokes kregen, om dat *Skoko* een overlooper beteikent, en daar mede niets anders verstaan wierd, als dat dit volk de dwingelandy hunner Vorsten was ontloopen, om elders hun geluk te zoeken: zoo dat de naam niet eer oneerlijk was, voor dat zy zelve die door hunne schenddaden bevlekten.

De eerste plaatse, daar zy zig ter neder sloegen, was Klissa, niet verre van het oud Salone gelegen. *Krusich*, Heer van die plaats, ontfing hen graag uit eigen baat, dog hunne strooperyen verveelden den Turk zoodanig, dat hy Klissa in 't jaar 1537 belegerde, en eindelijk innam. De Uskoks, die d'er hun huid afbragten, togen na Segna, regt tegen over het eiland Veglia gelegen, 't welk wel eer den Graven Frangipani toebehoorde, dog door den Keizer, die dit volk onder belofte van groote bezolding derwaarts lokte, aan zijn kroon gehegt wierd.

In den aanvang deden zy den Turk grooten afbreuk, maar keerden allenkskens weder tot hun oude levensmanier, en maakten alles wat hen ontmoette beuit, en van goeden prijze. De Venetianen wendden wel alle vlijt aan om hen uit te roeijen, dewijl zy de zee onveilig maakten, maar te vergeefs; zy groeiden tegen de galg op, en al wie het elders te bont gemaakt had, wierd een Uskok. Dus in twee benden verdeeld, d'eene van loontrekkende, d'ander van waaghalzen, en nogtans niet boven de 500 of 600 sterk, plaagden zy de Turken zoo geweldig, dat zy 't niet langer konden harden, en genoodzaakt waren, Lique en Korbavie woest te laten leggen.

Een soort van soldaten, die de Turken tegen de Uskoks gebruikten, *Marteloßes* geheten, toomden hen vry wat in, maar konden hen evenwel zoo niet bedwingen, of hunne strooperyen gingen somtijds den ouden gang. De Paus, Koning van Spanje, en andere hooge magten klaagden d'er wel over aan den Keizer,

maar

maar de Uskoks hadden voorspraken aan 't Hof, die mede van den beuit deelden, en altijd iets ter verschooning wisten uit te vinden.

Het geld, dat stom is,
Maakt regt dat krom is,

zegt ons ouwerwetsch Hollandsch dog teffens waaragtig spreukje. Zy wierden dan door gestole schenkaadjes van sommige heelders in staat gehouden, en dat op een zeer aardige † manier, en voor hen wierd ing bragt, dat andere gekroonde hoofden in de Kozakken wel wat door de vingeren zagen. Eindelijk ging 't met hun stroopen op het Turkse gebied zoo hoog, dat Assan, Bassa van Bossine, den grooten Heer raadde, die plagers den broek op te nestelen. Daar op ving de Sultan een tienjarigen oorlog aan, die hier omstandiglijk word beschreven, en van welker rampen de zoo genaamde Hongaarsche ketters hier de schuld hebben.

Middelerwijlen vermeerderde het getal der Uskoks, zoo door Turkse als Venetiaansche overloopers: want dat quam tussen hen zoo naauw niet. Al wie 't maar in zijn land verkorven had, ging onder dit gespuis op den roof leven; en ze gisten gezamentlijk hun gety zoo net, dat ze, hoe zeer de Venetianen ook oppasten, telkens met beuit overladen te rug quamen.

De Keizer, als hem alle de klagten verveelden, schreef daar over wel aan den Aarts-Hartog, dien die landen toequamen, zoo hy zei-

† *Zie* p. 20.

de, maar hield altijd een achterdeur open. De zaken bleven sleuren. De Venetianen deden insgelijks hun best om die plondervogels van alle kanten te beknippen, dog zogten met den Keizer in geen oorlog te raken: tot dat eindelijk de Aarts-Hartog Ferdinand, mede door 't klagen baloorig geworden, den Raadsheer Jozef Rabata derwaarts zond.

Deze laat door den Bisschop van Segna met den Krijgs-Oversten der Venetianen spreken, openbaart hem zijn gekregen bevel, en krijgt nog nader last van den Keizer, om de hoofden der rooffielen met alle strengheid te straffen, en de andere na 't vaste land te verzenden. Hy komt te Segna, daar hy bevolen had dat niemand van de Uskoks zig op zijn aankomst zoude hebben t'zoek te maken, en bevond, dat 'er zestig van die quanten niet waren: evenwel, niet jegenstaande de bevelhebber dier plaatse het hem hoogelijk afried, hy ging met de voornaamste te boom, en besloot niet meer dan honderd van hen binnen Segna te laten, en de overige te doen vertrekken, 't welk geen kleine beweging maakte. Twee hondert pakten zig elders henen, na 't ontfangen van des Bisschops zegen, en goede betaling: waar over de Hof-amptenaren, die nu geen trek van den beuit meer kregen, Rabata veel spels berokkenden. De wechgetogene Uskoks, aangemoedigd op de mare van dat het Rabata qualijk ging, nemen een besluit om weder na Segna te komen, en het oude pad in te slaan. Het ging zoo verre, dat zy hem zelf in zijn kasteel overvielen, den nek braken, en zijn hoofd

opent-

opentlijk ten toon ſtelden. Een Barbaarſche wreedheid, over welke het huis van Ooſtenrijk, tot verwondering van al de wereld, nooit ſtraffe heeft geoeffent. Nogtans hielden de Uskoks van dien tijd af met de Venetianen wat beter huis.

Zie daar, dus verre ben ik nog maar in 't eerſte deel, dat door den Aartsbiſſchop van Zara is geſchreven, en van den Hr. Amelot vertaald, * vattende een tijd van den jare 1540 tot het jaar 1602.

Van het vervolg is *Fra' Paolo Sarpio* de Schrijver, en Amelot wederom vertaler. Hier zien we hoe de Uskoks, door nieuwe Chriſtoffels aan 't hof in hun bedrijf geſterkt, het oude leven hervatten.

Een ſchoone gelegentheid, dien zy ook met godloos plonderen digt waarnamen, was 't voor hen, dat het eiland Agoſta tegen die van Ragouſa wederſpannig wierd; en de nieuwe Bevelhebber van Segna, door geld omgekoft, beſchermde hen openbaarlijk. Ondertuſſen quam de Baron van *Khisli* met vierhonderd ſoldaten te Segna, beloofde den Venetianen veel goeds, en ſtelde hen eenigen ontkaapten beuit wederom ter handen; dog vertrok eerlang zonder veel uitgevoert te hebben, en de Uskoks maakten het dagelijks ſlimmer.

Als de Keizer, na dat hy de vrede met den Turk geſloten had, hen op levensſtraffe dat ſtelen en rooven liet verbieden, zonden zy eenen *Niko Radſich*, als gevolmagtigde, aan 't Keizerſch Hof, om te toonen, hoe onmoge-

* *Zie de Voorreden* * 3.

lijk het was, dat zy zonder plonderen of bezolding konden leven. Ja zy boden aan, de Venetianen te dienen, dog te vergeefs.

Het zoude my vervelen te schrijven, wat gruwelen deze snoodaarts bedreven. Zy speelden alle zeilen blank, gelijk onzer matrozen spreekwijze is. Schepen van Ragousa, van Venetien, 't zy waar na toe, of waar van daan reizende, tastten zy aan. 't Is waar, zy hadden 't somtijds wel eens hard voor de schenen, maar die 't ontquam was vry, en ging 's anderen daags weer aan 't kapen.

Zelfs kregen de beledigde een weêrzin, om langer aan des Keizers Hof te klagen, want het meeste dat ze verkregen, was een middel, dat het quaad wel een luttel inbond, dog nimmer uitroeide.

Nu was dit volk van driederley soort geworden, Bezoldigde, Waaghalzen, en *Kasalins*. Deze laatste noemden zy zulke, die in de stad geboren waren: dog de beste van alle was ondeugend.

Hier volgt nog een byvoegsel van den gemelden *Fra' Paolo Sarpio*, 't welk met het voorgaande van den zelven inhoud is, namentlijk een gedurige aaneenschakeling van rooveryen der Uskoks, en klagten der Venetianen aan 't Keizerlijk hof. Zie van de groote wreedheid dezer meergemelde dieven een staaltje *p.* 194.

Ten laatsten ondernamen zy zelf geheele steden en eilanden af te loopen, 't welk den Keizer noodzaakte scherper bevelen tegen hen te laten uitgaan, die hunne begunstigers aan 't

Hof

Hof niet darden wederſtreven: en nogtans liep het werk den ouden gang; de zaak wierd eerſt aan de ſpijker gehangen, en daar na raakte ze in 't vergeetboek. De beſte geſtole goederen quamen tot binnen Weenen, en daar moeſten de klagers niet alleenlijk zien, dat hunne juweelen en ſtoffen van andere gedragen wierden, maar ook dat het onmogelijk was, van de gewelddryveryen der Uskoks een gewenſt einde te maken: gelijk dit werk mede zonder uitſlag word afgebroken.

XIII. HOOFDDEEL.

Martini Liſter exercitatio anatomica altera, in qua maxime agitur de *buccinis fluviatilibus & marinis*, ubi Ariſtotelis aliquot loca ab interpretum injuria ac errore vindicantur, nova quædam e rebus naturæ in lucem proferuntur: qualia ſunt, non *ſuperfœtatio* tantum, ſed & *perpetua* quædam *fœtatio*, velut de quibuſdam fructiferis arboribus narratum eſt: *Singularis* ac *diviſus ſexus* in aliis atque aliis Cochleis: *Purpuræ* vera ſedes, ac uſus: *Buccina infectoria*, quæ fuerint Veterum, noſtra *littoralia* ipſiſſima eſſe. Præterea *conjectura* nova de *uſu cerebri* exhibetur, itemque *vitalitatis ratio* in ſanguineis frigidis

ac exanguibus animalibus, ex veterum doctrina de Aëre atmoſphærico explicatur. His accedit exercitatio medicinalis de *Variolis*.

Dat is,

Maarten Liſter's *tweede ontleedkundige oeffening, in welke voornamentlijk gehandelt word van de* kinkhoornige rivier- *en* zee-ſlakken. *Ook worden daar in eenige plaatſen uit Ariſtoteles van de misſlagen der Overzetters te regt, en ſommige natuerlyke zaken voor den dag gebragt: hoedanige zyn niet alleenlijk de* overbevrugting, *maar ook een* geduerige bevrugting, *gelijk van ſommige boomen verteld word:* zonderlinge *en* onderſcheidene Sex *in deze en gene Slakken: de waaragtige* zitplaats, *en 't* gebruik des Purpers: *Dat de verw-kinkhoorn-ſlakken der Oude dezelve zyn, die men op onze [de Engelſche ſtranden] vind. Daar en boven word hier een nieuwe giſſing van het* gebruik der herſſenen *aangewezen, als mede de* reden der levendigheid *in bloedige, koude, en bloedelooze dieren, volgens de leere der Oude, wegens de dampgeweſtige Lucht, verklaard. Nog komt 'er by een artzenykundige oeffening van de* Kinder-

derpokjes. *Te Londen by* Smith, *en* Walford 1695. *in* 8. 26 *bladen met printen.*

IN Hooy- en Oogstmaand des jaars 1694 vertoonde ik het boek, dat de Heer Lister van de Aardslakken had geschreven, waar uit te leeren was, dat die verachte dieren in 't stuk van de voortteling meer vermogen hebben als de meeste andere, en als 't menschdom zelf; want ze zijn altemaal van beiderley Sex, mannetjes en wijfjes te gelijk, hoedanige zeldzame schepsels wy gewoon zijn Man-wijven, of, met een onduitsch woord, *Hermafroditen* te noemen.

't Lust hem, als een Arts, en Natuur-onderzoeker, die zig veeltijds met de oeffeningen van d'Ontleding-kunde onledig houd, zijnen arbeid aan meer andere soorten van Slakken te besteden; en zoo iemand vraagt wat nutheid uit de ontleding van die beesjes is te halen, en tot wat einde die schrandere Engelsman zoo veel moeite doet (hoewel het de wijste vrage nergens na is) dien zal ik met korte woorden deswegen berigt doen.

De man wil geen Ontleder om de sleur zijn, nogte te vreden wezen met de inwendige en uitwendige deelen des lichaams te kennen; ja 't is hem niet genoeg, door het ontleed-mes het lijfs gebouw, en deszelfs voornaamste levensstukken onderscheidentlijk nagevorscht te hebben, maar hy wil ook het gebruik dier deelen fix weten. Dit kan niemand in den

grond verstaan, ten zy hy de verscheidenheid van de deelen in velerley dieren ondervonden heeft: want dewijl alle dieren niet alle en dezelve deelen hebben, en sommige in deze of genen anders gelegen, of op een verscheide manier gevormd zijn; zoo kan uit die verscheidenheid het waaragtig gebruik, en de bediening der gezeide deelen, best opgeheldert werden. Men achte dan den arbeid der Ontlederen niet klein, maar bedanke hen voor hunne naarstigheid, welke dikwils vele jaren lang moet aangewend werden, om iets te ontdekken, dat zy, wanneer het wisselijk uitgevonden is, op een klein stukje papiers konnen aantoonen, of in een uur tijds voor een ander bloot leggen. Ook moet men Aristoteles gehoor geven, als hy zegt, dat het onderzoeken en bezigtigen van geringe dieren te verachten een Filozoof niet past, nademaal 'er geen ding van de Natuur is, 't welk niet iets verwonderlijks in zig heeft.

Voor af geeft ons de Heer Lister nog een nalezing van Aard-of Weg-slakken, tot vervulling van 't gene hy in zijn voorgaande werk had overgeslagen.

Zijn eerste ontleding der Waterslakken gaat over een soort van zoodanige, die levendige jonge baren, en in den Teems gevangen worden, omtrent welker voortteling en ingewands-gestalte hy zeer naauwkeurige opmerkingen heeft. Om dat de slak met zijn hoorn, of schelp (verbeeld u een Alikruik, of zulk een ding) met de ontlede deelen achter het werk in print is uitgedrukt, zal ik 'er maar al-
leen-

leenlijk van aanteekenen, dat deze, geen eyeren leggende, maar levende jongen-barende slakken, een zeer vremden baarmoeder hebben; want het is een enkel zakje, buiten het lijf van 't beesje hangende, waar in de kleine slakjes niet alleen konnen voedsel krijgen, en groot werden, maar ook na haar lust een langen wijl haar verblijf houden.

Met andere rivierslakken, die eyeren leggen, is 't heel anders gelegen. Deze moeten hare eyeren wel leggen, als ze voller dragt zijn, of ze willen, of niet, even gelijk andere dieren, op den juisten tijd, dien de natuur tot het lossen van haar pak gestelt heeft. Maar maak geen rekening, lezer, dat dit slakgebroedsel ook man en wijf te zamen is. Gansch niet: zy zijn mannetjes of wijfjes van onderscheidene * kunne; en de mannetjes hebben dien tas, of zak niet, daar we terstond van spraken.

Hy vertoont ons echter andere kinkhoornige riviersslakken, die, zoo wel als de Aard-slakken, voor Vader en Moeder konnen spelen. Onder deze is 'er † een, dien hy een purperslak noemt, en wiens roode verw, zijn 's bedunkens, uit deszelfs speeksel bestaat. By dit geval spreekt hy in 't voorbygaan van de bekende roode Kochenilje-verw, voortkomende uit een zeker West-Indisch beesje met zes pootjes: maar hy weet nog niet zeker, of het een byzonder sap, dan of 't het levenssap van dat diertje zelf is.

Van de voorgaande slakken, die men in de rivieren vind, treed hy voort tot de ontleding der

* *Dat is*, Sex. † P. 64.

der zeeſlakken, van verſcheiden vorm, zoo van lichamen, als van kinkhoornen, of ſlakhuizen. Hoewel men geen voldoende reden kan vinden, waarom ſommige zeeſlakken in zoet water, gelijk de rivierſlakken in zout water, ſterven; nogtans laat de Heer Liſter zijn oordeel over dat ſtuk hooren.

Daar hy twee ſoorten van Strand-ſlakken (by hem purper-ſlakken) ontleed, laat hy hem zonderling gelegen leggen aan het beſchouwen van een zekere enge en rimpelige pijp midden in het ruggevlies, groenende wat uit den gelen, byna als zwavel-of citroenverwig. Deze pijp loopt in den aars uit, en de ſlak looſt dicht daar by haar ſap, of vogt, welke dik en taay is, gelijk als honig, en, op papier geſmeerd, zig etgroen vertoont. Een van de twee kinkhoorn-ſlakken had tanden in den bek, en deszelfs ſap ſcheen veel ſchooner, als dat van de andere. De Heer Liſter meent, dat dit het Purper der ouden is, en wil zijn gevoelen uit Plinius, en Ariſtoteles beweren.

Indien iemand hem hier tegen werpe, dat het purper dan op verre na zoo koſtelijk niet ſchijnt, als het ons wel in de ſchriften der Oude voorkomt; hy antwoord daar op, dat zekerlijk het Purper in byzondere hoogachting is geweeſt, niet om dat het zoo luttel gevonden wierd, nogte om zijn fraaiheid, nogte om de konſt van verwen, maar om deszelfs langduerige vaſtheid, en onuitwiſſelijke hoedanigheid. Dit blijkt ook uit den Wijsgerigen Dichter Lukrees, daar hy in zijn zeſde boek dus zingt,

Pur-

Purpureusque color Chonchyli jungitur una
Corpore cum lanæ, dirimi qua non queat unquam;
Non, si Neptuni fluctu renovare operam des.
Non, mare si totum velit eluere omnibus undis.

Dat is:

De purp're verw hecht aan de wol zoo vast,
Dat die daar nooit kan werden afgetogen.
Al wierd ze in volle zee gedoopt, geplast,
Gespoelt, gewischt; al 't nat heeft geen vermogen.

En 't is aanmerkelijk, dat Beda, die oude Engelsche Godgeleerde, in de kerkelijke Historie van zijne landzaten getuigt, wegens den grooten overvloed van slakken, waar uit men purperroode verw haalde, die zoo vast stand hield, dat ze door geen regen konde verbleekt werden, en die, hoe ouder hoe schooner stond: een bewijs, dat de Engelanders duizend jaren na Lukrees het konstambagt van purperverwen gekent hebben.

Na de meining onzes Schrijvers is het een zonderlinge uitwerpsel-vogt, of sap, geenzins eenig levens-sap. Ik late den lezer zijne gedagten over de oorzaak der langduerige standhouding, en waarom de gemelde verw ten huidigen dage niet meer in gebruik is, zelf nazoeken. Als hy dit kortelijk zal overloopen hebben, valt 'er nog vry wat te doorbladeren, dat deze man, volgens zijne gronden, van de herssenen, en derzelver gebruik heeft te boek geslagen; nevens een ter zijde-tred, tot beantwoording van het gene de Heer Leeuwenhoek en andere wegens de herssens en derzelver merg-

mergachtige zelfstandigheid, uit ontallijke zeer dunne vaten bestaande, gesteld hebben. Het laatste is zijn verhandeling van de warmte des levenssaps, besloten zoo met een aanwijzer der print-tafereelen, die de innerlijke en uiterlijke deelen van de slakken, in d'ontleding bevonden, een voor een bloot leggen, als met een aanlassing, tot de gezeide ontleding behoorende.

In het achterste werkje hoort men den Heere Lister geneeskonstiglijk van de *kinderpokjes* spreken; een ziekte, allen volkeren zoo gemeen, en den meesten mannen en vrouwen, tot hun leedwezen, zoo bekend, dat het tijdquisten zoude zijn, een enkel woord tot deszelfs beschrijving te willen voortbrengen.

Ik mag den liefhebberen der Natuer- en Artzenykunde, tot aanbevelinge dier bladen, vryelijk voor af zeggen, dat deze Engelschman over dit stuk gansch niet met den grootsten hoop der Geneesmeesters eensgezind is. Niets minder voorwaar, maar hy heeft in tegendeel een stelling over d'eerste oorzaak van deze quaal, die de Onduitsche Schrijvers † *paradox* zouden noemen. Ik zal ze met weinige woorden ontvouwen.

Uit overweging van alle de toevallen en omstandigheden van de Kinderpokjes oordeelt hy, dat die ziekte geenzins moet toegeschreven werden aan den mensch, als de telende oorzaak; ook niet aan der vrouwen stonden: want dat is by hem babbelpraat. Ze komt niet voort uit dronkenschap, ongewoon of bedorven voedsel:

† *Vremd, ongehoord, onverwagt.*

fel: ze komt niet uit al te hevige oeffening, en andere gebreken in de niet natuerlijke dingen. Zegt men, gelijk waar is, dat geheele volkeren in de West-Indien door de Engelschen, daar aankomende, tot de dood toe besmet zijn geworden; dat is hem een bewijs, om zijn beschrijving, die straks volgen zal, goed te maken. Verders wat aangaat het gezeg van iemand, die onlangs schreef, als of deze smettelijke zweren haren oorsprong hadden uit de aardsche uitwaassemingen, hoedanige uit deze en gene bergholen voortkomende de dieren iets quaads aanzetten; dat is by hem ook gansch belachchelijk, want hy kent zulke verderffelijke berggroeven in Engeland niet. En eindelijk het praatje van andere, die, by gebrek van grondoorzaken te zeggen, niets anders weten by te brengen, als dat de ziektens zekere hare omloopen en beurten hebben, na de verborgene en nog niet ondervondene veranderingen die in de ingewanden des aardrijks voorvallen, en wat des meer is: dat is met alle het voorgaande enkele beuzeltaal, zoo de Heer Lister meent.

Wat dan? Hy belijd voor af, niet by Prometheus geweest te zijn, toen hy de doos van Pandora opende: het welke ik voor de gene, die deze Heidensche spreekwijze niet verstaan, uitlegge, dat hy d'er niet tegenwoordig was, toen d'eerste mensch ter wereld quam; en over zulks dat de eerste oorzaak dezer smette in 't duister legt: maar zoo gissing eenigzins mag plaats hebben, hy is van dat verstand, dat de ziekte der kinderpokjes allereerst ontstaan is van een beesje, 't zy van deszelfs beet, dat is,

dat

dat is, dat het beesje de eerste menschen zoude gebeten hebben, of van het zelve te eten; dat is, dat d'eerste menschen het zouden gegeten hebben (is 't niet aardig?) en dat ze daar na onder het geheele menschdom, deels door besmetting, deels als een erfquale, is voortgezet.

Deze stelling sterkt hy met een nader beschrijving der gemelde ziekte, dus luidende. De *Kinderpokjes* zijn venijnige puisten, eerst van een beesje het menschelijk geslagt aangezet, maar nu uit haar zelven, nogtans zeer zelden, gelijk als uit besmette ouders, door een zeker erffelijk ongeluk voortgeteeld, dog zeer dikwils van den eenen mensch, die de Pokjes heeft, op den anderen overgebragt, door deszelfs uitvloeisels, in de lugt uitgelaten zijnde, buiten de gesteldheid des lichaams, en uit de uitwerpsel-vaten altijd met een geduerige koorts voortgestooten.

Ik geve dit den Artzenykundigen over, 't zy ter aanneminge, of verwerpinge; en breke hier plotselijk af, om dat men my tot ander werk roept.

XIV. HOOFDDEEL.

† *Derde uittrekſel der nieuwe Ontdekkinge van een zeer groot Landſchap, gelegen in Amerika, tuſſen het nieuwe* Mexiko, *en de Yszee, door* Louis Hennepin, *te Utrecht by* Broedelet *gedrukt* 1697.

MAnnenmoed was 'er van nooden, toen de Heer Hennepin, met twee maats verzeld, zig in een boot darde begeven, en den 29ſten van Sprokkelmaand des jaars 1680 van de ſterkte *Crevecœur* afvoer, om onbekende landen te bezoeken; voor al, wanneer zijne twee makkers den moed lieten zakken, terwijl ze bezig waren de *rivier der Illinoiſen* af te zeilen.

De gemelde rivier is bequaam, om ten allen tijde, honderd mijlen verre van den ingang af, tot het gehugt der *Illinoiſen* toe, groote ſchepen te konnen voeren.

Den 7den van Snoeimaand vonden zy, twee mijlen van deszelfs mond, een volk, *Tamaroa* geheten, en uit twee honderd huisgezinnen beſtaande. Zy wilden de Reizigers na hun gehugt ten Weſten van de vloed *Meſchaſipi* brengen, maar deze voeren voort, en quamen wel haaſt aan den mond des *Illinoiſchen ſtrooms*, vijftig mijlen van de *ſterkte Crevecœur*, en omtrent honderd van het groot gehugt der bovengenoemde Barbaren. Deze mond, of ingang, legt

★ *Zie de twee eerſte in Julius en Aug.* 1697.

tussen de honderd en twintig en honderd en dertig mijlen van de *Mexikaansche Golf.* Zoo gist het onze Schrijver, hoewel hy daar nevens niet kan begrijpen, met wat bogten de groote stroom *Meschasipi* tot in zee kan vloeijen.

Op den hoek, die deze *rivier der Illinoisen* aan zijn ingang Zuidwaarts maakt, ziet men een platte rots, omtrent 40 voeten spits opgaande, en bequaam om een Sterkte daar op te stigten. Ten Noorden regt tegen over den rots, en Westwaarts over de rivier, zijn velden, welker einden niet konnen gezien werden, schijnende bequaam ter bouwinge en bewoninge.

Het ys, dat van de Noorderkant quam afzakken, hield de drie Zwervers wat op, dog na weinige dagen togen zy voort, en vonden de rivier, van een volk, *Osages* genoemd, niet verre van de *Missoriten* wonende.

Nu waren zy de meergemelde groote rivier *Meschasipi* genadert, om welke te bevaren (zoo 't mogelijk was geweest) men dus verre gezwoegt en gearbeid had; en die het doelwit van des Schrijvers gansche schrijfstoffe is.

De *rivier der Illinoisen* werpt zig in den grooten *Meschasipi*, naar gissing, tussen de 36 en 33 graden: andere willen 38. De *Meschasipi* zelf stroomt Zuid-Zuid Westelijk, en komt van 't Noorden en van 't Noord Westen. Hy loopt tussen twee schakelingen van gebergtens, die, gelijk de rivier, hare bogten hebben. Op sommige plaatsen leggen deze bergen verre genoeg van de oevers af; zulks dat men tussen het gebergte

bergte en de rivier zeer ruime velden, en daar op heele driften van wilde koebeesten ziet. Op andere plaatsen hebben ze vlaktens, die halvemaans wijze leggen, en met kruiden en boomen zijn bewassen.

Maar over dit gebergte ontdekt men, zoo verre als het gezigt kan bereiken, zeer wijduitgestrekte velden, die waarlijk het vermaak van Amerika konnen genoemd werden. De breedte van den *Meschasipi* is byna doorgaans een halve mijl, en op eenige plaatsen een geheele mijl breed: verdeeld zijnde met een menigte boomrijke eilanden; daar zoo vele wijnstokken op staan, dat men d'er naauwelijks kan voort treden.

Om dat de Heer de la Salle, die, zoo als we in het tweede uittreksel zagen, tot by de *Illinoisen* toe de land ontdekking had bygewoont, den roem van dit werk gaarne alleen wilde hebben, geeft de Heer Hennepin op deze plaats reden, waarom hy deze zijne laatste ontdekkingen (welke wy vast hooren, en nog verder zullen hooren) in zijn beschrijvinge van *Louisiane* niet heeft ingelast.

De ontmoetingen, die de drie stroombevaarders telkens op de eilanden met de Wilden hadden, zijn zoo velerley, dat de Schrijver daar meê 't een en 't ander hoofddeel vult.

Zijn twee medgezellen, dus verre gekomen, wierden nu hoe langer hoe banger, vreezende, dat ze van de Spanjaards van *Nieuw Mexiko*, die Westelijk van de rivier wonen, mogten gevangen werden: ook stak het hen tegen de borst, dat ze geen peltery hadden gereuilt;

want hunne waren hadden ze ergens in de aarde verborgen. Derhalven begonnen zy aan te houden om weêrom te keeren. Wat zou Vader Hennepin hier doen? hy vreesde niets minder, als dat hy na 't *Nieuw Mexiko* mogt geraken, wel wetende, dat hy daar genoeg van zijne geestelijke maats zou vinden, van welke hy alles goeds had te wagten; dog hy gaf hen goede woorden.

't Was in den aanvang van Grasmaand, als zy, by geval, onder een hoop Wilden raakten, die hen, op den aangeboden Vredestaf, na hun gehucht leiden, en hunnẽ boot of *Kanot* als in zegepraal op de schouderen meê torsten, noodigende een menigte nagebueren, om deze Europëers te bekijken. Dus zien we hier de volkeren *Koroa*, *Akansa*, *Taënsa*, *Titonha*, enz.

Het zal een lezer, die gaarne wat gemakkelijker schikking in een Schrijver vind, niet onvermakelijk vallen voor af te verstaan, hoe de drie maats van 26 Wilden overvallen, en na hun Landschap gevoert wierden, aan 't hooger deel van den *Meschasipi:* in wat een hachchelijken staat van meer als eens hun leven te verliezen de arme zwervers dagen en nagten lang, zonder rusten, deerlijk door dik en dun over land wierden voortgesleept: hoe de Heer Hennepin en zijne twee gezellen van de Wilden tot zonen wierden aangenomen: eindelijk de wonderbaarlijke gevallen, en zeldzame ontmoetingen, de reizigers elk in 't byzonder overgekomen: alle welke gebeurtenissen, zegge ik, voor af gelezen zijnde, eenen lezer, als hy

hy weder te rug keert, het gene juist in geen netten rang van achter een volgenden tijd beschreven is, te verstaanlijker zal maken, om alzoo nader te blijven by de ontdekking der landen, die hoog op aan den *Meschasipi* leggen. Aldaar vertelt ons de Schrijver de aanmerkelijke nieuwigheden, die wegens deze tot nog toe onbekende landen, aan verscheide oorden van den *Meschasipi*, hem bekend zijn geworden, zoo uit eigen bevinding, als uit berigt der Barbaren.

Hy gewaagt met eenen van de velerley gediertens, vissen, bergstoffen, en aardgewassen; verklarende, dat de Wilde hem geleid hebben op plaatsen, daar zoo veel koper en lood was te vinden, als voor een gansch koninkrijk zou genoeg zijn. Maar wat aangaat de zeden, en aart der velerley landzaten, ten deele genoemd, daar van belooft hy breeder in het *tweede stuk* zijner beschrijvinge te zullen handelen: wanneer hy d'er ook zal byvoegen, de manier, op welke, zijn 's oordeels, het Christen geloof onder zoo vele volken, altemaal meest van taal verschillende, zoude konnen gepredikt, ja het grootste gebied van 't Heelal in Amerika gestigt werden.

Ik moest niet vergeten dat de *Issati*, en *Nadoueßans* (dit is een tweederley soort van Wilden hier omtrent) als zy Tabak gaan rooken, hunne oogen na de Zon heffen, en, zoo als zy de pijp [* *calumet*] ontsteken hebben, dezelve aan de Zon aanbieden, met de woorden *Tchendiouba Louïs*, dat is, *rook*, *Zon*. Want, op

* *Zie de twee voorste uittreksels.*

dat gy my wel verstaat, lezer, *Louïs* beduid in die gewesten *de Zon*; en onze geestelijke Vader, hoorende de Barbaren dit woord zoo menigmaal in den mond hebben, nam daar uit een goede voorbeduiding, vermits het zijn Doopnaam was. De Maan noemen zy *Louïs Basatsche*, als of iemand zeide, *de Zonne, die by nagt schijnt*: kort om, by alle de bewoonderen van de streken, die aan den vloed *Meschasipi* leggen, is dat groote Hemelligt in eerbied, en tegen deszelfs opgang prevelen zy eenige woorden. Anders zijn ze gansch niet godsdienstig, gelijk in de voorste uittreksels is aangeteekend; en de Heer Hennepin wil zig op geene vrugten zijner Euangely-diensten beroemen, dewijl hy d'er alleenlijk eenige kinderen heeft gedoopt, die op 't gijpen lagen: over welke zielenwinst hy nogtans in zijn ziel verblijd is.

De rivier *Meschasipi* is vol eilanden, van den ingang van de *rivier der Illinoisen* af, tot aan de *waterval van Sant Antoni de Padua* (straks te melden) toe: dog de reizigers bevonden dat de landeryen zoo vrugtbaar, en de bosschaadjes zoo schoon niet schenen aan de boven kant, als aan de benedenkant. Van de Westzijde (te rekenen van den ingang van de *rivier der Illinoisen* af tot aan den gezeiden *waterval van Antoni*) ontfangt de *Meschasipi* geen aanmerkelijke vloed, als die van de *Otenta*, en nog een andere, die West Noord-West, 7 of 8 mijlen van den waterval, komt. Aan de Oostzijde vind m'er een, die niet veel te beduiden heeft; dog wat verder een andere, dien de wilde *Ouiskonsin* noemen, komende Oost, en Oost-

Noord-

Noord-Ooſt. Honderd en vijf en twintig mijlen boven de *rivier der Illinoiſen* loopt 'er een rivier in den *Meſchaſipi*, dien de *Iſſati* den naam van *Chaldaoua deba* geven, [dat is zoo veel als *de zwarte rivier*] van welke de bootelingen niet meer dan den ingang hebben gezien. Dertig mijlen hooger is een Meir, dat zy *het meir der tranen* noemden, om dat zy aldaar van de 26 wilden gevoerd, een geheele nagt van eenige uit den hoop behuilt wierden; tot een teeken, dat zy voornemens waren hen te dooden. Dit meir is 7 mijlen lang, en omtrent 3 breed.

Ruim een mijl boven dit meir, naar 't Oosten, is een groote rivier, dien de zwervers de *rivier der Wilde ſtieren* noemden, om dat 'er zulk een groote overvloed van die beeſten was, en ook niet min van ſchildpadden: zy volgden deszelfs loop tot 10 of 12 mijlen.

Veertig mijlen hooger is een rivier, vol maalſtroomen, door welke men Noordwaarts kan komen in een meir, dat, naar 't zeggen van den beſchrijver, grooter is als het heele Franſche rijk, tot aan de rivier *Niſſipikouët*, die in dat meir valt. Als men den *Meſchaſipi* 10 of 12 mijlen afkomt, word de vaart gestuit door een Waterval, die zy, naar den Voorſtander hunner ondernemingen, *de Springbron van Sant Antonio Van Padua* noemden. Deze Waterval is 50 of 60 voeten hoog, hebbende een eilandje van rots, ſpitswijze in 't midden opgaande. Maar waarom zou een nieuwsgierig lezer dit, en het overige, niet liever in het 44ſte hoofddeel, zelf nazoeken?

ik ſpoede my na 't einde.

Als nu de Heer Hennepin en zijn twee reisgenooten aan 't meir van de *Iſſati* (dat byna 80 mijlen boven de *Waterval van Antoni* legt) omtrent tweemaanden gevangen waren geweeſt, namen de *Nadoueſſans* en *Iſſati* hen met zig op een zekere groote aangeſtelde jagt van wilde oſſen, of ſtieren, en dus gingen zy in Hooimaand 1680 onder het geleide van 130 huisgezinnen, en 250 wilde ſoldaten, den *Meſchaſipi* afzakken. Hy verhaalt, hoe deze reis der Barbaren toeging, hoe verre zy boven *de Waterval van Antoni* halte maakten; voorts de ſchildpadde jagt, en de gevaarlijke voorvallen onder dien wilden hoop.

Op 't einde der gezeide maand, ontmoetten hen een zeker Hr. du Luth, en vijf mannen, van *Kanada* gekomen, die hen baden, dat ze dog gezamentlijk met de Wilde weder na hunne woonplaatſen mogten keeren, daar ze dan den 14den van Oogſtmaand aanquamen.

Maar in 't laatſte van Herfſtmaand namen de reizigers hun ſlag waar, en verzogten van de Barbaren verlof om een keer na *Kanada* te mogen doen; voorgevende dat zy met een menigte geweer, en goede waren van Europe, tot hen zouden wederkomen. Om de zekerheid quanſuis baden zy de Barbaren, dat zy onderwijlen halver weg tot op een beſtemde plaats met hunne pelteryen en koopmanſchappen zouden naderen, tegen dat zy het volgende jaar hen zouden komen vinden, *enz.* Na lang raadplegen ſtond der wilden Opperhoofd

Oua-

Ouasikoude in een volle vergadering hun afreis toe, en teekende de weg, die ze moesten nemen, zoo net af, dat ze op geen kaart of kompas wisser hadden konnen reizen. Zie daar dan onze acht Europëers (Vader Hennepin met zijne twee makkers, en de Heer du Luth met zijn gezelschap; trouwens terstond las ik, dat die du Luth vijf mannen by zig had) in twee *kanots*, of schuitjes de nu zoo dikwils gemelde groote rivier *Meschasipi* afvarende, tot dat ze, niet zonder deze en gene ontmoetingen, aan den mond van de rivier *Ouïskonsin*, en vervolgens aan *de* * *Baay der Stinkende* quamen.

Ik zal de misselijke namen der volkeren, in de voorgaande uittreksels op de reis na den *Meschasipi* kenbaar geworden, hier voor de tweedemaal niet aanteekenen: laat het genoeg zijn, op dat we den draad der historie vervolgen, te hooren, dat de Reizigers by deze stinkende Wilden veel volk van *Kanada* vonden, en op *Misilimakinak* overwinterden.

In de Paasweek des jaars 1681 togen zy van daar, en wel een stuk weegs over 't ys. Die lust heeft, om somtijds in een stuk van een vetten Beer, en een hachje van een mageren Reebok de tanden te zetten, hy kan 't 'er op de reis meê stellen.

Op het meir *d'Erié* ontmoetteden zy een hoofdman der * *Outtaouakters*, dien naar den Heer *Talon*, in zijn tijd Gezaghebber te *Quebek*, de naam van *Talon* was gegeven; uit wien de reizigers vele byzonderheden van dien land-

 aart,

* *Zie het tweede uittreksel.* † *In 't vorige uittreksel vinden we* Outtouagamers.

aart, en zijn huisgezin verstonden: een stoffe, die het 70ste hoofddeel vult.

Aan den mond van de rivier *Niagara* gekomen, vonden ze de *Iroquoisen* niet in hun gehugt. Des voeren ze voort langs de Zuidzijde van het *meir de Frontenak*, en quamen, omtrent Pinxteren 1681, aan het groot gehugt der *Thonnontouans*, daar ze verwellekomd te weeg bragten, dat deze Wilden de gevangene *Outtaouakters* weder vry gaven.

Eindelijk belandden zy aan de Sterkte van *Frontenak*, behouden, maar geel gebrand, en zeer ongedaan, na zoo vervaarlijk een onderneming volbragt te hebben.

De Schrijver besluit deze zijne reisbeschrijving met een verhaal van den oorlog der *Illinoisen*, en *Irroquoisen*, en eenige voorvallen tot de reis behoorende, eindelijk met zijn aankomst op| *Quebek*. Het overige moet gezogt werden in de Reisbeschrijving by *Schouten* gedrukt, en van my *pag.* 254 met den titel aangehaald.

Men ziet in dit wijdloopig verhaal den Heer Hennepin beweren, dat de Straat *Anian*, den Wereldbeschrijvers kennelijk, niets anders, als een enkel herssenverdigtsel is. Hier in zegt hy versterkt te zijn door vier Wilden, die, terwijl hy by de *Issati* en *Nadouëssans* huis hield, van meer als 500 mijlen ver, aldaar in gezantschap quamen. Deze deden, door tolken van de *Issati*, verstaan, dat ze vier Manen (dat is maanden) hadden gereist, dat hun landschap West, en dat van de *Issati* Oost van 't zelve was afgelegen: voorts gaven ze verscheide * berigten,

* *Lees* p. 370. enz.

ten, waar uit te besluiten was, dat 'er geen Straat *Anian*, of *Anjan* in de wereld is, zoo als men die gemeenlijk in de kaarten teekent.

Ten bewijze dat hy geen praatjes vertelt, bied hy hem zelven aan, omme met zoodanige schepen, als zijn Koninklijke Majesteit van Groot Britanje, en de Hoog Mogende Heeren Staten van Holland en West-Vriesland daar toe zullen gelieven te verleenen, de togt, hoe zwaar die ook is, te hervatten.

Vraagt iemand wat nut daar uit zoude te halen zijn? Dat zal ik hem met drie woorden zeggen. Wy Hollanders, en de Engelsche, d'allerroemrugtigste Zeebevaarders van Europe, hebben voor ettelijke jaren te vergeefs getragt een doorgang door de Yszee na China en Japon te vinden: maar, by aldien op de goede hope van den Heer Hennepin staat te maken is, zoo zoude men, door hulp van zijn ontdekking, met groote schepen over bequame rivieren in de Zuidzee [of liever *Mare Pacificum*] konnen varen, en van daar na China en Japon; zonder den Middel- of Evennagt-lijn door te streven. Dat was een korter weg, om in Oost-Indien te komen.

XV.

XV. HOOFDDEEL.

Dissertations sur l'*Existence de Dieu*, ou l'on demontre cette Verité par l'histoire universelle de la premiere antiquité du Monde: par la refutation du systeme d'*Epicure* & de *Spinosa*: par les caracteres de divinité, qui se marquent dans la religion des Juifs: & dans l'établissement du Christianisme. On y trouvera aussi des preuves convaincantes de la revelation des livres sacrez, par *Mr. Jaquelot.*

Dat is,

Redeneringen over de Wezendheid van God, *waar in die Waarheid word aangetoont door de algemeene historie van de eerste oudheid des weerelds, door de wederlegging van* Epikuurs en Spinozaas stelling: *door de merkteekenen der Godheid, die zig in den godsdienst der Joden opdoen: en in de vaststellinge van't Christendom. Men vind'er ook overtuigende bewijzen van de openbaringe der heilige boeken, door* Mr. Jaquelot. *In's Gravenhage by* Steven Foulque 1697. *in* 4. 100 *bladen.*

IK hebbe nu, geduerende het schrijven der twee maandelijke uittreksels, zoo vele mannen,

nen, en hunne schriften, vertoont, die de Wezendheid Gods beweerden, die de stellingen van Epikuur en Spinoza wederspraken, en die de gronden van den Christelijken godsdienst geleerdelijk verdedigden, dat daar door den Ongodisten al lang de mond behoorde gestopt te zijn. Heeft iemand lust, omme zig verder in die stoffe te vermaken, dit doorwrogte werk van den zeer geleerden Heere * Jaquelot zal hem wisselijk niet afvallen; maar 't zal hem, zoo hy een Christen is, versterken in zijn gevoelen, dat Mozes van God, en de wereldmaking een waarheid heeft geschreven, die met geene bewijzen van andere gedenkteekenen der Oudheid kan gewraakt werden: dat Spinozaas redekavelingen ongerijmd zijn: dat de Joden een godsdienst hebben gehad, van God bevolen; eindelijk dat het met den Christen godsdienst ook zoo is gelegen, en niet anders kan zijn, als dat God deszelfs Insteller is, alles met een aangename stijl, en met bevallige redenbindsels aan een geschakeld.

* *Zie hem in Mey en Juny* 1693. p. 459.

XVI.

XVI. HOOFDDEEL.

Diſcurſus Theologicus de profanatione Hoſtiæ conſecratæ, quem occaſione facti, quod Hafniæ ante aliquot annos contigit, impii & blasphemi, breviter & ex tempore conſcripſit *Hector Gottfr. Maſius* S. S. Theol. Prof. Publ. & in Colleg. Conſiſtor. ibidem Aſſeſſor.

Dat is:

Godgeleerd vertoog over de ontheiliging van het Heilig Avondmaal-brood, by voorval van een zeker heilloos en godslaſterlyk feit, voor eenige jaren te Koppenhage voorgevallen, kortelyk en uit de vuiſt wech beſchreven van Hektor Govard Maſius, *Hoogleeraar der H. Godgeleerdheid* enz. *Te Frankfurt by* Frederik Hendel 1695. *in* 12. 5 *bladen.*

HEt brood, dat de Onroomſche Chriſtenen, ter gedagteniſſe van Chriſtus, elk in zijne gemeente, met elkanderen eten, en 't welk zy, dewijl het waarlijk brood is, niet anders als *brood* van 't H. Avondmaal noemen, droeg van ouds her in de eerſte kerke den naam van *Hoſtia* [ſlagtoffer]; een Latijnſch woord, dat, naar Ciceroos zeggen, afkomſtig is van *hoſtes* [vianden] om dat de oude Heidenen

nen hunne gevangene vianden voor slagtoffers gebruikten, hoedanig een gewoonte nog by sommige afgodische volkeren stand grijpt: en dit bevestigt Ovidius.

* *Hostibus a domitis* Hostia *nomen habet.*
Beduidende,
't Woord Hostia *komt af gewis*
Van Hostis, *dat een viand is.*

Zoo men † Servius mag gelooven, word het woord *hostia* voor een slagtoffer genomen, om dat de Goden daar door *verzoend worden*, welk laatste woord by hem *hostiare* luid.

Dit late ik voor af gaan, ten dienste van mijne landsluiden, die geen Latijn verstaan, om dat deze Luthersche Schrijver zig vergenoegt met het gezeide Avondmaal-brood den naam van *hostie* te geven, 't welk die van zijne gezindheid meinen vryelijk te mogen doen; dog in een anderen zin, als de Pausgezinde gewoon zijn: want gelijk de Lutheranen in dit stuk voor zoo verre eenige oude Christen Leeraars en de Pausgezinde navolgen, dat zy het meergemelde brood *de hostie* noemen, alzoo zijn zy 't ook met elkanderen daar in eens, dat zy in de plegtelijkheid van 't avondmaalhouden geen waaragtig brood, maar een ronden ouwel nuttigen.

De Pausgezinde priesters geven hun zelven uit voor de allerwonderbaarlijkste konstenaars of tooveraars, zoo iemand beter zin in dat woord

* Ovid. Fast. 1. *Andere lezen* Hostibus amotis.
† In Æneid 2.

woord heeft) by welke de Egyptenaars en Joden van den ouden tijd vergeleken maar leerjongens zouden zijn, indien ze geen onmogelijke dingen beloofden : want wie kan zoo zot zijn, dat hy geloove, dat een paap, preutelende eenige woorden, en makende een deel grimmatzen, een geheelen Christus van vleesch en bloed, zoo als Hy onder het Jodendom gewandelt heeft, kan hervormen uit een ouwel, of rond stukje stijffelbrood? en zoo menig duizend ouwelen als hy inwijd, dezelve tot even zoo vele duizenden van Christussen kan maken? nogtans heeft het vreesselijk ontzag des Priesterschaps zulk een allerongerijmste en allergedrogtelijkste opsnyery het grooter gedeelte van 't Christendom wijs gemaakt.

Dewijl zy ook dezen ouwel of *hostie*, als hunnen God, goddelijke eere bewijzen, en den volke ter aanbiddinge voorstellen, is 't niet te verwonderen, dat zy, omme den domdriestigen hoop in vreeze te houden, niet alleenlijk overal geheele drekwagens met verdigtselen van de kragt en wonderdaden der zoo gewijde *hostien* voor waaragtige historien wereldkundig hebben gemaakt, maar ook aan sommige domme en losse menschen onder hun gelegentheid hebben gegeven, om te geloogelegentheid hebben gegeven, om te geloo-ven, dat zy, zoo wanneer ze zulk eenen gewijden ouwel eens magtig wierden, met dezelve wondere kueren zouden konnen bedrijven; gelijk als iemand daar door tot liefde verwekken, tooveren, of hun lichaam steek en schoot-vry maken, *enz.* belachelijk, ja liever gruwelijk bygeloof!

't Is

'T Is waar, dit vorenstaande is van de Pausgezinde gezegd; maar onder die van den hervormden godsdienst zijn de Lutheranen (hoe zeer zy ook het waangevoelen en bedrog der gemelde Papen verfoeyen) in dit stuk der *hostie* gebleven by een geloof, dat wel niet goddeloos, maar niet min verward, en onbegrijpelijk is, als dat gene, dat zy zoo leelijk uitkrijten. Namentlijk de Pausgezinden verstaan Christus woorden, als Hy het *brood* by een gelijkenisse *zijn lichaam* noemde, plat na de letter, zoo als ze leggen; en beweren gevolgelijk, dat de priesters door hunne inwijding den ouwel tot een zelfstandig lichaam van Christus maken: daarentegen de Luthersgezinde, daar ze zig van Christus woorden, *dit is mijn lichchaam* ook willen bedienen, zijn niet te vreden met het avondmaal-brood, van hunne priesters gewijd, te houden voor enkel brood, zoo als 't is, en die inwijding voor een schetse, of omschaduwing ter beduidenisse van Christus lijden; maar zy willen een ander doen gelooven, dat dezelve inwijding de aardsche stoffe des Sakraments afscheid van het gemeene gebruik des broods, dat ze die aardsche stoffe tot een *Sakramenteel gebruik* schikt (ik moet in zulke netelige stoffe, om niet duister te zijn, kromtaal schrijven) en dat ze aan die geloofsteekenen een roepinge geeft, makende die tot toereikende middelen van Christus lichaam, zulks dat het brood niet langer enkel brood, maar het * voersel van Christus lichaam is, en de

* Vehiculum. *Dat is, iets waar mede men iemand wat ingeeft, gelijk als pillen met een ouwel, of iets anders.*

de wijn niet langer enkel wijn, maar het voer-sel van Christus bloed is.

En dit alles alleen in het houden van 't H. Avondmaal, want de geheele andere snuistery van den ouwel, deszelfs aanbidding, en ten toonzetting, zoodanig als die by de Pausgezinde plaats heeft, wijders alle verdere aperyen en fratsen, die ze daar meê bedrijven, zijn den Lutheranen een verfoejing.

Maar 't is dan ook zoo vremd niet, dat de gewijde *hostie*, van de Lutheranen genomen voor een middel, door 't welke Christus lichchaam den menschen word ingegeven, zoo wel by hen, als by de Pausgezinde, den onwetenden gemeenen volke als wat wonderbaarlijks voorkomt; te meer, om dat de Luthersche Farheeren daar over ontallijke boeken hebben geschreven, zoo tegen Pausgezinden, als *Gereformeerde*, die men tot groote rust van beide de gezindheden mogt wenschen uit de wereld gebleven te zijn.

Laat het u niet vervelen, lezer, dat ik zoo grooten voorbereiding make, tot een uittreksel van een zeer klein boekje. Ik vond my daar toe genoodzaakt, om u des te gemakkelijker een indruk te geven van het opzet dezes Lutherschen Schrijvers in zijne verhandeling over de volgende historie.

,, Voor ettelijke jaren begaf zig een soldaat
,, te Koppenhage ter tafel des heiligen Avond-
,, maals (zoo als we dat hier in Holland noe-
,, men) en nam de in zijn mond gestekene *hostie*
,, behendiglijk weder daar uit in zijn neus-
,, doek na huis, met inzigt, zoo hy waande,
,, van

„ van ik wete niet welk een toovery daar meê
„ uit te voeren, zijn huid hard te maken, en
„ dergelijke bygeloovige vodderyen meer.
„ Een weinig daar na knaging in zijn gewisse
„ voelende heeft hy hem zelven, en den ge-
„ nen, die hem tot dat bedrijf geraden had,
„ aangebragt. Derhalven als deze twee quan-
„ ten in de boeyen waren gezet, en zoodanig
„ een geval tot de regtbank der godgeleerde
„ scheen te behooren, geliefde het den Ko-
„ ning van Denemarken, eer men de gevan-
„ gene ter straffe sleepte, het oordeel van de
„ geestelijke zijnes rijks daar over te hooren.
„ Deze gaf zijn Majesteit berigt van de ont-
„ heiliging der *hostie*, maar liet de wijze van
„ straffe den wereldlijken regter bevolen.

Ik vinde niet geschreven, wat men den gevangene misdadigers gedaan heeft; dog gisse uit het volgende, dat ze wisselijk met de dood gestraft zijn.

De Heer Masius, achtende, dat in het voorval van 't voornoemde feit vele omstandigheden, die tot de vierschaar der Godgeleerde behooren, der uitpluizinge waardig zijn, gaat in dit vertoog de gemelde ontheiliging ontleden, en ontvouwt voor den lezer wat de *hostie* by de Pausgezinden of Luthersche beduid, en waar in de inwijdinge bestaat. Dit gaat alles na de spitsvindigheden van zijn gezindheid, onder welke hy dient, en is het beslag van de eerste sneê.

In de tweede onderzoekt hy, wat *ontheiliging* is: by welke stoffe te pas komt het vraagge-schil, wat men moet doen met het overschot

van de overblijfselen des H. Avondmaals, zoo brood, als wijn, en of men die wel ten gemeenen gebruike mag laten, dewijl zy nu, volgens de Lutheraansche wijsheid, geworden zijn voersels van Christus vleesch en bloed? desgelijks, als de *hostie*, een kranken ingegeven, van hem word uitgebraakt, of door een schichtigen buikloop onverteerd geloost?

Wegens de twee gezeide vragen onderstelt onze Luthersche Hoogleeraar den regel, by die van zijn orde gemeen; *dat het Sakrament buiten zijn gebruik geen Sakrament is.* Maar nu bleef 'er nog te onderzoeken, of die gewijde *hostie*, dien de soldaat in zijn mond had gesteken, buiten haar gebruik was geweest, en of hy het Lichaam van Christus met zig in zijn neusdoek na huis nam, of niet? hier op antwoord de Schrijver, eerstelijk dat de *hostie* wel in het *Sakramenteel gebruik* is geweest, maar niet volkomentlijk. Ten tweeden, dat de soldaat met de *hostie* uit zijn mond te halen, en in zijn neusdoek te omzwagtelen, geenzins moet geacht werden het lichaam van Christus by zig genomen, en na huis gebragt te hebben; want het Sakrament was, als boven gezegd is, buiten zijn gebruik geen Sakrament. Dog wat de misdaad belangt, de dader word hier voor een dubbele booswigt gedoemd, eensdeels als een versmader van 't Sakrament, ten anderen als een tooveraar.

De derde snede strekt tot uitvinding der straffe, op deze misdaad passende. Na 'een vermeldinge van de zwaarte des wanbedrijfs, met kerkschendery en godslastering op eene

hoogte

hoogte zeilende, en van de straffe, volgens het geestelijk regt, daar tegen gesteld, kan men klaarlijk bespeuren, tot wat strafpleging de Heer Masius helt: want hy zegt ons, hoe in Denemarken de wetten tegen een ontwijder der Sakramenten leggen, en voegt 'er by, dat die Heilig zijn, en het gemeenebest der Christenen oorbaar.

Ik kan wel denken, dat een Hollander begerig is, te weten, wat de gewijsdens der Denen mede brengen; daarom zal ik hier de woorden naschrijven, zoo als ze in zuiver Deensch luiden. *L. 7. Hvem som ofverbevisis, at hafve lastet GUD, eller bespottet hans helligenatn, ord og Sacramenter, hannen skal tungen lesvendis af hans mund udskæris, dernæst hans hofvet afslais, og tillige med tungen paa en stage settis.* Beduidende; *zoo wanneer iemand overtuigd zal zijn, GOD gelasterd, en zijn heiligen naam of Sakramenten bespot te hebben, dien zal zijn tonge levendig uit zijn mond gesneden, daar na zijn hoofd afgeslagen, en teffens met de tong op een staak gezet worden.* En verder. *L. 8. Hafver nogen sin haand til nogen saadan GUDS foragt brugt, da vor den og af hannem lefvendis afhuggis, og hos hofvedet paa stagen fæstis.* Dat is; *by aldien iemand nog zijn hand tot smaad van GOD zal uitgestreken hebben, dien zal ook levendig zijn hand afgekapt, en met het hoofd op een staak gezet werden.*

Na een vergelijking van deze Deensche landwet met andere zoo geestelijke als wereldlijke regten, besluit de Heer Masius, dat dezelve, hoewel gestreng, nogtans best met de goddelijke overeenkomt. Hy houd daarenboven

het wanbedrijf van den ſoldaat voor iets, dat ongehoord, en in zijn Vaderland zonder voorbeeld is, ſchoon dergelijk bygeloof wegens de kragt der gewijde *hoſtie* elders meer ingang in de harten van loſſe en onverſtandige menſchen gevonden heeft, zoo als uit de woorden van † Oſiander blijkt, daar hy zegt, *dat 'er in zijn tijd niets gemeener was onder het krijgsvolk, als een gewijde* hoſtie *uit den mond te halen, en dezelve in een zekere gemaakte wonde in het lichaam als in te enten; wanende, dat al wie zulks doet, voor quetſing van lood en yzer bevrijd is.*

Niets is van deze ſtoffe meer overig, als een bedenking over de gemelde ontwijde *hoſtie*, om te weten, wat men daar mede zal uitvoeren? De Wittemberger Godgeleerde zijn eens in zulk een vraaggeſchil van verſtand geweeſt, dat men de ontwijde *hoſtie* in water zoude tot niet weiken, en als dan in een rivier uitſtorten, op dat ze, zoo wanneer ze al te zorgvuldig bewaard wierd, van het domme volk niet voor het lichaam van Chriſtus mogt aangezien werden. Des Schrijvers oordeel is, dewijl zoodanig een *hoſtie* buiten alle twijfel geen gebruik heeft, dat men dezelve veiliglijk aan een kant mag doen, beter, dan die bygeloovig-lijk opſluiten; even eens gelijk men het dooplijk water, na den gedanen doop, als wanneer het buiten des Sakraments gebruik is, zonder zwarigheid uitſtort. Hy wenſcht, dat God alle verdere godloosheid en ontheiligingen wil weren: en daar mede loopt zijn vertoog ten einde.

XVII.

* Theolog. caſual. de cœna Domini cap. IV.

XVII. HOOFDDEEL.

Le Secret des Cours, ou les memoires de *Walsingham* Secretaire d'Etat sous la Reine *Elizabeth*, contenant les maximes de politique, necessaires aux Courtisans, & aux Ministres d'Etat. Avec les remarques de *Robert Nanton*, sur le regne & sur les favoris de cette Princesse.

Dat is,

Het Geheim der Hoven, of gedenkschriften van * Walzingam, *Staats-Geheimschrijver onder* Koninginne Elizabet, *behelzende regeerkundige lessen, den Hovelingen en Staatsdienaren noodig te weten. Met de aanmerkingen van* Robbert Nanton, *over de regeringe en gunstelingen van die Vorstinne. Te Keulen* 1695. *in* 12. 16 *bladen.*

OMzigtigheid, allen menschen passende, is voor al noodzakelijk in een hoveling, die byna zoo vele vianden als medevryers heeft.

Yder van hen bid niet alleen zijn 's meesters gunst aan, maar poogt die door allerley middelen te verkrijgen, en doorgaans op den val van anderen te grondvesten.

* *Te weten* Francois, *want onder Elizabet zijn meer Walzingams geweest. Zie van dezen aan het einde van de* Historie der Reformatie van Engeland, *door G. Burnet, thans Bisschop van Salisbury, beschreven.*

Blijk mijn 's zeggens is de Schrijver ; ons hier voorkomende , de Heer Walzingam , Ridder , en Staats-Geheimſchrijver onder de Engelſche Koninginne Elizabet , grootmoediger geheugeniſſe ; een man , die , hoe omzigtiglijk hy ook dit werk heeft geſchreven , en hoe grooten bequaamheid hy had , om zijn perſoon en dienſten zoo groot een Meeſtreſſe noodzakelijk te maken , echter niet heeft konnen vermijden , dat hy , eindelijk in haar ongenade vervallen , alle zijne Staatsbedieningen van een ander heeft zien innemen.

Gevaarlijke voorbeelden , van welke de hiſtorien vol zijn , ſchrikken nogtans vele niet af, die door hun geboorte , eer- of geldzugt ten hove worden ingeleid , omme , was 't mogelijk , des Vorſten gunſt te winnen , en op zulk een ruggeſteun hun fortuin te bouwen.

Den zoodanigen ſtrekt hier de Heer Walzingam voor een Meeſter , om hen te leeren , hoe zy op die gevaarlijke plaatſen beſt veilig zullen zijn : hoewel d'er dit ook byſtaat , dat des Vorſten aart , en der Hovelingen boosheid hen dikmalen niet anders als ongelukkig kan maken , waarom hy met Horatius vaſt ſtelt

Beatus ille , qui procul negotiis ,
Ut priſca gens mortalium ,
Paterna rura bobus exercet ſuis.

Dat is,

O gelukkig hy ,
Die van omſlag vry ,
Zoo als d'Oude deden ,
Leeft in ruſt en vreden ;

En

En op eigen land
Ploegt, en bouwt, en plant. enz.

Ja driemaal gelukkiger ſtaan die gene by wijze luiden te boek, die vergenoegd buiten het Hof leven, als de grootſte Hoveling, die niet ſlegts dagelijks der Vorſten ongunſt vreeſt, maar ook onvermijdelijke noodzakelijkheden ontmoet, om met hen in hunne fouten, van wat natuur die mogen zijn, te werden ingewikkeld, indien hy 't ongeluk heeft van in zulken Hof te moeten leven.

Als dan onze Schrijver hier een Hoveling van top tot teen gaat toeſtellen, en hem leeraart, hoe die zig in alle gelegentheden omtrent zijnen Vorſt hebbe te dragen, vertoont hy met eenen van welken aart de gunſtelingen moeten zijn, die een Vorſt voor zijn eer en ruſte veiligſt kan verkiezen: zoo dat hy een Hoveling invoert, die hem zelven voordeelig, zijn meeſter gedienſtig, en het rijk, waar van hy gaarne een bediende zoude zijn, nut is.

Hy verdeelt zijne leerlingen in uitlanders, of inborelingen, en de laatſte wederom of in menſchen, wier geboorte hen ten Hove brengt, of in zulke, die door deugd of bequaamheid daar geraken, of eindelijk in zoodanige, die des Vorſten oor en gunſt verkregen hebben, om dat ze deelgenooten van zijne gebreken en ſchenddaden zijn. En hoewel niemand hier meer moeite als een vremdeling heeft, des niet jegenſtaande wijſt hy hem een weg aan, die bequaam is, hem geagt en geëert te maken.

Vervolgens toont hy, hoe een Hoveling zig zal gedragen omtrent een verstandig Vorst, niet alleen in zijnen dagelijksen ommegang, maar ook in zaken van gewigt, en zoo wanneer hem onverwagt zijn gevoelen daar over gevraagd mogt werden.

Het eerste werk van dezen man is dog (wil hy in het Hof gelukkig zijn) den imborst van den Vorst wel doorstikt te hebben, om zig in allen deele daar na te konnen voegen en plooiijen: maar dewijl ze altemaal het geluk niet hebben van in deugdzame Hoven te komen, zie ik hier beschreven, hoe een eerlijk man, die nogtans zeer zelden, schoon noodzakelijk, daar gevonden word, zig zal aanstellen, hoe verre de vleyery van een onderdaan mag reiken; dog teffens hoe gevaarlijk zulk slag van menschen is, en hoe zeer een Vorst zig voor die hoofsche ravens behoort te wagten.

Wil iemand weten, hoe hy omtrent de fouten van een Vorst moet omgaan, hier worden ze van alle soorten opgeteld, gierigheid, onkuisheid, dronkenschap, *enz.*

Het Hof-leven was vermakelijk, had men alleen met de zinnelijkheden van den Vorst te doen: maar yder gunsteling wil daar, dat men hem na d'oogen zie, ja dikwils meer dan de Meester zelf.

Op dat een Hoveling leere zig daar in wel te dragen, onderscheid onze Schrijver dezelve in eerste Edelluiden, in groote Staats-amptenaren, in Edelluiden van minderen rang, en in gunstelingen, die door gunst alleen gezag hebben. Hy schrijft, op wat wijze men yder van die

die zal behandelen, of om hun vriendschap te bekomen, of om in dezelve te blijven. Dog dewijl dit geluk niet altijd wil vloten, wapent hy ook zijnen leerling tegens hunnen haat, laster, dreigementen, en wat een gestoord mensch kan bedenken, of uitvoeren, om een ander zijn misnoegen levendig te doen gevoelen.

Hy onderwijst niet alleenlijk in 't gemeen, hoe men met die altezamen moet leven, maar ook wat soort van misnoegde gunstelingen meer, wat soort min gevaarlijk, en hoe elk best te onderkennen is.

Mogelijk zal 't iemand vremd schijnen, dat een Hoveling menigmaal op een plegtelijke wijze zig met zijnen openbaren viand verzoent, om hem in 't verborgen lagen te leggen, en daar na beter te verderven; nogtans gaan d'er deze kunsjes niet zelden om.

Is het Hof vol verdeeldheden, hier geld voorzigtigheid, omme zig wel by de redelijkste te voegen, en ook daar na te tragten, dat men getrouwe vrienden by elkanderen blijve behouden, omme, het ga hoe 't wil, altoos een schuilplaats te hebben.

Word men eens dwars aangezien, men moet daarom het Hof niet verlaten, maar des te yveriger derwaarts gaan: anders volgt een onvermijdelijke val, welke indien tegen alle voorzigtigheid staat te naken, moeten d'er lessen geleerd werden, om 't ongeluk te verkleinen, of te dempen. En dewijl dit meest toekomt by de zwakheid van den Vorst, of van ons zelf, hebbe een Hoveling zig voor eenige fou-

ten,

ten, * hier aangehaald, te mijden.

Overaardig zijn de † konsten, die hy ons toont dat d'eene Hoveling gebruikt omme den ander de voet te lichten, en buiten gezag te brengen.

De gunst van het Hof sterft doorgaans met den Vorst: nieuwe Vorsten, nieuwe gunstelingen. Leer dan, gy al wie in deze mooye dingen zin hebt, uit Walzingams voorschrift, hoe gy in dit ✠ geval uw oogmerk kunt bereiken, en by den volgenden Vorst in gunste komen.

Op zoo slibberigen pad als 't Hof is, moet elk alle oogenblik omzien, op dat hy onderkenne, of de gunst van zijnen Vorst is veranderd of niet. De kenteekenen staan *p.* 216.

Meestressen (gy verstaat wel, denk ik, lezer, welke schepsels ik meine) hebben dikwils het meeste aanzien; somtijds de meeste benijders; des was het noodig dat deze ook leerden hoe zy haar hadden te gedragen. *p.* 219.

Van dit alles geeft de Heer Walzingam niet slegts fijne lessen, maar ook staatkundige voorbeelden, uit Latijnsche en andere historien getrokken, daar die vermaarde Sejaan nu en dan ten tooneele verschijnt.

Maar het is zeldzaam, dat deze Schrijver, voorbeelden uit verscheide volkeren bybrengende, zijn eigen landaart alleen overslaat, en van die maar eens in 't algemeen spreekt, zonder eenige personen te noemen. De Overzetter, die dit werkje uit het Engelsch in 't Fransch vertaalt heeft, merkt ook aan, dat de Schrij-

* P. 137. 147. † P. 158. 177. ✠ P. 200.

Schrijver, van velerley Vorsten en Hoven spre-kende, het Engelsch Hof en zijne Koningin-ne niet vermeld. Men zoude mogen denken, dat hy het te teeder heeft gerekent, fouten eener nog levende Vorstinne (want hy schreef dit in haar tijd) en haar Hof op te baggeren: en haar deugden te roemen mogt een man, die door ongunst buiten boord gezet geen deel meer aan dezelve had, misschien niet wel van 't hart: dog de Overzetter houd het daar voor, dat Walzingam ligtelijk van dezelve gedagten is geweest, als die Korneilje ten opzigt van den Kardinaal Richelieu had, van wien hy nooit wilde spreken, om dat hy 'er te veel goeds van had genoten, dan dat hy quaad van hem mogt spreken, en te veel quaads, dan dat hy hem zoude prijzen.

Hier achter is gevoegd de schetse van een grooter werk, geschreven door *Robbert Nanton*, man van achtbare bediening onder Koning Ja-kob den eersten, die het zelve om der levenden, en om der geheugenisse van sommige overlede-nen wille niet breeder darde volvoeren.

Schoon dit maar een ruw ontwerp is, echter dient het tot vervullinge van 't gene ik terstond zeide, dat de Ridder Walzingam willens hadde nagelaten. Dat is, het beschrijft ons niet al-leen de Koninginne Elizabeth van haar wieg en bakermat af, tot haar opstijging ten Rijkstroon toe, maar het geeft ons ook een levendige schil-dery, zoo van haar lijfsgestalte, en natuerlijke bevalligheden, als van hare zielsdeugden, driften, en zinnelijkheden, geduerende haar roemrugtige regeringe in alle gevaarlijke voor-

vallen

vallen en geheime verraderyen betoond. Ik ga dezelve voorby, als meerendeels in mijn uittrekſel van * Bohun's werk aangeroerd.

By 't leven dezer groote Vorſtinne volgt tot een toegift de verbeeldinge van vele harer voornaamſte gunſtelingen, en Hof-amptenaren, altzamen en yder in 't byzonder hier afgemaald in hunne geboorte, voorouders, komſte aan 't Hof, bedieningen, en gunſtgenot: dog vermits die Koninginne geheel haar werk maakte van den oudſten adel tot de hoogſte ampten te vorderen, komen ons geene andere byna voor als uit alouden adelijken ſtamme.

d'Eerſte die hier praalt, is de Grave van *Leiceſter*, den Nederlanderen, tot welke hy van de Koninginne in den Spaanſchen oorlogstijd gezonden was, een niet dan al te wel bekende gaſt; gevolgd van zijnen grootſten wederſtrever den Grave van *Suſſex*.

Leiceſter ſtaat hier te boek, als een, die valshartig was, en de beginſſelſtellingen van Machiavel en Ceſar Borgia had ingezogen. Een lof, op verre na de beſte niet.

De Schrijver, niet aftervolgende de grootheid der Perſoonaadjes, maar de tijd hunner vorderinge ten Hove, brengt na dezen den Lord *Burleig*, en voorts den Ridder *Sidney*, wijders onzen vorensgemelden Schrijver den Ridder *Walzingam*, Milord *Willougby*, den Ridder *Bakon*, Milord *Norris*, den Ridder *Knowls*, den Ridder *Perrot*, den Ridder *Hatton*, Milord *Effingham*, den Ridder *Packinton*, Milord *Hunsdon*, den Ridder *Raleig*, den Ridder *Grevil*, Milord

* *September en October* 1694.

Milord *Essex*, Milord *Bukhurst*, Milord *Mountjoy*, den Ridder *Cecile*, den Ridder *Francois Vere*, en eindelijk Milord *Woreester* te voorschijn.

Niemand store zig aan 't woord *Milord*, dat ik de Engelsche Grooten late behouden.

Zy komen alle niet even eens voor, maar sommige zijn enkel gedoodverft, andere wat meer opgehelderd: weinige hebben by hunne historie ook die van andere gevoegd.

Het gaat gemeenelijk zoo met Schrijvers, die een ontwerp van een grooter bestek maken. Zy maken een opstel van de voornaamste personen, zaken, of tijden, die zy willen verhandelen, vervolgens schikken zy van tijd tot tijd de gedenkschriften, daar toe dienende.

In 't gemeen mag men zeggen, dat alle deze hooge rijksamptenaren zonder pluimstrijkery verbeeld staan.

De Schrijver, ons verzekerende niets te neder gesteld te hebben als uit echte stukken, of zeer geloofwaardige getuigen, heeft zoo vele lezers gevonden, dat deze vertalinge na den vierden druk zijn 's werks gedaan is.

XVIII.

XVIII. HOOFDDEEL.

Godofredi Wegneri D. Sacræ dissertationes Theologicæ & Philologicæ, de variis & jucundis argumentis ex Scriptura S. petitis: cum speciminibus Biblicis & hierolexicis sequenti pagina enumeratis. In unum volumen collecta nunc prodeunt.

Dat is,

Ds. Godfrieds Wegnerus *gewijde Godgeleerde en Taalkundige redeneringen over verscheide en vermakelyke stoffen uit de Heilige Schrift gehaald, met proeven van Bibelverklaringen, en gewijde woordboeken, op de volgende bladzijde gemeld, nu, by een verzameld, uitgegeven. Te Frankfurt aan den Oder by* Johan Volcker 1695. *in* 4.

Hier hebben we veertien geleerde redeneringen, die de Heer Wegner, Hoogleeraar der Godgeleerdheid van de Augsburgse belijdenisse, of zelf heeft opgestelt, of andere onder zijn opzigt beweerd hebben; waar in dan zijn hand, na de gewone wijze, vry behulpzaam is geweest. Gelijk de stoffe niet over al van den zelven aart is, zoo zijn ook de zaken niet altzamen op eenerley manier behandeld: en dit noodzaakt my, schoon het geen klein werk in heeft,

heeft, van yder in 't byzonder te spreken.

De eerste is over de plaats, van welke het drietal der Koningen Job, David, en Salomo getuigt; *de vreeze des* HEEREN *is het beginssel der wijsheid.*

Verwonder u niet, lezer, dat ik Job ook een Koning noeme: onze Schrijver zegt zoo, en gelooft, dat die lijdzame man een Koning der Idumeen, uit Abrahams nakomelingen, door Ezau geteeld, en met Dina, Jakobs Dogter, is getrouwd geweest.

Men kan die spreuk niet alleenlijk hier in 't breede verklaard zien, maar ook al wat over yder woord by alle Godgeleerde, zoo oude als nieuwe, te vinden is; en de Schrijver legt het byzonderlijk daar op toe, om de Hebreeuwsche woorden zoo breed uit te halen, als ze in den Bibel te vinden zijn.

Hy begint met het woord * ראשית [*Reschith*] dat by de dogters van de Hebreeuwsche taal, te weten de Chaldeesche, Arabische, Perzische, of Ethiopische beter als by de moeder zelve voorkomt. Iemand denke, dat hy hier een volmaakt woordboek van die woorden ziet.

Voortgaande tot de woorden † חכמה [*chochmah*] en ✠ יראת [*jireah*] behandelt hy die als de voorste: dog over 't woord יהוה [*Jehova*] is hy uitvoeriger, zoo wegens de taalkunde, en deszelfs beteekenisse, als van alles wat het letterzifrend volk gewoon is na te vorssen.

Eindelijk vat hy de vreeze des Heeren te zamen,

* Beginssel. † *Wijsheid.* ✠ *Vreeze.*

men, en past die godgeleerdelijk op de gemoederen toe.

De *tweede redevoering* schaft ons *water uit Betlehems bornput*, en verklaart II *Sam.* 23, 14-17. Als de woordoorspronkelijkheden hier weder onderzogt zijn, gaat de Schrijver alles, wat tot opheldering der zake verder te zeggen valt, in twintig vragen begrijpen, en slaat niets over van 't gene, dat oude en nieuwe deswegen voor of tegen hebben geoordeelt.

Eerstelijk vraagt hy, welke de *drie helden*, daar genoemd, geweest zijn? want nog Joodsche nog Christensche Godgeleerde komen hier in over een. 't Is een schijnstrijd in den Bibel, of deze drie helden ook onder de dertig moeten gerekend werden, en hier uit rijst een tweede vraag.

Waarom zy helden worden genaamd, is de derde, en de twee volgende vragen zijn over den tijd der Historie. Veel doet het ter zake, dat men mag weten, waar David was, toen zy hem dit water bragten; en deze is de zesde vrage. De zevende is, wat weg zy namen, om 't water te krijgen, en of zy regt door het leger der Filistinen, met voornemen om te vegten, gegaan zijn.

Ik moet den lezer eens voor al zeggen, hoe de Heer Wegner doorgaans te werk gaat. Hy stelt ons eerst het gevoelen der ouden, daar na der later Schrijvers voor, hy wijst aan, hoe zy van den anderen verschillen, en geeft ons dan vrymoediglijk het zijne, met een oplossinge der tegenwerpingen.

De achtste vraag is, of de Filistinen in Bethlehem

lehem zelf bezetting hadden, dan of zy daar buiten waren gelegerd, 't welk mede geen kleinen twist onder de geleerden heeft gemaakt. Men zie voorts naauwkeuriglijk onderzogt, waar de bornput, en welk de oorzake van Davids begeerte tot dit water was: zonder te vergeten, of die begeerte van David voor een wel- of wanschikkelijken trek te houden zy. Die lust heeft in zinspelingen, sla 't oog op *p.* 100.

Drie volgende vragen onderzoeken, of David den Helden water te brengen had bevolen, en of daar zonde in steekt?

Een, of zy daar voor gevogten hebben? Twee andere, waarom David dat water niet heeft gedronken, en of hy 't mogt drinken?

Of David het water Gode heeft geoffert, en of water voor offer kan strekken, word in de twee laatste vragen opgelost: en dus loopt dit tweede stuk geleerdelijk ten einde.

In de derde redenvoering handelt de Schrijver van de *zigtbare zendinge des H. Geestes* Hand. 2. 3, en in zijn inleiding geleerdelijk van het oude en nieuwe Pinxterfeest, dat aan Elias eertijds zoude vertoond zijn 1 *Kon.* 19. 11, 12.

Na een beknopte uitbreiding van de woorden, spreekt hy breedelijk, om dat 'er de *vyerige tongen* te pas komen, van het woord *tong*, by de Hebreen לשון [*laschon*] en by de Grieken γλῶσσα [*gloossa*] geheten. Vervolgens pluist hy niet alleen dit maar ook alle de andere woorden uit in twaalf vragen.

Dewijl de tijdrekening van 't Pinxterfeest zoo ten opzigt van den tijd als dag verward is,

doet hy dit geschil eerst af, en verklaart de plaats *Hand.* 2. 1 volkomentlijk: desgelijks *Hand.* 2. 15, om het juiste uur uit te vinden.

Ik zie hier wel reden, waarom de H. Geest op het Pinxterfeest gezonden wierd, en dat de stad, daar Hy quam, Jeruzalem is geweest: maar de Godgeleerde zijn 't niet eens, of Hy in den Tempel of in een byzonder huis zig openbaarde: en al zoo luttel, * of het in een boven- of beneden-kamer gebeurde.

Sommige zeggen, dat de personen, die den Geest ontfingen, alleen d'Apostelen waren, andere meer met hen. Daar toe dient een uitvoerige verklaring van het laatste van *Hand.* 2. 1. Dog het is wat naauwkeuriglijk gevraagd, † op wat deel des lichaams het zigtbaar teeken van den Geest zat; hoewel de oude daar over driederley gevoelen hadden.

De Heer Wegner weet een reeks van redenen by te brengen, waarom de Geest onder een uitterlijk teeken, en wel van tongen, verdeelde en vyerige tongen, uitgestort is; en waarom die tongen op een yder van hen zaten: daar Beda en andere wonderlijk over heen praten.

Nog word 'er gevraagt, of en hoe de Christen-leerlingen door dit wonderwerk verscheide talen spraken? waar omtrent Salmasius door eenen Arndius wederlegt word.

De *driedaagse dood van Christus* word ons in de vierde redenvoering verrekent. Om nettelijk uit te halen, hoe lang Christus in 't graf heeft gelegen, krijgen alle plaatsen, daar van handelende, haar verklaring; en uit alle de-
zelve

* P. 173. † P. 179.

zelve blijkt, dat die tijd geen 72 ueren, of drie volle dagen en nagten, lang geweest is.

Hier komen dan de Voorbereidingen, groote Sabbath, en meer Joodsche zaken te berde, het eten van 't Pascha, de dag van de maand, en week, toen Christus storf, het uur van den dag der kruicinge, de begravinge, en eindelijk der Opstandinge.

Salomons schipvaart na Ophir zoude ik gaarne in het vijfde vertoog bezien, maar uit het afdruksel, dat ik bezige, is deze verhandeling uitgelaten.

Het naaste, dat my voorkomt, is van den *oorsprong der vogelen*, uit *Gen.* 1. 20. Daar in ontdekt de Schrijver de verscheide gevoelens, die deze en genen over de Schepping hebben, teffens den oorspronk der woorden, en 't onderscheid tussen דבר [*dibber*] en אמר [*amar*] schoon 't beide *spreken* beduid; eindelijk, hoe God ons in 't woord *Elohim* voorkomt, *enz.* Hy geeft ons aan de hand zesderley meiningen van verscheide uitleggers, waar uit de Vogelen zijn geschapen. Na zijne gedagten, zijn ze uit *Niets* gemaakt, en om dat die stelling geen tegensprekers ontbeert lost hy derzelver voorgeworpene zwarigheden op.

Het zevende vertoog wijst ons *de plaats, daar Christus is geboren*; waar omtrent een lezer zig kan verlustigen in Immanuels land, het land Juda, de stad Bethlehem, en een bewijs tegen de Joden, dat hunne Messias is gekomen. De Heer Wegner toont hen, dat zy de Schrift verdraayen, en verzet zig tegen die Christenen, die den Joden byspringen, en wa-

nen, dat (*a*) Christus niet binnen, maar buiten de stad Bethlehem is geboren, met byvoeging van de reden, waarom Hy in die kleine stad heeft willen voortkomen, en gewagmaking, in 't voorbygaan, van haar verwoesting, en der Christenen bedevaarten derwaarts, samt den tempel, die Helene, des Keizers Konstantijns moeder, daar ter plaatse gezegt word gebouwt te hebben, en van welke historie, door Eusebius beschreven, ik mijn oordeel hier niet zal zeggen. 'k Zwijge, hoe die door de Sarazijnen is ingenomen; en of de (*b*) Herberg, in welke Christus ouders t'huis lagen, Jozef toequam; of het stal eigentlijk een beestenstal (o wat al mooye dingen hebben sommige oude en later Christenen hier over niet geschreven!) en of de (*c*) kribbe een beesten-voederkribbe, dan wat anders, of in een steenrots onder de wal uitgehouwen was: want Vader (*d*) Chrysostomus praat, dat ze van leem of slijk geweest is, en de (*e*) Jezuijt a Lapide meent het beter te weten, daar hy dezelve hout noemt. Men onderzoekt hier ook, waarom de Heiland in een kribbe heeft gelegen, daar dan de (*f*) doeken, of zwagtels, bykomen; en of 'er ten tijde van Zijn geboorte beesten in 't stal waren; een overlevering der Oudvaders, in Bocharts brave werken voor dezen by ons uitgestampt. Eindelijk de Kardinaal Baronius, die wel wat meer verziert heeft, of, dat van anderen verzierd was, na vertelt, weet hier een waterbron te vinden, zonder

(*a*) P. 66. (*b*) P. 91. (*c*) P. 94. (*d*) P. 106. (*e*) *Ibid.* (*f*) *Luk.* 2. 7.

zonder dat de Schrift daar van gewaagt, en niemand dezelve heeft voortgebragt, als Beda alleen. Och ja, zoo Baronius geloof verdient, de * kribbe is te Roome gebragt: en waarom niet? ze word aldaar thans in de Kerk van de Groote Lieve Vrouw getoont.

Ik bidde u, lezer, laat uwe oogen by deze kribbe ook eens gaan over eenige andere wonderwerken, omtrent des Zaligmakers geboorte van de Pausgezinde verdigt, en treê zoo met my over tot het agtste geschrift, in 't welke een zeker schoolier Meinelffus, onder het opzigt van den Heer Wegner de plaats 1. *Joh.* 5. 7. beweert; over de *drie getuigen in den Hemel.* 't Is waar, drie oude Griekse Handschriften hebben die niet, ze is ook niet te vinden in verscheide Overzettingen, de Syrische, Arabische, en sommige Latijnsche Handschriften, en velen Oudvaderen onbekend; dog van dit alles worden redenen gegeven, en de wettigheid der woorden aangetoond, met Oplossing der tegenwerpingen, voornamentlijk van den Sociniaan Sandius.

De *vergelijkinge van den eersten en tweeden Adam* is des Schrijvers vertoog geweest, toen hy Doktor der godgeleerdheid wierd, over 2 *Kor.* 5. 21. Hy toont hier eerst alles, waar mede God den eersten Adam heeft geschapen, dog zoo, dat hy konde vallen, regt anders als de Pelagianen, dewelke hem zuiver in den staat der jongeborene kinderen stellen, dat is, nog regtvaardig, nog onregtvaardig. Hy vergeet verder niet, hoe Adam, de wet overtredende,

* P. 119.

een zondaar wierd, en wat tot den val met deszelfs aankleven behoort, maar bewijst ons de de zwaarte dier misdaad uit vierderley gronden. Dat de tweede Adam niet konde zondigen, word gesterkt met verklaringen van 2 *Kor.* 5. 21, *Dan.* 9. 24. *Luk.* 1. 35. *Heb.* 7. 25, en andere plaatsen meer, en nogtans Hy Heilige, met 's werelds zonden beladen, is tot de * grootste zondaar van alle geworden.

De tiende zintwisting is onder des Schrijvers opzigt van zijn neef gedaan over de woorden van den Kruisgezant Paulus aan de Galaters; *want gyl. alle die gedoopt zijt, hebt Christus aangedaan.* Ik wenschte hier wel wat duidelijker bewezen, dat gedoopte kinderen gelooven, gelijk *p.* 48 geleert word.

Een *proef van een volmaakt Hebreeuwsch woordboek* te maken is in het elfde stukje aangewezen in het woord † ברא, [*Bara*]. Die zulk een werk zouden willen volbrengen, moesten vele geleerde mannen te zamen zijn, die niet alleen de Hebreeuwsche, maar ook alle Oostersche talen in den grond verstaan, en van derzelver eigenaardigheid konnen oordeelen. Zulke, zegge ik, die van elk woord, daar het voorkomt, deszelfs kragt aanwijzen, na de manier van zeggen, die toen gebruikelijk was: want ik hebbe my wel laten wijs maken, dat, gelijk de Hebreeuwsche Bibel niet in eene eeuw is geschreven, alzoo ook de spreekwijzen niet eenerley zijn: zulks dat dit werk niet weinige groote stukken zoude uitmaken. Ey zie eens met my, hoe de taalkundige Heer Wegner deze proef onderneemt. Ge-

* P. 34. † Schiep, of heeft geschapen.

Getoond hebbende, hoe dikwils het woord voorkomt, ook hoe menigmalen, en waar, niet flegts in ydere (*a*) vervoeging, maar ook in yder (*b*) tijd, geeft hy ons deszelfs (*c*) t'zamenvoeging, en wat het regeert, of hoe 't geregeerd word. Dan haalt hy de (*d*) gelijknamigheid op, vervolgens de (*e*) meernamigheid, en hoe die van 't woord ברא verfchilt. Nog bet. Hy verrekent de (*f*) overeenftemming der Oofterfche taalkunde, en derzelver (*g*) verklaring uit tegengeftelde woorden, gevolgd van een anderhalfvoetig woord *Syngenealogenantiophania* [medegeflagtige door tegenftellinge-opheldering] wat make ik hier beft van?

Noodiger is de (*h*) fpreekwijs en (*i*) Nadrukkunde, en wat fraais de (*k*) Letterzifikunde. Maar zie daar nog grooter woord *Philotheologopolemofophia* [Redenlievend Godgeleerde-twiftkunde] men zoud 'er fchier een zweetje van halen.

Hier in komen ons verfcheide vragen voor, welker eerfte is, of de woorden * ברא אלהים [*Bara Elohim*] meerderheid van perfonen beduiden? II. Of de fchepping der viffen onmiddelijk is gefchied? III. Of het meergemelde woord *Bara* altijd fcheppen uit niet beteekent? dit doet hem handelen van verfcheide Schriftuurplaatfen, als *Pf.* 102. 19. *Jez.* 4. 5. *Jez.* 41. 20. *Jez.* 45. 8. *Jez.* 45. 18. *Jez.* 54 16. *Jer.* 31. 20. *Ezech.* 28. 13 15. Laatftelijk

 komt

(*a*) Conjugatio. (*b*) Tempus. (*c*) Syntaxis. (*d*) Homonymia. (*e*) Synonymia. (*f*) Harmonia. (*g*) Enantiophonia. (*h*) Phrafiologia. (*i*) Emphafiologia. (*k*) Critica. * *God fchiep.*

komt de * Hyſtorikunde, en hoe de Chaldeenzig van dat zelve woord *Bara* bedienen.

Het twaalfde is de *proef van een gewijd Grieks woordboek* over de eerſte letter A, en de beteekeniſſe van 't woord *Alpha*. Dit ſchoeit meeſt op denzelven leeſt van het voorgaande.

Vraaggeſchillen over de zesdaagſche ſchepping beſlaan het dertiende ſtukje. Deszelfs voorreden wijſt den weg aan, hoe men op Akademien zig behoort in brave bezigheden te gedragen. De ſtoffe is vervat in een en twintig vragen, welker ſommige nut en noodig, dog andere, mijn 's bedunkens, ganſch onnut en onnoodig zijn: want wat raakt het ons te weten, wat God deed, eer Hy de wereld maakte? en meer dergelijke dingen, hier voorgeſteld.

Het laatſte is een *proeve van verklaring en ontbinding der twee eerſte vaarzen uit het begin van 't Wereldmaking-boek, door Mozes beſchreven.* Nademaal hier alles letter-en redenkonſtiglijk word ontbonden, gebeurt het, dat een en dezelve zaak dikwils voorkomt. Dus late ik het anker vallen, terwijl mijne oogen van 't gele papier, en de drukfouten reeds ſchemeren. Wat de manier van ſchrijven zelf belangt, die is klaar, en, duidelijk, en overvloedig van ſtoffen om predikaatſien op te cieren, want men vind 'er met groote naarſtigheid by eengehaald, al wat oude en nieuwe Schrijvers van allerley gevoelens wegens de verhandelde zaken hebben te boek geſlagen.

XIX.

* Hiſtoriologia.

XIX. HOOFDDEEL.

Gothofredi *Immo*, hoc eſt conciliatio legum in ſpeciem pugnantium, quas in notis ad pandectas juris civilis *Dionyſius Gothofredus* JCtus, verbum *immo* uſurpando, indicare atque arguere, omiſſa plerumque ſolutione aſſueverat; nuper autem, ſummo judicii acumine, ſubtilique induſtria, diſcuſſis contrariorum tenebris, evolvit & in concordiam adduxit Vir magnificus & excellentiſſimus *D. Georg. Adam Struvius*, JCtus conſummatus, Conſiliarius Saxonicus intimus, Anteceſſor in illuſtri Academia Salana celeberrimus, facultatis Juridicæ Senior, Curiæ Provinc. Aſſeſſ. Primar. &c. Opus poſthumum, quod publicæ utilitatis gratia, ut multorum deſideriis occurreretur, in lucem editur, juncto rerum & verborum indice locupletiſſimo. Cum ſpeciali Sacræ Cæſar. Majeſtatis privilegio.

Dat is:

Het ja *of* neen *van Gothofredus*, *ofte een vereeniging der wetten*, *ſchijnende tegen elkanderen te ſtrijden*, *welke de Regtsgeleerde* Dionijs

Dionijs Gothofredus *in zijne aanteekeningen over 't Wetboek, met het woord* Immo *te gebruiken, zonder nogtans de oplossinge veeltijds daar by te doen, plagt te merken; nu onlangs met zeer groot vernuft, spitsvindige naarstigheid, en verdrijving van strijdige duisterheden, ontvouwd en vereenigd door den voortreffelijken, en zeer uitmuntenden man den Heer* Joris Adamsse Struif, *volslagen Regtsgeleerde, Saxisch Geheimraad, zeer vermaard Hoogleeraar in de doorlugte Hooge Schole aan de Saal, oudste der Regttgeleerde Leeraren, en Voorzitter in 's Lands Regthuis.* enz. *Een werk, na des Makers dood uitgegeven, om des algemeenen nuts wille, en tot voldoening van veler verlangen. Daar is een zeer wijdloopige bladwijzer van zaken en woorden bygevoegd. Met zonderlinge voorregtsvergunning van den Keizer. Te Frankfurt aan den Meyn, op kosten van* Joris Henriksz Oehrling 1695. *in* 4. 62 *bladen.*

IK ben reeds zoo verkropt aan den titel, des ik, uit vreeze van aan het boek zelf te zullen stikken, mijn penne nederlegge, latende dit lekkere beetje den regtskundigen ongerept over.

XX. HOOFDDEEL.

Les Amours de Henri IV, Roy de France, aves ses lettres galantes, & les reponses de ses maitresses.

Dat is,

De Minneryen van Henrik de vierde, *Koning van Vrankrijk, met zijne Minnebrieven, en de antwoorden van zijne liefstens. Te Keulen 1695. in 12. 15 bladen.*

Gelijk vrome en kuissche Koningen (wat zijn ze van alle eeuwen her dun gezaaid geweest!) hun lof toekomt, welke men ziet dat hen doorgaans met geen spaarzame hand van de History-Schrijvers word toegemeten; alzoo bevinden we, dat het wanbedrijf der dwingelanden en onkuissche Vorsten (wat een menigte van dat soort komt ons in alle geschiedenissen te voren!) veeltijds na verdiensten aan eene onsterffelijker schandgeheugenisse inde gedenkboeken der volkeren word nagelaten.

Deugdzame wereldregeerders weten, dat ze zoo wel menschen als hunne onderdanen zijn, dat ze zoo wel als alle andere de geheiligde wetten behooren te onderhouden, en, dat ze wel in acht mogen nemen de woorden van Horatius

Regum timendorum in proprios greges,
Reges in ipsos imperium est Dei.

welke

welke van Kamphuizen op een kragtiger wijze in zijn uitbreiding van Davids twee en tagtigste snaarlied dus voorkomen.

Zy, die, om voor 't gemeen te waken
Aan 't stuur der menschelijke zaken
Verheven, , en in daad en schijn
Op aard als kleine goden zijn,
Die hebben boven hen een hooger, enz.

Henrik van Bourbon, sedert hy, na vele sporrelingen, ten rijkstroon van Vrankrijk was gestegen, Henrik de vierde geheten, en namaals met den bynaam van Groote vereerd, was een Koning, die vele deugden en goede gaven bezat, maar die daar benevens met zeer vele groote gebreken den luister van zijnen naam bezwalkt heeft.

In zijne tochten tot schoone vrouwen was hy zig zoo onmagtig, dat de boelaadjes, met haar bedreven, niet alleenlijk by zijn leven, maar ook na zijn dood van verscheide pennen tot verwondering der lezers, en onuitwisselijke smetten zijner Majesteit, zijn aangeteekent.

Die Schrijvers zelve, die hun werk maken van zijne heldendeugden en andere Vorstelijke hoedanigheden met glimpenden inkt te boeken, verzwijgen zijn minzugtigen aart niet; Pieter Korneliszoon Hoofd, meene ik, die voor het schrijven van zijnen grooten Henrik met den eernaam van Ridder wierd opgehult, en den Franschen Vader Hardouin de Perefixe, die, tot leering van den althans heerschenden Koning

ning Lodewijk den veertienden, het leven van den hooggemelden Henrik, zijnen Grootvader, beknoptelijk en met veel zuiverheid, een historyschrijver passende, vereeuwigt heeft.

De leerzame verdigtsels der aloudheid leeraren ons, dat Herkules, die groote temmer van gedrogten, zoo zeer der minne onderhevig is geweest, dat hy ter gedienstigheid van zijn lief Omfale het spinwiel hanteerde; en Sardanapaal, der Assyrieren Koning, was, naar luid der * historien, zoo verwijfd, dat zijn Hofmeester Arbaces hem in wijven-kleedy onder een hoop hoeren vond zitten spinnen.

Hoe verre Henrik de vierde (behalven zijn groote drift tot dobbelen en kaart spelen) zig van schoone vrouwen liet vangen, kan iemand lichtelijk gissen, als hy den voorzeiden Bisschop Hardouin in zijne beschrijving hoort zeggen, dat men wel twintig Románs van zijne heimelijke liefdens-snoeperyen zoude konnen maken, toen hy nog maar Koning van Navarre was, en zig dan eens met Jaqueline van Bueil, dan eens met Charlotte Essards, en vele andere juffers meer, zijn hart ophaalde: 'k laat staan, wat hy daar na uitgevoert heeft met zijn schoone Gabrielle, anders de Hartoginne van Beaufort genaamd, die hy, schoon ze een getrouwde vrouw was, met razende minne bezeten had, en met de Markgravinne van Verneuil; daar hy zig niet ontzag, om op zekeren dag by de eerste te komen, in een boerenkleed vermomd, bossen stroo op zijn schoft te torssen, en van de laatst

* Justinus lib. 1.

laatst genoemde, meer als eens op zijn knien leggende, geduldiglijk hare smaadwoorden verdroeg.

Deze laffe onhebbelijkheden, een Christenvorst onbetamelijk, zijn in Henriks leven, en na zijn dood, van vele wereldkundig gemaakt, en ze konnen geenen boekoeffenaar onbekend zijn. Wat dit werkje belangt, men kan des grooten Henriks leven stukswijze, en voornamentlijk de gemelde zijn minneryen, daar in beschreven vinden, tessens wat een staaltje zijn eerste wijf Margriet, die onkuisse Margriet, zuster van den Franschen Koning Karel den negenden, geweest is: ja zelf het verklaarschrift, dat Henrik uitgaf, tot bewering zijner begeerte, omme van den huwslijksband, met haar aangegaan, ontslagen te werden. Dog het zoude den drukker of uitgever gepast hebben, wat meer zorge te dragen, dat 'er aan 't hoofd van dat † verklaarschrift in plaats van *Margariet* niet verkeerdelijk *Katharijn* stond.

De brieven, die Henrik aan zijne liefstens heeft geschreven, zijn zoo vele blijken zijner hollende lust tot venusjanken. Deze staan achter 't werkje, dat een samengegaarde bondel van vertellingen uit andere Schrijvers is.

Aan 't eind van 't zelve pronkt de lijst van de zonen en dogteren, die Henrik by zijne Koninginne Marie de Medicis (want Margariet had 'er hem geen gebaart) en by zijne andere minnaressen geteelt heeft, behalven die hy niet had willen erkennen.

Ik bevele den lezer dit uittreksel te vergelijken

† *Zie* p. 118.

ken met den inhoud van het dertiende hoofddeel, dat de Boekzaal in slagt-en Wintermaand dës jäärs 1694 uitlëverde.

XXI. HOOFDDEEL.

D. *Joh. Georg. Nicolai*, jurisconsulti, & sereniss. Electoris Saxoniæ consiliarii, *resolutiones casuum juris dubiorum practicæ*, multis Jctorum modernorum auctoritatibus cum rationibus dubitandi ac decidendi firmatæ, nec non celebriorum dicasteriorum, maxime Saxonicorum, præjudiciis, ut & summi appellationis judicii, quod Dresdæ est, sententiis exornatæ. Quibus complura juris civilis & Saxon. dubia partim omnino non, partim non satis hactenus explicata, usu tamen forensi frequentissima, accuratâ brevitate pertractantur, omnibus in foro versantibus & utiles & fructuosæ, publicique juris factæ ab *Augusto Coselio* D. cum summariis atque indice rerum & verborum locupletissimo.

Dat is,

Joh. Georg. Nikolai, (*regtsgeleerde en Keur-Saxischer Raad*) *ontvouwingen van Regts-*

oeffenige gevallen, door groot gezag der hedensdaagse regtsgeleerde, met redenen van twijfelen, en beslissen, gesterkt: desgelijks met voorgewijsdens van de vermaardste vierscharen, byzonderlijk Saxische, en wijsdommen van het Hooge Hof van beroep te Dresden, opgehelderd. Waar inne zeer vele twijfelingen van 't Regt, en der Saxische regtszaken, ten deele gansch niet, ten deele niet genoeg tot nog toe verklaard, nogtans in pleitzaken zeer dikwils voorvallende, met een nette beknoptheid worden afgehandelt, ten dienst van alle, die voor regtsbanken verkeeren, nut, en oorbaar, en in 't ligt gebragt door Augustus Kosel. *D. met inhouden der hoofddeelen, en een zeer ruimen bladwijzer van zaken en woorden. Te Neurenberg by* Andries Otto 1696. *in* 4. 74 *bladen.*

Dit is een kind, na 's Vaders dood eerst in 't ligt gebragt. Wilt gy den man van aanzigt kennen, lezer? hy staat in een printje tegen over den titel.

't Is niet quaad, dat we in Holland ook weten, hoe de Heeren regtsgeleerden in Saxen, wegens eenige stukken van regten, meerendeels byzonderlijk na hun land geschikt, zig verklaren; maar ik kan niet zien, onder verbetering, dat we, zonder deze dergelijke Regts-boeken

te doorbladeren, ongelukkig of onkundig zouden zijn.

Want wie van ons zal zijn tijd willen doorbrengen, met te lezen, *of en hoe verre men buiten zonderling bevel der overheid, in Saxen Molens mag bouwen?* gelijk als olymolens, zaagmolens, slijpmolens, volmolens, papier-molens, koper-molens, boormolens, kruid-molens, en wat al niet meer? Deze te stigten word onderscheidentlijk naar regten, Saxische gewijsdens, en Keurvorstelijke molen-keuren, nagevorst, hoe 't in Duitschland mag geschieden.

De achtste geschil-slissing van den Heere Nikolai is, *of en hoe verre een uiterste wille van iemand, die nog lezen nog schrijven kan, bestendig is?* hoe 't daar mede in Holland is gelegen, weet byna alle man: maar dien aangaande, na 't schijnt, valt in Saxen nog veel te schrijven, en zintwisten; alle 't welke met een Leipziger en Dresder wijsdom word bekragtigt.

Uit het gansche getal der regtsgeleerde ontvouwingen (XXV zijn d'er in dit boek) weet ik 'er geen een uit te trekken, of een Hollander kan die gemakkelijk ontberen. Derhalven spoede ik my tot anderen arbeid.

XXII. HOOFDDEEL.

l'Hiſtoire du Cardinal *Maſarin*, par M. Aubery Avocat au Parlement & aux conſeils du Roy. Deux tomes.

Dat is,

De Hiſtorie van den Kardinaal MAZARIJN, *door den Heer Aubery, Advokaat in 't Parlement en in de raden des Konings. Twee ſtukken in* 12. *t'zamen* 53 *bladen. Te Parijs by de* Weduwe van M. Kramoiſy 1695.

HEt regeerkundig bedrijf van den Kardinaal Mazarijn in Vrankrijk, van deze gevloekt, van gene geprezen, is zoo kennelijk, dat iemand, die in de geſchiedeniſſen van 't Chriſtenrijk, in zijn levenstijd voorgevallen, niet t'eenemaal onbedreven is, ook niet onkundig kan wezen van den grooten invloed, die deze Rijksamptenaar door zijn uitmuntend bewind in de zaken van ganſch Europe gehad heeft.

De Hiſtorien van alle landen en rijken der Chriſtenen hebben eenig deel aan het verhaal van 't gene hy bewerkt heeft, en wat hem wedervaren is, zedert dat hy, Kardinaal geworden, op 't einde der regeringe van den Franſchen Koning Lodewijk de XIII, en voorts onder de heerſchappy van den althans heerſchenden Lodewijk de XIV tot in het begin des jaars

1661

1661 toe, de spil was, waar op het belang van Vrankrijk draaide.

Derhalven, nademaal hy in 't een en 't ander verhaal ons somtijds voorkomt, en zonder twijfel nog meermalen, daar we van de historien dezer eeuwe mogen spreken, in onze uittreksels staat te verschijnen, zal 't mijn zinnelijkheid niet zijn, den Franschen Schrijver, door alle bekende vertellingen heen, op zijn spoor na te volgen (want het heeft hem gelust, om deze twee stukken te vullen, alles, wat, in Mazarijns tijd gebeurd, eenigzins aan de historie van zijn leven en bedrijf konde geschakelt werden, daar in te lassen) maar alleenlijk van zijn geboorte, opvoeding, wichtige bestellingen, voor- en tegenspoed, en eindelijk van zijn dood, een korte schets te geven.

Na een zeer vleyenden opdragt aan zijn Fransche Majesteit, maakt de Heer Aubery een aanvang van Mazarijns afkomst, en eerste bedieningen. Hy noemt des Kardinaals Vader Pieter Mazarini, geboortig van Palermo, en heel jong te Roome gebragt, daar hy Hortensia Buffalini, en, na de dood van die, Porcia Orsini trouwde. Zoo zal het dan niet waar zijn, dat my geheugt uit een kort * levensverhaal van Mazarijn onthouden te hebben, namentlijk, dat zijn Vader, Albert geheten, een groot koopman geweest is. Hier draagt hy den naam van Pieter, zonder dat ik echter zijn beroep vinde aangeteekent. Deze Pieter teelde by zijn eerste vrouw Hortensia twee zonen,

* *Ook in het Neêrduitsch uit de Fransche sprake vertaald, en te Amsterdam tweemalen gedrukt* 1661 *in* 12.

te weten, onzen Julius, en Michiel, welke laatste ook Kardinaal gestorven is.

Julius quam ter wereld den 14den van Hooimaand des jaars 1602, volvoerde zijn jeugdige boekoeffeningen te Roomen eensdeels onder de Jezuiten (een goed beginsel om snood te werden) daar na in Spanje, werwaarts hy een reis, in het gezelschap van den Abt kolomme, deed, die namaals Kardinaal wierd. Den letterloop had hy naauwelijks afgeloopen, of hy gordde den degen om 't lijf, en ging onder den Markgrave van Bagny, Bevelhebber over de krijgsbenden van den kerkelijken staat, in Val Tellina dienen, daar hy, Overste van 't voetvolk geworden, groot aanzien kreeg.

In 't jaar 1628 (nu had hy weêr het priesterkleed aangetogen) door den Paussselijken afgezant in Vrankrijk aan Koning Lodewijk de XIIIde, en deszelfs eerste Rijksdienaar den Kardinaal Richeljeu, aangeprezen zijnde, wist hy zig zoo te gedragen, dat zijne verrigtingen in de zaken van Mantua, Kazal, Pignerol, en aan het Savooysche Hof van grooten nadruk wierden gehouden, byzonderlijk die hy gedaan had als gelastigde van den Paus, wiens belang hy met een zonderling fijn oordeel wist voort te zetten.

Dit, te Roomen op de proef goed bevonden zijnde, had hem al in 't jaar 1625 een vetten brok toegebragt, te weten het Kanonnikschap van Sant Jan van Lateraan.

Hy wierd van den Paus in 't jaar 1634 met het *onder-Legaatschap* (zoo noemt men dit) van

van Avinjon begiftigt, een ampt, gewoon van de aanzienlijkste uit de Roomsche geestelijkheid bekleed te werden: zijn vader kreeg in 't zelve jaar den titel van * *Conservator* van Roome; waar uit we nu hier ter plaatse leeren, dat die ook een slegthoofd geweest is.

Zijn eerzugt liet hem niet rusten, voor al eer hy met een bulle van Paus Urbaan den VIII in het zelve jaar voor buitengewone † *Nuncius* in Vrankrijk wierd gehouden, alwaar hy, hoe wel eerst in weêrzin van den Kardinaal Richeljeu, aangekomen, daar na deszelfs grootste boezemvriend wierd, en de gunst van Koning Lodewijk de XIII zoo verre verworf, dat hy, op zijn aanbeveling, van den gemelden Paus Urbaan in 't einde van het jaar 1641 onder den rang der Kardinalen wierd ingewijd.

Zoo haast als Richeljeu in Wintermaand des jaars 1642 was gestorven, maakte de LeliKoning ✠ 's anderen daags Mazarijn tot zijnen eersten rijksdienaar.

Zijn Majesteit zelve overleed in bloeimaand van den jare 1643, by welkers uiterste wille onze Kardinaal (die nu gevader van des Konings zoon den Dolphijn was geworden) daarenboven nog aangesteld wierd tot hoofd van de raden, zonder welker kennisse de regerende koninginne weduwe, geduerende de minderjarigheid des Dolphijns, niets mogt uitvoeren.

De Fransche schrijver meld ons de plegtelijkheden, die op des Konings dood ten hove volgden, en wil duidelijke blijken geven, daar men

* Bewaarder, *een groot amptenaar.* † Bode, Gezant. ✠ *Den 5 van Wintermaand* 1642.

zijn vertellinge van de veldslag van Rokroy, en het innemen van Thionville leest, dat hy een groote oorvleyer en bygeloovig mensch is.

Hy verhaalt wijders alle de oorlogen, belegeringen, en veldslagen van die tijden, zoo voor als na den jare 1646, wanneer de Kardinaal, tegen het woelen van alle die hem zijn geluk misgunden opwassende, op aanbeveling der Koninginne moeder, by het Parlement tot oppergezaghebber van des jongen Konings opvoeding verheven wierd. Ik zal hier niet reppen van den beroemden West-Faalschen vredehandel, in het jaar 1649 volvoerd, den burgerlijken oorlog van Parijs, nogte die allergedenkwaardigste rijkswisseling in Engeland, toen de ongelukkige Koning Karel de I op het schavot te Londen voor den bijl moest bukken, en Kromwel met zijne Raden de alleen heersing in een zoo genaamden vryen staat, of Gemeenebest hervormde; zaken, die den Heer Aubery, gelijk vele andere zoodanige, na zijn gewoonte, dikwils verre van den Kardinaal Mazarijn afslepen: maar, om wat dichter by hem te blijven, kortelijk zeggen, dat hy nu van vele grooten met zoo nydige oogen wierd aangezien, dat daar uit alle de bobbelen van beroertens ontstaan zijn, die Vrankrijk in den jare 1648, 1649, 1650, en 1651, onthutst hebben. Hy was onder dien inlandschen onrust het voorwerp van den haat des gemeenen volks: want de smaalschriften tegen hem schreeuwden, en men zag veelvuldige scheldbrieven ten zijnen laste alomme binnen Parijs aangeplakt, waar inne zijn bedrijf gevloekt, zijn persoon

ter galge geeist wierd; 't welk door de steeds aanwassende onlusten van 't hof hem deed besluiten, na Havre de Grace te vertrekken, om voor geen slagtoffer van zijner vianden wrake te dienen. Het Parlement, dat niets liever als zijn ondergang geboren zag, bragt te weeg, dat hy, na zijn vertrek, by 't hof en des Konings Raad uit Vrankrijk wierd gebannen, en binnen vijftien dagen (het banissement was den 9 den van Sprokkelmaand 1651 gedagteekent) het gansche rijk zoude hebben te ruimen, met alle zijne vrienden, en vremde huisgenooten, op straffe van na dien korten tijd vogelvry te wezen, zoo wanneer hy ergens binèn de landen zijner Majesteit gevonden wierd.

Na dat de Koning, veertien jaren oud geworden, meerderjarig middelerwijlen was verklaard, en de Prins van Kondé de wapenen had opgenomen, quam Mazarijn, door begunstiging zijner Majesteit, alle de geledene stribbelingen te boven, en in het jaar 1653 wederom te Parijs, daar zijn vianden in 't Parlement alle bedenkelijke middelen hadden te werk gelegt, om hem te verderven, daar men een groote somme gelds op zijn lijf gesteld, zijn goederen aangetast, en zijn over kostelijk gestoffeerde Boekzaal verkoft had.

Dat is het lot der grooten in hun leven,
Nu eens verdrukt, dan wederom verheven.

Zedert dien tijd is hy in alle onderhandelingen van Vrankrijk met in-en uitheemsche des Vorsten regte hand en het aas der hoffelijke troefblaên geweest.

Het ſluiten der Vrede, tuſſen hare zoo genaamde Allerchriſtelijkſte en Katholijke Majeſteit door hem van de Franſche, en door den gezant Don Louijs de Haro van de Spaanſche zijde in 't jaar 1659 volvoerd, is een zijner gewigtigſte bedrijven; dewijl die het huwelijk van Lodewijk de XIV met de dogter van Spanje, 's jaars daar aan, tot een gevolg had.

Dit was ook zijn laatſte daad, na welke hy vele andere groote voorgenome zaken niet volbragt heeft, want hem overviel een ziekte, die doodelijk was. Des maakte hy, op zijn kaſteel van Vincennes in 't krankbedde gelegen, al zijne goederen aan den gemelden Koning, bedog die weigerde dezelve aan te nemen, en beval hem van zijne middelen by uiterſte wille zoodaniger wijze te bevelen, als hy drie dagen voor zijn afſterven gedaan heeft. Het gros van den inhoud dezer laatſte beſchrevene wille word van den Schrijver te boek geſlagen, en men ziet daar in zijn uitvoerige beſtelling over de groote geld-ſchatten, koſtelijkheden, kleinoodien, roerende en onroerende goederen, die hy naliet.

Op zijn uiterſte ontbood hy den Prieſter Joly, namaals Biſſchop van Agen, tot wien hy zijn hart regt uit ſprak, en in wiens byzijn hy ſtorf den negenden van Snoeimaand des jaars 1661, in den ouderdom van 58 jaren, zeven maanden, en vijf en twintig dagen.

Zijn lijk ſtond met hoogſtatelijken zwier, op bevel van hare Majeſteiten, als dat van een groot perſonaadje, ten toon: en te Parijs was een bevel gegeven, van in die ſtad alleen tien dui-

duizend Missen voor zijn ziel te doen. Zijn hart wierd met groote pragt in de kerk van 't klooster der Theatinen overgebragt; en de Heer Le Tellier, des Konings Geheimschrijver, de laatstovergeblevene van de vijf uitvoerders die de Kardinaal in zijn uiterste wille had aangestelt, heeft het gebeente of overschot van des Kardinaals lijk laten zetten in de pragtige kapelle, (op de plaatse daar de overledene had bevolen het beroemde godshuis, na zijnen naam genoemd, te stichten) die niet eer volbouwd was dan in den jare 1684, als wanneer de gemelde Heer Le Tellier den zesden of zevenden van Herfstmaand des zelven jaars de gezeide lijkstaatsie gehouden heeft.

XXIII. HOOFDDEEL.

Juris publici prudentia, compendio exhibita, quo materiæ ejus, præcipuæque hactenus agitatæ controversiæ ab sua origine ac fonte ducuntur, facilisque ratione exponuntur & demonstrantur. Autore *Henr. Coccejo*, JC. Consil. Elect. Brand. Facult. jur. ordin. & Professſ. prim. olim supremi consilii status Electoralis Palatini, & collegii revisorii adsessore; & in antiquissima Heidelbergensi, Decretal. Pandectar. & Jur. gent. P.P.

Dat

Dat is,

Algemeene Regtskunde, *kortelijk vertoond, waar inne deszelfs stoffen, en de tot noch toe voornaamste geschillen uit haren oorspronk en bron worden afgeleid, en op een gemakkelijke wijze ontvouwd en aangewezen door* Henrik Koccejus, *Regtsgeleerde, Keurvorstelijke Brandenb. Raad,* enz. enz. *Hoogleeraar,* enz. *Te Frankfurt aan d'Oder voor* Jeremias Schrey 1696. *in 8. 32 bladen.*

VAn 't Regt des Roomsch-Duitschen gebieds (heele scheepsladingen van boeken zijn d'er over geschreven, en jaren lang is d'er op de Hooge Scholen van gepraat) geeft de Heer Koccejus hier een ontwerp, dat hy met reden een *kort begrip* mag noemen.

Daar hy breedst is, is hy alleraanmerkelijkst; want daar betoont hy zijne ervarenheid in de Oude Duitsche Historie, van welke hy voornamentlijk zijne schrijfstoffe moest ontleenen, wilde hy van dit werkje wat goeds maken. Want des Duitschen gebieds algemeen regt, oulinks in geene wetten vervat, is niet wel af te leiden als van aloude gewoontens: en hoe kan men die weten, als uit de Historie der Duitsche Oudheid?

Al wat dan de Reden gemeenlijk in regten beslist, dat doet in het Duitsch Regt de Geschichtkunde, die den geleerden Schrijver won-
der

der wel te ſtade komt, in 't ſchetſen der Grenzen van zoo velerley landsluiden, als welke de wijduitſtrekkende geweſten van het Roomſch-Duitſche Keizerrijk bewonen.

XXIV. HOOFDDEEL.

La vie de Jean Baptiſte Colbert, Miniſtre d'etat ſous Louis XIV. Roy de France.

Dat is,

Het leven van Jan Baptiſt Kolbert, *Staatsdienaar onder Louijs de* XIV *Koning van Vrankryk. Te Keulen* *** 1695. *in* 12. 15 *bladen.*

MEn wagte geen uittrekſel na den rang der verhandelingen uit dit levensverhaal, in 't welke ik meer hebbe gezien, dan ik zal klappen.

Het blijkt allenthalven, dat de Schrijver grondige kenniſſe van zaken heeft. De geſchiedeniſſen, alomme in het werk te pas komende, zijn zoo verſch van geheugenis, dat geen verzierſſel hier eenige de minſte plaats kan hebben. Wat boekoeffenaar is 'er, die zig met de hiſtorie der Franſche zaken, t'zedert den tijd van tuſſen 60 70 jaren voorgevallen, niet ſomwijlen onledig heeft gehouden? Daaromme zoude

zoude het niet lijdelijk zijn, dat men ons deswegen praatjes in de hand ſtak. Ook mag een geſchrift, hoedanig dit is, te geloofwaardiger gehouden werden, om dat het geen levendigen vleid, of geenen dooden laſtert. Het is beſchreven, na dat de man, wiens leven en bedrijf geſchetſt word, en zijne zonen, die groote ampten bedient hebben, uit de wereld verhuiſt zijn.

JAN BAPTIST KOLBERT, wiens fortuin op een ongelooffelijke wijze, onder den thans heerſchenden Koning van Vrankrijk, voortgezet is, wierd geboren te Reims in Champanje, in Slagtmaand des jaars 1625. Zijne ouders waren *Niklaas Kolbert*, eerſt een Wijnkooper, daar na een handelaar in lakenen en zijde ſtoffen, eindelijk ook Heer van *Vandieres* geworden, en *Maria Puſſort*.

Hy ſteeg allenks ten top van zijn 's Vorſten gunſt, waar toe hem zijn ſchrander vernuft, en voorzigtige leering uit voorbeelden van anderen den weg baande: zoo verre, dat hy niet alleen het opzigt over 's Konings inkomſten, maar ook de zorge der zeezaken had, uitvindende dagelijks nieuwe en nieuwe middelen, omme de vervalle zaken van Vrankrijk op te rigten, zijnen Koning te verrijken, en met eenen zijn eigen rijkdom en aanzien te vergrooten door zulke konſtenaryen, die, hoewel ze by ſommige voor wereldwijs gehouden worden, echter in goed Hollandſch geenen anderen doopnaam als van *ſch* . . . . . voeren.

Na veel ſloovens in zijne zware bedieningen

gen ſtorf hy te Parijs van de ſteen, in Herfſtmaand des jaars 1683, oud 64 jaren, en van de borgers aldaar zoo gehaat, dat men hem niet als by nagt, met veel omzigtigheid, liet begraven.

Zijne zonen deden hem daar na een trotſe grafplaats in de kerk van St. Euſtaach bouwen, boven welke zijn beeltenis in wit marmer te zien is.

In deze Hiſtorie is te lezen het ongeluk, dat *Nikolaas Fouquet* overquam; ik zegge, dien eerſt zoo hoog in Vrankrijk verhevenen, en daar na plots ter nedergedaalden *Fouquet*, die, d'opperſte beſtierder van 's Konings geldmiddelen zijnde, en van quaad beleid aangeklaagd, in den kerker wierd geſmeten; voorts van eenige verkorene regters gedoemd, in een eeuwige gevangeniſſe te Pignerol op de grenzen van Piemont vervoerd wierd, alwaar hy van alles beroofd in den jare 1680 zijne dagen eindigde.

O wiſſelzieke ſtaat der Grooten!

Ik hebbe, toen ik wat jonger was, het deftige Latijnſche * bedegedigt van dien *Fouquet* (of op zijnen naam) aan de Lieve Vrouw Maria geſchreven, voor mijne landsluiden in rijm vertolkt.

Met den ondergang van dezen *Fouquet* rees de zon van *Kolbert*, die door den Kardinaal *Mazarijn* den Koning aanbevolen was.

De Schrijver toont, hoe verre Vrankrijk aan *Kol-*

* *In de* Vermakelijkheden der Taalkunde.

Kolbert verſchuldigd is, wegens den handel in Ooſt en Weſt-Indien, het maken van 's Konings beeld door den Roomſchen Ridder *Bernijn*; het herbouwen der Koninklijke huizen te *St. Germain*, *Fonttainebleau*, en *Chambord*; het opſchikken van *Verſailjes*, *Trianon*, en het kaſteel van *Klagny*, voor *Mevrouwe de Monteſpan* gebouwd, het ſtichten van een kerk te Parijs; het verbeteren van *Marly*, en de ſtad Parijs zelf; het oprigten van konſtgenootſchappen, en hooge Scholen, en het bouwen van openbare plaatſen, met welke te beſchrijven een † groot deel van het werkje vervuld is.

Eindelijk zien we hier, hoe de wereldkundige Rijksdienaar hem zelven in de alleraanzienelijkſte ampten wiſt in te draaijen, zijne zonen groot te maken, en zijn dogter dier uit te huwelijken: hoe hy verder over de meeſte rijks-zaken, en regts-plegingen zijn adem liet gaan, nieuwe ampten verzon, keuren vernieuwde, of afſchafte, den adel een bril op den neus zette, voorts Geheimſchrijver wierd, en zijn oudſten zoon, den *Marquiſs van Seignelay*, na gedane reizen door Italien, Duitſland, en Engeland, mede in het bewind der zaken drong: wijders wat hy in den oorlog tuſſen ons Hollanders en zijn meeſter den Koning van Vrankrijk in het heillooze jaar 1672 bedreef, hoe hy den ſcheepsbouw voortzette, en den Hollanderen en Engelſchen het kunsje afkeek, omme zijnen Koning ontzachelijk ter zee te maken, waar van de Algerinen den eerſten proef bezuurden; kort om gezegt, we lezen hier,

† *Zie van* pag. 41.

hier, hoe hy, met ampten overladen, der rijkdommen en bedieningen zat, eindelijk een lijk, en met ſchimpvaarzen na zijn dood beguigt wierd.

Zijne ampten, die zeer vele waren, wierden van den Koning aan verſcheide groote heeren vergeven, dog de voornaamſte aan zijn oudſten zoon den gezeiden *Marquijs van Seignelay*, die hem in 't Geheimſchrijverſchap van Staat navolgde, en Grootſchatmeeſter des Konings was.

Deze zoon van *Kolbert* ſtorf in den jare 1690, volgens de beſchrijving van zijn leven en dood, achter de voorgaande gevoegd.

Toen de Schrijver dit verhaal toeſtelde, waren d'er nog maar twee zonen van den Heere *Kolbert* in 't leven, te weten *Niklaas Kolbert*, Aartsbiſſchop van Rouaan (denk eens of de man zijn kinderen kleine vetjes beſchikte) en *Louijs Kolbert*, die eerſt Abt en Prioor geweeſt zijnde thans den degen heeft aangegord, en voor Kolonel van het regiment van Champanje dient.

XXV. HOOFDDEEL.

Secretarie, of Schrijfzaal van Apollo, *vervattende velerley Brieven aan verscheide Volkeren, Vorsten, Keizeren, Koningen, Hartogen, Graven, en andere Grooten; ook aan amptelooze lieden: tot lof der deugdelijke, en bestraffing der deugdelooze daden en handelingen, in 't algemeen, tot verbeteringe der misbruiken in de wereld: als een aanhangsel der* Kundschappen van Parnas, *in 't Italiaans beschreven door den diepzinnigen Staatkundigen Heer* Trajano Bokkalini, *nu mede vertaald door den zelven Vertaler* Nicolaus Jarichides Wieringa. *t' Amsterdam by* Jan ten Hoorn 1697, 46 *bladen in* 8.

ONlangs * deed ik in het uittreksel van Bokkalijns *Staatkundige weegschaal* een kort verhaal van de schrijfwijze, waar door die vernuftrijke Italiaan eenen naam in het Statendom der geleerde heeft verkregen; dog daar nevens meldde ik ook het deerniswaardige sterflot, dat hem door zijne vrye pen is overgekomen. God wil 'er alle brave Schrijvers voor behoeden!

Hoewel alle boeken, in een en dezelve hersenwinkel gesmeed, juist altijd niet even zinlijk voorkomen, en de meeste lezers misschien zullen

* *Jul. en Aug.* 1695. p. 116.

len oordeelen, dat de * *Kundschappen van Parnas* het eenige meesterstuk is, 't welk de roem van Bokkalini heeft voortgezet, boven alles wat hy verder heeft geschreven; nogtans zien we in deze Schrijfzaal onder den bondel van Apollos brieven niet weinige, die 't zweemsel van zijnen snedigen geest duidelijk uitdrukken. d'Een rolt over doorlugtiger stoffe dan d'ander, sommige zijn min, andere meer met scherpgespitste hekelpunten voorzien: dog in zoo groot een keur is geen mangel van aardige vonden en fijne gedagten, over allerhande zoo oude als nieuwer zaken, op 't wijd tooneel des werelds voorgevallen. Ik, die thans de handen vol werk hebbe, zal slegts van al dit verschot eenige proefjes uit de Schrijfzaal gaan halen, en op de venster van mijn Boekzaal ten toon leggen, die uit een voorgaande, en nu wederom herhaalde, lezinge my nog in verscher geheugenisse zijn.

De *zevende brief* voert mogelijk scherper harpoentaal tegen de wereldregeerders, dan in den eersten opslag blijkt. Want Apol schrijft aan Averroës, dat Aristoteles uit zijn schriften van de Staatkunde zal hebben uit te schrappen de beschrijving, die hy van een Tyran doet, hier in bestaande, dat een Tyran of geweldheerscher *een Vorst is, die alleen zijn eigen belang beoogt,*
„ *en niet het nut van zijne onderdanen.* Apol,
„ zegge ik, beveelt dit als een misstelling uit
„ te schrappen, en den Dwingeland geheel en
„ al buiten bepaling te laten; vermits men op
„ dien grond der stelling van Aristoteles niets

* *Ragguagli di Parnaso.*

,, anders zoude konnen zeggen , als dat alle ,, heerschappyen en regeringen geweldig wa- ,, ren. Elk lezer zie , naar zijne bevatting , wat hier in steekt. Ik hebbe de mijne vry.

Ook wil Apol in zijnen 21*sten brief*, aan Plato geschreven , dat men , om de wereldwijze thans ter tijd voor geen leugenaars te houden , voortaan zal vernietigen deze ware , dog afgeschafte , spreuk ; *die over andere zal heerschen, moet deugdelijker en wijzer wezen, als die maar heeft te gehoorzamen.* Munt van den zelven stempel.

Is iemand begerig na schoone heerschlessen , hy leze den 37*sten brief.*

Plinius de Oude heeft gezegt , *dat 'er geen boek zoo slegt was , of daar stak nog eenig nut in.* Maar Apol , die het tot dezen tijd ook geloofd had , schrijft in zijn 78sten brief , dat die spreuk thans onwaarachtig is , nademaal vele weetnieten dagelijks zulke lompe grollen , zonder schaamte van zig by al de wereld bespot te zien , in 't ligt geven , die , vol van wantalige woorden , tegenzeggingen , en zotternyen , geen het minste nut of vermaak konnen aanbrengen. Hy zegt de waarheid.

De 138ste brief stinkt zeer vuns na eigen lof.

Dewijl Koningen van sommige rijken van ouds her geroemd worden (wat is de wereld boos en bot !) als of zy de kragt hadden van eenig wonder te doen , gelijk als de Koningen van Engeland , dat ze † Koningszeer konnen genezen , de Koningen van Vrankrijk dat ze , sedert de regering van Klodoveus , kropzweren en

† *Bokkalini zegt* vallende ziekte.

en klieren door hunne aanraking verdrijven, de Koningen van Kastilje, dat ze beduivelde menschen van hunne bezetenheid weten te verlossen, en die van Hongaryen, dat ze de geelzugt genezen; zoo had de Opperheerschappy van Spanje by smeekschrift aan den Opperbaas der Digteren verzogt, dat hy aan haar ook de kragt tot het uitwerken van eenig wonder wilde verleenen; maar de Spanjaarden kregen tot antwoord, dat hunne Koningen genoeg wonderwerken deden, wanneer zy de Spaansche mogentheid tegen regt en reden met groote landschappen wisten te vermeerderen. Zie den 183*sten brief*.

Op de redenen, die Apol in den 187*sten brief* aan en tot lof van de Turksche Opperdwinglandy schrijft, om dat ze de Drukkonst niet toelaat, zouden misschien vele wijzaarts geen *amen* zeggen; maar veel eer op den 196*sten brief*, waar in vader Febus het Christenvolk waarschuwt tegen hun verderf, aantoonende, hoe luttel de Christelijke godsdienst thans van haren eersten Insteller behouden heeft. Ik geloove niet, dat de Geestelijkheid dezen text uit de Schrijfzaal van Bokkalini dikwils zal aanhalen.

De 201*ste brief* waarschuwt den digter Persius, dat hy niet meer zoo duister zal hebben te schrijven, of anders, dat zijne werken op Parnas niet zullen aangenomen werden. Wat dunkt u, Heeren Schrijvers (ik zal u niet noemen, al kenne ik u wel) die met zulk een stijven stijl en opgezogte houte wammes-woorden voor den dag komt, dat gy, tienmaal herle-

zen, niet verſtaanbaar zijt, ſchoon gy niet verdient maar eens gelezen te werden, zal dit geen kogel wezen, die op u gemikt is? ten minſten, gy kunt 'er uit leeren, dat klaarheid en gemakkelijkheid de ſchoonſte deelen der welſprekenheid zijn; en dat iemand, die wel zal ſpreken, zorg moet dragen dat hy verſtaan
„ werde. Wy prijzen (dus luid de brief voor
„ een gedeelte) en agten ten hoogſten een def-
„ tige, geleerde, en hoogdravende ſchrijf-
„ wijze, maar met de vereiſchte evenmatig-
„ heid; op dat de deftigheid niet onderdruk-
„ ke de zoetheid, en de geleerdheid niet ver-
„ mindere de lieffelijkheid, der mate, dat het
„ werk te gelijk vermakelijk en leerzaam zy,
„ en door middel van geeſtigheid de vrugt en
„ nutheid zoetelijk voorbrenge. In tegendeel
„ worden van Ons verfoeit zulke ſnorkende
„ en opgeblazene geſchriften, in welke de we-
„ tenſchap als onder de onduidelijkheid word
„ begraven. *enz.* En zulke zijn wel zot, die
„ zig laten voorſtaan een grooten roem te zul-
„ len verkrijgen, door zoo duiſter te ſchrij-
„ ven, dat ze niet verſtaan konnen werden,
„ of met meining van aangezien te zijn voor
„ doorgeleerde luiden, om dat 'er niet een ge-
„ letterd man gevonden word, die zijn tijd
„ wil verquiſten met een boek, dat ganſch
„ geen verluſtiging aanbrengt: dewijl 't ook
„ heel onredelijk is, zig een ganſchen dag uit
„ te ſlooven, om de afleiding van een woord-
„ je, of eenige miſnoeming na te ſpeuren,
„ zonder voordeel van den lezer, of eere van
„ den Schrijver; die meer vloeken als lofrede-
„ nen

„ nen daar door ontfangt. *enz.*

In den 224*sten brief* word Mahometh, de Wetgever der Turken, hoogelijk van Apol geprezen, om dat eene zijner wetten de Vrouwen verbied in de Kerk te komen.

Ook word het den Turken tot lof gerekent, dat ze geen pleitbezorgers voor hunne regtbanken toelaten, in den 190*sten brief*, welke al-
„ dus eindigt. Wy loven derhalven ten hoog-
„ sten uwe wijsheid in het verbannen van 't ra-
„ zend rot der pleitdrijvers uit uwe regtban-
„ ken, en in 't kort vonnis verleenen op de
„ eenvuldige voorstellen; nadien het oordeel
„ zoo veel zuiverder is, als het door ydele
„ byredenen onberoerd blijft; daar door be-
„ lettende de regtsgeleerde zig te verrijken,
„ terwijl ze de regt-eissers arm en elendig ma-
„ ken.

Maar mijn tijd is verstreken, en noodigt my uit deze Schrijfzaal te vertrekken; alvorens den lezer wegens eene zaak verstendigt hebbende.

De tien laatste brieven konnen van Bokkalini niet geschreven zijn, als handelende over zaken, lang na zijn dood voorgevallen. Hoe kan de Italiaan, voor ruim 70 jaren gestorven, van de althans regerende Koningen van Engeland, en Vrankrijk, van den Keizer, en van den Hartog van Savoye praten? 't is dan een misslag, dat deze aanhangsels niet behoorlijk onderscheiden, nogte de lezers daar van verwittigt zijn, waaromme ik hen by dezen dienaangaande hier berigte.

Derzelver Schrijver is gansch niet Fransgezind, want men ziet hem Lodewijk de XIV,

en den gewezen Britſchen Koning Jakob de II onzaftelijk roskammen.

XXVI. HOOFDDEEL.

L'Ecole du monde, ou inſtruction d'un pere a un fils, touchant la maniere dont il faut vivre dans le monde. Diviſée en entretiens.

Dat is:

Schole des werelds, of onderwyzinge van een Vader aan een Zoon, rakende de manier, volgens welke men in de wereld moet leven. Verdeeld in t'zamenſpraken. Te Parys by Maarten Jouvenel 1695. *in* 12. 11 *bladen.*

DE Franſchen, die hun zelven inbeelden, de ſchranderſte vernuften in het ſtuk van wereldwijsheid te hebben, konnen geheele ſcheepsladingen van dergelijke zede-ſchriften uitleveren, als dit boekje is. Ze willen het menſchdom onderwijzen, hoe ze des werelds Oceaan moeten peilen, om veiliglijk kours te zetten na de haven van een gelukkig leven hier op aarde.

Een goede konſt, voorwaar, die mogelijk weinige meeſters, en minder leerlingen heeft.

Deze Schrijver, belijdende, t'zedert vijftien jaren vele rampen uitgeſtaan, en alles in de

de wereld verloren te hebben, wat hy bezat, behalven een volmaakte ruste des gemoeds, of vrede der ziele, die onafscheidelijk met de onnoozelheid gepaard gaat, zoekt in deze weinige bladen zoo groot en heilzaam een middel aan te wijzen, en door eigen schade geleeraard zijnde anderen te doen leeren.

Want hoewel de wijze tot verkrijginge van de gelukzaligheid (het eenigste einde, dat wy moeten beoogen) ons door de regelen van den godsdienst is voorgeschreven, en niets ter wereld met dat hoogste goed in vergelijkinge kan gebragt werden, nogtans meent onze Schrijver, dat het niet strijdig is tegen de hoedanigheid, waar door iemand in den menschelijken ommegang een eerlijk man poogt te zijn.

En dit is waaragtig. Men kan niet waarlijk vroom zijn, zonder teffens een eerlijk man in de wereld te wezen; en men kan waarlijk geen eerlijk man in de wereld wezen, zonder teffens vroom te zijn.

Gelijkerwijs dan de Godsdienst ons leeraart de middelen der zaligheid te zoeken, alzoo moeten wy uit een zekere voorzigtige Wereldkunde leeren, hoe we ons in de menschelijke gezelligheid hebben te dragen, om den welstand des lichaams te behouden, zonder het hoogste zielengoed te verliezen.

Dewijl dan, zoo als ik terstond zeide, de Gelukzaligheid het einde is, dat de ziel beoogt, moet het oogmerk der Wereldkunde zijn, dat we ons zelven bemind en geacht maken by de genen, met welke wy genoodzaakt zijn te leven.

Al wie daar op let, zal bevinden (na des Fransmans meininge) dat allerley Fortuin ons overkomt, na dat we vrienden hebben.

Sommige menſchen maken hun geluk en vrienden door maatſchappy van ſchenddaden: andere door deugdspleging.

Van 't eerſte middel hebben eerlijke luiden een afgrijzen, en door oneerlijkheid krijgt men maar valſche vrienden: het tweede baart een vaſt geluk, hartvrienden, en ruſte van 't gemoed.

't Is waar, men kan van iemands deugd of ondeugd niet oordeelen uit zijn goede of quade Fortuin; want daar zijn voorſpoedige booswigten, en wederom eerlijke luiden, die laſt lijden: daar zijn vrome menſchen, dien 's werelds geluk den nek toekeert, en daar zijn vloekwaardige ſchobbejakken, die het geluk ſchijnen in pagt te hebben. Maar het is een zekere zaak, dat 'er geen waarlijk-gelukkige zijn, als vrome en deugdzame luiden: want in ſchelmſtukken kan men niet geruſt wezen.

Hebt gy 't wel verſtaan, lezer?

Ten minſten, 't leit by my zoo: dat is uit.
En die 't niet wil gelooven, dat 's een guit.

Nu late ik u de t'zamenſpraken, die twaalf in getal zijn, zelf doorzoeken.

XXVII.

XXVII. HOOFDDEEL.

Theatrum Sympatheticum, *of Wonder-Tooneel der Natuers-verborgentheden, behelzende een uitstekende Oratie over het gebruik des* Poeders de Sympathie, *daar in de waarheid zyner werkinge word ontdekt, door* Kenelmus Digby, *Ridder, Grave en Kancellier van Groot Britanje. Benevens twee waardige vervolgen van vele zeldzame* Antipathien, *en* Sympathien. *Als mede, hoe dat de Dieren, Planten, Metalen,* enz. *zonder zaad of voortteling konnen voortkomen, en waar uit de* Symphathien *oorspronkelyk zyn, met meer andere geheimenissen der Natuerkunde, door* N. Papinius, *en* A. Kircherus, *de tweede druk, vermeerderd, en verbeterd. Te Leeuwaarden by* Hendrik Rintjes; *en t'Amsterdam by* Jan Ten Hoorn 1697. *in* 8. 38 *bladen.*

EEn Liefhebber van vremde gewrogten der Natuer mag dit boek vry koopen, al was het alleen om het vertoog van den Heer Digby te lezen, en al geloofde hy, dat het een en 't ander maar praatjes, en geen waarheden, waren.

In dezen jare is de genezing door het zoo genaamde *Pulvis Sympatheticus* [medelijdend stof]

ſtof] weder op de baan gebragt; dog met hoedanig een uitſlag, dat luſt my hier niet op te wroeten. Het zy met de zaak gelegen zoo als 't wil; al kan ik dezelve met reden niet begrijpen, ten minſten niet duidelijk, niet wiskonſtiglijk, nogtans zoude ze wel konnen geſchieden: maar ik wenſchte wel, dat men my daar van wat klaarder bezeffing gaf, als ik tot nog toe gezien hebbe.

Maar, gelijk ik gezegt hebbe, zonder het geſchil van de mogelijkheid of onmogelijkheid der werking door het gemelde ſtof, op het bloed, of de pis van een lichaam dat ettelijke ueren verre is, hier op te halen; ik zegge nogmaal, dat het vertoog van den Ridder Digby alleen, vermaakshalven, waardig is, ſchoon het minſte gedeelte van dit werk uitmakende, met al 't overige gekoft te werden.

Het gemelde vertoog gaat voor af, en heeft de volgende byvoegſels.

I. Een Brief van Laurens Strauſs aan den Heere Digby, waar inne de gezeide zeldzame werking onderzogt word.

II. De berugte hiſtorie van Jakob Aymar.

III. Het Wondertooneel der verborgenheden, t'zamengetrokken uit de Latijnſche Schriften van N. Papinius, en S. Rattaray. Hier word de toebereiding van het zoogenaamde *Sympathy-poeder* van ſtukje tot beetje aangewezen, en deſzelfs gebruik verklaart.

IV. 't Groote Licht der Natuerkunde, tot ontdekkinge van vele vermakelijke geheimeniſſen, uit de ſchriften van den beroemden Kircher ſamengeſteld. Dit heeft tot een aanhang-
ſel

sel T. Bartholijns beschrijving van de artzeny *China China*.

En hier mede loopt het *Eerste deel* ten einde. Het *tweede* bestaat in een

Bondel beproefde en wel onderzogte geneesmiddelen, of zeldzame Verborgentheden, met verscheide aardige blanketsels, om de jufferlijke schoonheid te onderhouden, by een gezameld (zoo de titel verklaart) uit de schriften van den meergemelden Ridder Kenelmus Digby, en uit het Fransch overgezet.

Jeremias de Dekker, wiens vaarzen ik my zelven menigmaal met lust erinnere, schreef, in 't eerste boek zijner puntdichten, dit volgende, waar mede hy zig van 't geschil of 'er *Sympathie* en *Antipathie* is poogt te ontwarren; en met het zelve zal ik ook deze stoffe afbreken.

Gy vraagt my, Juvenaal, aan wat voor koord of keten
De groven aardbol hangt in 't midden der Planeten:
Ik vraag u wederom wat keten, Juvenaal,
't Staal aan den Zeilsteen knoopt, den Zeilsteen aan het staal?
Voorts vraagt gy door wat kragt de zeven losse vieren
't Onmetelyke rad der vaste tegenzwieren:
Maar zeg my, Juvenaal (op dat ik ook wat leer)
Wat kragt de naalde staag doet zwieren na den Beer.
De groote Schepper heeft den Aardbol, en den Bollen,
Die vol van glans en gloed rondom hem henen rollen,
Een heimelyke kragt (mijn' s oordeels) ingezaaid,
Waar door d'een d'ander draagt, waar door d'een d'ander draait.

XXVIII. HOOFDDEEL.

Recueil des plus beaux *secrets de Medicine*, pour la guerison de toutes les maladies, blessures, & autres accidens, qui surviennent aux corps humain; & la maniere de preparer facilement dans les familles les remedes, & medicaments qui y sont necessaires. Comme aussi plusieurs secrets curieux sur d'admirables effets de la Nature & de l'Art. Avec un traité des plus excellens preservatifs contre la Peste, Fievres pestilentielles, Pourpre, petite Verole, & toutes sortes de maladies contagieuses. Le tout experimenté, recueilli, & donné au public par une personne tres-habile & charitable, divisé en deux parties.

Dat is,

Verzameling van vele fraaije geheimen der Artzenykunde, *om te genezen alle ziekten, wonden, en andere toevallen, die het menschelijk lichaam overkomen; en de manier, om in de huishoudens gemakkelijk noodige geneesmiddelen te bereiden. Ook vele wetenswaardige geheimen wegens de verwonderlijke uitwerkselen van de Natuer en Konst*

Konst. Met een verhandeling van d'uitmuntendste hulpmiddelen tegen de Pest, pestige Koortsen, Rood-vonk, Kinderpokjes, en alle soorten van besmettelijke ziekten. Alles door een zeer bequaam en menschlievend persoon ondervonden, by een gebragt, en in 't ligt gegeven. Verdeeld in twee deelen. Te Parys by T. Guillain 1695. *in* 12. 18 *bladen.*

WAt waren wy menschen gelukkige dieren, zoo we nooit ziek wierden! Zekerlijk hebben de zulke in dit brooze leven veel voorregt boven anderen, die met Artzen, Wondheelers, Kruidmengers, en wat 'er meer dergelijk soort van lijfskalfateraars gevonden word, nooit of zelden te doen hebben. Ja maar, zoo haast als we ons niet wel bevinden, hoe gaarne worden we geholpen! Straks zend men om den Doktor, men geeft zig willig aan hem over, en men jookt na wat voorgeschreven Apothekery, als een vis na 't water.

Nogtans kenne ik menschen, die zeggen; dat ze liefst hun eigen dood willen sterven, en geen Doktoren mogen hooren noemen; zeer genegen, ware het doenlijk, zelf hun Preker, Biegtvaêr, Doktor, Wondheeler, en Apotheker te zijn. Die 't zoo kan bedingen, is niet ongelukkig: maar zie daar, zoo voor de genen die veel, als die luttel van Artzenywerk houden, en echter gaarne willen genezen zijn, als hun maar de minste quaal deert, en by ge-

volg voor alle menſchen (want wie heeft zijn gezondheid niet lief?) word dit boek ten beſten gegeven.

Geneesheeren zelve, en hunne Opperluiden (d'Apothekers, meene ik) konnen zig daar van bedienen, zoo wel als yder menſch in 't byzonder; gelijk als van een ſchatkamer, waar uit ontallijke middelen zijn te halen, om de gezondheid te behouden, of dezelve, wanneer ze verloren is, wederom te brengen.

Ik zwijge, dat luiden, die geldig zijn, en het vermogen hebben van den armen met hunne goederen goed te doen, gelegentheid konnen vinden, omme gebrekkelijke menſchen, dien het aan penningen mangelt, met geneesmiddelen, uit dit werk getrokken, van hunne qualen en ſmarten te genezen: maar zy moeten d'er ook een meêdoogend en liefdedragend hart by hebben, omme de onkoſten tot het toebereiden der artzenyen, volgens de voorſchriften, hier aangewezen, met vrugt aan hunnen naaſten te beſteden.

De voorſchriften der geneesmiddelen, die magtig zijn allerley lijfsongemakken te genezen, ſtaan meeſt in het eerſte deel uitgedrukt: als daar is het toemaken van Balſſems, Dranken Olien, Pleiſters, Pillen, Smeerſels, Zalven, en dergelijke.

In het tweede deel word voorgeſchreven keur van fraaije geheimen, juiſt zoo zeer niet dienende tot het bewaren of herſtellen der gezondheid, maar tot zuiverhouding, en verciering des lichaams; 't zy, by voorbeeld, rakende de verw van 't vel, waar omtrent men vind, op

hoe

hoe vele wijzen iemand hem zelven een blank glad aangezigt zonder vlekken of sproeten, witte tanden, fraay haar, en een heldere stem kan geven. Komt herwaarts Juffertjes, die graag wat mooijer waart, als uw moeder u ter wereld gebragt heeft, en gy opgequikte vrijers, jeugdelingen, die misschien zoo veel tijd quist met voor de spiegel te staan, als ik met uittreksels te schrijven, sta by, zegge ik, hier is aas voor uw zinnelijkheid: hier kunt gy welriekende watertjes, balletjes, en poeders van kruiden, bergstoffen, gommen, en ik weet niet wat al meer, leeren maken.

In deze konstkraam leert men de toebereiding van vochten, en verwen om te schilderen en schrijven, nutte vonden om goede tuinvrugten te verwekken, en voor verderf te bewaren, kragten van aardgewassen, en, met een woord gezegd, een reeks van lessen, tot de kennis der Droogistery, Apothekery, Handmeestery, en Geneeskonst behoorende.

Nog beter, ja 't beste en dierbaarste van allen is het laatste aanhangsel: want dat vervat een meinigte zoo van in- als uitwendige hulpmiddelen tegen de Lugtziekte, gemeenelijk pest genoemd, en vele andere besmettelijke qualen, met een nette aanwijzinge, hoe dezelve moeten toebereid werden, zelf na de konst van den beruchten Paracelsus, en andere ervarene geneesheeren.

XXIX. HOOFDDEEL.

Boeknieuws, Titels, en berigten, de Boekzaal rakende.

I.

IK hebbe voor de twee naastkomende maanden klaar gemaakt het uittrekfel van 't brave werk

MENSONIS ALTING *descriptio, secundum antiquos, agri Batavi & Frisii; una cum conterminis.* *Sive* notitia Germaniæ inferioris, *cis & ultra Rhenum; qua hodie est in dicione* VII Fœderatorum, *repræsentata tabulis Geographicis* V, *& Commentario in loca omnia, hoc tractu Romanis Scriptoribus, & Monumentis, qua Latinis, qua Græcis, memorata; a* C. *Julio Cæsare, ad Justinianum Aug. Cuncta, ad litterarum ordinem, sic digesta, ut ipse* Commentarius *sit Tabularum Index, ex quo depromtu facillimum, quæ lector desiderare poterit.*

Datis,

MENSO ALTING'S beschrijvinge, volgens d'Oude, van het Bataafsche en Friesche Land, teffens met de daar aangrenzende. Of de kennisse van *Nederduitschland aan deze enge ne zijde van den Rijn*, zoo verre als het ten huidigen dage onder het gebied der VII Vereenigde Landen is, vertoond in vijf kaarten, en aanteekeningen over alle plaatsen in deze streek, van Roomsche Schrijvers, en zoo in Griekfche als Latijnsche gedenkteekenen vermeld zijnde.

van K. Julius Cesar tot den Keizer Justiniaan. Alles naar den rang der letteren zoo geschikt, dat het Aanteekeningboek zelf gelijk als een bladwijzer der kaarten is, waar uit zeer lichtelijk is te halen, wat de lezer kan begeren. Te Amsterdam by *Henrik Wetstein* in *fol.*

II.

By den zelven Wetstein is gedrukt

Petri Francii *Specimen Eloquentiæ exterioris, ad Orationem M. T. Ciceronis pro A. Licin. Archia accommodatum.*

Dat is,

P. Francius proeve der uiterlijke Welsprekendheid, geschikt naar M. T. Ciceroos vertoog voor A. Licinius Archias 1697 in 8.

Uit dit werk konnen de oeffenaars der Welsprekendheid heel omstandiglijk leeren, op wat wijze, en met welke gebaarden des lichaams, een Redenaar tot den volke zal hebben 't woord te voeren.

Daar zijn by gevoegd

Twee Vertoogen, die dezelve Hoogleeraar Francius t'Amsterdam in de hoorzaal der doorluchte Schole gedaan heeft over de manier van 't redenvoeren.

III.

Quædam præmeditatæ & consideratæ cogitationes super quatuor priora capita libri primi Moysis, Genesis nominati. Prolatæ a Francisco Mercurio ab Helmont.

Dat is,

Eenige voorbedagte en bepeinsde bedenkingen over de vier eerste hoofddeelen van 't eer-

te boek van Mozes genaamd Genesis. Voortgebragt van *Franciskus Merkurius van Helmont*, mede by *H. Wetstein* 1697. in 8.

De volgende twee boekjes, by den zelven Wetstein gedrukt, ben ik voornemens wat nader in te zien.

IV.

Inleidinge tot de Wetenschappen. Ofte eerste beschouwinge der zaken. Opgesteld door den *Schrijver van de Gronden des Christendoms* 1697. in 12,

En

V.

Caspari Bartholini Thom. *f. Specimen Philosophiæ Naturalis, præcipua Physices capita exponens: in gratiam juventutis Academicæ. Accedit de fontium fluviorumque Origine ex pluviis dissertatio Physica.*

Dat is,

Proeve der Natuerlijke Filozofie van *Kasper Bartholinus Thomaszoon*, verklarende de voornaamste hoofddeelen van de Natuerkunde: ten dienste van de Akademi-leerlingen. Daar komt by een Natuerkundig vertoog van den oorsprong der fonteinen en rivieren. 1697. in 12.

VI.

Ezopus Blyspel. Het Fransche van den Heer Le Noble gevolgd. t'Amsterdam by d'Erfg. van *J. Lescailje*.

VII.

Uromanticus Castratus, sive tractatus de Urinis, earumque inspectione Johannis Munnicks Pro-

Professoris Medici Trajectini castigatus a Johanne Schmidio M. D.

Dat is,

De Verhandeling der Wateren en derzelver Bekijking van Johan Munniks, Utrechts Hoogleeraar, verbeterd van Johan Schmidius, Arts. Te Utrecht op kosten van *Balthazar Lobé*. 1697. in 8.

VIII.

Essais d'Anatomie, *ou l'on explique clairement la construction des organes, & leurs operations mechaniques, selon les nouvelles hypotheses par *** Docteur en Medicine.*

Dat is,

Proeven der Ontledingkunde, waar in duidelijk verklaard word het gestel der werktuigen, en hare tuigwerkelijke werkingen, volgens de nieuwe onderstellingen. Te Leiden by *J. Luchtmans* in 12.

IX.

Testament politique du Marquis de Louvois, *premier Ministre d'Etat sous le Regne de Louis* XIV. *Roy de France. Ou l'on voit ce qui c'est passé de plus remarquable en France, jusqu'a sa mort.*

Dat is,

Regeerkundige uiterste Wille van den Marquis de Louvois, eerste Staatsdienaar onder de regering van Lodewijk de XIV. Koning van Vrankrijk. Waar in men ziet het aanmerkelijkste dat in Vrankrijk tot zijn dood is voorgevallen. Te Keulen by den Regeerkundigen in 12.

X.

La Turquie Chretienne sous la puissante protection de Louis le Grand, Protecteur unique du Christianisme en Orient, contenant l'estat present des nations & des Eglises Greque, Armenienne, & Maronite, dans l'empire Otoman. Par M. de la Croix ci-devant secretaire de l'Ambassade de sa Majesté a la Porte.

Dat is,

Het Christensch Turkyen onder de magtige bescherming van Louijs de Groote, eenige verdediger des Christendoms in 't Oosten: behelzende den tegenwoordigen staat der Grieken, Armeniers, en Maroniten, mitsgaders die van hunne kerken, in 't Ottomansch gebied. Door den Heer de La Croix, voor dezen Geheimschrijver van 't Gezantschap zijner Majesteit aan den grooten Heer. Te Parijs by *Herissant* 1696. in 12.

Italiaansch Boeknieuws, *vervat in den brief des Heeren Antoni Magliabechi, aan den Heer A. van Leeuwenhoek in Oogstmaand dezes jaars uit Florencen geschreven.*

I.

HEt Latijnsch werk van Vader *Bonanni*, Jezuijt wegens de *penningen der Pauzen*, waar van in de Boekzaal van de twee eerste maanden dezes jaars *p.* 183 het voorloopertje gemeld staat, is te Roome reeds uitgekomen in fol.

II.

In de zelve Stad Roome by Bernardo is gedrukt

De Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Vicecancellario, illiusque munere auctoritate & potestate, deque Officialibus Cancellariæ Apostolicæ, aliisve ab eodem dependentibus, nec non de peculiari auctoritate, quam habet in omnes Ecclesiæ S. Laurentii in Damaso deservientes, cæterosve Ministros aliarum Ecclesiarum eidem collegiatæ, tanquam Matrici subjectarum peculiaris enarratio Jo. Ciampini, *Romani in utraque signatura Referendarii, ac Abbreviatoris de Curia.*

Dat is,

Een zonderlinge vermelding van den Vice-Kancellier der Heilige Roomsche Kerke, en deszelfs ampt, aanzien en gezag, en van de beampten der Apostolische Kancellary, en andere, van hem afhangende; als mede van het byzonder gezag, 't welk hy heeft over alle die in de Kerk van Sant Laurens in Damaas dienen, en over andere dienaars van meer Kerken, die aan dezelve, in Stoelbroederschap gemeen, als aan haar moeder onderworpen zijn, door *Joh. Ciampini*, Roomsch Kancellier in de tweederley bezegeling, *enz.*

III.

Breve instruzzione Medica *sopra il Glutine ò Colla, che si genera ne' Corpi umani, e suoi effetti di Pietra e Gotta, essaminati per la cura dell' una e dell' altra, da Gjo. Batista Contoli Iatrofisico Bolognese.*

Dat is,

Korte Artzenykundige onderrigtinge wegens het Lijm, dat in 's menschen Lichaam groeit, en deszelfs uitwerksels omtrent de Steen en de Jicht, onderzogt door de genezinge van 't een en 't ander by Joh. Baptist Kontoli Artzeny-Natuerkundige mede te Roome by Bernabo 1697. in 4.

IV.

Anecdota, quæ ex Ambrosianæ Bybliothecæ Codicibus nunc primum eruit, notis ac disquisitionibus auget Ludovicus Antonius Muratorius, *in eadem Bibliotheca Ambrosiani Collegii Doctor. Tomus prior Sancti* Paulini *Episcopi Nolani Poëmata complectens.*

Dat is,

Tot nog toe niet uitgegeve schriften, die, uit de Boekzaal van Ambrozius [te Milanen] nu eerst worden voor den dag gehaalt, en met aanteekeningen en opmerkingen vermeerdert van *Lodewijk Antoni Muratorius*, Leeraar van de vergadering in de zelve Ambroziaansche Boekzaal. Het eerste stuk, vervattende de gedigten van Sant *Paulijn*, Bisschop van Nola. Te Milanen 1697. in 4.

AFKEER
eener
LASTERBENDE.

Quod ſi non aliud pote eſt, ruborem
Ferreo canis exprimamus ore. *Catull.*

GEdrogt'lijk ſamenknoopſel van
Een deel ſchendzieke duiſterlingen,
Wat dog bewijſt gy anders, dan
d'Onnozelheid te willen dringen?
Niet voor de vuiſt, maar ſchuw van 't ligt
Spreid gy in 't donker uw venijnen,
En durft voor 't heilig aangezigt
Der naakte Waarheid niet verſchijnen.
'k Weet wat u deert. Dien gy benijd,
Die was van ſchijndeugd nooit bezeten:
Al deed het u 's gelijken ſpijt,
Hy volgde 't ſpoor van zijn geweten.
Hy zogt te leeren uit al 't geen
Hem voorquam, niet met muggeziften
(Dat 's 't werk van uw quaadaardigheên)
Maar toetſen van een 's anders ſchriften,
En leeringen, zoo velerley,
Dat, zoo Gods Woord en zuiv're Reden
't Waar' van het valſch' niet onderſchey',
Wy menſchen nooit ons zelf voldeden.

Gy Nijds-trawanten, vuil in 't hart,
Die met uw laſtertaal onwetend
Een 's anders deugden meld, en 't zwart
Miſmaakſel van uw ziel vermetend

Vent

Vent voor wat ſchoons; zie toe, zie toe,
Al was het na verloop van jaren,
De Wet des loons zal zweep nog roê
Aan uw geheugeniſſe ſparen.
Gaat heen, beklad vaſt uw papier
Met groene gal, maar wagt die vrugten,
Dat gy en d'uwe nooit het vyer
Van regtsvergelding kunt ontvlugten.
Dan zult gy, naar verdienſt gezweept,
En als de Helhond aan zijn keten
Van Herkules in 't ligt geſleept,
Gevoelen dien gy hebt gebeten.
Ha Mooliken! quanſuis op geld
Of ampten ſtout, 'k lach' met uw ſchijven:
'k Laat u die kanker, die u quelt,
Smaalt op geen 's eerlijks mans bedrijven.
Elk weet, wie u te voorſchijn bragt,
Min met verſtand voorzien, en reden,
Dan munt, geſchrapeld dag en nagt
Uit vaatſe waar, uit vuiligheden.
En gy, ... vervoerd
Om dit gedrogt te helpen woeden,
Schijnheilige, die grijnſt, en loert
Op aas, waar meê g'uw wraak kunt voeden,
Speel vry uw rol op dit tooneel,
Maar wagt met een uw wettig deel.

AAN-

AANWIJZER
der voornaamſte
STOFFEN
IN DE
BOEKZAAL
Van de Maanden
SEPTEMBER en OCTOBER
1697.

De

Zo

UIT.

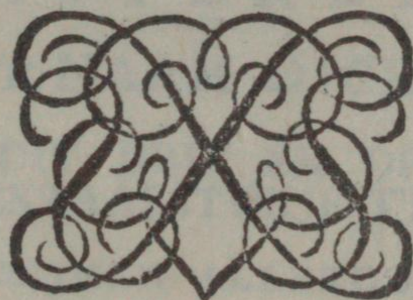
DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

Gesticht door

P. RABUS.

NOVEMBER en DECEMBER
1697.

Met Privilegie van de Edele Grootmogende Heeren Staten van Holland en West-Vriesland.

TE ROTTERDAM,
By PIETER VANDER SLAART.
1697.

DEN ZEER GELEERDEN
HEERE
Dr. DAVID
VAN
HOOGSTRATEN,
ARTS,
EN
KONREKTOR
VAN DE
LATIJNSCHE SCHOLEN
DER STAD
AMSTERDAM,
VOORNAAM DICHTER,
KOMT DIT DRIE EN DERTIGSTE
BOEKZAALSTUKJE T'HUIS
VAN ZIJNEN ALLEROUDSTEN
VRIEND
P. RABUS.

DE BOEKZAAL VAN EUROPE.

NOVEMBER EN DECEMBER 1697.

EERSTE HOOFDDEEL.

MENSONIS ALTING descriptio, secundum antiquos, agri Batavi & Frisii; una cum conterminis. Sive *notitia Germaniæ inferioris*, cis & ultra Rhenum; qua hodie est in dicione VII *Fœderatorum*, repræsentata tabulis Geographicis V, & Commentario in loca omnia, hoc tractu Romanis Scriptoribus, & Monumentis, qua Latinis, qua Græcis, memorata; a C. Julio Cæsare, ad Justinianum Aug. Cuncta, ad litterarum ordinem, sic digesta, ut ipse *Commentarius* sit Tabularum quasi Index, ex

quo depromtu facillimum, quæ lector desiderare poterit.

Dat is,

MENSO ALTING'S *beschrijvinge, volgens d'Oude, van het Bataafsche en Friesche Land, teffens met de daar aangrenzende, of de kennisse van* Nederduitschland aan deze en gene zijde van den Rijn, *zoo verre als het ten huidigen dage onder het gebied der* * VII *Vereenigde Landen is, vertoond in vijf kaarten, en aanteekeningen over alle plaatsen in deze streek, van Roomsche Schrijvers, en zoo in Griekschе als Latijnsche gedenkteekenen vermeld zijnde.* Van K. Julius Cesar tot den Keizer Justiniaan. *Alles naar den rang der letteren zoo geschikt, dat het aanteekeningboek zelf gelijk als een bladwijzer der kaarten is, waar uit zeer gemakkelijk is te halen, wat de lezer kan begeren. Te Amsterdam by* Henrik Wetstein 1697. *in fol.* 50 *bladen, behalven de printen.*

ANdere geleerde mogen met hunne gedagten verre buiten hun Vaderland gaan zwerven, om den oorsprong van afgelegene wereld-

* *Te weten* Gelderland, Holland, Zeeland, Utregt, Vriesland, Overyssel, *en* Groeningen.

reldsdeelen, en derzelver benamingen, na te ſporen, maar wy zien zelden, dat zy ons veel licht bybrengen.

Niet weinige hebben hunne pennen geſleten met ons te willen beſchrijven de landſtreek, daar Adams luſthof zou geweeſt zijn, en elk bragt wat nieuws voort. * Sommige ſtelden het onder 't Noorder-Aſpunt in Tartarië, daar thans de Kaſpiſche Zee is; ſommige in 't uiterſte Zuidland; de meeſte gingen het in 't Ooſten zoeken, of aan den oever van de Ganges, of op 't Eiland Ceilon, willende den naam van Indiën zelf afleiden van 't woord Eden; andere plantten het Paradijs in China, ja verder als 't Ooſten, in een onbewoonbare plaats; andere in Amerika; andere in Afrika onder den Evenaar; andere wederom by 't Ooſten, omtrent den Evennagtlijn. Ettelijke plaatſten het boven op de zoo genaamde Maanbergen, uit welke zy geloofden den Nijlſtroom te ſpruiten. Vele hielden ſtaande, dat het in Azië lag; eenige nochtans in groot Armenië; eenige in Mezopotamië, of in Aſſyrië, of in Perzië, of in Babylonië, of in Arabië, of in Syrië, of in Paleſtine. Daar zijn 'er geweeſt, die deze eere aan Europe gunden, met zulk een uitſporigheid, dat ze den luſthof † *Eden* in 't Graafſchap Artois by 't ſteedje of de ſterkte *Hedin* hebben geſtelt, en die koddige ongerijmdheid uit de overeenkomſt der woorden wiſten te baggeren. Die d'er geen be-

* *Zie* Præfat. D. Huetii de ſitu Paradiſi terreſtris.

† Eden *in 't Hebreeuwſch* welluſt, vermaak.

ſcheid van konden geven, waanden dat het in den derden, of in den vierden hemel was, in 't hemelgewelf by de Maan, in de Maan zelve, in 't midden van 't lugtgeweſt, buiten 't Aardrijk, onder d'aarde, of in ik wete niet welk een ſchuilhoek, van alle kenniſſe des menſchdoms afgezonderd.

Dus ſloofden andere zig uit, met te onderzoeken of het *Taprobane* der Oude, het Ofir van Salomon, of het eiland Sumatre, of liever Ceilon geweeſt is.

Maar ruim zoo veel nutheid ſchijnen zy aan regtſchapene waardeerders van lettervermakelijkheden toe te brengen, die over dergelijke of nog duiſterder ſtoffe geen giſſingen maken, maar, latende anderen dat vermaak over, liefſt dicht by honk blijven, om te zien of daar niet genoeg te doen is, 't welk tot opheldering van Griekſche en Roomſche gedenkſchriften kan verſtrekken; en waar uit een ygelijk hunner landſluiden kan leeren, niet langer een vremdeling in zijn eigen Vaderland te blijven.

Dusdaniger een komt ons voor de Edele Groot-Achtbare Heer MENSO ALTING, Borgermeeſter der ſtad Groeningen, dien het luſtte, zijn ledige ueren, welke hem van Stads- en Staats zorg, by wijlen, overig zijn, naarſtiglijk te beſteden in het navorſchen der Bataafſche en Frieſche plaatſen, ſamt derzelver ten huidigen dage aangrenzende en bondgenootſche volkeren, die in de bladeren der oude Schrijvers bekend ſtaan.

Loffelijke en geleerde arbeid, voorwaar, dog

dog zoo wichtig, dat ze van niemand kan werden ondernomen, dan die zoo wel in de kennisse der Landbeschrijvinge, als aloude geschichtboeken van Grieken en Romeinen, doorzult is.

Om deze werkstellig te maken, heeft de brave Schrijver vijf kaarten toebereid, welker eene vertoont een ontwerp, of beschrijving van het oude Nederduitschland, aan deze en gene zijde den Rijn, met alles wat de Duitsche in Neêrduitschland bezitten; waar in vele tot noch toe qualijk geplaatste plaatsen worden te regt gebragt.

De tweede kaart ontvouwt Neêrduitschland, of het Land der Batavieren en Friezen aan deze en gene zijde van den Rijn, zoo als 't althans onder het gebied van haar *Hoog-Mogende de Heeren Staten Generaal* is.

In de derde word verbeeld het land, zoo der Batavieren, als van anderen, die onder haar Hoog Mog. ten huidigen dage staan, alleenlijk aan deez' zijde des Rijns.

De vierde is een beschrijving van het Eiland en vaste Land der Batavieren.

De vijfde behelst het oud Land van de Friezen, en andere, over den Rijn, dat nu onder het gebied van hooggemelde Staten is.

Om deze kaarten te verklaren, naar de regte meining der oude, welke de Heer Alting alleen voor oogen neemt, heeft hy zijne aanteekeningen, gemakshalven, volgens den rang van 't A. B geschikt; en op dezen rang ziet men hem met de uiterste naauwkeurig-

heid aanwijzen alle plaatſen, die van den tijd van Julius Ceſar, en zedert dat Duitſchland door de Romeinen beoorlogt is, tot den Keizer Juſtiniaan, en den aanvang der vrye Franken, uit oude ſchriften, marmere gedenkſteenen, en penningen, bekend zijn: met byvoegſel, of inlaſſing, van de beſchrijvingen van eenige aangrenzende volken, en byzondere plaatſen, die 't werk doorgaans verlichten.

Van alle welke land-ſtreken, volken, ſteden, en plaatſen dewijl 't my niet doenlijk is, binnen 't beſtek eenes uittrekſels, te ſpreken; zal de lezer, hope ik, zig laten vergenoegen met eenige ſtaaltjes, uit welke hy van des edelen Schrijvers inzigt een begrip kan maken.

Onder de letter A ſtaat

ALVEUS RHENI NOVUS PER GALLIAM.

Dat is,

Een nieuwe kil van den Rijn door Frankrijk.

De *Rijn*, door een deel zandhoopen, grinden in de landſpraak genaamd, in zijn eigen boezem geſtopt, dreigde voor lang een nieuwen weg door Vrankrijk te banen, en de grenzen van der Romeinen gebied wat te beperken. Druſus Germanikus belette dit, met een dam daar tegen te leggen, niet verre beneden een dorp of gehucht, dat, naar de geſtalte van de plaats, Grinnes geheten is. Maar Klaudius Civilis, der Batavieren Veldheer

heer, van de Romeinen geslagen, en van het vaste land op 't eiland gedreven, heeft, op dat hy zijnen viand, die hem vervolgde, behalven de *Waal*, nog een anderen stroom voor den neus zou zetten, dezen dam van Drusus om verre geworpen, en deed aldus den *Rijn*, regt na Vrankrijk loopende, door een schielijk verlaat * (Lek of Lekke / van 't Latijnsch *elicere* genoemd) uitstorten. Hier van zegt † Tacitus, *de stroom dus als afgeleid zijnde, had de smalle kil tussen 't eiland en de Duitschen schijn van een vast land gemaakt.* Maar van dien tijd af heeft die nieuwe *Fransche kil* met een breeden en diepen boezem het water van den Rijn altijd Westwaart aan gevoert, en vijftig duizend schreden verder met den Yssel vermengd (daar thans Ysel-veer is), eindelijk door den gemeenen uitgang van Maas en Waal in zee gestort.

Dit zy van de eerste letter genoeg tot een proefje. Liefhebbers zullen hun lust konnen boeten met meer andere namen, gelijk als van *Amisia*, *Amasia*, *Amisius* en *Amasius*, de rivier d'Eems; ook de plaats *Amasia*, thans driederley, Wester-Emden / Emden / en Emspring. Ik zwijge de volkeren *Ambisarii*, by Tacitus bekend, zijnde de Emslanders en Emsboeren / *enz.*

De letter B

Geeft ons de woordoorspronkelijkheid van het bosch Ardenne of Arduenne / in 't Latijn *Lucus*

* *Licus* ab eliciendo. † Ita velut abacto amne, tenuis alveus, insulam inter Germanosque, continentium terrarum speciem fecit. Hist. lib. 5. c. 19.

Lucus Baduhennæ: waar omtrent de Heer Alting de Friesche historie, in 't vierde van Tacitus jaarboeken gemeld, een merkelijke opluistering byzet.

Desgelijks de *Bataviers*, afkomstig van de (*a*) *Katten*, een zeer dapper en snedig volk van Neêrduitschland. Dat deze *Katten* ook genaamd zijn geweest *Hatten*, *Chatten*, en *Hassen*, is, volgens Kluverius, niet onwaarschijnelijk uit het bygebragt voorbeeld der verschillende taaluitspraak in de *Chattuaren* by Strabo, die by (*b*) Tacitus *Chassuaren* zijn. Een groot deel derzelver heeft zig aan de rivier den *Eder* onthouden, zoo als aan Batenberg en Battenhausen blijkt; met zulk een vermaarden naam, dat het gansche volk ten tijde van Strabo *Katten*, en *Batten* genoemd wierd. Door inheemschen oproer (gelijk ons (*c*) Tacitus meld) verdreven zijnde hebben zy d'uiterste Fransche oorden, ledig van bouwluiden en bewoonders, en teffens het eiland tussen de (*d*) *Watten* [Vada] gelegen, ingenomen. Dien 't lust, hy kan by de V zien, hoe de Heer Alting dit woord *Vada* t'huis brengt; voor af zeggen we, dat hy 'er weiden of velden door verstaat, in 't Hoogduitsch awen geheten, waar van daan de naam *Bataviers*, oulinks Batawen of Battawers ontleend is. De tijd van dit verhuizen der Katten is by geen Schrijvers vermeld, en oudheidshalven zeer duister.

Men

(*a*) *Thans ter tijd* Hessen. *meine ik*. (*b*) Cap. 72 & 73. (*c*) De Germ cap 34. Hist. c. 12. & de Germ. c. 29. (*d*) Of Wadden.

Men zoeke, behalven zeer vele andere opgewroete oude steden en menschen, den regten oorspronk der *Bructeri*, volkeren aan de Lippe en Eems, ons in de Latijnsche Histori-Schrijvers dikwils ontmoetende.

Die naam komt van de veelvuldige moerassen, daar te land, met een eigenaardig Neêrduitsch woord Broeken gezegd, en wat hooger Bruchen. Zeer wel ter sneê noemt Tacitus hen *Bructeros sua urenteis*, overeenkomende met de schertzery Broekters ✠ hun eigen moer brandende. En wat brandden zy dog? Turven, gelijk wy Hollanders doen, die de aarde, quansuis der menschen algemeene Moeder, tot brandstoffe gebruiken.

Gelukkig is het land,
Daar 't kind zijn moer verbrand.

Maar laat ons eens bezien de letter

C.

Daar zullen we voor d'eerste vinden de *Caninefates*, die andere voor *Kennemers* houden, en derzelver oorsprong, uit vergelijking van Tacitus woorden, met de Oud-Duitsche Kaiie en Watten, voortaan leeren halen: waar mede teffens vervalt de belachelijke gissing van den geleerden Hadriaan Junius, willende dat de *Caninefates* hun naam zouden voeren van de konijnen, in 't Latijn *Cuniculi*, als of ze, het geslagt der konijnen (wat een zonderlinge roem!)

✠ *Kan Dominé* Knelis vander Linden *aan den Leidschen Dam nu nog niet leeren, wat* hun *is? Zie hier* p. 20.

roem!) verovert hebbende, *konijne-vatters* of *konijne-vraten* genoemt waren.

Zie hier ook

Castra Herculis, de plaats, daar thans Malburg staat, met een aanmerking uit oude opschriften van HERCULES MAGUSANUS, zoo veel als *Herkules den God der Magen en Maatschappyen*: daar dan het Duitsche Magenzich of Maynzich plaats heeft.

Ook toont de schrandere Heer Alting uit d'Oudheden, dat de *Castra Ulpia* een geheel andere plaats geweest is, dan daar nu ter tijd het dorp Koln of Keln legt.

Onder de letter

D

is het der moeite waardig de *Domitii Pontes longi* te kennen voor zekere smalle dijken, die Domitius, Neroos Grootvader, tussen de moerassen van de vorensgenoemde *Broekters*, en *Friezen*, gelegt heeft, thans Vorden en Beschote wegen genaamd; zoo wel tussen die groote broeken en moerassen, daar hedensdaags Boertange/ Valterdijk en Koevorden/ als tussen de kleiner by de *Broekers* zelf, ter plaatsen daar Lichtevorde / Brevorde / Walvorde / Lankvorde *enz.* gelegen zijn.

Uit de

E,

daar de *Edita inter Amisiam & Unsingim*, dat is, *verhevene plaatsen tussen den Eems en* * *Unsingis* voorkomen, valt aan te merken, niet alleen waar deze plaatsen ten tijde der Romeinen geweest zijn, namentlijk, daar nu nog het dorp

* *Deze rivier zullen we op zijn letter krijgen.*

dorp Leens staat, maar ook wat Lee en Loo beteekent, en waar van daan men op 't Lo/ en op de Loen/ zegt.

Behalven dat men op de letter

F

het oud eiland en 't meir *Flevo*, en de *Flevus*, het Vlie/ samt het regte *Frankrijk*, en de *Frisiabones*, niet met Junius voor Friesse Apen/ maar voor Friesse Awoners/ 'k wil zeggen, Waterlanders/ in hunne regte beduidenissen leert kennen; is 't ook niet onvermakelijk, de onvervalschte en van alle verdigtselen verre afgetrokke taaleigenschap van 't woord Friesen/ en daar in de Frye Friesen/ als het *vryste Duitsche Volk* te zien boven drijven.

Germania inferior, [Nederduitschland] het eerste woord, dat op de letter

G

staat, doet den zeer geleerden Schrijver van den afkomst der Duitschen gewagen, niet met beuzelachtige vertellingjes (welke hy in 't voorbygaan slegts aanroert) maar met vastgegronde waarnemingen uit wigtige Schrijvers, zoo wegens hun oudheid, als grenzen. Zekerlijk heeft het over-Rijnsche volk den enkelen naam van VOLK willen behouden, welk woord, naar de verschillende taaluiting, Diet/ Duit/ Tuit/ en Teut eertijds gezegd is. Men kent heden nog onder de Friezen hun benaming, 't Friesch diet/ dat is het *Friesch volk*; en zoo is Duitschland of Teutschland niet anders te zeggen als *het land des Volks*.

De *Gugerni*, eerst van de Romeinen *Sigambri* geheten, worden te boek geslagen voor Siegen-

genbergers/ dat is, bewoonders van 't geberg-te, daar het riviertje de Sieg doorloopt. Augustus liet hen daar na, onder 't krijgsbeleid van Tibeer, aan deez' zijde des Rijns verplaatsen, en, naar het steedje Goch/ *Gugerni* noemen.

Nu hebben we op de

H

het woord *Helium*, by Plinius gesteld voor den mond, dien de Wester Rijn met de Maas gemeen heeft, en daarom van † Tacitus genaamd *De overgroote mond van de Maas.*

Buiten twijfel zal Plinius de naaste beteekenis van dat woord uit de Duitsche niet wel gevat hebben, want hy had het (na 't waarschijnelijk gevoelen van den Heere Alting) anders zeer voegelijk *Inferum* [dat is *Helle of Hel*] konnen overzetten: want *Hel* of *Hol* is in 't Duitsch diepte, afgrond *enz.* 't Zy dat zy 't zoo noemden na het Westerdeel, dat by de Romeinen ook *Infera plaga* wierd geheten, of na de diepte waar door ze den middelsten en bovensten mond [*Superum*] welke het *Vlie* is, verre overtreft; want dat komt op een uit. Een kundig lezer moet den Borgermeester gelijk geven, als hy uit hem verstaat, dat de overblijfselen, ten bewijze van het vorensgezeide, te halen zijn uit de woorden Helvoet en den Briel: want Helvoet zal, voor 't naaste, Helvloed/ en Briel zoo veel als Bree-hel (dat is dan de *vloed Helium*, en de *Bree-helium*) oulinks zijn benaamd geweest.

De letter

I

ge-

* Natur. hist. lib. 4. c. 15. † Annal. l. 2. c. 6.

gedoogt geen *ſtad van Iuhonen*, aan 't einde van het dertiende jaarboek van Tacitus gemeld. Dat woord ſchijnt qualijk nageſchreven. Verre is 't 'er van daan, dat ze daar mede het miſſelijke Gronjer-land voor *Groeningerland* zoude dulden. Zoo aanſtonds onder dit lezen ſla ik twee Hollandſche vertalers van Tacitus op, Fenakolius, en Hoofd. De laatſte weet 'er niets anders van te maken als *de ſtad der Iubonen*, daar we zoo veel aan hebben, als of hy Arabiſch ſprak: maar d'eerſte maakt 'er Hoey / of Hui van. Des Heeren Altings gevoelen is, dat men in Tacitus ter voorſchreve plaats niet moet lezen *Civitas Iubonum*, maar CIVITAS UBIORUM, en dat op giſſingen, die geen los ſteunſel hebben.

Het woord *Lugdunum*, een van de gene die op de letter

L

ſtaan, naam van vele ſteden door ganſch Europe, en onder die ook van onze Hollandſche ſtad Leiden [*Lugdunum Batavorum*] moet men zonder twijfel halen van het oud Celtiſch duin / en lug / loug / of loeg. De beteekeniſſe van duin voor een *heuvel* of *berg* is zoo klaar, dat de kinderen die weten; en daar van daan hebben de Romeinen den uitgang *dunum*, en de Grieken *dounon*, aan die ſteden gegeven, van welke de geleerde Schot Joris Buchanan in het tweede boek van de Schotſche geſchiedeniſſen een heele lijſt in Vrankrijk, Spanje, Engeland, Schotland *enz.* beſchreven heeft. Loeg of loug wil in de ſpraak der oude Celten niets anders zeggen, als een gehucht, of een plaats

met huizen bebouwd, op of by gebergte. Dit is ook Friesch ten huidigen dage. Zie daar dan LUGDUNUM (want alles moest dog ten tijde der Roomsche wereldwingers een Latijnschen uitgang voeren) zoo veel als een loeg in of op de duinen.

Een ervare lezer kan zien, hoe de stad *Leiden* in hare gelegentheid met het *Lugdunum aan den Rijn in 't eiland der Batavieren* over een komt, en hoe het *Lougodeinon* by Ptolomeus t'huis te brengen is op Loosduinen / zoo veel als Loegsduinen / dat bekende dorp buiten 's Gravenhage, daar de koster een gedenk tafereel en twee bekkens laat zien, ter gedagtenisse van het beruchte wonder, dat Vrouw Margriet, des Graven van Hennenbergs gemalinne * gebeurde, toen ze in de kraam quam,

——— Zoo 't anders slegts is waar,
Van zoo veel kind'ren, als 'er dagen zijn in 't jaar.

Onder verscheide benamingen, met de letter

M

beginnende, zal de lezer wel uitgepluisd vinden de *Marsatii*, die Plinius voor zekere Friezen aanteekent. Hier toe dient ons de taaloorspronkelijkheid, leerende zeer nadrukkelijk dat dit volk Meerzaten kan genaamd zijn geweest, om dat ze rondom van meren en de zee omringd waren. Zoo zegt men Landzaten / Onderzaten / Holtzaten / Elzaten / dat is, in een Landschap gezeten / onder iemand gezeten / in 't Holt gezeten / aan den El- of Jil-

* *In 't jaar 1276 zoo de verdichtselschrijvers willen,*

Yilstroom gezeten / en de MARSATII *Friezen* aan de meren gezeten.

Hier zien we ook, behalven de Maas, de *Menapii*, en *Morini*, omstandiglijk aangewezen.

Uit de lijst der woorden, die in de

N

voorkomen, kieze ik, tot een staaltje van mijn uittreksel-vermaak, de Godinne NEHALENNIA, van welke in den jare 1647 een negental brokken gedenksteenen met opschriften in Zeeland zijn gevonden. De Hooggeleerde Spon heeft ze in zijne * Mengelschriften, en † Reinezius, op een na, in zijn vervulling van Gruterus werk ingelast: dog voor hen beide gaf Olivier Vredius meer als negen in zijne oudheden van Vlaanderen, met de print-verbeeldingen der beelden zelf, ten besten. Men gist daar uit, dat de TAXANDRI (een soort van Zeeuwen) in oude tijden gewoon waren in een kapél of kerk, ter plaatse daar nu de duinen leggen, tussen Domburg en West-kapel, in Walcheren, hunne kerkbelofren en godsdienstigheden te plegen aan de Godinne NEHALENNIA, of NEHALLENNIA, die erkent wierd als vermogen over de zee, en deszelfs barning, ebbe, en vloed te hebben; byna gelijk als de Lieve Vrouw der goede Katholijke Kerstenen, die ✠ Erasmus zegt dat, in plaats van Venus, uit de zee geboren, voor Zeevoogdesse in zijn tijd was aangenomen. Dog dat 's tot daar toe.

* Misc. erud. antiqu. sect. 3. n. 90. † Class. 1, 177. 184. ✠ In Naufrag.

Reinesius , die brave man , leid den naam dezer Heidensche Lieve Vrouwe *Nehalennia* van 't Hebreeuwsch * *Nehar :* daarentegen zoekt Vredius den oorsprong uit het Grieks te vissen , als of *Nehelenia* was † ΝΕΑ ΣΕΛΗΝΗ , DE NIEUWE MAAN , met het veranderen van de Σ in Η , 't welk meermalen geschied ; om dat de kragt der Nieuwe Mane in de ebbe en vloed der zee zoo kragtiglijk werkt, dat ze als heerscherse der baren mag gehouden werden : uit welken inzigte de Oudheid haar ook de bescherming van Slagtmaand , in welke de zeevaard gevaarlijkst was , heeft opgedragen.

De Heer Borgermeester Alting heeft 'er niets tegen , dat 'er zulk een Kerk kapel geweest is , en dat men des woords oorsprong tot de *nieuwen maan* wil t'huis brengen. Maaar , dewijl het een zekere zaak is, dat de Volkeren voor hunne vaderlandsche Godheden geen uitheemsche benamingen gingen opzoeken , en vermits uit ✠ Julius Cesar blijkt , dat de MAAN by d'aloude Duitsche voor een godinne geëerd is ; wil hy d'er ook geen vergezogte , maar een regt inlandsche en eigen aardige beduidenisse van erkennen : namentlijk deze.

De *Maan* had in de Duitsche taal een tweederley naam ; d'eene naar de maandelijke wisseling Maan/ d'andere , naar de glans , die men zag , Licht / Schein / Hel / welke drie

* *Een rivier.* † Nea selcence. ✠ De Bello Gall. 6.

drie woorden een en 't zelve beduidſel hebben: zulks dat *Nehalennia* niet anders voorkomt als nie hel / dat is *nieuw licht*, by de Hoogduitſchen thans ter tijd nog neu Schein geheten, en beteikenende *nieuwe Maan*, gelijk alt Schein *oude Maan* luid.

Het opſchrift, by Gruterus te vinden,

DEAE NEHAEE.

Dat is,

Ter eere van de Godinne Nehaee.

behoort ook tot de gezeide Godheid van NIE HEL, zijnde een van de twee laatſte E. E. gebroken, in plaats van een L, en 't regte woord geweeſt NEHALE of NEHAEL, met een luttel verandering van ſpraakuiting voor NIE HEL.

Dit verſterkt de Heer Alting met verſcheide namen van Celtiſche geboorte, waar mede de Roomſche Schrijvers de Godinnen der Duitſchers vereeuwigt hebben. Ik zegge de *Godinnen*, want we zien uit Tacitus, dat het Duitſche volk meer genegen is geweeſt om vrouwelijke kunne te vergoden; tot zoo verre dat zy ſommige maagden van hunnen landaart niet ſlegts uit zekere vleyery tot Godinnen maakten, maar dezelve waarlijk daar voor hielden.

Zoo komt de Godinne *Arduhenna* van Aarde / oulinks *Herta* van erd: *Baduhenna* of *Pada* van pad / als de Godinne der paden en wegen. Zoo is *Tanfana* geene andere als Voogdeſſe of Godinne der moeraſſen: want than

of dan luid in 't oud Celtisch een opzienster, of bestierster, en feen beduid moerassen.

Met dezelve uitlegging word een oud Nassouws opschrift in Bergendal verligt.

DEAE
HLUDANAE
SACRUM
C. TIBERIUS
VERUS.

Dat is,

Ter eere van de Godinne Heeludana heeft K. Tiberius Verus dit toegewijd.

Namentlijk, gelijkerwijs de Romeinen hunne TUTELA POPULI [*'s volks hoede*] of de GENIUS PUBLICUS [*d'algemeine Geleygod*] hadden, zoo maakten de Duitschen een DEA LUDANA [*Godinne des volks*] van Lude [*volk*] en 't gezeide dan [*opzigthebbende.*]

Hier aan zal men te minder twijfelen, als men aanmerkt, dat alle de Priesteressen, Wichelaressen, of Profetessen der Duitsche geene andere namen dan uit haar moedertale hebben gehad, en van de Romeinen eenen Latijnschen uitgang gekregen, als daar zijn de *Auriniæ*, *Velledæ*, *Gaunæ*, dat is, *schrandere*, *wijze*, *voorzigtige*, als nog uitmuntende in de gemeene benamingen alruintjes / witte of gaauwe wijfies (waar van daan het spookpraatje der *Witte wijven* afkomstig is) want by de Celten beteekent ruin eigentlijk konst / wit beduid wijsheid / gaw is voorzigtigheid te zeggen: en dus moet AURINIA genomen werden voor

een

een vrouw van alle konſten, VELLEDA voor *Veelweet*, GAUNA voor *gaauwe* of *voorzigtige*.

De Oude noemden de diepte, die buiten de eilanden en banken der Bataviers en Friezen is, OCEANUS (hier zijn we by de

O

gekomen) en 't gene van binnen de ſtranden van 't vaſte land beſpoelde, dat gaven zy den naam van *Zee*, *Meer*, en *Plasdieptens*. Ptolomeus maakt in zijn Wereldbeſchrijving by den mond van 't Vlie dit onderſcheid, dat hy *Oceanus Germanicus* noemt, de Zee, die aan 't Ooſten, en *Oceanus Britannicus* die aan 't Weſten is. Plinius noemt die met een breeder benaming *Septentrionalis*, dat is *Noorder Oceaan*, tot aan het *Mallegat*: en van den Rijn tot de Seine *Britannicus*, dat is *Britſche Oceaan*. Dog om goede reden noemen wy ten huidigen dage die geheele zee, die van de Orkades en Hitlandſche eilanden af, tuſſen Duitſchland en Britanje is, wegens het grootſte ſtrand, in 't Latijn *Oceanus Germanicus*, en nog breeder in onze moederſpraak de Noordzee.

D'eenigſte plaats, die op de

P

ſtaat, is *Prætorium Agrippinæ*. Dit word geoordeelt geweeſt te zijn by Leiden, daar nu Roomburg ſtaat, en daar voor henen een Roomſch * wapenhuis geweeſt is. Hier omtrent konnen de oeffenaars der oudheidkunde leeren, hoe velerley *Prætoria* by de Romeinen waren.

* *Zie op de* A *het woord* Armamentarium.

Quadriburgium komt ook alleen op de letter

Q.

Het word by Ammiaan Marcellijn , en geen ander Schrijver , gesteld voor een stad der Batavieren , van sommige *Burginatium* geheten. Misschien dat men *Vadriburgium* moet lezen , Latijnsch geschreven voor *Watriburgum* , van 't Duitsch Waterburg.

Dat ze by Schenkenschans en 's Gravenwaart gelegen is geweest , heeft de Heer Alting op 't gemelde woord *Burginatium* aangeteekent ; hoewel hy niet ontkent , dat 'er redenen zijn , die hem zouden konnen bewegen , het oude kasteel Biezenburg / van de slinker Waal by na verzwolgen , daar voor aan te zien.

Op de

R

pronkt de wijdberoemde *Rijnstroom* , wiens naam afkomstig is van zijn snelheid , of snel en schichtig loopen , in 't Duitsch rennen en rinnen ; hoe zeer ook andere zig liever met uitheemsche woordoorspronkelijkheden willen vermaken.

Ik ga voort tot de

S ,

daar ik *Sala* vinde ; welk woord beduid laag gelegen land , daar water op blijft staan , 't zy dat het daar op allenkskens , of met voordagt om 't vee te drenken , of door overstroomingen , is t'zamengevloeid.

d'Yssel-stroom , in 't Latijn Y*sala* , die geen klein getal van dusdanige landen voorbyvloeit , heeft hier van zijn naam behouden , boven die

van *Drusus vaart*, als ter beduidinge, dat hy een stroom is * *inter salas.*

Van dien Yssel heeft het Friesche dorp Salik / en een ander by de Broekters Salland / zijn naam: en 't is opmerkelijk, zoo als uit de tijdboeken der Monniken blijkt, dat het beneden deel van dezen Yssel-stroom zoo smal was, dat men d'er met een plank konde overgaan, of overspringen. Ten tijde van Ptolomeus was de mond van den Yssel [*ostium salæ*] niet bekend: want Drusus schijnt het water van den Rijn, door den Yssel gestort, met zoo grooten vlijt uit den boezem in de kil van 't *Vlie* geprangt te hebben, dat 'er van d'oude *Sala* naauwelijks eenig overblijfsel werd gevonden. De Heer Alting meint nogtans, hoewel die mond althans in een grooten zeeboezem veranderd is, dat niet alleen de oude leiding, maar ook de mond zelf in haar alouden naam kennelijk is aan de Tessel-stroom / en het Tessel-gat / gelijk als de stroom en het gat van 't Y-saal of-sel: dat is, *de kil en mond van de stroom Sala*, die ook aan het byleggende eiland den naam van Tessel heeft gegeven. Zoo wil dan Tessel daar ter plaatse niets anders zeggen, als 't Yssel of het Y-sel, in 't Latijn AQUA SALA.

Staroogende op de woorden, welker eerste letter de

T

is, daar ik *Tablæ* en *Tablas* met een Roomsche spraakverdraajing gemaakt zie van Alblas / eigentlijk Al-plas; daar ik de oude *Taxandri* of

* *Tussen de lage landen.*

of *Tacsandri* met een ligte letterkeer tot *Katsanders* gevormd, en in hun althans vermaard Zeeuwsch Statendom ingelijfd vinde; daar ik het *Teuderium* van Ptolomeus moet erkennen voor * Oudersstat op den Hemlinh; daar ik *Theudurum*, 't welk in 't reisverhaal van Antonijn staat, bevinde Tuddert in Guilikerland te wezen; eindeljk, daar ik, by de oude *Tubantes* leere, welk een woordafleiding van der Duitschen taal Tho Benten (van Bende en Bande) haar zelven schikt, om te weten waar Bentdorp / Bentkamp / Benteslo / Bentfeld / Benthuisen / Bentburen / Bentlag / Bentlo / Bentinge / Bente / t'huis hooren, daar dan Twente zig opdoet; op deze letter, zegge ik, die zoo veel fraaije oudheid voordraagt, staroogende, bekoort my de beknopte aanmerking van den Heer Alting over den naam van de voortreffelijke stad *Utrecht*, zoo als men die thans noemt. Misschien zullen vele bewoonders van die stad niet weten, dat ze aan het Latijnsch woord *Trajectus* [vaart, of overvaart] daar het Duitsch Trecht van daan is gekomen, haar oorsprong verschuldigt is; weshalven het zoo genaamde *Utrecht* in 't Latijn niet anders mag genoemd werden, als TRAJECTUS RHENI [*de vaart van den Rijn*] of TRAJECTUS AD RHENUM [*de vaart aan den Rijn*] dewijl ten tijde van Charlemagne die *oude Vaart* genoemd wierd Old-trecht / waar uit, in half Latijn, 't woord *Oltrajectum* sproot. Dit *Oltrajectum* maakten de Latinisten quansuis geheelijk Latijn, en hervormden 't in *Ultrajectum*.

Hier

* *Of verkort* Duerstat.

Hier van sprak men metter tijd Outrecht, en de Hollanders, die alles gewoon zijn zaft, en welluidend te maken, hebben d'er Utrecht van gemaakt, waar op dan de kinderlijke verkorting Utert eindelijk gevolgd is.

Ik zal, na 't eind spoedende, op de letter

V

het oud dorp *Vada*, en de *Vahalis* [*Waalstroom*] voorby gaan, om des lezers aandagt liever wat halte te doen maken by het woord UNSINGIS, een rivier, van den Heere Alting alleen uit de aloudheid van Hunse en Hunsing opgewroet, om die te zetten in Tacitus * eerste jaarboek, daar men gemeenlijk † *Visurgis* las, en waar voor Lipsius, ziende dat die lezing geenzins door den beugel kon, ✠ *Vidrus* geplaatst heeft: Een aanmerkinge, voorwaar, van groot gewigt, om het bedrijf der Romeinen tegen de Nederduitschen, en hunne krijgstogten, naar de regte gelegentheid der plaatsen, wel te verstaan.

En hoewel de

W

den Romeinen onbekend is geweest, de hooggeleerde Heer Alting heeft echter genoegzame reden, om de rivier *Vidrus*, by Ptolomeus in 't Grieks ‡ οὐίδρος geheten, op deze letter te stellen, en tegen het gezag van Lipsius, 't welk vele misleid heeft, aan te toonen, dat deze *Vidrus* niet is de *Vechtstroom*, maar dat ze geheten is Wider (by ons *wijder* of *breeder*) dat is, een wijde

* Cap. 70. † *De Wezer.* ✠ *Deze* Vidrus *word van Lipsius voor* de Vecht *genomen.*
‡ Ouidros.

wijde en breede mond aan den Wester-Eems/ of Olde-Eems/ veel breeder als aan d'Oost-zijde: op de zelve wijze als Bre-hel voor den Briel/ hier vorens op de H gemeld, en Bred-A voor Breda/ om dat de A-stroom daar *breed*, en wijd is.

Vier bladwijzers, zoo van plaatsen uit oude Schrijvers, als van jonger verklaarders, en oude woorden in de wereldbeschrijvingen, mitsgaders van Celtische en Duitsche benamingen, zijn tot grooten dienst des lezers achter 't werk gelast.

Na deze beschrijving van 't land der Batavieren en Friezen, met de vijf gezeide kaarten aangewezen, laat de Heer Borgermeester volgen een kaart van Ptolomeus vierderley verdeeling van *Germania Magna* [of groot Germanje] en maakt daar over bondige aanteekeningen.

Voor af ontvouwt hy de wijze, op welke Ptolomeus zijne Aardkloorsbeschrijving verhandelt, daar na de gelegentheid der vier lugtgewesten, waar in Ptolomeus het gezeide Germanje heeft afgedeelt; en brengende het gansche stelsel van die kaart tot den regten afstand van den Evenaar, bewijst hy in zes hoofddeelen, hoe groot een menigte van steden en plaatsen anders moeten geplaatst, en vele zaken daar omtrent anders verstaan werden, dan tot nog toe gedaan is.

II.

II. HOOFDDEEL.

LILII GREGORII GYRALDI *Ferrarienſis* operum tomus ſecundus, Hiſtoriam Poëtarum, Græcorum ac Latinorum, ænigmatum antiquorum, & Pythagoræ Symbolorum interpretationem, libellum de annis, menſibus, & diebus, Kalendarium Romanum & Græcum, varia critica, ipſius auctoris Poëmata, & alia Philologica comprehendens.

Dat is:

Der werken van Lilius Gregorius Gyraldus *van Ferrare het * tweede ſtuk, vervattende de Hiſtorie der Dichters, en zinſpreuken van Pythagoras, een geſchrift over de jaren, maanden, en dagen, den Roomſchen en Griekſen Almanach, verſcheide letterziftende verhandelingen, des Schrijvers gedichten, en andere bladen meer, die tot de geleerdheid behooren. Te Leiden by* Hakkius, Bouteſtein, Vivié, vander Aa, *en* Luchtmans 1696. *in fol.*

IN de *eerſte* der tien byzondere ſamenſpraken over de Dichters, waar mede dit tweede deel aan-

* *Zie het* eerſte *in Hooy- en Oogſtmaand jongſtleden.*

aanvang neemt, ontvouwt Gyraldus op een aardige en schilderachtige wijze de beeltenisse der Dichtkonst, en neemt daar uit gelegentheid, omme haar oudheid, geheimenis, achting, en wat des meer is, uit te pluizen. Een stoffe, zoo nu en dan in de Boekzaal verhandeld.

By de oudheid der Dichtkunde voegde het niet qualijk dat de geleerde man van de vinding der eerste letteren sprak, en de velerley gevoelens over dat stuk aanhaalde; waar in ook de beeldsprakelijke en kerkgewijde letteren der oudste Egyptenaren en Ethiopers te pas komen.

Na dezen zijd-gang keert hy weder tot het beeld van de Poëzy, om te beschrijven de velerley dichtstijl, en de kraft van gemoederen te bewegen, die in brave gedigten steekt. Van d'alleroudste tijden her wierd de Dicht- en Zangkunde van zulk een vermogen gehouden, als of 'er ik wete niet welk een goddelijkheid en hemelsche aanblazing aan vast was, magtig om de driften aan te zetten, of te verzaften.

Zoo men mag gelooven al wat men zegt dat Pythagoras en Plato wegens de hemelsche Zangkunde, waar van de zielen geheugen, eertijds gevoelt hebben, men moet zekerlijk verbaasd staan over de uitwerksels, die, van vele te boek geslagen, niet anders als tot een zonderling geheim van t'zamenstemming konnen werden t'huis gebragt. Meermaals ('t zal mijnen lezer wel te binnen komen) sprak ik van de wonderlijke achtbaarheid, oulinks den Dichters, Zangers, en Snarenspelers toegeschre-

ven, maar zoo dikwils als my dezelve ſtoffe hervoort komt, valt 'er telkens iets tot bylage.

Pythagoras, zegt men, wiſt met zijn zangkunſtig ſpeeltuig niet alleen de razende minne eenes jongelings te verdooven, maar ook een ander, die met den degen in de vuiſt opſprong, tot bedaren te brengen. Iemand kon Alexander de Groot, als hy aan tafel zat, door vaarzen zoo verhitten, dat hy ter wapen liep; en wederom in dier voegen koelen, dat hy bezadigd voor hem neêr keek, en zoo mak als een lam was. Nog meer. Asklepiades maakte door zijn welluidend geſpeel, dat onzinnige weder wel by hunne zinnen wierden: en met het ſteken der trompet genas hy doove. Andere konſtenaars bragten dronkaarts zoo verre, dat zy zin in nuchtere zinnen kregen.

Iſmenias de Thebaner ſpeelde heupjichtige en koortzige gezond: ja Thaletas de Kretenzer verdreef met zijn Cijter geluid booze qualen en luchtziektens. Gelooft gy 't niet? denk maar om David, die, eerlang Koning zullende gezalft werden, voor Saul, door een boozen geeſt van den Heere geplaagt, der mate den harp ſloeg, dat die booze geeſt van hem week. *Sam.* I. 16.

't Is dan zoo vremd niet, dat gezonde menſchen, d'een meer, d'ander min, naar de neiging van hunne natuur, door vaarzen en zangen getroffen worden. We laten ſtaan de Hemelſche Zanggodinnen der oude Heidenſche filozofen, en de verdichtſels hunner welluidende zelfſtandigheden: ik zwijge de zoo genaamde negen reyen van Engelen, by ſommige

ge Christenen erkend ; dog waar toe dienden de smeekvaarzen en lofzangen , waar toe dienden zoo vele gedichten , in de plegtigheden van den godsdienst gebruikt ; en zoo velerley wijze van snarenspel , dan om der Goden gunst en verzoeninge af te bidden ? Hier toe kan men brengen de Cyters, de Pijpen , de Fleuiten, de Trommels, de Ratels , *enz.*

Dat de menschelijke natuer tot Zang- en Dichtmaat genegen is, blijkt zelfs daar aan , dat men de stamelende wichten, als ze in de wieg leggen en weenen , met liedjes en deuntjes tot stilte brengt. Voetgangers , van 't reizen afgemat , zullen op den weg een gezang aanheffen ; ambagtsluiden , schippers , wagenaars, en boeren hebben liederen , waar mede zy hun zelven onder den last van hunnen arbeid vermaken.

Dog wat praten we van menschen , met reden begaafd ? op onredelijke dieren zelve heeft de Zang- en Speelkunde vat. Paarden worden door de trompet ter wedloop en ten strijde aangemoedigt : Schapen volgen de Fleuit en Harderzang : de Dolfijn , zoo 't waar is , springt en beuitelt, zoo haast als hy muzijk hoort ; en Elianus weet ons wondere dingen te vertellen van beesten , die door zingen en spelen gevangen zijn , of welker woede daar door gestut is.

Maar ik mag my , om der langwijligheid , hier niet dieper in laten. Gyraldus omweeft zijn eerste vertoog wegens de oudheid en 't aanzien der Dichtkunde , mitsgaders de verscheide soorten van gedichten, met vele leer-

zame onderwijzingen van maat en trant, die den Hollanders in hun moedertaal niet wel konnen beduid werden.

De ſamenſprekers vervolgen 's anderen daags hun geſprek, en daar in hooren we hen kouten van de oudſte Dichters, zoo Grieken, als Hebreen. Mozes, en zijn zuſter Maria, word de vond van 't Heldendicht toegeſchreven: als zijnde ouder dan alle Griekſche Dichters, niet alleen Homeer, maar ook Linus, Orfeus, Muſeus, en wie meer ooit of ooit bekend was. Met de hiſtorie van deze laatſtgenoemde, en meer andere (de verzierde Sibyllen met hare vaarzen niet te vergeten) loopt de *tweede* ſamenſpraak ten einde.

Van geen anderen inhoud is de *derde*, waar in Ariſtoteles ook op den lijſt der Poëten ſtaat. Hier mede zijn de Grieken afgehandeld.

Voor de oudſte der Latijnſche Dichters, in het *vierde* geſprek beſchreven, komen ons d'eerſte voor Livius Andronikus, en Quintus Ennius. Men zegt, dat Ennius ten tijde van den ouden Scipio leefde, en onder hem ten krijg diende. Zoo ſchrijft Klaudiaan.

Hærebat doctus lateri, caſtrisque ſolebat
Omnibus in medias Ennius ire tubas.

Dat is,

De Wijzaart Ennius hing * *hem altijd op zy',*
En volgde de trompet in 't leger. ———

Zijn vernuft was rijk, en ſnedig, kragtig in ſpreuken, dog plat in woorden, welker be-

* N. Scipio.

kend gebruik hy niet wilde veranderen. Daar van daan is dat gezeg van Virgijl ontstaan, *dat hy uit den drek van Ennius goud wist te zamelen.* Naar de getuigenisse van Horatius hield de man veel van een roemer wijns.

Ennius ipse pater nunquam nisi potus ad arma
Prosiluit dicenda. ——— ———

Beduidende.

Zelfs Vader Ennius quam nooit tot heldendicht,
Voor dat hy eerst eens fraay den beker had gelicht.

Cicero voegt 'er by, dat hy een man was, † *vol trouw, dog klein van middelen.* Maar men lette eens, in hoe groot een achtbaarheid wel eer de Dichters geweest zijn. Hy storf, zeventig jaren oud, en wierd niet alleenlijk in Scipioos graf begraven, maar zijn beeltenis ook daar opgezet. Cicero verhaalt, dat zijn grafschrift aldus luidde.

Aspicite o cives senis Ennii imaginis urnam,
Hic vestrum pinxit maxima facta patrum.

Dat is,

Zie. Borgers, hier het graf van Ennius, die 't leven
En brave daden van uw Vad'ren heeft geschreven.

Het volgende koppeldicht voert hem zelf sprekende in.

Nemo me lachrumis decoret nec funera fletu
Faxit. Quoi? volito docta per ora virûm.

Dat

† Fide plenus, haud tamen magna cum re.

Dat is, ten naasten by

Dat niemand by mijn lijk een traan laat, want ik zweef
Zoo op der wijzen tong, dat ik voor eeuwig leef.

Hy word gevolgt van een langen reeks Dichters, sommige wijdberoemd, sommige min kennelijk van naam, dan alleen onder de geleerde: eenige ook luttel ernstig. Al staat Cicero onder dien rang, hy mogt 'er wel uitgeschrapt werden: dewijl zijn lof niet in gedichten, maar in matelooze schriften te vinden is. Virgilius draaft alle andere met zijn heldentoon voorby, en niemand onder de Latinen is magtig hem te betwisten

Den eernaam van den Vorst en Vader der Poëten.

Dat 'er van Mecenas word gewaagt, is om deszelfs ruimschotige mildheid, waar mede hy de geleerde, en byzonderlijk Dichters, aanqueekte. Tibullus, Propertius, en Ovidius zijn te vermaard, dan dat ik hen hier slegts ter loops zoude melden. Kajus Rabirius word van Ovidius zelf † hoogdravend genoemd, om dat hy een braaf Heldendigter in zijn tijd was (Horatius en andere Lierdichters staan in een byzondere samenspraak) dog van wien we niets in handen hebben. Persius, die zijn werk maakte van duister te wezen, schreef schimp- of hekeldichten, die zes in getale tot ons zijn overgekomen. 'k Zwijge van Lukaan, Silius, en Juvenaal, welker vaarzen de tijd gespaart heeft.

† Magnique Rabirius oris.

Gelijkerwijs Gyraldus alle deze Dichteren, met hunne tijdgenooten, beschrijft, en hunne historie beknoptelijk te boek zet, alzoo vervolgt hy in zijn *vijfde* gesprek de Roomsche Keizers, die Poëten zijn geweest, en de Christen-Dichters.

Van de Keizers hebben Julius Cesar en Augustus den voorrang. Tibeer had ook de Digtkonst geoeffent.

Hem volgen Germanikus, Drusus zoon (hoewel deze geen Keizer wierd, maar in den bloey zijner mannelijke jaren, en naar alle waarschijnelijkheid op Tibeers bevel, met vergift van kant geholpen) Nero, Titus, Domitiaan Nerva, Adriaan, en nog een deel andere, die onder de Poëten staan, juist niet om dat ze altemaal gedichten hebben geschreven, maar om dat ze of zonderlinge liefhebbers waren van vaarzen te lezen, of ook wel 't een en 't ander in ondicht hebben nagelaten.

Van de Christenen zijn niet de minste Laktantius, anders aan zijn fraay mateloos Latijn kennelijk genoeg, Juvencus, Prudentius, en Nonnus, die in Griekſche vaarzen het Euangely van Joannes in dicht zettede. Ik zie dat onze Schrijver Boëtius ook een plaats onder de Christenen geeft.

De *zesde* samenspraak verhandelt de historie van Tooneel-Dichters. Maar hier leeren wy voor af, wat het Tooneel met alle deszelfs omslag is, hoe het eertijds in gebruik quam, en waar van daan de Griekſche woorden * τραγῳδία en † κωμῳδία haren oorsprong hebben.

Het

* Tragoodia. † Koomoodia.

Het eerste, dat de Latinen in hun taal *Tragœdia* behouden, is gemaakt van τράγος een *Bok*, en ᾠδὴ een *gezang*; om dat, naar de meininge van Donatus, de oude, ter eere van Bachus, een bok slachtende, gezangen zongen: of om dat de Poëet van zulk een gedicht met een bok, of een zak van bokke-leder vol wijn, begiftigt wierd. Horatius schijnt het eerste te willen zeggen,

Carmine qui Tragico vilem certavit ob hircum.

Die om een slegten bok eertyds zyn treurdicht zong.

Zy slachtten een bok aan Vader Bachus, om dat de bokken de wijnstokken afknabbelen; 't welk Virgijl bevestigt, daar hy in het tweede boek van de landbouwery aldus zingt.

Non aliam ob culpam Bacho caper omnibus aris
Cæditur, & veteres ineunt proscenia ludi,
Præmiaque ingentes pagos & compita circum
Theseidæ posuere, atque inter pocula læti
Mollibus in pratis unctos saliere per utres.

Dit beduid, daar, of daar omtrent.

Daar is geen and're reden van bedagt,
Waarom een Bok voor Bachus word geslagt,
En d'ouden op hun boertige tooneelen
Elkand'ren onderhielden met wat spelen.
d'Atheners deên't, en stelden pryzen in,
Op dorpen, en gehuchten, naar hun zin,
En dansten, als de wyn hun vrolyk maakte,
Op ledere wynflessen, dat het kraakte,
(Die waren glad gesmeerd) in 't zafte veld enz.

Andere willen, dat *Tragœdia* zoo veel als *Trugœdia* zou genaamt zijn, om dat (*a*) τρὺξ oulinks *wijn* wierd gezegt, en (*b*) τρύγητος als nog in 't Grieks de *wijnoogst* beteekent: of dat *Trugœdia* t'huis kan gebragt werden, om dat de eerste tooneelspelers hunne aangezigten met *wijnmoer* (in 't Grieks (*c*) τρύγες besmeerden. Men hoore Horatius in zijn Digtkonst.

Ignotum tragicæ genus invexisse Camœnæ
Dicitur, & plaustris vexisse poemata Thespis,
Quæ canerent agerentque peruncti fæcibus ora.
&c.

Welke vaarzen, met derzelver aanhang, de Dichter Pels dus vertaalt heeft.

Men zegt dat Thespis d'eerste een slag van Treurdicht vond,
Toen onbekend, dat hy door 't land op wagens zond,
Met spelers, wien 't gelaat met wijnmoer wierd bestreken,
En dien hy 't voor den volke opzingen deed, en spreken.
Na hem vond Eschylus de mom, en 't voeglijk kleed,
En bouwde op balkjes een verheven grond, en queet
Zich zelve om niet alleen te spelen voor de boeren,
Maar hooger stijl en wijs van spreken in te voeren.
Dit wierd zoo welkom by den Griek door 't gansche land
Ontfangen, dat men, om tot achting en verstand
Te

(*a*) Trux. (*b*) Trugeetos. (*c*) Truges.

Te steigeren, geen weg zoo zeker en zoo veilig,
Als die, kon inslaan; want het volk hield, als voor heilig
De les, en spreuken, die het Schouwtooneel ter straf
Der goddeloosheid, en ten lof der deugden gaf.

Het bly- of klugtspel [*Comœdia*] uitgevonden om 't volk te vermaken, word in zijn oorsprong verscheidentlijk nagevorscht.

Donatus verhaalt, dat de Athenienzers, als ze nog geen borgerlijke samenwoning in de stad hadden, rondom 't Attische land, op dorpen en in gehugten, altaren ter eere van (*a*) Apol den Harders-God stichtten, en op heilige dagen blijde deunen zongen; zulks dat het oorspronkelijk Grieksch woord (*b*) κωμῳδία zoude afkomstig zijn van (*c*) κωμάζειν, *slempen, smeren, vrolijk zijn*: welk woord κωμάζειν van sommige word uitgelegt voor welig dansen, zingen en springen, en in vele andere dergelijke beteekenissen meer. 't Schijnt wel 't naaste, dat die oude Grieken op 't land dikwils een soort van boere kermis hielden, daar men dan vaarzen zong, liederen en gedichten opzeide, en dergelijke geneugelijke oeffeningen onder den beker pleegde, hoedanige naderhand by ons de Redenrijkers wel meest op de dorpen deden.

Ik late vele, en sommige vergezogte, nasporingen van d'eigentlijke oorspronkelijkheid den taalkundigen lezer by Gyraldus zelf nazoeken.

Wat het onderscheid tussen een *Treur-* en *Bly-*

(*a*) Apollo Nomius. (*b*) Koomoodia.
(*c*) Koomazein.

Blyſpel belangt, daar van word in 't gemeen dit vaſt geſtelt, dat in een Blyſpel, of Klucht, geringe menſchen, kleine driften, zwarigheden van klein belang, en blijde uitkomſten plaats hebben; maar een Treurſpel vervat ganſch en al het tegendeel: daar toe worden groote Perſoonaadjes, wichtige ankſt, en doodelijke uitgangen vereiſt. In 't begin van een Blyſpel is alles ontroerd, en op het einde ſtil: dog in een Treurſpel gaat het regt anders.

Wy lezen hier de verdeeling der blyſpelen, dat is, hoe vele leden een Blyſpel moet hebben (alvorens de uitvinding van 't *Schimp Beriſp-* of *Hekeldigt* vernemende) en daar na welke de verſcheide *Tooneelen* der Oude zijn geweeſt: daar dan voor af gaat het Latijnſch woord *Scena* [eigentlijk het *Voortooneel*] afkomſtig van 't Griekſch † σκηνὴ, 't welk in den grond niet alleen een *hut*, maar ook een *ſchaduwdak* beduid; want de oudſte Grieken maakten op 't land dusdanige ſchaduwdaken, in de boſſen, van takken en bladen van boomen, onder welke zy op heilige dagen hun vermaak van ſpelen, en zingen namen. Uit zoodanige magere beginſelen zijn namaals die heerlijke en pragtige Schouwburgen opgerezen. Dit voorgaande heeft tot een naſleep de verſcheidenheid der ſpelen, en de toeruſting des tooneels, by de Oude waargenomen.

Dan volgen op hun rang alle de Tooneeldichters, zoo vele als 'er uit Griekſche en Latijnſche Schrijvers bekend zijn, aanvangende met de Treurdichters Epigenes en Theſpis,

† Skeenee.

pis, en eindigende voor een poos met den Atheenſchen Blyſpelſchrijver Eupolis.

De ſamenſprakers hervatten hunne redenen van de *Tooneel-Poëten* in het *zevende* geſprek, met den beroemden Soflokles, ouder dan den niet min vermaarden Euripides, wien onze Neerduitſche Dichter Hoofd † *den wijſten menſch noemt, die ooit pen op papier zette.* Gyraldus beſchrijft kortbondiglijk dezer, en aller anderen, leeftijd, dichtwijze, en wat meer wegens deze of gene der gedenkeniſſe is nagelaten: gelijk als daar zijn eenige van hunne aanmerkelijkſte vaarzen, klem- of ſpreekwoorden.

Tot noch toe hebben we maar Griekſche Tooneelſpelſchrijvers gehad, nu komen in *d'achtſte* kout de Latijnſche te voorſchijn, welker Hoofdman is Livius Andronikus, die, volgens Ciceroos en Gellius verhaal, eerſt van alle kluchten of blyſpelen te Roome ſchreef.

Hem volgen Nevius, bekend door zijn trots Grafſchrift, waar in hy zelf roemt, *dat men te Roome na zijn dood vergeten had Latijn te ſpreken.* Hier hebben we den potſigen Plautus, den aardigen Terentius, Actius, Afranius, Seneka den Treurdigter, *enz.*

Het *negende* geſprek levert ons de Lierdichters en Sneldicht- of Byſchrift makers, die onder de Grieken vermaard zijn geweeſt. Daar zien we Pindarus uitmunten, en den weligen gryzaart Anakreon, meermaal van ons bekeken: waarom we hem met zijne gezellen hier

† *Zie zijn* rampzaligheden der verheffinge van den huize de Medicis, *voor aan.*

zullen laten ruſten.

Maar als we tot de Latijnſche Lierdichters naderen, daar vinden we de ſamenſprekers in hun *tiende* en laatſte byeenkomſt Horatius Flakkus onder de voorſte, dog niet eerſt, of voor alle, ſtellen. 't Is waar, hy roemt † ergens de man te zijn, die d'eerſte *jambiſche vaarzen* by de Romeinen gedicht heeft, dog dat is zoo net in den haak niet: dewijl Lukullus, en Lenas, en de vorensgemelde Livius Andronikus, ja ook Valerius Katullus, en Tegula, eer dan Horatius, Jambiſche dichten lier- en lofzangen ſchreven. Maar hy mag met regt de Prins der Lierdichters genaamt werden, om dat hy niet ſlegts een gedigt of twee, maar byna heele boeken in die digtmaat heeft nagelaten. 't Gebeurde hem te leven in dien gulden tijd van Auguſtus, die door toedoen van Mecenas zijn vriend was geworden. Men kent zijn aart en gezindheid uit zijne vaarzen, waar in hy zoo luttel ſchroomt te belijden dat zijn vader een vrygemaakte ſlaaf, als dat hy zelf een Epikuriſt was; echter metter tijd zoo verre in 't ſtuk der wijsgerige leere gekomen, dat hy verklaarde ✠ zig niet over gegeven te hebben om ſtijf en ſterk het gevoelen van eenig meeſter ſtaande te houden.

Va-

† Parios ego primus Iambos Oſtendi Latio. *Ep.* 19 *l.* 1.

En wat verder.

Hunc ego non alio dictum prius ore Latinis
Vulgavi fidicen. - - - - - *ibid.*

✠ Nullius addictus jurare in verba magiſtri. *Ep.* 1. *l.* 1.

Vader Vondel heeft hem wel gekent, wanneer hy van hem schreef

Onnutte zorgen spoelt hy rustig af
Met vernen wijn, dien d'eelste wijnstok gaf,
En boet en bezigt tussen wieg en graf
Zijn lieve lusten.
Vermaakt met frissen geur en bloeyend veil
Mishaagt hem 't geen verdrietig valt en steil.
Zijn hope droomt na 's levens licht geen heil,
Als 't eeuwig rusten.

En zekerlijk mag het iemand jammeren, dat men alom by zijn zuivere en heilige dichtspreuken den vuilen en heiloozen Heiden ziet uitsteken.

Cesius, Galbius Bassus, Titius, Celsus, en vele die na hem komen, zijn meer met namen als schriften bekend. Katullus pronkt in den rey der Punt-dichters, en teffens met den naam van een zeer geleerd man, in allerley dichtstijl voortreffelijk, dog somwijlen vuil tot walgens toe. Kalvus, zijn vriend, verzelt hem, en Helvius Cinna: maar die enkel zijn werk van Puntdichten maakte, was Martiaal, fijn van vernuft, scherp, bondig, dog gansch niet vry van d'ongebondenheid, in de vorige gemerkt. Hy leefde onder de heerschappy van Domitiaan, Nerva, en Trajaan.

Achter eenige weinige, die Martiaal natreden, brengt Gyraldus ons ook den Dichter Ausonius voort, en rekent hem onder de Puntdichtschrijvers, schoon † Julius Scaliger (naar dat

† Poetic. l. 6. c. 5.

dat my heugt gelezen te hebben) wenſchte, dat hy nooit Puntdichten geſchreven had, dewijl ze van kleine waarde zijn. Zijn bloey was ten tijde der Keizeren Gratiaan, en Valentiniaan: Gratiaan, zijn geweze Leerling, maakte hem Burgermeeſter, omtrent den jare na Chriſtus geboorte 379. Ik zie hem hier, gelijk by vele andere, voor een Chriſten geboekt, om dat een gedicht of twee, in zijn werken voorkomende, daar van blijk geven, dog 't is niet onwaarſchijnelijk, dat die vaarzen hem t'onregt worden toegeſchreven. Al 't overige, wat men aan hem kan beſpeuren, is Heidenſch, van 't hoofd tot de voeten.

Nog telt ons Gyraldus in een byzonder geſprek *de Dichters van zijn tijd op*. Ik ſpreke van Latijnſche, meeſt Italianen, welker minſte niet zijn Bembus, en Sannazarius, door zijn werk *de baringe van de maagd* kennelijk by al wie ooit in Latijnſche Dichtery te lezen vermaak nam, Politiaan, die geleerde Politiaan, Flaminius, en Frakaſtorius.

Zy worden vervolgt in een tweede ſamenſpraak, die ook van onzen Eraſmus, als Poeët, gewaagt; hoewel hy geen groote eere met digten ooit ingelegt heeft. Met meer reden noemt hy naaſt aan den Rotterdammer de Fries Rudolf Agrikola, man van beſchaafde geleerdheid, en van alle geleerde, die hem gekent hebben, niet zonder lofſpraak aangehaald; desgelijks Janus Sekundus, wiens kusjes nimmer hare geneugte zullen verliezen.

Eindelijk is de Dichtſchouw gedaan: laat ons de overige werken van den geleerden Italiaan

liaan ook met een woord gedenken. Deze zijn een aardig vertoog, dat hy oeffenings-halven tegen de geleerdheid, en de geleerde schreef, naar 't voorbeeld van meer andere beroemde mannen, die, om hun vernuft te slijpen, een vremd voorwerp ondernamen te verhandelen: voorts een uitlegging van zekere oude raadsels; en wel een afzonderlijke verklaring van zinspreuken, zoo duister als raadsels, die op den naam van Pythagoras deurgaan. Taalkundige konnen kiezen wat hen best behaagt, en sommige van die vergelijken met het gene dat Erasmus in zijne Spreekwoorden deswegen bedagt heeft.

Twee vertoogen van Gyraldus, 't eene, een waarschuwing voor de ondankbare, het ander een raadgeving, hoe men den naam en de misdaad van ondankbaarheid kan vermijden, zijn vol leerzame spreuken, en lessen.

In zijn beknopte verhandeling van de jaren, maanden, en andere gedeeltens der tijden, mitsgaders zijnen Roomschen en Griekschen Almanak, ontbreekt geen stoffe tot het regt verstand dier zaken. Hy begint dezelve met een beschrijvinge van den tijd, zoo wel die uit de historien kenbaar, als welke onder het dekkleed van verdichtselen duister is: hy meld de verscheidenheid der jaren, wat een eeuw genoemt word, en welke der Christenen juich-jaren, en de zoo genaamde *indictien* zijn [of tijd geboden] by de Pausgezinde Beampt-Schrijvers in gebruik.

Wijders verhaalt hy den oorsprong der tijdlassingen, of jaarsleutels, die ons de schrikkel-

jaren

jaren ontſluiten: de verſcheidenheid en verandering der maanden: hoe die niet alleen by Grieken en Hebreen genaamt wierden, maar ook by de Egyptenaars, en in ſommige Griekſche gewesten; zelfs by Perzen en Indianen. In de verdeeling der maanden kan een leerling kenniſſe krijgen van de telling der Romeinen, met *Kalendæ*, *Nonæ*, en *Idus*, en van dezer woorden regte oorſpronkelijkheid. In de verdeeling der dagen en nagten vind men al wat woorden by Grieken en Latijnen in zwang gingen, om die verſcheide ſtonden en tijden uit te drukken; en welke der Egyptenaren manier was in de dagen uit te vinden: zonder dat ik reppe van der Hebreen Weke en Sabbath, of van de velerley bebeteekeniſſe, die het woord *hora* [uur] kan lijden.

Eenige verdere ſamenſpraken, na den Almanak volgende, behelzen fraaije aanmerkingen over zaken, die tot de regtſchape letterwijsheid behooren. By voorbeeld men hoort den ſchrijver redeneren over de wijze van boekblokken, en aanteekeningen uit goede boeken te maken: een ſtoffe, die alle boekoeffenaars behoorde ter harte te gaan, dewijl 't zonder uittrekken en aanteekenen niet doenlijk is geleerd te werden: andere mogen zoo vaſt op hun geheugeniſſe betrouwen als 't hen goed dunkt. Schrijven, en te boek zetten, is de boodſchap: en daar door kan men een ſchat vergaêren, tot welke men naderhand altijd een wiſſe en veilige toegang hebbe. Elders ſpreekt hy van de benamingen, die de oude aan de hand en vingers gaven, en hoe zy daar meê telden: welke hunne talmerken of

cijfers,

cijfers, waren, enz: wat ze door betoovering of beguicheling verstonden: voorts eenige ophelderingen van Schrijvers, zoo Poëten, als andere: in alle welke, sommige na dat ze ter loops uit de pen geschoffeld, sommige met wat meer geduurzaamheid bewrogt zijn, lichtelijk konnen onderscheiden werden.

Het laatste is des mans dichtbondel, waar in ik alleen Latijnsche vinde, van verscheide voetmaat, en stoffe, besloten met een brief over het navolgen van den stijl der geleerde.

Dit tweede stuk heeft, gelijk het eerste ('t welk ik onlangs vergat te zeggen) een wijdloopigen bladwijzer der gedenkwaardigste zaken en woorden.

III. HOOFDDEEL.

Caspari Bartholini Thom. F. Specimen Philosophiæ naturalis, præcipua Physices capita exponens, in gratiam juventutis Academicæ. Accedit de fontium fluviorumque origine ex pluviis dissertatio Physica.

Dat is.

Proeve der natuerlijke Wijsbegeerte van Kaspar Bartholijn *Thomas zoon, ontvouwende de* voornaamste hoofddeelen van de Natuerkunde, *ten dienste van de leerlingen op*

de

de Hooge School. Daar komt by een Natuerkundig vertoog over d'oorſprong der bronnen en rivieren uit den regen. *Te Amſterdam by* Henrik Wetſtein 1697. *in* 12. 13 *bladen.*

OM een liefhebber van natuerlijke beſpiegelingen tot het lezen van dit werkje aan te lokken, konde genoeg zijn, dat men hem aanwees, welk een ſchrijfweg de Heer Bartholijn (zijn's beroemden Vaders voedſtappen met gelijken roem op het pad der geleerdheid natredende) in deze natuerkundige ſtoffen te verhandelen heeft ingeſlagen; al wierd 'er niet een enkel ſtaaltje van 't een of 't ander geſchil uitgetrokken.

Dewijl de Natuerkunde dat deel der Wijsbegeerte is, welke reden geeft van de uitwerkſels en veranderingen, die natuerlijker wijze in de lichamen gebeuren; waarom ze ook gemeenlijk de Natuerlijke Wijsbegeerte word genoemt: en dewijl in die werkingen der natuerlijke dingen de wijze van werken zig zeer zelden voor onze uiterlijke zinnen vertoont, en gemeenlijk door de uitwerkingen maar gekent word; daarom moeten tot de verklaringen van die natuergeheimen zekere onderſtellingen gemaakt werden, welke zoodanig zijn, dat ze met de natuer zelve naauwkeuriglijk over een komen, en alle verſchijnſſelen, in de lichamen ontmoetende, zoo ontvouwen, dat 'er niets tegen ſtrijd.

By voorbeeld, om dat wy in de Zon ligt en warmte beſpeuren, en om dat wy zien, dat die zelve

zelve uitwerkſelen het vyer eigen zijn; daarom maken wy een beſluit, dat de Zon van een vyerige natuer is. Om dat wy in de warmte zien, dat de deeltjes van plaats veranderen, en een andere vorm krijgen, 't welk zonder beweging van deeltjes niet kan geſchieden; daarom beſluiten wy, dat de warmte in een beweging van deeltjes beſtaat: en om dat wy gewaar worden, dat alle beweging deze gevoelige warmte niet voortbrengt; daarom beſluiten we dat 'er in de gevoelige warmte een ſoort van beweging is, gezwind, ras, en beroerd.

Hier uit wijſt ons de Heer Bartholijn, hoe noodig de gezeide onderſtellingen in de Natuerkunde zijn, en beweert voor af, eer hy tot eenige ſtelſels komt, dat de meeſte Natuerlijke dingen niet anders als door onderſtellingen konnen geweten werden.

Niemand denke nogtans, dat de onderſtellingen tegen de Natuerkundige Waarheden ſtrijdig zijn; want in de onderſtellingen zelve is een ſoort van betooging. Een en het zelve uitwerkſel kan niet alleen van ons op verſcheide wijzen verklaart, maar ook van de Natuer voortgebragt werden. Verre is 't 'er dan van daan, dat men onderſtellingen zou verwerpen; dewijl men zelfs uit valſche onderſtellingen een waarheid kan beſluiten: 't welk klaarlijk te zien is aan de twee verſcheide ſtelſels van de Wereld, zoo als ze van Kopernikus en Tycho Brahé zijn uitgevonden. Want hoewel een van die twee maar waarachtig kan wezen, echter bevinden we, dat alle verſchijnſſelen, die daar van afgeleid worden, in beide de ſtelſels, ſchoon ganſch

en al van den anderen verſchillende, over een komen.

De Heer Bartholijn zegt dit onder deze *mits*, dat men geene onderſtellingen moet aannemen, dan dewelke niet tegen reden en ervarendheid ſtrijden, en dat men daar uit niets moet beſluiten, dan *'t welk wy duidelijk en onderſcheidentlijk bevatten.* Wy moeten wel alle vooroordeelen wech nemen, en alle gevoelens, waar omtrent ons eenige reden van twijfeling overig is, ter nieuwer en nieuwer onderzoek brengen, maar evenwel behoeven we daarom met Deskartes niet te zeggen, *dat men in zijn leven eens aan alle dingen moet twijfelen.* Deskartes zoude, naar 't oordeel van onzen Schrijver, omzigtiger gezegt hebben; *dat we alleen moeten twijffelen aan die dingen, welke eenige ſchijn van valsheid hebben.* Waar toe dog wil ik gaan twijffelen, of vijf en drie niet maar zeven zijn? Want ik zoude immers nooit van mijn hart konnen verkrijgen, dat te gelooven.

Hier uit volgen drie vraagſtukken.

I. Of een Natuerkundige voldoet, met waarſchijnelijke redenen by te brengen?

II. Of wy ons zelven altijd moeten te vreden houden met het gene dat wy klaarlijk en onderſcheidentlijk bevatten?

III. Of 'er iets in 't verſtand is, 't welk niet te voren in de zinnen was?

Wegens het eerſte meent hy genoeg te zijn, dat een onderzoeker der Natuere, als hy geen betoogende redenen kan voortbrengen, waarſchijnelijke geeft; mits dat ze met de Natuer zelve, en alle hare uitwerkſelen, over een komen:

men: anders vereiſt men meer van hem, dan het behoort.

Omtrent het tweede is hy zeer voorzigtig, en wil, dat men dat *klaar en onderſcheidentlijk begrijpen* Deskartes wel mag toeſtaan, maar met die voorzorge, indien het voorwerp zelf t'eenemaal over een komt met deszelfs denkbeeld, in ons verſtand klaarlijk en duidelijk begrepen zijnde. Hy wil zeggen, dat men zig met dat klaar en onderſcheiden begrip uit de uitwerkſels wel mag te vreden houden, als de Natuer ons niet toelaat verder te gaan; maar in lichamen, ons voorkomende, behooren wy ook het binnenſte geſtel en maakſel te onderzoeken, om te zien, of onze ſtellingen daar mede wel over een komen: want om dat (zijn's erachtens) Deskartes dat niet gedaan heeft, daarom is zijn gevoelen van de beweging van 't hart, en van de bedieningen en zitplaats der ziele, met de Natuer zelve niet over een komende.

Wat het derde betreft, hy ſtelt voor vaſt, dat wy menſchen met ons verſtand van lichamelijke zaken geen kenniſſe hebben, dan welke van de zinnen worden afgeleid. Dus kan ons verſtand niet iets verzinnen, 't welk 'er geheel en al niet is, te weten, dat we te voren of voor 't geheel, of voor zijn deelen door de zinnen niet begrepen hebben. We mogen ons zelven zulke gedrogtelijke dingen verbeelden, als we willen, gevleugelde paarden, ganzen met vier pooten, goude bergen, en wat des meer is; ons verſtand verziert dit niet ganſchelijk, maar het voegt, of ſcheid qualijk de denkbeelden der dingen, die we te voren door

de zinnen begrepen hebben.

Uit alle het vorensgezeide gaat dan onze wijsgerige Schrijver zijn besluiten opmaken, en daar meê treed hy voort tot de *beginselen der natuurlijke lichamen*, haar *stoffe*, en *vorm*. Hy spreekt van derzelver *eigenschappen*, die van de stoffe onafscheidelijk zijn, namentlijk *uitbreiding*, *deelbaarheid*, *plaats*, *tijd*: vervolgens van de *beweging*, en hare hoedanigheden: van de *warmte* en *koude*, van *vloeybare*, *vaste*, *dunne* en *dikke lichamen*: van *licht*, en *verw*: van het *geluid*, de *smaak*, en de *reuk*: van de *zwaarte* en *zeilsteenige kragt*: van de *hoofdstoffen*: van het *wereldsgestel*, en de *hemelsche lichamen*: van de *lucht* en *verhevelingen*: van de *Aard- en Water kloot* en eindelijk van de *bedieningen eenes bezielden lichaams*.

In yder hoofddeel word dezelve schikking onderhouden, die ik terstond hebbe aangetoont dat de Heer Bartholijn in zijn bewering van de noodzakelijkheid der onderstellingen om natuurlijke zaken te ontvouwen gebruikt heeft. Deze is, dat hy de zaak, die te verhandelen staat, eerst beschrijft, en ter neder stelt, zoo klaar als hy kan; daar na die beschrijvingen en stellingen beknoptelijk met redenen sterkt; ten derde, dat hy ettelijke geschillen uit die stoffe voortbrengt, en zijn gevoelen daar over bloot legt; eindelijk dat hy achter dezelve de besluiten opmaakt, en alzoo van het eens vastgestelde een wel aan een geschakelde herhaling doet.

Aristoteles, Deskartes, en alle andere zijn by hem in grootachting, daar ze naast aan de

Waar-

Waarheid schijnen te komen: daar zy den bal misslaan, bind hy zig liefst aan 't waarschijnelijkst.

By voorbeeld, in het tiende hoofddeel van de hoofdstoffen of elementen sprekende, en gesteld hebbende hoedanige deelen van stoffe hy daar door verstaat, byzonderlijk derzelver getal, uit, en volgens Deskartes, beweerende, voegt hy daar twee vragen achter: d'eerste; of de vier elementen der Aristotelesgezinde met de driederley stoffe der Kartezianen konnen over een gebragt werden? de tweede, wat men door de *fijne stoffe* (by vele *materia ætherea*, by de Kartezianen *materia subtilis* geheten) verstaan moet? deze lost hy kort op, en maakt daar aan de volgende besluiten.

I. Dat de vormen der Elementen zeer eenvuldig zijn.

II. Dat uit dezelve, als d'allereenvuldigste en ongevoeligste, de grooter lichamen worden samengestelt.

III. Derhalven dat de beginselen der Aristotelisten, nog der stofcheykonstenaars, dewijl die geen enkele lichamen zijn, onder dezen rang niet verdienen gebragt te werden.

IV. Maar dat de Kartezianen de elementen der lichamen voegelijker tot drie soorten brengen.

V. Namentlijk dat de stoffe van 't eerste element gelegen is in de zon, in het vyer, en in de vaste starren.

VI. Dat de stoffe van het tweede element den vloeybaren Hemel uitmaakt.

VII. En dat het derde bestaat uit grover

deelen, waar uit de lucht, aarde, en water worden te zamen gezet.

In het hoofddeel van 't wereldgestel, en de Hemelsche lichamen, hoort men hem eerst ontvouwen de driederley soorten van lichamen, die in 't Heelal zijn, de lichte, duistere, en doorschijnende; daar na de vaste en dwalende starren, met derzelver onderscheid; wijders de verscheide onderstellingen der Hemelsche lichamen, samt de vier stelsels des Werelds, naar 't gevoelen van Ptolomeus, Tycho, Kopernikus, en Longomontanus, en hebbende besloten welke van die vier waarschijnelijkst is, laat hy, volgens zijn gewoonte, daar op eenige vragen volgen (gelijk als, *of de Zon het middelpunt van 't Heelal is? of de hairstarren onder de Hemelsche lichamen moeten gerekent werden? Of de Maan een dampkring heeft?* enz.) en daar aan de besluiten, uit de verhandelde stoffen opgemaakt.

In een byzonder vertoog, achter de voorgaande proeve der natuerlijke filozofie gelast, redeneert de Heer Bartholijn wijsgeriglijk van den *oorsprong der bronnen* [anders fonteinen gezegd] *en rivieren:* een stoffe, over lang van de filozofen betwist. Het is wel waar dat de Hebreeuwsche Prediker zegt; † *alle beken gaan in de zee, nogtans word de zee niet vol: na de plaatse daar de beken henen gaan, derwaarts gaande keeren zy weder.*

Maar de wijze, hoe dat geschied, te onderzoeken en uit te vinden, dat is de boodschap der Natuerpeilers. Sommige oordeelen, dat de

† *Pred.* 1. *v.* 7.

de bronnen en rivieren hunnen oorſprong en aanwaſch alleen van den regen en geſmolte ſneeuw krijgen: andere willen, dat ze uit de zee, gelijk als uit dien overgrooten ſchat der wateren, door verſcheide togtgaten en bogten worden afgeleid: andere ſtellen, dat ze op beide de gemelde wijzen uit de zee ſpruiten, namentlijk zoo door een hoogen omloop door de wolken, als door een lage, door zekere verborgene holen, en kronkelpaden, in de diepſte ingewanden des Aardrijks.

Om dit geſchil te beſlegten, gaat de hooggeleerde man, eerſt de geboortens der bronnen, daar na de geſteldheid en den aart des aardrijks onderzoeken, en aantoonende dat de bronnen en vloeden niet ontſtaan uit de uitwaaſſemingen der onderaardſche wateren; niet uit de wateren, die uit het middelpunt der Aarde om hoog geheven worden; niet uit de zeewateren, door verborgene gaten en buizen opklimmende; zoo beſluit hy, dat haar oorſprong alleen t'huis gebragt moet werden tot den regen, 't zy dat die geregeld of ongeregeld is, voor zekere tijden, of jaarlijkſch, of doorgaans vallende, of meerder of minder.

Daar van geeft hy wichtige reden, afgeleid uit aanmerkingen van de natuur der dingen, zoo als ze ons nu voorkomt. Want hy ſpreekt niet van de Aarde, zoo als ze in den Bibel ſtaat beſchreven van God geſticht te zijn: hy erkent de waarheid van 't ſchrijven des Goddelijken mans Mozes, ons leeraarende dat 'er rivieren van 't Paradijs geweeſt zijn, eer dat de aarde van regen bevogtigd was, ja zelf eer

dat de afgronden der aarde opgeborsten waren; maar dat strijd, zijn's bedunkens, zoo luttel tegen de vermeerdering derzelver rivieren door namaals neêrvallende regen, of tegen den oorsprong der overige bronnen, die daar na uit de regenwateren ontstaan zijn, als de mensch- en dier-making, ja als de voortbrenging der aardgewassen, door God in den beginne gedaan, strijdig is tegen de thans bekende voortteling der dieren en planten door * eyeren, en zaden. 't Is het zelve als met de steenen en metalen. Hoe? de Heer Bartholijn maakt geen zwarigheid, als een Filozoof, wegens den groey der steenen vast te stellen, dat ze uit verdikte deeltjes van een vloeybare stoffe te zamen ronnen, schoon hy teffens erkent, dat God in den beginne steenen heeft voortgebragt.

Wie zal ontkennen dat 'er in de berggroeven en steenbreuken ten huidigen dage metalen gevonden werden, die aangroeyen, hoewel voor die gemaakte aardscheuring en steenbreuken zekerlijk, nevens andere aardsche lichamen, ook metalen van God geschapen zijn geweest?

Hy spreekt dan, zegge ik, als Wijsgeer, alleen van de wijze, op welke die bronnen en rivieren, die van 's werelds geboorte af geweest zijn, de vermeerdering hunner wateren krijgen, en de gene die naderhand ontstaan zijn, thans werden voortgebragt.

Nog eens, eer ik voortga. Hy erkent wel, dat de eerste bronnen van God geschapen zijn geweest, maar dat dezelve terstond verdroogt moe-

* *Want de Heer Bartholijn is van gevoelen dat alle voortteling door een ey komt. Zie* Quæst. 2. cap. 14.

moeſten zijn geworden, ten zy de telkens neêrvallende regens het gebrek van water herſtelt hadden: en dewijl 't niet te gelooven is, dat alle die fonteinen en rivieren, hedensdaags in wezen zijnde, even zoo oud als de wereld zijn; zoo behoeft men niet te ontkennen dat de gene, die daar na voortſproten, hunnen oorſpronk van den regen hebben: en dit ſchijnt hem waaragtig om de volgende redenen.

Voor eerſt zien wy, dat zware vloeden, of groote overſtroomingen, ontſtaan of van regen, pas te voren gevallen, of van geſmolte ſneeuw en hagel.

Ook is bekend, dat zeer vele bronnen onder den brand der zonne geheel te niet gaan.

Voeg hier by, dat nooit eenige bronnen op den hoogſten top, of zoo digt by het ſpitſe der bergen ontſtaan, of altijd is 'er een gedeelte van aarde boven, waar uit het water komt neêrzakken.

Daarenboven is het aanmerkelijk, en ter zake dienende, dat men in taaijer en kleyachtiger landen, door welke het water niet lichtelijk kan heen dringen, zeer zelden fonteinen vind; daar ze in zandige en rotsſteenige ſtreken, waar door het water lichtelijk kan heenzijpen, nooit ontbreken.

Verſcheide zwarigheden, van ſommige hier tegen ingebragt, wederlegt hy met bevattelijke aanwijzingen van de gronden der aarde; oploſſende voor 't laatſte een tegenwerping, die wel de kragtigſte ſchijnt, namentlijk dat de regen, jaar in jaar uit vallende, aan des aardrijks korſt zoo veel water niet kan byzetten,

't welk al wat uit de aarde groeit zoude voeden, en boven dien nog genoeg overvloedig zijn om de bronnen en rivieren te voorzien van water, dat ze in zee uitstorten: want hy behelpt zig hier met de betooging van zekeren Franschen Wiskonstenaar *Mariotte*, waar uit blijkt, dat 'er wisselijk meer als de vereiste menigte waters tot alle fonteinen en stroomen door den regen verschaft word.

IV. HOOFDDEEL.

De Nederlandsche Herbarius, *ofte* KRUIDBOEK, *der voornaamste Kruiden, tot de Medicine, Spijsbereidingen, en Konstwerken dienstig. Handelende van sommige hier te te land wassende Boomen, Kruiden, Heesters, Mossen, enz. met kopere platen verciert door* Steph. Blankaart *P. en Med. D. en Practizijn tot Amsterdam. t' Amsterdam by* Jan Ten Hoorn 1698. *in* 8. 39 *bladen.*

IN Zomertijd van * het voorleden jaar geleide ik de lezers van mijne tweemaandelijke uittreksels twee malen door den kostelijken tuin van Abraham Munting, en daar zagen we zoo veel keur van boomen, heesters, kruiden, bloemen, met haar vrugten, zaden, wortelen, bollen (en wat niet al meer?) dat weinige mis-schien

* *Eerst in Mey en Juny, daar na in July en Aug.*

ſchien graag zullen wezen, om hunne oogen op dit kruidhofje te ſlaan, als ze gedenken, wat al aardgewaſſen daar vertoond wierden, behalven de groote menigte, van ons zonder opmerking voorby geſtapt.

Ik houde my nogtans verzekerd, dat ſommige mijner landsluiden, dien 't aan hun beurs juiſt niet gelegen komt, zoo zwaar een werk, als Muntings boek is, te koopen, veel vermaak in deze korte beſchrijvinge zullen vinden; ja, dat meer is, al zijn ze van Munting gedient, luſt zullen krijgen om ook eens te bekijken wat deze Schrijver ten beſten geeft, wanneer ze maar gehoort hebben, welk zijn goed inzigt is. Dit zal ik hen verkondigen.

De Heer S. Blankaart, door ettelijke uitgegevene ſchriften vermaard, achte het zeer nut, en noodig te zijn, na dat hy voor eenige jaren van de Werkingen der Geneesmidelen had geſchreven, deze ſtoffe der Kruidkunde daar aan te laten volgen: want ze is zoo veel als een aanhangſel van de gemelde werkingen. Dewijl hy dan in die eerſte verhandeling zoo wijdloopig niet konde zijn, dat hy de kragten der meeſt bekende Nederlandſche Kruiden, Boomen, Planten, Moſſen enz, met hare bereidingen, daar tuſſen laſte; wat was dog raadzamer, als dezelve in dit byzonder werk ſtuk voor ſtuk te vertoonen, op zulk een wijze als ze hem door ervarenheid vele jaren lang zijn voorgekomen?

Ik zegge *Nederlandſche*, want hy belijd, de kragten en gebruiken der gewaſſen te beſchrijven, zoo als hy die hier te land heeft onder-

von-

vonden, en niet te willen navolgen zulke Kruidboekmakers, die heele boeken uit Galenus, Theofrastus, Dioskorides, en vele andere Grieken, en Arabiers, hebben nageschreven. Namentlijk die oude Schrijvers woonden in gewesten, verre van ons Nederland afgelegen: derhalven zijn de Kruiden aldaar of van een veel zwakker aart, als onzes lands Kruiden. Onze lucht, wateren, gelegentheid van plaats, en aart der menschen verschillen ook zeer veel van die Landsluiden. Daarenboven zijn de Artzenymiddelen, van uitheemsche bodems herwaarts gevoerd, dikwils vergaan, en van haar kragt beroofd, of vervalscht: ja wie zal ons zeggen, of men de regte dingen hier wel krijgt, en of men ze wel te regt kent, die de vorige oude Schrijvers in hunne landen gehad hebben?

Voor af spreekt onze geleerde Schrijver van de gewassen in 't algemeen, en hare deelen, met een beknopten opstel, my zoo vermakelijk vallende, dat ik die den bewandelaars van de Boekzaal niet kan onthouden. Eerst wijst hy aan, dat alle gewassen van Planten zijn *Boomen, Heesters, Kruidgewassen*, en *Kampernoelje.* [of *Duivelsbrood*] Daar na zegt hy, wat yder derzelver is.

Een *Boom* is een gewas, geheel van hout, van de wortel af met een stam zig opheffende, en in de hoogte zig in vele takken verspreidende. Deze zijn of *Wilde*, die in de bossen zonder oeffeninge voortkomen (als daar zijn Boekeboom, Pijnboom, Mastboom, Elzeboom enz) of *Tamme*, welke in de tuinen geoeffend worden,

den, als Appelboom, Pereboom, Amandelboom, Kersseboom, *enz*. Onder de wilde zijn zulke, die best langs 't water groeijen, als Mispelen, Queen, en Wilgen. Sommige zijn 't gansche jaar groen, gelijk de Mastboom, andere alleen des zomers. Het hout der boomen is ook zeer verscheiden in vastheid, zwaarte, reuk, en verw. Eindelijk d'eene boom wast veel dikker als d'andere.

Nu eens gepraat van *Heesters*, zijnde een minder houtachtig soort dan de boomen. Deze spruiten met vele scheuten uit de aarde, gelijk als Aalbeziën, Vlier, Wijnstok; en krijgen zoo wel als de boomen, vele takken en bladeren. Ze konnen bequamelijk in vier soorten verdeelt werden, *Hooge*, *Middelsoort*, *Kleine*, *en Kleinste*. De hooge staan weder op haar zelven, als Vlierboom, Vlaamsche Roos, of Zwelkenhout, Laurier, *enz*. of zy worden aan mueren en bogen geleid, en vast gemaakt, gelijk de Wijnstok, Kamperfoelje en Klim. Onder de middelsoort behoort een kleiner Heester, gelijk als de Rozeboom, Aalbezien, Kruisbezien, Framboizen, Bramen, Blaauwbessen. Onder de kleine behoort de Rosmarijn, Salie, Averone, *enz*; onder de kleinste kan men rekenen Thym, Heide, Quendel, of wilden Thym, welke zeer laag by de grond wassen.

Na de Heesters volgen de *Kruidgewassen*, die op het land, of in, of by het water groeijen. Op 't land beminnen eenige drooge, andere vogtige aarde, in bossen, tuinen, op wegen, en akkers. Ze wassen hoog of laag, van blad

ſpits, rond, geſnippeld hairachtig, geſchaard, of effen, ſtekelig, glad, wollig, groen, geel, rood, veelverwig, *enz.* De ſtronk is rond, vierkantig, knobbelig, glad, groen, geel, purperverwig, geſprenkeld, *enz.* De wortelen zijn vezelig, dik, knobbelachtig, bolſterig, zwart, wit, geel, rood, purper, *enz.* Sommige wortelen zijn eetbaar, ſommige tot artzenyen dienſtig, andere onnut en ſtokkig. Sommige dragen zaad door hare bloemen, beziën, of vrugten, andere op hare bladen. Sommige waſſen meeſt op boomen, en wel inzonderheip de Eike-en Wilgeboomen.

De *Moſſen* zijn ſchimmelachtige uitwaſſen aan baſten van boomen, dor hout, beenderen, ſteen, aarde, en zoo voorts, in gedaante en verw verſcheiden, en groeijen zonder planting, of zaad.

Paddeſtoelen, of *Kampernoelje*, anders *Duivelsbrood* gezegd, zijn ook aardſche of boomachtige uitwaſſen, knobbelachtig, of op een ſtammetje met een overſtolpend hoedje ruſtende; die insgelijks van geen plant of zaad worden voortgebragt.

Dus hebt gy, lezer, de gewaſſen in 't algemeen gehoort, luiſter nu na hare deelen, als *Wortels*, *Struiken*, *Scheuten*, *Tronk of Blok*, *Takken*, *Schorss*, *Hout*, *Strepen*, *Hart*, *Merg*, *Steel*, *Blad*, *Bloem*, *Knop*, *Draadjes*, *Noppen*, *Eindjes*, *Katjes*, *Vrugten*, *Bollen*, *Bolletjes*, *Hauwen*, *Kroonen*, *Stuifjes*, enz.

Alle gewaſſen hebben *Wortelen*, uitgenomen de Baſtaard-gewaſſen, gelijk als de Schorft, of Wrange aan den Thijm, de Marentakken

aan de Eike, Linde, *enz.* ook de Mossen, en Kampernoelje. Wortelen zijn 't onderste deel van een gewas, dat in de aarde is, door welkers bast het voedsel tot in den boom of het kruid opklimt, waar door alle derzelver deelen leven en grootte krijgen.

De stam, *struik*, *stronk of blok* is het gene dat van de wortel of regt over einde schiet, waar aan de takken, bladen, boomen, vrugten, en zaden opgroeyen.

Scheuten zijn uitspruitsels van wortelen der boomen, of kruiden. Der boomen noemt men meest *Waterschoten*, nemende het voedsel des booms wech; daarom snijd men die gemeenelijk af, ten zy men daar van nieuwe boomtjes wilde queeken: dergelijke ziet men ook omtrent de Heesters. Deze scheuten, zoo ze aan de kruiden komen, dienen tot afzetsels om nieuwe planten te queeken, als * d'Angelieren, Damastbloemen, Klokjes, en meer andere.

Uit de vorensgezeide stam (anders *Blok*, of *Tronk*) schieten alle takkingen, zoo van Boomen, Heesters, als Kruiden *enz*, dog alle gewassen hebben geen stam, of blok; als Hondsdraf, Weegbree, Duizendknoop.

Daar uit schieten ook de groote *Takken*, die men gevoegelijk armen noemt, en uit deze de kleiner en kleiner takken, en takjes, waar aan de Botten, Bladen, Bloemen, en Vrugten groeyen. Sommige dezer takken worden weder op andere geënt, als van Peren, Appelen, Kerssen; of sommige, afgesneden zijnde, en in

* *Of Nagelbloemen.*

in de aarde gesteken, krijgen wortels, en groeyen tot een Boom, Heester, of Kruidgewas.

Stam en Takken zijn met een *Schorsse* of *Bast* omkleed, alle niet van eenerley verw, nog dikte, waar door de gewassen hare sappen en voedsel ontfangen. Vele boomen hebben onder haar buitenste bast nog een bast, gelijk de Vlier, Kersseboom, en andere, dog vele, voornamentlijk kruiden, niet; mede van verw en reuk verschillende.

Men vind geen Boom, of Heester, of zijn wortel, stam, en jarige takken zijn *Hout*; zijnde het gene dat met de Bast bedekt is hard en splijtbaar, maar van d'eene Boom harder als van d'andere, en van verw, reuk, en smaak verscheiden. Het naaste aan de Bast is zafter als 't binnenste, dewijl het laatst is aangegroeid; want de stam neemt alle jaren een kring aan: daarom wil men liever timmerhout hakken in de Herfst of Winter, dan in de Voortijd, want in de Winter is het buitenste hout begroeid en hard, maar in de Voortijd eerder de verrotting en wormen onderworpen.

In het hout ziet men ook van boven na beneden toe eenige *strepen*, als een kam loopende: deze zijn pijpen van verscheide soort, welker sommige Sap, of Melkstoffe, of Olie *enz.* opwaarts dragen.

Het middenste van 't Hout noemt men het *Hart*, maar zoo het in Hout, Heester, of Kruid zaft en voos is, word het *Merg* genaamd, gelijk dat van Vlier, Wijnstok, Pimpernoten, en zoo voorts.

Den

Den bladeren en vrugten is een *Steel* eigen, zijnde tuſſen de tak, en het blad, vrugt, of zaad, dun, lang, of kort; in gedaante en verw verſcheiden: waar aan de bladen, bloemen, vrugten en zaden hangen.

Halmen zijn regt opſtaande ſtammetjes, gemeenlijk hol en regt, met eenige leedjes; en op den top een Aare hebbende. Dit ziet men in de ſoorten van Koren, Gras, en Riet, 't welk gedroogd zijnde den naam van *Stroo* draagt, ook van de Boonen en Erten. Dat na 't afmaaijen van het Koren op 't land in de grond blijft, dat noemt men *Stoppelen.*

En wat is bekender, dan *Bladen?* Die groente, te weten, die in de Lente uit de boomen ſchiet, en in de Winter van velen afvalt. 't Is waar, ſommige boomen behouden 's Winters haar groente, dog deze krijgen echter in de Lente weêr nieuw loof, en het oude valt zoo nu en dan af. Bladen zijn doorweven met verſcheide aderen, die haar vogt in ſappige blaasjes brengen: en al hebben we de bladen terſtond *groente* genoemt, nogtans vind men ook gele, witte, roode, gemengelde, wollige, en doornige: haar vorm is rond, ſpits, getand, geſnippeld, of haarachtig, en wat des meer is.

Dat een *Bloem* het cieraad der gewaſſen is, weten de kinderen wel; ſchoon alle gewaſſen geen bloemen voortbrengen, gelijk Venus-haar, Wederdood, Eiken, Varen, en andere. Groot is de verſcheidenheid van der bloemen maakſel, verwen, en reuk. Daar zijn boomen, die teffens vrugten en bloemen voortbrengen, als

d'Oranje- en Citroen-boomen : anders zijn de bloemen of bloeſſems gemeenlijk voorloopers van vrugten of zaden.

Ook hebben de Bloemen hare verſcheide deelen, gelijk de *Knoppen*, welke zijn als de *Koker*, daar de aanſtaande bloem met zijn vrugtje of Zaadhuisje onder aan in beſloten is; zoo als men in de Angelieren, Rozen, Erreten *enz.* zien kan.

Binnen in de bloemen komen eenige *Draadjes*, geel, purper, rood, of van andere verw, en van maakſel verſcheiden; gelijk we in de Rozen (voornamentlijk enkele) Paardebloemen, Tulpen en andere bloemen konnen beſpeuren.

Boven op de punten der draadjes leggen veeltijds eenige dikke lichaamtjes, die men *Noppen* noemt, mede verſcheiden van maakſel en verwen; 't welk men in de Tulpen en Lelien duidelijk ziet.

De *Nagels* of *Eindjes* der bloemen zijn het gele, of witte, dat aan 't eind van yder blad des bloems is, met welke die op den bodem van de knop of koker vaſt is. Dit ziet men byzonderlijk in de Rozen, en Angelieren.

Katjes of *Kattekens* zijn niet alle boomen, maar de Abeel, zwarte Populier, Hazelaar, Okkernoot en andere hebben deze als voorloopers van de echte bloemen; afhangende omtrent ter lengte van de kleinſte vinger (in andere wat langer) waar van ſommige in een donsachtige ſtoffe veranderen. Maar ſchoon de meeſte bloemen in vrugten verwiſſelen; echter is het met deze Katjes zoo niet gelegen; want

want de vrugt komt op een heel andere plaats voort, en de eigene bloemen zijn alleen eenige purpere of paarſche vezeltjes, waar na de Noten volgen.

Vrugten zijn verſcheiden van gedaänte, met weeke of met harde ſchellen: groot als Appelen, Peren; klein als Beziën; in 't kort, al wat zijn zaad in zig beſluit, of op zijn buitenſten omtrek draagt, als Aardbeziën, Peonizaad, *enz.*

Bollen, of hoofden, noemt men den opperſten top van Eul, of Heul, mitsgaders Lelien, Tulpen, en zulke, in welke het zaad beſloten legt.

Door het woord *Hauwen*, of *Peulvrugten*, verſtaat men langwerpige huisjes, in welke eenige zaden, yder op zijn eigen plaats, beſloten zijn: en dus groeijen alle ſoorten van Erreten en Boonen.

Kroonen worden genaamt d'oppertoppen van ſommige gewaſſen, die zig als een kroon vertoonen, na welker bloemtjes de zaden volgen: dit ziet men in de Dille en Venkel. De bovenſte topkrans van de Boomen word ook een Kroon geheten.

Stuifjes, of *Pluisjes*, is een ligte wollige vezelachtigheid, die, na dat ſommige bloemen in zaad veranderen, wechſtuiven, gelijk men aan de Paardebloemen bevind.

Dus verre luſtte het my uit des Heeren Blankaarts boek de gedeeltens der planten te bekijken: wat de gewaſſen zelve belangt, deze heeft hy naar den rang van A B C geſtelt; beginnende met *Abies*, witte Denne-of Maſtboom, en

eindigende met *Urtica*, netelen. Het ſcheen hem raadzaamſt, de bekendſte Latijnſche en Griekſche namen voor te zetten, en de Duitſche en andere uitheemſche benamingen agter aan op een tweede lijſt, en een gelijke rang der letteren te brengen, om alle verwarring te mijden. Hier na volgt een Aanwijzer der ziektens, en Geneesmiddelen, die in dit werk van 510 hoofddeelen voorkomen.

Zijn oogmerk is niet geweeſt, alle vremde ſoorten van gewaſſen te beſchrijven, maar alleen die, welke men meeſt hier te lande ziet, zoo in 't wild, als in kruid- en bloemtuinen: dog op dat ook de Hollandſche Lezers een beknopte kenniſſe mogen krijgen van uitheemſche gewaſſen, die in de gewoonelijke Lands- en Stads-Tuinen meerendeels tot der opzienderen eigen vermaak, of dien zy het gunnen, worden opgeſloten; hoopt hy, zoo God hem leven en verſtand laat behouden, een vervolg van dit Kruidboek in 't ligt te geven, en daar in de gedaante, plaats, kragten, en gebruik der vremde ſoorten te vermelden, om dat men van deze ſtoffe of luttel, of niet wel aangemerkt, in onze tale beſchreven vind.

V.

V. HOOFDDEEL.

L'ESPION dans les cours des Princes Chretiens, ou lettres & memoires d'un *Envoyé secret de la Porte dans les Cours de l'Europe*, ou l'on voit les decouvertes qu'il a faites dans toutes les Cours ou il s'est trouvé, avec une dissertation curieuse de leurs forces, politique, & religion. *Deux Tomes.*

Dat is,

De Verspieder in de Hoven der Christen-Vorsten, *of brieven en gedenkschriften van een* heimelijken Turkschen Gezant in de Hoven van Europe: *waar in men ziet de ontdekkingen, door hem gedaan in alle de Hoven, die hy bezogt heeft, met een aanmerkelyke redenering over hare kragten, regeerkunde, en godsdienst. Twee stukken, te Keulen by* Erasmus Kinkius 1696. *in* 12. *t'zamen* 36 *bladen.*

ONze eeuwe alleen is bequaam tot het uitvinden van zulke titels, als welke thans voor sommige boeken gezet worden.

Die den titel van dit werk ziende teffens niet kan bemerken, waar de Schrijver heen wil,

zal 't uit de volgende ſtaaltjes handtaſtelijk konnen gewaar worden; en, die gelezen hebbende, miſſchien bekennen, dat 'er nooit liſtiger dekmantel van ſchrijven bedagt is. Nu behoeve ik verder niet te zeggen, wat we hebben te gelooven van het berigt, dat men ons doet, als of de Italiaanſche en Engelſche vertaling, zoo wel als deze Franſche, haren oorſprong aan 't Arabiſch ſchuldig waren, en op wat wijze deze in 't Arabiſch geſchrevene brieven aan den dag gekomen zijn: laat ons liever als ronde Hollanders, die een vijg een vijg, en een ey een ey noemen, het ganſche t'zamenſtelſel der zelver aanzien voor vrugten van een vernuft, dat, in de meeſte wereldſche zaken bedreven, zijn vermaak heeft willen nemen, omme onder eenes verzierden Turkſen Verſpieders momaanzigt de wereld te doen zien zijne kundigheden van de allergedenkwaardigſte geſchiedeniſſen, zedert het begin dezer zeventiende eeuwe tot in 't jaar 1647 onder de Chriſtenen (byzonderlijk in Vrankrijk) en Turken voorgevallen, zijn oordeel te geven over vele leeringen, wetenſchappen, en bevattingen van beide die volkeren, hunne waangevoelens te beſpotten, en de boosheden of malle kueren, die in Vorſtenhoven omgaan, ten toon te ſtellen; alles met zulk eenen ſtijl en voegelijkheid den vermomden Turk paſſende, en, volgens den draad en eiſch der vertellingen, in ernſthaftige, ſchertſende, of ſcherpſtekende taal zoo ſnedig bewrogt, dat iemand, wiens hart zig gaarne verluſtigt in onbewimpelde vertellingen en oordeel-uitingen te mogen hooren, moge lijk

lijk hier meer zal vinden, dan hy verwagt had.

Verbeeld u dan, lezer, brieven quanſuis van een Turk te zien, en wel van een Turk, in alle wereldwijsheid ervaren, die omtrent den uitgang van het jaar 1637 te Parijs quam, uitgezonden van den Sultan Amurat (broeder van Oſman) die in 't jaar 1626 de Perzianen beoorlogende zijn leger voor Babylon ter nederſloeg; van welke belegering onze Verſpieder dikwils gewaagt.

Verbeeld u, te hooren kouten een Turk, die, vier jaren en vier maanden te Palermo ſlaaf geweeſt zijnde, zijn ramp geduldiglijk was overgekomen door 't lezen van deftige oude Schrijvers Seneka, Plutarchus, Titus Livius, Tacitus, en diergelijke Letterhelden; een Turk, die, daarenboven van alle zedeleſſen der Joden, Chriſtenen, en Mahometanen wel onderleid, van den gemelden grooten Heer, en met kenniſſe van deſzelfs Divan, of grooten Raad, en van den Turkſen Paus of Mufti uit Konſtantinopelen was afgevaardigt, omme alle de gangen en ſchreden der Chriſtenen na te gaan, hunne geheimen t'onderkruipen, kenniſſe te houden met een zekeren Rakoa, Mahometaanſch Gezant te Weenen, en met een Jood Donaja, te Genua wonende, omme van alles, wat wel meeſt in Duitſchland, Italien, en Vrankrijk omging, wiſſe kundſchappen te bekomen, en dezelve ſtiptelijk aan de Amptenaren van den Divan over te brieven.

Ik bevinde wel, dat voor yder der twee ſtukken gedrukt ſtaat, dat des Verſpieders gedenk-

schriften dienen tot opheldering van de histo-rie dezer eeuwe, zedert den gemelden jare 1637, tot 1682, als of de stukken, die na dit paar stonden te volgen, zoo verre zouden rei-ken; maar ik zie daar by, dat de laatste brie-ven van deze twee blijven steken in het jaar 1646.

Hebt gy 't verstaan, gy al wie dit leest? wel aan, let dan op 't gene, dat my onder 't lezen bekoort, en der vermeldinge niet on-waardig heeft geschenen: ik zal toetasten daar het my lust, en zulke taal, die misschien al te fijn (ook wel al te grof) in iemands ooren mogt klinken, slegts met een enkel woord aanwij-zen.

Tot een voorbereiding dan schrijft hy in zijn *vijfden brief* aan den Turkschen Rijks-schatbe-waarder, hoe hy, te Parijs gekomen, zig aldaar ten huize van een ouden Hollander onthield; voorts meld hy de gelegentheid van die Stad, daar by voegende, dat de Fransche zeer ver-langden, dat dog Koning Louijs de XIII Va-der mogt werden, vermits de Koninginne vele jaren lang onvrugtbaar was geweest, en dat de hoogste Rijksdienaar van dien tijd een kerke-lijk Persoonaadje Armand du Plessis Kardinaal de Richelieu was. *Ik ga,* zegt hy, *ter kerken, als een Christen, maar ik hebbe mijnen heiligen Alkoran in de handen, en aldus onzen Profeet Ma-homet aanbiddende geve ik niemand ergernisse.* enz.

Daar hy in den *zevenden brief* aan Bassa Me-hemet schrijft, hoe de Christenen het *Te Deum* zingen, by geval, dat hy de overwinning, die de

de Fransche tegen de Spanjaarden voor Leukate hadden bevogten, vermeld, toont hy te weten, dat die deun of lofzang van Ambroos en Augustijn is opgesteld. Zijn woorden luiden dus: *als de Fransche de Spanjaards kloppen, laten zy het* Te Deum *zingen, en de Spanjaards doen het zelve, als zy de Fransche geklopt hebben.*

De *tiende brief*, aan den Kaimakan gezonden, schildert den gemelden Franschen Koning, den Kardinaal, en den Zoon des Princen van Kondé af.

In den *twaalfden* vraagt hy, quansuis uit naauwheid zijn 's gewissen, den Mufti raad, of het hem wel geoorloft is, alle de godsdiensplegtigheden der Christenen geveinsdelijk na te apen, om niet verdagt te werden; en hier steekt hy de gek met de Misse en de Vasten.

Maar ongemeen fraaijelijk zet hy * elders de Jezuiten te pronk, vertellende aan een geestelijk Opziender van zijn Turksche Gezindheid, dat hy met een Jezuijt over den Mahometaanschen godsdienst in gesprek was geweest. Ignatius, d'insteller van hun orde, die op zijn 37ste jaar eerst begon te leeren lezen, schijnt onzen Muzulman bequamer geweest te zijn om den naam van Sant, als van een geleerd man te krijgen. Zulke gaauwerts hebben meer andere Santen geweest, gelijk als Frans, en zijn 's gelijke fratsemakers. Mahomet zelf word met zijn wet fijntjes doorgestreken.

Toen haar Fransche Majesteit na een langwijlige onvrugtbaarheid zwanger was geworden,

* 13 *Brief.*

den, was 't ook der moeite waardig, dat onze Turk daar over een leepen † brief schreef.

Maar zoude ik alles willen vertoonen, wat in dit boek opmerkelijk is, zoo mogt ik uit yder brief een kort begrip maken, want naauwelijks is 'er een, die de historie van dien tijd niet betreft. De 29ste hield my terstond op, om dat ze van de geboorte des Dolfijns (Louijs de XIV) in 't gros aldus spreekt.

„ Eindelijk is 't gekomen, dat zoo lang verwagt was. De Koninginne heeft eenen Dolfijn gebaart. De Koning is Vader geworden. 't Gansche rijk rijd op stelten van blijdschap. Mannen, en wijven, ouden en jonge loopen langs de straten, als of het hoogtijd van Bachus was. Elk is vrolijk met zijn vrienden, elk loopt na de kerk om God te danken, niet anders als of de Messias in Vrankrijk was geboren. De Priesters zingen Gode lof voor de ontfangene gift. De Monnikken, daar meê niet te vreden, maken de menschen baloorig door het gebom van hunne klokken, die meer gerammel maken, als al het trommel- en trompet-geraas, en al 't geschut van de Bastilje, en het tuighuis. Ik heb ook gedaan, dat ik niet zoude doen, zoo ik alleen was.

„ Sommige, die staande hielden, dat de Koninginne een Zoon zoude baren, geven nu voor, dat zy het door goddelijke Openbaring wisten, en willen voor Profeten deurgaan; van welk getal de meeste Geestelijkheid is. *enz.*

„ 't

† *De 14de.*

„ 't Hof heeft een menigte postboden na
„ verscheide landstreken, en aan de Rijksge-
„ zanten afgevaardigt, om hen kennisse van
„ de geboorte dezes Princen te geven.

„ Een Bisschop heeft het wicht zonder ver-
„ deren zwier gedoopt, in 't byzijn van den
„ Kancellier, Vorsten, Vorstinnen, en Groo-
„ ten des rijks: de andere plegtigheden zijn
„ tot nader gelegentheid uitgesteld.

„ De Koning heeft in 't openbaar *Te Deum*
„ laten zingen: dit is een Lofzang, die de
„ Christenen gemeenlijk zingen, om God voor
„ een ongewone weldaad te bedanken.

„ Heel Parijs staat in lichten vlamme van
„ vreugde vyeren, en de wijnfonteinen loo-
„ pen nagt en dag. *enz.*

„ Maar midden in zoo groote stoffe van blijd-
„ schap is de Koning niet vry van droefheid.
„ Hy heeft zedert weinige dagen een sterken
„ aanval van de koorts gevoelt, en 't kan niet
„ anders zijn, of zoo vele oorlogen als hy
„ voert moeten zijne geesten beroeren. Hy
„ heeft heirkragten tegen Spanje, in Vlaan-
„ deren, in Italien, in Bourgonje, en in
„ Duitschland. *enz.*

„ Nu hebbe ik u nog wat nieuws te zeggen,
„ dog gelieft het aan te nemen, als komen-
„ de van een vrouw, niet van my. *enz.* De
„ wijven zeggen dat deze jonge Dolfijn met
„ tanden is geboren, en brengen de Minne tot
„ getuige, *enz.* Het volk, dat duizend ongeloof-
„ bare dingen gelooft, maakt ontallijke praat-
„ jes daar over, en trekt 'er duizenden van
„ voorzeggingen uit. *enz.* Men vereert den
„ Ko-

„ koning met den titel van *heilig*, gevoegd by
„ die van *regtvaardig*, ter oorzake van zijn god-
„ vrugtigheid, waar mede hy zijnen zoon aan
„ de * Lieve Vrouw heeft toegewijd, zelf
„ eer die ter wereld quam. De Christenen
„ zeggen, dat die Vrouw de Moeder van hun-
„ nen Messias is. Aan deze heeft hy desge-
„ lijks toegewijd zijn Koninkrijk, zijn onder-
„ danen, en zijn eigen persoon; 't welk blijkt
„ aan zijne gebeden, ommegangen, en zeer
„ groote aalmoessen.

„ Deze plegtigheid is onder de ongeloovige
„ zeer gemeen, dat ze uit een onverschoonelij-
„ ke afgodery hunne steden en tempelen toe-
„ wijden aan dooden, die zy *Santen* noemen,
„ die ze op hunne altaren dienen, en die ze in
„ tijd van nood aanroepen. Dat is uit.

Let eens, wat hy van het huisje te † Lorette zegt, en hoe hy een Turksch krijgsoversten raad het zelve te plonderen.

Dat van ✠ Lottheringen, en het bygevoegde wegens de zaken in Duitschland, en Zweden, zal niet afvallen.

De *drie en veertigste* beschrijft den Kardinaal de Richeljeu.

Alle oogen van 't Hof (zegt de verspieder) *staaren op drie voorwerpen; op den Koning, den Dolfijn zijn zoon, en den Kardinaal, maar op den laatsten wel meest. Veel heeft hy by den Vorst te zeggen, en maakt dat het getal zijner vianden grooter is, als van zijn vrinden. Dagelijks is in zijn* salet

* *Vergelijk hier meê de historie der Reformatie van de kerken van Vrankrijk.* † *Lettre* 35. & 37.
✠ *Lettre* 40.

salt een menigte menschen, die na bedieningen jooken, en nog meer die alles willen zien, wat hy doet. Die hem heimelijk dreigen, vermeerderen slegts zijn moed, en doen hem te beter op zijn hoede zijn. Trouwens, wereldkundige zeggen, dat de Kardinaal al te fijn is, om zig te laten dotten enz. *Hy is bezig, omme de grenzen des rijks uit te breiden, en pleegt raad met de genen, die zijn opzet in eenigen deele konnen begunstigen; byzonderlijk nu de Koning verzekerd is van een navolger door de geboorte des Dolfijns, die een lang leven belooft. Daar word te Toulon, en te Marseilje, dapper gearbeid aan het toetakelen van de galeyen, en andere schepen, en men gelooft, dat de voornaamste aanslagen van den Kardinaal op Italien zien. Hy zoude gezegt hebben, zoo verteld word, dat de Romeinen nooit meesters van de wereld zouden geworden zijn, by aldien ze alvorens Italien niet hadden verovert: dat Hannibal 't zelve inzigt had, en na hem Paus Alexander* enz. *Zijn aandagt op alles wat in het Rijk, en 's Konings huis, omgaat, is zoo groot, dat hy zig beroemt allemans gedagten te konnen doorstikken, en zelf de droomen van Grooten, Land en Stede Voogden te weten.* enz. *Hy draagt altijd een boek by zig, dat hy zelf de ziel van Richeljeu noemt, en 't welk vervat de voornemens, het belang, de heimelijke konstenaryen, en genegentheden van alle Vorsten, zoo wel die in eenig verstand met Vrankrijk zijn, als tegen welke Vrankrijk iets weet in te brengen.* enz. *Ondertussen lacht hy om de loopmaren, die van hem uitgestrooit worden, en zegt met een effen bakkes, dat hy twee Engelen heeft, eenen witten, en eenen zwarten, die hem onderrigten van alles wat 'er omgaat, goed,*

of

of quaad, en door welker hulpe hy de benden zijner vianden zal sloopen. Hy zond dezer dagen een man na de galey, die beschuldigt was, het afbeedsel des Konings verbroken te hebben, dog daar na beter van de waarheid verstendigt, en gehoort hebbende dat hy niet des Konings, maar zijn beeltenis in stukken gehakt had, zeide hy tegen sommige, die by hem waren, dat die man zijn genade verdiende, om dat hy het Principaal *geen quaad had gedaan.* enz.

De twee volgende brieven geven een beknopt verhaal van het leven en bedrijf van Henrik de IV.

Wat * verder ziet men een nette beschrijving van den opstand in Portugaal; en op een ander plaats de berugte historie van † Dom Sebastiaan, der Portugijzen Koning.

Ik keere my tot het *tweede stuk*, daar het een zonderling vermaak is, den Turk te hooren vertellen, hoe de Heeren en Juffers zig in de Misle gedragen, en hunne minneryen plegen; hoe 't met de Engelsche zaken in 't jaar 1642 stond; en wat 'er van de draajing des Aardrijks valt te zeggen. Dit vinden we in de drie voorste brieven, maar in de vierde wil hy 't gevoelen van Deskartes over de beesten, als of ze geene het minste verstand, of overleg hadden, wederspreken.

Hy vraagt in zijnen negenden brief den Mufti eerst iets van den Christelijken godsdienst, en daar na, of het wel te gelooven is, dat de Engel Gabriel, zoo als de Alkoran meld, die zwarte vlakken, welke men in de Maan ziet, met

* Lettre 69, *geschreven in 't jaar* 1641. † L. 97.

met een zijner vleugelen daar aan gezet heeft? Waar achter hy eindelijk vertelt, hoe Deskartes hem onlangs door een Maankijker wiskonstiger wijze vertoont had, dat de Maan van aart was als het aardrijk, en gevolgelijk ook zoo bewoonbaar: dat het onderſcheid van de heldere en donkere plaatſen in de Maan daar alleen in beſtond, dat ſommige vaſt land, d'andere vloeibaar water waren. Hy voegt 'er by, dat dezelve Deskartes, in wiens gezelſchap hy dikwils geweeſt was, een weêrgaêloos Filozoof en Natuerkenner is, die alle de hoofdſtoffen zoo net weet, als of hy de ontwarring van den Mengelklomp had bygewoont: dat hy van de ondeelbare deeltjes, ronde, vierkante, en driehoekige zoo kundiglijk ſpreekt, als of hy die gemeten had, *enz.*

De twaalfde gewaagt de dood des Kardinaals Richeljeu, zijn opvoeding, verheffing, en hatelijkheid: daar dan in de zestiende Mazarin volgt, met een opmerking over de trekken, die men † toen ter tijd in het wezen van den Dolfijn, pas vier jaren oud, beſpeurde. Wie luſtig is, den Turk van de Engelen te hooren redeneren, kan in den negentienden brief te regt raken; en wegens den overleden Koning Louijs de XIII in den vijf en twintigſten.

Dat hy niet onbedreven is in de geſchillen der Ooſterſche en Weſterſche kerke, blijkt aan zijn * vertoog, den Mufti voorgehouden, waar in hy laat vloeyen zijn rondborſtig gevoelen over des Paus oppermogentheid, en de Trentſche kerkvergadering, van welke laatſte een

† 1643. * *Let.* 28.

een schampere tong sprak, † *dat ze den Heiligen Geest van Roomen in een brievenzak ontfing*; te kennen gevende, dat de vaders van die groote vergadering gedueriglijk uit Roomen hunne berigten kregen, waar na zy alles ten welgevalle van den Heiligen Vader en zijn hof besloten.

Uit een anderen ✠ zendbrief is te leeren, hoe men op een vaste manier de zwaarmoedigheid en 't ongenoegen des harten kan verdrijven.

* Ergens van den doop des thans regerenden Lely-Konings lezende, vinde ik dusdanigen opstelling van de geestelijkheid, die in Vrankrijk is; namentlijk 12 Aartsbisdommen. 104 Bisdommen. 540 Kloosters van den eersten rang. 12320 van den tweeden rang. 1450 Abdyen. 673 Nonne-Kloosters. 700 van Monnikken. 259 Queekscholen van de Orde der Ridderschap van Maltha. 27400 Parochy-Kerken. 540 Gasthuizen. 9000 Byzondere Kerk Kapellen: om welke te vullen van nooden zijn 226000 geestelijke quanten, behalven 130000 Parochy-Papen. Ga heen, en verwonder u dan nog over den godsdienst van dien zwarm, die geen Geuzen in haar land wil dulden: denk daar benevens, hoe groot een getal Santen en Santinnen in zoo vele geestelijke gestigten van dat ketterverstorend Vrankrijk alomme geëert worden, zulks dat 'er het gezeg van Petronius op past: *dit land is zoo vol van tegenwoordige Goden, dat men ligter een God, dan een mensch kan vinden.*

Ik

† Que le Concile de Trente recevoit le Saint Esprit de Rome dans une valise. ✠ *Let* 31. * *Let.* 34.

Ik moest niet vergeten, dat onze Muzulman de Fransche Dragonders ook heel wel kent, en hunnen schelmschen handel vry snooder als de gewelddrijvery der Turkse Janitzars afmaalt.

Gedenkwaardig is de * vertelling, die hy zegt uit een Portugijs gehoort te hebben. De groote Mogol, op een olifant gestegen, om na 't landschap Kachemir te reizen, had het ongeluk, dat zijn beest een zekere dolle buy over quam, die de olifanten wel meer bevangt, en 40 dagen by blijft, ten zy hun moed gekoelt, of een dadelijk hulpmiddel daar tegen aangewend werde. De bestierder van den olifant, ziende zijn Koning in levensgevaar, had pas zoo veel tijd, dat hy tot hem zeide; *daar is maar een enkel middel om u leven te behouden, namentlijk, dat ik mijn leven aan den olifant ten besten geve, tot een proeve mijner getrouwheid.* Dus sprekende werpt hy zig voor des olifants pooten, die hem straks met zijn snuit opvatte en doodde, waar na hy geheelijk bedaard was. De Koning, door dit zonderling voorval verbaast, ontbood de zonen des getrouwen mans, en vraagde hen, *of ze in dergelijken nood ook wel zoo trouw zouden zijn, als haar vader geweest was?* zy gaven tot antwoord; *zijn Majesteit konde het opstaande voet bevinden, indien hy hen geliefde te gebieden.* Voor welke aanbieding hy hen grootelijks met rijkdommen en vette ampten begiftigde. De Vorst liet daarenboven den Hemel voor zoo grooten genade danken, vele aalmoessen uitdeelen, en nam een opzet van nimmer weêr op een olifant te stijgen, dewijl

* P. 121.

het zijnen allergetrouwsten dienaar het leven gekost had.

Dat van den dolenden * Jood zoude ik hier aanhegten, maar 't is wat te wijdloopig.

Op weinige plaatsen vinde ik den Turk niet ernstig, byzonderlijk daar hy van minnekoozery praat. Dezer eene beslaat het volgend quakje. † Een boer, zijn ezel verloren hebbende, liet het den Paap van 't dorp drie zondagen agter een voor de kerkdeur afkondigen; dog te vergeefs, zulks dat hy den Paap bad, nog ettelijke zondagen het zelve te willen doen, onder belofte van dat hy den genen, die 't beest gevonden had, een vet varken zoude geven. De Paap, lang genoeg met den boer gequeld, riep uit snakery eindelijk eens voor den volke; *zoo d'er iemand is, die met eede kan verklaren, nooit verliefd geweest te zijn, laat hem hier komen: men zal hem een vet varken vereeren.* Daar op komt uit den hoop een saggelaar aankruipen, die, op zijn stok leunende, riep, dat hy met vryer harte konde zweren, nooit groen geweest te zijn. Flux vatte de Paap dezen jochem jool by de mouw, en trok hem by den boer, zeggende; *zie daar, vriend, daar is den ezel: gy hebt uw vet varken maar te geven.*

Hadden we de Britsche treurstoffe van Koning Karel de II niet elders gehandelt: ik zoude hier uit een ‡ brief van den Turk, in 't jaar 1645 geschreven, iets daar van reppen, dat ik nu den lezer in 't geheel gunne; bevelende hem teffens, als hy wat verder zal gekomen zijn,

* P. 123. † P. 185.

zijn, op de * historie van drie zoo genaamde tooveraars, te Napels door de Inquisitie verbrand, een luttel stil te staan.

Andere verhandelingen, welker vele ik willens voorbyga, raken meerendeels Vrankrijk, hoewel ze met de geschiedenissen van andere nabuerige Rijken, Vorstendommen, en Staatendommen gepaard gaan: sommige betreffen ook Turkyen, gelijk te zien is in den † voorslag, dien deze Verspieder, aan den grooten Vizier Azem doet, om te beletten, dat de doortrapte Kardinaal Mazarin tegen de Ottomansche heerschappy niets quaads onderneme: eindelijk komen ons hier en daar ook zeer gemeene zaken voor; dog altezamen niet onbillijk beschreven. Men zie een staaltje wegens den Alkoran, daar gezegd word; ✠ *dat Alexander de Groote in Indiën is gekomen tot de plaats, daar de zon opstaat.*

Men heeft my het vervolg van dezen Turkschen Verspieder ter hand gestelt, om hem eerlang nog eens een bequame plaats in de Boekzaal te geven.

* *Lettre* 45. † P. 247. ✠ P. 332.
* P. 358.

VI. HOOFDDEEL.

Vertaling van een Hoogduitsch schrift, nieuwelyks uitgegeven van den Ed. Schryver des boeks, getiteld Medicina mentis &c. [*Geneesmiddel der ziele*] enz. *welkers uittreksel te vinden is in de Boekzaal van Mey en Juny* 1695.

Deszelfs opschrift luid.

Von grossen Lentibus oder Brenn-Glasern / so biss 4 pedes im Diametro halten / nebenst einer ausfuhrlichen nachricht / wie dergleichen Glaser zu gebrauchen / und von deren effectis.

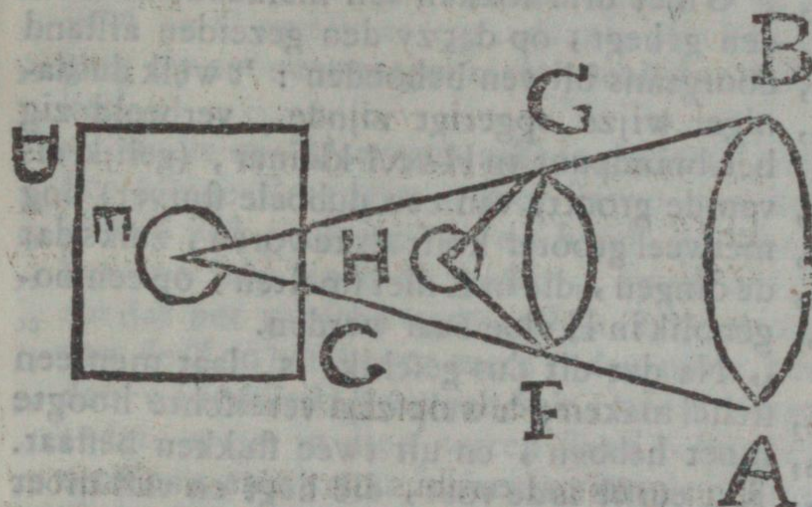
Dat is,

[*Een beschryving*] *van groote* BRANDGLAZEN, *die van drie tot vier voeten uit den middelstreep houden, met een uitvoerlijke onderrigting hoe dusdanige Glazen moeten gebruikt werden, en van derzelver uitwerksels.*

„ NAdemaal my dikwils verzogt is, te willen in 't ligt geven een uitvoeriger berigt
„ aangaande de groote Brandglazen, die tot
„ nu toe van my uitgevonden zijn, hebbe ik,
„ schoon reeds van 't een en 't ander in de dagverhalen der Leipziger uittrekselmakers gewaagd is, niet willen nalaten, een nog omstandiger verhaal deswegen den weetgierigen navorschers der Natuerkunde mede te deelen.

„ Een-

„ Eerstelijk moet het Brandglas A B in zul-

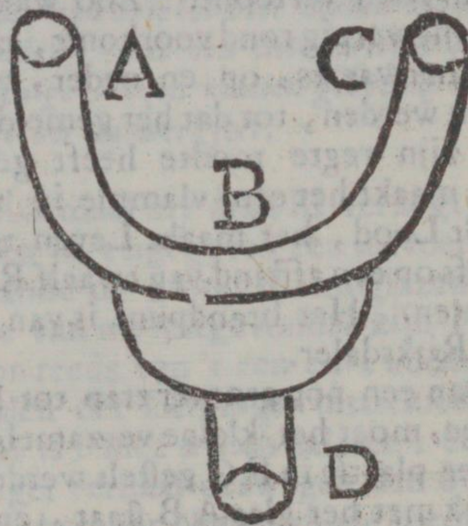

„ ker voegen tegen de Zonne gehouden wer-
„ den, dat deszelfs stralen regelregt daar op
„ vallen; 't welk men kan zien, als het brand-
„ punt E, vallende op het berdeke C D ('t welk
„ met het glas A B evenwijdig moet staan) zig
„ volmaakt rond vertoont. Zoo wanneer het
„ echter langwerpig rond voorkomt, moet het
„ gins en herwaarts, op en neder, zoo lang
„ bewogen werden, tot dat het gemelde brand-
„ punt E zijn regte rondte heeft gekregen:
„ als dan maakt het een vlamme in 't Hout,
„ het smelt Lood, het maakt Leyen tot Glas,
„ *enz*, zelfs op een afstand van twaalf Rijnland-
„ sche voeten. Het brandpunt is van grootte
„ als een Rijksdaler.

„ Om dan een nog grooter trap tot branden
„ te maken, moet het kleine verzamelglas F G
„ ter zelver plaatse in F G gestelt werden, dat
„ het gelijk met het glas A B staat, en van de
„ Zonnestralen A F en B G getroffen word:

„ daar na moeten deze twee glazen A B en
„ F G met drie ſtokken aan malkanderen wer-
„ den gehegt, op dat zy den gezeiden afſtand
„ doorgaans blijven behouden: 't welk dusda-
„ niger wijze opgerigt zijnde, verbeeld zig
„ het brandpunt in H veel kleiner, (gelijk als
„ van de grootte van een dubbele ſtuiver) dog
„ met veel grooter kraft als te voren, zulks dat
„ de dingen, die in E niet ſmelten, op een oo-
„ genblik in H vloeibaar werden.

„ Na dat dit dus geſchikt is, laat men een
„ ſtelſel maken, 't welk zijn vereiſchte hoogte
„ moet hebben, en uit twee ſtukken beſtaat.
„ Het eerſte is de voet, die hegt en vaſt moet
„ ſtaan. Het ander moet op den voet konnen
„ gezet, en daar in geſteken werden, zulks
„ dat men 't zigteinderlijk heen en weder kan
„ bewegen; zoo als 't hier in vorm door A B
„ D C vertoond word.

„ A B C word wat langwerpig rond uitge-
„ holt, op dat het groote brandglas, 't welk
„ in A en C opzijn as legt, daar in zijn bewe-
„ ging op en neerwaarts met gemak kan heb-
„ ben.

„ Als dit zoo klaar gemaakt is, neemt men
„ het kleine Brandglas, met ſtaven aan het
„ groote vaſt gemaakt, in de hand, en houd
„ het zoo lang heen en weder, op en neêr,
„ tot dat het ganſche verzamelglas om en om
„ van de Zon beſchenen werd; dan moet het
„ door onderzetting van een ſtok, of op eenige
„ andere wijze in dien netten ſtand behouden
„ werden: en als men beſpeurt, dat de Zonne
„ zig keert, en het verzamelglas op den houten
„ lijſt begint te beſchijnen, zoo moet het al-
„ lenkskens even gelijk werden gekeerd, en
„ dan weêr vaſt gemaakt.

„ Dus is alles ten gebruik vaardig, en de
„ tijd, waar in de Zon kragtigſt werkt, van
„ negen ueren voor den middag tot drie ueren
„ na den middag; en konnen de navolgende
„ uitwerkſels t'allen tijde geſchieden, ook met
„ glazen, die maar drie vierde deelen eener
„ elle groot zijn, 't zy in de Zomer, of in de
„ Winter, by de grootſte koude van Sprokkel-
„ maand, mits dat men des Winters zoo groo-
„ te deelen van de ſtoffen niet moet nemen,
„ als in de Zomer: ook gaat het uitwerkſel
„ wat langzamer.

„ I. Als men Hout neemt, laat het zoo hard
„ zijn als 't wil, ja zelf in water geweikt, het
„ vat aanſtonds een vlamme.

„ II. Water in een klein vat begint teffens te
koken.

„ III. De metalen moeten haar regte groot-
„ te en dikte hebben, anders ſmelten ze niet,
„ en dat is door de oeffening licht te leeren.
„ Zelfs al hebben ze haar juiſte grootte en dik-
„ te, zoo ſmelten ze teffens niet in een oogen-
„ blik, voor dat het ganſche ſtuk door en door
„ tot een zekeren trap van warmte gebragt is;
„ als dan geſchied het aanſtonds. By voorbeeld
„ Lood, als 't al te dik is, ſmelt ganſchelijk
„ niet. Dog wanneer het al van een tamelijke
„ dikte is, zoo moet het een poosje in 't brand-
„ punt gehouden werden: en als het aan eene
„ kant begint te ſmelten, zoo vloeit het flux
„ aan alle andere kanten. Yzer moet dunſt
„ van allen wezen, zoo word het terſtond
„ gloeijend, en in Yzerblik ſmelten wel haaſt
„ vele gaten.

„ IV. Tegels, Leyen, Puimſteen, Hol-
„ lanſch Porcelein, en de altijdbrandende
„ ſteenſtoffe *Aſbeſtos* geheten *enz*, de ſtukken
„ mogen zoo groot zijn als ze willen, wor-
„ den teffens gloeijend en tot Glas.

„ V. Onder water ſmelt Zwavel, Pek, en
„ dergelijke ſtoffe. Viſſen en Kreeften geven
„ door hunne ſterke beweging ook te kennen,
„ dat 'er op hun lichaam wel gewerkt word.
„ Als men des Zomers een zeer zaft Hout
„ neemt, zoo brand het tot een kole, die men
„ echter aan 't uiterlijk zoo veel niet beſpeurt,
„ dan als men ze van een ſnijd.

„ VI. Een harde Smids kole genomen, en
„ die wel gebrand (want andere, uit den hout-
„ oven geven te veel aſſche, welke zig met de
„ daar opgelegde ſtoffe vermengt) word door
„ dit

„ dit Brandglas hol gemaakt: legt 'er dan ze-
„ kere ſtoffe in, zoo maakt ze dat de uitwer-
„ kinge van alle het vorensgezeide ongelooffe-
„ lijk grooter en heviger is.

„ VII. Maar als men daar metalen op legt,
„ alles ſmelt vliegens, en als men het brand-
„ punt een luttel gins en weer draait, dat het
„ alle deelen treft, zoo vloeit het te zamen
„ tot een kogel; zulks dat men geldſtukken
„ t'eenemaal als water kan gieten. Het Yzer
„ ſpreid vonken van zig in groote menigte, ge-
„ lijk als in een Smiſſ. Desgelijks als de meta-
„ len een poosje in haar vloeijen gehouden
„ werden, zoo ontvliegen ze onder de hand, 't
„ welk byzonderlijk in Lood en Tin zeer ge-
„ voelijk is aan te merken.

„ VIII. Als men kleine brokjes van Tege-
„ len, Leyen, goed Porcelein, *enz.* op der-
„ gelijke kolen legt, ſmelt alles op ſtaande
„ voet, en vormt daar uit ronde glaskolen.
„ De ſteen *Aſbeſtos* word geheel en al tot een
„ doorlugtig glaskogeltje.

„ IX. Als men ſtoffe neemt, gelijk Papier,
„ Lywaad, groeybare dingen, Gras, Zoden
„ *enz*, en dezelve tot aſſche verbrand, of men
„ neemt maar de reeds gebrande aſſche uit den
„ gemeenen houtoven, en legt een luttel daar
„ van op de gezeide kolen; alles zal ſtraks Glas
„ worden.

„ X. Sommige dingen, op de zelve kolen
„ gelegd, ſpringen wech, zoo haaſt als ze op
„ het brandpunt gehouden werden; by voor-
„ beeld, Glas, Jaſpisſteen, *enz:* dog wanneer
„ men die allenkskens nader aan 't brandpunt

„ houd, dat ze by trappen warmer werden, „ zoo smelten zy na behooren. Willen ze 't „ dan nog niet uitstaan, moeten ze maar klein „ gewreven werden,

„ XI. By aldien de stoffen in gansche stuk-„ ken niet willen smelten, schoon men dezel-„ ve in kleiner gedeeltens neemt, zoo moe-„ ten ze wel tot stof gemaakt of vergruizelt „ werden; en zoo ze dan nog niet veranderen, „ kan men d'er zout by voegen: alsdan zal „ men niet lichtelijk iets vinden, dat deze kragt „ des vyers wederstaan kan.

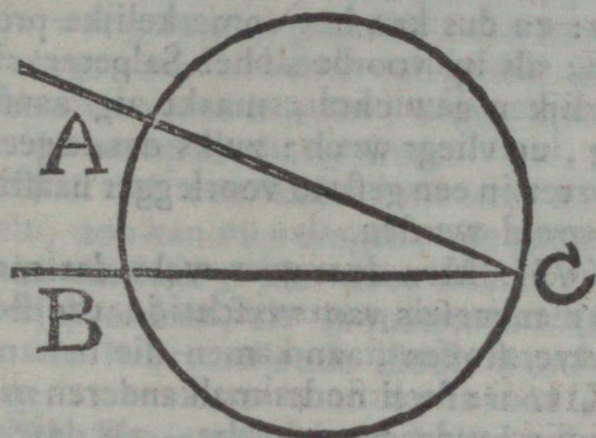
„ XII. De lichtste zaken, die van dit vyer „ heviglijk verandert worden, zijn die gene, „ die zwart zijn, en in 't smelten zwart blij-„ ven, gelijk Leyen. Ten tweeden zijn ze „ moeyelijker te handelen, die wit zijn, en in „ 't smelten zwart worden. Ten derden, die „ zwart zijn, en daar na wit worden: en moei-„ jelijkst van alle te handelen die wit zijn, en, „ voor het brandpunt gebragt, nog wit blij-„ ven, als Keysteen, Krijt, Kalk, *enz*.

„ XIII. Alles wat voor dit vyer gebragt „ word smelt, of word tot Glas, of gaat over „ tot een Kalk, of vliegt in de lucht daar „ van.

„ XIV. Metalen werden op Porcelein (mits „ dat het in dier voegen zijn behoorlijke groot-„ te heeft, dat het zelf niet smelt, en na dat „ het allenkskens wel warm is geworden, op „ dat het niet springt) alt'zamen tot Glas, maar „ de gene, die ligtelijk vloeybaar worden, ge-„ lijk als Lood, konnen op harde steenen of te-„ gels Glas werden.

„ XV.

,, XV. Wanneer men een grooten * voor-
,, legger A B C heeft, en daar in C zekere stof-

,, fen, die gezwind smelten, als groeibare din-
,, gen, Zwavel, Spiesglas, *enz*, op kolen
,, legt, zoo behoeft men maar het groote glas
,, alleen te gebruiken, omme in den wel toe-
,, gerusten voorlegger zeer aanmerkenswaardi-
,, ge proeven te doen. De voorlegger moet
,, maar groot wezen, gelijk gezegd is, op dat
,, de ingang der Zonnestralen A. B zijn be-
,, hoorlijke grootte hebbe. Anders zoude de
,, plaats A B al te warm werden, en alzoo lig-
,, telijk in stukken springen. Maar men kan
,, andere voorzorge doen, om wisselijk te ver-
,, hoeden dat 'er niets kan doordringen, en voor
,, den ingang der Zonnestralen maar een Glas-
,, tafel maken.

,, XVI. Als men een kole wel uitholt, en
,, daar in zet een klein koper schoteltje,
,, 't welk zoo sterk is, dat het niet smelt, en
,, daar

* *Einen grossen* Recipienten, *taal voor de Stof-scheiders.*

„ daar in allerley ſtoffen doet, zoo behoud men
„ ook een zeer groote hitte, om dat die lang
„ blijft in de metalen, die dezelve hitte beko-
„ men: en dus kan het opmerkelijke proeven
„ doen; als by voorbeeld het Salpeter, in be-
„ hoorlijken gewichte, maakt zig aanſtonds
„ vlug, en vliegt wech: zulks dat de geeſt van
„ Salpeter in een geſlote voorlegger haaſtig kan
„ toebereid werden.

„ XVII. Men doet zeer wel, dat men al-
„ lerley mengſels van verſcheide tot ſtof ge-
„ maakte ſtoffen, zoo men die behandelen
„ wil, voor af wel onder malkanderen menge,
„ dezelve by de hand hebbe, en daar mede
„ dan eerſt beginne, als 'er een ſchoone heldere
„ Zon is, op dat de tijd met andere zaken niet
„ voorby ga; en dus konnen, als de Zon me-
„ nigmaal maar een uer ſchijnt, zeer vele zon-
„ derlinge ontdekkingen geſchieden: voorna-
„ mentlijk als men verkoren heeft een plaats,
„ bevrijd van alle winden, op dat de fijnge-
„ maakte ſtoffen niet vervliegen, hoewel de
„ kragt van 't branden alsdan ook veel ſterker
„ is, en de winden, als zy 't konnen bereiken,
„ de heetgemaakte ſtoffen zeer verkoelen, en
„ zelfs veroorzaken, dat zy daar na by verkoe-
„ ling opſpringen.

„ XVIII. Wanneer men groote ſtukken ge-
„ zwind wil ſmelten, zoo behoeft men maar
„ kleine ſtukken te ſmelten, die in een oogen-
„ blik tot ronde klooten worden. Van deze
„ dan vervolgens zoo vele te zamen gelegd, als
„ het brandpunt kan vatten, ſmelten ze alte-
„ maal teffens, en in zoo groote kogels of kloo-
„ ten,

„ ten, als welke men op eenmaal niet zoo ligt „ zou maken: en by aldien men op dezelve „ wijze met metalen te werk gaat, en, na een „ klein wel gesmolte gedeelte, een ander daar „ by voegt, zoo kan men een groote menigte „ metaal vloeijend houden, als by voorbeeld „ fijn Zilver op een halve mark.

„ XIX. Als een vaste stoffe zeer lichtelijk „ smelt, zoo kan men dingen, die anders zeer „ zwaar smelten, hier door lichtelijk aan 't „ vloeijen maken, als 'er maar een klein deel „ van de lichtvloeijende stoffe word byge- „ voegt.

„ XX. Het is ook iets zonderling, dat twee „ stoffen, die zeer bezwaarlijk smelten, als ze „ in een zeker gewicht by een gedaan worden, „ zeer licht te zamen smelten; gelijk als Kei- „ steen, Krijt, *enz.*

„ XXI. Zoo wanneer koper, ter grootte „ van twee of drie Hollandsche deuiten, word „ gesmolten, en vliegens in water gedaan, „ geeft het een ongemeenen slag van zig, wel- „ ke zelfs sterke aarde vaten aan stukken slaat; „ dog wanneer ze aanstonds niet in stukken ge- „ slagen werden, dan vind men geen koper, „ en alles is tot gruis vermaald, en wech: 't „ welk anders geen metaal doet.

„ XXII. Dewijl van de metalen het eene „ vaardiger als 't ander in 't smelten vervliegt, „ zoo kan hier mede het een door 't ander ge- „ zuivert werden: als by voorbeeld, Zilver „ word door Lood in korten tijd zoo schoon, „ als in den smeltkroes.

„ XXIII. En vermits de metalen in dit vyer

„ hare

,, hare verwen niet verliezen , kan men haar
,, andere zaken byzetten, en zulke verwen aan-
,, brengen, waar door een zeer ſchoone door-
,, ſchijnende vloejing gemaakt word.

,, XXIV. Alle andere lichamen verliezen
,, hare verwen in dit vyer, en worden alle ede-
,, le geſteentens terſtond van de zelve beroofd,
,, zulks dat een Ooſterſche Robijn vliegens al-
,, le kleur verlieſt.

,, XXV. Als men zekere lichamen tot ko-
,, gels of klooten ſmelt, en dezelve, na dat
,, men ze langer in 't brandpunt houd, ſteeds
,, in helderheid toenemen ; zoo behoeft men
,, maar een klein gedeelte een poosje in 't brand-
,, punt te houden : dan zal zulk een kogel t'ee-
,, nemaal helder doorſchijnende worden.

,, XXVI. Sommige ſtoffen vloeijen lichte-
,, lijk, en worden zoo doorlugtig als Kriſtal;
,, maar als ze in de koude komen, worden zy
,, ganſch wit en duiſter.

,, XXVII. Daar en tegen andere, die in 't
,, ſmelten duiſter zijn, worden, van 't brand-
,, punt afgehouden, in 't verkoelen zeer ſchoon
,, en helder.

,, XXVIII. Sommige ſtoffen worden zeer
,, ſchoone doorſchijnende kogels, welke ook,
,, weder koud geworden, zoo blijven ; dog
,, binnen ettelijke dagen allenkskens alle door-
,, lugtigheid verliezen.

,, XXIX. Dergelijke doorzigtige glaskoge-
,, len worden van zekere ſtoffen zoo hard, dat
,, men met dezelve, hoekig geſlepen zijnde,
,, Glas kan ſnijden.

,, XXX. Menigerley vaſte ſtoffen ſmelten
,, ge-

„ geheel deur, zoo ze niet al te dik zijn, ge-
„ lijk als Hollandſch Porcelein.

„ XXXI. Wanneer Lood en Tin te zamen „ op een ſterke kopere plaat geſmolten wor- „ den, dan geeft het een veel ſterker damp van „ zig, dan een van beiden alleen, en vervliegt „ ganſch niet; maar na dat het ophoud te roo- „ ken, blijft 'er gelijk als een kriſtalwerding „ over.

„ XXXII. Eenige ſtoffen worden in haar „ vloejing de ſchoonſte doorzigtige glaskogels, „ die nogtans buiten het brandpunt niet due- „ ren; dog wanneer dezelve zekere ſtoffen wor- „ den bygezet, die niet doorlugtig zijude kon- „ nen geſmolten werden, zoo blijven ze te za- „ men echter volkomentlijk doorlugtig.

„ XXXIII. Als men door duſdanige groote „ brandglazen de ſtralen van de Maan, wan- „ neer ze geheel vol is, op het middelpunt ver- „ gadert, zoo krijgt men wel een groote ver- „ meerdering van ligt, maar ganſch geen ver- „ grooting van warmte, zulks dat de allerligtſt- „ brandende ſtoffen geen verandering krijgen, „ en men zelf het oog zonder eenig letſel voor „ 't brandpunt kan houden.

XXXIV. Eindelijk konnen hier mede zeer „ fraaije verbeeldingen in de gezigtkunde ge- „ daan werden, dewijl het de voorwerpen on- „ gelooffelijk vergroot, alle geſchilderde per- „ ſonen verbeeld, als of ze lichamelijk daar „ ſtonden; het maakt ook een ſchoone vertoo- „ ning van alle nabygelegene zaken 't onderſte „ boven, gelijk in een kamer geſchied, by de „ konſtenaars *camera obſcura* geheten, en by

„ al-

,, aldien 'er een vlakke ſpiegel achter gevoegt
,, word, geeft het alle de wonderbaarlijke ver-
,, ſchijnſſelen der holle ſpiegels op een alleruit-
,, muntendſte wijze; als by voorbeeld, dat de
,, beelden op een ruimte van ruim zes ellen bui-
,, ten de ſpiegel in vrye lugt verſchijnen. Dog
,, van dit alles behoeft men ſlegts met een be-
,, quaam kenner der gezigtkunde te ſpreken,
,, die in korten tijd hier van meer berigt kan
,, geven, dan den onkundigen met vele woor-
,, den kan werden vroed gemaakt.

,, XXXV. Hoe nu door duſdanige groote
,, Brandglazen ongemeene heerlijke ſtukken
,, der Verrezigtkonſt konnen gemaakt werden,
,, en ook zoodanige vergrootglazen, die met
,, hare uitwerkſelen alles overtreffen wat tot
,, nog in 't ligt gebragt is, en 't welk zonder
,, dergelijke groote glazen tot nog toe ondoen-
,, lijk was, zal de goedgunſtige lezer te zijner
,, tijd met genoegen vernemen.

U I T.

De wedergaê van zulk een brandglas, welkers uitwerkſelen hier vorens uit het Hoogduitſch vertaald ſtaan, is te Amſterdam by den Heer Ameldonk Blok te vinden.

VII. HOOFDDEEL.

THEATRUM BELGII FOEDERATI, quinquaginta tabulis Geographicis exhibens XVII Provincias Belgicas, cum Iconibus Ducum, Comitum &c.

Dat is,

Het Tooneel van 't Vereenigde Nederland, *vertoonende in vyftig Kaarten de Zeventien Nederlandsche gewesten, met de afbeeldsels der Hartogen, Graven*, enz. *Te Rotterdam by* Pieter Vander Slaart 1696. *in* 4.

AL wat ik van dit Kaartenbondeltje mogt aanteekenen, zoude de lijst der print-tafereelen zijn, die achter aan staat; dog waar toe een overtollig uittreksel, daar de titel met luttel woorden zegt, wat vertooning een kijker hier voorkomt?

De byzondere Plaatsen, Waarden, en tot land gemaakte Meiren, zijn ter berigt zoo van onze Landsluiden, als van Vremdelingen, die onze Streken willen bezien of bereizen, tussen, en achter de groote Gewesten ingelast, daar ze t'huis behooren; en dit deed het werkje, met de beeltenissen der oude Hartogen van Braband, mitsgaders de Houtvesters en Graven van Holland, juist 50 kaarten uitmaken.

VIII. HOOFDDEEL.

Inleidinge tot de Wetenſchappen, *ofte eerſte beſchouwinge der zaken, opgeſteld door den* Schrijver van de gronden des Chriſtendoms, *t'Amſterdam by* Henrik Wetſtein 1697. *in* 12. 15 *bladen.*

IN 't hoofddeel van de titels, achter de uittrekſels van jongſtleden Bloey-en Zomermaand, liet ik, toen ter tijd na 't einde van mijn ſchrijftaak ſpoedende, het opſchrift van zeker boekje *De gronden des Chriſtendoms* enz. invloeijen, en gaf het, met regt en reden, den naam van *een godvrugtig werkje*, uitgegeven by den zelven Drukker, die ons des vromen Schrijvers arbeid wederom laat toekomen.

Het inzigt van dat Godzoekend vernuft was, door een eenvoudigen opſtel, by wijze van vragen en antwoorden, zijne kleine kinderen te onderwijzen in onzen allerheiligſten Chriſtelijken godsdienſt, en door die oeffening hen de zaken, noodigſt om te weten, in vaſter geheugeniſſe te prenten: en dewijl, zijn 's erachtens, geen beter gronden des Chriſtendoms by kinderen, en eenvoudige, gelegt konnen werden, als uit het overwegen van 't allervolkomenſte gebed, dat de Zaligmaker zelf heeft ingeſtelt, maakte hy daar van zijn eerſte oeffening.

Deze was, zegge ik, zeer eenvoudig, kort, en enkel voor kinderen geſchreven. Voor de genen, die wat verder gekomen zijn, liet hy

een tweede oeffening volgen over de twaalf leden van 't Christelijk geloof: en daar in klimt hy vry hooger op.

Maar nog hooger voerde hy zijne gedagten in de derde oeffening over de tien geboden, om de uitwerking des dadelijken Christendoms aan te toonen: alle 't welke met een besluit over de gemelde tien geboden afloopt.

Daar na ziet men een lijst van Hoofdwaarheden, uit de H. Schriften getrokken: gelijk als by voorbeeld de drie Godgeleerde Deugden *Geloove*, *Hope*, *Liefde*; de Goddelijke hoedanigheden, die de H. Geest voortbrengt in de Christenen, en welke de regels van al ons doen en laten moeten zijn, *Goedheid*, *Regtvaardigheid*, *Waarheid*; de drie Euangelische raadgevingen, ten vollen noodzakelijk, en zonder welke niemand een leerling van Christus kan wezen 1. *Zig zelven te verloochenen.* 2. *Het kruis dagelijks op te nemen.* 3. *Christus na te volgen*, en zoo voorts: deze Hoofdwaarheden, en zeer vele andere, worden telkens met bygevoegde plaatsen uit het Oud en Nieuw Verbond bevestigt.

Achter dit alles word den lezer een beknopte onderrigting gegeven van de lezinge des Bibels; dat is, welken rang men daar in moet houden, om meer als eenerley stichting zoo uit het Oude als Nieuwe Testament te trekken (ten welken einde voor af gemeld staat wat men omtrent de tijdrekening hebbe waar te nemen) en eindelijk een korte aanwijzing van de maten en gewigten der Joden, tot verklaring van de H. Schriften grootelijks dienende.

Nu is het tijd geworden, dat ik den Boekzaal-bewandelaars ook zegge, wat nutheid de vrome Schrijver met dit vervolg, zijn *inleiding tot de wetenſchappen*, aan Nederland doet.

Hy beöogt daar mede, den aankomelingen in de kenniſſe der zaken kortelijk aan te leiden tot de beſchouwing van alles wat hen in 't leven, en wel meeſt in 't verhandelen van alle wetenſchappen, die zy naderhand zouden willen leeren, breeder zullen voorkomen. Dit oordeelde hy niet beter te konnen verdeelen, als na den rang van deze nabeſchreven hoofdvoorwerpen; in welke hy alles vervat

I. Van God.

II. Van de Heilige Engelen, en gelukzalige menſchen.

III. Van de duivelen, en vervloekte menſchen.

IV. Van ons eigen zelf, naar de ziel.

V. Van onzen even naaſten, of alle menſchen buiten ons in de wereld.

VI. Van alle geſchapene dingen, zonder redelijke ziel.

Namentlijk hy ſtelt God als het middelpunt en d'oorſprong van alles voor aan, gevolgd van de heilige Engelen in 't Licht en in de Liefdegeeſt Gods; de duivelen daar en tegen in de duiſterniſſe: te zamen den ganſchen ſtaat van de Geeſtelijke wereld, voor zoo veel den menſch is, uitmakende. Daar op komt de menſch in de uiterlijke wereld, waar in wy hebben te letten, eerſt op ons eigen zelven, daar na op onze even naaſte; als om welke beide God alle d'andere dingen heeft geſchapen.

pen. Ze worden daarom ook op 't laatste verhandelt, als zijnde der menschen huis, kleed en voedsel naar den lichame; en naar de ziel, hun boek der Natuere: uit welkers bespiegeling zy wederom tot God, hunnen eersten oorsprong, leeren opklimmen, om die opperste Mogendheid en Goedheid alle lof en eere toe te brengen, en dus tot de eeuwige vereeniging met dit allerheerlijkste Wezen te geraken.

Treffelijk opzet! Teffens word den leerlingen der wetenschappen ook het ware Christendom ingeboezemt, en de jeugd aangezet om, by de ontknooping der nutheden, die zy daar uit voor dit en het toekomende leven konnen halen, door het zienlijke tot het onzienlijke en eeuwige te werden overgebragt.

De loop der zeven Dwaalstarren staat *p.* 264 in print verbeeld, en den inhoud der gezeide zes byzondere hoofdwerpen vind men achter 't werkje zelf in zes tafels, op een netten rang ontleed. Ook leere ik uit de Voorreden, dat de stichtelijke Schrijver, die ons hier alleenlijk de stoffe van alle het weetbare en zulks *de eerste beschouwing* der zaken aanwijst, reeds bezig is met der zelver *tweede beschouwing*, waar in hy, zoo God wil, zijnen lezer vervolgens vry hooger zal leiden, en hem het regte en waarachtige gebruik en de toepassing van alle deze stoffen vertoonen. Daar sla geluk toe!

IX. HOOFDDEEL.

Les voyages du Sieur *Le Maire* aux Iles Canaries, Cap-verd, Senegal, & Gambie, sous Monsieur *Dancourt*, Directeur General de la Compagnie Roiale d'Afrique.

Dat is,

Reizen van Sr. Le Maire *na de Kanarische Eilanden, Kaap Verd [de groene Kaap] Senegal, en Gambie, onder den Heer* Dankourt, *algemeen Bestierder der Koninklyke Afrikaansche Maatschappy. Na het Parysche afdrukselby* Jakob Kollombat 1695. *in* 12. 10 *bladen.*

UIt de historie van Oost Indien zagen we * onlangs de Fransche, het geluk der Hollanders en Engelsche Maatschappyen in Azië benijdende, ook derwaarts varen, met inzigt, omme van daar gewenschte rijkdommen te slepen, en met groote bohamakeryen, volgens hunne gewoonte, den naam van zijn Majesteit Louijs de veertiende by de Oostersche volkeren ontzachelijk te maken. Maar zy quamen kaal van de reis, genoodzaakt het hachje daar te laten zitten, en met de kous op 't hoofd t'huis te keeren: daar lag de ingebeelde aan-

* *Mey en Juny, Julius en Aug.* 1696.

aanſtaande Ooſterſche heerſchappy der Franſchen in duigen.

Van den voortgang hunner zoo genaamde Afrikaanſche Maarſchappy, behoeven ze, na dat ik hier kan zien, ook niet veel den bazuin te blazen; hoewel de Schrijver van deze zeetogt, aldaar in 't land gebleven, den uitſlag der zaken niet verhaalt. Hy was een Wondheeler in een gaſthuis te Parijs, en begaf zig in den jare 1682 met den Heer Dankourt na *Kaap Verd*.

Zy zeilden met hun ſchip, na wat ſporrelings, voor de reede van Breſt afgevaren, den eerſten Mey voor *Groot Kanariën*, het hoofd-eiland der zeven Kanariſche eilanden, waar op, omtrent anderhalf uer van de reê een ſtad van den zelven naam met een kaſteel ſtaat. De meeſte huizen zijn d'er niet qualijk gebouwd, maar zeer laag, van niet meer als twee vertrekken boven den anderen, en beneden onder de aarde. Men zou zeggen, als men van verre geen daken ziet, dat het afgebrande huizingen waren: over dag komt 'er naauwelijks een menſch op de ſtraten.

Hoewel de Biſſchop, Stadsvoogd, en de aanzienelijkſte hun verblijf te *Teneriffe* houden, echter is deze ſtad de Biſſchoppelijke hoofdſtad, daar de Vierſchaar der Inquiſitie zit, en de hooge Raad, die gelijk als het Parlement der zeven Eilanden is. Daar zijn vier huizen van zoo genaamde geeſtelijke (waar weten die dooddeters niet in te kruipen!) Dominikanen, Franciskanen, Bernardinen, en † Rekoletten.

 Niet

† *Een ſoort van Monnikken, ook na den regel van Frans levende.*

Niet zonder reden droegen deze eilanden oulinks den naam van *gelukkige eilanden*, want de vrugtbaarheid der aarde, en goede lugt verschaffen overvloed van allerley gewasch en dieren, meer dan tot onderhoud van 's menschen leven noodig is. Een lekkertand denke maar, dat 'er het Malvezeische nat valt, van 't welke wy Hollanders, zoo wel als menig ander volk, voorzien worden; hy zal haast bevroeden, waarom het verdigtselrijke Heidendom eertijds in deze oorden de Elyzeesche velden, de wellust-plaatsen der zalige zielen, gestelt heeft.

Na dat de Spanjaards in den jare 1460 de zeven eilanden verovert hadden, bleef *Groot Kanariën*, *Teneriffe*, en *La Palme* nog by haren ouden afgodsdienst, dog volgden naderhand het voorbeeld der inwoonderen van *l'Ancerotte*, *Fort Avanture*, *La Gomere*, en *Le Fer*, die eerst gekerstent wierden.

Ook zonden de Spanjaards, om dit gewest t'eenemaal in hun geweld te houden, een groote menigte van de inborelingen voor slaven in Spanje, en leerden de overige des te gemakkelijker hun opgelegde jok dragen.

De Heer Dankourt, van den Bevelhebber op 't gezeide eiland minzamelijk onthaald, bleef 'er met den Schrijver twee dagen. Daar na vertrokken zy, en quamen den vierden der voorzeide maand te *Teneriffe*, het rijkste der Kanarische eilanden, in 't gezigt van *Santa Cruz*, een kleine stad aldaar. De *Pijk van Kanariën*, een der hoogste gebergtens van de gansche wereld, is altijd met sneeuw bedekt, hoe-

hoewel ze nooit na beneden valt, en nimmermeer bevrieſt. *Teneriffe* zelf word voor het hoogſte eiland van den Oceaan gehouden, en wegens zijn grootte ook voor het volkrijkſte, als hebbende 15000 inwoonders. De Malvezey wijn, die hier de beſte valt, was 'er niet bekend, voor al eer de Spanjaarden aldaar wijnſtokken uit Kandië bragten, die thans onder deze lugt beter en overvloediger wijn uitleveren, als in Kandië zelf.

De gemelde VII eilanden zijn altemaal als een riſt aan elkanderen, byna van 't Weſten na 't Ooſten, zeer bergagtig, wel bevolkt, ongemeen vrugtbaar, en de minſte zeſtig mijlen in den omkring.

Het verhaal wegens zekeren boom, op 't eiland *Le Fer*, die gezegt word op een wonderbaarlijke wijze zoo veel dauw op hare bladen te krijgen, dat ze de inwoonders en 't gedierte tegen het gebrek van water kan voorzien, welke zeldzaamheid in verſcheide reisbeſchrijvingen en hiſtorien word voortverteld, bevond de Schrijver, na de bekenteniſſe der eilanderen zelf, een loutere leugen te zijn.

Drie dagen daar na ſtreefden zy voorby den * Kreefts-Zonnekeer-kring, en daar beſchrijft ons de Franſchman de ſnaakſe wijze van den Doop, t'ſcheep gebruikelijk aan de gene, die den gemelden kring nooit zijn voorby gevaren; niet ongelijk de manier, en plegtelijkheid omtrent den *Evenaar*, van my in 't uittrekſel der gemelde *hiſtorie van Ooſt-Indien* aangeteekend.

† Tropicus Cancri.

Dus geraakten ze voor de *Kaap Blanc* , of de *Witte kaap* , van de Portugijzen , die dezelve in 't jaar 1454 ontdekten , alzoo genaamd , om dat ze zandig , dor , en onvrugtbaar geene de minſte groente draagt , plat als een zee , waar van daan ze de *zandzee* word geheten.

Van de *Kaap Kantin* tot hier toe (dat is een lengte van drie honderd mijlen) ziet men een enkele zandige vlakte , dien de Oude den naam van de *Woeſtijn van Libye* gaven. De Arabieren noemen het *Zaara* , geen verblijfplaats van menſchen , maar alleen van woeſte beeſten , Leeuwen , Tigers , Luiperts *enz*.

Deze Woeſtijnen grenzen ten Noorden aan den Berg *Atlas*, en ten Zuiden aan het landſchap der Negers. Zy zijn van zoo ruimen uitgeſtrektheid ten Ooſten en Weſten , dat niemand die in vijftig dagen te paard zoude konnen overreizen : daar door nemen de Karavanen van *Fez* na *Tombut* , *Melly* , *Borneo* , en andere koninkrijken der Negers , haar weg. Zoo wanneer dan in deze Woeſtijnen eenig onweêr rijſt, daar meê geraken menſchen en kemels onder 't zand , dat ook de putten ſomwijlen verſtopt , en de reizigers of verſmoord , of van dorſt doet ſtikken. By mangel van een regten weg , bedient m'er zig van een kompas , zoo wel als op zee.

De Franſche hebben aan *Kaap Blanc* een kleine ſterkte , d'*Arguin* geheten , van den Schrijver hier vermeld , nevens de zeden , en den godsdienſt der inwoonderen , die Mahometsgezind zijn. Daar is overvloed van viſch , en ſchildpadden , zoo groot , dat dertig men-

ſchen

ſchen aan eenen enkelen zig konnen zat eten.

Op 14 graden 45 minuten Noorderbreedte ontdekten zy den negentienden der voorſchreve maand *Cap Verd*, of de *groene Kaap*, van de Portugijzen, die dezelve eerſt hebben aangedaan, zoo genaamd, om dat zy daar op een meenigte ſchoone boomen zagen, die het ganſche jaar groen blijven.

Eindelijk quamen de Franſche den 20ſten Mey 1682 voor de reede van 't eiland *Goeree*, dat de Hollanders, of Zeeuwen, na de gelijkeniſſe, die 't met het Zeeuwſche Goeree heeft, dien naam hebben gegeven. Dit eilandje is in den ommegang omtrent een vierde deel van een mijl groot, en ſtrekt zig uit in de lengte, Noord en Zuid, byna een uer, vaſt land.

Eerſt hebben de Portugijzen op hunne lange zeetogten het zelve met meer andere plaatſen van Afrika ontdekt; de Hollanders veroverden het daar na, en bouwden d'er twee ſterktens: maar in 't jaar 1678 wierd het van den Franſchen Onder-Admiraal d'Eſtrées ingenomen, en de gezeide ſterktens geſlegt, welker laagſte nu door de Franſchen tegen de Negers wederom wat herſteld was.

Dewijl de Schrijver daar gebleven is, om zijn dienſt waar te nemen, vertelt hy ons van hier af kortelijk, wat 'er de Heer Dankourt voor het belang der zoo genaamde Franſche Maatſchappy heeft uitgevoert; en wel meeſt wat hem zelf op dit eiland Goeree, en op de naaſtbygelegene plaatſen, is ontmoet, van 't welk my kortelijk iets luſt te reppen.

Dankourt ging zonder uitſtel, hier aangekomen,

men, zijn bediening werkſtellig maken, bezogt de koophuizen, gaf nieuw bevel aan de oppaſſers van den handel, en deed zijn beſt om vriendſchap, ware het mogelijk geweeſt, met de Negerſche Koningen, en hunne voornaamſte amptenaren, te maken.

Ten dien einde zworf hy door het land, ter ruimte van omtrent vier en twintig mijlen, namentlijk van den mond des ſtrooms van *Senegal*, tot die van *Gambie*, zijnde de twee monden van de rivier den *Niger*.

Sr. Le Maire, beſchrijver van de togt, verzelde hem langs de kuſt, als wanneer hy onderwijlen gelegentheid had, omme de geſteldheid van het land, zeden, gewoontens, en godsdienſt der Afrikanen van *Kaap Verd* naauwkeuriglijk te onderſtaan.

Ik vergat terſtond te zeggen, dat de Heer Dankourt de zaken van zijn meeſters zeer ſlegt geſteld vond, om redenen, die de Schrijver niet wil uitpluizen; 't welk nog ſlegter teeken is: ik zal 'er derhalven ook van zwijgen, en met Le Maire van het Barbaarſche volk en landſchap wat praten.

Denk niet, lezer, dat gy langer in de gelukkige Eilanden zijt. Och armen! we vinden hier met de Franſchen alles mager; mager land, en by gevolg een mageren Koning, naakte onderdanen. 't Was nu in Wintermaand, en nogtans leden de reizigers, die langs de vloed en 't land *Senegal* trokken, groot ongemak van de zware hitte. Zy quamen den dertienden aan 't eiland *Sant Louijs*, in die ſtreek gelegen, en vonden luttel behagen in de hutten der Negers,

die

die nog venſters nog deuren hebben, maar alleen een gat, gelijk als by ons de wijnvoeders, daar zy met groote moeite moeſten in kruipen, en waar in ze arme ſlaapplaatſen vonden. De Franſche reuilden eenige ſnuiſteringen, en waren gewoon Huiden, Yvoor, Gom, en Slaven daar van daan te ſlepen, welke laatſte zy voor groot geld weder verkoften, om in Amerika aan 't Suikermaken te arbeiden.

De vloed van *Senegal* is een arm van den *Niger*, uit welke rivier hy omtrent zes hondert mijlen ver zig door het rijk van *Kantorſi* uitbreid, en van daar zig in verſcheide uitſtroomingen verdeelt: deze zijn *Gambie*, en *Riogrande*, welke laatſte de Schrijver verklaart niet te kennen.

De *Senegal* ſcheid de Moren, of Platneuzen, van de Zwarten, in dier voegen dat aan d'eene zijde de Moren, die meer na den blanke als na 't zwart geverwd zijn, aan d'ander kant enkele Zwarten gevonden werden. d'Eerſte zijn zwervers, zonder ergens vaſte verblijfplaatſen te hebben, dan daar ze voor een tijd hun voeder vinden: de andere, Negers wel te verſtaan, wonen op 't land in gehuchten. d'Eerſte hebben geene Overſten, dan die zy zelf kiezen, zijnde overzulks een vry volk; maar de andere dragen de dwingelandy van Koningen, die hun deerlijk overheeren, en tot ſlaven maken. De Moren zijn klein, mager en leelijk, maar fijn, en ſnood van vernuft: de Negers daar en tegen zijn groot, dik, en welgemaakt, maar verſtanloos.

Van de Moren word de Arabiſche Gomme ge-

gereuilt, dien zy in de woestijnen van Libye verzamelen. Ze groeit aan boomen, gelijk men de gommige stoffe uit Kersse- en Pruimeboomen in Europe ziet voortkomen: en al het voedsel, waar mede deze Moren hun lijf houden, is melk, (zoo men mag gelooven dat hier geschreven staat) met wat Gom daar in geweikt.

Voor de rest, zy zijn het bedriegelijkste volk van de gansche wereld, en gewoon, zelfs onder het drijven van den koophandel, de Europeërs by neus en lippen te ontstelen, wat ze maar konnen. Zy maken d'er hun werk van, dat ze de blanke straffen op allerley wijze, al was het wegens een ongelijk, voor twintig jaren geleden. Twee maanden te voren eer de Schrijver daar was, hadden zy een bootsgezel, die Arabisch verstond, en van de Franschen na *Arguin* afgevaardigt was, gevangen bekomen, en wilden hem tegen niet minder dan vijftig slaven wisselen. Men denke eens, hoe groot een voordeel de Fransche Afrikaansche Maatschappy daar te wachten had.

Het rijk van *Senegal*, 't voornaamste land van de Negers, eertijds aanzienlijk, is thans arm en schraal, en deszelfs Koning onder 't gebied van een ander geraakt. De eernaam des Konings is *Brac*, waarlijk een trouwlooze dwingeland, die om een slokje brandewijn en wat tabak zijne onderdanen voor slaven verkoopt. Trouwens de onderdanen zijn niet beter als hun Vorst: zy verkoopen elkanderen, d'ouders hunne kinderen, en de kinderen, als ze maar kans weten, hunne ouders.

De

De *Cheyratik* is Opperbaas, of Keizer, die tien kleine koningen en andere minder knapen onder zijn gezag heeft. Van de overvloejing van de rivier de *Niger* mag men daar dezelve oorzaken ramen, als van den Nijlstroom in Egypten.

Het volk, dat langs de kust van de mond van den vloed *Senegal* tot aan *Gambië* toe woont, is in drie soorten verdeeld, en genaamd *Geloffes*, *Sereres*, en *Barbecins*: een vierde soort mag men voor masteluin houden, half Portugijzen, half Negers. Hunne woonplaatsen zijn zandig, en onvrugtbaar, en in Loumaand is het daar heeter als in Hooy- of Oogstmaand by ons.

Deze Afrikanen zijn by uitnemendheid leuy, en willen liever een paar ueren met den tabakspijp in den mond staan praten, als een uer werken. Zy zaaijen dikwils zoo luttel, dat ze, by mangel van mondkost, elkanderen op eten, of van honger moeten sterven.

Een van hunne *Marabouwen* (zoo noemen ze hunne Papen, of Priesters) maakte zig meester van het land, dat van de grenzen van den *Cheyratik* tot aan de *Sereres* strekt, op dusdanig een wijze. Hy maakte hen wijs, dat de Hemel hem verwekt had, om hun te verlossen uit de dwingelandy hunner Koningen, en dat de blijk zijner zendinge was, dat ze niet meer behoefden het land te bouwen, dewijl voortaan, na zijn wondere zending, het Aardrijk alle nooddruft van zelf in overvloed zoude voortbrengen. Dit stond hen wonder wel aan, tot zoo verre, dat zy hem altemaal aanhingen,

voor-

voornamentlijk de *Geloffes*, die hunnen Koning *d'Amel* afvielen, en op de landeryen der nabueren gingen beuit halen. Zy leefden middelerwijlen in hope van het beloofde wonderwerk, en wagtten twee jaren lang na geers gewas, dat hun meeste kost is; eindelijk genoodzaakt malkanderen op te vreten, en voor slaven te verkoopen. Als het hen te lang duurde, joegen ze den bedrieger wech, en herstelden hunnen verstooten Vorst *d'Amel*. Hier van daan komt het, dat 'er thans geen *Marabouwen* by hen mogen banken. Al die zy konnen betrappen, verkoopen ze.

In 't vervolg meld ons de Schrijver, hoe ze uit de Palmboomen, die daar in groote menigte zijn, den vogt weten te tappen, die *wijn de palm* word geheten, en beschrijft ons de dieren des lands, als Olifanten, Leeuwen, Tigers, Luiperts, Wolven, wilde Katten, Vossen *enz.* met eenes yders aart. Ik zwijge van de Apen, Meerkatten, en het wild jagtgedierte, Everzwijnen, Harten, Hazen, en Dassen, ook de vogelen, als Papegaaijen van twee soorten, Parkijtjes, Veldhoenderen *enz*, eindelijk de menigte vremde vissen, land- en waterdieren, onder welke de vreesselijke Krokodil uitmunt, Zeepaarden, en Zeekoeijen, of Zeekalven: alle 't welke tot een byvoegsel heeft een ontvouwing van den imborst der Negers, wier beste hoedanigheid is, dat zy gastvry zijn, en een vremdeling, die tot hen komt, straks eten en drinken voor zetten.

Der Zwarten kleeding is zeer slegt: de geringe dragen maar een kleine lap katoen om 't lijf,

lijf, dog de aanzienlijkste zijn met een rok als een hemd aangedaan, en dragen een muts op 't hoofd. Dogters en vrouwen gaan met haar bovenlijf naakt, omgord van den middel af met een gevlogte katoene rok, tot halfwegen haar beenen: maar jongens en meisjes loopen moedernaakt, tot den ouderdom van elf of twaalf jaren. Zoo wel de mannen als wijven cieren hunne armen, beenen, en hoofdhair met goud, zilver, koper, en tin, dat ze hebben. Het katoen zoude by hen in overvloed wassen, wilden ze het maar voortqueeken, maar daar zijn ze te leuy toe. Al zijn hunne huizen of hutten slegt, echter is het hof van den gezeiden Koning *d'Amel* niet zonder hoovaardy gestigt, en zeer vermakelijk gelegen.

Sr. Le Maire zegt ons ook voor 't laatste, hoedanige menschen de Negers zijn, die van de voorschreve kust af tot aan *Gambie* wonen, namentlijk Mahometanen, op hun manier; hoewel de gene, die de kant van *Siera Liona* en de Goudkust nader zijn, meerendeels geen godsdienst hebben, of het eerste, dat hun 's morgens voorkomt, aanbidden: voor dezen waren ze afgodendienaars, en zijn voor als nog niet vremd van de zielverwisseling.

Met een ontwerp van de gewoontens, wetten, bygeloof, regering, ambagten, vischvangst, koophandel, en krijgstogten van deze Negers, in sommige deelen die van andere Barbaarsche volkeren niet ongelijk, word des reisbeschrijvers derwaarts-togt besloten.

Achter dezelve volgt een verhaal van de vorensgemelde en eenige andere Afrikaansche ei-

landen, plaatſen, en rivieren, beſchreven van iemand, die op dezelve kuſten van Afrika gereiſt heeft, terwijl Sr. Le Maire op 't eiland Goeree zijn verblijf had.

X HOOFDDEEL.

Verhandeling over de opvoeding der kinderen, *behelzende verſcheidene nutte aanmerkingen, die de Ouders ten opzigte van 't lichaam, dog voornamentlijk van de ziel hunner kinderen in de opvoeding hebben waar te nemen, door* Dr. Johannes Lock, *na den derden Engelſchen druk vertaald. Te Rotterdam by* Barent Bos 1698. *in* 8. 24 *bladen*.

IK bebbe uit de Franſche vertaling van dit werkje in Snoey- en Grasmaand des voorledenen jaars 1696 een uittrekſel gemaakt, om dat my 't Engelſch nooit was ter hand beſteld. Daar in gewaagde ik kortelijk van des Schrijvers inzigt omtrent dat allernoodigſte en allerwigtigſte ſtuk der opvoeding, waar aan meerendeels der menſchen wel- of qualijk-varen hangt: en ik liet den lezer eenige proefjes van gevoelens zien, die de Heer Lock, ten beſten van der kinderen lijf en ziel, openbaarde.

Nu zal 't niet noodig zijn, in 't geheel of ten deele hier te herhalen het gene daar gezegt is; maar wel, dat ik mijne landsluiden onderrigte,

wat

wat voordeel in deze goede Neêrduitsche vertaling boven de Fransche steekt.

Driemaal is het werkje in 't Engelsch gedrukt, en de laatste uitgifte was de volkomenste. Daarom heeft onze Hollandsche Vertaler die gevolgt, ziende dat de Fransche overzetter zig met de tweede had beholpen: 't welk zoo veel verschilt, dat in deze Hollandsche vertaling geheele bladen meer gevonden werden, dan in de Fransche.

Al spreke ik niets anders tot aanbeveling van dit boek (dewijl alle man weet dat Dr. Lock deszelfs maker is) dan het vorensgemelde, by 't kort uittreksel van 't Fransche gevoegd, het kan voor deze maal genoeg zijn, om alle regtschapene waardeerders van hunner kinderen heil lustig te maken tot het onderzoek van een reex bedenkingen, die daar in op goede redensgronden worden voorgestelt. Wel aan dan,

Gy, die den naam van Ouders *draagt,*
En niets meer wenscht met hart en zinnen,
Dan dat g' uw kroost behouden zaagt;
Komt herwaarts, 'k noodig u hier binnen
Dit boekvertrek: let op, ziet toe,
Hier kneed men brein, hier vormt men zielen:
Hier straft men (juist met zweep nog roê)
't Gebrek, waar in uw' kind'ren vielen.
Hier houd de Matigheid haar kerk,
En yder hoofddeugd preekt haar reden,
Ten dienst der jonkheid, even sterk:
Kort om, dit 's 't oeffenschool der zeden,
*Waar in d'*Opvoeding *boven al*
De beste lessen geven zal.

XI. HOOFDDEEL.

Furetieriana, ou les bons mots, & les remarques d'hiſtoire, de morale, de critique, de plaiſanterie, & de l'érudition de *Mr. Furetiere*, Abbé de Chalivoy, de l'Academie Françoiſe.

Dat is,

Furetieriana, *of ſnedig gezeg, en aanmerkingen rakende de hiſtorien, zedekunde, woordenziftery, aardigheden, en geleerdheid van den* Heer Furetiere, *Abt van Chalivoy, en in zijn leven lid der Franſche Akademie. Te Bruſſel by* F. Foppens 1696. *in* 12. 12 *bladen.*

MIJne uittrekſels der ſpreuken van Menagius, Sorberius, Scaliger, du Perron, ja van den tooneelgek Arlequin zelf, konden den Hollanders eenig berigt geven, hoe verre dusdanige boekjes de faam der overledene mannen opphelderen, of benevelen: dus behoeve ik deswegen niets te zeggen aangaande den Abt Furetiere, bekend door zijn Franſch woordboek, en den twiſt, daar over tuſſen hem en zijne Akademibroederen in zijn tijd ontſtaan.

Een ding mogt de verzamelaar van deze mengelſpreuken wel wat beter geklaart hebben: dat is, dat hy Furetiere ſomwijlen niet deed ſpreken van zaken, die na zijn dood gebeurd zijn.

Al ben ik gansch niet goed Fransch, en niet gewoon de helft van hunne krijgsbravaden geloof te geven; het volgende schijnt my echter te fraay, dan dat het niet in de Boekzaal zoude staan.

I. * In de veldslag by Neerwinde zag de Veldheer Luxemborg een soldaat van zijn lijfwagt uit zijn rang schoorvoetende aankomen, en vraagde waar na toe? *Ik ga, mijn Heer* (zoo antwoordde de krijgsman, en sloeg teffens zijn rok op, waar onder een vreesselijke doodwonde gaapte) *vier schreden van hier sterven; verheugd, dat ik het leven voor mijn Vorst hebbe ten besten gegeven, en gevogten onder zoo groot een Krijgshoofd als mijn Heer is. Ook kan ik u verzekeren, op dit tipje van mijn leven, dat alle mijn spitsbroeders zoo genegen zijn als ik ben.* Voortgetreden zeeg hy ter aarde, en storf den dood der oorlogsmannen. Een voorbeeld, waarachtig, dat tegen het beste der oudheid kan proef houden.

† Wilt gy, lezer, een nieuwe beschrijvinge der zotheid hooren?

II. *De zotheid is niets anders, als een dwingelandy der voorwerpen over de inbeelding.*

III. De overledene ✠ Bisschop van Doornik heeft met al zijn gezag niet konnen afschaffen een schrikkelijke buitensporigheid, die aldaar jaarlijks op den 14den van Herfstmaand word bedreven.

Alle de gildens gaan dan in eenen ommegang, en yder gilde heeft zijn Potsnar, gekleed als Arlequin, die duizend fratsen, duizend baldadigheden en ongeschikte lijfsvor-

* Pag. 5. † Ibid. ✠ *De Heer de Choiseul* p. 15.

mingen op de ſtraten maakt, want hy is gemeenelijk dronken. Dit duert zoo lang als den ommegang, en achter deze gekken volgt de ganſche geeſtelijkheid met het Sakrament. De Biſſchop, zegge ik, heeft zijn uiterſte beſt gedaan, dat dog ten minſte het Sakrament in den ommegang niet zoude gedragen werden, maar zoo wel de borgers, als de Monnikken, en Kanonniken hebben het nooit willen toeſtaan.

IV. * Gomes Pereira, een Spaanſche Arts, gaf te Medina del Campo in 't jaar 1554 een boek in 't ligt, waar inne hy beweerde het gevoelen, dat Deskartes daar na hervoortbragt, van dat 'er in de beeſten geen denking is.

V. Ik ging eens door de ſtraat van Sant Severijn (zegt † Furetiere) daar het zoo vol koetſen, en karren was, dat 'er geen menſch konde deurgaan. Ik plaatſte my in een deur, en zag een Paap, zeer gekneld tuſſen paarden van een karós, en wielen van een karre. Hy ſchreeuwde uit al zijn magt tegen de koetſier en karreman, *dat ze ſtil zouden houden*, *of anders dat hy*, *die een Prieſter was*, *ſtond overreden te werden.* Een ambagtsman, die nevens hem in 't zelve gevaar ſtak, zeide; *zie eens*, *deze Prieſter is meer bevreeſd voor 't ſterven als ik*, *die een wijf en vier kinderen hebbe.* De Paap, dit hoorende, ſnaauwde hem toe, *ik hebbe 'r meer als gy.*

VI. Schamper bejegent hy de Spaanſche tooneelſtukken met deze woorden; ✠ *wat zijn de Spanjaards aardig in hunne toonneelſpelen?*

Lopez

* P. 27. † P. 68. ✠ P. 93.

Lopez de Vega doet in een van de voorste bedrijven een vrouw in de kraam komen, en eer het spel is afgespeeld zijn de kinderen al zoo oud, dat ze baarden hebben.

VII. * Een boer quam by Don Boizard, Karthuizer Priester, met geld in de hand, en verzogt dat 'er een Misse mogt gedaan werden voor zijn kind, dat gestorven was, zonder spreken. *Wel hoe oud was uw kind?* vroeg de Priester. *Vier maanden*, antwoordde de boer. *Dan is 'er geen Misse van nooden*, hervatte de eerlijke Priester, *kinderen van dien ouderdom zijn d'er wel aan, als ze sterven.* De boer, die dit niet wilde gelooven, liep quaad de deur uit, en zeide in 't henen gaan; *hy geloofde, dat die Priester een Hugenoot was: hy zou wel in een ander klooster gaan, daar ze zoo zot niet waren, dat ze geld weigerden om een Misse te doen.*

Lees eens, hoe drollig een Dominikaner Paap van den regenboog preekte, *p.* 120. Kort daar achter volgt dusdanig een beschrijving van de Goudmakery.

VIII. Ze *is een kuisse hoer, die alle man noodigt, en niemand toegang geeft: het is een konst zonder konst, welkers begin is te willen weten, het midden liegen, het einde bedelen.*

IX. † Een onnoozel wijf quam op een boekwinkel, en vraagde na een Latijnsch *getybockje*. Een kerkelijk persoon, daar by staande, zeide tot haar, *Vrouwtje, gy moest dat liever in 't Fransch koopen, want gy verstaat immers geen Latijn.* De sloof antwoorde; *ja maar, daarom neme ik een Latijnsch, om dat, zoo d'er iets*

* P. 111. † P. 147.

quaads in ſtaat, het niet op my kome, maar op uliedeu, die 't gemaakt hebt.

De Franſchman vertelt, om de Hollanders van plompheid te beſchuldigen (als of het bedrijf van een varend gezel, zoo 't al waaragtig is, voor rekening van de Hollanders in 't gemeen moeſt gezet werden) dit volgende praatje, 't welk hy zegt uit den mond van vele geloofwaardige Denen zelf gehoort te hebben.

X. *Een Hollandſche ſchipper, in Denemarken aangehaald, verzogt met een ſmeekſchrift aan de Koninginne, dat het haar geliefde, hem vryheid te verzorgen, om weêr na zijn vaderland te keeren, en zeide, het ſchrift aan haar in perſoon overleverende,* indien gy voor my dat verwerft, zal ik u twee rollen Hollandſch linnen geven, fijner als dit mijn hemd is: *met eenen haalt hy zijn hemd uit, niet uit zijn mouw, of wambes, maar uit zijn voorbroek.*

Van de verſcheide vaarzen, in dit werkje voorkomende, iets uit te pikken, was thans mijn zinnelijkheid niet. Die het overige bekijkt, zal eenige vertellingen vinden, lang voor dezen ook in andere ſchriften gemeld.

XII.

XII. HOOFDDEEL.

Cimbrorum & Gothorum origines, migrationes, bella atque coloniæ, libris duobus a M. *Nicolao Petreio*, quondam præposito Synderaas, & Pastore in Aas, recensitæ, nunc vero primum in lucem editæ.

Dat is,

Der Cimbren en der Gotthen oorspronkelijkheden, verhuizingen, oorlogen, en volkplantingen, van Mr. Niklaas Petrejus, *eertijds opziender van Synderaas, en Pastoor in Aas, nagezien. Nu eerst in 't licht gegeven te Leipzig by* Jan Melchior Lieben 1695. *in 8. 9 bladen.*

Hier krijgen we wat oud nieuws: een gedenkschrift, voor honderd en vijf en twintig jaren opgesteld, ten bevele des Kanceliers van den Deenschen Koning Frederik den II. Thans geeft het de drukker voor d'eerste maal aan den dag, uit een handschrift, in de Boekzaal van een voornaam man berustende, en doet ons zien, dat dit het werk is, van 't welke Johan Nikolaas Strelovius zig bedient heeft in zijn Gothlandsch tijdboek, en in de Deensche tale te Koppenhagen in 't jaar 1633 gedrukt. Men zie slegts het gemelde tijdboek van de zes-

de tot de vier en dertigste bladzijde , en men vergelijke het met dezen Schrijver , van het begin des tweeden boeks , tot den jare na de Wereldmaking 2502 : 't zal genoeg blijken , met wiens ossen Strelovius geploegt heeft.

Pastoor Petrejus verdeelde dezen opstel in twee boeken.

In het eerste poogt hy te toonen , dat de naam der *Cimbren* herkomstig is van Gomer , Jafets zoon , die in den jare na de geboorte des werelds 1759 , als de spraakverwarring ontstond , met zijne zonen nieuwe woningen ging zoeken. 't Komt hier op uit , dat de *Cimbren* , die van sommige voor een ander volk , van andere alleen voor de Jutten , of Jutlanders , worden gehouden , de regte Denen , en Holsteiners zijn , of liever , alle Denen in 't gemeen.

Deze zijn die manhafte oorlogsmannen , en vreesselijke stroopers , die , na dat ze uit hunne nesten waren gevlogen , eerst in Duitschland met de Teutons , verbondgenootschapt , daar na in Frankrijk eenige jaren hadden ter nedergezeten ; wederom om andere landen in te nemen zijn uitgetogen , en omtrent 3853 , jaren, zoo als men 't rekent , na de stichting van de wereld , en van de stad Roome 640 , dat is 110 jaren voor Christus geboorte den Roomschen Burgermeester Karbo met zijn leger verslagen en geheel Illyrikum verovert hebben. Deze waren de volkeren , die de Pontische Koning Mithridaat , der Romeinen doodelijken viand, door gezanten tot hulp verzogt , en met vele schenkaadjes aanlokte.

Wat der Cimbren eerste vertrek uit Dene-
mar-

marken belangt, de Schrijver oordeelt, dat men die moet t'huis brengen tot en voor den tijd, wanneer niet alleen zy, maar met hen een ſchrikkelijke menigte Duitſchen en Franſchen, den Romein Fabius en zijn ganſche krijgsmagt verdelgden, de ſtad intogen, de Raadsheeren kapotteerden, en de gebouwen in brand ſtaken; 't welk hy rekent omtrent den jare na de Wereld ſchepping 3567, ten tijde van den Perziaanſchen Koning Artaxerxes, geſchied te zijn. Deze moet de togt der Franſchen wezen, die Livius in het vijfde boek zijner hiſtorien beſchrijft. Na het geweldplegen te Roomen braveerden ze ſtroopende, in maatſchappy met de Franſchen, langs eenige ſtreken in Italien, en verder in Hongaryen, tot dat ze, onder den Veldheer Brennus in Griekenland getrokken, Apols tempel plonderden, en Ptolomeus Keraunus dood ſloegen.

Een deel van hen wierd verſlagen van Ptolomeus, bygenaamd Euergetes, in 't jaar, ten naaſten by, na onze rekening, van des werelds aanvang 3720; dog 't grootſte deel rukte voort in Aziën, daar ze wijds en zijds alle oorden afliepen; waaromme Diodorus Siculus niet te onregt gezegt heeft, dat de Cimbren een groot deel van Europe, en geen klein gedeelte van Aziën, zig onderhoorig maakten.

Voor de reſt is de juiſte tijd wanneer dat beroemde volk allereerſt in het rijk, dat nu Denemarken word genaamd, quam neſtelen, niet wel bekend. Ook weet men niet, waar van daan dat Koninkrijk zijne namen gehaalt heeft,

heeft, want de Denen zijn, naar verscheide beheerschers, verscheidentlijk benaamt geweest, *Cimbren*, *Gotthen*, *Denen*, *Dacers*.

In het tweede boek word uit Gottische Oudheden opgewroet, waarom de Cimbren (die wy nu weten dat de Denen zijn) ook Gotthen worden genoemd. Zekerlijk men mag zig verwonderen over de diep op gebaggerde gedenkblijken, die de Heer Petrejus, geduerende zijn negenjarig verblijf in Gothland, den regten stamhoek der Gotthen, heeft opgezogt.

Hy is uit de Gothsche jaarboeken kundig geworden, dat de wereld niet langer als 2200 jaren gestaan had, wanneer in het thans genoemde Denemarken heerschte een zeker Vorst, *Guthi* geheten, de zoon van Ostrid, ten zelven tijde, als Beloch de tiende Koning der Babyloniers regeerde; 't welk met de rekening van den Bibel zoude uitkomen op het dertigste jaar eer Jakob na Egypten toog.

Van dezen Guthi (dien anderen Gothus noemen) kregen de inwoonders van dat zelve land, nu Denen, en eerst na Gomer Cimbren geheten, allenkskens den naam van Guthen, of Gothen. Gy moet weten, lezer, dat het Deensche eiland Schonen oulinks genaamd is *Guthia* [Gothland] alwaar de olde Gothen hun eerste zitplaats hadden: want als Vorst Guthi de palen zijner heerschappy verder wilde uitzetten, maakte hy nieuwe volkplantingen Oostwaarts op, daar thans de plaatsen zijn, die onder den Zweed behooren, welk landschap nog ten huidigen dage den naam van *Guthia* niet verloren heeft. Het Westelijke legt

nader aan Denemarken, dog beide zijn ze by den Deenſchen Hiſtory-Schrijver Saxo-Grammaticus met eenen gemeenen naam Gothia [Gothland] geheten.

Na deze en verdere oorſpronkelijkheden, van den Schrijver, tot bewijs dat Gothen zoo wel als Cimbren geene andere volken dan Denen zijn, by een gezameld, volgt een uitgeſtrekt verhaal van het gene de Gothen hebben bedreven, 't welk geen onvermakelijke hiſtorie is voor de weetgierige, die na Deenſche Oudheden luſtig zijn, en van dit werkje zig konnen bedienen, als behoorende tot de groote hiſtorie der Deenſche Koningen, door den gemelden Saxo beſchreven; waar in de lezer geleid word door een reeks van tijden, beginnende van het jaar der Wereldmakinge 2910, tot het 1200ſte na Chriſtus geboorte, dat is, een ruimte van 2250 jaren.

XIII. HOOFDDEEL.

La mort des juſtes, ou la maniere de bien mourir, par *Jean la Placete*, Paſteur de l'Egliſe Françoiſe de Kopenhague.

Dat is.

De dood der regtvaardigen, of manier van wel te ſterven, door Jan la Placete, *Franſch Predikant te Koppenhagen. t'Amſter-*

ſterdam by G. Galet 1695. *in* 12. 24 *bladen.*

VAn het STERVEN, een allergewigtigſte en noodzakelijke zaak, is onder de Godgeleerde veel geſproken, veel geſchreven. Een zeker Engelsman (zijn naam valt my thans niet in, *Sutton* geloove ik) leeraarde in een boekje het *wel leven*, en *wel ſterven.*

De Heer Hoogleeraar Hoornbeek gaf den Nederlanderen zijn * *welſtervenskonſt* ten beſten, en de Heer Drelinkourt ſterkte zijne Franſche landsgenooten met zijn werk van de *vertrooſtingen tegen des doods vervaarlijkheden*, deftigheidshalven dikwils herdrukt, en vertaald.

Zoo had yder landaart iets om zijn geloove te oeffenen. De Heer Placete wil ook zijn talent op woeker leggen, en zijn gemeinte van dat groot werk ſchriftelijk onderwijzen. Het gene hem daar toe bewoog, was, zoo als hy ons in de voorreden berigt, eensdeels om dat men hem daar toe verzogt had; ten anderen had de gemelde Drelinkourt nog wel iets voor hem overgelaten: maar of hy in kraft van uitdrukkingen, en zieltreffende inboezemingen het werk van dien man, voor een van de beſte over die ſtoffe geacht, zal goed doen, dat laat ik den lezer onder het doorbladeren bedenken.

Niemand kan loochenen, dat in deze bladen meer godvrugtige leeringen als diepe geleerdheid en hooggaande gedagten ſteken. Evenwel, dewijl het wat te zeggen is

Een

* Euthanaſia.

Een tweeden Ilias te schrijven na Homeer,

mag men zeggen, dat hier vrome leeringen, oplossingen van allerley gevallen, die omtrent een stervende konnen voorkomen, stigtelijke overdenkingen, en ernstige gebeden zijn.

In het eerste der vijf boeken, die het werk afdeelen, word onderzogt wat *wel sterven* is. Wel te sterven gebeurt zelden, en de menschen hebben d'er verkeerde gedagten van. Het natuerlijk sterven aller menschen is byna gelijk, maar hy, dien het Geloof de oogen opent, ziet tweederley groot onderscheid.

Als men sterft, is men of onder de zonde, of onder de genade, over welke beide de Schrijver zijne byzondere gevoelens heeft. Wanneer we sterven, moet God ons vinden niet wat anders doende, niet ledig, maar werkzaam. Dog wie leeft 'er zoo als hy moet leven?

Stervende derhalven moeten wy berouw hebben van ons voorgaande leven. Ik vinde † hier driederley stervende, en yders pligt aangewezen. Het geloove is hen niet min noodig als het berouw, want by het geloove komt de hope der zalige onsterffelijkheid, die van Gods kinderen onscheidbaar is: dog heel anders als de Roomsche Kerke oordeelt onze Schrijver van de volkomene hope.

Een stervende moet liefde hebben tot God, en tot zijnen naasten, en die wel wil verhuizen onderwerpt zig t'eenemaal Gods wille.

Ongeduld is hatelijk, en de mensch sterft ongaarne,

† P. 21.

gaarne, waar van drie oorzaken zijn, en de vierde, die de voornaamste is, vreeze. ✠ Predikanten geven menigmaal by die gelegentheid onredelijke vertroostingen, dog niets past een veege ziel beter, als geestelijke vreugde.

Dewijl nederigheid de laatste betooning is van een, die 't wel sterven verstaat, worden die gene † hier niet weinig gehekelt, die in hun sterven, en na hun dood, hoovaardig willen zijn: met een verklaring van hoe zeldzaam een zalige dood is, en welke het vierderley soort van menschen is, dat daar in te kort schiet, neemt het eerste boek een einde.

Het tweede leeraart ons, wat we in onze gezondheid moeten doen, om wel te sterven, als 't welke van het allergrootste belang is; en waar toe de Heer La Placete een geestelijke overdenkinge inlast, die onder anderen laat hooren, als of de * Demons die groote zake poogden te beletten, en de Engelen daarentegen dezelve wel te doen gelukken: ja hy wil, dat de zaligheid alleen van de manier, op welke men sterft, afhangt, en schrijft een gebed voor, om daar toe te geraken.

Driederley menschen zondigen daar tegen. Men moet by tijds klaar zijn wel te sterven, schoon het wel te vatten is, waarom deze pligt zoo lossselijk verzuimd word.

Die wel wil sterven, moet wel leven; want de bekeering in de laatste uere van de dood is met gevaarlijkheden omzet.

Die wel wil sterven, moet zig in tijds van de wereld los maken. De goederen van de we-
reld

✠ P. 61. † P. 72. * P. 87.

reld zijn oorzaken van vele overtredingen, en de mensch bedriegt zig daar omtrent vervaarlijk.

Die wel wil sterven, mag de zorge van zijne zaken te bestellen niet op het uiterste laten aankomen. Hoe is 't mogelijk dat iemand, dikwils om de dood denkende, niet zoude tragten zorge te dragen? alhoewel wy niet te verontschuldigen zijn, zoo we dat niet doen, nogtans is 'er reden te geven waarom sommige menschen, om de dood denkende, arger worden.

We leeren † hier tienderley wijzen van wel aan de dood te gedenken, en over hoe velerhande oordeel onze gedagten moeten gaan.

Nog eens. Om wel te sterven moeten we dikmalen de heerlijkheid van het zalige leven overpeinzen, en daar inne tien onderscheide zaken aanmerken.

Dat is niet genoeg. Men is schuldig, niet alleen aan den hemel te denken, maar ook aan de helle. Des Schrijvers onderzoek is, of een Christen dat wel mag doen. Daar by spreekt hy van de schrikkelijkheid der helle, en stelt daar van drie dingen vast, schoon vele onbekend zijn. Dus loopt het tweede boek af.

In het derde onderwijst hy, wat des menschen pligt is, geduerende zijn ziekte, op dat hy wel sterve, in acht bedenkingen.

Eerstelijk behooren wy te overwegen, dat onze ziekte van God komt. Die heeft 'er regt toe, zonder dat wy ons zelven daar over mogen queilen. Indien 't God nu zoo behaagt, wat

† P. 154.

wat beklagen wy ons, byzonderlijk daar al ons morren niets kan helpen?

Hier toe word een gebed van lijdzaamheid voorgeschreven. Trouwens dit is het eerste gebed niet: dit geheele boek heeft verschot van gebeden, op alle voorgaande en volgende verhandelingen passende; 't welk den lezer eens voor al gezegd zy.

Ten tweede, moet men oordeelen, dat onze ziekte een tuchtiging van eenig wanbedrijf is, en deze prediker wil, dat we, zoo haast als we ziek worden, dit aanstonds ons zelven gaan inbeelden, om dat die gedagten van een zalige uitwerkinge, en den geloovigen zeer heilzaam zijn.

Ten derde, God wil ons misschien door deze ziekte van de wereld los maken; want dewijl wy omtrent het wereldsche dwalen, is het beste middel daar tegen verdrukkinge.

Ten vierde, God beneemt ons de gezondheid, om dat wy die qualijk gebruiken; daar ze nogtans van Hem quam, en op zekere voorwaarden ons was gegeven.

In de vijfde plaatse staat te denken, dat de H. Schrift onze bezoekingen beproevingen noemt.

In de zesde, dat God ons ook ziek maakt, om ons van een groote zonde te wederhouden.

Of ten zevende, God mag ons somtijds ziek maken, om in onze ziele te brengen dat gene, dat daar inne noodzakelijk moet gebragt werden.

En laatstelijk, doet het God, om ons Christus beeld gelijkvormig te maken, en om onzen yver op te wekken.

Daar na redenkavelt de man, of een zieke God wel mag bidden, om gezond te werden, en daar toe, met hulpmiddelen te gebruiken, zijn uiterste best doen?

Of men wel buiten noodzakelijkheid in besmettelijke huizen mag gaan?

Of een zieke zulke spijzen mag eten, die hem ondienstig zijn?

Of een zieke de artzenyen, die hy denkt dat hem wel zouden baten, dog die hy niet kan innemen, mag weigeren?

Dit word besloten met een vermaning, van zoo ras als men ziek word zig in te beelden, dat de ziekte, al is ze niet doodelijk, haast doodelijk kan werden; en met deze vermaning eindigt het derde boek. Ik wenschte wel dat ik de twee anderen mede ten einde was.

Hoor dog lezer, wat de Heer La Placete ons in het vierde boek schrijft; namentlijk onze pligt, als we voelen, dat we zullen sterven.

Hier stelt hy voor de eerste pligt, een Predikant te halen.

Maar (een woordje met verlof tussen beiden) ik hebbe wel Predikanten hooren zeggen, dat het beter was in den staat van gezondheid met een Predikant over den hoogwigtigen tijd der zielsverhuizinge te spreken. En zekerlijk waren hunne redenen niet geheel te verwerpen: laat ons maar eens denken, wat een werk de ongemakken der lichamen veroorzaken, en hoe zeer de ziektens het oordeel benevelen. Daar en tegen een gezonde ziel in een gezond lichaam kan allerkragtigst over de goddelijke waarheden redenkavelen.

Voorts zegt ons deze Fransche Prediker, waarom een kranke met geen ongeleerde op zijn uiterste mag te vreden zijn, wat een Predikant by een zieken moet doen, en dat een zieke zijne gebreken, en zwakheden, dog niet op zen Paapsch, aan den Predikant moet ontdekken.

Is 't mogelijk? andere zouden twijffelen, of zoo een zieke niet dwaas is, die zijn biegt spreekt. Wat hebben menschen daar mede te doen? immers ik hebbe wel by Predikanten geweest, die gevoelden dat dat zonden-biechten uit een enkele dwingelandy der Geestelijke was ontstaan; de Heer La Placete heeft egter, na 't schijnt, daar wel zin in: maar laat ons voortgaan.

Hy wil verder, dat men den kranken by den Predikant alleen late: voor al moet een zieke in hem zelven onderzoeken, of hy met God bevredigd is; want hier te dwalen, dat 's eeuwig verloren gaan. Om dit te weten, stelt hy kenteekenen, en drie zaken, die men moet overwegen, om zig niet te misleiden.

Die dan gevoelt met God bevredigd te zijn, gevoelt een ware vreugde. En geen wonder, voorwaar. Hy weet, dat God hem lieft, hy hoopt op de eeuwige zaligheid, en hy heeft daar by een gevoelen zijner eigene onvolmaaktheid.

De moeijelijkste lijders, een zielbezorger voorkomende, zijn zulke, die over hunnen staat twijfelen, en alt'zamen geen eenerley tale spreken. Het middel om zulk een, die zig overtuigd houd verloren te zijn, word ontdekt, en

en hy moet hem zelven twee zaken voorſtellen. I. Dat hy zekerlijk verloren is, zoo hy zig niet bekeert. II. Dat hy, zig bekeerende, hope heeft van in genade te werden aangenomen.

Zoo haaſt een kranke zijn quaden ſtaat weet, paſt het hem alles, wat bedenkelijk is, tot zijn bekeeringe toe te brengen; want de tijd is kort. 't Is waar, elk een wil zig op zijn doodbedde wel bekeeren, dog daar meê kan hy niet volſtaan; deze Prediker zegt, * hoedanig een bekeering vereiſt word, en als die volbragt is, wat 'er dan nog te doen ſtaat. Hier heeft het gebed den voorrang.

Liefde van belang moet den kranken opwekken om God lief te hebben. De Heer La Placete beſchrijft ons die liefde, en de liefde zonder belang, mitsgaders de liefde van erkenteniſſe; om wat reden de lijder aan den gekruiſten Chriſtus moet denken, en welke Schriftuerplaatſen hy in den mond behoort te hebben.

Ik ben tot het vijfde boek gekomen. Dit handelt van de pligten der gener, die een geweldigen dood ſterven, met zeer breede redensluizery. De Schrijver ſtelt vijfderley ſoort van zoodanige menſchen, dog verhandelt maar de twee laatſte; namentlijk, eerſt de gene, die door den wereldlijken regter ter dood veroordeeld zijn, en ten tweeden zulke, die hun zelven om hals brengen: van de eerſte ſpreekt hy uitvoeriglijk, van de tweede kortelijk.

Die in een vierſchaar halsſtraffelijk beſchuldigd worden, hebben uit dezen Leeraar te leeren, dat ze wel gedenken, dat God hen ook in

* P. 379.

Zijn vierſchaar beticht. Daar is viervoudig onderſcheid van d'een en d'ander.

Om op aarde vrygeſproken te werden, moet men zig niet ſchuldig maken in den Hemel. We lezen hier, hoe, en waar mede de menſchen dat doen. Breed is hy in te onderzoeken, of, en hoe verre men gehouden is zig zelven te beſchuldigen; daar by gevoegd zijnde, of men den gevangenen, eer men hen ondervraagt, wel een eed mag afvorderen van de waarheid te zullen zeggen. Waar mag de Prediker zig mee bemoeijen!

Hoor nu eens, wat een gevangen man al moet denken. Hy moet meer denken om zijn misdaad, als om zijn ſtraffe, dien hy billijker wijze niet kan ontgaan, zoo hy dezelve verdient heeft. Hy moet denken, dat de misdaad, waarom hy geſtraft word, niet alleen niet de eenigſte, maar miſſchien ook de grootſte niet is. Hy moet wel letten op de bewegingen, die hy in zijn hart voelt.

Och ja. Daar is maar een onderſcheid tuſſen Gods, en der menſchen regtbank: voor de laatſte word men geſtraft, of men berouw heeft, of niet; in de eerſte gaat het heel anders.

Nog meer. Een misdadige moet niet op het menſchelijke maar op het goddelijke zijner regteren zien, en hier uit beweert de Heer La Placete ſtijf en ſterk, dat een gevangen man niet mag uitbreken. *p.* 455.

Hy wil, dat een gevange, van de regters genoodzaakt zijne mede-misdadige te ontdekken, het zelve ſchuldig is te doen; anders zondigt hy tegen zijn gewiſſe. *p.* 457.

Het is de pligt van een gevange, dat hy hem zelven niet al te veel kittelt met de hope van vryheid, en dewijl de mensch zig ligtelijk inbeeld, dat hy gaarne had, word hier aangehaalt, waar mede hy zig kan vleijen. *p.* 459.

Een misdadige moet geen al te grooten schrik hebben voor de dood (maar wie weet, of niet vele gedoemde menschen dusdanige lessengevers, als 't op de knijpert aanquam, zouden beschamen?) tot welke hy vreest gedoemd te zullen werden. *p.* 462.

Sommige straffen zijn wel zwaar, maar by het gewigt der Helle niet te vergelijken, zelf niet by de voetjigt, steen, of dergelijke smartelijke qualen. *p.* 466.

Om dat de gedoemde meest voor de schande vreezen, gaat de Fransche Prediker hen daar tegen wapenen, en toont, hoe een doodschuldige zig moet dragen, als men hem zijn vonnis aanzegt, wat hy al moet doen, wat hy al moet laten. *p.* 472.

Twee zaken heeft hy te bezorgen, hoe hy zig uiterlijk hebbe aan te stellen, en dan nog hoe in 't harte; alwaar hem veel staat te beschikken. *p.* 488.

Die onregtvaardiglijk lijden, worden hier onderwezen, hoe zy hun zelven daar na moeten voegen, en zy zien d'er een onderzoek by, of men zig op den pijnbank wel valschelijk mag beschuldigen, en of zulke, die dat doen, verdoemd zijn. 501. Dog 't is een groote troost, dat het eenen onschuldigen vry staat, Regters en getuigen om te koopen, om zijn leven te behouden. 502. Goed.

Maar die onregtvaardiglijk veroordeeld is, moet die onregtvaardigheid (hoe ligtjes is het te zeggen!) met ſtandvaſten moede te boven komen, en zijnen betichteren het ongelijk vergeven. 507

Eigen moord is wel een ſchrikkelijke misdaad, en kan met het voorbeeld van Samſon, hier onderzogt, niet goed gemaakt werden, maar na een aanwijzinge van hoe vele boosheden in een zelfsmoord begrepen zijn, brengt de Heer La Placete een geſchilvrage op het tapijt, of ze alle, die hun zelven het leven benemen, verdoemd zijn? ik moet bekennen, dat hy daar tegen geen onaardige uitvlugten gebruikt.

Een gebed van zulk een, die quanſuis zig zelven doodelijk gewond en nu berouw van zijn buitenſporigheid heeft, beſluit het werk.

XIV. HOOFDDEEL.

Obſervationum philologicarum Septenarius, quem, Jeſu gratia moderante, ac gratioſo ſuperiorum indultu benevole ſuffragante, partim ulteriori expoſitioni feria IV, quam diem vulgo Mercurii vocant, partim placidæ ſententiarum ventilationi feria VII, quæ dies Saturni ſolet appellari in XIV diſputationibus præmiſſis XIV illuſtrium, qui Roſtochienſem quondam cathedram ornarunt,

&

& de ſtudio philologico immortaliter meriti ſunt, virum vitis inſtituendæ, A. MD. CXCV menſibus Januario, Februario, Martio, ab hora IV, uſque ad VI, in auditorio domeſtico, ad ampliſſimum litteraturæ Græcæ in omni ſolidioris eruditionis genere uſum luculenter demonſtrandum, ſubjiciet, qui indefeſſos, quotquot illuſtris hæc fovet univerſitas, ſtudiorum elegantiorum, & SS. Theologiæ inprimis cultores, commilitones gente pariter ac mente nobiliſſimos clariſſimoſque, cum ardentiſſimo abſolutiſſimæ felicitatis & perennantis in ſe favoris voto, tam ad lectiones, quam diſputationes, honorifica ſua præſentia condecorandas, qua par eſt humanitate invitat *M. Johannes Gottlieb Mollerus*, Gedanenſis, Gr. L. Profeſſor publicus ordinarius.

Dat is:

Een Zevental van taalkundige oeffeningen (het overige zal ik niet vertalen, dewijl het meer een noodiging des Schrijvers tot het komen hooren van zyne leſſen, dan een regtſchapen titel is) van M. Johan Gottlieb Mollerus *van Dantzik, gewone Hoogleeraar der Griekſche tale te Roſtok. Gedrukt te*

Rostok by J. Weppling 1696. *in* 4. 7 *bladen.*

AL luste 't my niet, het vorenstaande vervaarlijk opschrift te vertalen, om dat 'er den Hollanderen luttel aan gelegen is, ik zal hen daarom zonder veel omwegen wel haast ontvouwen, wat ik in deze zeven letterkundige vertoogen hebbe gevonden.

Het *eerste* is geschreven over het Christelijke en ten huidigen dage nog in zwang gaande gebruik, van zendbrieven met een godvrugtigen zegenwensch te beginnen, en te sluiten.

Deze gewoonte word van den Heer Mollerus nagevorseht uit de gedenkschriften der Grieken. De Apostelbrieven, in 't Grieks geschreven, hebben gemeenlijk, zoo in den aanvang, als in 't slot, een wensch der *goddelijke genade*, of *des vredes van God onzen Vader, en den Heere Jezus Christus*: in welken trant Ignatius, Polykarpus, en andere de Apostelen hebben nagevolgt.

Gemeenlijk waren die Christensche wenschwoorden (*a*) ἐν Κυρίῳ *in den Heere*, (*b*) ἐν Χριστῷ *in Christus*, (*c*) ἐν Κυρίῳ Θεῷ *in den Heere God.* Van den gewonen wensch der Grieken (*d*) χαίρειν, *zig te verblijden*, maakten de Christenen (*e*) ἐν Κυρίῳ χαίρειν, *in den Heere blijde te zijn*, (*f*) ἐν Χριστῷ χαίρειν, *in Christus blijde te zijn*, (*g*) en ἐν Κυρίῳ Θεῷ χαίρειν, *in den Heere God blijde te zijn.*

Dan

(*a*) En Kurioo. (*b*) En Christoo (*c*) En Kurioo Theoo. (*d*) Chairein (*e*) En Kurioo chairein. (*f*) En Christoo chairein. (*g*) En Kurioo Theoo chairein.

Dan hadden ze de gewoonte van eenige woorden met een verkortte lettertrek, of merk van doorvlogte letteren, te ſchrijven; by voorbeeld, voor het woord *Chriſtus* ſchreven ze een Griekſe letter *chi*, en een *rho*, op deze wijze, ☧, of een Α en Ω [een *alpha* en *omega*] de eerſte en laatſte letter der Grieken, om dat Chriſtus in 't Openbaringboek het begin en 't einde met de uitdrukking van die letteren genoemd word. Somtijds ſchreven ze de letteren Π Υ Α, zijnde een Griekſche *p*. *u*. en *a*. willende quanſuis beduiden met de *p* (*a*) *Vader*, met de *u* (*b*) *Zoon*, en met de *a* (*c*) *Heiligen Geeſt*. In de Latijnſche brieven ſtonden veeltijds niet alleenlijk de letteren I. C. S. (*d*) *in Chriſto ſalutem* beduidende, of I. D. S. (*e*) *in Domino ſalutem*, maar ook de woorden zelf. Ik zwijge van het teeken des kruis, op deze wijze ✠ gemerkt.

In het *tweede* vertoog komen ons voor de zinſpelingen, die de Griekſche Chriſtenen, na den aart en cierelijke uitdrukſels van hun taal, eertijds, niet zonder veel bygeloofs, omtrent de benaming van Chriſtus geboortefeeſt hebben gebruikt. Chryſoſtomus, die zijn penne in dergelijke pronkredenen gewoon is den toom te vieren, noemt dit feeſt *het allereerwaardigſte en alleraanbiddelijkſte feeſt, dat met regt het* (*f*) *hoofd en de moeder van alle feeſten mag geheten werden*. Andere gaven het den naam van (*g*) *verſchijningsdag*; een woord, van de Heidenen genomen.

(*a*) Πατήρ. (*b*) Υἱός. (*c*) Ἅγιον πνεῦμα. (*d*) *Zijt gegroet in Chriſtus*. (*e*) *Zijt gegroet in den Heere*. (*f*) Μητρόπολις. (*g*) Ἐπιφάνεια.

men. Men noemde het ook * *Gods-verschijning-dag*, de † *Geboortedag des Zaligmakers. enz.* De Duitschers zeggen *Christtag*, en den nagt van 't feest noemen ze *Weyhe-nacht*, zoo veel als *gewijde nagt.* Wy Nederlanders behouden het olde woord *Kers misse* voor *Christ misse*, *Kers-nagt* voor *Christ nagt*; want men zeide oulinks *Kerstenen* voor *Christenen*, en *gekerstent* voor *gechristent*, dat is, *Christensch gemaakt.* Ik zoude hier konnen byvoegen, dat ze qualijk doen, die voor *Christus* in het Hollandsch schrijven *Kristus*, daar de Grieksche taaloorspronkelijkheid niet lijd de X [*chi*] te veranderen in een K [kappa] maar dat mag op een ander plaats beter te pas komen.

Laat ons in het *derde* vertoog eens hooren, wat daar van de zoo genaamde heilige VERONIKA word gesproken. Onder de verdigtsels der Pausgezinde is 'er een, 't welk men den gemeenen man voor een waarachtige historie vent, meldende, dat een zekere voorname vrome vrouwe van Jeruzalem, Veronika geheten, als ze Christus, na Kalvariën gaande, bijster zag zweeten, hem een doek of hoofdsleuyer, om zijn aanzigt af te droogen, toereikte. Dat de Zaligmaker de beeltenisse van zijn wezen volkomentlijk daar in drukte, en dezelve tot een pand der liefde aan de goede vrouwe weder overgaf. Andere leugenschrijvers voegen d'er by, dat Veronika naderhand met dien nettelijk beschilderden zweetdoek na Roomen toog, en den Keizer Tibeer van een groote krankte genas: dat de doek daar na in handen van Paus Kle-

* Θεοφάνεια. † Τὰ γενέθλια τοῦ Σωτῆρος.

Klement is geraakt, eindelijk in 't Vatikaan openbaarlijk, ter eerbewijzinge, ten toon gesteld.

Vele Pausgezinde Schrijvers, zelfs onlangs Mabillon, durven deze grol nu nog staande houden. Paus Jan de XXIIste verleende, uit zijn Stadhouderlijke magt, 10000 dagen aflaat aan de genen, die met godvrugtigen gemoede den doek, of feitel aanzagen, en een zeker deuntje daar over lolden, beginnende

Salve sancta facies nostri Redemtoris,
In qua nitet species Divini splendoris, &c.

Dat is,

Ey, zijt gegroet, ô Zaligmakers wezen,
Waar in de glans der Godheid is te lezen.

Hoe moeten de Onchristenen wel lachen, als ze zulk een buitensporige afgodery in 't Christendom zien! Ja, lezer, sommige voorstanders der Roomsche Kerke schamen zig niet, een Gebeedje te lezen; *heilige, zweetdoek, bid voor ons!* en, *O allerheiligste doek Gods, bid voor ons!* De Jezuijt Gretser was zoo onbeschaamd, dat hy 't zelve voorsprak.

De Heer Mollerus oordeelt, dat het woord *Veronika* afgeleid is, van 't Grieks * φέρω, *ik drage*, en † εἰκὼν, *een beeltenisse*; als of 't eigentlijk was *Pheronika*, waar uit ook eenige verkeerdelijk *Beronika* gezegd hebben.

De gemelde Mabillon, een geleerd man, schijnt dit te bevestigen, als hy in zijn werk, ge-

* Phero. † Eikoon.

geiiteld * *Musæum Italicum*, aantoont, dat de beeltenisse, die in den doek staat, of de beeldenaar zelve, om zoo te spreken (niet de vrouwe) *Veronika* word genoemt, hoewel hy des woords oorsprong niet t'huis brengt tot het vorenstaande Grieks, maar tot *vera icon*, in 't Latijn *het waarachtige beeld* beduidende. Ga, maak eens staat op zulk een historie, en verzierd wonderwerk, dat nogtans met de getuigenissen van de Pauzen Klement de IV, de VI, de VII, en VIII, Nikolaas de IV, en Gregoor de XIII, is bekragtigt.

Trouwens waarom zouden de Pauzen, en hun geestelijk Vee, geen magt hebben om een Veronika in de wereld te brengen, daar hen wonderen worden toegeschreven, welke God alleen eigen zijn; want dus luiden zekere woorden in de glossen over het geestelijk regt. † PAPA *naturam rerum immutat, substantialia unius rei applicando alii, & de nullo potest facere aliquid; & sententiam, quæ nulla est, facit aliquam, quia in his, quæ vult, ei est pro ratione voluntas, nec est qui ei dicat, cur ita facis?* Dat is te zeggen; DE PAUS *verandert de natuer der dingen, toepassende zelfstandigheden van eene zaak aan een andere zaak. Hy kan van niets iets maken, en maakt een wijsdom dat geen wijsdom is: om dat in de dingen, die hy wil, zijn wil voor de reden gaat, en niemand tegen hem mag zeggen waarom doet gy zoo?*

Nog heeft de Roomsche Kerk op den lijst van hare Santen eenen zekeren LONGINUS, een

* *Het Italiaansch boekvertrek.* † Glossa juris Can ad C. *quanto* X. de transl. Episcop.

een naam, niet min verzierd, als de voorgaande.

Deze *Longinus* geeft de ſtoffe van 't *vierde* vertoog, waar in eerſt de fabel voorgeſteld, dan de naamsoorſpronkelijkheid getoetſt word. 't Verdigtſel is; dat de ſoldaat, die des gekruiſten Chriſtus zijde met zijn ſpies doorſtak, ziende water en bloed uit de wonde loopen, zig tot het geloof in Hem bekeerde, en vangende eenig bloed en water in een ſpongie, 't zelve in een vaatje deed, en daar mede, als met eenen allerheilzaamſten balſem, voorzien, na Italiën reisde, alwaar hy martelaar geſtorven is.

Bekeerde hy zig daarom, mogt iemand vragen, om dat hy water en bloed uit de wonde zag loopen? neen, vrienden, dat is de zaak niet; maar de man was blind; andere zeggen, dat hy quaê oogen had, en, ſtrijkende zijn oogen met die vogt, eerſt in 't gezigt des lichchaams, toen der ziele verheldert wierd. d'Een zegt, dat hy hier, d'ander dat hy daar begraven is.

Waar uit, denkt gy nu, dat die leugen zijn wasdom heeft gekregen? in Joannes Euangely ſtaat, *dat een van de ſoldaten Chriſtus zijde met een ſpies doorſtak*, de Griekſche woorden beginnen *heis toon ſtratiotoon lonchee* &c. [Toen heeft een der krijgsknegten met een ſpies. . .]

Om dat 'er nu het woord *Lonchee* (in 't Grieks *Logchee* geſpelt) naaſt het woord krijgsknegten ſtaat, heeft 'er een botte grolliſt een eigen naam van gemaakt, en gelezen *een der krijgsknegten, Lonchee*, waar uit een ander beuzelaar den naam

van *Longinus* heeft verzonnen. Of misschien is deze *Longinus* gedraaid van eenige andere Longinussen, die men zegt, dat op de Christelijke Martelrolle staan.

CHRISTOFFEL, die gedrogtelijke reus onder de Paapsche Santen, beslaat de *vijfde* verhandeling. Ik denke niet, dat het noodig is, de fabel van dezen Christusdrager hier aan te halen; want de kleine kinderen kennen die wel.

My dunkt ook, dat het der moeite niet waardig zal zijn, te onderzoeken, of 'er een man, *Christophorus* genaamd, den martelkroon verkregen heeft, en voor waarschijnelijk te gelooven, dat het een vond der oude Christenen is geweest, door dit verzierssel, als door een zinnebeeld het zwakke volkje te willen onderwijzen, dat tot het geloof kloekheid vereist word, en wat men des meer kan gissen, dewijl het by my een vuil werk is, tot verbreiding der waarheid leugens te verzinnen, hoedanig bedrog, onder de oude Christenen dikwils gepleegd, by sommigen den naam van een * *vroom bedrog*, dog by my van een *gansch onvroom bedrog* draagt. Derhalven laat ik den heelen Christoffel, zoo grof en groot als hy is, en den berugten Ridder *Sant Joris*, die hier ook te berde komt, met alle den aankleve van dien, varen.

De *zesde* verhandeling verrekent ons zeer kortelijk de vertelling van het zeldzaam geval, dat den Keizer Markus Aurelius, op het gebed der Christenen, die in zijn leger ten krijg dien-

* Pia fraus.

dienden, zoude gebeurt zijn. Ze bestaat hier in.

Als de gemelde Keizer Markus tegen de Duitschen oorlogde, en zijn heirmagt in de uiterste nood was, niet zoo zeer van de nakende vianden, als van eenen doodelijken dorst, dien ze, by gebrek van water, leed; vielen eenige Christensche soldaten, die hy in zijn leger had, op hunne knien, God ernstiglijk biddende, andere zeggen, den naam van Christus aanroepende; en zie daar, flux valt 'er niet alleen slagregen op slagregen in 't leger des Keizers, maar teffens kraft van blixemvier op de vianden neder: zulks dat de Romeinen, nu verfrist, en moedig geworden, den verbaasden Barbaren achter het zitten, en een volslagen overwinning bevegten.

Daar word by gevoegt, of liever verziert, dat de Keizer zoo groot een wonderwerk aan den Roomschen Raad schreef, en daar door de vervolging tegen de Christenen in dien tijd merkelijk verzaftte.

Maar 't is den geleerden, die fijn in Grieksche tale te proeven zijn, al lang kennelijk geweest, dat de brief, die men ten huidigen dage nog onder de werken van Justinus Martyr op den naam des Keizers vind geschreven, van d'een of d'ander bedrieger is toegesteld, en misschien niet voor den tijd van Justiniaan.

Wijders lustte het sommige Christenen nog bet te beuzelen, en te verdichten, dat die eerste Christenen, die op hun gebed Gods wonderdaad uit den hemel hadden gelokt, een geheele * keurbende uitmaakten, en allereerst den

* Legio.

bynaam van de † *Blixemwerpende keurbende* hebben gekregen. Een taſtelijke leugen, dewijl uit de oudheid blijkt, dat 'er duſdanig een genaamde keurbende reeds ten tijde van Trajaan is geweeſt, de twaalfde keurbende uitdrukkelijk gezegt; daar andere den naam van *getrouwe, overwinnende, yzere* enz: droegen. Het komt met de ſpreekwijzen der Romeinen wonder wel over een, dat ze een *Blixemende keurbende* hadden, om dat ze al wat fel, ſcherp en kraftig is (byzonderlijk in woede of krijgsdapperheid) gewoon waren den naam van *Blixem*, of deszelfs gelijkeniſſe, toe te paſſen. Dus hooren we Virgijl brommen.

——— Cæſar dum magnus ad altum
Fulminat Euphratem bello. ———

Dat is,

t'Wijl Ceſar aan d'Eufraat den oorlogsblixem zwaait.

En elders,

——— geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas. ———

Twee oorlogsblixemen, de dapp're Scipioos.

En zie daar, zoo mooy wiſt men de leugen te ſtofferen, dat die Roomſche keurbende de *blixemende* zoude genaamd zijn, van wegens den blixem, die, op hun gebed, uit den Hemel

† Legio fulminea, fulminatrix *of* fulminum jaculatrix, κεραυνόβολος.

mel de vianden der Romeinen ten tijde van den Keizer Markus overvallen had.

Mannen, die der dingen omſtandigheden keuriglijk onderzoeken, hebben groore reden om te gelooven, dat die hiſtorie van den ſchielijk gevallen regen en blixem ten tijde van Markus heirtogt (welke by den Geſchicht Schrijver Dion Kaſſius, en den Dichter Klaudiaan ook gewaagt word) van de Chriſtenen in dervoegen is opgeſchikt, en hunne geloofsgenooten toegeſchreven, zoo als ik die in den aanvang verhaalt hebbe: het tweede verzierſſel van den bynaam der keurbende vloeit uit het eerſte. Maar niet tegenſtaande deze Schrijver wel ziet, dat de gemelde brief van Markus, zoo wel als het verhaal wegens de Chriſtelijke keurbende, enkel voddewerk, en bedrog is, nogtans houd hy 't met die gene, die de hiſtorie van de wonderdaad, als op der Chriſtenen bede geſchied, voor onvervalſchte munt aannemen. Voor my, ik gunne den Heer Mollerus zijn gevoelen, en late den liefhebberen het vermaak, van dit ſchurfd hoofd te handelen, elk na zijn zinnelijkheid. Een Hollander kan in Oudaans Roomſche Mogentheid lezen, dat die man ook het verhaal van de wonderdaad, op der Chriſtenen gebed in 't Romeinſche leger geſchied, wil gelooven, hoewel niet konnende toeſtaan, dat die luiden ten krijg gediend hebben: waar tegen hem van zijne geleerde vrienden met mond en penne, toen hy leefde, getoond is, dat zijn ſchrijven geen grond heeft, en het tegendeel ons uit de Oudheid onwederleggelijk word geleeraart.

Eindelijk onderzoekt deze Hoogleeraar in de *zevende* oeffening den zin der Griekſche woorden in zekeren brief, van den Sardiſchen Biſſchop Meliton aan Oneſimus geſchreven, zoo als ze van Euſebius woordelijk word bygebragt.

De Pausgezinden willen daar uit bewijzen, dat het *Boek der Wijsheid*, dat by de Onroomſche voor niet regelmatig word gehouden, op den lijſt der regelmatige moet ſtaan, om dat Meliton in het optellen der zelver achter Salomons Spreuken ook het woord *Wijsheid* vermeld. Hier word aangewezen, dat Salomons Spreukboek, ook den naam en titel van *Wijsheid* heeft gedragen; zulx als men in Oneſimus brief leeſt * Σολόμωνος παροιμίαι, ἡ σοφία, *Salomons Spreuken, de Wijsheid*, enz. moet men het zoo verſtaan, dat daar niet van twee byzondere boeken, maar van een word geſproken; te weten van Salomons Spreuk-boek, 't welk oulinks *Wijsheid* genoemd wierd, en geenzins *het Boek der Wijsheid*, dat men op Jeſus Syrachs naam vind geſchreven. 't Is zoo veel, als of 'er ſtond, *Salomons ſpreuken, 't welk ook Wijsheid hiet.*

Dus ben ik de zeven vertoogen ten einde geraakt.

* Solomoonos paroimiai, hee ſophia.

XV. HOOFDDEEL.

Der entlarvete Jacob Böhm / oder grundliche anzeigung / wie dessen so genandte Theosophische schriftten anzusehen / und woher ihm solche wissenschaften erwachsen sind / nebst angehengeter dissertation de Adeptis durch E. I. H. M. D.

Dat is,

De ontmaskerde Jakob Böhm, *of grondige aanwyzing, hoe zyne zoo genaamde Godwyze Schriften moeten aangezien werden, en waar van daan hem zulke wetenschappen zyn aangekomen, nevens een aangelast vertoog van de* * Adepti, *door* E. I. H. *Arts. in* 4. *6 bladen.*

IK meine dat dit werkje onlangs te Dusseldorp is gedrukt, en geschreven door den zelven, wiens boekje van 't prijswaardige kruid Veronika in de Boekzaal van Hooy- en Oogstmaand 1693 staat. Het strekt om de dweeperijen van den gemelden *Jakob Böhm* aan te wijzen, en andere van 't lezen zijner boeken (die ook in Neêrduitsch overgezet zijn) af te schrikken.

* *De Scheykundige en Goudzoekers noemen die genen* Adepti, *welke zy wanen, dat door ik wete niet wat voor een zonderlinge genade Gods den Steen der Filozofen hebben gevonden.*

XVI. HOOFDDEEL.

Histoire d'*Emeric* Comte de *Tekeli*, ou memoires pour servir à sa vie. Ou l'on voit ce qui s'est passé de plus considerable en Hongrie, depuis sa naissance, jusques à present, par * * *. Seconde édition, revüê & augmentée.

Dat is,

Historie van Emerik *Grave van* TEKELI, *of gedenkschriften tot zijn leven dienende. Waar inne men ziet hei aanmerkelijkste, dat in Hongaryen is voorgevallen, t'zedert zijn geboorte, tot den jegenwoordigen tijd toe, door * * *. De tweede druk, overgezien, en vermeerderd. Te Keulen* * * * 1695. *in* 12. 13 *bladen.*

MEn zoude dit boek met regt mogen noemen een kort begrip van de Hongaarsche geschiedenissen, zedert den jare 1656 tot 1693 voorgevallen, want het beschrijft alle de opschuddingen, die dat koninkrijk hebben afgesloost, tot dat het eindelijk ongeduldig geworden den Turk te hulp riep, en dus het zware oorlogsvyer, dat ten huidigen dage nog brand, heeft aangesteken.

Het schijnt derhalven, dat deze Schrijver, dewijl 'er van die zaken te veel gezegt was, dan

dan dat zijn penne met zulk eenen titel nieuwen opgang zoude konnen maken, geraden heeft gevonden, nieuwe lezers te verwekken, met den naam van *Emerik Tekeli* aan 't voorhoofd zijner bladen te prenten.

Laat ons dezen Held, die zoo veel gerugts in de wereld gemaakt heeft, van de wieg af, en zijne daden tot in den jare 1693 navolgen, alvorens gezegt hebbende, dat iemand, die zijn geheugenisse wil ververschen, zoo met de historie der dingen, tussen den Roomschen Keizer en den Turk, als tussen hem en de † ongenoegde Hongaren voorgevallen, hier bequamelijk kan te regt raken.

De Held Tekely is geboren in 't jaar 1656. Zijn vader was *Steven Tekeli*, Grave van Kersmark, Erf hoog-schout van Arwa, en Baron van Schafnitz, een der rijkste Heeren van gansch Hongaryen, hebbende een jaarlijks inkomen van meer dan driemaal honderd duizend guldens: een uitnemende somme in een land, daar het geld schaars is.

Zijn opvoedinge was na de treffelijkste wijze van dat land, en in den Lutherschen godsdienst. Hy had een kloeken imborst, die met zijn sterke lijfshoudinge wel over een quam, en een geheugenisse zoo gelukkig, dat men hem in zijn jeugd, boven zijn moederstale ook het Latijn, Hoogduitsch, en Turksch meesterlijk hoorde spreken.

d'Eerste ongemakken, aan welke hy deel had, ontstonden in den jare 1671, wanneer hy met zijn vader door den Krijgsoversten Heisler,

† *Malcontenten.*

op bevel van den Keizer, in zijn kasteel belegert wierd: geduerende welk beleg, zijn vader, die hem aan vertrouwde vrienden bevolen liet, quam te overlijden.

De Heeren Baragozzi, en Petrozzi, de plaats niet langer verweerbaar achtende, vlugtten met den jongen Tekeli, nu vijftien jaren oud, en bergden zig in 't kasteel Likowa.

Zy wierden daar aanstonds weder belegerd, en ontquamen hunne vianden, daags voor de overgave, by nagt, op een anderen burgt in Zevenbergen, Hust genaamd, met achterlating van des jongen Helds geld, en huisraad, dat na Weenen in triomf gevoert wierd.

Toen begaf hy zig, zegt onze Schrijver, zoo men het gerugt mag gelooven, aanstonds onder de bescherming van de Turken, en betaalde hen schatting. Abaffi, de Vorst van Zevenbergen, ontfing hem met veel beleefdheid, en hield hem voor eenige jaren tegen het vervolgen der Keizersche veilig.

In het jaar 1678, als het krijgshoofd der misnoegde de Graaf Wesselini gestorven was, wierden de t'zaamverbondene zeer oneenig over het verkiezen van eenen nieuwen Bevelhebber, in des overledenens plaatse.

Eenige waren genegen tot den jongen Wesselini, die reeds ten tijde van zijnen Vader bevel gevoert had, maar de meeste, en die het ook eindelijk overhaalden, waren voor den Grave Tekeli, die toen over de Zevenbergse krijgsbenden, den misnoegden van Abaffi te hulp gezonden, gesteld was.

Ze-

Zedert dien tijd is hy in duurzame beweginge geweeſt, en heeft den Roomſchen Keizer meer werks gegeven, als van zulk een t'zaamgeraapt volk te denken was, tot dat de Turk, wiens ſtilſtand van wapenen met zijn Keizerlijke Majeſteit nu ten einde liep, geheel tot zijn belang overquam, en een openbaaren oorlog tegen 't Keizerrijk verklaarde.

De Turk, zegge ik, wetende, hoe veel hem in dezen oorlog aan Tekeli konde gelegen zijn, maakte hem aanſtonds Vorſt van Hongaryen, om het op dezelve wijze van hem te leen te bezitten, als de Vorſt Abaffi Zevenbergen bezat, en zond hem, na de Ottomanſche wijze, een koſtelijken rok en ſabel, verzekerende daar by, dat hy hem met alle magt zoude byſpringen, en zijn nieuwelijks verkregene waardigheid ſtaande houden: een belofte, die de Turken met zulk een ernſt en trouw naquamen, dat zy zelf hunne leeftogt by nagt deden voortvoeren, onder het ligten van een meenigte lantaarnen, op zekere tuſſenwijdte aan pieken opgehangen.

Ondertuſſen had Tekeli zijn oog laten vallen op, en was eindelijk na veel aanzoeking getrouwt met de weduwe van den Prins Ragotzki: zy was de dogter van den Grave van Serin, een der gener, die van verradery bericht in den jare 1671 op bevel des Keizers onthalſd was, vrouwe van groot beleid, en zulk eenen man waardig, die daar na in het hardnekkig verdedigen van de ſterkte Monkatz, zig magtig genoeg betoonde, de heldhaftige voetſtappen van haar gemaal na te treden.

Deze Manninne baarde hem in 't jaar 1683 een zoon, over wien de Zevenbergſe Vorſt, die 't wicht door een zijner aanzienelijkſte Edelluiden in zijnen naam ten doop liet heffen, als Gevader wilde ſtaan.

Alle de verdere krijgsbedrijven, door den Tekeli in zeer vele gevallen van voor- en tegenſpoed verrigt, vinde ik niet geraden hier te boeken: immers dit is zeker, indien de Turken zijn raad hadden willen opvolgen, en hem met meerder volk den rug ſtijven, om grooter ſcheuringen te maken, dat de zaken van den Keizer, die, ſtaande dezen oorlog, den Franſchen Koning ook op den hals kreeg, vry meer zouden vervallen zijn geweeſt, dan gebleken is.

De Veldoverſte Heiſler (om maar een ſtaaltje te noemen) heeft zijnen dapperen arm beproeft, toen hy al zijne oorlogsbenden door den kloekmoedigen Emerik verſlagen ziende zelf zijn gevangen bleef.

Men heeft doorgaans bevonden, dat de Turken te luttel agting voor de Chriſtenen hebben, dan dat zy vele Muzulmannen onder hun gebied zouden ſtellen; 't welk den Keizer in menigvuldige gelegentheden zeer wel te ſtade is gekomen.

De Turkſe Viziers, ſchoon ze niet altijd na zijnen raad wilden luiſteren, lieten evenwel niet na, telkens † als de veldtogt qualijk uitviel, de ſchuld van ongeval by den Grooten Heer op hem te leggen; waar door hy, meer als eens gevangen, gevaar van zijn leven liep.
Hy

† P. 122. 280.

Hy wist des niet tegenstaande zig allenthalven zoo te verantwoorden, dat het Turkse Hof hem niet alleen altijd heeft vrygesproken, maar met dankzegging voor zijne getrouwe diensten verzonden: zoo om dat hy de vervalle zaken van 't Ottomansch gebied ondersteunde, als om dat hy jaar in jaar uit met nieuwe verklaringbrieven zoodanige bewegingen onder de Hongaarsche Grooten bragt, dat zy bereid schenen, op den minste goeden uitslag der Turkse wapenen de Keizerlijke zijde te zullen verlaten, en tot die der misnoegden overgaan.

In 't geheel moet ik van dezen Schrijver zeggen, dat hy gansch geen vriend schijnt van 't huis des Keizers, wiens doen hy veeltijds ten hatelijkste voorstelt, en wiens regtsplegingе by hem meer als eenmaal Turks word genaamd.

Ook is hy ruim zoo weinig genegen tot des Keizers Amptenaren. De Graaf Portia, en andere hem gevolgde eerste Rijksbediende worden van hem schandelijk doorgestreken, en hy digt hen de hatelijkste zaken op, die in geen regt edel gemoed konnen vallen.

De Keizerlijke krijgsluiden zelve krijgen hun deel, in zoo verre, dat, ten zy men den Hartog van Lottheringen uitzondere, niemand schier by hem lof verdient, dog yder een verscheide steken van wreedheid, en ongebondenheid moet uitstaan.

Maar die allezins op zijn zeggen zoude willen staat maken, bouwde ligtelijk op een zandgrond. De man zelf geeft zijn zeggen somwijlen niet hooger uit als voor gissingen, en gehoorde vertellingen, die meermalen, na dat

yder

yder gezind is, worden uitgelegt: zoo dat de lezer niet zal bedrogen zijn, met dit werkje aan te zien voor een historisch verhaal, dat van eenzijdigheid geheel en al niet vry is.

XVII. HOOFDDEEL.

Een gedicht, voor eenige jaren gemaakt, aangaande de Heidensche Orakelen, *toegezonden aan den Ed. Achtb. Heere ****

ED. ACHTB. HEER,

ZOo veel vermag U Eds aanrading, dat ik eindelijk het gedigt, 't welk U Ed. onlangs onder mijne papieren zag, in 't ligt late gaan. Hier mede, hope ik, zal U Ed., en wie meer het niet mogt geweten hebben, ten deele voldaan zijn wegens de verklaring der woorden, van my op de uitvaart van J. O. geschreven,

Schoon wy verschilden van gevoelen hier of daar,
Dat stut geen vaart om mijn genegentheid t' ontdekken;
Wie Dicht en Duitsch verstaat stelt in der Dicht'ren schaar
U als een Hoofdman, dien de Nijd niet kan bevlekken.

U Ed. wagte over dit stuk eerlang. *enz.*

Onder-

Onderſcheid van vrugtbaren en onvrugtbaren arbeid, door J. O. *gezongen tegen den Schryver van de Heidenſche Orakelen, met gelyken trant en rymklank van vaarzen tegen den zelven* J. O.*, en alle die 't willen opvatten, weder toegekaatſt.*

Te juvat inſano tantum indulgere labori?

DE *Waarheid, een verborge ſchat,*
Voor velen, die haar nimmer zogten,
En die veeltyds verholen zat
Voor die, die zelf den akker kogten,
Diep in den grond, dat is de ſchat,
Dat is die parel, die wel waard is
Een graver, vol van moed, op dat
Hy eind'lyk vinde 't geen in d'aard is.
Wie vraagt dan wat de ſpitter doet,
Die altyd arbeidzaam en wakker
Den akker graaft, en nyver wroet?
Wie vraagt dan wat hy zoekt in d'akker?
Waarom hy 't onderſte opwaarts ſpit?
't Is, zegge ik, om daar uit te trekken
Die parel, die verborgen zit,
En die hy d'eerſte zoekt t'ontdekken.
En vind hy eind'lyk dat juweel,
Hy delft het niet weerom in d'aarde,
Maar houd dat pand zoo lief, zoo eêl,
Dat niets mag gelden by zyn waarde.
Zyn arbeid is geloont voorwaar:
Hy kon ze beter niet beſteden.
Dat's een orakel, kort en klaar,

En

En buiten dubbelzinnigheden.
Die leidſtar wijſt hem tot den mond
Der Wijsheid voor hem nagelaten,
Dog die de trage nooit verſtond,
En welk d'onleerb're dom wil haten.
Waarom ? de wanſmaak in die leer,
En luſt om 't oude pad te volgen,
Heeft vat op 't hart, dat al te zeer
Het bygeloof heeft ingezwolgen.
Die zatheid maakt hen boos, of zot,
En d'oude waan heeft hunne zinnen
Zoo zeer verblind, dat hen 't genot
Der Waarheid nooit beſtraalt van binnen.
Hun geeſt begeert gewone ſpijs,
Tot voedſel van hun malle luſten.
Zy weten 't na hun's meeſters wijs :
Dat's vaſt. Daar durven zy op ruſten.
Zy houden 't beuzelen voor wis,
En ſtaan verzet voor viezevazen,
Verſchrikt voor iets dat niets en is,
Daar d'een den ander komt verbazen.

d'Orak'len onder 't Heidendom,
Vol Prieſterlijke argliſtigheden,
(Want anders ging 'er dog niet om)
Zijn lang van velen zonder reden
Gelooft door duivelen bedrijf,
Of die de Grieken Demons heten,
(Maar och 't is al te lam en ſtijf)
Zoo konſtiglijk te zijn bezeten.
Al vind men dan 't bedrog, en 't valſch
Zoo na vermaagſchapt, dat het ware
Gerukt word met verwrongen hals,
En 't valſch getrokken by den hare,

Dat

Dat zegt niet! om dit voor te ſtaan,
  En van zijn waan niet af te wijken,
Moet altijd duivelskonſt ter baan,
  En menſchenwerk moet hier bezwijken.
Ten minſten houd die waan 't gemoed
  Van vele, die geen zaken lezen,
Dat dit gewis zoo wezen moet,
  En dat het vaſt'lijk word bewezen.
Want zie, ze ſchromen in dat zand
  Tot aan den kleygrond door te ploegen.
't Is wat te hard voor hun verſtand.
  Een duivel ſchijnt 'er beſt te voegen.
En neemt, of 't Demons zijn, of geen,
  Die door d'Orak'len 't volk verleiden,
Zy zeggen, 't zijn maar ydelheên,
  Dit dus naauwkeurig t'onderſcheiden.
Men wil dien duizendkonſtenaar
  In zijn gezwindheid en vermogen
Dog vinden overal, hoe zwaar
  Het echter ſchijnt voor ſchrandere oogen.
En die dien quant niet zet te boek
  Alwaar men hem niet hoeft te vinden,
Dewijl een naerſtig onderzoek
  Haaſt ziende maken kan van blinden,
Die krijgt de laſter ſtrax na 't hoofd
  Dat hy den Bibel houd voor beuzelen,
En 't Euangely niet gelooft:
  Zoo zoekt men 't werkje te bemeuzelen.
O vinnig en verrukt verſtand!
  't Welk zonder grond poogt op te dringen,
Dat die zig tegen 't Heidenſch kant
  Ook teffens 't Chriſtenſch wil beſpringen!
Neen, bygeloovige, gy dwaalt.
  Gods woord blijft in zijn glans en eere,

En

En menig Bybeltext vermaalt
Uw vergezogte en dwaze leere.
't Zy wat men dan van Ekron toont,
Waar in de slinxe priestergrepen
Niet konnen blijven heel verschoont,
Of van het Endors wijf. 't Zijn knepen.
Ja 't is, en blijft een guichelspel,
En 't wijf blijft zelf de bootzemaker,
Met haar verzierden Samuel,
Al roept, al schreeuwt gy; Schriftverzaker.
Zoo die een Schriftverzaker is,
Die hier geen duivelkonst kan merken,
Maar slegts een snoo geheimenis,
Die 't listig wijf wist uit te werken,
Stel dan ook Burman in 't getal
Van die, en and're godgeleerde,
Wier pen met ons getuigen zal,
Dat hier geen droes, maar 't wijf regeerde.
Wy eeren den * beroemden man,
Die zoo veel lett'ren heeft gegeten,
Schoon hy met ons verschilt hier van:
Elk meent het beste naast te weten.
Maar schijnt hy niet van quaden aart,
Die straks een's ander mans gevoelen
Ten argsten duid, en onvervaard
Zijn schrijflust durft met laster koelen?
Ja 't schijnt een av'rechtse eigenschap,
Een aart, die paarlen wil doen smelten
In edik en vergiftig sap,
Dat strax de herssens helpt op stelten.
Foey hem, van wien 't gezwolgen word,
Foey hem, die 't met een vollen beker
Zig gulzig in den lijve stort,
Als

* Ger. Jo Vossius.

Als waar hy zoo zijn 's welstands zeker.
Schuwt gy ('k noeme u, mijn vriend) den mijn
Der duistere geheimenissen,
En schroomt gy yverig te zijn
In dieptens, die het dagligt missen,
Die diepte, daar een Olifant
In t' onderging, en waar beneven
Een Lammetje geraakte aan land?
Dat 's net u zelf een streek gegeven.
Gy, gy wilt altijd bezig zijn
In Heidensche geheimenissen,
En dat 'er duivelswerk moet zijn,
Schoon 't naakt verhaal dat wel kan missen,
Dat 's al uw enk'le droomery:
Want uw party te wederspreken,
Al was 't met keur van zotterny,
Dat 's van uw vinnigheid het teeken.
't Geen zelf belachlijk luid en dwaas,
Brengt gy te voorschijn in uw schriften,
Als van den droes, en zijn broer † Klaas,
En durft nogtans wraakgierig ziften
Het melden van een enk'len lach
Om uwe tweederley Sibyllen
(Zie wat een stijfhoofd niet vermag)
Wech wech dan met die zotte grillen.
Wech met uw preken. Eer en Deugd
Is u zoo wel als ons bevolen,
En 't geen gy verder zeggen meugt,
't Geen niet voor Gode blijft verholen,
Dat staat voor yders rekening;
Al d'ongehoorzaamheid en boosheid,
Die satans kind'ren ooit beving,
Is 't grootste merk van die godloosheid,

† *Zie het byvoegsel in Mebius* pag. 43.

Die altijd zijne magt vergroot,
En [mooglijk wenst men't zoo] vervloeking
Aan and're toeschrijft na de dood,
By een geschilderde overboeking.

Heel anders doet hy, wiens bedrijf
Steunt op een rein en vroom geweten,
En die steeds zorg draagt, dat hy blijf
Op waarheidsminnaars nooit gebeten:
Maar dat op hem Gods zegen stroomt,
In eere, heerlijkheid, en vrede,
By 't naarstig werk, dat van hem koomt,
Waar in hy zijn talent besteedde:
Om niet meer kindsch in zijn verstand,
Maar nu tot manskragt opgewassen
Te toonen wat men bouwt en plant
Aan vrugten, die de brave passen;
De Waarheids-vrugten, hem zoo waard,
Dat hy een 's anders quaad verwijten
Niet weêr vergeld uit quaden aart
Met steken, krabben, slaan, en bijten,
Maar blijft te vreên met zijn juweel,
Na zoo veel zweetens opgegraven,
't Welk zijn party niet viel te deel.
Waarom? dien luste 't niet te slaven
Met eigen handen, maar hy zocht
Een werk van stopp'len, hooy, en doren,
Te smuiken best zoo hy vermogt;
Maar 't is voor wijzen kost verloren.
Dewijl 't geen aanval van het vier
Op 't rietendak zal lijden mogen,
En al de droezen op 't papier
Ligt zijn als kaf daar heen gevlogen.
Wie ziet dan niet het onderscheid

Van vrugtbare en van vrugteloozen
Van quade of deugdzame arrebeid?
Die waarheid zoekt heeft 't best gekozen.
Dat 's dicht voor dicht, en munt voor munt.
Nu vat het die dit vatten kunt.

XVIII. HOOFDDEEL.

Letterversnapering, Titels, enz.

I.

DAphnis Harderszang op de Vrede, door *Katarijne Lescailje.* t'Amsterdam 1697. in 4.

II.

Vredezang over den gemaakten Peis te Rijswijk door D. B. te Rotterdam by *P. Vander Slaart* 1697. in 4.

III.

P. Rabus Vrede- en Vreugdezang, opgedragen aan d'Edele Groot-Achtbare Heeren Burgermeesteren en Regeerders der stad Rotterdam. By den zelven 1697 in 4.

IV.

Martinus Smeltzing, konstenaar te Leiden, heeft een zeer fraaye stempel gemaakt van de gedenkpenning, dien d'Overheid der Stad Amsterdam onlangs aan hare getrouwe Burgers, uitdeelde, ter gedagtenisse van den oproer, in den voorleden jare aldaar gedempt.

V.

Christiani a Steenevelt *dissertatio de ulcere verminoso ad clarissimum virum* Godefridum Bidloo.

Dat is,

Vertoog van *Christiaan van Steenevelt* wegens een zweer met wormen, aan den zeer vermaarden Man *Govart Bidloo.* Te Leiden by *J. Lugtmans* 1697. in 4.

VI.

Salomons Tempelbouw, of regt gebruik des Vredes, op den algemeenen Dankdag (gevierd den 6 November 1697) aangewezen, in de verklaring en toepassing van Salomons woorden 1 *Kor. V.* 4. 5. door *Hermannus Schijn*, Leeraar der Doopsgezinde Christenen tot Amsterdam. t'Amsterdam by *J. Nieuweveen* in 4.

Dezelve Nieuweveen heeft nu gedrukt, en uitgegeven

De Gelijkenis van den Rijkeman en Lazarus, verhandeld in XVIII Predikaatsien. Nog XXII andere over verscheide stoffe, waar onder eenige de voornaamste uit den I Zendbrief van den Apostel Petrus, alle gedaan door *Hermannus Hillers*, in zijn E. leven Leeraar der Remonstranten te Hoorn in 4.

Mitsgaders

Kort onderwijs des Christelijken Geloofs voor de Jeugd geschikt na de belijdenissen der Doopsgezinden, en uitgegeven volgens last van zekere Kerkvergadering, gehouden binnen Amsterdam den 12 Juny 1697. in 8.

Maar

Maar deze twee laatste boeken wil ik met het nieuwe jaar tot uittreksels brengen.

VII.

Jeruzalem en Sion, tot vreugdegalmen opgespoort door de lieffelijke Harptoonen van Koning David over Ps. 147. 12. 13. 14. ter gelegentheid van den algemeinen Dankdag over Nederlands Vrede, uitgesproken den 27 Octob. 1697. O. S. in de Kerke tot Kudelsteert, door *Laurentius Steverslooth*, Dienstknegt J. K. in die gemeinte. Te Utregt by *H. Hardenberg* 1697. in 4.

VIII.

Vreugde reden, uitgegalmd door *Francois Van Bergen*, gezegd Montanus R. G, over de algemeene Vrede, dog byzonderlijk op de Vrede tussen Nederland en Vrankrijk, gesloten op het Koninglijk huis Rijswijk op den 20 van Herfstmaand, wederzijds bevestigd en goedgekeurd op den 11 van Wijnmaand, en eindelijk alom met vreugdeblijken gevierd door een Vuer- en Vierdag op den 6 van Slagtmaand 1697. In Middelburg by *A. van Poulle* in 4.

IX.

Te Zutfen by *J. van Spijk* is op de Vrede gedrukt een Latijnsch gedigt van *B. Pleger* R. G.

X.

Traité de la maniere d'examiner les differens de religion, dedié au Roy de la Grande Bretagne, par Mr. Michel Le Vassor.

Dat is,

Verhandeling van de wijze, om de godsdiensts geschillen te onderzoeken, opgedragen

aan den Koning van Groot Britanje door *Michiel Le Vassor.* t'Amsterdam by *P. Brunel.* 1697. in 12.

XI.

Panegyriques, & autres Sermons, prechez par Messire Esprit Flechier, Evêque de Nimes, ci devant Aumoiner Ordinaire de Madame la Dauphine.

Dat is,

Lofredenen, en andere Kerkvertoogen, gepredikt door de Heer *Esprit Flechier*, Bisschop van Nimes, voor dezen gewoone Aalmoessenier van Mevrouwe de Dolfine. Te Brussel by F. *Foppens* 1696. in 8.

Zijn lijkredenen zijn achter dezen druk gevoegd.

XII.

Nouveau Bouclier d'etat & de justice, ou l'on découvre le peu de fondement, qu'ont les Rois de France dans leurs pretentions a l'Empire, & aux autres Royaumes de Charlemagne.

Et

Ou l'on combat les Paradoxes avancez par le Pere Maimbourg dans son Histoire de la Decadence de l'Empire aprés Charlemagne.

Dat is,

Het nieuwe Schild van Staat en van Regtvaardigheid, waar in ontdekt word, metho weinig grond de Koningen van Vrankrijk eisch maken op het Keizerrijk, en andere Rijken van * Charlemagne.

En

* *Karel de Groote.*

En

Waar in men wederspreekt de vremde taal, die Vader Maimburg, in zijn Historie van het verval des Keizerrijks na Charlemagne, gevoert heeft te Amsterdam by *P. Chayer* 1696. in 12.

XIII.

Le Poëte sans fard, ou discours satiriques en vers.

Dat is,

De Dichter zonder blanketsel, of schimpredenen in vaarzen. Te Keulen by *K. Egmont* 1697. in 8.

XIV.

Bronader der Woord-oorspronkelijkheden, of verklaringe van de grond zoo der woorden, als zaken, meerendeels gehaalt uit de oorspronkelijke Talen, tot goede bevattinge der Heiliger Schriftuer, en voortzettinge van de ware Godzaligheid. Door *Michael van Middelhoven*, Jezu Christi Dienaar in de Heerlijkheid van Zaamslag. Te Rotterdam by *P. vander Slaart* 1697. in 8.

XV.

Les veritables devoirs de l'homme d'Epée, particulierement d'un Gentilhomme, qui veut reussir dans les armées, par l'Auteur de la lettre d'Eloise a Abelard.

Dat is,

De ware plichten van een Man van den Degen, byzonderlijk van een Edelman, die met goed geluk in de legers wil omgaan, door den Schrijver van den brief van Eloize aan Abe-

 lard.

lard. Te Amsterdam by *A. Braakman* 1697. in 12.

XVI.

Memoires de Bellievre, *& de* Silleri, *contenant un Journal concernant la Negociation de la Paix traitée a Vervins l'an* 1598 *entre Henry IV. Roy de France & de Navarre, Philippes II. Roy d'Espagne, & Charles Emanuel Duc de Savoye.*

Dat is,

Gedenkschriften van Bellievre en Sillery, behelzende een dagverhaal van Vervins in 't jaar 1598 tussen Henrik de IV, Koning van Vrankrijk en Navarre, Filips de II. Koning van Spanje, en Karel Emanuel Hartog van Savoye. In 's Gravenhage by *A. Moetjens* 1696. in 12.

XVII.

Traité de Confiture; *ou le nouveau & parfait* Confiturier; *qui enseigne la maniere de bien faire toutes sortes de Confitures, tant seches, que liquides, au Sucre, a demy Sucre, au Miel, au Moust, a l'Eau, Sel, & Vinaigre. Des Compostes, des Pastes, des Sirops, & Gelées de toutes sortes de fruits. Des Dragées, Biscuits, Macaron, & Massepain. Des Breuvages delicieux, des Eaux de liqueurs de toute façon, & plusieurs autres delicatesses de bouche. Avec l'instruction & devoirs des Chefs d'office de Fruiterie & de Sommelerie.*

Dat is,

Verhandeling van de * *Inzultinge*, of de nieuwe en volmaakte † *Inzulter*, leerarende de wijze om wel te maken alle soorten van inlegginge, zoo drooge, als natte, in Suiker, of half Sui-

* *Inlegginge.* † *Inlegger.*

Suiker, en zonder Suiker, in Honig, in Most, in Water, Zout, en Azijn. Stovingen, Pasteyen, Siropen, en Schaleyen van alle soorten van vrugten. Suikergebak, Biskuit, Makrons, en Marsepein. Lekkere smuldranken, allerley Wateren, en meer andere mondlekkernyen. Met een berigt van 't gene de Opzienders over de Ooft- en Spijs-kelders hebben waar te nemen. Te Amsterdam by *Pieter Mortier.*

XVIII.

Le Divorce Celeste, causé par les desordres & les dissolutions de l'Epouse Romaine, & dedié a la simplicité des Chrêtiens scrupuleux avec la vie de l'Auteur, traduit de l'Italien de Ferrante Pallavicino.

Dat is,

De Hemelsche Echt scheiding, veroorzaakt door de ongeregeldheden en ongebondenheden der Roomsche Bruid, en opgedragen aan de eenvoudigheid der angstvallige Christenen, met het leven van den Schrijver, overgezet uit het Italiaansch van *Ferrante Pallavicino* te Keulen 1696.

XIX.

Discours sur l'histoire universelle a Monseigneur le Dauphin: pour expliquer la suite de la religion & les changemens des Empires. Premiere partie. Depuis le commencement du Monde jusqu'à l'Empire de Charlemagne. Par Messire Jacques Benigne Bossuet, *Evêque de Meaux &c. Cinquiéme edition.*

Dat is,

Vertoog over d'algemeene Historie aan den Heere den Dolfijn, om te verklaren het vervolg van den Godsdienst, en de veranderingen der Heerschappyen, eerste deel. Van 's werelds begin af, tot het gebied van Karel de Groote toe. Door den Heer *Jakob Benigne Bossuet, Bisschop van Meaux*, enz. De vijfde druk. In den Haag by *A. Moetjens* 1696. in 8.

XX.

De Heiligheid en hare trappen, bestaande in een Kind, Jongeling, Man, en Vader in Christo in hare onderscheidinge en werken kortelijk aangewezen door *Carel Catz*, beneffens twee brieven van Mayken Hendriks, en sommige loopjes en liedjes.

Als mede

Jezus Christus is de Zaligmaker der Wereld door den zelven *Catz*. Beide gedrukt voor hem zelf, en te bekomen by *H. H. Boter en brood, J. Visser, J. Nieuweveen, en J. Rieuwerts*, 1697. *in* 12.

XXI.

Men wagte mijn uittrekfel van den herdrukten KALLIMACHUS, nog niet gereed, om dat telkens mijn tijd verloopt, zoo menigmaal als ik de allerheerlijkste aanmerkingen van den doorlugtigen Heere EZECHIEL SPANHEIM over dien Dichter in handen krijge.

XXII.

Alle de werken van P. Ovidius Naso. vertaald door Abraham Valentijn, in 12. drie deelen t'Am-

t' Amsterdam by Pieter Mortier. 1697. Deze nieuwe druk is vermeerdert met een groot deel printen; by na voor yder fabel een print.

XXIII.

ΕΙΚΩΝ ΒΑΣΙΛΙΚΗ, het Koninklijk Tafereel, ofte de gewezene Koning Jacobus, naar 't leven afgemaalt. Briefsgewijze aan hem zelfs geschreven. Waar in vertoont word, dat de geheele omtrek en cours van zijn leven, tot dezen dag toe, niet anders geweest is als een geduurige conspiratie tegens de gereformeerde Religie, wetten ende vryheden van de drie Koninkrijken. Onderdanig opgedragen aan zijn voortreffelijke Majesteit, William de III. onzen verlosser en Helsteller, in 't Engels beschreven door Titus Oates; en in 't Nederduitsch overgezet door H. G. in 8. drie deelen, t'Amsterdam by Daniel vanden Dalen en Andries van Damme, 1697.

XXIV.

Historie van alle Ridderlijke en Krijgs-orders; behelzende haar instellingen, plegtelijkheden, gebruyken, voornaamste daden, en levens der Meesters; nevens desselfs dragten, wapens en zinteekenen, in 't koper gesneden door *Adriaan Schoonebeek*, 8. 1697.

XXV.

Reponse de M. *Le Faucheur*, Ministre de Maastricht, a M. *Ernest Ruth d'Ans*, ou examen sincere de la Conference, qu'ils ont euë au sujet d'un *Pere Capucin*, qui a abjuré la religion Romaine, dans laquelle M. Ernest Ruth d'Ans s'eforcoit de le faire demeurer.

Dat

Dat is,

Antwoord van M. *Le Faucheur*, Predikant te Maaftricht, aan M. *Ernft Ruth van Ans*, of een opregt onderzoek van het gefprek, dat zy gehouden hebben over het geval van een *Kapuciner Vader*, *die den Roomsgezinden Godsdienft heeft af gezworen*, waar in M. Ernft Ruth van Ans zijn uiterfte beft deed, om hem te doen volharden. t' Amfterdam by David Roger 1697 in 12.

XXVI.

Den regten aart en eigenfchap der bedriegerije, naakt ten toon gefteld in het leven van Mahomet, waar by gevoegd is, een verdediging voor de Chriftelijke Godsdienft, tegens de lafteraars der zelve, tot overtuiginge van de hedensdaagze Deiften. Door Humphrey Prideaux, Doctor in de H. God-geleerdheijd. Uit het Engelfch vertaald door B. I. R. G. in 8. tot Delft by Adriaan Beman 1698.

AANWIJZER
der voornaamste
STOFFEN
IN DE
BOEKZAAL
Van de Maanden
NOVEMBER en DECEMBER
1697.

Vor-

Eeni-

REGISTER
VAN DE
BOEKZAAL
voor de Maanden
JULIUS, AUGUSTUS, SEPTEMBER, OCTOBER, NOVEMBER, en DECEMBER
1697.

A

B.

C.

D.

E.

F.

G.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

Q.

R.

S.

S.

T.

V.

voor

W.

Y.

Z.

Z.

U I T.

